

Birinci baskı : 1962
İkinci baskı : 1987

URFALI MATEOS
VEKAYİ-NÂMESİ
(952—1136)
VE
PAPAZ GRİGOR'UN ZEYLİ
(1136-1162)

Türkçeye çeviren
HRANT D. ANDREASYAN

Notlar
EDOUARD DULAURER, Prof. M. HALİL YINANÇ, ÇEVİREN

3. Baskı

ISBN 975-16-1279-9

İ Ç İ N D E K İ L E R *

BİRİNCİ BÖLÜM

	Sayfa
Önsöz	XVII
I. Urfa, Mezopotamya ve şimal müslüman memleketlerinde şiddetli kıtlık	3
II. Araplar, Samosat şehrini Greklerin elinden alırlar...	4
III. İmparator Romen II. Araplara karşı yürütür.....	5
IV. Anabarze'nin ve Haleb'in Araplar tarafından zaptı..	5
V. Aşot III. Ermenistan tahtına çıkar	6
VI. Aşot III.'nun Ani şehrinde takdis edilmesi. Nicéphore Phocas'ın imparatorluğu	6
VII. Nicéphore'un, Zimiscès tarafından öldürülmesi....	9
VIII. Ermenistan kralı Gagik I.'nin ölümü. Onun iki oğlu Jan (Hovannes)'in ve "Cesur" lakaplı Aşot'un rekabeti	11
IX. Cesur Aşot, Ani'ye taarruz etmek üzere yürütür.....	12
X. Ermeni şefi Apirat'ın, Dovin'e emîr Ebulsevar'ın yanına gitmesi	14
XI. Dilemit kralı, Nik mıntakasına akın ederek Bıçni kalesine karşı yürütür	16
XII. Vasak Pahlavuni'nin ölümü	18
XIII. Büyük Demostik Mıleh, Araplara karşı sevk edilir ve Malatya ile diğer birçok şehirleri onların elinden alır..	18
XIV. Ermeniler, Zimiscèse ile bir sulh muahedesi aktederler..	21
XV. Zimiscèse'in Mezopotamya, Suriye ve Filistin'e yaptığı sefer	23
XVI. İmparatorun, kral Aşot III.'ye, bu sefere dair gönderdiği mektup	24
XVII. Zimiscèse, tacı Romen II.'nin oğlu Basile (Vasile)'e terk edip kendisi bir manastıra çekilir	32
XVIII. İmparator Basile (Vasil) II.	33
XIX. Ermeniler, müslümanlar tarafından kılıçtan geçirilir. Antsevatsik kralı Derenik esir edilir.	33
XX. Derenik, Her şehrinden kaçır. Ermeni katolikosu Vahan	34
XXI. Bardas Scléras'ın isyanı. Katolikos İstepanos III....	36
XXII. Emîr Mamlan Ermenistan'a akın eder.....	37

* Bu fihrist, yalnız Paris Millî kütüphanesinin 95 numaralı yazma nüshasında mevcuttur.

	<u>Sayfa</u>
XXIII. Mamlan'ın, Tayk kuropalatı Davit tarafından mağlûp edilmesi	39
XXIV. Davit'in ölümü	39
XXV. Katolikos Khaçik	40
XXVI. Bardas Phocas'ın isyanı	41
XXVII. İstanbul'da Ayasofya kilisesi yıkılır	41
XXVIII. Bazil'in, Bulgarlara karşı yaptığı harp. Katolikos Sargis	42
XXIX. Garp Araplarının Antakya'ya karşı yaptıkları sefer. Romalıların, Ermenistan'a yaptıkları taarruz ve tard edilmeleri	43
XXX. "Uzun el" lakaplı Arap emirinin Urfa topraklarına yaptığı akın	44
XXXI. Kuyruklu yıldız	44
XXXII. İmparator Bazil ile Vaspuragan kralı Senekerim arasında aktolunan ittifak	44
XXXIII. Bazil'in Bulgarlara karşı yaptığı sefer. Grekler, Paskalya yortusu günü hakkında yanlış yola düşerler	44
XXXIV. Ermeni rahibi Samuel ile Yahudi Mois, Greklerin delillerini çürütürler	46
XXXV. Kuyruklu yıldız ve zelzele	47
XXXVI. Bazil, Bulgarları itaat altına alır ve onların krah Alusianus'u zehirle öldürür	47
XXXVII. Türkler Ermenistan'a akın ederler	48
XXXVIII. Kral Senekerim'in büyük oğlu Davit, Türklerle karşı yürür. Katolikos S. Nerses'in kerameti. İmparator Bazil'in ölümü	48
XXXIX. Senekerim'in ölümü. Oğlu Davit, ona halef olur....	50
XL. Gürcüstan kralı Giorgi I.'nin ölümü. Yerine oğlu Bagarat IV.'nün geçmesi	51
XLI. Kostantin IX. kardeşi Bazil'den sonra tahta çıkar. Bunun, dört yıl sonra vukubulan ölümü.....	51
XLII. Kostantin'in halefi olan Romain Argyre, Suriye'ye Araplara karşı yürür. Bunun mağlûbiyeti.....	52
XLIII. Araplar, Georges Maniacès tarafından müdafaa edilen Urfa'nın içkalesini muhasara altına alırlar	53
XLIV. Açlık	58
XLV. İmparator Romen, karısı Zoe tarafından zehir içirtilmek suretiyle öldürülür	58
XLVI. Senekerim'in oğlu Davit'in ölümü. Bunun kardeşi Atom'un ona halef olması	58
XLVII. Arapların Mezopotamya'ya yaptıkları sefer	58
XLVIII. Güneşin tutulması. Hovannes (Jan) Gozern Vardapet'in kerametli sözleri	59

	<u>Sayfa</u>
XLIX. Ermeni şefi Gantsi, Bergri şehrini İranlıların elinden alır. Dioskoros'un gayrı kanunî olarak katolikos olması	65
L. Dioskoros, Ani'de toplanan piskoposlar içtimamda mahkûm olup tard edilir. Bedros (Piërre) II. tekrar katolikosluk tahtına çıkarılır	67
LI. Kuyruklu yıldız	67
LII. Bulgarlar tekrar ayaklanır. İmparator Paflakonyalı Mişel onlara karşı yürür, fakat mağlûp edilir	67
LIII. Kral Cesur Aşot'un ölümü	68
LIV. Emîr Ebulsevar, Topraksız Davit'e mağlûp olur....	68
LV. Ardzruni prensleri Atom ile Apusah'ın İstanbul'a gitmeleri	71
LVI. Ani'nin Bagratuni kralı Hovannes (Jan) ın ölümü	71
LVII. Topraksız Davit'in Ermenistan'a yaptığı taarruz ...	72
LVIII. Greklerin, Ani'ye karşı yaptıkları teşebbüs	72
LIX. Ermenistan kralı Gagik II.	73
LX. Bıçni yakınında Ermenilerle Türkler arasında vukubulan muharebe	74
LXI. Grekler, Ermenistanı zaptetmek için tekrar teşebbüse girişirler	75
LXII. İmparator Paflakonyalı Mişel'in Garba yaptığı sefer. Bu imparatorun ölümü.	75
LXIII. Mişel Kalafat, Mişel le Paphlagonien'e halef olur. Ermeni prensi Khaçik'in ölümü.	76
LXIV. Kostantin Monomah'ın tahta çıkması.	78
LXV. Bu imparatorun, Ani'yi ihanetle ele geçirmesi.	79
LXVI. Ani'nin surları önünde, Ermenilerle Greklerin arasında vukubulan muharebe. Bu şehrin Greklere verilmesi.	80
LXVII. Erzincan'da vukubulan zelzele.	81
LXVIII. Ebulsevar, Dovin önünde Grekleri firara mecbur kılar	82
LXIX. Türkler, Musûl topraklarına akın ederler.....	82
LXX. General Yanık (Brûlé) Katakalon'un, Dovin'e karşı sevk edilmesi.	84
LXXI. O, bu şehri tekrar zapteder.	84
LXXII. Patris Tornig'in, Monomah'a karşı isyan etmesi. Bunun, İstanbul'a karşı yürümesi, hilekârlıkla oraya davet edilmesi ve kör edilmesi	84
LXXIII. Sultan Tuğrul, İbrahim ile Kutulmuş'u Ermenistan'a karşı sevkeder.	85
LXXIV. Katolikos Bedros (Piërre)in İstanbul'a gitmesi.	87

I.XXV. Peçeneklerin Trakya'da yaptıkları tahribat. Katakalon, Aaron Vestès ve Vasak'ın oğlu Grigor Magistros, imparator tarafından Ermenistan'ın müdafaasına memur edilirler.	91
I.XXVI. Grekler, Argini kalesini zaptederler.	92

İKİNCİ BÖLÜM

Müellifin mukaddimesi.	97
I.XXVII. Süryanîlerin bir incili, Grekler tarafından üç defa ateşe atılır, fakat yanmaz.	98
I.XXVIII. Bergri'nin Sultan Tuğrul tarafından zaptı. Sultanım, Malazkirt önünde muvaffakiyetsizliğe uğraması.	100
I.XXIX. İmparator Monomah'ın ölümü. Bunun baldızı Teodora'nın ona halef olması	103
LXXX. İmparator Kostantin Düka	106
I.XXXI. Katolikos Bedros'un ölümü. Malatya'nın, Türkler tarafından zaptı	107
I.XXXII. Kırmızı kar	109
I.XXXIII. Umumî kıtlık ve açlık	110
I.XXXIV. Sivas şehrinin Türkler tarafından zaptı	110
I.XXXV. İmparator Kostantin Düka'nın, Ermenileri dinî tazyik altına alması	112
I.XXXVI. Türkler, Bağın bölgesine taarruz ederler. İmparator, Frankopol (Norman Herve)'yi onlara karşı sevkeder ...	113
I.XXXVII. Ehnug'un, Kürdlere karşı yaptığı sefer. Herve, Türkleri Garin'in yakınında mağlûp eder	117
I.XXXVIII. Tuğrul'un kardeşi Sultan Alp-Arslan, Ağuvan, Gürcü ve Ermeni memleketlerini istilâ eder. Kars kralı Gagik, ülkesini İmparator Kostantin Düka'ya terk eder	118
I.XXXIX. Uzların, Greklere karşı yaptıkları harp. Katolikos Khaçik'in ölümü	122
XC. Prens Grigor Magistros'un oğlu Grigor Vahram, Khaçik'e halef olarak katolikosluk tahtına çıkar	124
XCI. Türk generali Salar Khorasan'ın, Mezopotamya'ya sefere çıkması	125
XCII. Bu aynı şefin, Urfa eyâletine yaptığı ikinci ve üçüncü sefer	127
XCIII. İmparator Düka ile İstanbul patrikinin Ermenilere karşı çıkardıkları mücadele. Ani kralı Gagik İstanbul'a gider. Bu prensin, Ermenilerle Greklerin arasında zuhur eden mezheb anlaşmazlıklarına dair söylediği nutuk ..	128
XCIV. Gagik'in, Kayseri metropoliti Markus'u ziyarete gitmesi. O, bu ruhaninin evini yağma eder, kendisini de öldürür	131

	Sayfa
XCV. Bizu manastırında vukubulan mucize	133
XCVI. Kuyruklu yıldız. Oşin ve Gümüştekin adlı emirlerin yaptıkları sefer	133
XCVII. İmparator Kostantin Düka'nın ölümü	136
XCVIII. Romen Diojen'in tahta çıkması	136
XCIX. Grigor Vahram, katolikosluk tahtını terk eder. Bunun divan kâtibi olan Georg, katolikos olur	137
C. İmparator Romen Diojen'in Membic'e karşı yaptığı sefer	137
CI. Alpaslan'ın akrabası olan emîr Gıdriç'in onu terk etmesi	137
CII. Alpaslan, Mezopotamya'yı istilâ eder. Onun, Urfa muhasarasını kaldırmağa mecbur kalması	138
CIII. İmparator Romen Diojen'in, Alpaslan'a karşı yaptığı talihsiz sefer	140
CIV. Alpaslan'ın öldürülmesi. Oğlu Melikşah ona halef olur.	144
CV. Katolikos Grigor Vahram ile Georg arasında zuhur eden rekabet	146
CVI. Filartos (Philarète Brachamius)un gaddar hâkimiyeti...	147
CVII. Sasun prensi olan Tornig'in ölümü. Katolikos Sargis.	149
CVIII. Grigor Vahram'ın Bizans'a yaptığı seyahat. O, oradan Roma'ya geçerek ve Mısır'a dönüp orada yerleşir	151
CIX. Kostantin Düka'nın oğlu imparator Mişel Parapinace...	151
CX. Nicéphore Botaniat, Mişel'in dul karısı olan imparatoriçe ile evlenir ve tahta çıkar	152
CXI. Grigor Magistros'un oğlu olup Antakya dükü olan Vasak'ın, iki "hastaire" tarafından öldürülmesi	152
CXII. Ermeni prensi Epikht'in, kendi günah çıkaran papazı olan bir Grek rahibi tarafından boğdurulup öldürülmesi	153
CXIII. Nicéphore Botaniat'ın tahttan feragat etmesi	154
CXIV. Nicéphore Mélissène, tacı elde eder	154
CXV. Katolikos Sargis'in ölümü	154
CXVI. Abukap'ın oğlu Vasil, Urfa'yı zapteder	155
CXVII. Aleksis Kommen'in tahta çıkması	155
CXVIII. Kilikya'da zuhur eden şiddetli açlık	156
CXIX. Ani kralı Gagik'in, Mandale oğlu üç kardeş tarafından tutulup öldürülmesi	156
CXX. Şirak başpiskoposu Vasil, Ermeni katolikosu seçilir..	159
CXXI. İran emîri Khoşrov'un, Urfa topraklarına yaptığı akın	159
CXXII. Abukap'ın oğlu Vasil'in ölümü. Urfa halkı, Bagrat'ın oğlu Simbat'a teslim olur. Çok geçmeden Filartos Urfa'yı zapteder	160

	Sayfa
CXXIII. Kutulmuş'un oğlu Süleyman, Antakya'yı ele geçirir ..	161
CXXIV. Karaphlı Hagop Vardapet'in ölümü.	163
CXXV. Kureyş oğlu Şeref ed-dola, Antakya'ya Süleyman'a taarruz eder, fakat yenilir ve öldürülür. Boğos'un, Filartos tarafından katolikos tâyin edilmesi	163
CXXVI. Ermeni katolikosluğunun bölünmesi	165
CXXVII. Alpaslan'm oğlu sultan Tutuş, Süleyman'a karşı yürüyüp Antakya'yı onun elinden alır	168
CXXVIII. Filartos, Melikşah'ın yanına gidip hristiyanlığı inkâr eder	170
CXXIX. Melikşah'ın Suriye'ye yaptığı sefer	171
CXXX. Urfa, emîr Buzan'ın eline geçer	173
CXXXI. Buzan, Gantsag (Gence) şehrini muhasara ve zapt eder	174
CXXXII. İmparator Aleks'in Peçeneklere karşı kazandığı zafer	174
CXXXIII. İmparatorun annesini dahi kazanmış olan bir Grek rahibi tarafından İstanbul'da yayılan rafızılık	175
CXXXIV. Katolikos Vasil'in Melikşah'ın nezdine gitmesi	176
CXXXV. Zelzele	177
CXXXVI. Veba salgını	177
CXXXVII. Varak Haç'ı ile Meryem Ana tasviri'nin Urfa'ya nakli	177
CXXXVIII. Buzan'ın, İznik'e karşı yaptığı sefer	178
CXXXIX. Melikşah'ın ölümü	178
CXL. Katolikos Boğos'un ölümü	180
CXLI. Katolikos Georg'un ölümü	180
CXLII. Tutuş, İran sultanı Berkiaruk'a karşı vaziyet alır	180
CXLIII. Arapların Nüseybin'e yaptıkları sefer. Onların, Tutuş'a mağlûp olmaları ve esir edilen hükümdarları İbrahim'in, bir ok darbesiyle öldürülmesi	180
CXLIV. Barkiaruk'un amcası olan İsmail'in ölümü	181
CXLV. Tutuş, Halep ve Urfa'yı zaptettikten sonra İran'a doğru Berkiaruk'a karşı yürür. Tutuş'un yenilip öldürülmesi	182
CXLVI. Artuk'un oğlu Sukman ile Balduk, Urfa'yı ele geçirmeğe teşebbüs ederler	185
CXLVII. Küropalat Toros, Urfa'yı sultan Alfilag'a teslim eder, fakat çok geçmeden bu şehri tekrar zapteder	186
CXLVIII. Katolikos Toros'un ölümü	186
CXLIX. Sultan Kılıçaslan Malatya'yı kuşatır, fakat çekilmeğe mecbur kalır	187
CL. Haçlıların Şarka doğru hareket etmeleri	187
CLI. Onların, Antakya'nın önüne gelmeleri	190
CLII. Kuyruklu yıldız	193

	Sayfa
CLIII. Bir Gök alâmeti	193
CLIV. Kont Baudouin de Boulogne Urfa'yı eline geçirir	193
CLV. Berkiaruk'un generali olan Kerboğa, Haçlılara karşı muharebe etmek üzere yürür. Haçlılar galip gelerek Antakya'ya girerler	196
CLVI. İkinci bir gök alâmeti	198
CLVII. Ay tutulması. Kudüs, Haçlıların eline düşer	198
CLVIII. Mısırlılar, Haçlılara karşı yürür, fakat tard edilirler..	200
CLIX. Küropalat Grigor'un ölümü	200
CLX. Kont Saint-Gilles'in, Frank memleketine dönmesi ...	201
CLXI. Ruben'in oğlu olan Ermeni prensi Kostantin'in ölümü	201
CLXII. Üçüncü bir gök alâmetinin zuhuru	202
CLXIII. Mezopotamya'da hüküm süren şiddetli bir kıtlık	202
CLXIV. Bolluğun her yere tekrar iadesi	202
CLXV. Godefroy ve Bouillon'un ölümü	203
CLXVI. Boemond, Maraş şehrini zapteder	204
CLXVII. Kapadokya emîri Danişmend, Boemond'un ve Richard du Principat'ı yenip esir eder	204
CLXVIII. Sürüş şehrini zaptetmiş olan emir Sukman, Baudouin du Bourg tarafından oradan tard edilir	206
CLXIX. Bir gök alâmetinin dördüncü defa olarak zuhur etmesi..	207
CLXX. Kudüs'de mukaddes Kabrin ışığına dair vukubulan mucize	207

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CLXXI. Müellifin mukaddimesi	211
CLXXII. Kont Saint-Gilles, Kılıçaslan tarafından yenilip firara mecbur kılınır. İmparator Aleks'in Haçlılara yaptığı ihanet.	214
CLXXIII. Kılıçaslan, Poitou kontunun ordusunu imha eder ...	218
CLXXIV. Mısırlılar, Kudüs'e karşı yürüyüp kral Baudouin'i mağlûp ederler	219
CLXXV. Paskalya gününün tâyinine dair anlaşmazlık. Katolikos Grigor Vahram'ın, bu meseleye dair Ermenilere yazmış olduğu mektup	219
CLXXVI. Kral Baudouin'in, bir Habeş tarafından ağır surette yaralanması	219
CLXXVII. Urfa'da su baskını	220
CLXXVIII. Ermeni prensi Goğ-Vasil, kont Boemond'u Danişmendlilerden satın alır	221
CLXXIX. Urfa kontunun, Mardin mıntakasında, Türklere karşı yaptığı sefer	222
CLXXX. Katolikos Vasil (Bazil), Ani'den Urfa'ya gelir	222

CLXXXI.	Ağuvan katolikosu İstapanos (Etienne)'in ölümü. Buna, kardeşi halef olur, fakat sonra bu makamdan tard edilir	223
CLXXXII.	Josselin ile Urfa kontu Baudouin, Sukman ve Çekermiş tarafından esir edilirler. Boemond'un Avrupa'ya dönüşü	223
CLXXXIII.	Danışmend'in ölümü	225
CLXXXIV.	Artuk oğlu Sukman'ın ölümü	225
CLXXXV.	Sultan Berkıaruk'un ölümü	225
CLXXXVI.	Prensler prensi Tatul, Maraş'ı Josselin'e terk eder	226
CLXXXVII.	Katolikos Grigor Vahram'ın ölümü	226
CLXXXVIII.	Rahip Markos'un ölümü	227
CLXXXIX.	Richard, Urfa yakınında, Çekermiş'e mağlup olur...	227
CXC.	Kont Saint-Gilles'in ölümü	228
CXCI.	Franklar tarafından tazyik edilen Elbistan halkı, onları kılıçtan geçirir	229
CXCII.	Urfa'nın Ayasofya kilisesi kısmen yıkılır	230
CXCIII.	Cenubugarbî tarafında görünen bir kuyruklu yıldız. Araplar, Haleb'e karşı yürümek üzere toplanır	230
CXCIV.	Çekermiş'in ölümü	231
CXCV.	Kılıçaslan'ın, Urfa ve Kharan'a karşı yaptığı sefer ...	231
CXCVI.	Kılıçaslan'ın ölümü	231
CXCVII.	İranlılar Anazarbe topraklarına akın yapar. Onların, Berdus'da Goğ-Vasil'e mağlup olmaları	232
CXCVIII.	İranlılar Goğ-Vasil'e karşı yürürler, fakat tekrar hezimetle uğrarlar	232
CXCIX.	Tancrête, Urfa kontu Baudouin'ı ve onun müttefiki olan emir Cavali'yi mağlup eder. Baudouin du Bourg'un ve Josselin'in Urfa halkına karşı gösterdikleri merhametsizlik	234
CC.	Şiddetli bir kış. Kırmızı kar	236
CCI.	Araplarla Türkler arasında Hauran'da vukubulan harp.	236
CCII.	Baudouin ile Josselin'in, Kharan'a karşı giriştikleri teşebbüs	236
CCIII.	Trabulus'un Haçlılar tarafından zaptı	237
CCIV.	Mevdud, Urfa'yı muhasara eder. Tancrêde, Athareb'i zapt eder	237
CCV.	Türkler, Anazarbe topraklarına taarruz eder. Vas-puragan gölüne bir yıldırım düşer	241
CCVI.	Mevdud'un, Mezopotamya ve Suriye hristiyanlarına karşı yaptığı yeni bir seferi. Sukman el-Kutbi'nin ölümü	242
CCVII.	Toros, Mandale oğullarını işkenceye maruz bırakmakla kral Gagik'in öcünü alır ve onların kalelerini zapteder..	244

	Sayfa
CCVIII. Mevdud tekrar Urfa'ya karşı yürür	246
CCIX. Tancrède'in, Goğ-Vasil'le bozuşması	247
CCX. Goğ-Vasil'in ölümü. Prens Vasil-Dığa, ona halef seçilir	248
CCXI. Tancrède'in zehirlenmek suretiyle vukubulan ölümü...	248
CCXII. Mevdud, Kharan'a karşı yürür. Franklar, Urfa'nın Ermeni ahalisini tard ederler	249
CCXIII. Taberiye yakınında, Türklerle Frankların arasında vukubulan muharebe. Mevdud'un Dımışk'ta öldürülmesi	250
CCXIV. Katolikos Vasil (Bazil)'in ölümü	252
CCXV. Grigor III.'nun katolikosluk tahtına çıkması	253
CCXVI. el-Pursuki'nin, Urfa'ya karşı yaptığı sefer.	253
CCXVII. Zelzele	254
CCXVIII. Meğrik tesmiye edilen Ermeni rahibin ölümü	256
CCXIX. Amid camiinin yanması	257
CCXX. Pursuk b. Pursuk'un, Urfa kontu Baudouin du Bourg'a mağlûp olması	257
CCXXI. Aynı Baudouin'in, Vasil-Dığa'ya karşı yaptığı harp...	258
CCXXII. Baudouin, Raban kalesini muhasara eder	258
CCXXIII. Baudouin, Vasil-Dığa'nın ülkelerini yağma eder	259
CCXXIV. O, diğer birçok Ermeni şeflerine karşı aynı muamelede bulunur	259
CCXXV. O, Baudouin de Boulogne'ya halef olarak Kudüs tahtına çıkar	261
CCXXVI. Sultan Tapar'ın ve halife Mustazır-billah'ın ölümleri...	262
CCXXVII. Antakya kontu Roger ve Ermeni prensi Leon I. Azaz'ı zaptederler	263
CCXXVIII. İlgazi, Hristiyanlara karşı yürür. Athareb muharebesi ve Roger'in öldürülmesi. İmparator Alexis'in ölümü ve oğlu Jan'ın tahta çıkması	264
CCXXIX. Kral Baudouin, Telbaşer'i ve Urfa'yı Josselin'c terk eder	266
CCXXX. İlgazi tekrar Mezopotamya ve kuzey Suriye hristiyanlarına karşı yürür	267
CCXXXI. Gence emîri Gazi, Gürcülere taarruz eder ve onlara mağlûp olur	268
CCXXXII. Melik-Tuğrul, İlgazi ve Dubais'in, Gürcüstan kralı Davit II.'ye karşı yaptıkları ittifak. Onların mağlûp olmaları	269
CCXXXIII. Bağdad'ın büyük Türk camiinin yanması	271
CCXXXIV. Jossel'in ve Waléran, emîr Balak tarafından esir edilir. İlgazi'nin ölümü	271
CCXXXV. Kral Baudouin Balak'ın eline düşer	272

CCXXXVI.	Balak'ın esirlerinin hapsedilmiş olduğu Harput kale- sine karşı, bazı Ermenilerin yaptıkları baskın hareketi...	273
CCXXXVII.	Kuşlar arasında zuhur eden harp	275
CCXXXVIII.	Ermeni rahibi Boğos'un ölümü	275
CCXXXIX.	Gürcüstan kralı Davit II. İranlıları kılıçtan geçirir...	275
CCXL.	Balak, Membic şehrini kuşatır. Balak'ın ölümü	277
CCXLI.	Kudüs kralı esaretten kurtulur	278
CCXLII.	Gargar kalesinin Türklerin elinden alınması	279
CCXLIII.	Gürcüstan kralı Davit II. Ani'yi zapteder	279
CCXLIV.	Sur'un Haçlılar tarafından zapt edilmesi	280
CCXLV.	Kral Baudouin ve Josselin, Haleb'i muhasara ederler..	281
CCXLVI.	Sivas emiri Gazi, Malatya'yı zapteder	282
CCXLVII.	Frankların, Azaz'ın yakınında, el-Pursuki ve Tuğtekin- 'e karşı kazandıkları zafer. el-Pursuki'nin ölümü	282
CCXLVIII.	İbrahim'in ve Sukman'ın oğlu Davud'un, Gürcüstan'a karşı yaptıkları sefer	284
CCXLIX.	Kral Davit II.'nin ölümü. Oğlu Dimitri'nin halef olması	285
CCL.	Genç Boemond'un Filistin'e gelmesi	285
CCLI.	Ermeni rahibi Guros'un ölümü	286
CCLII.	Zengi, Josselin'in tavassutiyle Boemond ile anlaşmaya teşebbüs eder. Sultan Mahmud'un ölümü ve kardeşi Melik-Tuğrul'un ona halef olması	286
CCLIII.	Kapadokya emiri Muhammed'in Kilikya'ya yaptığı akın.....	287

PAPAZ GRİGOR'UN ZEYLİ

CCCLIV.	İmparator Manuel'in, Kilikya ve Suriye'ye yaptığı sefer	293
CCCLV.	İmparatorun, Antakya'ya girmesi	295
CCCLVI.	İmparator Manuel'in, Kudüs kralı Foulques'un ve sultan Melik-Muhammed'in ölümleri. Gökyüzünde, ışıklı bir sütun şeklinde beliren alâmet.....	296
CCCLVII.	Urfa'nın Zengi tarafından zaptı. Zengi'nin, Cabar kalesi önünde öldürülmesi	297
CCCLVIII.	Josselin, Urfa'yı ele geçirir. Birkaç gün sonra Nureddin bu şehri tekrar zapteder. Maraş kontu Baudouin'in öldürülmesi	299
CCCLIX.	Raymond de Poitiers, Nureddin'e karşı yapılan muha- rebede telef olur. Konya sultanı Mesud, Malatya'yı zapteder. Josselin esir edilip Haleb'e götürülür	300
CCLX.	Şiddetli bora. Garmir-Vank manastırının haçı ateş gibi parlar	302
CCLXI.	Keysun ve Behesni, Mesud'a teslim edilir	303

	Sayfa
CCLXII. Kırmızı ve külle karışık kar yağması	304
CCLXIII. Telbaşer şehri, Nureddin'e tâbi olur. Toros, gizlice İstanbul'dan Kilikya'ya gelir. Onun, Tarsus ve Misis valisi Andronik Kommen'e karşı kazandığı ilk muvafakiyet	304
CCLXIV. İmparator, sultan Mesud'u Ermenilere karşı tahrik eder. Sultanın, Ermenilerle yaptığı barış	307
CCLXV. Sultan Mesud, Greklerin yaptığı tahrikle Ermenilere karşı yürür. Sultan, ordusunda zuhur eden hayvan hastalığından dolayı ricata mecbur kalır	308
CCLXVI. Mesud'un oğlu Kılıçaslan'ın, Ermenilere karşı gösterdiği sulhperverlik	311
CCLXVII. Kılıçaslan'ın, babasına halef olması. Mesud'un ölümü. Zelzele	312
CCLXVIII. Leon'un oğlu Ermeni prensi Stefane'nin Behesni'ye karşı yaptığı teşebbüs	316
CCLXIX. Nureddin'in hastalığı	318
CCLXX. Kudüs kralı Baudouin III.	320
CCLXXI. Nureddin Dımışk'ı zapteder	320
CCLXXII. Nureddin'in, Kudüs kralı ve Antakya prensi ile aktettiği ittifak. Nureddin, Ayntab'ı ele geçirir	321
CCLXXIII. Baudouin III., imparator Mannuel'in bir akrabası ile evlenir. Manuel'in Suriye'ye yaptığı sefer	322
CCLXXIV. Renaud de Châtillon ve Ermeni prensi Toros, Kıbrıs'a yapmış oldukları baskından dolayı öfkeli bulunan Manuel ile barışılır	323
CCLXXV. İmparator ile Kudüs kralı ve Antakya prensi, Nureddin'e karşı bir taarruz plânı hazırlar. İmparator, Toros'un elinden almış olduğu toprakları iade eder...	324
CCLXXVI. Manuel'in aniden İstanbul'a dönmesi	326
CCXXVII. Nureddin, Kudüs kralı ile dört aylık bir mütareke akter. Nureddin hâkimiyetini genişletir	327
CCLXXVIII. İki senelik yeni bir mütareke. Kılıçaslan, Yakupaslan'la sulh akter	329
CCLXXIX. Ahlat emîri Şah-Armen Miran, kaynatasını Gürcülere karşı sevkeder. Bunun mağlûp olması	329
CCLXXX. Gürcüstan kralı Giorgi III. Ani'yi zapteder	331
CCLXXXI. Renaud de Châtillon'un, Dzovk mıntakasına yaptığı akın. Bunun, müslümanların eline düşmesi. Nureddin, Harem kalesini zapteder	332
CCLXXXII. Sultan Kılıçaslan'ın İstanbul'a yaptığı seyahat. Ermeni rahibi Vasil'in ölümü	334
CCLXXXIII. Prens Stefane, Greklerin eline düşüp öldürülür	335
CCLXXXIV. Gürcü kralı Gorgi, Dovin'i zapteder	335
DİZİN	337

O N S O Z

Yakın-Şark ve Türk tarihinin incelenmesi ve aydınlanması için bize çok lüzumlu belgeler temin etmiş olan Ermeni müverrihleri arasında, Urfalı Mateos'un Vakayinamesinin hususî bir önemi vardır. XI. yüzyıl sonunda ve XII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan bu müellif, bütün hayatını Urfa'da geçirmiş olup bu muntakada ve Suriye'de geçmiş olan tarihî olaylara görgü şahidi olmak sıfatıyla bilhassa Yakın-Şark'ın Türkler tarafından açılmasını ve Haçlılarla İslâmlar arasında vukubulan mücadeleleri dikkate şayan bir surette geniş bir şekilde nakletmiştir. Mateos'un Vakayinamesi, gerek Ermeni, gerek Süryanî, gerekse Bizans ve Arap müelliflerinin eserleriyle karşılaştırıldığı vakit hiçbir eserde rastlanmayan birçok yeni olayları ve tafsilâtı ihtiva ettiği görülmektedir. Bu yön, Mateos'un eserinin önemini bir kat daha artırıyor.

Ed. Dulaurier'nin yapmış olduğu tarif ve tasvire göre :

“Urfalı Mateos, hikâyesine başladığı vakit, yani X. “yüzyıl ortalarında Halifelik, esasen Türk muhafız kıtalarının nüfuzu altına düşmüş ve inhitat devrine girmiş “bulunuyordu. Bu geniş imparatorluğun parçaları zayıf ve “iktidarsız ellere düşmüş olup, yerinden oynamağa ve “ayrılmağa yüz tutmuştu. İran'ın en güzel eyâletleri, esasen “bir yüzyıldan beri halifelerin elinden çıkmağa başlamış ve “en kuvvetlileri Gaznevîler olmak üzere, muhtelif hükümdarların idaresi altına girmişti. Bundan başka Nil kıyılarımda Tulunî ve İhşidî Türk emîrleri müstakil bir “vaziyete gelmiş bulunuyorlardı. Kuzey Suriye ile Mezopotamya, Hamdanî Arap ailesine aitti. Bu aile, Greklere “karşı kazandığı zaferler sayesinde, buraları XI. yüzyılın “başlangıcına kadar elinde tuttuktan sonra sönmüş ve “yerini Mirdas oğullarına bırakmıştı.

“Abbasîler için nihaî bir surette kaybolmuş olan “Mısır'da, Müslüman dünyasında siyasî ve dinî üstün bir “hâkimiyet kurmak emelinde bulunan rakip bir sülâle

“ortaya çıkmıştı. Bu, Fatimî halifeleri idi ki, Ali ile Fatıma’nın soyundan olup Hazreti Muhammed’in hakikî halefleri “olduklarını söylüyorlar ve binaenaleyh dinî ve cismanî “tam bir hâkimiyet iddia ediyorlardı.

“Büyük Ermenistan topraklarının büyük bir kısmı, “Kürd emîrlere tâbi olmuştu. Bunların başlıcaları, Dovin- “in Revadî ve Mervanî aşiretlerine mensup olup Ham- “danî ülkelerinin büyük kısmını tevarüs etmişler “ve Van gölünün kuzey kıyısına kadar yerleşmişlerdi. “Suriye’yi ve Fırat havzasını teşkil eden memleketleri “Araplara kaptırmış olan Grek imparatorları, buraları tek- “rar feth etmek ümidinden asla vazgeçmemişlerdi. Mateos, “Genç Romen’in Samosat ve Kıbrıs adasına karşı yapmış “olduğu teşebbüsten, Nikefor Fokas’ın ve Jan Zimises’in, “Mezopotamya’ya, Suriye ve Filistin’e yapmış oldukları “seferlerden bahsetmiştir.

“Muhtelif menşelerden gelmiş olan ve batı Asya “ülkelerini aralarında paylaşmış bulunan bu hükümetlerin “üstünde yeni bir hâkimiyet yükseldi ki, bunları, az bir “zaman içinde yutmuştur. Bunlar, Garp müelliflerinin Ouzez “veya Ghozz (Oğuz) dedikleri milletin bir kısmı olan Türk “Selçuklulardı ki Sirderya ve Amuderya nehirlerini geçtik- “ten ve İranı fethettikten sonra, muzaffer yürüyüşlerine “devamla Akdeniz’e kadar yayılmışlardı. Ermenistan, “bu akının dışında kalmadı ve bu ülkenin en mamur “şehirleri yağma ve tahrip edildi. Vakainüvisimiz, bu “istilânın bütün safhalarını yanık dille nakletmiştir. “Selçuk oğulları İran’da hâkimiyet kurdukları sırada, “aynı ailenin diğer reisleri de Kirman, Halep ve Dı- “mışk’a yerleşmiş ve Anadolu’da Haçlılarla uzun mücadele- “lerde bulunan Konya Sultanlığını kurmuşlardı. Büyük “Ermenistan topraklarından kendilerine mühim paylar “ayırılmış olan Kürd, Türk ve Türkmen emîrlерinin yanın- “da birçok yerli reisler de ayakta kalmış vaziyette idiler. “Halifeler, bunlara, çok mahdud selâhiyetler bırakmış ol- “makla beraber Kral (Takavor = Melik) unvanını bahşet- “mişlerdi. Bu yerli prenslerin başlıcaları Bagratuniler idi. “Bunların ülkesini, Ararat cyâletinin Şirak bölgesi teşkil

“ediyordu ve başkentleri de Ani şhri idi (885-1045). Bu ailenin diğer iki kolundan biri, geçici bir hâkimiyet (962-1064) sürmüş olan Kars kralları, diğeri de merkezleri Lore şhri olup X. yüzyıl sonlarından XIII. yüzyılın ortasına kadar hâkimiyet sürmüş olan Gorigyan prens-leri idi. Vaktiyle çok kuvvetli bir hanedan olan Ardzu-ru-niler, Van gölünün doğusunda bulunan geniş Vaspu-rgan eyâletine sahip bulunuyorlardı.

“Eski Ermeni feodalitesinin bakiyeleri olan bu reisler, toprakları ile istiklâllerini müdafaa etmek için Müslüman-lardan başka aynı zamanda Bizans imparatorlarına karşı da mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Çünkü Grek imparatorları, Ermenistan’a dair iddialarını asla unutmamış ve daima Türkleri oradan taretmek ümidini beslemişlerdir. İmparatorlar, korkunç müsteavlilerin her tarafa yaymış oldukları dehşetten istifade ederek Ermenilerin Grek İmparatorluğu’nun topraklarına göç etmesini geniş bir surette teşvik etmiş ve kolaylaştırmışlardır. Vaspurgan kralı Jan Senekerim, 1021 tarihinde topraklarını imparator Bazil II.’ye terk edip, karşılığında Kapadokya-nın Sivas şehrini almıştır. Aynı hanedana mensup Apılgarib adlı diğer bir prens, 1042 tarihinde imparator Kostantin Monomah’tan Tarsus şehri hâkimiyeti ile Kilikya valiliğini almıştır. Monomah, bazı hile ve yalan bir yemin sayesinde, Ani’nin Bagratuni hükümdarı Gagik II.’yi İstanbul’a çağır-mış ve onun krallığını cebren kaldırdıktan sonra karşılığında Kayseri civarında bulundu-ğu zannedilen Galonbağad ve Bizu şehirlerini ona vermiştir. Kars’ın Bagratuni hanedanından olup keza Gagik adını taşıyan diğer bir prens, 1064 tarihinde başkentini Kostantin Dükas’a terketmiş ve karşılığında Toroslarda, Malatya’nın yakınında bulunan Dzamıntav şehrini almıştır. Daha az önemli diğer Ermeni şefleri de Türklere karşı mücadele edemeyeceklerini anlıyarak yurtlarını terketmişlerdir. Bunlardan, Şarkî Ermenistan’da Artsakh (Karabağ) eyâletinin bir kısmına hâkim olan Oşin, Halgam ve Pazuni adh kardeşleri ve kendisine tâbi bulunan zadeğânla beraber 1072 tarihinde

“Kilikya’ya geçmiştir. Bu prens, Lambron kalesini Müslümanların elinden almış ve imparator Aleksî Kommen tarafından imparatorluğun bir vasalı sıfatıyla bu mevkiin sahibi olarak tanınmıştır. Bu, daha sonra, Hetum I.’in tahta çıkmasıyla (1226) başlayan Küçük Ermenistan’ın Hetumyan prenslerinin hâkimiyetinin başlangıcı olmuştur. 1079 tarihinde Ani kralı Gagik’in Grekler tarafından öldürülmesi ve Ermeni millî krallığının ortadan kalkması üzerine Gagik’in ordusunun büyük bir kumandanı ve kendi akrabası olan Ruben, Kilikya Toroslarının geçitlerine sığınmış ve orada ikamet eden millettaşlarıyla birleşip Greklerin sarfettikleri bütün gayretlere rağmen, orada yerleşmiştir. Onun, kendisi kadar cesur ve müteşebbis bir adam olan oğlu Kostantin, Vahga (Feke) kalesini Greklerin elinden almış ve burasını hâkimiyetinin merkezi yapmıştır. Kilikya Ermeni krallığının ve Rubenyan sülâlesinin başlangıcı bu suretle olmuştur. Haçlı Seferleri devrinde Şarkın hristiyan krallıkları arasında oldukça parlak bir surette göze çarpan ve Lâtinlerin Suriye’de ve Kıbrıs adasında kurdukları kolonilerle sıkı bir surette bağlı bulunan bu krallığın menşesine dair elde ettiğimiz enteresan işsaatı, Urfalı Mateos’a borçluyuz.

“Urfalı Mateos eserini yazdığı zaman, Selçukluların kuvvet ve hâkimiyeti en yüksek noktasına varmış bulunuyordu. İran sultanları, Mezopotamya’ya kadar olan bütün ülkelerde kanun vazediyorlardı. Onlar, Franklara karşı yaptıkları sayısız seferlerin başlangıç noktası olan Musûl’de bir mümessil bulunduruyorlardı. Suriye’deki Selçuklular, bayrakları Kudüs ile Filistin’in diğer başlıca şehirleri üzerinde dalgalanan Fatimîlerle komşu bulunuyorlardı. Konya sultanlığının kuzeyinde Kapadokya’da Danişmend ailesinin Türkmen emîrleri hüküm sürüyorlardı. Bunların şefleri olan Danişmend, Haçlıların en korkunç düşmanlarından biri olmuştur. Eski meşru reislerinden mahrum kalmış olan Büyük-Ermenistan, birçok muhtar eyâletlere bölünmüştü. Bunların en önemlilerinden biri Şah-Armen emareti idi ki bu, Van gölü havzasının kuzey-batı kısmına hâkim olup Hısnıkeyfa ile Amid’in ve

“Mardin ile Meyyafarikin’in Artukî emîrleriyle hemhudut
 “bir vaziyette bulunuyordu. Daha aşağıda, Fırat kıyısında,
 “Rafizî mezhebinde bulunan ve halifelerin koyu düşman-
 “ları olan Beni Esed Arapları, Hille’yi başkent yapmış-
 “lardı. Nihayet müverrihimizin çizdiği manzaranın bir
 “köşesinde de İsmailîlerin kara çehrelerini müşahede edi-
 “yoruz. Bunlar, Lübnan ve Deylem dağlarının tepelerinde
 “tahassun etmiş olup şimşek kadar süratli ve âni darbe-
 “lerle gizli ve korkunç kuvvetlerini hissettiriyorlardı.

“Şarkın siyâsî vaziyeti bu durumda bulunduğu sı-
 “radadır ki Franklar, Godefroy de Bouillon’un kumandası
 “altında, oraları fethetmek ve Müslümanların arasında,
 “çok az bir zaman sürmüş ve fakat çok asil ve zaferle dolu
 “hâtıralar bırakmış olan Haçlı hâkimiyetini kurmak için
 “oraya gelmişlerdir. Urfalı Mateos, birinci Haçlı Seferini
 “hikâye ettiği sırada kendi yurttaşlarının onlara yaptık-
 “ları yardım hususunda tamamiyle yeni ve orijinal bir
 “müelliftir. O, onların münasebetleri ve büyük sayıda
 “Ermenilerin dağınık bir halde yaşamakta oldukları An-
 “takya topraklarının kuzeyi, Kilikya ve Urfa kontluğu
 “içinde vukubulan olaylar hakkında şayanı dikkat haberler
 “vermektedir. Urfalı Mateos, kendine bir zeyl yazmış olan
 “Papaz Grigor’la beraber Haçlı Seferleri hakkında Arap,
 “Süryanî, Grek ve Lâtin vaka-nüvislerinin eserlerinde hiç
 “mevcut olmıyan birtakım teferruatı bize bildirmiştir.”

Urfalı Mateos’un doğum ve ölüm tarihleri bilinmedikten
 başka, hayatı ve ilmî hüviyetini tesbit ve mütalâa etmek
 için elimize hiçbir belge geçmemiştir. Zira, gerek Ermeni,
 gerekse Süryanî veya diğer milletlere mensup müelliflerden
 hiçbirisi ondan bahsetmemiştir. Bu şartlar altında, Mateos’un
 şahsına dair elde edebildiğimiz tek kaynak kendi eseri olmuştur.
 O, eserinin iki yerinde (İkinci kısım, mukaddime), kendisinin
 Urfa’da doğmuş ve orada yaşamış olduğunu, manastır başrahibi
 bulunduğunu ve eserini de orada yazmış olduğunu anlatmıştır.
 Mateos’un ölüm tarihi meçhul kalmışsa da eseri 1136 tarihinde
 son bulduğuna göre, onun, bu tarihte veya ona yakın bir
 zamanda ölmüş olması gerektir. Yeni zamanlara ait (XVIII.
 yüzyıl) büyük bir Ermeni tarihçisi olan Çamiçyan, Mateos’un,

1144 tarihinde Urfa'nın Zengi tarafından zaptı sırasında, ihtiyar bir yaşta olduğu halde telef edilmiş olması fikrini ileri sürmüştür (c. III., s. 67). Urfalı Mateos'un talebesi olup onun vekayinamesini 1137'den 1163 tarihine kadar devam ettirmiş olan Papaz Grigor da ondan hiç bahsetmemiştir. Çamiçyan, Mateos'un, Urfa'nın zaptı sırasında ölmüş olduğunu, onun, bu tarihlerde vukubulan sükutundan dolayı zannetmiştir. Mateos, kendi eserinin CCLIII. faslında söylemiş olduğuna göre, hayatının son yıllarında, Baudouin adlı bir Lâtin prensinin hâkimiyeti altında bulunan Keysun şehrinde bulunmuş ve 1136 tarihinde emîr Muhammed b. Gazi'nin bu şehri kuşattığına şahit olmuştur. Vaka-nüvisimiz, Baudouin'ı "bizim prensimiz diye zikretmekle, kendisinin de onun hâkimiyeti altında yaşadığını anlatmış oluyor. Binaenaleyh Mateos'un, Urfa'nın zaptı sırasında ölmüş olduğuna dair ileri sürülen fikir katî sayılamaz.

Mateos'un Urfa'da yaşamış olması, onun, çok eskiden beri ilmi bir muhit olan bu şehirde tetkikler yapmak ve eser yazmak için lâzım olan tahsili elde etmesi ve çeşitli kaynaklardan istifade etmesi tabii bir şey olacaktı. Fakat vaka-nüvisimizin eseri, bunu ispat etmekten çok uzaktır. Zira Urfalı Mateos, Bizans müelliflerini okumadıktan başka, kendi muhitiinin yerli kültürü olan Süryanî edebiyatıyla de temas etmemişe benziyor. Hattâ Ermeni tarihine dair eserinde rastladığımız bazı göze çarpan yanlışlar, onun, kendi millî edebiyatını ve bu edebiyata dair eski ve yeni başlıca eserleri de okumamış olduğu intibahını veriyor.

Fakat bütün bu eksiklere rağmen, Urfalı Mateos'un vakayinamesi, Yakın-Şark tarihi ve özellikle bu bölgelerin Türkler tarafından zaptedilmesi ve Haçlı seferleri ile Lâtin prenslerinin hayat ve akıbetleri hakkında kıymetli bir tarih kaynağıdır.

Mateos, vakayinamesini 952 tarihinden başlayıp 1136 tarihine kadar getirmiştir. O, kendi ifadesine göre, bunları toplamak ve yazmak için uzun yıllar eski kitapları tetkik etmiş ve olaylara kulak veya gözşahidi olan âlim ve ihtiyar adamları konuşturmuştur. O, bu kitapların neler olduğu ve konuşturduğu âlimlerin kimler olduklarını söylememiştir. Her halde Mateos'un eserinde okuduğumuz birçok vak'alar diğer hiçbir müellifin eserinde görülmemiş olduğundan dolayı onun, bilâ-

hare kaybolmuş olan bazı divanlardan istifade etmiş olduğunu bize hissettirmektedir. Müellifimizin, bilhassa imparator Gimes'in yaptığı fütûhata dair Ermeni kralı Aşot'a yazmış olduğu uzun ve tafsîlâtlı bir mektubun ve keza kral Gagik'in Bizans âlimlerinin huzurunda Ermeni mezhebi hakkında söylemiş olduğu nutkun mufasssal bir suretini aynen nakletmesi, onun eli altında zengin bir arşiv ve mevsuk kaynaklar bulunduğuna bir delildir. Bu ve daha bazı diğer malûmat, Mateos'tan başka ne Bizans, ne Ermeni ve ne de diğer milletlere ait müelliflerin eserlerinde görülmemiştir. Urfalı Mateos'un, kendisinden sonra yaşamış olan Ermeni müellifleri tarafından zikredilmemiş olması keyfiyetine gelince bu, onun daha ziyade batı eyâletlerinde bulunan Ermenilerin ve Suriye ile Mezopotamya ülkelerinin tarihiyle meşgûl olmasından ileri gelmiş olsa gerektir. Mateos'dan sonra yaşamış olan Genceli Kiragos ve Vardan gibi müverrihler, daha önceki müverrihlerin eserlerini takiben, Büyük Ermenistan denilen şark eyâletlerinin ve kendi milletlerinin tarihini yazmışlardır. Bundan dolayı bu müellifler, Mateos'un eserine sıkı bir ilgi göstermemişe benziyorlar. Bununla beraber Vardan'ın tarihinin bazı yerlerinin, Mateos'un vermiş olduğu bilgilerle aynı olduğu görülüyor. Kilikya tarihini yazmış olan Sımbat'm eserinin büyük bir kısmı ise Mateos'un kitabının bir özetinden ibarettir. Fakat buna rağmen bu müellifler her nasılsa, kendilerine kaynak teşkil eden Urfalı Mateos'un adını hiç anmamışlardır. Urfalı Mateos, ancak bir vaka-nüvis sıfatiyle olayların seyrini kaydetmekle iktifa etmiş olduğundan diğer Ermeni müellifleriyle aynı hizada bulunmamıştır. Mateos, kendisinin de itiraf ettiği veçhile (fasıl CLXXI), bir âlim olmayıp "eksik ve mahdud bilgisi ile" bu eseri vücuda getirmiştir. Onun eserinde, kendi muhitinde inkişaf etmiş olan Süryanî edebiyatının ve bu dille yazmış olan ünlü müelliflerin hiçbir tesiri görünmüyor. O, aynı zamanda Bizans imparatorlarına dair yazdığı vak'a ve tarihlerde yaptığı bazı yanlışlardan anlaşıldığına göre, Grek edebiyatıyla de alâkadar olunamış ve Bizans tarihçilerinin eserlerini gözden geçirememiştir. Vaka-nüvisimizin bu eksikliği, onun bizce meçhul kalmış olan kaynaklarının önemini bir kat daha artırmış ve onun eserinin orijinalitesini teyid etmiş oluyor.

Urfalı Mateos, dil ve üslûb bakımından Ermeni edebiyatının altın devri sayılan V. yüzyıl müelliflerinden çok uzaktır. O, kendi zamanının halk diliyle karışık âdi ve çok defa çözülmesi zor bir dille yazmıştır. O, edebî zarafet ve belâğattan mahrum bir üslûbla kitabını kaleme almıştır. En tesirli ve acıklı olayları bile hiçbir heyecana kapılmadan âdi olaylar gibi aynen kaydetmiştir. Mateos, edebiyat yapmaktan ziyade olayları objektif bir surette sadıkane kaydetmeyi tasarlamış ve bundan dolayı, bir tarih kaynağı olarak dolgun ve nisbeten mevsuk bir eser bırakmıştır.

Urfalı Mateos'a zeyl yazan Grigor'un, dil ve üslûbuna bakılırsa onun bir talebesi olduğu hissi uyanır. Bu müellif hakkında da hiçbir kayda rastlanmamış olup onun hakkındaki bilgimiz de ancak kendi yazısından çıkardığımız sınırlı bilgilerden ibaret kalıyor. O, kendisini "yeretz" tesmiye ettiğine göre, evli bir papaz olması lâzım geliyor. Yazısının bir yerinde de 1137 tarihinde, Keysun şehrinin Türklerin tehdidi altında bulunduğu ve halkın şehri terkettiği sırada kendisi de orada bulunmuş ve şehrin valisine ve ilerigelenlerine şehrin müdafaası için cesaret vermiş olduğunu yazmıştır. Bundan anlaşıldığına göre, Papaz Grigor, millettaşları arasında itibarlı bir mevkiye sahip bulunuyordu.

Urfalı Mateos'un Vekayinamesini ilk önce Fransız müsteşriki Ed. Dulaurier, Haçlı seferlere ait olan kısmını 1850 tarihinde tercüme ve neşretmiştir. Aynı müellif, eserin tamamını 1858 tarihinde Paris Millî Kütüphanesinde bulunan üç aded yazma nüshanın üzerinden tercüme etmiş ve birçok haşiyeler ilâve ederek neşretmiştir. Ed. Dulaurier, daha sonra 1869'da aynı eserin Haçlı Seferlerine ait olan kısmının tercümesini, "Recueil des Historiens de la Croisades" adlı serinin "Documents Arméniens" bölümünün birinci cildinde neşretmiştir.

Eserin Ermenice metni, daha sonra 1869 tarihinde Kudüs Ermeni manastırı matbaasında tab edilmiştir. Bu Ermenice tabı, daha eski olan üç yazma nüsha üzerinden yapılmıştır.

Eserin Türkçe tercümesi için Ermenice metin esas tutulmuş, fakat Ed. Dulaurier'nin tercümesi de göz önünde bulundurularak kelime kelime karşılaştırılmak suretiyle iki neşriyat arasında görülen ayrılıklar ve eksiklikler işaret edilmiştir. Haşiyelerin

büyük bir kısmı, işaret edildiği veçhile, Ed. Dulaurier'den tercüme edilmiş, kısmen de yeniden ilâve olunmuştur. Bu suretle Vekayinamenin Türkçesi nisbeten daha tam, daha doğru ve daha çok işlenmiş bir halde ortaya çıkmış bulunuyor.

Bu tercüme, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ortaçağ tarihi Profesörü rahmetli Mükrimin Halil Yınanç'ın değerli yardımları sayesinde meydana getirilmiştir. Derin bilgisinden faydalanmış olduğum rahmetli Hocam'ın aziz ruhu önünde eğilerek bana bu yolda yapmış olduğu yardımlardan dolayı burada kendisini saygıyla anmayı manevî bir borç sayıyorum.

HRANT D. ANDREASYAN

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

(952 — 1052)

I.

401 tarihinde (2 Nisan 952—1 Nisan 953) ¹, birçok yerlerde şiddetli kıtlık oldu. Kıtık, Cenupta, Tacik ² memleketinde çok büyük sıkıntılara sebebiyet verdi, fakat bundan en çok muhtarip olan memleket bütün Mezopotamya ülkesi olmuştur. Kıtığın şiddeti yüzünden, birçok yerlerde ve Ermeni kralı Tigran'ın kurmuş olduğu ³ meşhur paytaht şehir olan Urfa(Urfa)'da insanlar büyük ıztıraplara ve meşakkatlere düşer oldular. Kıtık yedi yıl devam etti ve sayısız insan telef oldu. Müslümanlar arasında da çok büyük telef oldu, çok sayıda hristiyan da öldü. Kıtığın hüküm sürdüğü beşinci yıldan sonra, aynı mıntıkadan deniz kumu kadar büyük miktarda çekirge gelip araziye tahrip etti. Kıtık gitgide şiddet kespedince, birçok insan kudurup merhametsizce birbirlerine saldırdılar ve yekdiğerlerini yemeğe başladılar. İleri gelenlerle zengin adamlar, sebze ve meyva ile

¹ Metinde, tarihler, yalnız Ermeni takvimine göre konulmuştur.

² Eski Ermenice yazılarda, "Tacik" kelimesi, Greklerle Romalıların Scythe (İskit) kelimesi gibi, alelumum bütün göçebe kabileler için kullanılmıştır. Urfalı Mateos'un yazısında "Tacik" kelimesiyle umumiyetle müslümanlar, bazı yerlerde de hususî olarak Araplar kastedilmiştir. Bu kelimenin menşesine dair birçok fikirler ileri sürülmüştür. D'Ohsson'a nazaran, bu kelime "Tayoyo" (cemi: "Tayoyé")'nun bir müştakıdır. Süryanîler, bu kelime ile, vaktile umumî olarak Arapları, hususî olarak da Suriye'nin kumluk ovalarında dolaşan aşiretlerin başlıcası olan Tay kabilesini kastediyorlardı. Neuman ise ("Translations from the Chinese and Armenian", London, 1831), bu kelimenin Çince "Ta-yue" kelimesinden çıktığını söylemiştir.

Daha sonra, Seyhun'un şarkında ikamet eden putperest Türkler ile Moğollar, aslen Türk, Pers ve Arap olup şehirler ve köylerde oturan müslümanlara "Tazik" veya "Tacik" diyorlardı. (Bak: d'Ohsson, "Hist. des Mongols" I, s. 26) (ED. DULAURIER).

³ Müellifin, niye istinaden Urfa'nın kuruluşunu kral Tigran'a atfettiği bence meçhuldür. Bildiğimize göre, bu şehrin kuruluşu çok eski zamanlara bağlıdır ve kral Abgar onu restore etmiştir (Bak: Horenli Moses, II, 27). Ermenistan'da, biri Haik, diğeri de Arşakuni (Arsacide) sülâlesinden olmak üzere, Tigran adlı iki kral olmuştur. Arşakuni sülâlesinden olan Tigran, Romalılara karşı yaptığı harplerle meşhurdur. Urfalı Mateos'un kastettiği Tigran'ın, birincisi olması muhtemeldir, çünkü Urfa şehri, ikinci Tigran'ın zamanı olan M. E. I. asrında esasen mevcuttu (ED. DULAURIER).

besleniyorlardı, çünkü hayvanlar büyük telefata uğramışlardı. Tahrip olunan yerler bu güne kadar imar edilmemiş ve halkla dolmamıştır.

II.

Ermeni takviminin 407 (1 Nisan 958 — 31 Mart 959) tarihinde, Araplar, Urfa ve havalisinde asker topladılar. Bunlar, müslüman bir kalabalıkla büyük Fırat nehrini geçip, Samusat denilen müstâhkem şehre karşı yürüdüler⁴. Cesur bir adam olan Baragamanos⁵ denilen Roma⁶ kumandanı onların karşısına çıktı. Muharebe, şehrin kapısı önünde vukubuldu. Müslümanlar o gün Roma askerlerini hezimete uğrattılar ve şehrin kapısı önünde birçoklarını telef ettiler. Onlar, bir kaç gün sonra, Urfa şehrinin yakınlarında bulunan Samusat şehrini zaptettiler.

⁴ Théophane'in müzeyyili, Samosat'ın, imparator Constantin Porphyrogénète'in sedir başısı (Accubiteur) olan haremağası Basile tarafından zaptedildiğini yazmıştır. Bu sefer, 958 tarihinde yapılmıştır. Mateos'un yazdığı sefer, şehrin işgalini hemen takip etmiş ve Araplar şehri ele geçirmişlerdir. Buna göre, Arap seferi ertesi sene vukubulmuş olsa gerektir. Şehri işgal eden Arap ordusunun kumandanı, Tağlib ailesinden Hamdun'un oğlu Hamdan'ın torunu ve Abdullah Ebu'l-Heyca'nın oğlu Seyfû'd-devle Ebu'l-Hasan Ali idi ki bu zat Halep'te hüküm sürüyordu (*ED. DULAURIER*).

⁵ "Baragamanos" Grekçe "paracoemômenos" (Accubiteur) unvanının bozuk bir şeklidir. Bu unvanı haiz olan zat, imparatorun muhafazası için onun yanında yatıyordu. Bak: "De offic. palat. Cptani", fasıl v, s. 56; Fabroti, "Gloss. ad Cedrenum"; ve Du Cange, "Gloss. mediae et infimae graecitatis" ve "Gloss. mediae et infimae latininitatis" (*ED. DULAURIER*).

⁶ İmparatorluğun merkezi Bizans'a nakledildikten sonra, Kostantin, genişlettiği ve imar ettiği bu şehre "Yeni Roma" adını vermiştir. Süryani müverrihi Mihail'in eserinde şunu okuyoruz: 'Bizans imparatorları, İstanbul'un "Yeni Roma" tesmiye edildiğinden dolayı, Roma İmparatoru unvanını muhafaza etmişler ve dil ile yazıları bir olan ordular "Romalı" adıyla birbirile karışmışlardır'. Urfalı Mateos, diğer bütün Ermeni müellifleri gibi, Bizans İmparatorluğu'nun Greklerini, Romalı ("Hromk" veya "Horomk") adıyla zikretmiştir. Ermenicede "Hrovmayetzik" veya "Hromaietzik" adı, hususî olarak Garbî Romalılar, yani Lâtin ve Franklar için kullanılmıştır (*ED. DULAURIER*).

Müslümanlar da, tıpkı Ermeniler gibi, Bizans Greklerini "Rum" tesmiye etmişlerdir.

III.

408 (1 Nisan 959 — 30 Mart 960) tarihinde, Roma İmparatoru Romanos⁷, asker toplayıp müslümanlara karşı yürüdü. İmparator, Okyanusu⁸ kat'edip, gemilerle, Girit denilen adaya geçti ve şiddetli bir muharebeden sonra burasını Mısır askerlerinin elinden aldı. Çünkü bütün adalarla sahil bölgeleri dört yüz seneden beri⁹ Arapların işgali altında bulunuyordu. Bu yılda, Ermeni askerleri, Müslüman kumandanı Hamdun'u mağlup ettiler¹⁰.

IV.

410 (31 Mart 961 — 30 Mart 962) tarihinde, Araplar¹¹, Anavarza (Anazarbe) ile Halebi, Mısır hükümdarının elinden aldılar ve kendi dindaşlarından daha fazla olmak üzere huristiyanları öldürdüler.

⁷ Constantin Porphyrogénète'in oğlu II. Romain (959—963).

⁸ Ermeniler, "Okyanus"la Akdenizi kastediyorlardı.

⁹ Bu rakam yanlışdır. Çünkü bu hesaba göre Araplar fatih bir millet olarak 559 tarihinde ortaya çıkmış oluyorlar. Girit adasına çıkmış olan ilk müslüman kumandanı, Muaviye'nin hâkimiyeti altında (661—680), Ebu Ömeyya el-Aredi (Cünade bin Ebi Umeyye el-Ezdi) olmuştur. Urfalı Matteo's'un asıl metninde eğer "dört yüz" yerine "yüzdört" yazılı ise, bu hesaplama Girit adasının, Abbasî halifesi el-Memun'un hakimiyeti (813—833) devrinde Şuaib el-Andalusî'nin oğlu Ebu-Hafs Ömer tarafından kat'î işgali zamanından beri geçen yıllar kast edildiği anlaşılacaktı (*ED. DULAURIER*).

¹⁰ "Hamdun adlı bir emir —ki bu önce Halife'nin başkumandanı idi, fakat sonra isyan edip Ağtznik memleketini zaptetmişti— Aşot'un kuvvetlendiğini ve kral olduğunu duyunca, ona şiddetli bir emir gönderip ağır vergiler talep etti. Aşot'un red cevabı üzerine, Hamdun, büyük bir ordu ile beraber onun karşısına çıktı, askerlerinin bir çoğunu telef etti, Hamdun'u da tutarak öldürdü. Bunu haber alan Halife (Mut'i), Aşot'a hediyeler gönderdi, krallığını tamlık etti ve ona "Şahiarmen" yani Ermenistan kralı unvanını verdi. Bu Aşot da, Aşot Ergat gibi, aynı zamanda "Şehinşah" dahi tesmiye olunmuştur (Çünciyan Vakayinâmesi, Türkçe tercümesi, kısım I, XLIII).

¹¹ Burada bir karışıklık vardır. Bu tarihte, Anazarbe ve Halebi, Seyfû'd-devle'nin elinden Araplar değil, Nicéphore Phocas'ın kumandası altındaki Grekler almışlardır. Mısır'ın İkhşitli hükümdarı namına Dimyşk valisi bulunan Zallın el-Okailî, 10.000 askerle beraber, Seyfû'd-devlenin yardımına geldi. Bunu haber alan Nicéphore de geri çekildi. Bak: Cedrenus, s. 505, Zonaras, c. II, s. 155, Léon le Dacre (Hase neşriyatı, Paris 1819) s.198; Elmakin,

V.

Aynı yılda, Ermeni başkumandanı ¹², krallığının 45.000 güzide ve kahraman askerinden müteşekkil Marzpetuni ¹³ ordusunu topladı. Ermenistanın muhtelif eyaletlerinin bütün reisleri, Gagik'in babası olan Aşot'u ¹⁴, atalarının nizamlarına göre kral olarak takdis ettirmek için aziz katolikos Anania'nın ¹⁵ nezdinde toplandılar. Çünkü Aşot, henüz Ermeni krallık tahtına çıkmamış ve başına taç geçirilmemişti.

VI.

Onlar, Ağuvan memleketinin katolikosu hürmetli Hovanes'i, beraberinde kırk piskopos olduğu halde ısrarla Ermenistana davet ettiler. Keza, Ağuvan kralı olan Vaçakan'ın oğlu Goşazgak'ın oğlu aziz kral Filipe'yi ¹⁶ de hürmet ve büyük iltifatla oraya çağurdılar. Böylelikle, o günden itibaren Ermenistan'ın paytahtı olan Ani şehrinde mutantan içtimalar aktedildi. Kral

(Eprenius tercümesi) s. 223-224; Deguignes, "Hist. des Huns", c. III, s. 153 (ED. DULAURIER).

Ermenice metnin naşiri, yukarıdaki haşiyeyi tekrarladıktan başka, metinde Araplar yerine, müfred olarak "Arabik" yazılı olduğu için, müellifin, ihtimal, Bizans ordusunda hizmet eden bir Arap generalini kastettiğini zannediyor ve bunu "dindaşlarından daha çok fazla olarak hristiyanları öldürdü" cümlesinden dolayı doğru olabileceğini işaret ediyor.

¹² Aşot tarafından başkumandan tayin edilmiş olan Marzpetuni hanedanından Georg'un oğlu Gor. Bak: Çamiçyan Vakayinâmesi, Türkçe tercümesi, kısım I, XLIII.

¹³ Ed. Dulaurier, metinde "Marzbedagan kund" diye yazılı olan bu ordunun "Marzban" veya "Marzbed" (yani Ermenistan'ın Pers valisi)'in muhafız kıtası demek olduğunu işaret edip, bu unvanın Bagratuni kralları devrinde hâlâ muhafaza edildiğini yazmış, ve bunun muhtelif eyalet reislerinininkinden ayrı olup daimî bir hizmette bulunan ordu olduğunu zannetmiştir. Bununla beraber, aynı müellifin de ayrıca işaret ettiği veçhile, bu ordunun adının, kumandanı olan Gor'un Marzpetuni lakabından ileri gelmiş olması daha muhtemeldir.

¹⁴ Yani, "İnayetkâr" ünvanını haiz III.Aşot (953—977). Urfalı Mateos, Bagratuni krallarının kronolojisini yanlış ve eksik olarak kaydetmiştir.

¹⁵ Ermeni katolikosu Mok'lu Anania (943—966).

¹⁶ Filipe, Gaban veya Fraisos'un Haik'tan inmiş olan ikinci sülâlesine mensuptu. Urfalı Mateos, daha ileride (fısıll CXXVI) bu hükümdarların nesep listesini yazmıştır (ED. DULAURIER).

Aşot, ataları gibi takdis edildi ve atalarının tahtına oturdu. Bütün Ermeni milleti, Ermeni krallığının ihya edildiğini görmekle büyük sevinç duydu. Onlar, kuvvetli ve muharip bir zat olan Gadik'in kahramanlığından dolayı bilhassa daha çok sevindiler. O günde onun 100,000 güzide ve kahraman askeri, hepsi teçhizatlı oldukları halde geçit resmi yaptılar. Bunlar, arslan veya kartal yavruları gibi, muharebe gününe intizar etmekle idiler. Bunu haber alan civar memleketlerin hükümdarları, yani Apkaz¹⁷, Rum¹⁸, Babil¹⁹ ve İran²⁰ hükümdarları, Ermeni krallığına hürmet ve dostluk nişanesi olarak kıymetli hediyeler yolladılar. Bunu müteakıp, Ağuvan kralı Filipe ile katolikos Hovannes, maiyetlerinde bulunan piskopos ve askerlerle beraber, büyük hediye ve sevgi tezahüratı ile, Büyük Ermenistanın ilk resülü Teadeos'un²¹ makamlarının bulunduğu Ağuvan memleketine uğurlandılar.

¹⁷ Bu zamanda, Apkazistan'da hüküm sürmekte olan zatın kim olduğunu tesbit etmek kabil olmamıştı. "Gürcistan Tarihi"nde (Brosset tercümesi, Saint-Petersbourg, 1849, s. 280 ve devamı) bu devir çok karışık bir halde gösterilmiştir. Hristiyan bir halk olan Apkazlar, cennuptan Gürcistan, Şimalden de Çerkezistan arasında bulunan memlekette yaşıyorlardı. Bu muntaka, Ermenilerce "Eger", Gürcülerce de "Egris" veya "İmereth" adını da almış ve bir zaman Karthli veya Gürcistan krallığı ile birleşmiştir (ED. DULAURIER).

¹⁸ İmparator I. Romain.

¹⁹ Müellif, Babil adıyla bazan, eski Kildanî paytahtının yerini tutmuş olan Bağdadı, bazan da, XVI. fasılda olduğu gibi, Halife Muizz'in generali Cevher tarafından Mısır Babili'nin harabeleri üzerinde inşa edilmiş olan Kahire'yi kastetmiştir (ED. DULAURIER).

²⁰ İran, bu zamanda, Saman oğullarının işgali altında bulunuyordu. Bunlar, Halife'den müstakil olarak, biri Buhara'da, diğeri de Semerkant'ta olmak üzere iki sülâle kurmuşlardı (ED. DULAURIER).

Bu zamanda, İran'ın Horasan kısmı Samanoğulları'nın elinde bulunuyordu ki bu devletin merkezi Buhara şehri idi. İran'ın diğer kısımları ise, Büveyh oğulları'nın elinde olup onlar, aynı zamanda Bağdadı da işgal etmişler ve Halife'ye tegallübe başlamışlardı. Bunların Bağdad, Şiraz, Rey ve bazan da İsfahan olmak üzere dört paytahtı mevcuttu (Prof. M. HALİL YINANÇ).

²¹ St. Thaddée ve St. Barthélemy'nin risaleti için bak: Horenli Moses, 11,33 ve 34; ve J. B. Aucher, "Vie des Saints", c. IV, s. 14 ve devamı, c. IX, 425 ve devamı (ED. DULAURIER).

İki sene sonra, Roma İmparatoru Romanos, Vasil ve Kostantin adlı iki oğul bırakıp öldü²², 412 (31 Mart 963—29 Mart 964) tarihinde, Nikefor, Grekler üzerine hüküm sürmeğe başladı²³. Bu, her türlü fazilet ve adalet sahibi aziz ve dindar bir zattı. O, aynı zamanda, bütün harplerde muzaffer, Hazreti İsa'nın müminlerine karşı merhametli, dullarla esirlere ilgi gösteren ve yetimlerle fakirlere bakan bir zattı²⁴. Nikefor, büyük bir ordu toplayıp, Okyanus denizini geçti ve bir arslan gibi kükreyerek şiddetle Müslümanlara karşı harbe başladı. Kilikya memleketine yürüdü ve büyük bir zaferle meşhur Tarsias şehrini zaptetti²⁵. Sonra da, Adana'yı, Misis'i ve meşhur bir şehir

²² Urfalı Mateos III. Aşot'un 961—962 tarihinde vukubulan tetevvücünden itibaren hesap ederek, Nikefor'un tahta çıkmasını 963—964 tarihinde görmüş oluyor. Hakikaten de, Nikefor, Romanos'un 15 Mart 963 tarihinde vukubulan ölümünden birkaç ay sonra tahta çıkmıştır (ED. DULAURIER).

²³ Nikefor Fokas, 16 Ağustos 963 tarihine tesadüf eden Pazar günü patrik Polyeucte tarafından Ayasofya kilisesinde tetvic edilmiştir. Nikefor, Kayseri önünde ordu kurmuş bulunan Şark ordusu tarafından aynı yılın Temmuz ayının 12 sinde imparator ilân edilmişti. Bak: Léon le Diacre, "Notes", s.204, ve de Muralt, "Essai de Chronographie byzantine" (ED. DULAURIER).

²⁴ Urfalı Mateos'un, Nikefor'un karakteri için yaptığı methusena, Grek vakainüvilerininkine uymaktadır. Bu ihtimal, bu prensin tahta çıkmasından evvel halk arasında bir kahraman ve aziz adam olarak kazanmış olduğu şöhetin ifadesidir. Ermenileri, Greklere karşı olan kökleşmiş nefreti—ki Mateos'la diğer Ermeni müellifleri bunu her vesile ile ifade etmişlerdir—göz önünde getirilirse, müellifimizin bu defa tarafsızlıkla hareket ettiğini görüyoruz. Lebeau (LXXV, 27), Nikefor'u menfur bir şahıs olarak tasvir etmiştir. Onun dine karşı beslemekte olduğu itikadlar haricinde, çok derin ve haklı bir takdircisi olan Gibbon, Fransız tarihçisinin büyük bir hasis diye itham etmesine karşı onu müdafaa etmiştir (ED. DULAURIER).

²⁵ Nikefor, Amanos dağıni geçtikten sonra, bir vakit Kilikya'nın bir bölgesi telâkki edilen Suriye kısmına girdi. İskenderun körfezinin etrafını kâmilten tahrip etti ve Rhosus'a kadar içeri girip burasını ve Anazarbe ile Adana'yı zaptetti. Sonra, Kış mevsimini geçirmek üzere, Kapadokya'ya çekildi. Ertesi sene (965), ilkbahar olunca, 400.000 kişilik ordusunu iki kola ayırdı. Birisini, kardeşi Léon'un kumandası altınada Tarsus'a karşı sevketti. Kendisi de diğer kolun başma geçi Misis'e karşı yürüdü. Nikefor, bu şehri zaptettikten sonra, Tarsus'un önünde kuvvetli bir müdafaa ile karşılaşmış olan onun yardımına gitti. Tarsus, sıkı bir muhasaraya uğradıktan sonra teslim oldu. İmparator, Kasım ayında İstanbul'a döndü (Lebeau, "Histoire du Bas-Empire", LXXV, 9, 10) (ED. DULAURIER).

olan Anavarza'yı zapt edip, Müslümanları büyük telefata uğrattı ve onları Antakya şehrinin kapısına kadar takip etti²⁶. İmparator Nikefor, bu büyük zaferden sonra, çok miktarda esir ve ganimetle beraber geri dönüp paytahtı olan İstanbul şehrine girdi. O, Romanos'un iki oğlu Vasil ile Kostantin'i, büyük hürmet ve itibarla sarayının içinde ikamet ettirdi.

VII.

Aynı yılda, yani 412 (963 — 964) tarihinde, mahkûm bir adam, bir adada hapsedilmiş bulunuyordu. Bunun adı Çımışgik²⁷ idi. Menfur ve dinsiz imparatoriçe, buna gizlice haber gön-

²⁶ İmparator, Antakya'ya taarruz etmeksizin, bu şehrin yanından geçerek, Lübnan'da ve Fenike sahillerinden Fırat'ın ötesinde bulunan Urfa'ya kadar olan müstahkem mevkiileri zaptetmiye gitt. Laodicée (Lazkiye) ile eski Hierapolis olan Membic şehri, kısa süren bir müdafaada bulundular. Haleb ile Tarabulus ve Dımeşk, senevî bir vergi ile mükellef kılındılar. Arka, dokuz günlük bir mücadeleddn sonra zaptedildi. Nikefor, halktan boşanmış bir vaziyette bulduğu Emesse (Hums) şehrini yaktı. İmparator, Ocak ayında Antakya'ya doğru yürüdü ise de, tahrip edilmiş bir memlekette rastladığı işsizlik ve fena yollar sebebiyle geri dönmeğe mecbur kaldı ve İstanbul'a gitti. İmparator gittikten sonra, patris Bourtze ile hadımağası Pierre Phocas, müstareken Antakya'yı zaptettiler. Üç asırdan fazla bir zaman Arapların elinde kalmış olan bu şehir böylelikle Greklerin eline düştü. (Léon le Diacre, s. 43—44; Lebeau, LXXX, 11, 12).

Bu sefer, Lebeau'ya göre 966 tarihinde olmuştur. Fakat Hase ("Notes sur le Diacre", s. 218) Léon le Diacre'nın şahadeti ve Pagi'nin hesabına ("ad Baronium", IV, 19 c) göre, bu seferin iki yıl sonra, yani 968 tarihinde vukubulduğunu tesbit etmiştir. De Muralt da aynı tarihi kabul etmiştir (ED. DULAURIER).

Yahya el-Antakî (Jean d'Antioch) Antakya'nın 358 Zilhiccesinde (=969 Birinci Teşrininde) Rumlar tarafından zaptedildiğini söyler. İbn el-Esir ise 359 Muharreminde (969 Kasım) göstermiştir (Pr. M. H. TINANÇ.).

²⁷ Jean Tzimisçès, bu esnada, bir adaya değil, Asya'da (Anadolu'da) kendi malikânesine çekilmiş bulunuyordu. İmparator Nikefor, kardeşi Léon'un tavsiyesi üzerine, onu "Domestik" mevkiinden düşürmüş ve ona, evine çekilip dışarı çıkmamak emrini vermişti. Nikefor'dan nefret eden ve Tzimisçès'e tutgun olan imparatoriçe Theofano, onu İstanbul'a çağırarak kocasından bir mektup koparmıştı. Mektubu götüren adam, Tzimisçès'in Kadıköyü'ne getirdi. Nikefor, ona, bir az daha beklemesi için haber gönderdi. Fakat Tzimisçès, geceleyin gizlice Boğaziçi'ni geçip saraya girdi ve yapılacak cinayet hakkında Theofano ile işbirliği yaptı.

derip onu imparatorun bir emriyle, menfi olduğu adadan çıkarttı. İmparatoriçe, imparatordan gizli olarak, onu İstanbul'a getirtti. İmparatoriçe, onunla evlenmek ve onu tahta çıkarmak vaadiyle, imparator Nikefor'u öldürmek hususunda bu adamla gizlice ittifak etti. Çımsıgik, dinsiz imparatoriçenin bu teklifini kabul etti. Bir akşam, aziz imparator Nikefor, mumlar yanmış olduğu halde tahtına oturmuş mukaddes kitabı okumakla meşgulken, imparatoriçe, içeri girip ona sarıldı ve yanında bırakılmış olan kılıcını sıkıca bağladı. İmparatoriçe, bundan sonra dışarı çıkıp cürüm ortağının yanına gitti ve âdil adamın kanını dökmek üzere, öldürücü hançeri kendi elile ona verdi. Çımsıgik, gizlice imparatorun odasına girdi. İmparator, onu görünce; "Ey kuduz köpek, burada ne arıyorsun" diye bağırıp yerinden fırladı ve kılıcını aradı, fakat onun sıkıca bağlanmış olduğunu gördü. Çımsıgik o anda imparatorun üzerine atıldı ve bu en iyi adamı, bir yırtıcı hayvanın merhametsizliği ile parçaladı ve vücudunu üç kısma ayırdı. İmparator, kendi kaniyle boyanmış olduğu halde, ağır işkenceler içinde acı bir ölümle son nefesini verdi. O zaman, imparatorun, ergovani robasının altında çıplak vücudunun üstüne harar giymiş olduğu görüldü. Bu Allah adamının kanı, kendi katillerinin yüzüne sıçramıştı²⁸. Nikefor'un cena-

Ermeni müelliflerine göre Tzimiscès kendi milletlerine mensuptur ve Khozan bölgesinin (IV. Ermenistan) Hierapolis şehrinde doğmuştur. Mezkûr müelliflere nazaran, bu şehir, bu imparatora izafeten "Çımsıgadzak" tesmiye edilmiştir (bak: fasıl XV). "Çımsıgik" kelimesinin hiçbir Ermenice kökü ile alakası yoktur. Ancak, kelimenin son hecesinin Ermenicede bir küçültme eki olduğu işaret edilebilir. Léon le Diacre (s. 56), bu adı "mouzakitèz" olarak tercüme etmiş ve: "çünkü Tzimiscès çok kısa boylu idi" demiştir. Bu kelimenin etimolojisini aydınlatmak için Brosset'nin yaptığı gayretler ("notes sur Lebeau", s. XIV, s. 101, n. 1) muvaffak olmaktan uzaktırlar. Çirbied'in buna dair ortaya attığı bir faraziye de (bak: "Notes sur 5e livre de Léon le Diacre", s. 224) müphem bir şeydir. Çirbied'e nazaran, "Çımsıgadzak", şarklı kadınların giydiği "parlak papuç" demektir. Binaenaleyh, "çımsıgik" de, "küçük parlak papuç" diye bu kelimenin küçültülmüşü olsa gerektir. Fakat bu iştikak her türlü teşbih kaidelerine muğayirdir (ED. DULAURIER).

²⁸ Cedrenus (s. 518-519) ve Glycas'a (s. 238) nazaran, Nikefor, 969 uncu yılın Aralık ayının 10-11'ine tesadüf eden gecede öldürülmüştür. Binaenaleyh, Urfalı Mateos, bu tarihe göre, vekayii altı ay evveline kaydetmiş bulunuyor. Tzimiscès imparatoriçe Theofano tarafından bir küfenin içinde saklı olduğu

zesi, aziz imparatorların yanında, kendine lâıyk olan bir kabire defnedildi²⁹. Dinsiz Çamışgık, Grek İmparatorluğu'nun tahtına oturdu. İstanbul'u zaptla bütün Roma İmparatorluğu'nu kendi hâkimiyeti altına aldı. İmparator Romanos'un oğulları Vasil ile Kostantin'i, dinsiz imparatoriçenin elinden kaçırıp Hantsit³⁰ eyaletinin Vasavakan kasabasına büyük Mihitar'ın annesi olan Spramik'in yanına yolladı. Çünkü onların zehirlenip öldürülmesinden korkuyordu. İmparator Çamışgık, bu cinayetten dolayı büyük yas ve vicdan azabı içine düşmüş bulunuyordu.

VIII.

420 (20 Mart 971—27 Mart 972) tarihinde, Ermeni kralı Gagik, sulh ve sükûnet içinde öldü³¹. Bu ölüm üzerine, kralın iki oğlu olan Hovannes ve Aşot³² arasında büyük kargaşalık ve muhalefet peyda oldu. Hovannes (Jan), Aşot'tan büyük olup ondan daha zeki bir zattı, fakat çok ağır vücutlu idi. Aşot ise, küçük görüldüğü halde cesur ve muharebede yenilmez birisi idi. Fakat Hovannes, Ermeni tahtını gaspetti, Aşot da asker-

halde ithal edilmiştir. Tzimiscës'e dostları patris Bourezes ile Léon Valentius ve Kara Theodor refakat etmişlerdir. Katiller Nikefor'u uykuda bastırıp onu öldürdüler ve başını kesip, meşalelerin aydınlığı içinde pencereden, oraya koşmuş olan askerlere ve halka gösterdiler Bunun üzerine, Tzimiscës imparator ilân edildi (*ED. DULAURIER*).

²⁹ Léon le Diacre'a nazaran, Nikefor İstanbul'da Saints-Apotres kilisesinin içinde Büyük Kostantin'in yanına defnedilmiştir. Bizans İmparatorlarının kabırları için bak: Brunet de Presles, "Mémoires lu à la séance annuelle de l'Acad. des Incript. et Belles-Lettres", 1356 (*ED. DULAURIER*).

³⁰ Dördüncü Ermenistan'ın bir bölgesi. Ptolémée'ye göre: "Anziténé"; Bizans müelliflerine göre: "Chanzit".

Dersim'de Genç bölgesi. Khozan=Khozat, ki Dersim'in merkezidir.

³¹ Bu tarih, göze çarpar bir surette yanlıştır. Müverrih Vardan'a nazaran, I. Gagik, 434 (25 Mart 985—24 Mart 996) tarihinden 444 (23 Mart 995—21 Mart 996) tarihine kadar tahtta kalmış olup takriben on yıl hüküm sürmüştür. Muasar bir müellif olan ve tarihleri doğru yazmış olmakla takdir edilmiş bulunan Asoğık ise, Gagik'in hâkimiyetinin 15inci yılı olarak 453 (20 Mart 1004—19 Mart 1005) tarihini göstermiştir. Buna göre Gagik'in hâkimiyetinin ilk yılı 439 (24 Mart 990—23 Mart 991) oluyor. Gagik, Çamıçyan'ın yazdığına göre 29 yıl hüküm sürmüş ise, son yılı 1018 tarihidir (*ED. DULAURIER*).

³² Jan, Simbat; Aşot, "cesur" dahi tesmiye edilmiştir.

lerile beraber birçok yerleri tahrip ve yağma ediyor ve Ani şehrini sıkıştırıyordu. Aşot, sonra, Vaspurakan³³ kralı Senekerim'in yanına gitti. Kral Senekerim, Asurya kralı Andramelik'in oğlu Aşot'un oğlu Apusahl'ın oğlu idi³⁴.

IX.

Aşot, Senekerim'den yardımcı asker aldı ve sonra Antsevatzik³⁵ kralı Gurgen'in yanına gitti. Oradan askerleri ile beraber Varak dağına geldi ve S. Nişan (Haç) manastırına³⁶

³³ Çamiçyan'a nazaran (Türkçe tercümesinde Kısım I, XLVIII), son Ardżruni kralı olup Vaspurakan'a hakim olan Senekerim Jan, bu eyaletin tamamına ancak 1003 tarihinde hakim olmuştur. Müverrih Asoğik'e nazaran, Senekerim önce, yalnız bu eyaletin bir bölgesi olan Rıstunik'e nüfuz etmekte idi. Daha sonra, 1021 tarihinde, Selçuklu Türklerinden endişe etmiye başhyan Senekerim, devletini imparator. II. Bazil'e terk edip mukabilinde Kapadokya'da Sivas şehrini aldı. Bu şehirde, Senekerim'e, büyük oğlu Davit, sonra da Atom ve Abusahl adlı diğer iki oğlu halef olmuşlardır. Atom ile Abusahl, 1080 tarihinde, Nikefor Botaniat'ın hâkimiyeti sırasında Grekler tarafından öldürüldüler ve imparator, onların hakim bulunduğu mıntıkayı imparatorluğa ilhak eyledi.

³⁴ Ardżruni prensleri, menşelerini Asurya kralı Sennachérib'in iki oğlu olan Adramélech ile Sarasar'a bağlanmışlardı. Bu iki kardeş babalarını öldürdükten sonra, Ermenistan'a kaçmışlardır (Bak: IV Krallar Kitabı, XIX 37; Eşiya, XXXVII, 38; Tobie, I, 24.). Sarasar'dan inmiş olanlar bu mıntıkayı doldurmuşlar ve yer de, rivayete göre, kendi adlarıyla "Sanasunk", avam dilile de "Sasunk" tesmiye edilmiştir. Adramélech kardeşinin topraklarının yerleşmiş ve bundan inenler de Vaspurakan eyaletini işgal etmişlerdir. Bak: Horenli Moses, I, 23 ve Ed. Dulaurier, "Recherches sur la Chronologie Arménienne", c. I, kısım I. fasıl II, s. 141 (ED. DULAURIER).

İslâm müellifleri Sasun havalisi Ermenilerini daima "Senasine" tesmiye etmişlerdir ki bu ismin "Sanasunk"tan geldiği anlaşılmaktadır (Pr. M. H. Y).

³⁵ Antsevatzik bölgesi, Vaspurakan eyaletine dahil bulunuyordu. Bu mıntıkanın reisi Gurgen-Haçik eyaletin daha büyük bir kısmı üzerine hüküm süren Aşot-Sahak'ın ve Rıstunik bölgesinin kralı Senekerim'in kardeşi idi. Bu üç reis, Abusahl Hamazasp'ın oğulları idiler. Gurgen-Haçik'in, Derenik Gagik ve Aşot adlı üç oğlu vardı. Bunlar, babalarının 1003 tarihinde vuku bulan ölümünün sırasında henüz küçük oldukları için amcaları Senekerim-Jan onlara aid olan yerleri zaptla bütün Vaspurakan'a sahip oldu (ED. DULAURIER).

³⁶ Varak dağı, Vaspurakan'ın bir mıntıkası olan Dosb'un içinde, Van şehrinin güneyinde bulunuyor. Bu dağın eteğinde, içinde bulunan hakiki Haçın bir parçasıyla şöhet kazanmış bir manastır vardı. Ermeniler arasında meşhur olan bu mukaddes bakiyenin tarihine dair bak: Ed. Dulaurier "Chronologie

girip, Tanrının Haçı ve Mukaddes Bakirenin tasviri önünde secde etti. Aşot, Halifenin kendisine hediye olarak vermiş olup Bağdad'dan gönderilmiş olan altından 30.000 daheganı³⁷ S. Nişan manastırına hediye etti ve mukaddes Nişaneyi (yani Haçı) incive cevherlerle tezyin edip onun için bir mahfaza yaptırdı. Sonra, büyük ordusu ile beraber paytaht şehir olan Ani'ye karşı yürüdü. Hovannes, Kardeşi Aşot'un geldiğini haber alınca, harb borularının çalınmasını emretti. Kendisi ise, harb sanatına vakıf olmadığı için tahtı üzerinde hareketsiz oturup kaldı. Ani şehri ayaklandı ve 40,000 piyade ve 20,000 atlı asker Aşot'a karşı yürüdü. Gürcistan kralının ordusundan bir kumandan, bu sırada, elçi olarak Hovannes'in nezdine gelmiş bulunuyordu. Çünkü onun ve Aşot'un anneleri olan kraliçe Katramitid³⁸, Gürcü kralı Gurgen'in kızı idi. Gürcü kumandanı, kral Hovannes'e müracaatla: "Ey kral Hovannes, bana Aşot'u yalnız göstermeleri için emir ver. Onu tutup, bağlanmış olduğu halde önüne getireyim" dedi. Çünkü bu kumandan cesur ve harplerde yılmaz bir adamdı. Hovannes, ona: "Aşot çok kuvvetli bir adamdır, sen onu nasıl yanıma getirebileceksin?" diye cevap verdi. Gürcü reis: "Onu atı ile beraber sağ olarak tutacağım" dedi. Hovannes, ona: "Arslan yavrusunu, gördükten sonra istihfaf etmiyeceksin" dedi. Onlar birbirile karşılaşıncı, Apkaz reisi, bir kartal surati ile ileri atılıp Aşot'u aradı ve yüksek sesle: "Ey Aşot, leri gel" diye bağırdı. Bunu duyan Aşot, bir pars gibi

Armén." c. I, kısım II, "Anthologie Chronologique", no. XXX. III (ED. DULAURIER).

³⁷ "Dahegan" (Persce "dehgani")'ın tam kıymeti meçhuldür. Bunun, Arapların "dinar"ı kıymetinde olduğu zannolunmaktadır. Ermenilerde, "dahegan"dan aşağı "dram" (drachme veya dirhem) ve daha aşağı olarak "poğ" adlı paraları vardı. Daheganların gerek altını gerekse gümüşü vardı. T'evratın Ermenicesinde, bu kelime, Grekçe "nomisma" ve Lâtince "nummus" kelimelerine müphem bir surette uymaktadır Bak: Harutiun Avker, "Eski tartı ve ölçülere dair" (Ermenice), Venedik, 1821, s. 71-74 (ED. DULAURIER).

³⁸ Elimizde bulunan iki elyazmasında, I. Gagik'in karısı olan kraliçenin adı "Gadramidtkh" şeklinde yazılıdır. Çamiçyan, bu adı "Gadramide" olarak yazmıştır. Müverrih Vardan'a nazaran (Türkçe tercümesinde s. 164) bu kraliçe, Sisagan hanedanından olup Sünik reisi olan Vasak'ın kızı idi. Halbuki, Urfalı Mateos onun babasının Gürcistan'ın Bagratuni kralı I. Georgi olduğunu yazmıştır (ED. DULAURIER).

öfkelen-di. İkisi de birbirine karşı yürüdüler. Gürcü reisi, mızrağını Aşot'a dayadı. Fakat Aşot, bir yıldırım sür'atı ile mızrağın altından geçerek kılıcını onun miğferine indirdi. Rakibinin zırhlı vücudunu ayaklarına kadar yardı ve onu yere serdi. O gün şiddetli bir muharebe oldu. Anililer, firara mecbur kılınıp kaçtılar. Onlar şehre giremeyip Ahuryan nehrine³⁹ döküldüler. Aşot da büyük zaferle geri döndü. Birkaç gün sonra, Bagratunilerle Pahlavuniler⁴⁰ ve ordunun bütün zadeğânı, Aşot'la Hovannesi barıştıрмаğa karar verdiler. Bunun üzerine, katolikos Bedros'la⁴¹ reisler, Aşot'un yanına gittiler ve Aşot'un, memleketin dışında⁴² bulunan bütün Ermenilerin, Hovannes'in ise Ani şehrini kralı olacaklarını ve Hovannesin ölümünden sonra Aşot'un bütün Ermenistan'ın kralı olacağını kararlaştırıp yeminle tasdik ettiler. Böylelikle, bütün Ermenistan'da sükûnet tesis edildi.

X.

Bu zamanda Abas⁴³, hanedanının reisi olan Ermenistan kralı Gagik'in rizasile Kars'ta krallık mevkiini aldı. Gur-

³⁹ Kars nehri de tesmiye olunan Akhurian veya Akhuran, bu günkü Arpaçaydır. Bu çay, Aras'a dökülür.

⁴⁰ Bagratuni hanedanı, Ermenistan'da Ani'de Kars'da ve Lore'de ve Gürcistan'da hüküm sürmekte olan başlıca dört kola ayrılmıştı. Pahlavuniler — ki bunların bu ad ilk ikamet yerleri olan Bactriane'ın Bahlşehrinden kalmıştı — Arşakuni (Arsacides) sülâlesinden inmişlerdi. Bu hanedan, mevcudiyetini Ermenistan'da da muhafaza etmiş ve Mateos'un onları zikrettiği bu zamanda, reisleri, daha ileride (XI, d. 3) zikrolunacak olan meşhur Grigor Magistros'un babası Vasak idi (ED. DULAURIER).

⁴¹ Anili Samuel ile Vardan da, Mateos gibi, katolikos I. Bedros'un kral Jan'a muasır olduğunu kat'i olarak yazmışlardır. Fakat müellifimiz (yani Mateos) eserinin başlangıcında yapmış olduğu tarih yanlışlıkları neticesinde Bedros'un katolikosluğunu çok ileri bir zamana kadar götürmüş oluyor. Anili Samuel'e göre, Bedros, 465 (17 Mart 1016—16 Mart 1017)'den 507 (7 Mart 1058—6 Mart 1059) tarihine kadar, Çamiçyan'a göre de 1019—1058 tarihlerinde katolikosluk etmiştir. Urfalı Mateos, I. Bedros'un ölümünü 504 (8 Mart 1055—6 Mart 1056) tarihinde göstermiştir (fâsil LXXXI). Bu hesapla, Bedros, 80 yıldan fazla bir zaman bu makamda kalmış oluyor ki bu asla kabil değildir (ED. DULAURIER).

⁴² Yani, Kral Hovannes'e tahsis edilen Şirak eyaletinin dışında.

⁴³ Abas, Ani'nin Bagaratuni kralı Apas'ın oğlu ve "İnayetkâr" tesmiye edilen III. Aşot'un kardeşi olan Muşeg'in oğlu idi. Aşot, Kars şehri ile Va-

gen⁴⁴ de Ağuvan kralı oldu. Bunların ikisi de Ermeni krallık sülâlesine mensup idiler ve Şirak'daki Ermeni sülâlesine itaat ediyorlardı. Kral Aşot'a gelince, o, bütün hayatı müddetce Ani şehrine giremedi.⁴⁵

Bu günlerde, Hasan oğlu Apirat adlı büyük bir Ermeni reisi, Aşot'la yapmış olduğu ittifaktan dolayı kral Hovannes'den korkarak isyan etti ve 12,000 atlı askerile beraber Dovin'e İranlı kumandan Apusuvur'un⁴⁶ yanına kaçtı. Apusuvur, Apirat'a

nand eyaletini irad olarak Muşeg'e vermişti. Bu reislerin hanedanı uzun sürmedi. Çünkü Abas'ın oğlu Gagi, 1064 tarihinde, topraklarını imparator Kostantin Dükas'a terk edip mukabilinde İkinci Ermenistan'da Amasya'nın doğusunda bulunan Dزامintav şehrini aldı (*ED. DULAURIER*).

Dزامintav, bu günkü Zamanti tesmiye edilen suyun kenarında eski bir kale olup Kayseriye şehrinin doğusundadır ve Amasya ile hiçbir yakınlığı yoktur (*Prof. M. H. TINANÇ*).

⁴⁴ Gurgen veya Görige, III. Aşot'un oğlu ve binaenaleyh, Kars kralı Abas'ın amcazadesi idi. Bunun kardeşi Sımbat, Taşir, Tavuş, Sevordik, Gayan, Gaydzon, Khoragert, Pazgert ve Ermenistan'ın doğusunda, Kur'un kıyılarında bulunan diğer, mıntika ve kaleleri irad olarak ona vermişti. Gurgen, Ermeni Ağuvank'daki Gorigyan krallarının ceddidir (*ED. DULAURIER*).

⁴⁵ Aşot, kardeşi Hovannes'den kurtulmak maksadiyle gûya ağır hasta imiş gibi yatağayattı ve Hovannes yanına geldiği zaman içine düşmesi için yanı başında bir delik açtırdı. Aşot, aynı zamanda, Apirat'a, Hovannes bu tuzağa düşer düşmez onu alıp götürmek ve öldürmek emrini vermişti. Aşot, bu hazırlığı gördükten sonra sadık adamlarından birini, kral Hovannes'in yanına gönderip onu ebedî olarak ve dalaşmağa davet etti. Hovannes derhal geldi ve deliğe düşünce, Apirat, üzerine koşup onu zincirle bağladı. Sonra, onu Aşot'un bulunduğu odadan dışarı çıkarıp Ani'ye götürdü ve tekrar tahtına oturttu. Apirat, Aşot'un bu hareketini asla affetmeyeceğini düşünerek Abu's-sevar'ın yanına iltica etti. Bak: Çamiçyan, Türkçe tercümesinde, kısım I, fasıl XLIX.

⁴⁶ Réwadi Kürd aşiretinden olan Beni-Şeddad ailesinin emiri Abu's-sevar. Bu aile, 951—1076 tarihlerinde Karabağ veya daha doğrusu Arran'da Halifelerin himayesi altında müstakil bir emaret kurmuştu. Bunlar, Kantsag (Gence), İran sultanı Melikşah'ın kumandanı olan Buzan tarafından zaptolunduğu 1088 tarihine kadar bu şehri ellerinde tutmuşlar, Ani'ye de XII. asrın sonuna kadar hakim kalmışlardır. Bak: Çamiçyan, Türkçe tercümesinde Kısım II; Fraehn, "Mémoires de l'Académie impér. de St. Pétersbourg", VI seri, c. III, s. 443; Brosset, "Hist. de la Géorgie", s. 344.—Abu's-sevar, Ağuvan Bagratunilerin kralı Davit Anhoğın (Topraksız)'ın hemşiresi ile evlenmişti. Bak: Müverrih Arisdages Lasdivertzi, fasıl X; Bizans müellifleri bu emirin adını "Aptespharça" diye kaydetmişlerdir (*ED. DULAURIER*).

uzun bir zaman hüsnükabul gösterdi. Fakat bazı adamlar, Apusuvar'ın yanına gelip Apirat hakkında kötü sözler söylediler ve: "Böyle kuvvetli ve birçok askerle beraber gelmiş olan adam, seni, gerekse bütün müslüman milletini mahvetmek için yanına gelmiştir" dediler. Bunun üzerine, emir, Apirat'a karşı kin bağlayıp, onu kendi askerlerinden gizli olarak, güya dostca konuşmak üzere yanına çağırdı ve bütün Ermenistan'da şöhret sahibi olan o cesur adamı gizlice telef etti.

Apirat'ın askerlerinin kumandanı olan Sari adlı bir reis, onun karısı ile çocuklarını ve atlı askerlerini alıp Ani şehrine gitti. Kral Hovannes, Ermeni reisi Apirat'ın ölümünden dolayı büyük yas içine düştü. Ermeni kralı, Apirat'ın malik olduğu cyaletle mevkii onun oğulları Aplçahap ile Vasak'a ve Sari'ye ve onun bütün askerlerine verdi.

XI.

Bu zamanda, Dilumnatz⁴⁷ hükümdarı, askerlerini topla-
yıp, birden bire Ermenistan'ın Nig bölgesinde, Bıçni⁴⁸ kalesinin
yakınlarına geldi. Ermeni başkumandanı Vasak⁴⁹, bu esnada,

⁴⁷ Ermeni müellifleri, "Thelumnis Dilemites veya Elyméens" tâbirleri ile İran'daki Selçuklu Türklerini kast etmişlerdir. Mateos'un bahsettiği sefer 1021 tarihinde vukubulmuştur. Müellifin, bu seferi 972—973 tarihinde göstermiş olması, onun, Bagratuni krallarının kronolojisinde yapmış olduğu hatadan ileri gelmiştir.

Türkler, Vaspurakan'ın istilâ ettikten sonra oradan muhtelifistikametlere yayılıp Ermeni eyaletini zaptettiler. Tuğrul Bey'in kumandası altında bulunan bir Türk kuvveti, müverrih Vardan'a nazaran, 470 (16 Mart 1021—15 Mart 1022) tarihinde Nahçavan üzerine yürümüşdür (Bak: Vardan'ın türkçe tercümesinde s. 172-173). Gürcü kumandanı Libarit, 5,000 suvari ile beraber Tuğrul'un karşısına çıktı ise de, Türklerin çokluğundan korkarak geri çekildi. Tuğrul, acilen Dovin'e doğru yürüdü ve Nig bölgesine girdi (*ED. DULAURIER*) (Bak: Vardan'ın Türkçe tercümesinde s. 172—173).

⁴⁸ Bıçni kalesinin bulunduğu Nig mıntıkası, Ararat eyaletinin bir kısmı idi. Bu kale, bu gün, Eğivard veya Eğvard köyünün 5 mil doğusunda, Zengi veya Zangu çayının kıyısında bir köy halindedir. Bu yer, İranlıların, 1828 tarihinde Türkmençay muahedesi ile Ruslara terk ettikleri arazinin içinde bulunuyor (*ED. DULAURIER*).

⁴⁹ Vasak, Arsacide (Eşkânyan) sülâlesinden olup, Ermenistan'ın en meşhur ailelerinden birine mensuptur. O, Grigor Lusavoriç (illuminateur)'ın soyundan olan katolikos Sahak Partev (Part)'m kızından inmişti. Vasak'ın oğ-

sevgili oğlu Grigor ve diğer yüksek zadeğân ile beraber bir ziya-fette bulunuyordu. Vasak, bir an yolun sarp taraflarına bir göz atınca, yolun piyadelere mahsus kısmında, âcilen ilerleyen bir adam gördü. Vasak, onu görünce: “Bu bir kara habercidir” dedi. Adam, Bıçni kalesinin kapısının önüne varınca: “Bütün Nig eyaleti esaret altına düştü” diye bağırdı. Cesur kumandan Vasak, bir arslan gibi kükreyerek, derhal yerinden fırladı ve zırhını giydi. Yedi asılzade ile o anda rast gelen atlı askerler onu takip ettiler. Zadeğân kıtası da, Vasakı takip etti. Kahraman ve meşhur Filibe ile Gorg Çortuanel de başka adamlarla beraber koşup geldiler. Bunlar cesur ve muharebelerde muzaffer kimselerdi. Vasak, sabırsızlığı yüzünden askerlerinin toplanmasını beklemedi, çünkü elinde 500 kadar asker bulunuyordu. Vasak, kendi kuvvetine o kadar güveniyordu ki, Bıçni kalesini ve ailesini oğlu Grigor’a tevdi ettikten sonra, 500 askeri ile beraber, bir arslan gibi kükreyerek Nig bölgesine doğru ilerledi. Vasak, bir manastıra varınca, bütün askerleri ile beraber günahlarını çıkartıp “communion” aldı. Yolları üstünde uğradıkları bir köyde, müslümanların, köy halkını kâmilten telef edip, kiliseyi ihata etmiş ve içerde bulunan hristiyanları merhametsizce kılıçtan geçirmiş olduklarını gördüler. Kahraman Vasak, bunu görünce, bir arslan gibi kükreyerek, müslüman askerlerin üzerine atıldı. Onlardan 300 kişiyi öldürdü, kalanlar da firar edip müslüman ordusuna iltihak ettiler. Bu ordu, büyük bir kalabalık halinde, hristiyan askerlerine karşı yürüdü. Onlar, müslüman askerlerin çokluğunu görünce, hep birden ölmeğe karar verdiler ve büyük kahramanlıklar gösterdiler. Onlar, keçi sürüsünün içinde kurtlar veya tavukların arasına inen kartallar gibi hareket edip cesurane muharebeye atıldılar ve bir çok düşman askerini vurup yere serdiler. Bu sırada, Müslüman ordusundan bir muharip ortaya çıktı. Bu, cesur bir zenci idi, ki “Yedi kurt” tesmiye ediliyordu. Çünkü bu adam muharebede, bir koyun sürüsü içinde bir kurtun yaptığı telafattan daha

lu Grigor, bilâhare, imparator Kostantin Monomah tarafından “Magistros” unvanıyla Mezopotamya’nın bir kısmı üzerine Dük tâyin edilmiştir. Grigor, askerî liyakatından başka, geniş malûmatı ve yazdığı eserlerle nam kazanmıştır. Bunun Vahram, Vasak, Vasil ve Filibe adlı dört oğlu ve birçok da kızları vardı. Oğullarından büyüğü olan Vahram bilâhare katolikos olmuştur (ED. DULAURIER).

fazlasını yapıyordu. Zenci, bir kara bulut gibi gürleyerek ilerledi. Zırhı alev gibi parıldıyordu. Bağırıp Vasak'ı arıyordu. Onun, fırtınadan sarsılan bir dağ gibi yürüdüğünü gören cesur Emran⁵⁰ Vasak'a dönüp: "İşte dünyada eşi bulunmıyan yılmaz ve ccesur bir adam" dedi. Vasak, cevaben: "Ey arslan ve kahraman Emran! Onu görünce niye korku ile sarsıldın? Ben ona karşı çıkıp, David'in Allah'a küfreden Goliat'a vermiş olduğu mükâfatı vereceğim" dedi. Zenci, sanki Vasak'ı ucuna geçirmek için mızrağını uzatmış olduğu halde bir yırtıcı hayvan gibi ilerleyince, ileri atılıp, çelik kılıcını onun miğferine indirdi ve cesur zenciyi ikiye böldü. Adamın vücudunun parçaları yere düştü. İki taraf korkunç bir muharebeye tutuştu. Muharebe şiddetlenip kılıç darbeleri çoğalınca Emran yaralandı. Çünkü zadegândan olan askerler bu şiddetli cidalda birbirini kaybetmiş olup, birbirinin ölümünü göremediler.

XII.

Yalnız kalmış olan Vasak öfkelenmiş bir arslan gibi müslüman askerlerinin arasına girip öbür taraftan dışarı çıktı. Bu büyük muharebeden çok yorulmuş olduğu halde, Sergevili⁵¹ denilen dağa çekildi ve istirahat etmek üzere kayaların gölgesine oturdu. Oraya iltica etmiş olan köylülerden birisi, katil Kabil gibi hareket edip ona yaklaştı. Bu adam, Vasak'm yorgun bir halde uykuya dalmış olduğunu görünce onu iterek yüksek kayadan aşağıya düşürdü. Kahraman Vasak Pahlavuni'nin ömrü bu suretle nihayet buldu.

XIII.

421 (28 Mart 972 — 27 Mart 973) tarihinde, atideki vak'a zuhur etmiştir. Roma kumandanı Damyaligos Mıleh⁵², büyük

⁵⁰ Emran, Filibe ve Georg Çorduanel ile beraber Vasak'ın kumandası altında hareket eden bir Ermeni reisi idi. (ED. DULAURIER).

⁵¹ "Sergevili" veya "Sergevli" Ermenicede "ayva ağacı" demektir. Bundan dolayı, bu dağın adı, "Ayvalık dağı" diye tercüme edilebilir. İnciyan ("Eski Ermenistan" s. 537), burasını, mevkileri meçhul kalmış yerlerin listesine dahil etmiştir. Fakat, Mateos'un hikâyesine bakarak, bu dağın, ya Nig bölgesi içinde veya civarında olması lâzım gelmektedir (ED. DULAURIER).

⁵² Çamiçyan, elinde mevcut olan yazma nüshalara göre, bu adı "Mı-

bir ordu ile beraber müslümanlara karşı yürüdü. Bu, Hazreti İsa'nın yardımile, muhtelif yerlerde onları yendi. Mıleh, Melteni⁵³ şehrinin üzerine de yürüdü. Şehir halkını aç ve susuz bırakmak suretile çok izaç eyledi ve onları teslim olmağa razı etti. Sonra, büyük sevinç içinde olduğu halde, Dıgğat⁵⁴ nehrinin kıyısında bulunup Amit tesmiye edilen Tigranagert şehrinin üzerine yürüdü. Müslüman askerleri, Roma askerlerine karşı harbe çıktılar. Amit şehrinin kapısı önünde şiddetli bir muharebe vukubuldu. Müslüman askerleri, firar ettikten ve büyük telefât verdikten sonra tekrar şehre girdiler. Roma askerleri de, nehrin kıyısında, şchirden iki ok menzili mesafede bulunup Ausal denilen mevkide karargâh kurdular. Birkaç gün sonra, gökten, Allah'ın hiddetini işaret eden bir felâket geldi. O kadar şiddetli bir bora çıktı ki yer yüzü sarsıldı ve yukarı kalan toz ve toprak hristiyan askerlerinin üzerine döküldü ve onları kalın bir toprak tabakasıyla kapladı. Karargâhın bütün eşyası nehre döküldü. Gerek insan, gerekse hayvanlar tozdan kör oldu-

lehdemeslikos" şeklinde yazmıştır (Bak: Türkçe tercümesinde kısım I, fasıl XLIV.). Paris Millî Kütüphanesinde bulunup tercümemize esas olan iki yazma nüshalarda ise, bu ad, "Mıleh tesmiye olunan Temialigos" diye yazılıdır. Bu, Grekçe "Domesticos ton schlôn" ("Domesticus scholarum") unvanıdır ki, Şark orduları başkumandanına verilen unvan idi. Bizans müverrihleri burada mevzuubahs olan şahsın adını zikretmemişler ise de, Mıleh adına göre onun bir Ermeni olması muhtemeldir. Hakikaten de Bizans imparatorluğu'nun mevcut bulunduğu bütün müddetce Bizans sarayında birçok Ermeniler muhtelif memuriyetlerde bulunmuşlar ve hattâ bunlardan birkaç kişi en yüksek mevkilere kadar çıkmışlardır (ED. DULAURIER).

Mıleh ve mezkûr sefer için, keza bak: Lebeau, "Hist. du Bas Empire", XIV, 134; Leo Diaconus, 488 ve 389; Abulfeda, "Ann. Muslem.", II, 51, Reiske neşr.

Hamdan oğullarından Hibetullah bin Nasru'd-devle ile Domestik arasında 362 senesi Ramazanının son gününde (973 Temmuz 4) vukubulan bu muharebe hakkında bak: İbn el-Ethir, c. VIII, s. 207, Mısır tabı, 1303. (Prof. M. HALİL YINANÇ).

⁵³ Malatya şehri. Gerek Arap ve gerekse Bizans müverrihleri, Hicri 329 (M. 934)'da Domestik Kurkuas'ın Malatya'yı uzun bir muhasaradan sonra almış olduğunu müttefiken yazmışlardır. Matcos'un vermiş olduğu bu malûmat hatalıdır (Prof. M. HALİL YINANÇ).

⁵⁴ Ermeniler, Dicle'yi, alelusul, nehrin Grekçe adı olan "Tigris", bazan da şarklılarca adı olan "Teglath" şeklinde yazmışlardır (ED. DULAURIER).

lar. Roma askerleri her taraftan kâmilan ihata edildiler. Onlar, bu durumdan kurtulmak için bir çare bulamadılar. Bu ilâhî cezayı müşahade etmiş olan müslüman askerleri, Allah'ın kendileriyle beraber olduğunu anlayıp, onların üzerine atıldılar ve onları merhametsizce kılıçtan geçirip 50,000 kadar insanı telef ettiler. Böylelikle, askerlerin büyük bir kısmı öldürüldü ve ancak az miktarda asker kaçarak bu katliâmıdan kurtulabildi. Kumandan Damyaligos ile diğer Roma reisleri, esir edilip Amit şehrine götürüldüler. Esir edilen reisler, hepsi de yüksek rütbeli adamlar oldukları halde kırk kişiydiler. Müslüman reisleri, Roma askerlerinin mağlubiyetini görünce büyük korku içine düşüp: "Akıttığımız bu kadar Romalı'nın kanı bize kalmayacaktır. Zira Romalılar gelip müslümanları mahvedeceklerdir. Binaenaleyh Roma kumandan ve reisleriyle dostluk kuralım, ve onlara yemin ettirdikten sonra salimen kendi memleketlerine yollıyalım" dediler. Onlar bu düşüncede iken, Roma İmparatoru Nikefor'un öldürüldüğü haberi geldi⁵⁵. Bunun üzerine, Müslüman reisleri, kırk Romalı reisini Bağdad'a Halife'nin⁵⁶ yanına gönderdiler. Onlar hepsi orada öldüler. Demyaligos İstanbul'a gönderdiği acı lanetlerle dolu bir mektupda şunları söylüyordu: "Biz, hıristiyanlık nizamları üzere aziz toprağa defnedilmeğe nail olmayıp, melûn bir toprağa ve katillere mahsus bir mezara konulduk. İşte biz, mukaddes Roma İmparatorluğunun tahtına oturmuş olan seni tanımıyoruz. Şayet Amit şehrinin intikam almazsan, Cenabı Hak, Kıyamet gününde, Amit şehrinin önünde dökülen kan ile yabancı bir yerde vukubulan ölümümüzü senden soracaktır". Bu mektup, İstanbul'a İmparator Çımsığık'ın eline varınca, o son derece hiddetlendi. İmparator aynı yılın içinde, bütün Batı memleketinde seferberlik ilân etti. Büyük şiddetle Müslümanların üzerine yürüdü ve Ermenistan'a girmeye hazırlandı.

⁵⁵ Hakikatte, Nikefor, bu seferden üç yıl önce ölmüştür (ED. DULAURIER)

⁵⁶ Halife Mutî'lillâh.

XIV.

Bunun üzerine, bütün Ermeni prensleri ile zadcânı ve Şark milletinin ⁵⁷ büyük reisleri, Ermeni kralı Aşot Bagratuni'nin ⁵⁸ nezdinde toplandılar. Bunlar meyanında, Gaban kralı Filipe, Ağuvan kralı Gurgen, Kars senyoru Abas, Vaspurakan senyoru Senekerim, Antsevatsik senyoru Gurgen ve bütün Sasan hanedanı ⁵⁹ bulunuyorlardı. Bunlar, takriben 80,000 kişilik bir ordu ile Hark ⁶⁰ mıntıkasında karargâh kurdular. Roma İmparatoru tarafından gelen elçiler, bütün Ermeni milletinin hep bir yerde hazır bir vaziyette olduğunu görünce, gidip keyfiyeti imparator Çımsığık'e haber verdiler. Ermeni prensleri tarafından da Filozof Leon ⁶¹ ile Prens Simbat Tornetzi ⁶²

⁵⁷ Ermeni dilinde, "Şark milleti" ile Büyük Ermenistan kast edilmektedir. Bu tâbir, bu memleketin, Grek imparatorluğuna nisbeten şark tarafında bulunmasından dolayı kullanılmıştır. Bu tâbirin Kilikya'da Rubenyan prenslerinin hâkimiyeti zamanı olan XII. asırdan evvel kullanıldığı görülmemiştir (ED. DULAURIER).

⁵⁸ Müellifin yaptığı kronolojik hatadan dolayı III. Aşot halefleri olan II. Simbat ile Gagik'in hâkimiyetlerinden sonra burada tekrar sahneye çıkmaktadır. Görüldüğü üzere, müellif, burada Hovannes (Jan) Simbatın kardeşi Cesur Aşot'u, kral III. Aşot ile karıştırmıştır. Cesur Aşot, Ani'de hâkimiyet sürmemiş olduğundan dolayı Bagratuni krallarının listesine dahil edilmemiştir. Bundan başka o, Tzimisçes'ten daha muahhar olup, mezkûr imparator Tzimisçes, III. Aşot ile muasır olmuştur (ED. DULAURIER).

⁵⁹ Müellifin, "Sasan hanedanı" ile ne kast ettiğini anlamak hayli güçtür. İhtimal, bu tâbirle, Sasanî hanedanının hüküm sürmüş olduğu İran, dolayısıyla Azerbeycan gibi bu memlekete hemhudut bulunan Ermeni mıntıkları kasdedilmiştir. Belki de burada İran Ermenistanı kastediliyor. Zira, bu memleketin reislerinin, Büyük Ermenistan hükümdar ve prenslerinin teşkil ettikleri konfederasyona girmiş olmaları hayret edilecek bir şey olmasa gerekir (ED. DULAURIER).

⁶⁰ Hark, Büyük Ermenistan'ın 15 cyaletinden biri olan Turuberan'ın bir mıntıkası idi. Bu mıntika, Taron bölgesinin doğusunda bulunuyordu. Kostantin Porfirojenet ("De admin. imp." 44), burasını "Charka" şeklinde zikretmiştir. (ED. DULAURIER).

⁶¹ Çamiçyan, bu adı Gevond (Léonce) olarak zikretmiştir (Bak: Türkçe tercümesinde, kısım I, fasıl XLIV.) Tzimisçes, bu rahibe göndermiş olduğu mektupta onu "Pantaleon" diye zikretmiştir (ED. DULAURIER).

⁶² Simbat Tornetzi Üçüncü Ermenistan'ın bir bölgesi olan Çahun'un reisi idi. Simbat ile Léon, Tzimisçes'in nezdine elçi olarak gönderildikleri vakit, her ikisi de İstanbul'a gitmişler ve orada imparator tarafından büyük hüs-

diğer bazı piskopos ve rahiplerle beraber, Romalı elçilerin arkasından yola çıkıp, Roma İmparatoru ile Ermeni kralı Aşot'un arasında sulh ve dostluk akdettiler. İmparator Çımsıgik, muazzam bir ordunun başında olduğu halde yürüyerek, Ermenistanın Taron eyaletine geldi. İmparator, Muş'a gelip Aidziatsz kalesinin⁶³ önünde durdu. Roma askerleri, ilk gece, büyük sıkıntıya maruz kaldılar⁶⁴. Ermeni katolikosu Vahan'ın mektubu imparatora takdim edildi⁶⁵. İmparator, mektubu memnuniyetle kabul edip onu getireni taltif etti. Ermenilerle dostluk aktetti ve Aşot'tan askerî yardım istedi. Aşot, imparatora, tam teçhizatlı takriben 10,000 cesur asker verdi. İmparatorun talebi üzerine, Aşot, yiyecek ve tayinat da verdi. İmparator, bundan sonra Ermeni rahibi Gevond (Leon) ile piskopos ve prensleri büyük hediyeleri hamilen Ermeni kralı Aşot'a iade etti.

nükabule ve iltifatlara mazhar olmuşlardır. Léon'a "Rabunabed" yani rahipler (doktorlar) şefi ve "Filozof" Sımbat'a da "Magistros" ve "Protespathaire" unvanları verildi. Müverrih Asoğik'e, Giragos ve Vardan'a nazaran, Sımbat, "Magistros" unvanını haiz ilk Ermeni olmuştur (Bak: İnciyan, "Ermeni Arkeolojisi, c.II, s. 229-230; Çamiçyan, Türkçe tercümesinde, kısım I, fasıl XLIV.) "Magistros unvanı ("Magister officiorum"), Grek imparatorların nezdinde çok önemli bir mevki olup, saray veya devlet müşaviri mevkiine uymaktadır. İlk zamanlarda yalnız bir tek "Magistros" bulunuyordu, fakat bilâhare, bu unvanı haiz şahsiyetler ondört kişiye kadar çıkmıştır. Ordu kumandanlarına da bu unvan verilmiştir ki bu takdirde "Magister militioe" unvanına mutabık olmuştur. "Protospathaire" "Protospatharios" unvanı, muhafız kıtalarının şefine veriliyordu. Bu imparatorluğunun birinci sınıf rütbelerinden biri idi ve bu unvanı haiz olanlar mahkemelerde yemin etmekten muafidiler. (Du Cange, "Gloss. med. et infimoe groecitatis") (ED. DULAURIER).

⁶³ Taron, Dördüncü Ermenistan'ın doğusunda Turuberan eyaletinin mühim bir mıntakası olup, Muradçayın'ın her iki kıyısında bulunuyordu. Bu bölgenin merkez şehri Muş idi.

Aidziatsz veya Aidzits ("keçiler") kalesi, Ermeni müverrihi Jean Mamikonyan'a nazaran, VII. asrın başlarında esasen mevcut bulunuyordu (ED. DULAURIER).

⁶⁴ Ed. Dulaurier'nin tercümesinde, "Sasan'ın piyadeleri tarafından" ilâvesi vardır.

⁶⁵ Vahan veya Vahanig, katolikos olmazdan evvel, Sünik piskoposu idi. Müverrihler, bu zatın katolikosluğunun müddeti hakkında birbirleriyle mutabık değildirler. Çamiçyan'a nazaran, bu zat 965 tarihinde katolikos olmuştur. Aynı müellif, onun 5 veya 10 sene sonra iskat edildiğini yazmıştır.

XV.

Kürjan⁶⁶ dahi tesmiye olunan imparator Çımışgik, Müslümanlara karşı yürüdü. Parlak bir zafer kazandı ve her yerde büyük telefata yaptı ve çok kan döktürdü. Bağdad şehrinin hudutlarına kadar olan yerlerde cem'an 300 şehir ve kaleyi temelden yıkıp harabeye çevirdi. İmparator, Urfa'yı, o civardaki dağ ile bütün o havalide ikamet eden 12,000 ruhanîye hürmeten tahrip etmedi. Sonra, büyük bir gayizle Amit üzerine yürüdü. Bu şehir, Arap emiri Hamdun'un hemşerisi olan bir kadına aid idi. İmparator vaktile bu kadınla töhmetli münasebette bulunmuş olduğundan dolayı, Amit şehrini zaptetmiye gayret göstermedi. Kadın, şehrin surunun üzerine çıkıp, imparatora: "Bir kadına karşı muharebe etmekle kendini küçük bir mevkie düşürmüş olduğunu düşünmüyor musun?" diye hitap etti. İmparator, ona, cevaben: "Ben bu şehrin surlarını yıkmağa yemin ettim, fakat ahalisinin canlarına dokunmıyacağım" dedi. Kadın: "Git, Dicle üzerinde bulunan köprüyü yık, böylelikle yeminini ifa etmiş olursun" diye cevap verdi. İmparator onun dediği gibi yaptı. Altın ve gümüş büyük meblâğlar aldı ve şehri kadına bıraktı. Çünkü o da kendisi gibi, bu gün Çımışgadzak tesmiye edilen ve birçok mıntukalar gibi vaktile Arapların elinde buluna Khozan⁶⁷ bölgesi ahalisinden idi⁶⁸. Grek imparatoru, Müslüman memleket-

⁶⁶ Grekçe "Kyrios" kelimesinin Ermenice transkripsiyonu "Gur" veya "Giür" olarak yapılmıştır.

⁶⁷ X. asrın sonunda ve XI. asrın başlarında yaşamış olan Ermeni müverrihi Asoğik, Khozan'ın "büyük kasaba" olduğunu ve Dördüncü Ermenistan'ın Dzoph'a mıntukasında bulunduğunu söylemiştir. (İncicyan, "Eski Ermenistan" s. 57.) Bak: bu eserde fasıl VII, haşiye 1. Urfalı Mateos'un yazısına göre, Khozan, eski zamanlarda "Palakhohovid" veya "Palahovid" tesmiye edilmiştir (ED. DULAURIER).

⁶⁸ İslam kaynakları, 362 (973) senesinde Bizans İmparatorluğu'nun Domestikinin Amit'e yürüdüğünü, bu şehirde Ebu'l-heyca bin Hamdan'ın kalesi olan "Hezarmerd" in muhafız bulunduğunu, ve onun Hamdan oğlu Ebu Tağlib'e mektup yazarak vaziyeti bildirip yardım istediğini, Ebu Talib'in de kendi kardeşi Ebu'l-Kasım Hibetullah'ı mühimce bir kuvvetle yardıma gönderdiğini, Hibetullahın Hezarmerd'le birleşip harbe hazırlandıklarını ve Ramazan ayının son gününde (4 Temmuz 973) Bizans ordusu ile muharebeye tutuşturulduğunu, Domestikin ordusunun çok olmasına rağmen muharebeye tutuşulan arazinin müsaadesizliği yüzünden Bizans athlarının faaliyet göster-

leri içinden yürüdü ve çok kan dökerek Bağdad şehrinin hudutlarına kadar gitti. İmparator, memleketin içlerinden geçip Kudüs⁶⁹ şehrine doğru yol aldı ve Ermenistan kralı Aşot'a atideki mektubu yazdı⁷⁰:

XVI.

“Büyük Ermenistan Şahınşahı⁷¹ Aşot ve benim mânevî evlâdım. Allah'm bize bahsettiği lutfun neticelerini ve şayanı taaccüb zaferlerimizi dinleyip anla. Allah'ın iyiliğini ve insaniyet-perverliğinin büyüklüğünü anlamak imkân haricindedir. Onun bu yıl, bizim imparatorluğumuzun elile yaptığı icraatı ey evlâdım

remediğini ve bu yüzden Bizanslıların bozguna uğradıkları ve Domestik'in de esir edildiğini ve aynı zamanda onun hastalanmış olduğunu, Ebu Talib'in, hekimleri çağırıp onun tedavisine çalıştığını ve fakat hiçbir tedavinin fayda vermiyerek Domestikin ölmüş olduğunu yazmaktadırlar.

Urfalı Mateos, vukuatın içinde yaşayan İslâm müelliflerinin verdikleri malûmata muhalif olarak, imparator Jan Tzimiscès'in bizzat oraya geldiğini söylemekle büyük hata etmiştir. Bu müverrih, Jan Tzimiscès'in daha evvel Nikefor Fokas'ın maiyetinde Domestik bulunduğu esnada 963 senesi Eylûlunda Amit şehrine karşı teşebbüsü ve bu şehrin muhasarası ile bu 973 senesi içinde ve kendi imparatorluğu zamanında Şark Domestikin bu şehre karşı yaptığı teşebbüsü birbiri ile karıştırmıştır (*Prof. M. HALİL YINANÇ*).

⁶⁹ Çamiçyan ile Brosset (“Hist. du Bas-Empire”, c. XIV, s. 140) Tzimiscès'in Kudüs'a kadar gittiğini söylemekle hataya düşmüşlerdir. İmparatorun yazmış olduğu mektubun bir fıkrasından kat'i olarak anlaşıldığına göre, o, mezkûr şehre varmamıştır (*ED. DULAURIER*).

⁷⁰ Görüldüğüne göre, Tzimiscès, bu mektubu, Suriye seferinden dönüğü vakit, yani 974 senesi Sonbaharında yazmıştır. O, bu tarihten bir sene sonra Asurya'ya girmiş ve Dicle'nin öbür taraflarına kadar gitmiştir (Bak: Léon le Diacre, s. 102, ve 250 sahifedeki haşiyeler. İmparator, bu iki seferin arasındaki kış geçirmek üzere İstanbul'a dönmüştür (*ED. DULAURIER*).

⁷¹ Farsça “Krallar kralı” demek olan bu unvan, Bağdad halifeleri tarafından Bagratuni kralları II. Aşot ve I. Gagik'e verilmişti. III. Aşot'a verilmiş olan unvan “Şahi-Armen” yani, “Ermenistan Kralı” idi. Tzimiscès'in ona hitaben yazdığı mektupta bunun da “Şahınşah” unvanını haiz olduğu görülmektedir. Diğer Bagratuni kralı II. Sımbat'ın unvanı “Şahmşah-Arman, yani “Ermenistan krallar kralı” idi. Daha ileride göreceğimiz veçhile Kars'ın Bagratuni kralları da “Şahınşah” veya yalnız “Şah” unvanını haiz olmuşlardır (*ED. DULAURIER*).

Aşot Bagratuni, senin huzuru şevketine de bildirmek istedim. Sen, bir hıristiyan ve imparatorluğumuza sadık ve sevgili bir zat olduğundan dolayı, sevinmen ve Allahımızın büyüklüğünü tebciil etmen için bunları sana bildiriyorum. Bu suretle, Cenabıhakkın, bütün Şarkî-İranı⁷² imparatorluğumuza tabî etmekle, hıristiyanlara ne kadar yardım etmiş olduğunu göreceksin. Keza, aziz patrik Hagop (Jaque)'un bakiyei izamını, bir müslüman şehri olan Mıdzbin (Nüseybin)'den⁷³ nasıl çıkardığımızı, müslümanların mükellef bulundukları vergileri aldığımızı ve esirleri kurtarıp döndüğümüzü öğreneceksin. Afrikalıların Makhır Arapik⁷⁴ denilen Amir-el-Mumin lâkaplı hükümdarı, büyük bir

⁷² Tzimiscès, bu sefer esnasında Mezopotamya'nın şimalîşarkısında Büyük Ermenistan'ın hudut mntıkasında bulunan Taron bölgesinden öteye gitmemiştir. O, "Şarkî-İran" tâbiriyle bu yerleri kastetmiştir. Hakikaten de bu yerler, Grek İmparatorluğu'nun Şark hudutlarında Part ve Pers hâkimi yetinde bulunan arazının sınırlarını teşkil etmişlerdir (ED. DULAURIER).

⁷³ Saint Jacques de Nisibe, Arsacide (Arşaguni) hanedanının Suren Pahlavını kolundan imişti. O, Grigor Lusavoriç'in babası olan Anag'ın hemşiresi Khosrovuhi'nin oğlu idi. Jacques de Nicibe, 325 tarihinde Nicée (İznik) Konsiline iştirak etmiştir (Bak: J.B. Aucher, "Azizlerin hayatı", c. X, s. 4 ve devamı.). Jacques de Nicibe'in yazmış olduğu bir nutkun metni, Kardinal Antonelli'nin Latince tercümesi ile beraber Romada 1765 tarihinde neşredilmiştir (ED. DULAURIER).

⁷⁴ Yani, "Les Arabes Magrêbins". Ermeni yazılarında, bu kelime-den çıkarılmış "mokhragan" sıfatına tesadüf edilmektedir. Bu sıfat, Nerses Şınorhali tarafından Urfa'nın zaptı hakkında yazılan mersiyede kullanılmıştır. Aynı yazılarda görülen "Muğri" kelimesi, Garbî Afrika ve bilhassa Fas Arapları için kullanılan "Mağrebi" kelimesinin bozuk bir şeklidir. Urfalı Mateos'un eserinin muhtelif yerlerinde, bu Arapların "Afrikalı" diye zikredildiği görülmektedir. Burada, "Afrikalı" ve "Muğri" kelimeleri ile Mısırlılar kastedilmişlerdir. Tzimiscès'in "Emir-el-Mumenin" (Amir-el-Mumin) diye zikrettiği zat, Hicrî 362 (M. 972) tarihinde Mısırı hâkimiyeti altına almış olan Fatimî Halifesi Muiz-lidinillahdır. Fatimî Halifeler, Fas'tan çıkıp, Afrika'nın şimal hudutlarına kâmilan hakim olmuşlar ve Greklerle sık sık harb halinde bulunmuşlardır. Afrikalılar da dahil oldukları halde, bütün Müslüman kavimleri 970 tarihinde 100.000 kişilik bir ordu ile Antakyayı muhasara etmeye gelmişlerdi Tzimiscès harem ağalarından yüksek askerî kabiliyetini takdir etmiş olduğu pätiris Nikolas'ı onlara karşı sevketti. Bu general, Mezopotamya kıtalarını da beraberine alarak, nisbeten pek az miktarda olan ordusu ile birlikte, Arapları kat'i bir mağlubiyete uğratmıştır (Bak: Cedrenus, s. 521; Zonaras, c. II, s. 164.). Tzimiscès'in mektubundan anlaşıldığına göre, Afrikalı veya Mısırlı

ordu ile beraber, böbürlenerek üzerimize geldi. Onlar bir an ordumuzu tehlike içine düşürdüler, fakat sonra, Tanrının büyük kuvvet ve yardımile onları yendik ve onlar, diğer düşmanlarımızın yaptığı gibi mahçup bir vaziyette geri gittiler. Bundan sonra, onların memleketlerinin iç kısmını zaptla, birçok cyaletlerin halkını kılıçtan geçirdik ve sür'atle geri dönüp kışlaklarımıza geldik.

"Nisan ayının ilk günlerinde, bütün atlı askerlerimizi hazırlayıp, Finike, Filistin ve Kanaan memleketlerine yürüdük ve Şam cyaletine gelmiş olan menfur Afrikalıları takip ettik. Bütün ordumuzla beraber Antakya'dan hareket edip, imparatorluğumuza aid memleketin içinden geçtik, onları bize tabî ederek büyük vergilerle mükellef kıldık ve birçok esir aldık. Emes⁷⁵ şehrine geldiğimiz zaman bu mıntikanın bize tâbi olan halkı istikbalimize çıktı. Oradan, meşhur, zengin ve muhteşem bir şehir olup Ilupolis (yani, Güneş şehri) dahi tesmiye edilen Vadolvek (Baalbek)'e vardık. Buranın halkı bizi harpla karşıladı, fakat askerlerimiz onları firara mecbur kıldılar ve kılıçtan geçirdiler. Birkaç gün sonra, Arek (Güneş) şehrini kuşattık. Askerlerimiz oradan birçok genç oğlan ve kızı esir ettiler ve altın ve gümüş büyük meblâğlarla bin kadar hayvan aldılar. Bundan sonra, Büyük Dımişk şehrini kuşatmak üzere yürüdük. Bu şehirde bulunan akıllı ve müdebbir bir zat, tarafı saltanatımıza kıymetli hediyeleri hâmil adam gönderip, Dımişkîluların Vadolvek halkı gibi esir edilmemesini ve memleketlerinin onlarınki gibi tahrip olunmamasını rica etti. Onlar, bize günlerce mütemadiyen kıymetli hediyeler, altın ve gümüş muhteşem teçhizatlı birçok nefis atlarla katırlar getirdiler.

"Arapların 40,000 altın dahegan tutan vergileri, askerlerimize tevzi edildi. Onlar, nesilden nesile ebediyen imparatorluğumuza tâbi kalacaklarına dair bir taahhütname verdiler. Beşyüz atlı ile beraber bize iltihak edip Hristiyanlığı kabul

Araplar, bu ikinci sefer esnasında, Suriye'nin şimal kısımlarına kadar gitmişlerdir ve imparator, Mezopotamya'dan çıktığı vakit onlarla karşılaşmıştır (ED. DULAURIER).

⁷⁵ Emesse (Homs) şehri, Halep'teki Hamdani prenslerinin elinde bulunuyordu. Bu zamanda, onların başında Seyfû'd-devle'nin oğlu Sa'dû'd-devle idi (ED. DULAURIER).

etmiş ve önceden tâbiyetimize girmiş olan Türk isminde büyük bir Bağdad'lıyı oraya kumandan tâyin ettik. Dımaşklılar, vergiyi daimî surette vereceklerini yeminle taahhüd ettiler ve imparatorluğumuzun şerefini alkışladılar. Onlar, aynı zamanda, düşmanlarımıza karşı harbetmeyi taahhüd ettiler. Bundan dolayı, onları muhasara etmedik.

“Oradan, Efendimiz Hazreti İsa'nın iki balıkla bir mucize yaratmış olduğu Tiberiade denizine doğru yürüdük. Bu şehri de muhasara etmiye karar verdik ise de, halk arzı tebaiyet etmiye gelip, Dımaşklıların yaptığı gibi büyük hediyeler ve, diğer kıymetli eşyalar haric olmak üzere, vergi olarak da 30,000⁷⁶ dahcagan getirdiler. Onlar, kumandanlarımızdan birisini kendilerinin başlarına reis olarak tâyin etmemizi rica ettiler ve, Dımaşklılar gibi yaparak, bize daima sadık kalacaklarına ve daimî vergi vereceklerine dair bir taahhütname verdiler. Bunun üzerine, onları kölelikten muaf tuttuk ve şehirlerle memleketlerini tahrip etmekten geri durduk. Onları talandan esirgedik, çünkü burası aziz resüllerin yurdu idi. Tanrının annesi olan aziz bakirc Maryam'ın, meleğin ağzından müjdeyi almış olduğu Nazareth'de de aynı şey vukua geldi. Tabor dağına da giderek, Tanrımız Hazreti İsa'nın Tenasuhe temessül etmiş olduğu mevkie çıktık. Biz orada iken, Ramle'den ve Kudüs'dan adamlar gelip kendilerine merhamet etmemizi rica ettiler. Onlar da, kendilerine bir şey tâyin etmemizi dilediler, tâbiyetimizi kabul ettiler ve vergi vermeyi taahhüd eylediler. Biz de, onların istediği gibi yaptık. Hazreti İsa'nın mukaddes kabrini Müslüman Arapların hakaretâmiz hâkimiyetinden kurtarmağı arzu ettik. Bize itaat eden ve vergi ile mükellef olan bütün bölgelere askerî şefler tâyin ettik. Bu bölgeler Degapolis tesmiye edilen Beniata⁷⁷, Gennesareth ve Ptolémaïs (Ptğomiya) tesmiye edilen Akya idiler. Buraların halkı, senevî

⁷⁶ Fransızca tercümesinde: “40.000”.

⁷⁷ “Beniata” kelimesinin bozuk bir şekil olduğu aşikârdır. Tzimiscès'in Nazareth'den Tabor dağına kadar cenuba doğru yaptığı yürüyüşe göre, Ürdün'un garbında ve Taberiye gölünün cenubunda bulunan Bethsan (Bey-san) veya Scythopolis şehrine rastlanır. Bu, Decapole'un başlıca şehridir. Tzimiscès'in Beniata dediği ad bu şehrin asıl adının bozuk bir şekli olsa gerektir (ED. DULAURIER).

Bu, belki de, Banyas şehrinin isminin bozuk bir şekli olabilir.

vergiyi muntazaman vermeyi ve bize tâbî kalmayı yazı ile taahhüt ettiler. Oradan, Büyük Okyanus denizinin kıyısında bulunan Kayseriye'ye yürüdük. Buranın halkı da itaat edip tâbiyetimiz altına girdi. Burada ikamet eden melûn Afrikalılar, bizim korkumuzdan sahil kalelerine kaçmamış olsalardı, biz, Allah'ın yardımile Kudûs'e gitmiş ve mukaddes yerlerde dua etmiş olacaktık. Sahildeki halk her ne kadar kaçtı ise de, memleketin yukarı kısmını Roma hâkimiyeti altına aldık ve oraya bir kumandan tâyin ettik. Halkı bizim tarafımıza kazandık, fakat itaat etmeyenleri kuvvet istimal edip itaat altına aldık. Sahili takip ederek doğru bir hatla, bu gün Beyrut denilen meşhur ve müstahkem Vırıtun⁷⁸ şehrine giden yolu tuttuk. Şiddetli bir muharebeden sonra bu şehri de zapt ettik ve bin Afrikalı ile beraber Amir-el-Mumin'in kumandanı Suseri'yi⁷⁹ ve diğer bazı ileri gelenleri esir ettik. Bu şehirde bir kumandan tâyin ettik. Oradan Sidon üzerine yürümeğe karar verdik. Buranın halkı, bunu duyar duymaz, şehrin ihtiyaçlarını yanımıza yolladılar. Bunlar imparatorluğumuza vergi vermeyi kabul ettiler ve bize köle kalmağa razı oldular. Onların ricalarını yerine getirip vergi aldık ve kendilerine şefler tâyin ettik. Oradan çıkıp, eski ve metin bir kale olan Biboğan'a⁸⁰ gittik. Burasını da muharebe ile zapt edip halkı esaret altına aldık. Aynı suretle, bütün sahil şehirlerini gezip buralarını talana ve ve esarete maruz kıldık. Daha evvel hiçbir suvari kuvvetinin geçememiş olduğu güç ve dar yollardan geçtik. Burada güzel ve mâmur şehirlere ve Arap muhafızları bulunan metin kalelere rastladık. Bunları kâmilten kuşatıp temelden tahrip ettik, halkı da esir eyledik. Tarabulus'a varmazdan evvel, Kareres⁸¹ tesmiye

⁷⁸ "Vırıtun", şüpheşiz, "Bérytos'un Bizans telâffuzuna göre yapılmış olan transkripsiyondur. Şehrin adı mektupta mefulunbih (accusatif) olarak "Béryton" şeklinde yazılı olup Ermenice tercümesine aynı şekilde sokulmuş bulunuyor (ED. DULAURIER).

⁷⁹ Bu "Suseri" kelimesini, hiç tereddüd etmeden, "Nacer" olarak okudum. Bunun, "Nacery" de olması muhtemeldir (ED. DULAURIER).

⁸⁰ Bunun, Biblos olmasını muhtemel görüyorum. Zira, hakikaten de, Tzimisçes Béryté'dan Tarabulus'a gitmek için sahil boyunca ilerlediği zaman muhakkak bu şehirden geçmiş olacaktır (ED. DULAURIER).

⁸¹ Bu geçid, Tarabulus'un yakınında Lübnan dağ geçitlerinde olsa gerektir. Ermenicede "Kareres", "taş veya kaya cephe" demektir (ED. DULAURIER).

edilen Derbend'e Timatzi⁸² ve Taşkhamatatzi⁸³ suvarileri yol-
ladık, çünkü menfur Afrikalıların orada bulunduklarını haber
almıştık. Askerlerimize, onları tuzağa düşürüp imha etmek em-
rini verdik. Emrimiz ifa edildi. Onlardan 2000 kişi ortaya çıkıp
askerlerimizin üzerine geldiler. Bunların birçoğu öldürüldü, bir-
çoğu da esir edilip önümüze getirildi. Askerlerimiz, rastladıkları
bütün adamları firara mecbur kıldılar. Bütün Tarabulus böl-
sini, bağları, zeytinlikleri ve bahçeleri tahrip etmekle bir harabeye
çevirdik. Burada bulunan Afrikalılar, karşımıza çıkmağa cüret
ettiler. Onlara hücum edip kâmilten imha ettik. Sonra, Gabaon
tesmiye edilen büyük Çuel⁸⁴ şehrini, Vağanyatz'ı⁸⁵, Sihun'u⁸⁶
ve meşhur Zurzav'ı⁸⁷ aldık. Ramla ve Kayseriye'ye kadar

⁸² Ermenice "Timatzi" kelimesi, yanlışmıyorsa, Grekçe "théma" keli-
mesinin bir müstakıdır. Malûm olduğu veçhile "théma", Grek imparatorluğu-
nun arazi bölümlerini ve bölümün muhafız kıtasını gösteren bir kelime idi.
Burada zikrolunan "Timatzi" suvari kıtası, ihtimal, karargâhları Finike'de
bulunan ordu veya Tzimiscès'in ordusuna mensup eyalet suvarileri idiler
(ED. DULAURIER).

⁸³ Bu, şüphesiz, Grekçe bir kelimenin bozuk bir şeklidir. Kelimede, gar-
nizon manasını ifade eden "taxatiôn" veya "taxidion" ifadesi görülmektedir.
Buna göre, "Taşkhamatatzi"ler, "taxati" yani praesidiarii Anastase le Bib-
liothécaire'in "milites praesidiarii"si olacaktır Bak: Fabroti, "Gloss. in Ced-
renum" (ED. DULAURIER).

⁸⁴ "Djouel" veya "Djavel", Gibelet veya Gabala adının Ermenice şekli-
dir. Bu şehir, şimalinde Laodicée, cenubunda da Balanée olduğu halde, Fini-
ke sahilinde bulunuyordu. Tzimiscès, ve belkide mektubun Ermeni mütercimi,
bu şehrin Gabala dahi tesmiye edildiğini bildiği için, onu Gabaon ile karış-
tırmıştır. Halbuki, Kudüs'ün şimalinde bulunup Benjamin kabilesine aid
olan bu şehir Tzimiscès'in Suriye sahillerinde tuttuğu yolun üstünde bulu-
nuyor (ED. DULAURIER).

⁸⁵ Bu, Suriye sahilinde, Gabala ile Antaradus arasında bulunan Balamée
şehri olsa gerekir (ED. DULAURIER).

⁸⁶ Antakya arazisinde bir kasaba ve çok metin bir kale olan Sahyun.
Bu kale, derin ve geniş vâdilerle çevrilmiş olup tabii bir müstahkem mevki
arzeden bir dağın tepesinde bulunuyord. Ebulfeda Sahyun'u, Laodicée'nin
scenubu şarkisinde göstermiştir. Bak: Schultens, "Index géographique
invitam Saladini", ve Abulfeda, "Coğrafya", Reinaud ve De Slane neşri,
s. 257 (ED. DULAURIER).

⁸⁷ Léon le Diacre, bu ismi "Bortzo" diye yazmış ve onun Lübnan sıra
dağlarının en yüksek bir tepesinde çok metin bir şehir olduğunu söylemiştir
(S. 103). Connétable Simbat'ın vekayi-nâmesinde, bu şehrin adı "Burzav"
şeklinde yazılıdır (bak: Erm. metin, s. 36) (ED. DULAURIER).

olan deniz ve karada imparatorluğumuza itaat etmiyen hiçbir yer kalmadı. Buraların halkını kâmilten esaret altına aldık. Bu ülkede, büyük ordularla beraber yedi ay dolaştık. Şehirlerle bölgeleri tahrip ettiğimiz halde, Amir-el-Mumin, Babil'den bize karşı çıkmaya veya askerlerini takviye etmek üzere suvari kuvvetleri çıkartmaya cesaret edemedi. Babil'e yakın olan bu yerlerde, makamı âlinize malûm olduğu veçhile, şiddetli sıcak ve susuz yollar olmasa idi, bizim zatı haşmetpenahimiz Babil'e kadar gidip, Mısır'a kadar kaçırılmış olduğumuz bu hükümdarı yakalayacak ve onu, sayesinde imparatorluk tacını başımızda tuttuğumuz Tanrının lûtfu ile kat'î olarak yenecektik.

“Bütün Fenike, Filistin ve Suriye, kâmilten Arap tâbiyyetinden kurtulup, Romalılara itaat ettiler. Büyük Lübnan dağı da hâkimiyetimizin altına girdi Orada bulunan pek çok sayıda Arapları esir edip suvvarilerimize tevzi ettik. Asurya ülkesine karşı tatlılık ve insanseverlikle muamele ettik. Oradan 20,000 kadar kişiyi⁸⁸ çıkarıp Gabaon'a yerleştirdik. Tanrının, şimdiye kadar görülmemiş olan bu zaferi hristiyanlara bahşetmiş olduğu işte malûmun olsun. Gabaon şehrinde, Hazreti İsa'nın giymiş olduğu ve dünyada bununla dolaştığı mukaddes papuçlarını⁸⁹

⁸⁸ Fransızca tercümesinde: 10.000 kişi.

⁸⁹ Léon le Diacre'a nazaran (s.102), Tzimiscès, “Süryanice Mempeze tesmiye edilen” Menbedj müstahkem mevkiini zapt ettikten sonra, Hazreti İsa'nın papuçları ile Hazreti Yahya'nın saçlarını bu şehirde bulmuştur. İmparator, bu mukaddes bakiyelerden papuçları, imparator sarayının içinde bulunan Tanrı Annesi (Mère de Dieu) mâbedine, diğerini de kendisinin inşa ettirdiği Halâskâr adlı kilisesine koymuştur. Aynı müellifin dediğine göre, Tzimiscès, Hazreti İsa'nın tasvirini Béryste'de bulmuştur. Bu, Çarmıhı temsil eden bir tasvirdi. İmparator, bu tasviri de, Hâlaskâr kilisesine yerleştirmek üzere İstanbul'a göndermiştir. Léon le Diacre, bu tasvire dair dolaşan mucizeyi şu suretle nakletmiştir: “Hikâyeye göre Béryste'de bir evde ikamet eden hristiyanın birisi, bu tasviri evin içine asmıştı. Adam ev değiştirdiği zaman tasviri orada unutmuştu. Aynı evi işgal etmiş olan bir Yahudi, ertesi gün, birçok dindaşlarını yemeğe davet etmiştir. Bunlar, Hazreti İsa'nın duvara asılı olan tasvirini görünce, Yahudiyi, dinini terk edip hristiyan olduğu için ağır tahkirlere maruz bırakmışlardır. Adam, arkadaşlarının tahrikile ve aynı zamanda kendini müdafaa etmek üzere, atalarının, Hazreti İsa'nın çarmıhta can çektiği sırada yaptıkları gibi hareket edip, tasviri bir mızrakla Hazreti İsa'nın kaburgasının bulunduğu yerden delmiştir. Delikten derhal kan ile su akmış. Bunu gören Yahudiler korku ile sarsılmışlar. Mucize havadisî yayılınca, hi-

ve keza, Hazreti İsa'nın, bilâhare Yahudiler tarafından delinmiş ve derhal ondan su ile kan akmış olan tasvirini bulduk. Mübeşşir Jean - Baptist (Hovannes-Mıgırdıç-Hazreti Yahya)'ın muazzez saçlarını da bulup, bu mukaddes bakıyeleri, Tanrının muhafazası altında bulunan paytahtımızda hıfz etmek üzere beraber getirdik. Eylûl ayı içinde, Tanrının esirgediği askerlerimizi Antakya'ya getirdik. Bu vakaları makamı âlinize şunun için bildiriyoruz ki bunları okuyarak Allah'ın büyük insanseverliğine hayret edip Onu tebci edesin ve bu zaman içinde ne kadar büyük ve çok işler başarılmış olduğunu bilesin. Hazreti İsa'nın Haçının hâkimiyeti, bu suretle her tarafa yayılmıştır. Buralarda, her yerde Tanrının adı medh u sena edilmiş ve imparatorluğum bütün parlaklığı ve haşmeti ile her yerde teessüs etmiştir. Binaenaleyh, Allah'ın adını bu derece muhteşem zaferlere mazhar olduğumuz için, daima medh u sena edeceğiz. Rabî İsrail'e ebediyen hamd u sena edilsin!

“Terçan⁹⁰ “protospathaire”i Anafarten’e, Taron askerî kumandanı Leon’a selâm ve Tanrıya tâzim olsun. Vaadiniz hilâfına Aidziatz kalesini vermemiş olduğunu duyduk. Kumandanımıza, vaadettiğiniz kale ile katırları almamak için mektup yazdık, çünkü şimdi ona ihtiyacımız yoktur. Fakat, size göndermiş olduğumuz 40,000 akçeyi imparatorluğumuza gönderilmek üzere kumandanımıza yolla. Gayretlerinin mukâfatını göreceksin ve ektiklerinin hasılatını elde edeceksin”.

İmparator, Ermeni rahibi Çevond’a da şunu yazmıştır:

“Sevimli ve değerli filozof, şanlı Pantaleon’a selâm! Mânevî evlâdımız olan Şahınşah Aşot tarafından yanımıza gelip ona karşı duyduğumuz öfkeyi yatıştırdığın ve Antsevatiskli Bagratuni Bab ile “protospathaire” Simbat Toernetzi’yi getirdiğin vakit, seni, Arap memleketinden dönüşümüzde mukaddes şehirde⁹¹ göreceğimize dair mektup yazmıştık. Şimdi ise, seni, Tanrının himayesinde bulunan şehrimizde⁹² bulmamız için gayret et.

ristiyanlar koşuşup evi bastırmışlar ve kana boyanmış tasviri alıp kiliseye götürmüşlerdir” (ED. DULAURIER).

⁹⁰ Yukarı Ermenistan’ın bir mıntakası olan Tercan, Garin veya Theodosiopolis (Erzurum)’ın batısında bulunuyordu (ED. DULAURIER).

⁹¹ Yani, İstanbul.

⁹² Yani, Ani’ye kral III. Aşot’un yanına.

Orada, Tanrımız Hazreti İsa'nın papuçları ve Hazreti Yahya'nın saçları için büyük merasim tertip edeceğiz. Keza, senin, orada, bizim âlim ve filozoflarımızla mükâleme etmeni görmekle sevinç duyacağımı bildiririm. Allah senin ve bizim, Hazreti İsa da bütün kullarının yardımcısı olsun!"

Ermeni rahibi Ğevond, imparatorun bu emrini alınca, İstanbul'a hareket etti. Orada, Tanrının papuçları ile aziz Öncü (précurseur)'nün saçlarının şerefine muhteşem törenler yapıldı. İstanbul'da umumî bir şenlik oldu. Ermeni rahibi, imparatorun huzurunda, Roma filozoflarla alenen münazaraya girişti ve kimse tarafından yenilmedi. Çünkü o, bütün suallere memnun edici cevaplar veriyordu. Onu ve hocasını son derece methettiler, imparator da onu çok kıymetli hediyelerle taltif etti. Sonra o, büyük sevinç içinde olduğu halde, Ermenistan'a büyük Şirak hanedanının⁹⁹ nezdine avdet etti.

XVII.

İmparator Çımışgik, birçok harb ve zaferlerden sonra ölüm korkusu ile sarsıldı ve Allah'ın muhakemesinin dehşetine kapıldı. Masum Nikefor'un haksız ölümünü hatırlayıp ağlıyor ve figan ediyordu. Boş yere döktürmüş olduğu kanın silineceği ümidile faziletli bir hayat sürmeğe karar verdi. Grek İmparatorluğu'nun tahtı üzerinde bulunduğu müddet beş sene olmuştu. İmparator, bu düşünceleri esnasında, Allah'ın iradesine uygun iyi bir fikir edindi. Hantsit eyaletinin Vasavakan şehrine adam gönderip, evvelce, kötü niyetli anneleri imparatoriçenin yanından ayırıp oraya Sıprmig'in yanına göndermiş olduğu İmparator Romanos'un iki oğlunu Vasil'i ve Kostantin'i getirtti. Vasil İstanbul'a getirildikten sonra, Çımışgik, İmparatorluğun bütün ricalini içtimaa çağırdı. İmparatorluk sarayı içinde büyük bir içtima aktedildi. İmparator Çımışgik, tacı başından çıkarıp, onu kendi ellerile Vasil'in başına koydu, onu tahtta oturttu ve onun önünde eğildi. O, böylelikle, Grek İmparatorluğunu ona tevdi eyledi. Çımışgik, Vasil'i atalarının tahtına sahip ettikten sonra, ken-

⁹⁹ "Şirak hanedanı" tâbiri, Ermenicenin zarif bir istilâhına göre, Ani şehrinin bulunduğu ve Ermeni Bagratunilerinin başlıca dalının malikânesi olan ve bu adı taşıyan bölgeyi ifade etmektedir (ED. DULAURIER).

disi de bir manastıra çekilip rahip oldu ve orada ikamet etti. Böylelikle daha dün bir imparator olan adam, fakirlerle beraber sofraya oturuyor ve masum Nikefor'un ölümü ile üzerine çökmüş bulunan günahından kurtulup mukaddes İncilin vaadettiği saadete mazhar olmak arzusu ile gönüllü bir fakir olarak yaşıyordu ⁹⁴.

XVIII.

Ermeni takviminin 424 üncü yılının başlangıcında (28 Mart 975 — 26 Mart 976), imparator Kostantin'in torunu ve büyük Romanos'un oğlu ve herkesin babası olan Vasil ^{94a} tahta çıktı. Bunun Kostantin adlı kardeşi de, çok iyi bir zat oldu. Vasil, imparatorluğun başına geçtikten sonra birçok âsileri itaat altına aldı. Dul ve esirlere karşı merhametli, mağdurların hakemi oldu ve herkesin yanında iyi bir ad bıraktı.

XIX.

Bu zamanda, Antsevatsik eyaletindeki Ermeni askerleri, cesur bir adam olan Ablgarib'in ihaneti yüzünden, ... adlı ⁹⁵

⁹⁴ Tzimisçes'in hayatının sonuna aid bu hikâyeyi Bizans müverrihlerinin yazılarıyla karşılaştırmak enteresan olacaktır. Bizans müelliflerine nazaran, Tzimisçes, Suriye'den döndüğü sırada Kilikya'dan geçtiği vakit, ona "Accubiteur" Basil'in geniş malikânelerini göstermişlerdir. O buna son derece hoşnutsuzluk göstermiştir. Tzimisçes, Olympe dağının eteğine, Roma patrisi ve "sebastophore"un yanına geldiği vakit, Lécapène'in torunu ve kendi sakisi olup "Accubiteur" tarafından kazanılmış bulunan şahıs, ona zehirli bir içki takdim etmiştir. Tzimisçes, ölüm derecesinde hasta olduğu halde İstanbul'a dönmüş ve çok geçmeden ölmüştür (ED. DULAURIER).

^{94a} Urfalı Mateos, Basil ile Kostantin'in hâkimiyetlerini birbirinden ayırıp onları birbirine halef olarak göstermiştir. Halbuki bu iki kardeş müstereken hâkimiyet sürmüşlerdir. Bunlar tahta çıktıkları vakit, Basil 20, Kostantin de 17 yaşında idiler. Müverrihimiz, Ermeni takviminin 424 üncü yılı 28 Mart 975'de başladığına göre, Basil'in tetviç tarihini 9—10 ay evveline koymuştur. Tzimisçes'in ölümü ise, Cedrenus'a göre 975 inci yılın Birinci Kânun ayında, Scylitzès'e göre de aynı ayın gününde vukubulmuştur. Baronius ile Patau ve Riccolli bu son tarihi kabul etmişler, Lebeau ile de Muralt ise Tzimisçes'in ölümünü 10 Ocak 976 tarihinde göstermişlerdir (ED. DULAURIER).

⁹⁵ Ermenice metinde bu yerin adı eksik ve karışık. Fransızca tercümesinde: "işgal etmekte oldukları karargâhta" diye yazılıdır.

karargâhta telef edildiler⁹⁶. Antsevatsik kralı Derenik, kuvvetli ve cesur Ablgarib'i kumandanlıktan iskat etmiş ve onun yerine zadegândan Sargis adlı birisini tâyin etmişti. Bundan son derece gücenmiş olan Ablgarib, Müslümanlarla muaharebe ederek, her şeyi onlara bildirip: "Ben size karşı gelmiyeceğim. Siz geceleyin bizim ordumuza hücum edin. Bir tepenin üzerinde kurulu olan çadırımın üstünde size işaret olarak bir kırmızı örtü bulunacaktır. Askerlerim de benimle beraber bulunacaklardır" dedi. Müslüman askerleri, beklenilmeyen bir anda, kral ile askerleri bir ziyafette iken, onların üzerine geldiler. Müslüman askerleri, geceleyin Ermeni askerlerinin üzerine atılıp büyük telefât verdirdiler. Birçok muharip ve cesur adamlar orada öldü. Bunda en çok acınacak şey şudur ki muharebe muvafık bir saatte vukubulmamıştır. Onlar, kral Derenik'i esir ettiler, fakat kimse Ablgarib'in çadırına yaklaşmağa cesaret etmedi. Çünkü o, çadırında askerlerle beraber hazır bir vaziyette bulunuyordu. Drenik, Her⁹⁷ şhrine götürüldü.

XX.

Bu aynı günde, Varak manastırı ile diğer manastırlar, Ablgarib'e karşı şiddetli lânet okudular. Bütün rahipler, son derece hiddetlenip, onu afaroz ettiler ve Allah'ın kilisesinden ihrac ettiler. Ablgarib ise, kendine gelip ağladı. Çünkü o, sadık ve dindar bir zat olup, cesur Ermeni askerlerinin dökülen kanı için çok kederlenmişti.

⁹⁶ Ablgarib, Havnuni hanedanına mensuptu. Bu reis, uzun zamandan beri Ardžruni prenslerinin ordusunda kumandan olarak vazife görmekte idi. Çamiçyan, Mateos'un bahsettiği bu vakayı hikâye edip, onu 35 sene evveline Derenik'in babası Haçik-Gurgen'in babası Abusahl Hamazasp'ın kardeşi Derenik-Aşot'un hâkimiyeti zamanında göstermiştir (Bak: Çamiçyan, Türkçe tercümesinde, Kısım I, fâsıl XLI.)

Abelgh'arib (Ebu'l-garib) bir Arap adı olup "yabancı babası" demektir. Ermeni tarihinde, Araplardan alınmış adları taşıyan diğer şahıslara da tesadüf edilmektedir. Bu usul, Arapların Ermenistan'a hakim oldukları devirde başlamıştır. Ermenistan Türk ve Mogol hâkimiyeti altına düştükten sonra, Ermeniler, bu milletlere aid bazı adları da almağa başlamışlardır (ED. DULAURIER).

⁹⁷ Her, İran-Ermenistanında bir şehir ve bölge adı idi. Azerbaycand'a, Aras'a dökülen çaylardan Eher çayının suladığı bölge.

Ablgarib, bundan dolayı, kralın Her şehrinde hangi kalede mahpus bulunduğunu araştırdı. Ona, emir Ablhaci'nin ⁹⁸, Derenik'i serbest bırakıp her vakit onunla beraber şehrin dışındaki meydanda top oynadığını ⁹⁹ haber verdiler. Ablgarib, bunu duyunca çok sevindi. Kral Derenik'e gizlice haber gönderip: "Ben filân saatte filân yerde bulunacağım. Elinden geldiği kadar hazırlık gör, süratli bir ata bin ve bana iltihak etmiye gayret et" dedi. Bir gün, Ablhaci, birçok zadeğânla beraber ve bin kişi kadar silâhlı askerin refakatında olduğu halde, top oynamaya çıkmıştı. Ablgarib, elli kişi ile beraber bir pusu kurmuş bulunuyordu. Malik bulunduğu her şeyi seys başma verip ondan hızlı bir at almış olan Derenik, önünde bulunan adamları, Ablgarib'in gizlenmiş bulunduğu Her'in ormanlık mevkiine doğru sürdü. Sonra, atına şiddetle vurup kaçmaya başladı. Bunu gören emir Ablhaci ile askerleri, hiddetle onun arkasına düştüler. Fakat Allah'a güvenen kral, Ablgarib'in yanma vardı. Müslüman askerlerinin içinden kuvvetli ve cesur bir zenci, süratle ilerleyip Ablgarib'e yaklaştı. Ablgarib, bir arslan gibi gürleyip, onun üzerine atıldı ve merhametsizce vurup onu yukarıdan aşağıya kadar iki parçaya böldü. Müslümanlar bunu görünce kaçtılar. Ablgarib, kahraman adamlarına seslenip onları takip etti, emir Ablhaci'ye yetişti ve onu atından düşürmeğe gayret etti. Emiri, şehrin kapısına kadar kovaladı, fakat o bir yıldırım süratle kapıdan içeri atıldı. Bunun üzerine, Ablgarib, çelik topuzu ile şehrin demir kapısına öyle bir vurdu ki demir yarıldı ve topuz öbür tarafa geçti. Topuz bu güne kadar çıkarılmamış ve bir civata gibi orada mıhlanıp kalmıştır. Kahraman Ablgarib, böylelikle kral Derenik'i esaretten kurtardı. Bu vaka, Vaspuragan civarında Ermeni Cuaş bölgesinin Bag denilen köyünde olmuştur.

425 tarihinin başlangıcında (27 Mart 976 — 26 Mart 977), Allah, aziz Ermeni katolikosu Anania'yı kendi yanma çağırdı. Onun yerine, herkesin fevkinde iyi bir zat olan muhterem Va-

⁹⁸ Her ve Zarévant hemhudut bölgelerinin Kürd emiri (ED. DULAURIER).

⁹⁹ Meşhur bir müsteşrik olan Quatremère ("Hist. des sultans mamlouks" c. I, kısım I, s. 121, n. 1), Ardżruni kralı Derenik'i, dikkatsizlikle "Gürcü" diye göstermişti. (ED. DULAURIER).

han¹⁰⁰, başta Ağuvan katolikosu Hovannes olduğu halde büyük törenle katolikos olarak takdis edildi. Böylelikle, Vahan, Arkina¹⁰¹ kasabasında bu tarihte katolikosluk makamına oturmuştur. O, bu mevkie, Anania'nın ve Ermeni kralları olan Hovannes ve Aşot'un emir ve rızalarile çıkmıştır.

XXI.

Bu zamanda, zalim bir prens, Roma İmparatoru Vasil'e karşı isyan etti. Skelaros¹⁰² denilen bu adam, birçok zalim ve insafsız adamları etrafına toplayıp, onları, ellerinde kılıç olduğu halde Roma memleketinden geçirdi ve birçok askerle beraber Ermeni memleketine girdi. Allaha yüz çevirmiş olan bu adam, büyük katliâmlar yaptı. Ermeni askerleri ona karşı yürüdüler, zalim prensi ağır bir mağlubiyete uğrattılar, askerlerini telef ettiler, kendisini de firara mecbur kıldılar. O, bir daha Roma

¹⁰⁰ Daha evvel (fısı XIV), 972 — 973 tarihinde, Tzimiscès Ermenistan'a geldiği vakit, Ermeni reislerle rahiplerinin katolikos Vahan tarafından ona bir mektup götürmüş olduklarını gördük. Burada aynı zatın dört yıl sonra, yani 976 tarihinde katolikos mevkiine çıktığını görmekte hayret ediyoruz. Bununla beraber, daha evvel işaret ettiğimiz veçhile, Mateos'un eserinin ilk fısıllarında göze çarpar kronolojik yanlışlar vardır (*ED. DULAURIER*).

Çamiçyan'a nazaran Vahan 965 — 966 tarihinde katolikosluk mevkiine çıkmıştır.

¹⁰¹ Arkina, Ani şehrinin yakınında Arpaçayı'nın kıyısında Şirak cyaletine aid bir kasaba idi. Ermeni katolikosları, Bagratuni krallarının zamanında burada oturuyorlardı ve kabırları da burada bulunuyordu (*ED. DULAURIER*).

¹⁰² Meşhur Sclérus ailesine mensup Bardas. Bunun hemşiresi Marie, Tzimiscès ile evlenmişti. Bardas, Basil ile Kostantin'e karşı isyan edip onlarla uzun uzadıya muharebeler yaptı ve bazan galip geldi, bazan da mağlup oldu. Nihayet Tayk küropalatı Davit'in Gürcü ve Ermeni askerleriyle takviye edilmiş olan Bardas Phocas tarafından kat'i bir mağlubiyete uğrayıp Bağdada iltica etti ve orada hapsedildi. Bardas, oradan kaçmağa muvaffak olup, keza isyan bayrağı çekmiş olan Bardas Phocas'la birleşmek üzere onun yanına gitti. Fakat o, kendisini tutup Tyropée kalesinde hapsedti. Fakat Fokas bu sırada ölünce, karısı Sclérus'u serbest bıraktı, o da imparator Basil'in yanına gidip arzı itaat etti. İmparator ona hüsnükabul gösterip affetti ve onu küropalat mevkiine çıkardı. Çok geçmeden Bardas'ın fırtınalı ve sergüzeştli hayatı sona erdi. Bizans müverrihlerinin buna dair yazmış oldukları teferruat için bak: Lebau, "Hist. du Bas-Empire", LXXV, 3-11, ve 24-26 (*ED. DULAURIER*).

memleketine dönmeğe cesaret edemeyip, Müslümanlara ümid ve Bağdad şehrine gitti. Üç yıl sonra da, Roma memleketine döndü ve millettaşları arasında öldü.

432 (26 Mart 983 — 24 Mart 984) tarihinde, aziz Ermeni katolikosu Vahan, S. Grigor'un tahtında beş ay kaldıktan sonra öldü. Yerine, ilâhî bir zat ve Hazreti İsa'nın faziletleriyle mücchez olan Stepanos¹⁰³ katolikos olarak takdis edildi. O, senyor Vahan'ın emri ve takdisi ile katolikosluk makamına getirilmiştir. Takdis töreninin başında, Ağuvan katolikosu senyor Hovannes bulundu. Bu, Grek İmparatoru Vasil'in, Ermeni kralları Hovannes ve Aşot'un ve Sarasar hanedanından Ardzruni Gagik'in oğlu Aşot Derenik'in oğlu Apusahl'ın oğlu Senekerim'in zamanında olmuştur.

XXII.

Bunların hâkimiyetleri zamanında, İran'ın zalim ve menfur müstebidi ve müslümanların başemiri olan Mamlan¹⁰⁴, asker toplayıp, kana susamış bir ejder gibi merhametsizce hristiyanlara karşı yürüdü ve her yeri mahvetmeğe niyet etti. Mamlan muazzam bir ordu ile beraber yürüyüp dağ ve ovaları askerleriyle doldurdu. Yeryüzü, bu zalimin korkusundan sarsıldı. O, birçok yerleri kılıç ve ateşle esaret altına aldı ve kiliseleri yaktı. O, böylelikle buraları Allah'ın takdisinden mahrum etti ve Cenabı Hakk'a küfretmiş oldu. Bu merhametsiz canavarın korkusuna kapılan hristiyanların düşer oldukları katliâmı tasvir etmek imkân haricindedir. Çünkü, onun zehirle dolu öfkesi, acı bir gazab gibi hristiyanların üzerine döküldü. O, bu muazzam ordu ile

¹⁰³ III. Stepanos Sevan adasında bulunan "Oniki Havariyun" manastırının başrahibi idi. Çamiçyan'a göre, Stepanos 970 tarihinde katolikosluk tahtına çıkmıştır; halbuki Mateos, kronolojik hatalarından dolayı, bu vakayı 19 yıl sonraya koymuştur (*ED. DULAURIER*).

¹⁰⁴ Mamlan ve Mamlun, Azerbeycan emiri idi. Urfalı Mateos'un buna verdiği "başemir" ünvanından anlaşıldığına göre, Mamlan, bu memleketlerin en kuvvetli emiri idi. Bak: Asoğik, III, 38. Bu müverrih, Ebulhaci'yi de aynı memleketin emiri olarak göstermiştir (III, 18-19). Bunun, XX. faslında adı geçen Ebulhaci'den başka bir şahıs olduğunu gözönünde tutmalıdır (*ED. DULAURIER*).

beraber, Gürcü prensi küropalat Davit'in ¹⁰⁵ memleketi olan Apahunik eyaletine geldi. O, dindar ve aziz bir adam olan bu prensce tehditle dolu bir mektup yazarak: “Kimse seni aldatmasın, ey menfur ve ihtiyarlıkta çürümüş bir adam olan Davit! On yıllık vergi ile beraber, rehine olarak zadeğânın oğullarını ve itaat ettiğine dair bir yazıyı bana göndermezsen, bütün kuvvetimle üzerine geleceğim. O zaman, seni benim elimden kim kurtarabilecektir? Çünkü, ey menfur ihtiyar, seni en ağır ıstıraplara maruz kılacağım” dedi. O, bu suretle, onun üzerine şiddetli tehditler savuruyordu.

Davit, zalim Mamlan'ın mektubunu okuyunca, bu acı sözlerden müteessir oldu ve mektubu yere attı. Ağlıyarak, Allah'a niyaz eyleyip: “Ey Allahım, kuvvetini ortaya çıkar ve Rafsak (Rabascès) ile Asurya'nın menfur hükümdarı Senekerim (Sennachérib)'e ¹⁰⁶ yapmış olduğunu hatırla, çünkü o da aynı sözleri sarfetmişti. Ey Allahım Hazreti İsa, sana inananlardan yüz çevirme” diye dua etti.

¹⁰⁵ Tayk eyaletinin küropalatı olan Ermeni prensi Davit, Bizans imparatorluğunda büyük bir rol oynamıştır. Bu prens, Bardas Fokas'ın yardımına gelmiş ve Bardas Sclérus'un mağlup oluşunda kuvvetli bir âmil olmuştur. Davit, Apahunik bölgesinin emiri Bad'ın ölümünü duyunca, bu mıntıkayı işgal etti, Manazgert şehrini kuşattı ve onu sıkıştırdıktan sonra zaptetti. Bu şehirde bulunan bütün müslümanları oradan tard edip onların yerine, hâkimiyeti altında bulunan yerlerden getirdiği Ermenilerle Gürcüleri yerleştirdi. Davit'in muvaffakiyetlerinden kuşkulanan civar yerlerdeki emirler birbirile ittifak edip ona karşı yürüdüler. Bunlar, Ararat eyaletinin Dzağğodın mıntıkasında bulunan Gostiank denilen köye gelip orada ordu kurdular. Mamlun da bu emirler meyanında idi. Davit ordusuyla beraber Vağarşagert'e geldiği vakit, Ermenistan kralı Gagik ile Kars kralı Abas ve Gürcüstan kralı III. Bagrat ona iltihak ettiler. Korku içine düşmüş olan müslümanlar, geceleyin birçok köyü yaktılar ve geri çekildiler. Müverrih Asoğik'ten öğrendiğimiz (III, 38) bu hikâyeden, Apahunik bölgesine niçin Davit'in memleketi denildiği anlaşıyor (ED. DULAURIER).

¹⁰⁶ Asurya kralı Sennachérib'in generali olan Rabsacès, elçi olarak kendi kralı tarafından Ezéchias ile Kudüs halkına gönderildiği vakit, onları teslim olmağa icbar etmek için, Ezéchias'ın elçilerine karşı çok gururlu sözler sarfetmiştir. Bak: İsaï, XXX, 27-33, XXXIII ve XXXVI ve XXXVII (ED. DULAURIER).

XXIII.

Davit, askerlerinin, zadeğânın ve suvarilerin toplanmasını emretti. Bunlar meyanında Vaçe Tevdat ve Fers¹⁰⁷ ile Ermenistan'ın diğer orduları, 3,000 yaylı piyade ve 2,500 suvari bulunuyordu. Zalim Mamlan, 200,000 askerle beraber, Apahunik'in Khosons denilen köyünde karargâh kurmuş bulunuyordu. Davit, canavar ruhlu bir adam olan Mamlan'a karşı yürüdü. Bütün memleket halkı ise, göz yaşları dökerek, dua ediyor ve Allah'ın yardımını niyaz eyliyordu. Davit, Apahunik'in hudutlarına geldiği vakit, cesur bir adam olan Garmiragel'i 700 suvari ile beraber gece karakolluğuna tâyin etti. Davit kendisi de bütün geceyi dua etmekle geçirdi. Sabah erken, Müslüman askerlerinin kumandanı olan bir adam, 1000 atlı ile beraber geldi.

İki taraf geceleyin çarpıştılar. Ay, her tarafı aydınlatıyordu. Bu esnada, dağlarda hafif bir yağmur yağdığı için bütün tepeler ateş gibi parlamaya başladı. Bunu gören müslüman askerleri, hristiyan askerlerinin pek çok olduklarını zannedip, hep birden kaçmaya başladılar. Garmiragel, onların firar ettiklerini görünce üzerlerine atıldı ve onları, ormandaki çamları kesiyor gibi merhametsizce kılıçtan geçirdi. Garmiragel, Mamlan'ın karısı ile binek atını tutup bunları derhal Davit'e gönderdi ve Mamlan'ı mağlup ettiğini müjdeledi. Henüz dua etmekte olan Davit, bunu duyunca son derece sevindi. Bütün ordusu ile onu takibe çıktı ve müslüman askerlerine büyük telefata verdirerek onları firara mecbur kıldı. Birçok esirle çok miktarda altın ve gümüş ganimet elde ettiler. Zalim Mamlan, mahcup bir halde kendi memleketine döndü. O, buna rağmen, Allaha karşı olan gururunu terk etmedi, gözlerini göğe kaldırmadı ve değersiz olan duasını Allaha arz etmedi.

XXIV.

Birkaç sene sonra, aziz prens Davit'i öldürmek üzere bir komplo tertip edildi. Davit'in kötü prensleri, Kabil ile diğer cani-

¹⁰⁷ İmparator Basil, Davit'in ülkelerine tevarus ettikten sonra, bu adları geçen kumandanlar onun hizmetine girmişlerdir. Cedrenus (s. 549), bunların adlarını Papurianos, Fevdatos ve Ferses olarak kaydetmiş ve onların üç kardeş olduklarını yazmıştır (ED. DULAURIER).

ler gibi hareket edip, Gürcüstan başpiskoposu Hilaryon'u cinaî fikirlerine iştirak ettirdiler. Bu Hilaryon, Allahı tekrar çarmıha germiş oldu. Zira o, Hazreti İsa'nın hayat verici et ve kanına (yani "communion"a) zehir karıştırdı ve "Messe" âyininden sonra, zehirle karıştırılmış olan bu mukaddes timsali, kilisenin içinde ve Allah'ın huzurunda, aziz prensin ağzına koydu. Dindar prens Davit bunu derhal hissetti, fakat hiç ses çıkarmadı ve kendisini kıvrandıran acıları teskin etmek için panzehir içti. Dinsiz Hilaryon, cinaî niyetile tekrar harekete geçip, dindar prens Davit sakın bir uykuya daldığı bir sırada, onun odasına girdi, baş ucundaki yastığı kaldırıp onun ağzına tıkadı ve üzerine oturup onu bu suretle boğdu. Birkaç sene sonra, imparator Vasil, dinsiz piskopos Hilaryon'u tutturup, boynuna iri bir taş bağlattı ve denize attırdı. İmparator, bu cinayete iştirak etmiş olan zadeğâna da aynı şeyi yaptı. Onlar, böylelikle, lâıyk oldukları gibi lânet içinde telef edildiler. Küropalat Davit, Vasil'in baba adını taşıdığı için¹⁰⁸, imparator onun katillerini mahvetmiştir.

XXV.

434 (25 Mart 985—24 Mart 986) tarihinde, Ermeni katolikosu Stepanos¹⁰⁹ öldü. Yerine, meşhur ve ilâhî kitaplara çok vakıf bir zat olan muhterem Haçik katolikos seçildi. Malatya merkez şehrinde oturan ve mukaddes kitaplara vakıf ve âlim bir zat olan Rum patriği Teodoros, buna bir mektup gönderdi. Ermeni rahibi Samuel ona çok güzel bir cevap yazdı ki bunu okuyanlar çok memnun kaldılar. Patrik Teo-

¹⁰⁸ Urfalı Mateos, bu sözlerle, şüphesiz, Tayk küropalatı Davit ile imparator Vasil'in aynı menşeden olduklarını ima etmiştir. Malûm olduğu veçhile, II. Basil'in cedleri arasında Arşaguni (Arsacide) hanedanına mensup Makedonyalı Basil bulunuyordu. Davit de, kendisini bu eski ve meşhur aileden inmiş telâkki ediyordu. Davit, ölmezden evvel, ülkeleri ile ordusunu imparator Vasil'e vasiyet etmiştir (*ED. DULAURIER*).

¹⁰⁹ Katolikos III. Stepanos, Çamiçyan'a nazaran 972 tarihinde ölmüştür. Müverrih Vardan'a göre, bu katolikos iki yıl aynı makamda kalmıştır. Açoğık'a nazaran, Stepanos'un halefi olan Haçik 421 (972—973) tarihinde katolikos seçilmiştir. Haçik, bu makama gelmezden evvel, Arşarunik bölgesinin piskoposu idi. Bu katolikos da, selefleri Anania, Vahan ve II. Stepanos gibi, Arkina kasabasında oturmuştur (*ED. DULAURIER*).

doros, bunu ziyadesiyle takdir etti ve bundan dolayı Rum patriki Teodoros ile Ermeni katolikosu Haçik arasında sıkı bir dostluk peyda oldu.

XXVI.

435 (25 Mart 986 — 24 Mart 987) tarihinde, Roma İmparatorluğu prenslerinden Mavri-Vard¹¹⁰ adlı birisi, imparator Vasil'e karşı isyan etti. Bu, Roma memleketinin büyük bir kınımına yaptığı akınlarla, yerleri tahrip, halkı da esir etti. Roma orduları toplanıp onu Arap memleketine kaçmağa mecbur kıldılar. Fakat o, bir sene sonra tekrar gelip imparator Vasil tarafından öldürüldü.

XXVH.

Aynı yılın içinde, her yerde şiddetli bir zelzele oldu ve İstanbul'da Ayasofya kilisesi yıkıldı¹¹¹. Bu yılda, imparator Vasil Bulgar memleketini kendi hâkimiyeti altına almağa karar verdi. Onların hükümdarı olan Alusianos'a¹¹² ve oranın bütün

¹¹⁰ Mavro-Vard, yani "Karagül". Bu zat, 987 tarihinde, imparator Basil'e karşı isyan edip kendisini imparator ilân eden Bardas Fokas'dır. Basil ile kardeşi Kostantin, 989 tarihinde ona karşı yürüyüp Anadolu'da Lampsaque (Lampaki)'ın yakınında ona yetiştiler. Abydos'u muhasara etmekte olan Bardas Fokas onların karşılarına çıktı. İmparatorluğun mukadderatını tayin edecek olan bir meydan muharebesi başlamak üzere iken Bardas Fokas aniden öldü. Bu garip akıbeta dair muhtelif şayialar dolaştı. Müellifimiz Mateos, müteaddit şayialardan, Fokas'ın imparator tarafından rüşvetle kandırılmış hizmetcisi Syméon'un elile zehirlenmiş olduğuna dair olanı benimsemiştir (ED. DULAURIER).

¹¹¹ Bizans müverrihlerinden Cedrenus ve Glycas, bu zelzeleyi 986 tarihile kaydetmişlerdir. Léon le Diacre, zelzenin Saint-Démétrius yortusunun arifesinde, yani 2 Ekim'de vukubulduğunu yazmıştır (ED. DULAURIER).

¹¹² Basil'in hâkimiyeti esnasında Bulgarlara karşı birçok seferler yapılmıştır. Bu seferler 981 ile 1019 tarihleri arasında olmuş ve bu memleketin tamamen fethedilmesi neticelenmiştir. Bu tarihlerde, Bulgaristanda Samuel, Radomir ve Jan Vladosthlay adlı üç hükümdar hüküm sürmüşlerdir. Urfalı Mateos, bunlardan yalnız birini Alusianos diye zikretmiştir. Bazı müstensihler, bu adı "Alcosman" veya "Aliosman" şeklinde yazmışlardır. Jan Vladosthlay'ın kardeşi olan bu prens hiçbir vakit tahta çıkmamıştır.

Ermeni müverrihi Asoğik'in yazısına göre, 437 (24 Mart 988—23 Mart

eyalet reislerine, tahtının önüne gelip tâzim etmelerine dair emir gönderdi. Fakat onlar imparator Vasil'in emirlerine itaat etmediler.

XXVIII.

Bunun üzerine, Vasil, hâkimiyeti altında bulunan bütün memleketlerden asker topladı, büyük bir şiddetle Bulgar memleketi üzerine taarruz etti ve her yeri kılıç ve esaretle tahrip eyledi. Bulgar kralı Alusianos da asker toplayıp büyük bir ordu ile Vasil'e karşı yürüdü. Büyük bir muharebe vukubuldu. Bulgar kralı Vasil'i yendi ve onu askerleriyle beraber İstanbul'a kadar kaçırdı. Bulgarlar Vasil'in ordusundan birçok esirle büyük miktarda ganimet aldılar. Vasil, mahçup bir halde İstanbul'a döndü. İki sene sonra Vasil tekrar asker topladı ve intikam almak üzere Bulgar kralına karşı yürüdü. Bulgarlarla karşılaştıktan sonra, onları firara mecbur kıldı ve takip etti, Vasil, Bulgar memleketini kılıç, açlık ve esaretle çok muztarip ettikten sonra, sevinçle İstanbul'a döndü.

440 (24 Mart 991 — 22 Mart 992) tarihinde, Ermeni katolikosu senyor Haçik, on yıl katolikosluk ettikten sonra öldü. O, derin ilmi ve faziletleri ile herkes tarafından sevilmiş ve şöhret sahibi bir zat olan senyor Sargis'i kendisine halef tâyin etmişti. Sargis, yüksek ilmi ile kiliseyi parlattı¹¹³.

989 tarihinde, imparator Basil birçok Ermeni'yi Makedonya'ya naklettirmişti. Bunlar, bundan memnun olmadıkları için isyan edip Bulgarlarla birleşmişlerdir. Aynı müverrihe göre, bu Ermenilerin arasında, Derçan mıntakasından Samuel ve Manuel adlı iki zadeğân da bulunuyordu. Basil, Bulgar kralı Gurd'u esir ettikten sonra, Samuel onun yerini işgal etmiye davet edilmiştir (ED. DULAURIER).

¹¹³ Müverrih Vardan ile Asoğik'e nazaran, I, Haçik 19-20 yıl katolikosluk etmiştir. Asoğik'a göre, Haçik'in halefi olan Sargis, Ani kralı I. Gagik'in emriyle 441 (23 Mart 992—22 Mart 993) yılının Paskalya yortusunun salı gününde katolikos olarak takdis edilmiştir. Çamiçyan da aynı tarihi, yani 992 nci yılı tesbit etmiştir. Bu tarihte, Paskalya yortusu Mart 27'ye tesadüf etmiş olduğundan, takdis günü olan Salı aynı ayın 29'una tesadüf eder (ED. DULAURIER).

XXIX.

Aynı yılda, Mahkır Arabî (Mağrib - Garb Arapları) tesmiye edilen Mısır askerleri, Antakya şehrini topraklarına girdiler ve bütün bölgede büyük tahribat yaptılar. Roma orduları onlara karşı harb etmek üzere toplandılar. İki taraf birbirleriyle karşılaşınca, Araplar, Roma ordularını firara mecbur kıldılar ve başlıca kumandanlarını esir edip Mısır'a götürdüler ¹¹⁴.

İki yıl sonra, büyük Roma dükü ¹¹⁵, büyük bir ordu ile beraber Ermenistan'a karşı yürüdü; hristiyanların üzerine atılıp onları kılıçtan geçirdi ve esaret altına aldı. O, zehirli bir yılan gibi her yere ölüm götürdü ve böylelikle, dinsiz milletlerin yerini tutmuş oldu. O Ermenistan'a girince, Ermeni zadegan

¹¹⁴ Lebeau, bu seferin 992 tarihinde vukubulduğunu muhtasaran zikretmiştir (XXVI, 34). Haleb emiri Lulu el-Kharaci, Mısır halifesi Aziz-billah'ın generali Mengu-tekin tarafından ihata edilmiş olup, Greklerden yardım dilemiş, onlar da bir miktar asker göndermiş fakat mağlup olmuşlardır. Greklerin safında, Haştenik mintikasının senyuru Toros ile diğer birçok Ermeni zadeganı da bulunuyordu ki bunlar maktul düşmüşlerdir (Asoğık, III, 35, 37 ve 42). Ertesi sene, muhasara henüz devam etmekte olup, emir tekrar yardım istemiştir. Bu defa, Basil, büyük bir ordu ile beraber bizzat oraya yürüdü. Halebi muhasaradan kurtardı ve sonra Şeizar'a karşı yürüyüp zaçıttı. İmparator, Tarabulus'a karşıda yürüdü ise de, burasını alamadı. İmparator, kırk gün bu mevkiin önünde kaldıktan sonra, Anadolu'yu baştan başı kat'edip İstanbul'a döndü.

Müverrih Asoğık'ın naklettiğine göre, Araplar tekrar Antakya bölgesine karşı yürümüşler ve Basil, patris Damien Dalassène'e (Talanos), Ermeni askerlerle beraber onlara karşı yürümek emrini vermiştir. Araplar önce mağlup olmuşlar, fakat Ermeniler ve Grekler Müslüman karargâhını yağma etmekle meşgulken, Araplar, geri dönerek, uzaktan onları ok yağmuruna tutmuşlardır. Sonra da, hristiyanların üzerine atılıp onları kılıçtan geçirmişlerdir. Damien kardeşi ve oğlu ile beraber maktul düşmüştür. Aslen bir Gürcü olan Çorduanel'in kardeşi prens Badrig (Patris), esir edilmiştir. Birkaç yıl sonra, imparator Basil tekrar Suriyeye, gelmiş muharebede telef olanların kemiklerini toplattırması ve onların gömüldükleri yerde bir kilise inşa ettirmiştir (ED. DULAURIER).

¹¹⁵ Fransızca tercümesinde: 'Kuvvetli Roma Milleti'. Ermenice yazma nüshalarda da "dük" yerine, millet veya hanedan mânâsında olan "Dun" kelimesi yazılmış ise de, elimizde bulunan metnin naşiri, bunun müstensihlerin bir hatası olabilmesi ihtimalini göz önünde tutmuş ve müverrih Simbat'ın yazısına göre "Dük" kelimesini daha yerinde telâkki etmiş ve onu tercih etmiştir.

ordusu karşısına çıktı. İki ordu şiddetli bir muharebeye tutuştular, kahraman kahramanla çarpıştı ve iki tarafın askerleri de yenilmez oldular. Muharebe daha çok şiddet kespedince, Roma askerleri Ermenilere mağlup oldular ve ölümden güç halle kurtulup mahçup bir halde memleketlerine kaçtılar.

XXX.

Aynı yılda, “Uzun el” tesmiye edilen Arap emiri, büyük bir ordu ile beraber Urfa bölgesini tahrip etti ve Urfalılara büyük ıstıraplar çekti. Emir, büyük Fırat nehrini geçip, öbür kıyıdaki Ermeni memleketini esaret altına aldı, sonra büyük zaferle Afrikalıların memleketine¹¹⁶ döndü.

XXXI.

446 (22 Mart 997 — 21 Mart 998) tarihinde, gökte, korkunç görünüşlü ve hayret verici parlaklıkta bir kuyruklu yıldız göründü.

XXXII.

449 (21 Mart 1000 — 20 Mart 1001) tarihinde, imparator Vasil ile Ermeni (Vaspurakan) kralı Senekerim arasında sıkı dostluk ve ittifak peyda oldu. Bu yılın içinde, Varajnunik¹¹⁷ reisi olan Marzpan Sahak öldü.

XXXIII.

455 (20 Mart 1006 — 19 Mart 1007) tarihinde, imparator Vasil, imparatorluğunun bütün ordularını alıp Bulgarlara karşı yürüdü ve hayli zaman orada kalıp şiddetli bir harb yaptı.

¹¹⁶ “Afrikalıların memleketi,, kelimelerinden anlaşıldığına göre, bu emir, Mısır Halifesi Aziz-billâh’ın bir kumandanı olsa gerekir (*ED. DULAURIER*).

¹¹⁷ Ermenistan’da Varajnunik adıyla üç mıntıka mevcuttu. Bunların birisi, Ararat eyaletinde Aşotz bölgesinin yakınında Hırazdan (Zengu) ırmağının kıyısında bulunuyordu ki bu, Sahak’ın malikânesi idi. Bu bölge, Bagratunilerin arazisine dahildi. Sahak da, eski “marzpan” (veya hudut valisi) ünvanı ile bu hanedanın ordusunda hizmet ediyordu. Aynı adı taşıyan ikinci bölge Vaspurakan. üçüncüsü de Turuberan eyaletlerinde bulunuyordu (*ED. DULAURIER*).

Bu zamanda, İstanbul şehrinde ve bütün Grek memleketinde büyük bir kargaşalık çıktı. Grekler, Paskalya hakkında büyük bir hata işleyip, “Résurrection” yortusunu Paskalya gününde yapmadılar. Bu milletin bütün âlim ve rahipleri, Allah-tan mülhem olan Kitapların tam nizamlarını yalanlarla bozdular ve büyük Andreas’ın kusursuz takvimini reddedip ona muarız olan Rion’un¹¹⁸ sahte takvimini kabul ettiler. Onlar, Paskalya gününe tesadüf eden doluayı Cumartesi gününe aldılar ve sekiz gün sonra yapılması caiz olduğu halde, bir gün sonra Paskalya yortusunu yaptılar. Bütün Grek milleti bu suretle hataya düşmüş oldu. İstanbul kilisesi ve bilhassa mukaddes şehir olan Kudüs, derin bir yas içine düştü. Çünkü Grekler, böbürlenerek, Paskalya yortusunu, bir hafta evvelki “Rameaux” pazarında icra ettiler. Grekler, bu noktada diğer bütün milletlere karşı muhalif bir vaziyet içinde kaldılar. Onlar bilhassa Hazreti İsa’ya karşı gelmiş oldular, çünkü âlimler, böylelikle, Mukaddes Ruha karşı harb ilân etmiş oldular. Bu yılın Paskalya gününde, Greklerin bu yalan ve sahte hareketi yüzünden, Kudüs’de, Allahı sinesine kabul etmiş olan mukaddes kabrin kandilleri yanmadı.

Aynı günde, Kudüs’te bulunan müslümanlar, hıristiyanların “Résurrection” kilisesinde Paskalya yortusu yaptıklarını görünce, onları, takriben 10,000 kişi olmak üzere hep birden kılıçtan geçirdiler. Böylelikle, Hazreti İsa’nın Mukaddes kabri dua etmiye gelenlerin kanı ile doldu. Bunların, Kudüs’un batı tarafında bulunan ve “Gençler bakıyeleri” tesmiye edilen mağaraya¹¹⁹ doldurulmuş olan kemikleri halen mevcuttur. İşte, Grek milletin dahi âlimlerinin yaptığı iş bu oldu.

¹¹⁸ Paskalya gününe dair Ermenilerle Grekler arasında zuhur eden ayrılığın tafsilâtı için bak: Ed. Dulaurier, “Recherches sur la chronologie Arménienne”, c. I, kısım I, s. 90-92. Grek takvimine göre, Paskalya yortusu 6 Nisan’da icra edilebilirdi, halbuki Ermeniler bu yortuyu aynı ayın 13 üncü gününe kaldırmış ve tehir ediyorlardı.

I. Justinien’in sarayına mensup bir rahip olarak İrion, IV. asırdan beri Ermeniler tarafından kullanılmakta olan Bizanslı Andre’nin Paskalya takviminde ufak bir tashih yapmıştır (ED. DULAURIER).

¹¹⁹ Kudüs’ün batı tarafında, Müslüman mezarlığının öte tarafında, insan kemikleri ile dolu yeraltı kubbeli mağaralar görünmektedir.

XXXIV.

İmparator Vasil, Bulgarları yendikten ve onların memleketini kendi hâkimiyeti altına aldıktan sonra, büyük sevinçle İstanbul'a döndü. İmparator, Paskalya yortusundan dolayı vukubulan katliâmı duyunca bütün Rum âlimlerini nezdine çağırdı ve bunun sebebini sonlara sordu. Onlar da, kendi şahsî düşüncelerine göre verdikleri cevaplarla imparatoru aldatmağa gayret ettiler. İmparator, onların birbirini tutmıyan cevaplarını görüp yalancı ve aldatıcı olduklarını anladı. İmparator, Ermeni rahiplerinin, Kitaplara çok vakıf olduklarını evvelden duymuş ve Indzayutz manastırı¹²⁰ rahiplerinden Hovsep ve Gozern dahi tesmiye edilen Hovannes¹²¹ hakkında malûmat almış bulunduğundan dolayı, Ermeni kralı Hovannes'e bir mektup yazarak, Paskalyanın doğru tarihini anlamak üzere onları İstanbul'a göndermesini rica etti. Fakat onlar gitmek istemediler ve imparatora güzel bir mektup yazarak onu derin incelemelerile bu meseleye dair tenvir ettiler. Rum rahipleri, bu yazıya kanaat etmediler. Bunun üzerine, imparator Vasil, Ermenistan'a Şahınşah Hovannes'e ve Ermeni katolikosu Sargis'e tekrar haber gönderip, büyük bir âlim olan rahip Samuel'i göndermelerini ısrarla rica etti. İmparator, Samuel'i alenî bir mecliste Rum âlimlerle karşılaştırdı. Rum âlimleri, bütün yazılarını Samuel'e karşı ileri sürdüler, fakat onu doğruluktan ayıramadılar. Samuel, sözlerine yaradılışın ilk gününden başlayarak münakaşaya mevzu olan güne kadar geldi ve ilk âlimlerin vardıkları neticeleri ispat ve tasdik etti. İmparator onun bütün sözlerini beğendi ve muvafakat etti. Bunun üzerine, Rum âlimleri, imparatora:

¹²⁰ Endzaïouts veya daha doğrusu Hentzouts. Bu manastır, Yukarı Ermenistan denilen eyalete dahil bulunan Garin mıntıkasında bulunuyordu. Bu manastır, İstanbul Kilisesine uymayıp kendi kilise ve akidelerine merbut kalmış oldukları için Grek topraklarından tard edilmiş olan Ermeni rahipleri tarafından X. asırda kurulmuştur. Bu Manastırın başrahibi olan Joseph (Hovseph), müverrih Asoğık (III,7) ile Aristages Lastiverstzi (II) tarafından çok meth edilmiştir. Bak: İncicyan, "Eski Ermenistan,, s. 35 ve "Yeni Ermenistan", s. 75 (ED. DULAURIER).

¹²¹ Taronlu Jean Gozern, dindarlığı ve riyaziye ile ilm-i heyete vukufu dolayısıyla Ermeniler arasında büyük nam kazanmıştı. Bu, Vağarşagert piskoposu Anania'nın ricası üzerine takvim hakkında bir nutuk yazmıştır ki bu eserin ancak bazı parçaları bu gün mevcut bulunuyor (ED. DULAURIER).

“Ey imparator, çocukluğundan beri her ilme ve takvim bilgilerine vakıf olup Kıbrıs adasında ikamet eden büyük İbranî âliminin buraya gelmesine emir buyur” dediler. İmparator, Kıbrıs’a adam gönderip İbranî âlimi Musi’yi getirtti. Belîğ ve âlim bir zat olan bu adam, mecliste, imparatorun huzurunda söze başlıyarak takvim prensiplerini izah etti. O, Rum milletinin bütün âlimlerinin yalanlarını ortaya çıkarıp onları mahçup bıraktı ve Ermeni rahibi Samuel’in sözlerini methetti. İmparator, Rum âlimlerine hiddetlenip, onların birçoğunu azl ve iskat etti, Ermeni rahibini de büyük hediyelerle taltif edip Ermenistan’a uğurladı.

XXXV.

Rum imparatoru Vasil’in hâkimiyeti zamanında, 452¹²² (21 Mart 1003 — 19 Mart 1004) tarihinde, gökte, felâketleri ve dünyanın sonunu işaret eden aleve benzer bir yıldız belirdi. Her yerde şiddetli zelzeleler oldu. Birçok adamlar dünyanın sonu gelmiş olduğunu zannettiler. Herkes, Tufan zamanında olduğu gibi titremeye başladı. İnsanlar, korku ve dehşet yüzünden, günâhlarını çıkartmağa ve “communion” almağa vakit bulamıyorlardı. İnsan ve hayvanlar telef oldular. Sahipsiz kalan hayvanlar başboş dolaşıyorlardı.

XXXVI.

460 (19 Mart 1011 — 17 Mart 1012) tarihinde, imparator Vasil, asker toplayıp Bulgar memleketi üzerine yürüdü. Onları mağlup edip, birçok eyaletlerin halkını merhametsizce kılıçtan geçirdi. Bütün batı memleketlerini tahrip etti ve halkı kâmilce esaret altına aldı. O, Bulgar hâkimiyetini kat’i olarak ortadan kaldırdı ve onların kahraman kralı Alusianos’u zehir içirmek suretile öldürdü. Sonra, onun karısı ile oğullarını beraberine alıp İstanbul’a döndü¹²³.

¹²² Urfalı Mateos’un vakayinamesini muhtasaran iktibas etmiş olan müverrih Sımbat, bu yıldızın belirmesini 457 (1008—9) tarihinde görmüştür.

¹²³ Cedrenus (s. 553), Zonaras (c. II, s. 177) ve Glycas (s. 240), Bulgar kralının akıbetini başka türlü nakletmişlerdir. Bu müelliflere nazaran adı

XXXVII.

467 nci yılın (17 Mart 1018 — 16 Mart 1019) başlangıcında, mukaddes Haça tapınan bütün hristiyan halk, Allah'ın hiddetine maruz kaldı. Öldürücü nefesli ejder, kasıp kavuran ateşle beraber ortaya çıktı ve Ekanimi Selâse'ye tapınanları vurdu. Resul ve peygamber kitaplarının temelleri sarsıldı. Çünkü kanatlı yılanlar, bütün hristiyan memleketlerini ateşe vermek üzere geldiler. Kana susamış yırtıcı hayvanların ilk zuhuru böyle olmuştur. Bu zamanda, Türk¹²⁴ tesmiye edilen barbar millet toplanıp Ermenistan'ın Vaspurakan eyaletine geldi ve hristiyanları merhametsizce kılıçtan geçirdi.

XXXVIII.

Bu katliâm haberi kral Senekerim'e erişti. Onun büyük oğlu Davit, zadeğân ordusunu alıp Türk ordugâhına karşı yürüdü. İki ordu, korkunç bir muharebeye tutuştular. Bu zamana kadar bu cins Türk atlı askeri görülmemişti. Ermeni askerleri, onlarla karşılaşınca onların acaib şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı olduklarını gördüler. Oklara karşı tedarikli davranmağa alışmamış olan Ermeni askerleri, kılıçları kaldırmış oldukları halde cesaretle düşmanın üzerine yürüdüler. Kahraman Ermeni ordusu, ileri atılıp, onlardan birçoklarını öldürerek yere serdi. Türkler de, ok atışıyle bir çok Ermeni'yi vurdular. Bu manzarayı gören Şapuh¹²⁵, Davit'e: "Ey kral, düşmanın önünden çekil, çünkü askerlerimizin birçoğu oklardan yaralanmıştır. Geri dönelim ve düşmanın elinde gördüğümüz silâhlarına mukavemet edebilmek için, oklara karşı başka elbiseler giyelim" dedi.

Samuel olan bu hükümdar, Basil tarafından gözleri çıkarılmış olan 15.000 askerinin avdetini görünce, kederinden ölmüştür. Urfalı Mateos, Basil'in 1014 tarihinde yaptığı bu seferi üç yıl evveline koymuştur. Bu son tarihten dört sene sonradır ki Basil, Bulgarları kat'i olarak hâkimiyeti altına almıştır (ED. DULAURIER).

¹²⁴ Bunlar, Bizans müelliflerinin "Ouzes" Arapların da "Ghozz" tesmiye ettikleri Selçuklu Türkleridir. Bak: fasıl LXXXV. (ED. DULAURIER).

¹²⁵ Şapuh, Rıştunik bölgesinin başşehri olan Ostan'da oturmakta olan kral Senekerim'in ordusunun generali idi. Ermeni "Menaloge"una göre (Haziran 1), Senekerim, Vaspurakan'ın başlıca şehri olan Van'da oturuyordu (ED. DULAURIER).

Davit, bunu yüksek mevkiine yedirmeyip gururlandı, Şapuh'un sözlerine kulak asmadı ve tekrar muharebeye girdi. Bunun üzerine, Şapuh hiddetle Davit'in üzerine yürüdü ve omuzlarına yumrukla vurarak onu zorla geri çekti. Kuvvetli ve cesur bir muharip olan Şapuh, Davit'in mürebbisi olup, ondan korkmuyor ve çekinmiyordu. O, böylelikle onu askerleriyle beraber geriye çevirdi. Onlar, Ostan¹²⁶ şehrine dönüp, düşmanın vaziyetini kral Senekerim'e anlattılar. Bunları duyan Senekerim, o kadar kederlendi ki içmedi ve yemedi, derin düşüncelere daldı. Geceleri sabaha kadar uyumuyor ve durmadan nebîlerin yazı ve sözlerini tetkik etmekle meşgul oluyordu. O, bu yazılarda Türk askerlerinin ilerliyecekleri devri gördü ve yeryüzünün tahrip edilip sona ereceğini anladı. O, bu kitaplarda âtideki yazıyı gördü:

“O zaman, onlar Şarktan Garba, Şimalden Cenuba kaçacaklar, fakat yer yüzünde rahat bulamayacaklardır. Çünkü dağlar ve ovalar kanla dolacaktır. İşte, Peygamber Yeşua demiştir ki ‘onların atlarının ayakları dayanıklıdır. Onlar her gün, şehvet ve menfur arzularının sevki ile sefahatlara kapılıyorlar’. Patriklerle piskoposlar, papazlarla rahipler, Allah’tan ziyade parayı seveceklerdir. Ey evlâtlarım! İşte bundan sonra, şeytanın iradesi insan oğulları içinde Allah’ın iradesinden daha çok hakim olacaktır. Allah, lâıyk olmadıkları halde âyin icra eden ruhanîlerin yüzünden mahlûklarına öfkelenecektir. O, daha ziyade, âyini yapana karşı hiddetlenecektir, çünkü bu nalâyık ruhanîler, Hazreti İsa’yı, onu işkenceye maruz eden ve çarmıha geren Yahudilerden daha ziyade tahkir etmiş olacaklardır. Zira, Hazreti İsa tarafından bin seneden beri zincirlenmiş bulunan Şeytanın bağları çözülmüş bulunuyor. Ey evlâtlarım! Size göz yaşları dökerek ve yalvararak anlattığım işte budur. Zira birçokları dinlerinde gevşiyecekler ve Hazreti İsa’yı iftiharla inkâr edeceklerdir. Bundan dolayıdır ki insaniyet karanlık içine düşmüş bulunuyor”.

¹²⁶ “Ostan”, her türlü vergiden muaf, bir hükümdarın veya prensin imtiyazı olan bir şehir demektir. Romalıların “municipium”u gibi bir şey.. Ermenistan’da, “Ostan”adını taşıyan muhtelif şehirler vardı. Meselâ: Vaspurakan ostanı Nahçavan; Bagratunilerin ostanı Taruins ve Ardzrunilerin ostanı Hatamagert. Bak: İnciyan, “Eski Ermenistan”, s. 458, n. 3 (ED. DULAURIER).

Aziz Ermeni katolikosu¹²⁷, ilahî öfkesinde hıristiyanların başına gelecek felâketler hakkında bu sözleri sarfetmiştir. İşte onun bütün dedikleri, Kam'ın oğulları olan Türk milletinin elile birer birer husule gelmiştir.

Yukarıda bahsettiğimiz alâmetin zuhur ettiği bu aynı yılın içinde, aziz imparator Vasil, 58 sene saltanat sürdükten sonra öldü¹²⁸. Vasil, ölmezden evvel, kardeşi Kostantini yanına çağırıp tacı onun başına geçirmiş ve onu tahtın üzerine oturtup önünde eğilmiş ve bütün imparatorluğu ona tevdi etmişti. İmparator Vasil Ermenistan'ı Kostantin'e, tevdi ederken, bu millete bir baba gözü ile bakmayı vasiyet etmiştir. O, aynı zamanda, Senekerim'in oğulları Davit'i, Atom'u, Apusahl'ı ve Kostantin'i bütün Ermeni prenslerle beraber ona tevdi etmiş ve hıristiyanlara karşı daima iyi niyetli olmasını nasihat eylemiştir. Vasil, Romalıların üzerinde 58 sene hâkimiyet icra etti, yeryüzünde faziletli bir hayat sürdü ve iyi bir nam bırakarak öldü. Onu, aziz imparatorların yanına defnettiler.

XXXIX.

Aynı yılda, Ermeni kralı Senekerim de öldü. Cenazesi, Varak'taki S. Nişan manastırına nakledilip ilk kralların türbesinde atalarının yanına defnedildi¹²⁹. Senekerim'in yerine, şerefli ve her tarafa korku salmış bir şahıs olan büyük oğlu Davit tahta çıktı.

¹²⁷ Müellif, Grigor Lusavoriç'in ailesinden inmiş olan ve onun beşinci halefi bulunan katolikos büyük Nerses'i ima etmiştir. Burada okunan nutuk, Ermenilerin, bu patrike atfettikleri ve öldüğü sırada yazmış olduğuna inandıkları bir evliyalık ilhamının parçasıdır. Bu nutuk için bak: *Petite Bibliothèque Armenienne* ("Sopherk Haygagank"), cilt VI, s. 89-104, Venedik, 1853 (*ED. DULAURIER*).

¹²⁸ Cedrenus'a nazaran, İmparator Basil 1025 Aralık tarihinde ölmüştür. Buna göre, Mateos, İmparatorun ölümü tarihini 7 yıl evveline koymuştur. Basil, Zonaras'a nazaran, 58 değil, 50 yıldan bir az fazla bir zaman hüküm sürmüştür (*ED. DULAURIER*).

¹²⁹ Kral Senekerim, bu zamanda, Davit, Atom, Apusahl ve Kostantin adlı dört oğlu ile beraber, imparator Basil'den Vaspurakan'a mukabil almış olduğu Sivas şehrinde ikamet ediyordu. Senekerim Çamiçyan'a nazaran, 475 (15 Mart -1026 — 14 Mart 1027) tarihinde ölmüştür. Kral, ölmezden evvel, kendisini Varak'ta defnetmelerini ve beraber götürmüş olduğu meşhur haçı da oraya götürmelerini oğullarına vasiyet etmişti (*ED. DULAURIER*).

XL.

Bu yılda, Gürcistan kralı Gurgi¹³⁰ de öldü. Bunun yerine, oğlu Bagrat tahta çıkarıldı. Bu, bütün Gürcistan'ı hâkimiyeti altına aldı.

XLI.

Bu senede, Vasil'in kardeşi Kostantin Roma İmparatoru oldu. Kostantin, iyi yürekli, dindar, ve dul ve yetimlere merhamet eden bir zat oldu. O, aynı zamanda müsamahakâr bir adam olup, mahpusları serbest bıraktı ve Vasil'in yaptırmış ve Rum prenslerle doldurmuş olduğu hapishaneyi yıktırdı. Vasil, tahtı için duyduğu endişe ve korkudan dolayı, Rum ilerigelenlerini gizlice boğdurmuştu. Bunların cesetleri elbiselerini giymiş oldukları halde, boyunlarından bağlı ve demir çengellere asılı bulunuyordu. Bunu gören Kostantin, onları indirtip defnedilmelerini ve hapishanenin de ateşe verilmesini emretti. O, kardeşini takbih edip: "Esasen, ölüm herkes için mukadder olduğu halde, cismanî ve fanî hayat için yapılan bu vahşet ne demektir?" dedi. Kostantin, sulhperver bir saltanat sürüp, bütün hristiyanları tatlılıkla idare etti. O, dört yıl¹³¹ hâkimiyet icra ettikten sonra, mükemmel bir hristiyan olarak öldü ve iyi bir nam bıraktı. Kostantin atalarının yanına defnedilmiştir. Böyle bir imparatoru kaybetmiş olan bütün memleket onun için çok ağladı ve yas tuttu. Kostantin, henüz hayatta iken, Kura-Zoi¹³² adlı kızını, büyük prens Romanos'la¹³³ evlendirmişti. Kostantin'in oğlu olmadığı için Romanos ona halef oldu ve bütün memleket ona itaat etti.

¹³⁰ "Histoire de la Géorgie", s. 306-311'de okunduğuna göre, Bagrat'ın oğlu ve IV. Bagrat'ın babası olan I. Giorgi 1014 — 1027 tarihine kadar hüküm sürmüştür. Buna, IV. Bagrat halef olmuş ve bu da 1072 tarihinde ölmüştür (ED. DULAURIER).

¹³¹ Daha evvel gördüğümüz veçhile, Basil ile Kostantin müştereken hüküm sürmüşlerdir. Kostantin kardeşinin ölümünden sonra, Mateos'un dediği gibi 4 yıl değil, 2 yıl 11 ay ve 5 gün daha yaşamıştır. Kostantin, 1028 tarihinde Lupus Protospatha göre Saint-Martin yortusunun arifesinde yani 9 Kasım'da ölmüştür (ED. DULAURIER).

¹³² Grekçe telâffuza göre: Kera Zoi.

¹³³ Romain Argyre, kaynatası Kostantin'e halef olmuştur.

XLII

479 (14 Mart 1030—13 Mart 1031) tarihinde, Roma İmparatoru Romanos, bütün Grek askerlerini toplayıp Müslümanlara karşı yürüdü. İmparator, Haleb'e yakın olan Azzaz şehri¹³⁴ denilen müstâhkem kalede karargâh kurdu. Müslüman askerleri de büyük sayıda toplanıp, İmparator Romanos'a karşı yürüdüler. İmparator, korku içine düşüp, müslüman askerlerine karşı harba çıkmayı cesaret edemedi. Çünkü bu, korkak ve kötü tabiatlı ve Ortodoks inancına küfreden bir adamdı. Askerleri de, bundan dolayı, onunla müttefik olmayıp, bu dinsiz imparator telef olsun diye onu harb esnasında müslüman askerleri içinde terk edip kaçmağa düşünüyorlardı. Fakat, kumandanlardan Abukaba adlı birisi —ki bu daha evvel küropalat Davit'in çadır muhafızı idi— askerlerin kurdukları komployu ona haber verdi. İmparator bunu duyunca korku ile sarsıldı ve maiyetini teşkil eden ileri gelenlerle beraber geceleyin kaçtı. İmparatorun firarından haberdar olan müslüman askerleri, Roma askerlerinin arkasına düşüp, büyük bir katliâm icra ettiler ve 20,000 kişiyi¹³⁵ öldürdüler. Roma ordusu bozuldu ve askerler her tarafa dağıldılar¹³⁶. Ondört gün sonra, Guris¹³⁷ şehrinde olan bir adam, imparator Romanos'u, ölüm derecesinde donmuş bir halde ağaçların arasında buldu. Adam, işini bırakıp, onu evine götürdü ve onu tedavi edip diriltti. Onun kim olduğundan haberi olmıyan adam birkaç gün sonra onu bazı adamlarla beraber uğurladı. İmparator, Maraş şehrine gelince, kalan askerler etrafına toplandılar ve onu İstanbul'a götürdüler. Birkaç gün sonra, Romanos, kendisini bulmuş olan

¹³⁴ Azaz veya Ezaz, Haleb'in şimaligarbisinde bir müstahkem mevki idi. Guillaume de Tyr, burasını "Hasart" olarak zikretmiştir. (ED. DULAURIER).

¹³⁵ Fransızca tercümesinde: 10.000 kişi.

¹³⁶ İmparator Romain'in Suriye'ye yapmış olduğu bu felâketli sefer, Cedrenus (s. 568), Zonaras (c. II, s. 181) ve Glycas (s. 242) tarafından mufassal bir surette nakledilmiştir. Ermeni müellifi, onlara ilâveten bazı çok enteresan tafsilât vermektedir (ED. DULAURIER).

¹³⁷ Eski adı "Cyrrhus" olan Guris veya Kuris, Haleb'in şimalinde bulunan dağın içinde ve Arevmtan (Ravendan) kalesinin yakınında Suriye'nin müstahkem şehirlerinden biri idi. Bak: Çamiçyan, c. III, s. 40. Guillaume de Tyr, bu gün "Horoz" tesmiye edilen bu mevkii "Coricium" veya "Corice" olarak kaydetmiştir (ED. DULAURIER).

adamı yanma çağırıldı. Onu Guris mıntikasına vali tâyin etti ve büyük hediyelerle de taltif edip yerine uğurlardı.

XLIII.

480 (14 Mart 1031—12 Mart 1032) tarihinin başlangıcında Urfa'nın Şebl adlı emiri öldü. Bu zamanda, biri Şebl, diğeri de Udair¹³⁸ olmak üzere, Urfa'da iki emir bulunuyordu. Urfa'nın üç kalesinden ikisi ile şehrin üçte ikisi Şebl'e, bir kalc ile şehrin kalan kısmı da Udair'a aitti.

Bu iki emir de, birbirini mahvetmeyi düşünüyorlardı. Günün birinde Udair, Şebl'ı ziyafetete dâvet etti ve onu, şehrin haricinde kalenin karşı sında ve bir taş sütun bulunan ve Arcic manastırı denilen yere götürdü. Her ikisi de birbirinin gizli plânlarından haberdar değildiler. Şebl, askerlerine, Udair'i öldürmek için işaret edince, Udair'in askerleri derhal yetişip Şebl'i öldürdüler. Bundan sonra, Udair, askerlerle beraber, Şebl'in başkalesini zaptetmek için oraya yürüdü. Kalenin kumandanı olan Salman, kalenin üst kısmında bulunuyordu. Udair, şiddetli bir hücumla Salman'ı çok sıkıştırdı. Nâcâr kalan Salman, Miafargin'de oturan büyük Arap emiri Nısırdol'a¹³⁹ haber gönderip kaleyi kendisine teslim edeceğini bildirdi. Nısırdol, Balel - Rais'i¹⁴⁰ 1.000 atlı ile beraber Urfa kalesine gönderip, Salman'ı, karısı ve çocukları ile beraber yanına getirtti ve ona kıymetli hediyeler verdi. Muvaffakiyetsizliğe uğrıyan Udair, Balel-Rais'le hileli bir ittifak aktetti ve onu gizlice öldürmeyi düşündü. Bundan haberdar olan Balel-Rais, şehrin dışında ziyafete oturdukları bir sırada,

¹³⁸ İbn Şebl, Beni Kilab Arap aşiretine mensuptu. Hamdanîlerden sonra Haleb'e hakim olan Merdasîler bu aşiretten inmişlerdir. Otheir (Udair) Beni Numayr aşiretine, Nasru'd-devle de Mervan hanedanına mensup idiler (ED. DULAURIER).

¹³⁹ Mervan'ın oğlu, Ebu Nasr Ahmed Nasru'd-devle. Mervan soyundan Diyarıbakır, Amid, Miafargin, Hısnıkefa ile birçok civar şehirlere Hamdanîlerden sonra hakim olmuştur. Malazkirt, Hılat ve Arceş şehirleriyle Van gölünün şimalişarkisinde bulunan bütün bölgeler dahi bu hanedana aiddi (ED. DULAURIER).

¹⁴⁰ "Bal", Süryanî ve Kürd dillerinde "baş" demektir. "Reis" ise, mîlûm olduğu veçhile Arapçada "önder" mânasını ifade etmektedir.

emir Udair'i öldürdü ve bütün Urfa şehrine hakim oldu. Udair'in karısı, kocasının öldürüldüğünü görünce, Balel'e karşı cesaretle mukavemet göçsterdi. Siyah bir bayrak kaldırdı ve bütün Arap milleti içinde bir yaygara çıkarıp: "Kürdler gelip Arapların baba yurdu olan şehri zaptettiler ve kocam emir Udair'i öldürdüler" diye haykırdı. O, bu suretle birçok adamı başına topladı ve Balel'e karşı yürüdü. Bunu haber alan Nasırdol, büyük bir ordu ile beraber Arapların üzerine yürüdü. Udair'ın karısı da Nasırdol'a karşı yürüdü ve şiddetli bir muharebeden sonra onu firara mecbur kıldı. Sonra, Balel-Rais'e karşı yürüyüp, kaleye karşı şiddetli bir hücum yaptı. Vahim bir vaziyet içine düşen Balel, Nasırdol'a haber gönderip, keyfiyeti ona bildirdi ve gerek kendisinin, gerekse bütün Kürdlerin büyük tehlike içinde olduklarını söyledi. Kendisi de nâcâr bir durumda bulunan Nasırdol, Salman'ı Urfa kalesine gönderdi ve Balel'i kendi şehri olan Mianfargin'e getirtti. Fakat Udair'ın karısı her gün Salman'a karşı hücumlarını durdurtmuyordu. Bunun yüzünden bitkin bir hale gelen Salman, Samusat'a Gorg¹⁴¹ tesmiye edilen Romalı prens Maniag'a¹⁴² bir mektup yazarak: "Roma İmparatorundan benim için bir rütbe ve eyalet temin edersen, Urfa'yı sana teslim ederim". dedi Maniag bundan çok memnun kaldı ve bütün istediklerini Roma İmparatorundan temin edeceğine ve irsî olmak şartile bir eyaletinin hâkimiyetini kendisine vereceğine dair yeminle söz verdi.

Bunun üzerine, Salman, Maniag'ı çağırıp Urfa kalesini ona teslim etti. Maniag, 400 adamla beraber yola çıkıp, geceleyin gizlice kale kapısının önüne geldi. Maniag'ın geldiğini Salman'a haber verdiler. Salman, kale anahtarı elinde olduğu halde Maniag'ı karşıladı, onun önünde eğildi ve kaleyi ona teslim etti. Salman, aynı gecede, karısını ve çocuklarını alıp Samusat'a gitti. Mülûmanlar, Maniag'ın geldiğini duyunca, muazzam bir ordu ile Urfa'ya karşı yürüdüler ve şiddetli bir harb açtılar. Şehirde bulunan Müslümanlar dışarı çıktılar. Fakat Süryanîler büyük S. Sofi kilisesine toplanıp oraya kapandılar. Çünkü bunlar karılarının ve malik oldukları çok miktarda altın ve gümüş-

¹⁴¹ Gorg = Georg (Georges).

¹⁴² Maniacès.

lerinin gaspedileceğinden korkarak, kaleye girmeğe cesaret edemediler. Fakat birkaç gün sonra, bunların büyük bir kısmı, servetleriyle beraber yandılar, kalanlar da kaleye Maniag'm yanma iltica edip kurtuldular. Zira, Müslümanlar S. Sofi kilisesine şiddetli bir hücum yaptılar. Şimal tarafında makineler kurup kili-seyi şiddetle dövdüler ve onu temelden sarstılar. Sonra, içeriye ateş atıldılar ve birçok insanı, orada biriktirilmiş olan şehrin bütün eşya ve erzakı ile beraber kül ettiler.

Bütün müslüman kabileleri harekete geçip Maniag'a karşı yürüdüler. Maniag, 400 adamla beraber, Urfa kalesine kapanmış olduğu halde büyük kahramanlıklar gösterdi¹⁴³. Bütün büyük emirler, her biri kendi eyaletinden, Mısır'dan ve Babil memleketinden hareket edip Urfa şehrine doğru ilerlediler. Haran'dan Şabl da geldi ki bu, Maniag'ın Uruz¹⁴⁴ adlı uşağı tarafından yakalandı. Uruz, bir mektup getirmek bahanesile, hiçbir şüphe uyandırmadan ona yaklaştı, emirin yanına gelince, baltasını onun omuzuna indirdi ve bir kartal sürat ile şehrin hendeğine doğru koşup sıçradı, fakat atı, ağırca yaralanmış olduğundan öldü. Aynı zamanda, Halep'ten emir Saleh¹⁴⁵, Dıışık'tan Mahmud, Hems'den Mahmed, Mısır'dan Aziz, Menbiç'den Ali, Bağdad'dan Abola (Abdullah), Musul'dan Kureş, Mıafarginden Nısırdol, Amit'ten Ali, Cezair'den (Cezire) Boşara, Hılat'tan Ahmet, Pağış'ten (Bitlis) Zora, Her'den Hüseyin, Salmast'tan¹⁴⁶

¹⁴³ Urfa'nın Grekler tarafından zaptedilmesine dair olan bu hikâye, daha muhtasar bir surette, Cedrenus'un (s. 571-572), Ebulfarac'ın (s. 231), Ebulfeda'nın ("Annal Muslem.", s. III, s. 77-79) ve Nuveir'nin (c. 11, 52) eserlerinde mevcuttur. Cedrenus ile Ebulfeda, tarih bakımından Mateos'la muatabıkdırlar. Ebulfarac ise, Grek takvimine göre 1341 (1 Ekim 1029—1030) tarihini göstermiştir (ED. DULAURIER).

¹⁴⁴ Rouzar'n.

¹⁴⁵ Salih, Beni Kilab Araplarının emiri olan Mardas'ın oğlu idi. Bak: Ebulfeda, "Ann". c. III, s. 77 (ED. DULAURIER).

¹⁴⁶ Gorcayk eyaletinin bir şehri olan Salmast, IV. asra aid bir Ermeni müellifi bulunan Faustus de Byzance tarafından zikredilmiş olmakla çok eski bir şehirdir. Gorcayk eyaleti, Mogk eyaletinin şarkında ve İran Ermenistan'nın garbında bulunuyordu. Salmast'm mevkii bu gün bilinmiyor. Bak: İncicyan, "Eski Ermenistan", s. 135, 137 ve 149 (ED. DULAURIER).

Bu, Azerbaycan'da meşhur bir kasabadır.

Gudan, Arzun'dan¹⁴⁷ Ahi, Dispon'dan¹⁴⁸ Ahvar, Basora'dan Ahlu, Gergesera'dan¹⁴⁹ Vrean, Nüseybin'den Şahvar ve diğer kırk emir Urfa kalesinin karşısında toplandılar. Bunlar, bütün Yaz, kaleyi zaptetmek üzere şiddetli hucümlarla sıkıştırdılar.

Müslümanlar, bir hayli zaman sarfettikleri gayretten sonra, şehri kâmilten yakıp gitmeğe karar verdiler. Fakat şehir halkı yalvarmalarla ve rüşvet vermekle şehri yanmaktan kurtardılar. Halk, onlara, Romalıların, şehirlerini Müslümanların arasında muhafaza edemeyip çok geçmeden onu terk edip kaçacaklarını ve kendi memleketlerine döneceklerini söylediler. Müslüman reisleri bu sözlerden memnun oldılar ve inandılar. Böylelikle, Müslüman askerleri, hayli sıkıntı çektikten ve ağır muharebeler yaptıktan sonra, her biri kendi memleketine döndü. Maniag ise, Urfa kalesinden, civar halkına karşı gece gündüz hiç durmadan muharebe ediyordu. Maniag ile beraberinde bulunan adamlar, büyük sıkıntı içine düşmüş bulunuyorlardı. Çünkü yiyecek şeyler bitmişti ve şehre yiyecek getirmenin imkânı yoktu. İmparator Romanos, Maniag'ın bu yaptıklarını duyunca pek sevindi. Bütün hristiyanlar da bundan dolayı büyük sevinç duydular. İmparator Salman'ı çocuklar ile beraber yanına çağırdı ve onlara yüksek rütbeler bahşedip eyaletlere vali tayin etti. Onlar hristiyan oldular. İmparator, her sene, Urfaya takviye kuvvetleri gönderdi. Orada bir kale inşa ettirdi ve onu kendi adıyla "Romanopolis"¹⁵⁰ tesmiye etti. Civar eyaletlerdeki Müslüman-

¹⁴⁷ Süryanî telâffuzuna göre Arzun, Ermenilere göre de Arzen tesmiye edilen bu şehir, Ağtsnik eyaletinde bulunuyordu. Grek ve Lâtin müellifleri bu şehri "Arzanene" olarak kaydetmişler ve bu adla bütün eyaleti kasdetmişlerdir (ED. DULAURIER).

İslâmlar tarafından Erzen temiyeye edilen bu meşhur şehir Diyarıbakır bölgesinde ve kendi adını taşıyan su kenarında bulunmakta olup, bu günkü Garzan kazası civarında harap bir haldedir (Prof. M. HALİL YINANÇ).

¹⁴⁸ Ctésiphon.

¹⁴⁹ Gergesera Cerceraia olsa gerektir. Bu Mardin'in 40 mil ötesinde Bağdad ve Vasıt arasında Dicleye yakın bulunup Irakı Arab'de küçük bir şehirdir (ED. DULAURIER).

Ed Dulaurier'nin izahı yanlıştır. Bu şehir Habur'un Fırat'a karıştığı yerde bulunan ve bu gün harebeleri mevcut olan Karkisia şehri idi (Prof. M. HALİL YINANÇ).

¹⁵⁰ Romanopolis Mezopotamya thème'ine bağlı olan Dördüncü Ermenistan'ın bir şehri idi. Mateos Constantin Porphyrogénète tarafından zik-

lar, Samosat'tan Urfa'ya giden yolda Romalıları daimî surette iz'âç ediyorlardı. Onlar, her sene, sayısız hristiyanı telef ediyorlardı. Bu katliâmları tarif etmek imkân haricindedir. Ölü-lerin kemikleri taş yığınları halinde ortada kalıyordu. Maniag büyük sıkıntı ve tehlikede olduğu için, imparator Romanos, ırtta taşınarak şehre ekmek götürülmesine karar verdi. 60,000 Romalı "gondoradz"¹⁵¹ geceleyin Fırat'ı geçerek Urfa'ya doğ-ru ilerlediler. Fakat Urfa civarında Ledar'dan¹⁵² başka hiçbir bina mevcut değildi. Onlar Barsur'a kadar gelince, Şibib üzer-lerine atıldı ve onları Desmatsor'a¹⁵³ kadar takip ederek 60,000 "gondoratz"¹⁵⁴ı telef etti. Urfa, şehir halkı kuvvetlenip düşmanlarını yeneceği güne kadar bu elemli vaziyet içinde kaldı. İmparator onlarla sulh akdetti ve Urfa âsâyişe kavuştu ve hristiyanlara yapılan zulüm nihayet buldu.

Bütün bu vakalar, Aşot Bagratuni'nin¹⁵⁴ hâkimiyeti ve Ermeni katolikosu Bedros'un zamanında vukubulmuştur. İran Devleti sultanı Tuğrul'un¹⁵⁵ günlerinde ise, Urfa şehri müslü-manlar tarafından zaptolundu. Kahraman Maniag da, okal-dar ağır eziyet ve ıztıraptan sonra, Romanos tarafmdan azledildi ve küropolat Davit'in çadır muhafızı Abukab onun yerine geçti.

redilmiş ("De adm. imp." f. 50) olan bu şehrin inşasını yanılarak, Romain Argyre'e atfetmiştir. Bu şehrin kuruluş tarihini ve adı Constantin Porphyrogenète'le müşterek imparator olan I. Romain'e kadar geriletmek lâzımdır (ED. DULAURIER).

Romanopolis bu günkü Palu şehridir (Prof. M. HALİL YINANÇ).

¹⁵¹ Metinde aynen yazılı olan bu kelime Ermenice değildir. Bu, bence, (İrekçede "kontos" veya "kontarion" (mızrak) ile müsellâh asker demek olan "kontoratzes" veya "kontaroxipharon" kelimesinin bozuk bir şekli olsa ge-rektir (ED. DULAURIER).

¹⁵² CXXI fasılda göreceğimiz veçhile, Ledar, bir kale idi. Bunun, Ur-fa'nın garbında, bu şehirle Fırat'ın arasında bulunması lâzımdır. Barsur da bunun gibidir (ED. DULAURIER).

¹⁵³ Urfa ile Fırat arasında bulunması lâzım gelen bu vâdinin tam yeri bilinmemektedir (ED. DULAURIER).

¹⁵⁴ Kardeşi Hovannes Simbat'la beraber, fakat Şirak'ın haricinde olmak şartile hüküm sürmüş olan Kahraman Aşot. Bak: fasıl XIV, n. 2.

¹⁵⁵ İran Selçuklu hanedanının ilk hükümdarı Tuğrul Bey. Bak: fasıl LXXIII, n. 1 (ED. DULAURIER).

XLIV.

Ermeni takviminin 481 sensesinde (14 Mart 1032 — 12 Mart 1033), her tarafta şiddetli bir kıtlık oldu ve birçok insan öldü. Birçok kimseler, yiyecek yokluğundan dolayı, karılarını ve çocuklarını sattılar. İnsanlar o kadar elîm bir hale gelmişlerdi ki konuşurken bile düşüp düşüp ölüyorlardı. Böylelikle, yeryüzü, kıtlık sebebiyle bir viraneye döndü.

XLV.

484 (13 Mart 1035 — 11 Mart 1036) tarihinde, imparator Romanos, karısı olan imparatoriçenin hilekârlıklarına kurban olup öldü. İmparatoriçe ona zehir içirmiş ve ölümüne sebep olmuştur. Mihail, Kostantin'in kızı olan imparatoriçenin arzusu ile imparatorluk tahtına çıktı ¹⁵⁶.

XLVI.

Bu zamanda, Ermeni kralı Senekerim'in oğlu kral Davit öldü ve babalarının krallığı kardeşi Atom'a kaldı. Atom, faziletli, adaletperver ve iyi bir hristiyandı. O, mütevazı ve tatlı bir adam olup, kederli insanlara ve fakirlere kaşı çok merhamet gösteriyor ve ruhanîler tarafından çok seviliyordu. Çünkü o, birçok kilise ve manastırlar inşa etmişti.

XLVII.

Aynı yılda, yani 484 (13 Mart 1035 — 11 Mart 1036) tarihinde, Müslümanlar, büyük bir ordu ile beraber Urfâ'ya karşı yürüdüler. Onlar, Fırat nehrini geçerek hertarafı yağma ve esaretle tahrip ettiler. Birçok hristiyan, esir edilip Müslüman ülkesine götürüldü. Onlar, Alar'da ve Sevaveragk'da ¹⁵⁷ katliâm icra

¹⁵⁶ Bizans müverrihleri Cedrenus ve Jean Scylitzès'e nazaran, imparatoriçe Zoe, kocası Romain Argyre'e, Jean Orphanotrophe'un elile ağır tesir eden bir zehir içirmiştir. İmparatorun ölmekte geciktiğini gören imparatoriçe, onu, 11 Nisan 1034 tarihinde, kardeşi Jan'la diğer bazı cürüm şeriklerinin elile hamamda boğdurmuştur. Zoe ile şenî münasebette bulunan Michelle Paphlagonien onunla evlenmiş ve tahta çıkmıştır (*ED. DULAURIER*).

¹⁵⁷ Sevaverag veya Sevarag Urfâ'nın şimalinde Ermeni Mezopotamya-sında bir şehirdir. Bu günkü adı Severeke. Alar diye zikredilen yerin de Severe-kin yakınında bulunması muhtemeldir (*ED. DULAURIER*).

edip bütün çeşme ve çayları kana boyadılar. Onlar o kadar çok insan öldürdüler ki toprak hıristiyanların kanıyla sulandı.¹⁵⁸ Bunun üzerine, Roma askerleri toplanıp müslümanlara karşı yürütdüler. Bu ordunun başında, Grek imparatoru Mihail'in kardeşi bulunuyordu.¹⁵⁹ O, büyük bir suvari ordusunun başında olduğu halde Malatya şehrine kadar geldi. Fakat o, müslümanın askerlerinin korkusundan harbe tutuşmağa cesaret edemedi. Müslümanlar ise, onun geldiğini duyunca kendi memleketlerine döndüler. Roma askerleri de onlar gibi hareket edip, müslüman memleketine girmeye cesaret edemeden salimen kendi memleketlerine döndüler. Bunlar, dönüşleri sırasında, müslümanlardan daha şiddetli hareket edip, hıristiyanları daha büyük bir matem içine düşürdüler.

XLVIII.

Ermeni takviminin 485 inci yılında (12 Mart 1036 — 11 Mart 1037), güneş tutuldu ve korkunç bir manzara hasıl oldu. Zira güneş, Hazreti İsa'nın çarmıha gerildiği sırada olduğu gibi karanlıkla örtüldü ve bir matem karası içine girdi. Yıldızlar karardı ve gök siyah bir kemerle çevrilmiş gibi karanlık içine düştü. Güneş, tam öğle vakti karardı ve bütün yıldızlar gece yarısı imiş gibi parlamaya başladılar. Karanlık o kadar tekâsüf etti ki bütün mahlûklar haykırmağa başladılar. Bütün dağlarla tepeler çınladı, bütün dağ ve kayalar sarsıldı. Büyük Okyanus denizi çalkalanıyor ve

Bu mevkiin ismi İslâm coğrafyacılarında Hilar şeklinde geçmekte ve Diyarıbakır bölgesi kalelerinden biri olduğu zikredilmektedir (Bak: İbn Şeddad, A'lak el-Hazire, c. 2.) (*Prof. M. HALİL YINANÇ*).

¹⁵⁸ Arapların Mezopotamya'ya yaptıkları bu sefer Cedrenus tarafından da 6545 (1 Eylül 1036 — 1037) tarihinde, Ebulfarac tarafından da Hicrî 427 (5 Kasım 1035) tarihinde olarak zikredilmiştir. Ebulfarac'a nazaran, bu seferin başında Harran valisi İbn - Wathab Nomeyri bulunuyordu (*ED. DULAURIER*).

Arap tarihçilerinde Hicrî 426 ve 427 seneleri vukuatında İslamların bu tamarruzu hakkında uzun uzadıya malûmat vardır. İbn el-Ethir, Mısır tabı, 1303, c. IX, s. 143-155 (*Prof. M. HALİL YINANÇ*).

¹⁵⁹ İmparator Mişel'in bu kardeşinin adı Kostantin idi. O, Antakya kumandanı idi. Bu, Urfa'ya büyük bir yardımcı kuvvet gönderip mezkur şehri kurtarmıştır. İmparator Mişel, mükâfat olarak, onu Şark ordularına kumandan tayin etmiştir (*ED. DULAURIER*).

sanki matem içine girip bütün insan oğulları için ağlıyordu. İnsanlar, bu manzara karşısında, ölüme çarpılmış gibi, dehşetten taş kesilmişlerdi. Oğullar babaları, babalar da oğulları için ağlıyorlardı. Dehşete kapılmış çocuklar, ana babalarının koyunlarına koşuyorlardı. Yürekləri yanan anneler, çocukları için ağlıyordu. Bu suretle, herkes korku içine düşmüştü, bir çare bulunmuyordu. İnsanlar, bu dehşetli nişaneye karşı şaşkınlık ve korkuya tutulmuş bir vaziyet içinde bulunuyorlardı. Bunun üzerine, Ermeni katolikosu Bedros ve kral Hovannes, bu büyük alâmet hakkında izahat istemek üzere, Gozern tesmiye edilen ve bir Ermeni âlimi olan aziz rahip Hovannes'e büyük şahsiyetlerden bazı kimseler gönderdiler. Çünkü aziz ve münzevi bir adam olan bu rahip, Ahdi Atik'in ve Ahdi Cedid'in maruf bir müfessiri idi ve ilimle mücehhez bir zattı. Ermeni rahibinin nezdine gönderilen şahsiyetler, Vasak'ın oğlu Grigor Magistros, Haig'in soyundan büyük Sargis¹⁶⁰ ve diğer Ermeni zadegânı ile ruhanîler idi. Onlar, bu korkunç alâmetin ikinci defa olarak görünüşüne dair izahat almak üzere yola çıktılar. Onlar, Ermeni rahibinin yanına geldikleri vakit, onu derin bir keder içinde yere kapanmış bir halde gördüler. Yer, onun göz yaşlarıyla ıslanmış bulunuyordu. Onlar, onun kederli olduğunu ve ağzından acı haykırışlar çıktığını görünce, birşey sormağa cesaret edemediler. O, durmadan ağlıyor ve göğsünü dövüyordu. Ermeni prensleri, rahip Hovannes'in yanına oturdular. Onlar, altıncı saata¹⁶¹ kadar susmuş bir vaziyette kalıp dehşetli alâmet hakkında birşey sormağa cesaret edemediler. Oraya gelenlerin

¹⁶⁰ Bu Sargis, Sünik prensi idi. Kral Hovannes Sımbat'ın ve bunun kardeşi Cesur Aşot'un ölümlerinden sonra, imparator Mişel Ani'yi zaptetmiye teşebbüs ettiği sırada, Sargis, yurttaşlarına hıyanet ve büyük fenalıklar yaparak Greklerin tarafını tuttu. Bu, "Vestès" ünvanını haizdi. Sargis kendisi kral olmak arzusunda idi, fakat Ermeni ricali, ve bunlar arasında bulunan Grigor Magistros ile Ermeni başkumandanı olan kardeşi Vahram, Aşot'un oğlu ve Hovannes'in yeğeni olan II. Gagik'i kral seçtiler. Bak: Çamiçyan, c. II, s. 919 ve 921 (*ED. DULAURIER*).

¹⁶¹ Şemsi takvimi kullanmış olan bütün eski milletler gibi, Ermeniler için de gün, güneşin doğuşu ile başlıyordu. Gündüz, mevsimlere göre 12 gayrı müsavî kısımlara bölünmüştür. Vasatî zamanlarda, günün birinci saati sabahın saat 6'sına, onikinci saati da akşamın saat 6'sına uymakta idi. Binaenaleyh, altıncı saat öğle idi ve buna, bazan taam saati deniliyordu çünkü bu, manastırlarda yemek vakti idi (*ED. DULAURIER*).

hepsi ağlıyorlardı. Ermeni rahibi, gelenlerin ağladıklarını görünce ağzını açtı ve hıçkırıklarla kesilen bir sesle onlarla konuşmağa başladı. O, önce, bütün Hristiyan milletlerin âkıbeti için duyduğu derin acıyı anlattı. Keza, ruhanî sınıfı ile mukaddes kurbanın (Saint Sacrement) bozulması ve Allah'ın Kilisesi ile orada saklı bulunan ilâhî emirlerin tutulmaması için ağladı. O Ermeni prenslerine şu suretle hitap etti:

“Ey şanlı evlâtlarım! Yüreği kırılmış olan bu dertli Hovannes'in sözlerini dinleyiniz: Bu gün, Hazreti İsa'nın çarmıha gerilip çekmiş olduğu ıstırapların ve Halâskârımız Erdun nehrinde bağlamış olduğu mel'un Beliar'ın kurtulmasının bininci yılı tamamlanmış bulunuyor. İlk görünüşünden ondört sene evvel keşfedip söylemiş olduğum bu âlâmet işte tekrar göründü. İlk defa da gökler yarılmış ve yeryüzü karanlıkla kaplanmıştı. Bu yıl ise, yıldızlar karardı, mahlûkat karanlık içine düştü. Çünkü bundan sonra bütün hristiyan milletleri karanlıklar içinde yürüyecekler ve Hazreti İsa'nın mukaddes kilisesinin nizamları bozulacaktır. Bütün hristiyanlar oruç tutmakta ve dua etmekte gevşiyceklerdir. Onların ahret ümitleri kesilecek, Allah'ın muhakemesi korkusu istihfaf edilecek, bütün milletler hakikî inancı terk edeceklerdir. Allah'a ibadet zayıflıyacak, insanlar Onun tenbihlerinden nefret edecekler ve İncilin sözlerine karşı geleceklerdir. Herkes Allah'ın emirleri hilâfına hareket edecek, aziz rahiplerin sözlerini istihfaf edecek ve aziz patriklerin kurmuş oldukları nizamlarla alay edecektir. Bundan dolayı, birçokları inancın yüksekliğinden aşağı düşecekler, mukaddes kilisenin kapılarından nefret edecekler ve duada ve perhizde gösterdikleri ihmaller yüzünden hakperestliğe körleşeceklerdir. Birçokları, aziz ruhanîlerin ilâhî nasihatlarına itaat etmediklerinden dolayı lânete uğrıyacaklardır. Oğullar, itaatsizliklarından dolayı, ana babaları tarafından lânet edilecekler, ana babalar da oğullarının elinden ıstırap çekeceklerdir. Ahbaplarla babalar ve çocuklar arasında sevgi ve şefkat kuruyacaktır. İşte bundan sonra, korkak, iktidarsız, inancın doğruluğuna dikkat etmiyen ve aptallaşmış olan patriklerin ihmali yüzünden, Allah'ın Kilisesine birçok itizallar girecektir. Onlar, paraya tama' ederek inançlarını terk edecekler ve Allah'ın evinin içinde artık ilâhî kasideler işitilmiyecektir. Kıyamet gününde vukubulacak olan Allah'ın muhakemesinin korkusu bütün ruh-

lardan silinecektir. Onlar, günahkârlığı sevdiklerinden ve fena yolları istekle takip ettiklerinden dolayı masumların ve günahkârların ne gibi mükâfat ve âkıbetlere düşer olacaklarını hatırlamıyacaklardır. Onlar, günahkârlara mahsus mekâna seve seve gideceklerdir, çünkü memleket, kralların, prenslerin ve reislerin yüzünden mahvolacaktır. Prensler ile reisler mürteşi ve yalancı olacaklar ve rüşvet için fakirin hakkını ayak altına alacaklardır. Allah onlara karşı daha çok hiddetlenecektir, çünkü onlar iktidarlarını Allah'ın kanunlarına göre değil, tarafgirlikle icra edeceklerdir, çünkü onlar, mutlak bir hâkimiyet icra edecekler ve ve halkı ne Allah'ın korkusu ile idare edecekler, ne de aziz resül Boğos (Paul)'un tenbihi veçhile onlara doğru yolları göstereceklerdir. Prenslerle diğer büyükler, Allah'tan ziyade fahişeleri sevecekler, mukaddes izdivaçtan nefret edecekler ve fuhuş illetine tutulacaklardır. Onlar, hemcinslerinin telef olmasını isteyecekler, hainlere ve hırsızlara hürmet edecekler, çalışan insanları haksızca soyacaklar ve hükümlerinde merhametsiz ve haksız olacaklardır. Ey evlâtlarım! İşte bundan sonra, reislerin muhalefeti yüzünden Mukaddes Kilisenin kapıları kapanacak ve bütün milletler içinde mukaddes düzen lağvolacaktır. Onlar, tamalarından dolayı, birçok değersiz adamları takdis edip, her suretle kirlenmiş kimselere papaz payesini vereceklerdir. Böylelikle, nalâyık adamlar "Messe" âyini icra edecekler ve birçok insanlar, halâs için değil, ruhen mahvolmak üzere onların elinden "communion" alacaklardır. Bununla beraber, yer yer, bazı muhtelif milletler içinde mukaddes âyini lâyıkiyle icra edecek adamlar mevcut olacak ve Allah, onların sayesinde dünyaya merhamet edecektir. Ey evlâtlarım! Onlar (yani fena adamlar), aziz ve faziletli insanların gönüllerini kıracaklar ve paraları olmadığı için temiz ruhlu adamları papa olmaktan men' edeceklerdir. Böylelikle, diğer alâmetin belirlediğinden ondört yıl önce demiş olduğum veçhile, birçok insanlar inançlarını ve dinlerini terk edeceklerdir, çünkü birçok papazlarla rahipler dinlerinde gevşiyecekler ve ihmal edeceklerdir. Onlar kendilerini paraya ve zevku sefa illetlerine haseredecekler ve daima şeytanî şarkılarını tekrarlıyacaktır. Ruhanîler, manastırlardan kaçacaklar ve eski ruhanîlerin sert hayatlarını istihfaf edecekler ve bundan nefret duyacaklardır. Onlar, mukaddes

nizamları bozacaklar ve Mezamir terennümünü işitince kaçacaklardır. Bütün bu dediklerim vukubulacaktır, ey evlâtlarım! Memleketin reisleri, tama'larından dolayı, Hazreti İsa'nın lûtuflarından mahrum kalmış bütün düşkün adamları ileri sürecekler, onlara papaz payesini verecekler ve böylelikle, Allah'ın reddettiği bütün adamları Hristiyanlara reis tayin edeceklerdir. Onlar, tam'alarından dolayı o kadar körleşeceklerdir ki bu yaptıklarının farkına varamayacaklardır. Size şunu da söyleyebilirim ki, Hazreti İsa, Yahudiler tarafından çarmıha gerilip çektiği işkencelerin daha ziyadesini bu nâlâyık papazların elinden çekecektir. Çünkü bunlar, Yahudilerin eksik bıraktıklarını tamamlayacaklardır. "Ey arkadaş, sen niye bu duyune girmişsin?" sözleri de işitilecektir. Bunun üzerine, onu elleri ve ayakları bağlı olduğu halde, dışardaki karanlığa çıkaracaklar ve onun bütün topladıkları, kendi mahvı uğruna kendi başına yığılacaktır. Ey evlâtlarım! Bütün bunlar bu son zamanlarda olacaktır. Zira, Hazreti İsa'nın kendi Haçı ile bin senedir bağlı tuttuğu Şeytanın, zincirlerinden kurtulmuştur. Hazreti İsa'nın hakikî mutekidleri ortaya çıkıp ona karşı harb edeceklerdir. Çünkü O, dünyanın muhtelif memleketlerinde ilâhî emirlere sığınıp Hazreti İsa'nın hakikî mutekidleri olup mevcut bulunan aziz adamlara karşı harb edecektir.

"Bu zamanda, Müslümanların taarruzları vukubulacaktır. Ham'ın oğulları olan Türk askerleri, Hristiyan milletlerin üzerine gelecekler, bütün memleketi kılıçla tahrip edecekler ve bütün hristiyanlar, açlık ve esaret yüzünden mahvolacaklardır. Birçok eyaletler ıssız kalacak, azizlerin kudreti memleketten kalkacak, birçok kiliseler temellerinden yıkılacak ve Hazreti İsa'nın Haçının hikmeti lağvolacaktır. Günahların çoğalması yüzünden, mukaddes âyinler ortadan kalkacaktır. Çocuklar babalarına karşı gelecekler, babalar da oğullarından nefret edeceklerdir. Kardeş kardeşe karşı gelecek ve cinayet işlemek ve kan dökmekle birbirini mahvetmeğe gayret edeceklerdir. Onlar, kardeşlik sevgi ve şefkatını unutacaklardır. Onların damarlarında ceryan eden kan kuruyacaktır. Onlar, bu gibi işlerle dinsizliklere şerik olacaklardır. Yeryüzü, dinsizlerin ayakları altında altüst olacak ve ovalarda, nebatlar, çiğ yerine kanla örtüleceklerdir. Memleket, altmış sene müddetle, kılıç ve esaretle tahrip olunacaktır. Bundan sonra, ce-

sur milletler, yani Franklar ilerliyecekler. Bunların büyük orduları, mukaddes şehri, yani Kudüs'ü zaptedecekler ve Allahı sine-sine kabul etmiş olan mukaddes kabir kurtulacaktır. Bundan sonra, memleket, İranlı askerler tarafından kılıçla tahrip edilecek ve halk esir olacaktır. Hristiyanlar, bu defa, evvelkinin yedi misli şiddetli ıztıraplar çekeceklerdir. Bütün hristiyan milletler dehşet içinde kalacaklardır. Roma askerlerinin, çektikleri türlü türlü ıztıraplardan dolayı, ümidleri kesilecektir. Onlar, birçok defa İranlılar tarafından kılıçtan geçirilecekler ve onların güzide reisleri kısmen öldürülecekler, kısmen de esir edileceklerdir. Roma askerleri, bızndan dolayı, tamamiye ümitsiz bir vaziyet içine düşeceklerdir. Fakat onlar, elli sene sonra, tedricen kuvvetlenmeğe başlayacaklar ve muhtelif yerlerde kalmış bulunan eski askerler, yıldan yıla yükselerek, eyaletlere reis ve vali olacaklardır. Bu zamanda, Roma İmparatoru, uykudan kalkmış gibi olup, deniz kumu kadar çok askerle beraber, bir kartal süratle İranlı askerlerin üzerine yürüyecektir. O, alevlenmiş bir ateş gibi gelecek ve alevlenmiş bir ateş gibi gelecek ve herkesi dehşet içine düşürecek. İranlılarla diğer bütün Müslüman askerleri, büyük Cahun (Ceyhun) nehrinin öte tarafına kaçacaklardır¹⁶². İmparator, senelerce bütün yerlere hâkim kalacaktır. Memleketler imar edilecek ve Tufandan sonra olduğu gibi tekrar yenileşecektir. İnsanlar ve hayvanlar çoğalacak ve membalar tekrar su fışkırtacaktır. Tarlalar git gide daha çok müsmir olacaktır. Halbuki İranlılar memleketinde senelerce kıtlık hüküm sürecek ve orada insanlar birbirini yiyeceklerdir. Birçok İranlı reisler, Roma İmparatoru'nun korkusundan, kendi eyalet ve şehirlerini terk edecekler ve hiçbir muharebe yapmağa cesaret edemeyip Cahun nehrinin öbür kıyısına kaçacaklardır. Onların senelerce biriktirmiş oldukları altın ve gümüşleri ve toprak ve taş yığınları kadar çok olan servetleri alınıp Roma memleketine götürülecektir. Onların bütün genç erkek ve kızları esir olarak Roma memleketine getirileceklerdir. İran memleketi, Roma askerleri tarafından ıssız bir viraneye çevirilecek ve yer yüzündeki hâkimiyet tamamen Roma İmparatoru'nun elinde kalacaktır".

¹⁶² Oxus nehridir ki Aral gölüne dökülür. Bu nehir, İran ve Türkistan arasında hudut teşkil ediyor ve böylelikle, medenî ve barbar milletleri, yani İran'ı ve Turan'ı birbirinden ayırıyordu (ED. DULAURIER).

Aziz rahip Hovannes, bu sözleri söyledikten sonra, Ermeni prenslerini salimen uğurladı. Onlar da selâmetle kendi memleketlerine avdet ettiler.

XLIX.

Bu zamanda, Kantsi adlı bir Ermeni prensi, asker toplayıp, şark taraflarında, Bergri şehrini¹⁶³ İranlıların elinden aldı. O, şehrin ahalisini kâmilten telef etti ve müslüman askerlerini kılıçtan geçirdi. Kaleye karşı günlerce harb etti ve onu o kadar sıkıştırdı ki birçok insan susuzluktan öldüler. Fakat, Ermeni askerleri bu harpte kaygısızca hareket ettikleri ve kendilerini içkiye verdikleri için, Bergri şehrinin emiri olan Khrdrig, onların bu vaziyetlerinden istifade ederek, şehir halkına mektup yazdı ve onları yardıma çağırды. Müslümanlar toplandılar ve Ermenileri baskına uğrattılar. Onlar sabahleyin hristiyan askerinin üzerine atıldılar ve onları korkunç bir surette kılıçtan geçirdiler. Büyük prens Kantsi de o gün öldürüldü ve hâkimiyeti, oğlu olan Tacat'ın eline geçti. Fakat onun bütün askerleri Bergri şehrinin içinde telef oldular¹⁶⁴.

486 ncı yılın başlangıcında (12 Mart 1037—11 Mart 1038), Ermeni katolikosu Bedros, dargınlıktan dolayı, makamını gizlice terk edip Vaspurakan'a gitti. Çünkü gerek kral, gerekse bütün reisler, ilâhî tenbihlere kulak asmıyorlardı. Katolikos Bedros dört yıl Vaspurakan'da kaldı. Orada, aziz katolikos Nerses'in yapmış olduğu Tsorovank¹⁶⁵ manastırında ikamet ediyordu. Bütün Ermenistan, katolikosun makamını terk ettiğinden dolayı keder

¹⁶³ Bergri, Vaspurakan'ın Arperani bölgesinde müstâhkem bir mevki idi. Bergri, Van gölünün şimali şarkisinde ve Arceş'in şarkında bulunuyordu. Bugün, Van vilâyetinde Bergiri adlı bir kaza merkezidir (*ED. DULAURIER*).

¹⁶⁴ İbn el-Ethir'de 425 (1034) senesi vukuatında Ebu'l-Heyca er-Ravadi'nin elinde bulunan Bergri'nin Rumların eline geçtiği hakkında muhtasar malûmat vardır (c. IX, s. 151) (*Prof. M. HALİL TINANÇ*).

¹⁶⁵ Tsorovank, Dosb bölgesinde bir manastırdı. Urfalı Mateos, bu manastırın inşasını katolikos III. Nerses'e, Toma Ardzruni de Grigor Lusavoriç'e atfetmişlerdir. İnciyan ("Eski Ermenistan", s. 187), iki müverrih arasında görülen bu ayrılığı izah ederek, bu manastırın kilisesinin Grigor Lusavoriw, manastır binasının da Nerses tarafından inşa edilmiş olduğunu söylemiştir. (*ED. DULAURIER*).

içine düştü. Bunun üzerine, kral Hovannes ile bütün Ermeni reisleri, ona hilekârlıkla bir mektup yazarak, onun bilcümle emirlerine itaat ve mezhebini (dottrine) takip edeceklerini söylediler. Onlar, bu sözlerini yeminle tasdik ettiler ve vali olarak oralara gelmiş bulunan Roma prenslerini aralarına mutavassıt olarak tâyin ettiler. Onların bu yalan yeminini duyan katolikos Bedros, makamına avdet etti. Fakat katolikos Ani şehrine girince, kral Hovannes'in emri üzerine tevkif edildi ve hapise atıldı. Katolikos Bedros, bir yıl ve beş ay hapiste kaldı. Kral, Sanahin manastırına ¹⁶⁶ adam gönderip oranın başrahibi olan büyük Dioskoros'u getirtti. O da, gelip katolikos Bedros'a muhalif bir vaziyet aldı ve kendisi katolikos tâyin edildi. Dioskoros, Allahın rızasına karşı olarak bir yıl ve iki ay bu makamı işgal etti¹⁶⁷. Büyük bir hatip olan Dioskoros, çok aldanmış olup, kazanmış olduğu büyük şan ve şerefini kaybetti. Çünkü kimse, mukaddes makamın imtiyazı olan takdisi kabul etmek istemedi. Onun adı, kiliselerde, diğer katolikosların adları meyanında zikredilmedi, çünkü onu bu hürmete lâıyk görmüyorlardı. Ermeni milleti, bundan dolayı büyük matem içine düştü ve onun takdis âyinine ne piskoposlar, ne de diğer ruhanîler iştirak ettiler. Fakat o, gurunundan cesaret alarak, birçok nalâyık adamları takdis edip onlara piskopos payesini verdi. O, alenen işledikleri kabahatlerinden dolayı eski katolikoslar tarafından tard edilmiş olan kimseleri tercih etti ve onları yüksek mevkilere çıkardı. Ermenistan'ın piskopos ve rahipleri, kralı ve bütün Ermeni reislerini, Kilisede ihtilâf çıkarmağa sebep olduklarından dolayı afaroze ettiler. Afarozdan korkan kralla reisler, katolikos Bedros'u makamına iade etmiye karar verdiler ise de o, bunu uzun zaman reddetti. Herkes ondan af diledi, fakat o kararında ısrar ediyordu. Bunun üzerine,

¹⁶⁶ Ermenistan'ın meşhur manastırlarından biri olan Sanahin, müverrih Asoğik'e nazaran, Sevordiklerin memleketi olan Uti eyaletinde, keza meşhur bir manastır olan Hağbad'ın karşısında bulunuyordu. Çamiçyan'a nazaran, Hağbad manastırı Gugark eyaletinin Tsoraphor bölgesinde bulunuyordu (ED. DULAURIER).

¹⁶⁷ Müverrih Vardan'a nazaran, Dioskoros yalnız bir yıl katolikosluk makamında kalmıştır. Dioskoros katolikosluk makamını işgal ettiği zamanda Bedros, kral Hovannes'in emrile Bıçni kalesinde Grigor Maçistros'un amcası olan Vahram'ın yanında mahpus bulunuyordu. Bak : Çamiçyan, cilt II, s. 912 (ED. DULAURIER).

bütün Ermeni reisleri, Ağuvank'a mektup gönderip, oranın katolikosu Husep'i¹⁸⁸ tavassut eylemek ve katolikos Bedros'u makamına iade etmek üzere davet ettiler. Bu mektubu alan Husep, Ağucan memleketinin piskoposlarını beraberine alıp, katolikos Bedros'u Ani şehrindeki makamına iade etmek üzere Ermenistan'a geldi.

L.

487 (12 Mart 1038—11 Mart 1039) tarihinde, Ani şehrinde, piskoposlar, rahipler ve manastır papazları ile zadegân ve reislerden müteşekkil dört bin kişilik büyük bir toplantı oldu. Bu toplantının başkanı Ağucan katolikosu muhterem ihtiyar Husep'ti. Onlar, Dioskoros'u mevkiinden düşürerek ve katolikosluk makamından tard eyliyerek şiddetle cezalandırdılar. Keza, onun takdis etmiş olduğu bütün ruhanîleri reddedip afaroz ettiler. Meclis, Bedros'u katolikosluk makamına tekrar oturttu ve böylelikle Ermeni kilisesi sulh ve asayişe kavuştu. Dioskoros, son derece mahcup bir vaziyette, kendi manastırı olan Sanahin'e döndü.

LI.

489 (11 Mart 1040—10 Mart 1041) tarihinde, gökte, bir meşale gibi parlayan kuyruklu bir yıldız belirdi. Yıldız, akşamleyin garp tarafında geriye doğru sürünerek, Ülker burcuna ve aya rastladı. Sonra da tekrar garb tarafına gelip gözden kayboldu.

LII.

Aynı yılda, Bulgarlar Romalıları karşı ayaklandılar. Roma İmparatoru Mihail, bütün Grek askerlerini toplayıp, muazzam bir ordu ile beraber Bulgarlara karşı yürüdü. İmparator, çok

¹⁸⁸ Şahkhatuni'nin listesine göre, III. Joseph Ağuvanların 51-inci katolikosu olmuştur. Aynı ruhanî âlime göre, Joseph, uzun seneler katolikosluk makamında bulunmuştur, çünkü Arivanklı Mikhitar'ın Kronikinde o 1081—1085 tarihleri arasındaki vukuat esnasında katolikos olarak zikredilmiş tir (ED. DULAURIER).

şiddetli hareket edip, birçok eyaletleri tahrip etti ve Bulgarları esaret altına aldı. Bulgar askerleri de Roma İmparatoru'na karşı gelmek üzere toplandılar. Şiddetli bir muharebe vukubuldu ve sayısız insan telef oldu. Bulgar askerleri, Roma askerlerini mağlup edip firara mecbur kıldılar ve kılıçları kaldırmış oldukları halde onları takip ettiler. O gün, tarlaların yüzü kanla kaplandı. İmparator Mihail, İstanbul'a iltica etti. Bu suretle kuvvetlenen Bulgarlar, memleketlerini kâmilten onların elinden geri aldılar ve Romalıların tabiiyetinden kurtuldular. Bulgar milleti, böylelikle, tam bir sükûnete kavuşmuş oldu¹⁶⁹.

LIII.

Aynı yılın içinde, Gagik'in oğlu ve Hovannes'in kardeşi olan Ermeni kralı Aşot Bagratuni öldü. Bunun Gagik adlı 12 yaşında bir oğlu vardı¹⁷⁰. Aşot'un nâşı Ani'ye nakledilip eski Ermeni krallarının türbesine defnedildi. Aşot, hayatta iken Ani şehrine hiç girmemişti. Çünkü Aşot, cesur ve kuvvetli bir adam olduğu için Hovannes ondan çok korkuyordu. Aşot'un ölümünden sonra, Ermeni askerleri gevşediler ve harb sanatından nefret etmeye başladılar. Onlar, Romalıların hükmü altına girdiler, zevk ve sefaya daldılar ve şarkı ve eğlencelerden haz duymağa başladılar. Onlar, aralarındaki birliği bozarak artık birbirinin yardımına koşmuyorlardı. Onlar şimdi kılıçla tahrip edilen memleketleri ve öldürülen kardeşleri için yalnız ağlıyorlardı ve birbirini Greklerin kılıcına terk ediyorlardı. Onlar, böylelikle millettaşlarını mahvedip düşmanlarının tarafına geçtiler.

LIV.

Bu zamanda, İran'ın büyük emiri Abusuvar, müslüman milletlerinden 150.000 kişilik bir ordu hazırladı. Büyük bir

¹⁶⁹ İmparator Mişel'in Bulgarlara karşı yaptığı bu sefer, Cedrenus tarafından mufassalan, Zonares ve Glycas tarafından da muhtasaren nakledilmiştir. Fakat mezkur Bizans müverrihleri bunu Urfalı Mateos'tan tamamiyle başka bir surette nakletmişlerdir. Mezkur üç Grek müverrihine göre, Mişel Bulgarları mağlup etmiştir. Bu sefer, ertesi seneye, yani 1041 tarihine kadar devam etmiştir (*ED. DULAURIER*).

¹⁷⁰ Elimizde mevcut 95 numaralı yazınada 12, Çamiçyan'a nazaran da 14 yaşında (*ED. DULAURIER*).

şiddetle hristiyanlara karşı yürüdü. O, öldürücü bir öfke ile Ağuvan memleketinde Topraksız Davit'in eyaletine girdi ve hristiyanları büyük endişe ve keder içine düşürdü¹⁷¹. Müslüman askerinin çokluğundan korkmuş olan Davit, onlara karşı çıkmaya cesaret edemedi. Şerir Abusuvar ise, birçok eyaletle dört yüz kadar müstahkem mevki ve kale zaptetti. Orada bir yıl kaldı ve memleketin büyük bir kısmını itaat altına aldı. O, bundan sonra, Davit'e karşı yürümeye karar verdi. Nâçâr bir vaziyet içinde kalmış olan Davit, Ani kralı Hovannes'e haber gönderip: "Abusuvar, bütün Ermeni eyaletlerini zapt ettikten sonra bana karşı yürümektedir. Bana yardım etmezsen, ona itaat edip rehberlik edecek ve senin eyaletin olan Şirak'ı tahribata uğratacağım" dedi. Bunun üzerine, Hovannes, Davit'e, 3.000 kişilik bir kuvvet gönderdi. Davit, Gaban kralına da aynı müracaatı yapmış olup, o da 2.000 kişilik bir ordu gönderdi¹⁷². Davit, Apkaz kralına¹⁷³ da aynı tehditkâr müracaatı bulduğu için, onun tarafından da 4.000 kişilik bir kuvvet gönderildi. Sonra, Davit, takriben 10.000 askerden müteşekkıl ordusunu topladı ve Ağuvan katolikosuna haber gönderip: "Bu müslümanlar, hristiyanlık dinine karşı düşman oldukları için üzerimize gelmektedirler, Onlar, Haçın ibadetini men'etmek ve hristiyanlığı ortadan kaldırmak istiyorlar. Binaenaleyh, bütün hristiyanların onların kılıçlarına karşı yürüyerek hristiyanlığın uğuruna ölmeleri şayestedir. Binaenaleyh, Ağuvan memleketinde bulunan bütün Ermeni piskoposlarını beraberine

¹⁷¹ Abou'l-séwar, kendikayınbiraderi olan Davit Anhoğın (Topraksız)'ın günden güne büyüyen kuvvetini kıskanıp, Sultan Tuğrul ile gizli bir ittifak akdetti ve onun yardımile büyük bir ordu teşkil edip Davit'e karşı yürüdü. O, Kur nehrinin cenubunda, Ağuvanların Eremenilerin elinden almış oldukları ve Davit'e aid olan yerlerin bir kısmı zaptetti. Abou'l-séwar, kiliselerle ve haçları kırmakla büyük tahribat icra etti ve hristiyanları, Müslümanlığı kabul ettirmek için ağır bir tazyik altına aldı Bak: Çamiçyan, c. II, s. 914-915 (ED. DULAURIER).

¹⁷² Bu kral, ya Filip'in oğlu Taguin-Sevada veya Taguin-Sevada'nın oğlu Senekerim olsa gerektir. Gaban krallarının soyu muntazam olarak bilinmediği için ancak bu faraziyeyle ileri sürmek mümkün olmuştur (ED. DULAURIER).

¹⁷³ Karthli ve Aphkhazêth kralı IV. Bagrat. I. Giorgi'nin oğlu bu kral 1027 tarihinden 1072 tarihine kadar hüküm sürmüştür (ED. DULAURIER).

alıp ordugâhıma gel. Siz de bizimle beraber ölünüz” dedi. Katolikos Hovsep, yanında 200 piskopos olduğu halde hristiyan ordusuna iltihak etti. O, başrahiplerin, bütün rahiplerle beraber hristiyan ordusuna gelmeleri için manastırlara mektup yazdı. O, aynı zamanda, Ağıvan memleketinin bütün papaz ve diyakoslarını da çağırıp, eyaletlere hitaben: “Şehid olmak isteyen bütün erkek ve kadınlar için işte fırsat gelmiştir. Hazreti İsa’nın hasretini çekenler yanımıza gelsinler” diye vaaz okuttu. Bunu duyan babalar oğulları, anneler de kızları ile beraber hristiyan ordusuna doğru koşuştular. Bütün meydan, kuzularla karışık koyun sürüsünü andıran bir kalabalıkla taşı. Bu olup biteni haber alan Abussuvar, gülüp alay etti ve hristiyan askerlerinin üzerine yürüdü. Davit, piskoposlara ve papazlara, silâh olarak yalnız Haç ve İncili kaldırmış oldukları halde düşmana karşı yürümelerini emretti. Bunun üzerine, bütün ordu Haç ve İncil kesildi. Müslüman askerleri yaklaşmca, ruhanîlerin kalabalığı ile karşı karşıya geldiler. Davit de, 20.000¹⁷⁴ cesur askerle beraber müslümanların üzerine atıldı. İki taraf birbirile çarpıştığı sırada, ruhanîler hep bir ağızdan haykırarak: “Allahım, bizim yardımımıza gel ve bizi mukaddes namına kurtar” diye dua ettiler. Hristiyan askerleri de, denize dalıyorlarmış gibi, müslüman ordusunun içine atıldılar ve hertaraftan ihta edildiler. Buunun üzerine, ruhanîler, hep birden, haçları kaldırmış oldukları halde düşmana doğru ilerlediler. Müslüman askerleri, onların içinden çıkan şiddetli bir aleve çarpılıp firar ettiler. Ermeni askerleri, kılıçları kaldırmış oldukları halde onları beş gün takip ederek kılıçtan geçirdiler. Ovalarla dağlar onların kanı ile boyandı. Hristiyanlar, sayısız altın ve gümüş ve büyük miktarda ganimet aldılar. Sağ kalmış olan İranlı askerler de, güç halle kurtulup, çıplak ve yalın ayak oldukları halde kendi memleketlerine iltica ettiler. Davit, üç gün içinde, müslümanların zaptetmiş oldukları eyaletleri geriye aldı. Sonra, yardımına gelmiş olan askerleri bolca mükâfatlandırıp yerlerine gönderdi. O, piskoposlara, papazlara ve bütün yanına gelmiş olan adamlara ganimetten pay çıkardı ve hepsini

¹⁷⁴ Fransızca tercümesinde: 10.000.

kendi yerlerine uğurladı. Böylelikle sulh ve asayiş tekrar tesis edildi.

Aynı yılın içinde, Senekerim'in zadegânından kötü bir adam, Grek İmparatoru'nun yanına gitti ve Senekerim'in oğulları olan Atom ve Apusahl hakkında tezviratta bulundu. Onlar, gûya, imparatora karşı isyan etmiye ve onu keder ve tehlike içine düşürmeğe karar vermişlerdi. İmparator Mihail, bu yalan sözlere inandı. Agoğut'unu¹⁷⁵ onları istekleri ile veya cebren yanına getirmek üzere, 15.000 askerle beraber Sivas'a gönderdi. Agoğut, askerleriyle beraber Sivas'a gelince, Senekerim'in oğulları büyük korku içine düştüler. Agoğut, onların emsalsiz bir surette zeki adamlar olduklarına kani oldu, fakat onlar gitmeğe cesaret edemiyorlardı.

LV.

Bunun üzerine, prens Şapuh¹⁷⁶, Atom'a ve Apusahl'a: "Roma askerlerini ovalarda tarumar etmemi istermisiniz?" dedi. O, bunu söyledikten sonra, yedi zırhı arka arkaya koydu, kılıcı ile vurdu ve demiri param parça etti. Ermeni kralının oğulları ona: "Bu işi yapmıyalım ve bizi davete gelenler ile beraber gidelim" dediler. Onlar, kumandana birçok hediyeler verdiler ve onunla beraber İstanbul'a gittiler. Prensler, şehre girince, İmparator Vasil'in mezarına gidip ağladılar ve onun vermiş olduğu yeminli yazıyı mezarın üzerine koyarak "Sen bizi Roma memleketine getirdin, fakat şimdi ölümle tehdit ediliyoruz. Ey babamız, bizimle düşmanımız arasında sen hakem ol" dediler. Bu akıllı hareketi duyan imparator Mihail hayret içinde kaldı ve yalancı muhbiri idametti.

LVI.

490 (11 Mart 1041 — 10 Mart 1042) tarihinde, Aşot'un kardeşi ve Gagik'in oğlu olan Ermeni kralı Hovannes Bagratuni öldü

¹⁷⁵ Acolythe. Bu, imparatorun muhafız kıtasını teşkil eden Varangue'ların şefi idi. O, bu kıtanın başında olduğu halde, imparatorun arkasından yürürdü. Bak: Codinus, "De offic. palat. Cptani", fasıl II, ve Goar, aynı eserde n. 51 (ED. DULAURIER).

¹⁷⁶ Bak: Fasıl XXXVIII, haşiye 1.

ve Ani şehrinde eski Ermeni krallarının türbesine defnedildi. Romalılar bu haberi duyunca, imparator Mihail, ordusunu alıp Ermenistan'a geldi ve memleketi kılıç ve esaretle tahrip etmeye başladı. Bunun sebebi şu idi ki, Hovannes, hayatta olduğu zaman, ölümünden sonra Ani şehrinin Romalılara kalacağına dair bir yazı vermiş ve buna mukabil o, onbeş sene, Romalıların hediyesini almış ve taltif edilmişti. Hovannes'in ölümünden sonra, Haygazun hanedanından Azad Sargis¹⁷⁷ adlı hilekâr bir Ermeni reisi., Romalılara müracaat edip memleketi onlara bahşetti. O, eski Ermeni krallarına aid hazineyi gaspedip Apkhaz memleketine götürdü, birçok kale ve kasabaları zaptetti ve Ermenistan'a hakim olmağa karar verdi. Fakat Bagratuni hanedanı mensupları bunu kabul etmediler, çünkü o bir Haygazun (Haig'in sülâlesine mensup) idi.

LVII.

Aynı yılın içinde, Ermenistan, Ermeni kralı Hovannes'in ailesinin reisi olan ¹⁷⁸ Davit Anhoğın (Topraksız)'in yüzünden katliâmlara düçar oldu. Davit, Ermeni krallığına taarruz edip birçok eyaletlerin halkını ölüme ve esarete maruz etti. O, büyük bir ordu ile beraber Ağuvank'tan Ermenistan'a geldi. Birçok insan, onun askerleri tarafından ıstırap ve ateş içinde telef edildi. Bunlar yapıldıktan sonra, Davit, Ağuvank'a kendi malikânesine döndü.

LVIII.

Aynı yılda, Romalılar tekrar Ermenistan'a taarruz ettiler. Ermeni askerlerinin başında kimse bulunmadığı için birçok yerler Romalılara itaat etti. Zira, Ermenistan korkumç bir âkıbete maruz bulunuyordu. Roma askerleri 100.000 kişilik bir ordu halinde, paytaht olan Ani'ye karşı toplandılar ve şehrin kapısı önünde ordu kurdular. Bunun üzerine, Ermeni askerlerinin baki-

¹⁷⁷ Bak: fasıl XLVIII, haşiye 1.

¹⁷⁸ Urfalı Mateos'un bu sözlerinden anlaşıldığına göre, Davit Anhoğın o zaman Bagratuni hanedanı mensuplarının en yaşlısı ve kıdemlisi idi (ED. DULAURIER).

yesi, başkumandan Vahram Pahlavuni'nin etrafına toplandı. Bunlar ondan, Roma askerlerine karşı yürümesini rica ettiler. Çünkü Grekler, ağır tahkir ve küfürler savurarak kendilerine meydan okuyorlardı. Son derece öfkelenen Ermeni askerleri, 30.000 piyade ve atlı oldukları halde, kudurmuş vahşi hayvanlar gibi ileri atıldılar ve Dzağgotzi denilen kapıya doğru geldiler. Onlar, yıldırım şiddetile Roma askerlerinin üzerine atıldılar ve son derece gururlanmış olan düşman askerlerini firara mecbur kıldılar. Onları merhametsizce kılıçtan geçirdiler ve yakında bulunan Ahuryan nehrini kana boyadılar. Kaçan askerler, Ermeni askerlerinin korkunç haykırışlarından dehşete kapılmış olup kaçamıyorlar ve şaşkın bir halde, onların kılıçları altına düşüyorlardı. O gün, Romalılar için korkunç akıbetli meş'um bir gün oldu. 20.000 kişilik ordudan ancak 100 kişi kalmıştı. Bunun üzerine, büyük bir aziz başkumandan Vahram Pahlavuni tavassut ederek, Ermeni askerlerine çok yalvardı ve onları güç halle, kalan Roma askerlerinin geri çekilmelerine razı edebildi. Bu suretle, Roma ordusunun bakiyesi kurtulabildi. Bunun üzerine, Roma askerleri artık Ani şehrini talep etmekten vaz geçtiler ve mahçup bir halde İstanbul'a Mihail'in yanına döndüler.

LIX.

Bu zamanda, Bagratuni hanedanından Gagik adlı 18 yaşında bir genç ortaya çıktı. Bu, Aşot Argat'ın oğlu Sımbat'ın oğlu Abas'ın oğlu Aşot'un oğlu Gagik'in oğlu Aşot'un oğlu idi¹⁷⁰. Bu genç Gagik çok akıllı ve dindar bir prensdi. Bütün Ermeni reisleri, katolikos Bedros'un nezdinde toplandılar. Gagik, mukaddes Ruhun lûtfu ve büyük prensin emri ile aziz büyük Martzen tarafından Ermenistan kralı olarak takdis edildi. Haig'in ırkından ve Bagratuni hanedanından olan bu büyük prens, aziz Grigor (Lusavoriç)'un soyundan olup kendisi de Grigor adıyla tanınmıştı. Bu, İsrail kralı Davit'i takdis etmiş olan Samuel gibi hareket edip, Gagik'i Ermenistan'a kral yaptı. Çok dindar,

¹⁷⁰ Urfalı Mateos, Gagik'in silsilenamesini yanlış yazmıştır. Zira, mevzuubahs olan Gagik, Aşot Argat'ın kardeşi olan Abas'ın oğlu İlayetkar II. Aşot'un oğlu I. Gagik'in oğlu Cesur Aşot'un oğlu idi.

Âlim ve akıllı bir zat olan bu (prens), Ermenistan krallığının tesisi için bütün gayretini sarfetti. O, Allah'a, ona (yani krala) ve Pahlavuni hanedanına yardım etmesini niyaz ediyordu ¹⁸⁰.

LX.

Gagik, askerlerinin marifetile Sargis'i tuttu. Onu gaspetmiş olduğu kalelerle eyalet ve şehirleri ve hazineyi elinden alıncaya kadar her türlü işkencelerle tazyik etti. Allah'ın lûtfuyla, bu zaman içinde Roma askerleri sakin kalarak Ani şehrini tekrar talep cylemeye ve Ermenilere karşı harb etmiye kalkışmadılar. Gagik, Mukaddes Ruhun ilham iyle, iki yıl muvaffakiyetle icrai hâkimiyet etti. O, bu zaman içinde, askerlerini toplayıp, yurdunun içinde dolaştı, bütün âsileri itaat altına aldı ve düşmanlarını şiddetle tard etti. O, büyük bir ordunun başında olduğu halde, Cenup milletinden ¹⁸¹ intikam almak üzere Ararat eyaletinde ordu kurdu. Vasak Pahlavuni'nin oğlu büyük prens Grigor da, Bıçni ¹⁸² büyük kalesi yakınında Hurastan ¹⁸³ nehrinin kıyısında ordugâh kurdu. Müslüman askerleri Ermenilere karşı yürüdüler. Şiddetli bir muharebe vukubuldu. Ermeni askerleri İranlıları yendiler ve onları Hurastan nehri kıyısında büyük bir katliâma uğrattılar. Türk askerlerinin şefleri esir edildiler, kalan askerler de İran'a kaçtılar.

¹⁸⁰ Fransızca tercümesinde bulunmayan bu Martzen adı ilâveten veya bozuk bir şekilde yazılmış bir isim olsa gerektir. Herhalde, "büyük prens" diye zikrolunan bu zat, ihtiyar başkumandan Vahram Pahlavuni'nin yeğeni Grigor Magistros Pahlavuni olsa gerektir.

¹⁸¹ Urfalı Mateos, "Cenup milleti" tâbirile Selçuklu Türklerini ima etmiştir. Bunlar, malûm olduğu veçhile, bu zamanda İran'ı işgal etmiş bulunuyorlardı ve cenubşarkı kısımdan, yani Büyük-Medya ve Azerbaycan'dan, Ermenistan'a nüfuz etmiye başlamışlardı (ED. DULAURIER).

¹⁸² Bak: fasıl XI, haşiye 2. Beşinci asrın sonlarında yaşamış olan Ermeni müellifi Lazar de Pharbe, bu Bıçni'yi "Pedjni" şeklinde zikretmiş ve onun mühim bir köy olduğunu anlatmıştır. Katolikos Hovannes (Jan) Bıçni'yi "kale", müverrih Vardan da "müstahkem mevki" diye yad etmişlerdir (ED. DULAURIER).

¹⁸³ Hurazdan veya Hraztan çayı, Sevan (Gökçe) gölünden çıkıp, Eri-van'ın yakınından geçerek Aras nehrine karışır. Bu çaya, bu gün Zangu-ked veya Zengi çayı deniliyor (ED. DULAURIER).

LXI.

Bu zamanda, fena ruhun tahrikiyle, Grekler tekrar harekete geçtiler. Onlar Davit Anhoğın'ın adamları olan sahte hristiyanların hıyaneti ve riyakârlığı ile (bize karşı) çıktılar. Bu Davit'in adını Daviht¹⁸⁴ olarak değiştirmeye mecbur oluyoruz. Çünkü o, hristiyanların ızdırıp uçurumu içine düşmelerine sebep olmuş, kendisi de, ruhen şeytanın pençeleri arasına düşüp ebedî işkencelerin uçurumu içine yuvarlanmıştı.

LXII.

Bu yılın içinde, Roma İmparatoru Mihail, bütün Grek memleketinin ve Roma hâkimiyeti altında bulunan Sebastya (Sivas)'nın, Taron'un ve bütün Vaspurakan'ın Ermeni askerlerini topladı. İmparator, muazzam bir ordu ile beraber garba doğru yürüdü, Guntların¹⁸⁵ memleketini esaret altına aldı, Asıfleri itaat ettirdi, bütün memleketi tabiiyeti altına soktu ve İstanbul'a döndü. İmparator bu sırada öldü¹⁸⁶.

¹⁸⁴ Müellif, Davit adını "Da viht" şekline koymakla bir kelime oyunu yapmış oluyor. "Da", Ermenicede "o" işaret sıfatıdır. "Vih" de "uçurum," "girdab" demektir. Kelimenin sonundaki "t" harfi eski Ermenicenin bir hususiyeti, bir işaret edatıdır.

¹⁸⁵ Gotlar. IV. asra aid iki Ermeni müverrihi Agathange ve Faustus Byzans, o zaman en kuvvetli durumda bulunan Got veya Gête'leri (Gut) ve Massagête'leri (Maskut) çok iyi tanımışlardır. Onlar, Tuna'nın ağzından İskandinavya'ya ve Panonya'nın şarkından ve garbindan Karadeniz'in şimal ucuna kadar yayılmış bulunuyorlardı. Gotlar, Hunlara mağlup olduktan sonra Trakya'ya, oradan İtalya'ya, cenubî Gal'e ve İspanyaya geçtiler. Gotlar, malûm olduğu veçhile, Ostrogotlar (Şarkî Gotlar) ve Visigotlar (Garbî Gotlar) diye iki kısma ayrılmışlardır. Romalılar, Gotları ancak Milâdî III. asır başlarında onların akınlarını geri püskürttükleri zaman tanımışlardır. Fakat onlar, aynı soydan olan Daçyalılarla beraber, kadim zamanlarda Tuna'nın şimalinde Daçya tesmiye olunan memlekette yerleşmiş bulunuyorlardı. Urfa'lı Mateos'un zikrettiği bu zamanda, ihtimal Tuna'nın kıyısında Gotların bazı bakiyeleri bulunuyordu. Belki de, daha muhtemel olarak müverrihin, "Guntlar memleketi" diye zikrettiği yer uzun bir zaman Gotların ikamet yeri olmuştu; fakat bu zamanda başka milletlerin işgali altında bulunuyordu (ED. DULAURIER).

¹⁸⁶ Mişel Paflakonyen, Cedrenus'a nazaran 10 Aralık 1041 tarihinde ölmüştür. Mişel'e halef olan Mişel Kalafat, onun yeğeni idi. Mişel Paflakonyen'in hemşiresi, kalafatçı Etienne ile evlenmiş olup, bu prensin Kalafat adı bundan ileri gelmiştir (ED. DULAURIER).

LXIII.

İmparator Mihail'e, Sezar olan hemşirezadesi halef oldu. Bu, yalnız dört ay hâkimiyet sürdü¹⁸⁷. Zira o, fena düşüncelere kapıldı ve, "başkası için kuyu kazan kendisi kuyuya düşer" atasözüne göre, kurduğu tuzağın içine kendisi düştü. O, gururunu o kadar ileri götürdü ki ne yaptığını bilemedi. Öyle ki, imparator Kostantin'in kızını gûya fahişedir diye saçlarını kazdırıp bağlı olduğu halde bir adaya sürmek cüretinde bulundu, Keza, İstanbul patrikini tutup zincirle bağlattı ve hapsetti¹⁸⁸. O böylelikle, imparatorluk tahtına âilece tevarüs etmek istedi. Fakat bunlar menfur, zalim ve müfsid adamlar olduklarından, birkaç gün sonra Allah, patrikin yardımına geldi. Patrik, kıyafetini değiştirip hapisten kaçtı ve Ayasofya'ya iltica etti. Bütün İstanbul halkı Sezar'a karşı ayaklandı ve şehrin içinde büyük muharebeler oldu. O gün iki taraf arasında korkunç bir muharebe vukubuldu. Şehrin içinde kan sel gibi aktı ve Ayasofya kanla doldu. Patrik, Sezarı mağlup etti. Onu tutup gözlerini kör ettiler ve bütün aile efradının evlerini temelden yıktılar. Sonra, imparatoriçe Kyra Zoe'yi büyük törenle İstanbul'a götürdüler.

Aynı yılda, büyük Ermeni prensi Haçik¹⁸⁹, küçük yaşta oğlu Işkhan'la¹⁹⁰ beraber Vaspurakan eyaletinde öldürüldü. Her ve Sağamast halkı toplanıp Torevan bölgesine akm etmişti. Haçik'e müslüman askerlerin kendi topraklarına girdiklerini haber verdiler. O, cesur ve muzaffer bir muharip ve kartal ırkından bir adam idi, fakat ihtiyarlamış olduğundan harb işlerinden çekilmiş bulunuyordu. Haçik, içinden ah çekiyordu, çünkü büyük oğlu cesur Hasan ve Cıncğuk (serçe), askerleriyle beraber imparator Mihail'le birlikte garba gitmişlerdi. Bununla beraber, Erme-

¹⁸⁷ Bizans müverrihi Cedrenus, Urfalı Mateos ile hemen müttefikan, Mişel Kalafat'ın dört ay ve beş gün hüküm sürdüğünü yazmıştır. Cedrenus'a göre, Mişel Kalafat, 21 Nisan 1042 tarihinde kör edilmiş ve Elegmes manastırına sürülmüştür (ED. DULAURIER).

¹⁸⁸ İmparatoriçe Zoe, Prens adalarından birisine, sürülmüş, patrik Aleksis de bir manastırd kapatılmıştır (ED. DULAURIER).

¹⁸⁹ Bu Haçik, Ardzruni hanedanına mensuptu ve "sağır" lâkabını haizdi. Bak: Çamiçyan c. II, s. 923.

¹⁹⁰ Bu ad, başka bir yerde, ismi tasvir olarak Işkhanig (küçük prens) diye yazılıdır (ED. DULAURIER).

ni prensi Haçik, tahammül edemeyip 70 kişinin başına geçti ve müslümanlara karşı yürüdü. O, hareket, etmezden evvel, henüz 15 yaşında olan oğlu Işkhan'ı evde kapamıştı. Haçik, müslümanlara yaklaşıncı onların çokluğunu gördü. Adamlarına seslenip düşmanın üzerine atıldı ve onlara şiddetli darbeler indirip yere serdi. Haçik, bu esnada, çocuğunun, kapatılmış olduğu yerden kaçıp muharebeye koştuğunu gördü. Haçik, bunu görünce yüreği kırıldı, çünkü o çok küçük ve güzel bir çocuktur. Işkhan ise, bir arslan yavrusu gibi ileri atılıp, hiçbir şey düşünemediği için şiddetle muharebeye giriyordu. Düşman, onun, cesur adamın (Haçik'in) oğlu olduğunu anlayınca, onu aralarına sıkıştırdılar ve tutup öldürdüler¹⁰¹. Haçik bunu görünce, beli kırılmış gibi oldu ve kılıcı elinden düştü. Bunu gören müslüman askerleri, onun üzerine atıldılar, onu tuttular ve öldürdüler. Diğer adamlar ise firar edip her biri kendi evine döndü.

Az zaman sonra, Haçik'in oğulları, babalarının ve bir çocuk olan kardeşlerinin ölümelerini haber almış olup, Garptan avdet ettiler. Onlar, siyah matem elbiseleri giymiştiler ve çok ağladılar. Hasan, yakın bir yerde ikamet eden bir Kürd reisini tutup, ona bin dahekan verdi ve : "Her ve Sağamast'a git. Bütün Torrevan bölgesinde insan kalmamıştır. Bir çok koyun sürüleri başı boş dolaşıyorlar, ne duruyorsunuz diye söyle" dedi. Reisin, onun bu teklifini kabul edip aynen ifa etmesi üzerine, 15.000 kadar müslüman toplanıp oraya gittiler. Reis de gelip keyfiyeti Hasan'la Cıncuk'a bildirdi. Hasan, 5.000 kişilik kuvvetini alıp, yaralanmış bir vahşi hayvan gibi şiddetle müslüman ordusunun üzerine yetişti. Hasan, hıçkırıklı bir sesle müslümanlara hitaben : "Babam Haçik'i öldüren adam ortaya çıksın" diye bağırdı. Bunun üzerine, müslümanların içinden kuvvetli bir zenci ileri atıldı ve : "Arslan Haçik'i öldüren benim. Onun muharebe atını, elbiselerini, bayrağı ve kılıcı işte bende bulunuyor" dedi. Bunu gören Hasan tekrar ağladı. Kılıcını çekti ve bir arslan gibi atılıp müslümanların arasına girdi. Babasının katilini bir kılıç darbesile ikiye bölüp yere serdi. Sonra, atı ile bayrağı alıp, kendisine hiçbir

¹⁰¹ Fransızca tercümesinde şu ilâve mevcuttur : "Haçik, derhal onun yanına gidip onu tuttu ve cebren geri çekti. Fakat Işkhan tekrar ileri atıldı, çarpışan insanların içine girdi ve cesareti dolayısıyla cedale sürüklenip muharebeye karıştı".

şey olmadan geriçekildi Diğer taraftan Hasan'ın kardeşi Cmcğuk de aynı suretle hareket edip: "Kardeşim İşkhan'ı öldüren kim ise ortaya çıksın da göreyim" diye bağırdı. Cesur bir İranlı ilerledi ve: "İşkhanı ben öldürdüm. İşte onun beyaz atı, bayrağı ve kılıcı" dedi. Cmcğuk, bir yıldırım süratle onun üzerine atıldı, onu ölü olarak yere serdi ve atıyla bayrağı alıp Hasan'm yanına geldi. Hasan, askerlerine seslendi, şiddetle düşmana hücum ettiler, onları firara mecbur kıldılar ve 4.000 kişiyi öldürdüler. Sonra, büyük sevinç ve gönül rahatıyla geri dönüp, matem elbiselerini çıkardılar.

LXIV.

492 (11 Mart 1043 — 9 Mart 1044) tarihinde, Hontanin dahi tesmiye edilen Monomah Roma İmparatoru oldu ¹⁹². Bu yılda, Romalılara karşı büyük bir harb oldu. Daha evvel Urfa şehrini zaptetmiş olan Maniag, Monomah'a karşı çıktı ve kendi başına taç geçirdi. O, bütün garb eyaletlerinden asker topladı ve Romalıların bu memleketlerini kendi tarafına kazandı. Bütün Garb, bu kuvvetli ve muharib adamın korkusundan onun etrafına toplandılar. Diğer taraftan, imparator Monomah da bütün Grek ve Ermeni askerlerini topladı ve cesaretine güvenerek imparatorluk tahtını kendi elinden almağa kalkışan Maniag'a karşı yürüdü. Roma askerleri büyük korku içine düşmüşlerdi. Fakat iki taraf birbirine karşı çıkmazdan evvel, Garb askerleri Allah'ın gazebine uğradı. Muzaffer bir asker olan Maniag aniden öldü. Kötü adam böylelikle ortadan kalkmış olup, sulh ve asayiş tekrar yerine geldi. Bütün âsiler kaçtılar. Monomah, onların bir kısmını itaat altına aldıktan sonra İstanbula döndü ¹⁹³.

¹⁹² Urfalı Mateos, Kostantin Monomah'ın tahta çıkması tarihini 9 ay evvel göstermiştir. Monomah, 11 Haziran 1042 tarihinde, imparatoriçe Zoe ile evlenmiş ve ertesi gün, patrik Aleksi ona tac giydirmiştir (Cedrenus, s. 589) (ED. DULAURIER).

¹⁹³ Protospathaire Georges Maniacès, imparatoriçe Zoe tarafından, Lombardların ve Normanların ilerlemelerine mâni olmak üzere cenubi İtalya'ya gönderilmişti. O, isyan edip İstanbul'a karşı yürüdü, Maniacès, Bulgaristan'a geldiği zaman, Ostrow'da Kostantin Monomah'ın kendisine karşı sevketmiş olduğu hadımağası Etienne (Sébastophore)'e rastladı. İki taraf çarpıştılar ve Etienne geri çekilmeğe mecbur oldu. Fakat bu sırada Maniacès'e

LXV.

Bu zamanda, mel'un Sargis, hilekârlığını açığa vurup, Monomah'a haber gönderdi ve: "Gagik'i, dostluk bahanesile İstanbul'a çağır ve onu böylelikle aldatarak Ani şehrini elinden al" dedi. İmparator Monomah bunu duyunca çok memnun oldu, yüreğinde fenalık filizi açıldı ve kendisinde Ermeni krallığını ortadan kaldırmak arzusu uyandı. O, Gagik'e, yeminle dolu bir mektup yazarak, gûya görmek ve görüşmek arzusunda olduğunu bildirip onu İstanbul'a davet etti. İmparator, bu arzusunu heyecanlı bir dille ifade ediyordu ve buna teminat olarak da mektubu ile beraber Haç ve İncil göndermişti. Fakat Gagik, Romalıları bildiği için, bu yalana kapılmadı ve gitmek istemedi. Bunun üzerine, hain Sargis ile cürüm ortakları olan bazı zadeğân, Gagik'i gitmeğe teşvik ettiler ve: "Ey kral, bu yeminlerden ve İncil ve Haç'la verilen teminattan sonra niçin korkuyor ve tereddüd ediyorsun? Biz icabında senin için ölmeğe hazırız" dediler. Onlar, sadakat ve samimiyetlerini teyid etmek için katolikos Bedros'u kefil tuttular. O gün, merasimle yemin ettiler. Hazreti İsa'nın et ve kanını temsil eden mukaddes "mystère"i getirdiler, kalemle Halâşkârın kanına batırdılar ve katolikosla bütün Ermeni prensleri yeminlerini imzalarile tasdik ettiler. Bunun üzerine, Ermeni kralı Gagik İstanbul'a imparator Monomah'ın yanına gitti. O İstanbul'a varınca, onu bir krala lâıyk muhteşem bir törenle imparatorun yanına götürdüler. Monomah, bir zaman ona büyük iltifat gösterdi. Fakat, yeminlerini Hazreti İsa'nın kanıyla tasdik etmiş olan dinsiz hainler, Ani şehrinin kırk anahtarını imparator Monomah'a gönderdiler ve ona yazdıkları bir mektupla Ani şehrinin ve bütün Şarkın kendisine verildiğini beyan ettiler. İmparator, Gagik'i yanına çağırdı, kendi sarayının ve şehrin anahtarlarını ve mektubu ona gösterdi ve: "Ani ve bütün Şark bana verilmiştir" dedi. Gagik, yapılan ihaneti anlayınca içini çekti, ağladı ve: "Benimle, bana karşı ihanet edenlerin arasında Hazreti İsa hakem olsun" dedi. Gagik,

İmbet eden bir ok, onun göğüsüne saplandı. Firara mecbur kalmış olan Eti-
cüne, geri dönüp hücum ve Maniacès'in ordusunu mağlup etti. Sonra, Asi-
nın başını bir mızrağın ucuna geçirilmiş olduğu halde, zaferle İstanbul'a
girdi (ED. DULAURIER).

Monomah'a: "Ermenistan'ın sahibi ve hükümdarı benim. Ben Ermenistanı size vermiyorum, çünkü sen beni hilekârlıkla İstanbul'a getirdin" dedi. Gagik, otuz gün kararında ısrar edip razı olmadı. Fakat nihayet, nâçâr kalıp, Ani'yi Romalılara verdi. Monomah, buna mukabil Galon-bağat'ı ve Bizu'yu¹⁹⁴ Gagik'e verdi ve ona Ani'ye dönmeğe müsaade etmedi. O, böylelikle, ev ve barkını Romalıların memleketine naklettirdi. Ermeni kralı, merhametsiz ve kötü Grek milletinin içinde bir garip gibi dolayışıyordu. Gagik, gittiği her yerde, Grekleri her suretle terzil ediyordu, çünkü onların önünde bir kral azameti ile hareket ediyordu. Fakat o, bununla beraber, dinsiz ve mutezil Grek milleti tarafından hilekârlıkla gaspedilmiş olan tahtı için daima matem içinde bulunuyordu¹⁹⁵.

LXVI.

493 (10 Mart 1044 — 9 Mart 1045) yılının başlangıcında, imparator Monomah bütün Grek memleketinin askerlerini topladı ve onları, Ani şehrini talep etmek üzere şarka sevketti. Bu muazzam ordu, başında, haremağası Baragamanos¹⁹⁶ olduğu halde, Ani'nin kapıları önüne geldi. İmparator, bu kadınadamı (hadım) Şarka gelmekten men'edilmiş olan kahraman Gagik'in yerine Ermenistan'a vali yapmak istiyordu. Fakat, Ani'de bulunan Ermeniler, şehri teslim etmiye razı olmadılar. Onlar ısrarla krallarını istediler ve Roma milletine lânet okuyup tahrik ettiler. Bütün şehir halkı, gönül birliği ile, Roma asker-

¹⁹⁴ Galonbağat ve Bizu, Kapadokya'nın iki şehridir, fakat yerleri tespit edilememiştir. Cedrenus (s. 595-96) Monomah'm, Gagik'in krallığını elinden alışı başka bir surette nakletmiş ve imparatorun, ona, Kapadokya'da Charsianum Castrum'un ve Lycandrus'un yanında geniş bir malikâne verdiğini yazmıştır (ED. DULAURIER).

¹⁹⁵ Urfalı Mateos, 451 tarihinde aktolunan Kadıköy Konsili ile Ermenilerle Grekler arasında zuhur etmiş olan ayrılıktan dolayı, Grekleri bu suretle vasıflandırmıştır. Bak: fasıl LXXXV, haşiye 1, ve Ed. Dulaurier, "Histoire, dogmes, traditions ve liturgie de l'Eglise arménienne orientale", Paris, 2 nci bası, 1857.

¹⁹⁶ İberyâ valisi olan "Vestarque" Mişel, Ani'yi ele geçirmeğe muvaffak olmadığı için, imparator Monomah, Nikola'yı, Şark kumandanı ünvanile oraya sevketmiştir. Bu, Cedrenus'a nazaran (s. 595), 1 Eylül 1045 tarihinde olmuştur (ED. DULAURIER).

lerine karşı harbe çıktı. Ani şehrinin kapısı önünde şiddetli bir muharebe oldu. Ermeniler, Roma askerlerini firara mecbur kıldılar, onları takiple birçoklarını öldürdüler ve ordugâhlarını kâmilten yağma ettiler. Sonra, Ermeni askerleri zaferle Ani'ye döndüler. Roma askerleri de mahçup bir halde kendi memleketlerine geri gittiler. Baragamos kışı Oğtik'de¹⁹⁷ geçirdi. Ermeniler, krallarının artık şarka gelmeyeceğini ve reislerin de yapmış oldukları ihaneti anlayınca bütün millet ağladı. Ani halkı, eski krallarının mezarlarının bulunduğu yerde toplandı ve orada, Ermeni milletinin öksüz kaldığı ve krallık tahtının devrildiği için göz yaşları döktüler. Onlar, kralları Gagik ve bütün Bagratuni hanedanı için ağladılar ve Gagik'e ihanet edenler için acı lânetler okudular. Nihayet, nâçâr bir vaziyet içine düşmüş olan Ani halkı ve askerleri, Roma kumandanı Baragamamos'a yeminli bir mektup yazarak, onu Ani'ye davet ettiler ve şehri teslim eylediler. Bagratuni hanedanının devleti bu suretle yıkıldı.

LXVII.

484 (10 Mart 1045 — 9 Mart 104) tarihinde, insanlar, Allah'ın şiddetli hiddetine maruz kaldılar. Tanrı, öfkeli bakışlarını mahlûklara tevcih etti. Korkunç bir zelzele oldu ve Peygamberin “O zemine nazar ettiğinde titrer” (Mezamir, CIV) diye söylemiş olduğu veçhile bütün yeryüzü sarsıldı. Bütün arz ve mahlûklar bu suretle çalkalandılar. Egeğiatz mıntkasında birçok kiliseler temelinden yıkıldı ve Erzinga¹⁹⁸ denilen şehir kâmilten harap oldu. Toprak yarıldı, erkek ve kadınlar derinliklerine yuvarlandılar ve bunların derinliklerden gelen acı feryadları günlerce

¹⁹⁷ Uğtik veya Oğtik, Tayk eyaletinde bir şehirdi. Bak: İncicyan, “Eski Ermenistan”, s. 374. Çamiçyan'a nazaran, bu şehir, Tayk eyaletinde, Vanand bölgesinin hududunda bulunuyordu (ED. DULAURIER).

¹⁹⁸ Strabon'un ve Ptolémée'nin “Aciliscène' diye kaydetmiş oldukları Egeğiatz bölgesi, Dördüncü Ermenistan'da bulunuyordu. Başlıca şehri de Erzinga — bu günkü Erzincan — idi. Bu gün, bütün mıntka bu şehrin adı ile anılıyor. Bu şehir, daha eski zamanlarda “Eriza” tesmiye ediliyordu. Bu, IV. asra aid bir müverrih olan Agathange'nin kitabında (s. 45 ve 587) görüldüğü “Ezez” şeklinin muzafunileyh (genitif)'i olsa gerektir. Grekler, bu şehri “Justinapolis” tesmiye ediyorlardı (ED. DULAURIER).

işitildi. Yaz mevsimi idi. Sarsıntılar bütün sene devam etti. Günâhlarımızdan dolayı, Allah'ın hiddetine maruz kalan mah-lûkların âkıbetini nakletmek imkân haricindedir. Bu yaz mevsiminde, yeryüzü karanlıkla örtülmüştü, güneş ve ay kana boyanmış gibi doğuyorlar ve ancak gökün ortalarına çıktıkları vakit berraklıklarını kazanıyorlardı¹⁹⁹.

LXVIII.

Aynı yılın Sonbahar mevsiminde, Roma askerleri Dovin üzerine yürüdüler. Muharebenin başlangıcı sırasında, Roma askerleri, Allah'ın hiddetine uğrayıp müslümanlara mağlup oldular ve firar ettiler. Hristiyan askerleri şiddetli bir katliâma uğradılar, birçokları da esir edildi²⁰⁰. Bu şiddetli muharebede, büyük Ermeni başkumandanı, oğlu Grigor ile birlikte, Dovin şehrinde maktul düştü.

LXIX.

Aynı yılda, İran tarafından büyük bir felâket geldi. Tuğrul'un divanından çıkan Boği, Bugi ve Anazuğlı adlı üç adam, muazam bir ordu ile beraber Arap memleketine doğru ilerlediler. Onlar, beraberlerinde büyük sayıda esirler sürükliyerek, Musul

¹⁹⁹ Fransızca tercümesinde: "Bu iki yıldız zenit'e çıktıkları vakit, mukaddes 'Elli gün' ('Histag') devresi idi". İki nüshadaki bu ayrılık, Türkçeye çevirdiğimiz Ermenice metnin "Hisnag" yani berrak kelimesinin, Dulaurier'nin elinde bulunan nüshada "Histag" olarak yazılı olduğundan ileri gelmiş olsa gerektir. "Histag" (yani "elli gün"), Paskalya yortusuyla Pentecôte yortusu arasında bulunan elli gündür.

²⁰⁰ İmparator Monomah kral Gagik'in topraklarının taksimi işi yüzünden, Abu's-Sevar (Aplêspharêš) ile bozuşmuştu. Grekler, İstas ve Magistros Kostantin'in kumandaları altında Dovini muhasara altına aldılar, fakat kat'i bir mağlubiyete uğradılar. Bunun üzerine imparator, İstas'ı ve Nikola'yı azletti. İstas'ın yerine "Catakalon le Brûlé"yi İberyâ kontu tayin etti ve Nikola'nın yerine de aslen bir Arap (Sarasın) olan hademağası Kostantin'i başkumandan mevkiine getirdi. Bunların her ikisi de, Abu's-Sevar'a aid birçok müstahkem mevkilleri zaptettiler. Bu sırada, Garpta Léon Thornig'in isyanı zuhur etmiş olup, imparator, Kostantin'i âcilen geri çağırdı. O da, emirle sulh aktettikten sonra gitti. Cedrenus, s. 596 - 597 (ED. DULAURIER).

hudutları içinde Arian nehrinin ²⁰¹ kenarında karargâh kurdular. Musul'un senyori olan Khureş ²⁰² adlı askerî kumandan, Arap askerlerini toplayıp onlara karşı yürüdü. Şiddetli bir muharebe oldu. Türkler galip geldiler, Arapları firara mecbur kıldılar ve onların kadınla çocuklarını esir ettiler. Arap emiri elinde siyah bir bayrak olduğu halde, Arapların yanına gidip figan etti ve büyük bir kuvvet toplayıp tekrar Türkleri karşılamağa geldi. O, şiddetli bir muharebeden sonra onları yendi, kendi adamlarını esaretten kurtardıktan başka onlardan da birçok esir aldı. Türkler, birçok yerlerde katliâmlar yaparak Bağın'e ²⁰³ kadar geldiler. Tilkhum ²⁰⁴ bölgesinde pekçok kan akıttılar ve sayısız hristiyan öldürdüler. Türkler, bu suretle birçok esir alıp İran'a giderlerken Arceş ²⁰⁵ adlı Ermeni şehrine geldiler. Burada, İstafan Katapan adlı bir Roma kumandanı vardı. İranlı emirler, bu Roma kumandanına birçok hediyeler gönderip, kendilerine yol vermesini istediler. Fakat o, böbürlenerek, Türklerle hücum etti. Türkler, Roma askerlerini mağlup ettiler, bir çoklarını öldürdüler, İstafan Katapan'ı da esir edip Her şehrine götürdüler. O, orada, ağır işkencelere maruz kaldıktan sonra öldü. Türkler, onun derisini yüzdürdüler ve samanla doldurup surun üstüne astılar. İstafan'ın akrabaları bunu

²⁰¹ Arian nehri, şüphesiz, şark tarafından Dicleye dökülen bir çaydır. (ED. DULAURIER).

²⁰² Musul'da hâkimiyet icra eden Kureyş, Beni Ukayl adlı Arap kabilesine mensuptu. Bu kabilenin reisi Ebu'd-Davud, bu şehri 990 tarihinde zaptetmişti. Bu ve Hilla hükümdarı Dubais, bu devrin en kuvvetli Arap reisleridirler. Bunlar, Halifeyi tazyik altına almış ve Selçuklu Türklerine karşı gelmiye gayret etmişlerdir (ED. DULAURIER).

²⁰³ Dördüncü Ermenistan'da Bağın veya Bağnadun mıntıkasında müstâhکم bir mevki. Bağın, bugün, Diyarıbakır vilâyetinin Palu sancağında bir köydür. Bak: İnciyan, "Eski Ermenistan", s. 46 ve "Yeni Ermenistan", s. 226.

²⁰⁴ İnciyan, "Eski Ermenistan" adlı eserinde, Tilkhum'u, mevkilerini tespit edilememiş olan yerlerin listesine dahil etmiştir. Bildiğimiz yalnız şundan ibarettir ki bu mevki Bağın'de veya civarında bulunuyordu (ED. DULAURIER).

²⁰⁵ Arceş, Turuberan eyaletinin Ağiovid bölgesinde, Van gölünün şimal kıyısında bir şehirdir. Bak: İnciyan, "Eski Ermenistan", s. 126. Kostantin Porfirojenet'in eserinde, bu şehrin adı "Arses" ve "Ardzes" şekillerinde yazılıdır (ED. DULAURIER).

haber alınca, onun nâşını ve derisini 10.000 dahekana satın aldılar²⁰⁶.

LXX.

495 (10 Mart 1046 — 9 Mart 1047) tarihinde, Grek imparatoru Monomah asker topladı ve bunları bir hadımağası olup büyük bir Roma prensi olan Teliari'nin²⁰⁷ kumandası altına koydu. Bu, o muazzam ordunun başında olduğu halde Dovin şehrine karşı yürüdü ve şehrin kapısı önünde karargâh kurdu. Fakat, kış mevsimi olup, şiddetli soğuktan ve yağmur sağanaklarından dolayı bir şey yapamadı. Böylelikle, olduğu gibi kaldı, sonra da Roma memleketine geri gitti.

LXXI.

496 (10 Mart 1047 — 9 Mart 1048) tarihinde, Teliarkh, büyük bir ordu ile beraber tekrar Dovin şehri üzerine geldi. O, kılıç ve esaretle, bu eyalette birçok merhametsiz işler yaptı. O, müslümanları kılıçtan geçirdikten ve esir ettikten sonra salimen Grek memleketine döndü²⁰⁸.

LXXII.

Aynı yılda, Andrapolis (Edirne)'li cesur bir muharib olan Tornig²⁰⁹ adlı bir Ermeni patrisi, Monomah'a karşı isyan etti. Bu,

²⁰⁶ Cedrenus (s. 601) ve Zonaras'ın (c. II, s. 201) yazılarına göre, Tuğrul Bey, amcazadesi olan Kutalmış'ı Araplara karşı sevk etmiştir. O Kureyş ve Dubais'e mağlup olarak kaçmış ve Vaspurakan valisi bulunan Kostantin oğlu Etienne'den oradan geçmek için müsaade istemiştir. Etienne'in red cevabı üzerine, Kutalmış ona hücum etmiş, onu yenmiş, esir etmiş ve satmak üzere Tebriz'e götürmüştür (*ED. DULAURIER*).

²⁰⁷ Télèarch. Bir lejyon veya koldur kumandanı. (*ED. DULAURIER*).

²⁰⁸ Urfalı Mateos, Dovine karşı yapılan iki sefer zikretmiştir. Halbuki Cedrenus yalnız bundan evvelki fasılda nakledilen seferi zikretmiştir (*ED. DULAURIER*).

²⁰⁹ Cedrenus, Zonaras ve Glycas dahi, anne tarafından Monomah'a akraba olan patris Léon Tornig'in bu isyanını zikretmişlerdir. Tornig, daha evvel, İberyaya valisi idi, fakat imparator olmak istiyor diye itham edilip azledilmişti. Onun başı kazınmış ve cebren papaz yapılmıştı. Bu tahkirden fena halde hiddetlenen Tornig, Edirne'ye çekildi ve bütün gayrimemnunları etrafına topladı. Tornig, askerleri tarafından imparator ilân edildikten sonra 1 Eylül 1047 tarihinde İstanbul kapıları önünde görüldü (*ED. DULAURIER*).

bütün Garb ve Gotlar memleketinden asker toplayıp, muazzam bir ordunun başında olduğu halde İstanbul üzerine yürüdü. Tornig, bu şehri büyük tehlike ve sıkıntıya maruz bıraktı. İmparator, ona karşı harbe çıkmağa cesaret edemedi. İstanbul halkı, bu muharebe ile o kadar iz'âç edildi ki şehrin bir kapısını taş ve kireçle kapattılar. Tornig, muharebeyi o kadar şiddetlendirdi ki, şehrin dışında bulunan "Anargyres" kilisesini temelinden yıktı ve aziz şehidlere mensup olan bu büyük kiliseyi olduğu gibi Okyanusun içine attı²¹⁰. İmparator Monomah ve İstanbul'da bulunan prensler, büyük korku içine düşmüş olup, buna ne bir çare bulabiliyorlar, ne de Tornig'e karşı cesaret gösteriyorlardı. Bundan dolayı, patrikle imparator ve bütün prensler, Tornig'e karşı bir hile düşündüler. Ona, şiddetli yeminle bir mektup yazdılar ve kendisini Monomah'ın ölümünden sonra imparator olmak üzere Sezar mevkiine tâyin edeceklerini söylediler. Onlar, Monomah'ın ölümünden sonra kendisinin imparator olacağına dair bir yazı keşfettiklerini ona bildirdiler. Onlar, bu yemin ve yazılarla Tornig'i inandırdılar. Patrik, papazlar ve prenslerle birlikte Tornig'in yanına gitti; yeminlerini onun huzurunda tekrarladılar. Sulh ve dostluk akdedildikten sonra, Tornig'i İstanbul'a getirdiler. Fakat bir kaç gün sonra, onlar yeminlerini bozdular ve, âdetlerine göre, şahid tutmuş oldukları Allahı da inkâr ettiler. Çünkü Romalılar memleketin büyüklerini yeminle mahvetmeyi âdet edinmişlerdi. Kahraman Tornig'in gözleri kör edildi.

LXXIII.

498 (9 Mart 1049—8 Mart 1050) tarihinde Ermenistan krallığını hilekârlıkla Bagratuni hanedanının elinden gaspeden imparator Monomah'ın hâkimiyeti zamanında ve Bedros'un Ermeni katolikosluğu günlerinde, Allah'ın gazabının bir alâmeti olan felâket, Sultan Tuğrul'un emriyle İran'dan üzerimize gelmiye başladı. Apreem (İbrahim) ve Kıtılmış (Kutalmış)

²¹⁰ SS. Anargyres (S. Gôme ve S. Damien) kilisesi, İstanbul'da, Tzycanisterium ile Blachernes arasında bulunuyordu. Bak: Anonymi, "Antiquit. Constantinorum", lib. II. SS. Martyrs veya SS. Quarante (Sivas şehidleri), Konstantin kaplıcalarının yakınında aynı mahallede bulunuyordu (ED. DULAURIER).

adlı iki kumandan, Sultanındıvanından çıkıp, muazzam bir ordunun başında oldukları halde Ermenistan'a karşı yürüdüler. Onlar bütün Ermenistanın, Romalılar yüzünden başsız ve müdafaasız kalmış olduğunu biliyorlardı. Çünkü Romalılar, cesur ve kuvvetli adamları şarktan uzaklaştırmışlardı ve Ermenistanın ve bütün Şarkın müdafaası yalnız hadımağası ²¹¹ olan kumandanların elinde kalmış bulunuyordu. İşte bu zamanda, zalim askerler, Ardzun ²¹² denilen çok nüfuslu ve meşhur Ermeni şehrine geldiler. Onlar, şehri surdan mahrum bir vaziyette ve lâkin sayısız erkek ve kadın ve hesapsız altın ve gümüşle dolu olarak buldular. Şehir halkı, müslüman askerlerini görünce ittifakla onlara karşı geldiler. Şehrin etrafında şiddetli bir muharebe oldu. Muharebe hemen bütün gün devam etti ve tarlalar kanla boyandı. Çünkü ne iltica edilebilecek bir yer, ne de bir yardım ümidi vardı. Halk, kurtuluş çaresi olarak önünde yalnız ölümü görüyordu. Şehrin askerleri nihayet, zalimlerin çokluğu altında ezilerek firar ettiler. Müslümanlar, kılıçları kaldırmış oldukları halde şehre hücum ettiler ve 150.000 kişikadar olan halkı kâmilan kılıçtan geçirdiler. Gasp edilen altın, gümüşü ve kıymetli kumaşları zikretmiye hacet yoktur, çünkü bunların miktarını kalemle ifade etmek imkân haricindedir. Birçok insanların ağzından çok defa, Davtug ²¹³ denilen korepiskopos hakkında şunları işittim: Bunun hazinesi ve evinden sekiz yüz altılık öküz çıkıyordu ²¹⁴.

²¹¹ Saint-Martin, bu faslı, "Mémoires sur l'Arménie" adlı eserinde (c. II, s. 209-214) tercüme etmiş, fakat garip bir yanlışlık içine düşmüştür. O, "hadım" demek olan Ermenice "gud" kelimesini Kürd olarak okumuştur (ED. DULAURIER).

²¹² Ardzen-er-rum (Ardzen des Romains) veya Erzurum şehri, Yukarı Ermenistan eyaletinin Garin muntâsında bulunuyordu. Ermeni müverrihi Arisdakes Lastivertzi (f. XII), bu şehrin Türkler tarafından zaptını ağlayıcı bir insanla tasvir etmiştir (ED. DULAURIER).

²¹³ Davtug, Davit adının Ermenicede küçültülmüş şeklidir.

²¹⁴ Ermenice metinde bu ibare, müstensihlerin dikkatsizliği yüzünden eksik kalmıştır. Urfalı Mateos'un bu eserini hulâsa etmiş olan müverrih Sımbat, bu kısmı şu suretle yazmıştır: "Orada, Davit adlı bir korepiskopos vardı. Bunun hazinesini aldılar, kırk deveye yüklettiler ve evinden yüz altılık öküz çıktı". Fransızca tercümesinde de aynı kısım şu suretle yazılıdır: "İbrahim tarafından alınan Davtug'un hazinesini götürmek için kırk deve lazım oldu ve onun ahırlarından sekiz yüz altılık (sixain) öküz çıkarıldı". Karabet Vardabet Şahnazaryan, altılık'ın (sixain) yedi öküzle çekilen

Bu zamanda, orada, “Messe” âyini icra edilen sekizyüz kilise vardı. İşte, güzel ve muhteşem Ardzın şehri böyle merhametsiz bir katliâm ve acı bir ölümle mahvolmuştur. Toprağa gömülmeyip vahşi hayvanlara yem olan asîlzadelerin ve ruhanîlerin telefâtı ve asîl kadınların çocuklariyle birlikte köle olarak İran’a götürülmeleri ağlıyarak nasıl ifade edilebilir? Bu hâdisse, Ermenistan’ın mahvolmasının başlangıcı oldu. Binaenaleyh, bu katliâm ve tahribata iyi dikkat ediniz. Çünkü Şark milleti, seneden seneye devamlı bir surette mahvedildi, ve Ermenistan’da kılıç ve esaretle zaptolunan ilk şehir Ardzın oldu.

İmparator Monomah, bu feci âkıbetin haberini duyunca, şarka bir ordu sevketti. O, bu orduya, Kamen’i²¹⁵, Vasak’ın oğlu Grigor’u ve cesur Rad’ın kardeşi Libarit’i²¹⁶ kumandan tâyin etti. Bunlar, muazzam bir ordunun başında oldukları halde, İranlılara karşı harb etmek üzere Ermenistana geldiler.

LXXIV.

Aynı yılda, Grek İmparatoru Monomah, Ermeni katolikosu Bedros’a mektup yazarak onu İstanbul’a çağırdı. Katolikos gitmeğe razı oldu. Fakat o, aynı zamanda, “Romalıların bana bir daha Şarka gelmiye müsaade etmemeleri muhtemeldir” diye düşündü ve çok muhterem bir zat olan Haçik’i kendi makamına oturttu. O, Ermeni mezhebine göre takdis âyinlerinde kullanılan mukaddes yağ (“müron”)²¹⁷ için de aynı düşüncelerde olduğu için, bu yağdan 400 litre kadarını demir kaplara doldurdu

büyük sapan gibi, toprağı kazmak için kullanılan bir alet olduğunu ve binaenaleyh “altılık” denilen sapının üç çift öküzle çekildiğini söylemiştir.

²¹⁵ Bu, “Catacalon”un taşıdığı “Kékaumenos” Grek lâkabının bozuk bir şeklidir (ED. DULAURIER).

²¹⁶ Meşhur Orbelian ailesine mensup olan Libarit, Rad’ın (ki Bizans müverrih’i bu adı Horatios olarak yazmıştır) oğluidi. Halbukio, Urfalı Matcos’a nazaran Rad’ın kardeşi idi. Horace, 1022 tarihinde imparator Basil’in, şimalî İberyâ ve Apkazya kralı Georg’a karşı yaptığı harbte ölmüştür. Bak Saint-Martin, “Mémoires sur l’Armenie”, c. II, s. 220, n. 11 (ED. DULAURIER.)

²¹⁷ “Müron”, Ermeni Kilisesinde kralların ve katolikosla piskoposların takdisi için ve vaftiz yapılırken kullanılan mukaddes yağdır (ED. DULAURIER).

ve Romalıların eline düşmemesi için, gecelerin, Ani kapısının yakınında, Ahuryan çayının içinde sakladı. Bu yağ, bu güne kadar orada kalmış bulunuyor.

Bundan sonra, katolikos, kendi evine mensup bulunan silâhlı 300 zadeğân ile cem'an 110 kişi olup katırlara binmiş olan rahip, piskopos ve diyakoslar ve 200 kişilik yaya memur ve uşaklarla beraber yola çıktı. Katolikos Bedros'un maiyetinde, başta, çok meşhur bir zat olan Bulkhar ve divan reisi Haçatur old ğı halde, rakipsiz bir kalem sahibi olan Tadeos, Karneğetz-i Georg, Karneğetz-i Hovannes, Hağbadatz-i Mateos, Kınairetz-i Mihitar, filozof Kabanetz-i Diranun, Mihitarig, Sanahnetzi Vardan, Başkhadatzi Barseğ, meşhur ve muhterem Elise ile kardeşi Barseğ, Çulahagtsak (Çulha oğlu) Georg ve Efrem, Anania ve Haçik bulunmıktadı. Ahdi Atik'a ve Ahdi Cedid'e vakıf olan bütün bu rahib ve filozof adamlar, katolikos Bedros'la beraber seyahat edip İstanbula vardılar. İstanbul halkı, onların geldiklerini duyunca, imparatorluk ricali ile beraber onların istikbaline koştular. Onları muhteşem bir törenle Ayasofya'ya götürdüler. İmparatorla patrik²¹⁸, orada onları karşıladılar ve muhteşem bir saraya götürdüler. İmparator, katolikosu harcırak verilmesini emretti. İlk gün için bir "kentinar"²¹⁹ verdiler. Ertesi gün, katolikos Bedros, saraya imparatorun yanına gitti. Katolikosun geldiğini haber alan imparator, onu karşıladı ve onun altın bir sandalyeye oturtulmasını emretti. Katolikos çıktığı vakit, Elise bu sandalyeyi aldı. İmparatorun hademeleri onu geri almağa gayret ettikleri vakit, Elise vermedi. İmparator, niçin vermediğini sorunca, Elise: "Ey imparator, bu sandalye bir katolikosluk tahtı haline gelmiştir ve ona senyor Bedros'tan başka kimse oturmağa lâyık değildir" dedi. İmparator, bu sözleri haklı buldu ve: "Bu katolikosluk sandalyesini ona bırakın" dedi. Sonra, Elise'ye hitaben: "Bu sandalyenin değeri bir dahekandır. Onu

²¹⁸ Michel Cérulaire.

²¹⁹ "Kentinar", Bizanslıların "kentenarion" şekline koydukları Lâtince "centenarium" kelimesidir. V. asra aid bir Ermeni riyaziyecisi olan Şiraklı Anania (Anania Şiragatz-i) ye nazaran bir "kentinar" yüz libraya taksim edilmişti. Bak: Paskal Aucher, "Eski tartı ve ölçüler" (ermenice), Venedik, 1821. — Urfalı Mateos, şüphesiz, Monomulu'nın katolikos Bedros'a yüz altın hediye ettiğini söylemek istemiştir (KD, DULAURIER).

efendin için sakla, başka kimse oturmasını” dedi. Katolikos Bedros, İstanbul’da, Romalıların arasında dört gün kaldı ve gündün güne daha çok hürmet ve iltifat gördü. O, imparatorun sarayına gittiği vakit katolikosluk asası önden getiriliyordu. İmparator onu görünce eğiliyor ve ricaline de onu karşılamak emrini veriyordu. Dört yıl sonra, imparator ve patrik, katolikos Bedros’a birçok hediyeler, birçok altın ve gümüş ve kıymetli kumaşlar verdiler. Onun refakatında bulunan zadeğâna unvanlar verildi ve hemşirezadesi olan Anania, “Singelos”²²⁰ rütbesine yükseltildi. İmparator, bundan sonra, katolikosa her türlü kıymetli cevaplar verdi ve onları büyük hediyeleri hamilen uğurladı. Katolikos Bedros, Ani’ye dönmeyip Sebastya (Sivas) şehrince Senckerim’in oğullarının yanına gitti ve büyük hürmet içinde orada ikamet etti.

Diğer taraftan, Grek askerleri Şarka geldikleri vakit, Gamen ile Aron²²¹ ve Vasak’ın oğlu Grigor, Gürcü prensi Libarit’i yanlarına çağırdılar. Onlar, Arçovit denilen yerde Gabutru²²² temniye olunan kaleye geldiler. Onların ilerlediklerini haber alan Türkler durdular, Romalılar da Arçovit’de karargâh kurdular. Müslüman askerleri, kahraman Libarit’in üzerine geldiler. Libarit, hemşirezadesi olan gece muhafızı cesur Çortuaneli’i onlara karşı çıkardı. Müslümanlar geceleyin taarruza geçtiler. Gürültü esnasında, Libarit: “Yetiş, müslüman askerleri bizi ihata ettiler” diye seslenildiğini işitti. Libarit: “Bu gün Cumartesi olup Gürcülerin muharebeye çıkma sırası değildir” diye cevap

²²⁰ “Syncelle”. Bu unvanı haiz olan kimseler, Grek kilisesinde mühim bir mevki işgal ediyorlardı. Syncelle, doğrudan doğruya patrikin vekili idi ve hâlefî sayılırdı. Bak: Codinus, “De offic.,” fasıl XX (ED. DULAURIER).

²²¹ Aron Vestès, Bulgar milletinden olup Vladosthlav’ın oğlu ve Prusia ile İbatzès’in kardeşi idi. Aron, Grekler namına Vaspurakan valisi bulunuyordu. Cedrenus, s. 602.- Bak: Stritter, “Memoriae populorum olim ad Danubium incolentium”, c. II, kısım II “Bulgarica”, s. 458 (ED. DULAURIER).

²²² Bu muharebeyi nakletmiş olan Arisdages Lasdiverstzi’ye nazaran, (fakıl XIII), muharebe, Ararat eyaletinde Basen ovasında olmuştur. Buna göre, Arçovit mintıkası ile Gabutru kalesi, bu ovaya yakın bulunuyorlardı. Bak: İncicyan, “Eski Ermenistan” s. 510-511. — Cedrenus’un yazısına göre (s. 604), Romalılar, Libarit geldikten sonra, üzerinde “Capetrum” kılıcının bulunduğu bir tepenin eteğinde bulunan ovaya inmişlerdir (ED. DULAURIER).

verdi. Bununla beraber, Çorduanel, geceleyin, bir arslan gibi, müslümanların üzerine atıldı. Fakat düşmanı takip ettiği sırada, ağzına bir ok isabet etti ve ensesinden çıktı. Böylelikle, cesur ve kuvvetli Çorduanel öldü. Libarit, Çorduanel'in öldüğünü haber alınca, kudurmuş vahşi bir hayvan gibi savaşın içine atıldı. Bütün müslümanları tarlalara dağıttı ve toprağı onların kanı ile boyadı. Libarit'in kahramanlığını gören Roma askerleri, kıskançlıklarından, onu düşmanın içine terk edip kaçtılar. Bunu gören müslümanlar, Gürcülere karşı harb etmek üzere geri döndüler. Muharebenin şiddetli bir anında, Libarit düşman askerlerinin arasında bir arslan gibi gürlerken, arkasında bulunan bir Gürcü askeri, kılıcıyla onun atının ayağını dizlerinden kesti. Libarit, kalkanının üzerinde oturmuş olduğu halde yere düştü. O, "Libarit benim" diye seslendi. Müslümanlar, Gürcü askerlerinin birçoğunu kılıçtan geçirdiler, kalanlarını da firara mecbur kıldılar. Onlar, Libarit'i de esir edip Horasan'a²²³, Sultan Tuğrul'un yanına götürdüler²²⁴. Çünkü onun şöhreti çoktan oralarda işitilmişti ve Sultan onun kahramanlığını biliyordu. Libarit iki yıl Sultanın yanında kaldı ve muhtelif vesilelerle kahramanlığını ispat etti. Günün birinde, kuvvetli ve cesur bir müslüman zenciyi, sultanın huzurunda onunla karşılaştırdılar. Libarit, galip gelerek zenciyi öldürdü. Bunun üzerine, sultan onu serbest bıraktı ve ona büyük mükâfatlar verip Roma memleketine yolladı. Libarit İstanbul'a geldi. Monomah, onu görmekle çok memnun kaldı. Ona kıymetli hediyeler verdi ve evine, karısının ve çocuklarının yanına gönderdi. Bu Libarit, Gürcü milletinden kuvvetli bir aileye mensup Rad ile Zoiad'ın²²⁵ kardeşi idi.

²²³ Ermeni müverrihleri, Horasan adıyla yalnız bölgeyi değil, bütün İran'ı ve umumiyetle onun garbinde İran Selçuklularının imparatorluğunu teşkil eden Azerbaycanı, Ermenistanı ve hatta Mezopotamya'yı kasdetmişlerdir (ED. DULAURIER).

²²⁴ XIII. asırda kendi ailesinin tarihini yazmış olan Sünik piskoposu İstapanos (Etienne) Orbelyan'a nazaran, Gürcü reisleri Libarit'i kışkırdıklarından dolayı onun atının dizlerini kestiler. Libarit yere düştükten sonra onu olduğu yerde öldürdüler. Bak: "l'Histoire de la maison satrapale de Siounik", fasıl LXV, ve Saint-Martin, "Mémoires sur l'Arménie, c. II, s. 75 (ED. DULAURIER).

²²⁵ Anılı Samuel Vekayi-nâmesinde bu ad "Zevad' olarak yazılmıştır.

LXXV.

499 (9 Mart 1050—8 Mart 1051) tarihinde, Romalılar büyük bir felâket içine düştüler. Birçok eyaletler tahrip edildi ve halk kılıçtan geçirildi. Kana susamış menfur Badzinag²²⁶ milleti tarafından büyük katliâmlar yapıldı ve Romalılar acı ve çok felâketli günler geçirdiler. Zira, Yılan²²⁷ milleti hareket edip Khardeşler'i²²⁸ önlerinden sürdüler. Muhaceret eden Khardeşler de Uzlar'ı²²⁹ ve Badzinagları ileriye sürdüler ve bütün bu milletler müttefiken hiddetlerini Romalılara karşı çevirdiler. İstanbul büyük sıkıntılar içine düştü ve meşhur prensler esir edildiler. Romalıların o yıl içinde düşer oldukları felâketleri nakletmek imkân haricindedir. Çünkü bunlar, vahşetle hareket

²²⁶ Constantin Porphyrogénète ("De admin imp.", XXXVII), Peçeneklerin ilk ikamet yerini İtil (Volga) ile Geech veya Laik arasında olarak tesbit etmiştir. Aynı eserde okunduğuna göre, Uzlar, X. asrın sonlarında, Chersonèse Taurique'de ikamet eden Hazarlarla ittifak edip, Peçeneklere taarruz ettiler ve onları ileriye sürüp topraklarını ellerinden aldılar. Yerlerinden tırd edilmiş olan Peçenekler, Uzların üzerine hücum ettiler, onları kendi memleketlerinden kaçırdılar ve Tuna'nın öte kıyısına kadar yayıldılar. Urfalı Mateos'un işaret ettiği bu devirde Peçenekler, Tanais ile aşağı Tuna arasında bulunan yerlerde ikamet etmekte idiler (ED. DULAURIER).

²²⁷ Ermenicede, "ots" kelimesinin genitif cemi şekli olan "orsitz". Hen önce, Mateos'un, bu kelime ile Ouzes veya Ghozz milletini kastettiğini sanıyordum. Fakat sonra biribiri üzerine atılan muhtelif barbar kabilelerini arkaya arkaya sıraladığını görünce bu faraziyei terkettim. Bence, kardeşlerin ve Peçeneklerin arkasından hicret eden bu kabile, Tatar veya Hun menşelidir (ED. DULAURIER).

²²⁸ "Khardeş", Ermenicede "sarışın, sarı saçlı" demektir. Bu vasıf, İskit ırkından olan "Daoc" milletine mensup "Xanthii" kabilesini hatıra getirmektedir (Strabon, XI, 8). Bununla beraber, bunların Uzlar tarafından Macaristan'ın geniş ovalarına doğru sürülmüş olan Macarlar olduklarını biliyoruz. Finlere mensup sayılan Macarların eşkâlî müverrihlerimizin onlara verdiği vasıfa uymaktadır. Urfalı Mateos, şüphesiz, Hazer ve Karadeniz'in kıyılarından Tuna'ya kadar olan yerlerde dağınık bir halde ikamet eden aynı kabilelerden birini kastetmiştir (ED. DULAURIER).

²²⁹ Ouzes veya Ghozzlar, Türklerin bir kolunu teşkil ederler. Bunlar, Nelçuk oğullarının idaresi altında, XI. asrın başlarında, Türkistan'a doğru hicret ettiler ve İran'ı, Ermenistan'ı, Mezopotamya'yı, Suriye'yi ve Anadolu'yu talâk eylediler. Bu kavmin bir kısmı da, İtil ve Laik nehirleri arasında Hazer denizinin şimalinde yerleşmişti. Bak: d'Ohsson, "Voyage d'Abou-el-Cassim" s. 484 (ED. DULAURIER).

edip Romalıları merhametsiz bir surette esaret altına aldılar. Dehşet içine düşmüş olan imparator, onlara karşı çıkmağa cesaret edemedi. Çünkü düşman askerleri, sayısız denecek kadar çoktu. Düşman, günlerce orada kaldıktan sonra kendi memleketine döndü ve Roma memleketinde asayiş tekrar yerine geldi.²³⁰

LXXVI.

500 (9 Mart 1051 — 8 Mart 1052) tarihinin sonunda, zehirli ve hain dilli adamlar, imparator Monomah'a giderek, Bağın muntakasında ikamet eden Ermeni zadeğânları hakkında tezviratta bulundular. Bu adamlar, imparatora, onların gûya kendi emirlerine itaat etmediklerini ve isyan etmek niyetinde olduklarını söylediler. İmparator, Bağın'e askerlerle beraber bir kumandan sevketti. Beros adlı bu adam, kötülüğünün zehirini masum adamların üzerine döktü. Bütün bölgeleri hiddetle tahrip etti ve bütün zadeğânı mevkilerinden düşürdü. Çünkü, menfur ve fena bir adam olan bu Beros²³¹, bir şeytan başı idi. Bu, Habel'in dört oğlu olan kuvvetli ve cesur Harbig'i, Davit'i, Leon'u ve Kostantin'i diğer bazı reislerle beraber tevkif etmek istedi. Bunun üzerine onlar gizlice ittifak ettiler ve, imparator zalim Beros'un yaptığı tahribattan haberdar edilinceye kadar her birinin kendi kalesinde kapanmasını kararlaştırdılar. Onlar, her birinin cumartesi gününü kendi kalesini zaptetmesi hususunda yemin ettiler. Fakat, mütteliklerden Tılbağd²³² kalesinin senyörü olan Torosag, yeminini ayak altına alıp, bütün reislerin kendi davetine icabet etmemek için ittifak ettiklerini Beros'a haber verdi. Bundan haberdar olmyan Habel oğulları, evvelden kararlaştırdıkları

²³⁰ Cedrenus (s. 479 ve devamı) ve Zonaras (c. II, s. 182 ve devamı), Peçeneklere karşı yapılan bu harbi uzun uzadıya nakletmişlerdir. Ertesi sene, yani 1051 tarihine kadar sürmüş olan bu muharebenin hikâyesinin bir hulâsası Lebeau'nun eserinde (XLXVIII, 39-41) okunabilir (ED. DULAURIER).

²³¹ Bu general, "Katapan" ünvanına nazaran, aslen bir Grek olsa gerektir. 1055 tarihinde Beros'un yerine Mélissene geçti ve imparatoriçe Teodora, Bağın muntakasının idaresini ve Abel'in oğulları olan Ermeni prenslerine bakmak vazifesini ona tevdi etti. Bak: Çamiçyan, c. II, s. 952 ve 960 (ED. DULAURIER).

²³² Bağın muntakasnda bir kale. Bak: fasıl LXIX, haşiye 3.

veçhile, cumartesi günü Tilkhum eyaletinin yakınında bulunan büyük Argını kalesini zaptettiler. Diğer müttelikler ise, Beros'un davetine itaat edip onun yanına gittiler. Beros, Habel'in oğullarının yaptıkları işi duyunca, büyük bir kuvvetle beraber Argını kalesine karşı yürüdü ve onu günlerce muhasara altına aldı. Beros, kalenin metanetini görüp hayret içinde kaldı ve ona karşı harb edemedi. Çünkü kale çok yüksek bir yerde, zaptı imkânsız bir halde olduğundan ona yaklaşamadı bile. Bunun üzerine, Beros, bir kötülük düşündü ve: "Harbig'in başını getirene birçok altın ve gümüş vereceğim, imparator tarafından da rütbe ve mevki verilecektir" diye ilân etti. Harbig ile beraber büyümüş ve onunla birlikte kalede bulunan eski dostları, bunu duyunca, Yuda'ya ve kardeş katili Kabil'e lâayık ihanet düşüncelerine kapıldılar. Harbig, kaleye yakın ve karşı tarafta bir yeri birçok adamla beraber müdafaa ediyordu. O, tam üç gün hiç uyku uyuyamamıştı. Hainler, ona: "Ey efendimiz, niçin uyumuyorsunuz? Görüyorsunuz ki biz senin için ölmeğe hazır bulunuyoruz" dediler. Son derece yorgun bulunan Harbig, onların sözlerine inandı ve uyudu. Onun uykusu derinleşince akrabasından olan bir adam, kahraman adamın başını kesti ve katapan Beros'a götürdü. Fakat katiller, bu işlerine mukâfat olarak, lânetten başka bir şey kazanmadılar. Beros, Harbig'in başının bir kazığın ucuna geçirilip kale kapısının önünde teşhir edilmesini emretti. Sabah olunca, Harbig'in kardeşleri onun başını görüp tanıdılar. Onlar, derhal, kale kapısını açtılar ve üç kardeş, başları üzerine toprak dökerek Harbig'in kesik başının önünde eğildiler ve ağladılar. Onlar, o kadar acıklı bir surette figan ettiler ki ordunun bütün efradı ağlamaya başladı. Beros, metin Argını kalesini bu suretle ele geçirdi. O, Habel'in oğulları olan Harbig'in kardeşlerini de İstanbul'a imparator Monomah'ın yanına getirdi. İstanbul'a getirilen bu adamların heybetleri karşısında, imparator ile bütün Grekler hayran oldular. Çünkü onlar muhteşem endamlı ve bütün Greklere nazaran çok uzun boylu idiler. Onlar, güzellikleri sayesinde fena muameleye maruz kalmadılar ve imparator, bu kuvvetli ve cesur Ermeni prenslerini, yani Davit'i, Leon'u ve Kostantin'i bir adaya sürgün etmekle iktifa etti.

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

(1053 - 1102)

Tarihimizin bu noktasına kadar olan kısmını yazmak için büyük gayret ve çalışmalarda bulduğumuz yüz senelik bir devre ait yazıları senelerce okuduk ve tetkik ettik. Bir o kadarı da eski senelerde doğmuş olup göz veya kulak şahidi olanlardan ve Ermeni milletin kendi günahları yüzünden duçar olduğu bütün felâketleri gözleriyle görmüş ilk müverrihlerin yazılarını okuyanlardan topladık. Ermeni milletin, uzun saçlı Eğimatzi (Elyméen) milletin, Türklerin ve hattâ kardeşleri olan Romalıların elinden çekmiş olduğu şiddetli ıstırap ve son zamanlarda olan feci vakalar hakkında uzun bir zaman düşündüm. Bundan dolayı büyük bir iş telâkki ettiğim bu eseri başa çıkarmak için mütemadiyen düşüncelere daldım. Bütün gayretimi topluyarak vesikaları bir araya getirdim, mezkûr üç millet ile patrikler ve diğer muhtelif milletler ve krallar hakkında buraya kadar yazı yazdım. Bundan sonra nakledeceğim vakalar, çok defa şahit vaziyetinde olan babalarımızın zamanında geçmiş ve bugünkü akıbetimizin başlangıcı olmuştur. Benim asıl düşüncemi ve gayemi teşkil eden bu devrin vakalarını tam sekiz yıl tetkik ve mutalâa ettim ve bütün bunları, zaman geçtikçe unutulmasın diye aydınlığa çıkarmak ve yazı ile tespit etmek istedim. Ben, bir manastır rahibi olan Urfalı Mateos, bu işin müşkülâtını hiçe saydım ve onu ancak tarih sevenlere bir hatıra olarak bırakmak istedim. Onlar, geçmiş zamanları tetkik etmiye kalkıştıkları vakit, devirleri ve o zamanlarda vukubulan felâketleri kolayca öğrensinler ve günâhlarımızdan dolayı Allahın gazabına nasıl inaruz kaldığımızı düşünsünler. Çünkü, günâhlarımızın yüzünden bu taraflarda hristiyanların uğradıkları telefâtı ve Allahın, müslüman milletlerin eliyle bize verdiği cezayı ve tehdidi unutturmamak istedim. Binaenaleyh Allahımızın nasihatlarının daima kulağımızda bulunması lâzımdır. Çünkü, lâıyk olduğumuz cezayı gördükten sonra şimdi tekrar aynı günâhların içine dalmış bulunuyoruz.

Bundan sonra manastır reisi olan Urfalı Mateos'un çalışmalarının neticesi olan seksen yılın tarihini de nakledeceğiz.

LXXVII.

502 (8 Mart 1053-7 Mart 1054) tarihinde büyük Antakya şehrinde, felâket alâmeti olan korkunç bir nişane belirdi. Bu alâmet, güneşin içinde göründü ve herkesi hayret ve korku içine düşürdü. Bütün hristiyanlar bundan dolayı dehşete kapıldılar, çünkü bu, Allahın muhakemesinin icra olunacağını ihtar ediyordu. Allahın gazabı şu suretle ilân edildi. Antakya-daki Süryanîler çok zengin olup debdebeli bir hayat sürüyorlardı. Bunların gençleri, kendi kiliselerine gittikleri vakit beş-üz kişilik kabileler teşkil ederek katırlara binmiş oldukları halde gidiyorlardı. Romalılar bunları kıskandılar, onlara karşı onların bir kin beslediler. Süryanî ilerigelenlerinden birisinin birçok köleleri vardı. Bundan dolayı Roma patrikinin huzurunda mühim bir muhakeme yapıldı. Romalılar mezkûr Süryanîyi bu muhakeme vesilesiyle kendi mezheplerine döndürdüler ve onu kendi rızasıyla vaftis ettiler. Böylelikle bu adam, kendi nancını terk edip Süryanîlerin büyük bir düşmanı oldu. Süryanîler bu yüzden büyük sıkıntılara duçar oldular. Zira her gün mezhep yoklamaları ve nizalar vukubuldu. Romalılar o kadar hayasızlaştılar ki ne yaptıklarını da bilmeyip patriklerinin emriyle Süryanîlerin İncilini yaktılar. Fakat onlar Allahın İncilini ateşe attıkları vakit İncilden bir ses çıktı ve kitap alevlerin içinden dışarı fırladı. Onlar, İncili ikinci defa olarak tekrar ateşe attılar, fakat o yine dışarı çıktı. Onlar, küstahlıkları yüzünden kudurmuş bir halde mukaddes İncili tekrar ateşin içine attılar. İncil bu defa da olduğu gibi dışarı çıktı. Fakat mukaddes İncil dördüncü defa tekrar ateşe atılınca yandı. İşte, Hazreti İsa'nın mukaddes İncili, Antakya şehrinde Romalılar tarafından bu suretle yakıldı. Patrikle bütün halk, İncilin yakıldığı yerden kiliseye döndükleri vakit o kadar sevinç içinde idiler ki sanki kötü bir düşmanı yenmişlerdi. Onlar S. Bedros kilisesine girince binanın içinde korkunç bir gürültü koptu, şiddetli bir zelzele oldu ve bütün şehir sarsıldı. Başka bir günde de S. Bedros kilisesinin üzerine gökten ateş düştü ve kilise, temelden damına kadar bir fener gibi yandı. Taşlar, odun gibi yandılar ve alev göklere yükseldi. Mimberin bulunduğu yerde toprak yarıldı ve mukaddes sed toprağın derinliklerine gömül-

dü. 20,000 altın kıymetinde olup Büyük Kostantin tarafından S. Bedros kilisesine konulmuş olan ve mukaddes mimberin geceleri daima aydınlık içinde kalması için yukarıda asılı bulunan ışıklı taş ta enkaz içine gömüldü ve onu bulmak kabil olmadı. Romalıları ait diğer kırk kilise de S. Bedros kilisesiyle beraber yandı, fakat Ermeni ve Süryanîlerin hiçbiri zarar görmedi. Bundan dolayı büyük korku içine düşmüş olan Antakya halkı, ağlıyarak dua etmeye başladı. Patrik, bütün papazlar, diyakos ve her sınıftan ruhanîlerle erkek, kadın ve ihtiyarlar ve çocuklardan müteşekkil kalabalık bir halk ile birlikte muhteşem dinî esvapları giymiş ve mukaddes kilise çşyasını ellerinde tutmuş oldukları halde şehrin içine dolaştılar. Onlar, dağdan inen seller üzerinde yapılmış olan küçük köprünün bulunduğu "Horom meydanı" denilen yere gelince yer aniden büyük bir gürültü ile çınladı ve öğleyin altıncı saatte zelzele oldu. Bu anda toprak yarıldı ve patrikle birlikte 10,000 kadar insan derinliklere gömüldü. Onbeş gündür bu girdabın içinden bunların feryadları işitiliyordu. Sonra yarık kapandı, onlar orada öldüler ve bugüne kadar orada kalmış bulunuyorlar. Antakya halkı, türlü türlü günahlarından dolayı âdil hâkim olan Allahın bu cezasına çarpılmıştır. Gerek Romalı ruhanî sınıfının, gerekse hristiyanların Antakya şehrinde yaptıkları günahkâr işler ağza alınamaz. Onların bu fena işlerinin dumani, Sodom ve Gomoreninkinden daha ziyade yükselmişti. Buna karşılık olarak gördükleri cezaların büyüklüğü bunu göstermiştir. Çünkü Sodom ve Gomore'de, günahkârları mahvetmek için ateş düştü, burada yani günahkâr Antakya şehrinde ise fenalık yapanlar gerek ateş, gerekse toprağın yarılmasıyla telef edildiler. Onlar hâlâ küstahlıklarında ısrar edip duruyorlar. Onlar, Allaha tapındıkları halde dinsizlere lâıyk işler yapıyorlardı ve ağıza alınamıyacak menfur hareketlerde bulunuyorlardı. Hazreti İsa'nın, "bir kadına bakmak bile günahdır" dediğine göre, bu işleri yapanlara ne demek lâzımdır? Ya livata için ne demelidir? İşte Allah, Antakya şehrine bu günahların cezasını vermiştir.

LXXVIII

503 (8 Mart 1054-7 Mart 1055) tarihinde Ermenistan üzerine zehirli ve öldürücü bir rüzgâr esti. İran sultanı Tuğrul, paytahtından hareket edip deniz kumu kadar çok olan askerlerle beraber Ermenistan'a yürüdü¹. Sultan, Bergri şehrine gelip burasını hücumla zaptetti ve oranın ilerigelenlerini, zincirle bağlı oldukları halde esir olarak götürdü. O, diğer şehirleri de kılıçla tahrip etti ve halkı öldürdü. O, ateş fişkırان kara bir bulut gibi hareket edip öldürücü bir dolu sağanağı ile birlikte Arceş denilen şehrin üzerine geldi. Bu şehre karşı sekiz gün şiddetli bir muharebe yaptı. Düşman askerlerinin çokluğuna karşı aciz bir vaziyete düşen şehir halkı, altın, gümüş, at ve katırlardan ibaret birçok hediyeleri hamilen Sultana itaat etmiye koştular. Halk, bu suretle ve yalvarmaları sayesinde dostluk ve sulh aktetmiye muvaffak oldu ve: "Ey cihangir Sultan! Git Mandzgert² şehrini zaptet, biz ve bütün Ermenistan sana tâbi olalım" dediler. Sultan Tuğrul bu sözlerden çok memnun kaldı. Ordusuyla beraber hareket etti ve her türlü fenalıklarla dolu bir yılanı benzeyen Mandzgert şehrine geldi. Sultan, şehri kuşattı ve Karaklukh (Taşbaşı) denilen yerde karargâh kurdu. Ertesi gün, şafak sökölünce Sultan, hücum borusunun çalınmasını emretti. O gün, Mandzgert şehri kuşatılınca hristiyanlar için korkunç bir manzara hasıl oldu. Çünkü, boru sesleri aksedince bütün ordu tarafından yükselen bağırışlar şehrin surlarını sarstı. Şehrin içinde bulunan hristiyanların vaziyetini nasıl tarif etmelidir? Onlar, tek bir insan gibi müttefiken hareket edip şiddetli hücumlara göğüs gerdiler. Şehrin Romalı kumandanı, Abukab'ın oğlu din-

¹ Tuğrul Beyin yaptığı bu sefer, Arisdakes Lastiverdtzi tarafından çok enteresan teferruatla nakledilmiştir. (Bk: aynı müverrihin eserinin fasıl XVI). Tuğrul, ordusunu dört kısma bölmüştü. Üç bölüm, Ermenistan'ın merkez ve şimal taraflarına taarruz edip Chaldée Pontique'e, Tayk'a ve Coroh nehrine kadar tahribat icra etti. Ordunun dördüncü kısmı ise, Tuğrul'un bizzat kumandası altında olduğu halde Malazkird'i muhasara etmiye geldi (ED. DULAURIER).

² Mandzgert, Manavazagert veya Manazgert, Ermenistan'ın en eski şehirlerinden biri olup Turuberan eyâletinin Hark adlı muntakasında bulunuyordu. Mezkûr şehir, bugün, Erzurum vilâyetinde Malazkird namıyla mevcud bulunuyor. (ED. DULAURIER).

dar ve faziletli Vasil³ idi. O, şehrin her tarafını tahkim etti. Gerçek kadın, gerekse erkek bütün cesur adamları vazifelere tâyin etti. O, her birine, imparator namına mevki ve rütbeler vaadetti ve bütün halka gece gündüz durmadan cesaret verdi. Müslüman askerleri, günlerce hiç durmadan hücumlarına devam ettiler. Onlar, şehri içinden zaptetmek için yeraltı geçitleri kazdılar. Bunu haber alan şehirli de aksi istikametten toprağı kazmağa başladılar ve düşman laşımalarını kâmilan esir ettiler. Esir edilenlerin içinde Sultanın Osgedzam⁴ adlı kaynatası da bulunuyordu. Şehirli, esirleri surun üzerine çıkardılar ve orada öldürdüler. Bunu gören Sultan sonderece kederlendi. Pağış (Bitlis)e adam gönderip imparator Vasil'in, her şehrini dövmek için yaptırmış olduğu onbeş çemberli korkunç ve hayret verici mancığını getirtti. Bu mancınık kurulunca şehir kâmilan dehşet içine düştü. İlk vuruluştta üç muhaliz öldü ve en ileri mevkiye bulunan bir asker şehrin içine atıldı. Bunun üzerine şehir halkından bir rahip ortaya çıktı, mancınığa karşı âcilen bir makine kurdu ve attığı ilk taşla mancınığı isabet ettirip onun baş tarafını kırdı. Dehşete kapılmış olan şehir halkı, bunu görünce tekrar cesaret aldı. Fakat müslümanlar, birkaç gün içinde mancınığı tahkim edip hiçbir taraftan yanaşılmaz bir hale getirdiler ve şehrin surunu çok büyük taşlarla dövmeye başladılar. Bütün şehir, dehşet içinde sarsılmağa başladı. Bunun üzerine Vasil, bütün şehre hitaben: "Mancınığı yakmağa muktedir olan herhangi bir adama, birçok altın, gümüş, at ve katırlar vereceğim. İmparator tarafından da ona rütbe ve mevki verilecektir. Şayet bu adam müslümanlar tarafından öldürülürse mükâfat onun oğullarına veya akrabasına verilecektir" diye ilân etti. Bunun üzerine bir Frank⁵ ileri atılıp: "Ben dışarı çıkıp o mancınığı yakacağım. Bu gün ben,

³ Bu Vasil'in babası bir Ermeni, annesi de bir Gürcü idi. Aslen Tayk cyaletinden olan Vasil, imparator Monomah tarafından Mandzgert'e vali tayin edilmişti (ED. DULAURIER).

⁴ 99 numaralı yazma nüshada aynen "Osgedzam" olan bu ad, 95 numaralı nüshada "Osgodzam" şeklinde yazılıdır. Bu Ermenice kelime, "altın renkli uzun saçlı" demektir. Bu, Tuğrul'un kaynatasının Türkçe adının bir tercümesi olsa gerektir (ED. DULAURIER).

⁵ Grek imparatorluğunun ordusunda, Avrupa'nın muhtelif memleketlerinden gelmiş Franklar ve bilhassa Normanlar bulunuyorlardı (ED. DULAURIER).

kanımı bütün hristiyanların uğuruna dökeceğim, çünkü yalnızım ve benim için ağılayacak ne karım, ne de çocuklarım vardır” dedi. Adam, kuvvetli ve süratli bir at istedi. Zırhını giyip miğferini başına geçirdi, mızrağının ucuna bir kâğıt geçirdi ve koyuna üç şişe nefi yerleştirdi. O, bu vaziyette, bir postacı tavrını takınıp yola çıktı. Adam, hristiyanların dualarına ve Allaha karşı olan itimadına güvenip müslüman karargâhına doğru ilerledi. Müslüman askerleri, mızrağın ucundaki kâğıdı görünce, onun bir postacı olduğunu zannettiler ve hiçbir şey sormadılar. Öğle vakti idi ve hava çok sıcaktı. Herkes çadırına çekilmiş uyuyordu. Frank, mancının önüne gelince durdu. Düşman askerleri, onun, mancınığı temaşa edip hayret ettiğini zannettiler. Fakat o, derhal, şişenin birisini çıkarıp mancının üzerine attı. Sonra bir kartal süratiyle mancının etrafını dolaşıp diğer şişeyi de attı. Adam, üçüncü şişeyi de aynı surette attı. Mancınık aniden ateşle sarıldı, Frank da kaçtı. Müslüman askerleri, yapılan işi görmüş olup Frankın arkasına düştüler fakat o sağ ve salim olarak şehre girdi. Mancınık kâmilten yandı. Hristiyanlar büyük sevinç duydular ve şehir halkı Frankı bolca mükâfatlandırdı. Bunu haber alan imparator Monomah, onu yanına çağırdı ve onu rütbe ve mevki sahibi yaptı. Sultan kendisi de Frankın bu işine hayran oldu ve Vasil’e, bu cesur adamı mükâfatlandırmak için görmek istediğini söyledi, fakat Frank bunu reddetti. Bundan çok öfkelenen Sultan, suru devirmek üzere dibini tekrar kazmak emrini verdi. Şehirliler, onun bütün makinelerini hiçe sayarak cesaretle mukavemet ettiler. Onlar, demir çengeller yaparak toprağı kazanları, bunlarla tutup yukarı çıkarıyorlar ve öldürüyorlardı. Bunu gören Sultan, işi durduttu ve çok mahcup bir vaziyete düştü. Bunun üzerine şehirliler, mancınığa bir domuz koyup onu Sultanın ordusunun içine fırlattılar ve hep bir ağızdan: “Ey sultan, bunu kendine karı yap, biz de Mandzgert şehrini cihaz olarak sana veririz” diye bağıldılar. Buna sonderece öfkelenen Sultan, onu getirenlerle kendisini Mandzgert’e getirenlerin başlarını kestirdi⁶. Sonra çok mahcup bir halde İran’a döndü.

⁶ Biraz karışık olan bu ibare, Fransızca tercümesinde şu suretledir: “Sultan, domuzu getirenlerin başlarını kestirdi ve onların cesetlerini Mandzgert şehrinin önüne serdirdi”.

Böylelikle Mandzgert şehri, Allahın lütfü ile Türklerin elinden kurtulmuş oldu.

LXXIX.

504 (8 Mart 1055-7 Mart 1056) tarihinde Roma imparatoru Monomah, ondört sene saltanat sürdükten sonra öldü⁷. Yerine, baldızı olan Küra-Todor geçti ki bu Elekhdor ("Elector") tesmiye olunmuştur. Bu, Küro-Zoi'nin hemşiresi olup çok faziletli bir bakire idi. Bu, herkese ve bilhassa dullara ve esirlere iyi bakılmasını emretti ve haksızlığa uğramış olan bütün insanların haklarını iade ettirdi. O, bütün mahpusların serbest bırakılmalarını emretti ve bunlar arasında bulunan Habel'in oğulları ve Harbig'in kardeşleri olan Ermeni reislerini hapisten çıkarttı. Onları, bulundukları adadan getirtti ve bir daha kabahat işlememeleri için nasihat edip büyük iltifatlara mazhar kıldı ve kendi yurtları olan Argini kalesine uğurladı. Aynı yılda "katapan" Beros'un yerine Melisanos vali tayin edildi. Çok iyi ve şöhretli bir adam olan Melisanos, dullara ve esirlere karşı merhametli ve aynı zamanda memleketi imar edici bir zattı. Küra-Todor, iki yıl ve üç ay hâkimiyet icra ettikten sonra tam bir dindarlık içinde öldü⁸. İmparatorluk tahtına ihtiyar Mihail çıktı ki bu da yedi ay hâkimiyet icra etti⁹.

Bu zamanda Romahların içinden Gomanos adlı bir prens, büyük bir ordu ile beraber İstanbul'a karşı yürüdü. O, Okyanus denizinin beri kıyısında karargâh kurdu ve imparatorluk tahtını cebren almak istedi. Bu vaka, 505 (7 Mart 1056-6 Mart 1057) tarihinde oldu. İmparator Mihail, Garb memleketinin

⁷ Monomah, 1 Eylül 1054-1055 tarihinde ölmüştür. Lebeau ve de Muralt, her biri, Bizans vaka-nüvislerinin bu imparatorun hüküm sürdüğü zamana dair ayrı bir surette göstermiş oldukları rakamlara istinaden, birincisi 30 İkinci Teşrin 1054, ikincisi de 11 İkinci Kânun 1055 tarihlerini kabul etmişlerdir. Urfalı Mateos ise, Monomah'ın ölüm tarihini birkaç ay evveline koymuştur (ED. DULAURIER).

⁸ Theodora, 1056 yılının Ağustos ayı sonunda ölmüştür. Bu ölümlerden sonra, Michel Stratiotique derhal imparator ilân edilmiştir (Cedrenus, s. 619) (ED. DULAURIER).

⁹ Michel Stratiotique, bir yıl sonra tahttan feragat etmiştir. Bunun yerine, 11 Eylül 1057 tarihinde, İsaac Comuene tahta çıkmıştır (ED. DULAURIER).

bütün askerlerini toplayıp, muazzam bir orduya beraber denizi geçerek Khropolis'a (Chrysopolis-Üsküdar), Gomanos'un üzerine geldi. O gün, hristiyanlar arasında korkunç bir muharebe oldu. Onlar şiddetle birbiri üzerine atılıp yekdiğerini kılıçtan geçirdiler. Sayısız hristiyanların kanı aktı. Gomanos, bir arslan şiddetiyle gürlüyerek Roma imparatorunun askerleri üzerine atıldı. Onları firara mecbur kıldı ve kâmilten kılıçtan geçirdi. Onlar, Büyük Okyanus denizinin kıyısına yayılmış ve şiddetli muharebeden dolayı o kadar yorulmuşlardı ki rüzgârdan uyuşmuş çekirge gibi denize dökülüp ölüyorlardı. Onların birçoğu da kılıçla öldürüldüler. O gün, Romalılardan 115,000 kişi¹⁰ öldü. Hemen bütün reisler esir edildiler. Sarayda bulunan prensler, bu büyük telefâtı görünce, imparatorluk tahtını, —bütün Grek milletini matem içine sokmuş olmasına rağmen— Gomanos'a vermeğe karar verdiler. Patrikle beraber bütün İstanbul ricali, Gomanos'un yanına gittiler ve ona yemin ettirdikten sonra onu götürüp imparatorluk tahtına oturttular¹¹. Böylelikle Grek memleketi asayişe kavuştu. Bununla beraber o yıl, memleket içinde pek çok tahribat ve talan icra edildi. Çünkü Gomanos'un ve Mihail'in taraftarları, kendilerine muhalefet eden yerleri tahrip eyliyorlardı¹². Bu tahribat, gittikçe daha

¹⁰ Fransızca tercümesinde: "150,000 kişi".

¹¹ İsaac Comnène'in tahta çıkmasıyla neticelenen bu ihtilâlin ve İznik civarında Pétroa önünde vukubulan Adès meydan muharebesinin teferruatı Cedrenus'un (s. 624-627) ve Zonaras'ın (c. II, s. 209-210) eserlerinde okunabilir. İmparatorun ordusu, Şark "Domestique" i olan hadımağası Teodor'un ve Comnène'in kayınbiraderi Magistros Aaron Vestès'in kumandaları altında bulunuyor ve Lycanthe, Pnyemius, patris Frank Randolphe ve Basile Trachaniotès tarafından destekleniyordu. Bunlar, önce, ordusunun orta kısmına kumanda eden Comnène'i ve sağ cenahını tutmuş bulunan Romain Sclérus'u mağlûp ettiler. Fakat ordunun sol cenahına kumanda eden Catacalon, zaferi kazandı ve Randolphe esir düştü. Üç ay sonra, Ağustos ayı sonunda, Michel Stratiotique, patrik ve Catacalon tarafmdan tazyik edilip, imparatorluk sarayını terketmiye razı oldu. Ağustos ayının 31 inci günü, sabah erken Catacalon, sarayı İsaac'ın namına işgal etti, o da aynı günün akşamı oraya geldi (ED. DULAURIER).

¹² İsaac Comnène'in tahta çıkmasından hemen sonra imparatorluğun bazı cyâletlerinde sükûnet tamamiyle yerine gelmemiş olabilir. Fakat malûmumuz olduğu veçhile, Michel Stratiotique, tahttan feragat ettikten sonra Cedrenus'a göre, imparator olmazdan evvel ikamet ettiği evine çekilmiş ve sakin bir hayat geçirmiş veya Michel Attaliote'e göre, bir manastıra girmiştir (ED. DULAURIER).

çok genişledi ve Gomanos'un tahta çıktığı güne kadar devam etti. Gomanos, iktidarı eline aldıktan sonra bir ferman çıkardı ve memleketi sükûnete kavuşturdu. Gomanos, Mihail'e sadık kalmış olan adamları, kendisi için şehid olanlardan daha ziyade taltif etti. Gomanos galip gelmezden evvel Roma prensleri Mihail'in yardımına koşmuşlardı. Bunlar meyânında Bizşonid ve Liparit de bulunuyorlardı. Bunlar, Ceri'ye¹³ gelip Gomanos'un imparator olduğunu duyunca geceleyin kaçtılar ve birbirine: "Galat¹⁴ Cereri'den dönüyor" dediler. Onlar, az sonra imparatorun yanına geldiler ve o, onları çok taltif etti. İmparator Gomanos, kendi namına, omuzunda kılıç tasvirli sikke basılmasını emretti. O, bu suretle "İmparatorluk tahtını kendi kılıcımla aldım"¹⁵ demek istiyordu. Fakat Allah bu harekete ve Gomanos'un hristiyanlara karşı yaptığı diğer bazı ihanetlere razı olmadı. Gomanos az zaman sonra Padzinaglara karşı harp etmek üzere büyük bir ordu topladı.¹⁶ O büyük Donavis (Tuna) nehrini geçti ve bütün Garp memleketini tahrip etmek için ilerledi. O, uğradığı bütün yerlerde vahşi bir hayvan gibi gürüyor ve geçtiği bütün yerlerde çok kan akıtıyordu. Bundan dolayı bütün Garp memleketlerinde ve bilhassa Bulgar ülkesinde büyük figanlar yükseldi. Fakat bu yaz günlerinde, Gomanos'un ordusu, gökten gelen şiddetli bir crezaya çarpıldı. Bu haklı cezanın şiddetini ne ağız ve ne de kalemle tasvir etmek imkân dahilindedir. Garp tarafından çıkan bir bulut, Gomanos'un ordusuna doğru gelmeye başladı. Bulut o kadar kara ve korkunç bir şekilde idi ki kimse bakmağa cesaret edemiyordu. Aniden şimşekler çaktı ve gürlemeler koptu. İri taneli bir dolu yağışı başladı ve bütün askerler bu darbeye maruz kaldılar. Onlar, şaşkın bir halde her biri bir tarafa kaçış-

¹³ Diğer bir yazma nüshasında "Ceri" şeklinde yazılı olan bu yer, İhtimal Etienne de Byzance'ın "Gergis" ve Strabon'un İda dağının yakınında Troade'da gösterdiği "Gergetha" şehridir. Görüldüğüne göre, bu şehir denizden biraz uzakta bulunuyordu (ED. DULAURIER).

¹⁴ Müverrih, bu "galat" kelimesini metinde aynen yazmıştır.

¹⁵ Bk: M. de Sauley, "Essai de classification des suites monétaires byzantines", Atlas, pl. XXVI, n. 5 (ED. DULAURIER).

¹⁶ Bu sefer, Scyllitsész, Zonaras, Glycas ve Anne Comnène tarafından ayrı ayrı bir şekilde nakledilmiştir (Lebeau, LXXIX, 25) (ED. DULAURIER.)

mağa başladılar. Bundan sonderece öfkelenen imparator, kendisi de gayrı ihtiyari olarak kaçtı. Askerler, kâmilten dağlara ve ovalara dağıldılar. Bu büyük darbe yüzünden vukuagelen telefât görülmemiş bir şeydi. Baba, oğlu tarafından, oğul da babası tarafından telef edildi ve bu suretle sayısız insan öldü. İmparator da yanında yalnız üç adam olduğu halde Donavis nehrine kadar ortadan kayboldu ve bilâhare bulundu. İmparator, askerlerini saydığı vakit birçoğunun telef olduğunu gördü. Atlara, katırlara, altın ve gümüşe ve diğer her türlü eşyaya gelince bunlardan bahsetmiye hacet yoktur. Gomanos, bütün bu felâketlerin kendi günahları yüzünden vukuageldiğini ve kendisinin, Allahı gazaba getirmiş olduğunu anlayıp İstanbul'a döndüğü vakit Tanrının önünde secde etti ve günahlarının affedilmesini niyaz eyledi. O, bundan sonra imparatorluk tahtını terk edip hayatını dua etmek ve oruç tutmakla geçirmek istedi.

LXXX.

507 (7 Mart 1068-1069) tarihinde Gomanos, imparatorluk tahtını Dugidz'e (Ducas) verdi, çünkü o, yukarıda naklettığımız hareketlerinden dolayı Allahın, kendi hâkimiyetine razı olmadığını anladı. Allah onun, hristiyanların kanını akıtmış olmasını affetmemişti. Gomanos'un vücudunun bir tarafı felce uğradı. O, böylelikle Allahın kendisine karşı gazaplandığını görünce ruhanî kisvesini giyip bir manastıra çekilmeğe karar verdi. Bunun üzerine o, müslüman memleketindeki Urfa şehrine adam gönderip büyük bir aileye mensup olan oranın dükü Dugidz'i yanına getirtti. Gomanos, tacı onun başına geçirip önünde eğildi, onu tahtın üzerine oturttu, kendisi de bir manastıra çekildi¹⁷. Dugidz, iktidarı eline aldıktan sonra inançtan (yani Ortodoksluktan) uzaklaşmış bulunan bütün insanları bu inancı tekrar kabul etmiye razı etti¹⁸. Bütün Grek milleti, Dugidz'den dolayı büyük sevinç duydular.

¹⁷ Scylitzès, Zonaras, Glycas ve Manassès'in yazılarına göre, İsaac Comnène, iki yıl ve üç ay hâkimiyet icra ettikten sonra tacı Kostantin Düka'ya terk etmiş, kendisi de Stude manastırına çekilmiştir. Buna göre, Kostantin Düka'nın hâkimiyeti, 1059 tarihinin İkinci Teşrin ayının son veya Birinci Kânunun ilk günlerinde başlamıştır (*ED. DULAURIER*).

¹⁸ Ed. Dulauric'nin tercümesine esas teşkil eden yazma nüshaların birinde: "O, bütün iasleri itaat altına aldı" diye yazılıdır.

LXXXI

Aynı yılda Ermeni milletinin başı ve mukaddes Kilisenin müdafii olan Ermeni katolikosu çok muhterem senyör Bedros öldü. O, kırkiki yıl katolikosluk makamının başında kaldıktan sonra atalarına katıldı. Katolikos Bedros, ölmezden evvel faziletli bir adam olup iyi bir nam kazanmış bulunan hemşirezadesi Haçik'i kendisine halef tayin etmişti. Katolikos Bedros, birçok insanın iştirak ettiği büyük bir cenaze töreniyle Sivas şehrindeki S. Nişan manastırına¹⁹ defnedildi.

Aynı tarihte müslümanlar, ikinci defa tekrar hıristiyanların üzerine yürüdüler. Dinar adlı büyük ve kuvvetli bir emîr İran'dan geldi. O, hiç kimsenin endişe duymadığı bir anda, kötü niyetlerini yüreğinde saklamış olduğu halde muazzam bir ordu ile beraber şiddetle yürüdü. O, birçok memleketlerden, hiçbir fenalık yapmadan geçti ve doğruca meşhur bir şehir olan Malatya üzerine geldi. Bu şehrin altın, gümüş, mücevherler ve kıymetli kumaşlarla dolu olduğuna dair şayialar uzun zamandan beri İranlıların içinde dolaşıyordu. Şehir surdan mahrumdu. Emîr, önce şehrin cenup tarafındaki yerleri zapt ile halkı hemen kâmilan kılıçtan geçirdi. O, sonra Malatya üzerine geldi. Libarit'in oğlu, müslümanlarla ittifak etmiş olup onlara öncülük ediyordu. Malatya şehri kuşatıldığı zaman mevsim kış ve Hisnag'ın (Noelden evvelki elli gün) ilk günleri idi²⁰. Güzelliğinin şöhreti bütün İran'da yayılmış olan şehir, her taraftan kara bir bulutla sarılmış gibi oldu. Şehrin kadın ve erkek bütün halkı, bu korkunç vaziyeti görünce kaçışmağa başladılar, fakat iltica edecek bir yer bulamıyorlardı. Bu tehlike anında, bütün şefkat bağları ortadan kalktı ve ölüm korkusu bütün zihinleri işgal etti. Baba oğlunu, oğlu da babasını unuttu. Anneler kızları, kızlar da anneleri için ağlıyorlardı. Velhasıl kardeş kardeşi için ve herkes de kendi sevgilisi için ağlıyordu. Halk, şehrin geniş ovalarının içine daldığı sırada düşmanın arasına

¹⁹ Bu manastır, kral Senekerim tarafından inşa edilmiş ve Varak'ta hıfzedilmiş olan kerametli haçın parçası oraya yerleştirilmişti (ED. DULAURIER).

²⁰ "Libarit'in oğlu, müslümanlarla ittifak etmiş olup onlara öncülük ediyordu. Malatya şehri kuşatıldığı zaman kış mevsimi ve Hisnag'ın ilk günleri idi" cümlesi, Fransızca tercümesinde yoktur.

düştü. Bunu gören düşman, deniz kumu kadar çok olan bu kalabalığın karşısında hayret içinde kaldı. Onlar, bu manzaranın karşısında hareketsiz kaldılar ve halk kaçınıcaya kadar bir şey yapmadılar. Sonra düşman, kılıçlarını çekmiş olduğu halde şehre hücum etti ve korkunç bir katliâm yaptı. Az zaman içinde Malatya şehri, bir ucundan öbür ucuna kadar kâmilan kanla örtüldü. İhtiyar ve çocuklara bile merhamet edilmedi. Feci bir manzara hasıl oldu. Meşhur ve güzide insanlar kendi kanları içinde yatıyorlardı. Çocuklar annelerinin koyunları içinde kesilmiş olup süt ve kan birbirine karışmış idi. Allahın gazabına uğrıyan Malatya şehrinin o günkü akıbetini hangi kalem tasvir edebilir? Zira ovalarda bütün yeşil nebatlar, tatlı çığ yerine kanla kaplanmış bulunuyordu. Katliâm ve talan bittikten sonra düşman, asil kadınları ve onların güzel erkek ve kız çocuklarını, sayısız altın ve gümüşle birlikte sevinç içinde İran'a doğru yola çıkardı. Onlar, Fırat nehrini geçtikten sonra kışı geçirmek üzere Hant-sit'te karargâh kurdular. Romalı askerler Türkleri takip etti ise de onlara yetiştikleri vakit harp etmek cesaretinde bulunamadılar ve kendi memleketlerine döndüler.

İlkbaharda müslüman askerleri, Taron eyâletine gittiler ve Toros dağının eteklerinde Sasun'un yakınlarında bulunan yerleri zaptettiler. Muşeg'in cesur oğlu olan Ermeni prensi Tornig²¹, bunu duyunca bütün Sasunluları toplayıp müslüman askerlerine karşı yürüdü. Müslüman askerler, derhal hücum borusunu çaldılar ve hep birden muharebeye girdiler. O gün korkunç bir gün oldu. Zira iki taraf da arslan sürüleri gibi birbiri üzerine atılmışlardı. Kahraman Tornig, sağ cenahına seslenip cesaret verdi, müslümanların sol cenahı üzerine atıldı ve büyük bir başarı ile cepheyi yarıdı. Sonra geri dönüp gözlemini St. Garabet manastırına²² çevirdi ve yüksek sesle: "Ey Gı-

²¹ Tornig Mamikonyan, Taron ve Sasun mıntakalarının şenyörü idi. Bu memleketlerin hâkimiyeti, dostu olan Grigor Magistros tarafından ona tevdi edilmişti. Tornig, Sasun mıntakasının bir kasabası olan Aşmuşat'ta ikamet ediyordu. Tornig'in, Çorduanel adlı bir oğlu oldu ki bu Vigen'in babası olmuştur (ED. DULAUREIR).

²² St. Garabet (S. Jean-Baptiste) veya Klag manastırı, S. Gréoire Lusavoriç (İlluminateur) tarafından, Taron mıntakasının "İnnagian" (yani dokuz çeşme) denilen mevkiinde inşa edilmişti (ED. DULAURIER).

lak manastırı, aziz Garabet, bana yardıma gel ve bu günü hıristiyanlar için şerefli bir gün yap” dedi. Tornig’in askerleri, birbirine seslenip hep birden müslümanların üzerine atıldılar, onların clinden bütün ganimeti ve esirleri geri aldılar. Kalan müslüman askerleri güç halle kurtulup mahcup bir halde İran’a döndüler. Kahraman Tornig ise büyük sevinç içinde Sasun’a döndü ve Malatya halkını menfur İranlılara köle olmaktan kurtarabildiği için Allaha şükran okudu. Bu iş, Allahın, Ermenistan’ın lehine yaratmış olduğu bir mucize idi.

LXXXII.

Aynı yılın kış mevsiminde, hıristiyanlara karşı ilahî hid-detini anlatan korkunç bir nişane belirdi. Çünkü, bir leşin taaffün ettiği ve ondan çıkan mülevves kokudan belli olduğu veçhile hıristiyanların mahvolacakları, tehdit edici alâmetlerle dahu önceden belirdi. Günün birinde, sabah erken herkes evinden çıktığı sırada, hava açık olduğu halde, toprağın kırmızı karla örtülü olduğu görüldü. Bu kar memleketimizin şark, garp, cenup ve şimal taraflarına yayılmış bulunuyordu. Kar, Pazar-tesi günü yağmağa başladı ve altmış gün hiç durmadan devam etti. Kar gece yağıyor, gündüzün de toprağın üzerinden akıyordu. Kırmızı kar yalnız bir gün yağdı. O yıl, bütün chl ve yabani hayvanlar telef oldular. Bunlar, yiyecek bulamadıkları için kendi düşmanları olan şehir ve kasabalara iltica ettiler. Bunun üzerine herkes bu hayvanları merhametsizce öldürmeğe başladı. Çünkü hayvanlar ve kuşlar sürü halinde sokaklara ve evlere giriyorlardı. Hayvanlarla kuşların, insanların günahları yüzünden maruz kaldıkları bu telefât feci bir manzara arz ediyordu. Merhamet duygusuna malik olan insanlar, hayvanları bütün kış boyunca evlerinin içinde beslediler, sonra da onları salimen salıverdiler. Herkes hayvanlar için acı duymağa başladı. Miafargin şehrinde oturan büyük emir Nasırdol (Nasrü’d-devle) kuşlar için tarlalara ve dağlara kırk “kur”²³ buğday, arpa ve darı, hayvanlar için de büyük miktarda ot ve

²³ “Kur” veya “kor” kelimesi, grekçedeki “koros”, lâtince “corum” kelimelerinin ermeniceleştirilmiş bir şeklidir. Bir kur, Şiraklı Anania’nın “Tartı ve ölçülere dair” eserine göre kırk veya otuz kileye karşılıktır. Bk. P. Pascal Aucher, “Eski tartı ve ölçüler”, s. 189 (ED. DULAURIER).

saman atılması emrini verdi. Bu suretle birçok hayvan ve kuş felâketten kurtuldu.

LXXXIII.

Bu yılda bütün memlekette şiddetli bir kıtlık oldu ve birçok insan acıklı bir surette öldü. Çünkü karın çokluğu yüzünden yağmur yağmadı, mahsul yetişmedi ve birçok meyva ağaçları da kurudu. Fakat ertesi sene her türlü mahsul o kadar bereketli oldu ki bir "mot" (kile) tohuma mukabil yüz misli mahsul alındı.

LXXXIV.

508 (6 Mart 1059-4 Mart 1060) tarihinin başlangıcında hristiyanların başına dehşetli ve öldürücü felâketler geldi. Bu ayların içinde vukubulan acıklı felâketleri hikâyeye etmek imkân haricindedir. Çünkü İran milleti kâmilten harekete geçip deniz kumu kadar çok oldukları halde Ermenistan hristiyanlarının üzerine yürüdüler. Birçok eyâletler, Sultan Tuğrul'un divanından çıkmış olan Samukh, Amurkafr ve Kicacici²⁴ adlı üç zalim emîr tarafından kılıç ve esaretle tahrip edildiler. Kötü ve vahşi hayvanlardan daha çok kana susamış olan bu adamlar, bir kara bulutu andıran orduların başında oldukları halde ölüm alâmeti olan bayraklarını hamilen, meşhur ve çok nüfuslu Sivas şehrinin üzerine geldiler. Onlar, gök gürültüsünü andıran haykırımlarla, öfkelerini hristiyanların üzerine dökmek istediler. Onlar bilhassa Ermeni kralı Senekerim'in oğulları olan Atom'u ve Apusahl'ı tutmak istiyorlardı. Fakat bunlar, müslüman askerlerinin ilerleyişini önceden duymuş olup diğer birçok prenslerle beraber Khavadanek'e²⁵ iltica etmişlerdi. Müslüman ordusu Vardavar ("Transfiguration") yortusunun perhiz haftasının başlangıcı olan pazar gününde²⁶ şehri her taraftan

²⁴ Çamiçyan, Urfalı Mateos'un yazma nüshasında, bu adları Amur-Kafr ve Kicaziz olarak okumuştur (ED. DULAURIER).

²⁵ Khavadanek Sivas'ın cenubi garbisinde bir kale idi (ED. DULAURIER).

²⁶ 1059 uncu yılda Paskalya yortusu Nisanın 4 üne, Ermeni Kilisesinin müteharrik yortularından biri olan "Transfiguration" yortusu da Temmuzun 11 ine tesadüf etmiştir. Binaenaleyh, "Transfiguration" yortusunun önceki Pazar günü Temmuz 4 oluyor. Bk. Ed. Dulaurier, "Recherches sur la chronol. arménienne.", c. I., kısım 2. "Anthol. chronol.", n. LI. (ED. DULAURIER).

kuşattı. Bütün askerler kılıçlarını kullanmaya başladılar, sayısız insanlar ölü ve ağır yaralı oldukları halde yere serildiler ve yeryüzü kanla örtüldü. Manzara çok feci idi. Çünkü muhterem insanların vücutları odun yığınları gibi yerde yatıyorlardı ve yeryüzü kan ve cesetle örtülmüş bulunuyordu. Sivas şehri surdan mahrumdu, fakat müslümanlar ilk önce içeri girmeğe cesaret edemediler. Çünkü beyaz kubbeli sayısız kiliselerin arzettiği manzarayı görüp bunları asker çadırları zannetmişlerdi. Fakat onlar hakikatı anlayınca daha çok şiddetlenen öfkelerini hristiyanların üzerine döktüler. Onlar şehir halkının büyük bir kısmını merhametsizce kılıçtan geçirdiler, birçok erkek ve kadını, oğlan ve kızları esir ettiler. Onlar sayısız miktarda altın, gümüş, mücevherat ve kıymetli kumaşlar gasbettiler, çünkü Sivas şehri Ermeni krallarının²⁷ ikamet yeri olmuştu. Şehir halkı için o ne feci bir gündü! Çünkü şehir bir an içinde harabeye çevrildi ve ova kanla örtüldü. Şehrin içinden akan çaym berrak suyu kan rengini aldı. Birçok insan ateş içinde yandı. Birçok reisler ve ilerigelen adamlar kana boyanmış oldukları halde güzide cesetlerin arasında yatıyor ve onların beyaz vücutları yıldızlar gibi parlıyordu. Papaz ve diyakoslarla şehirde bulunan altıyüz kilise için ne söylemek lâzımdır? Bunlar kâmilten ateşle mahvedildiler. Birçok bakireler, yeni gelinler ve meşhur kadınlar esir olarak İran'a götürüldüler. Sivas şehri bir an içinde ateşle kül olmuş bir kulübe haline geldi. Müslüman askerleri, sekiz gün Sivas'ta kaldıktan sonra sayısız esirlerle beraber İran'a döndüler.

Ermeni milletinin, Türk askerlerinin, öksüzlüğün, yalancı hâmilerin ve korkak Grek milletinin yüzünden çektiği ıstırapları kim birer birer tasvir edebilecektir? Çünkü onlar (yani Grekler), Ermeni milletinin kumandanlarını kendi ev ve eyaletlerinden çıkarıp götürmüşler ve Ermenistan'ın krallık tahtını devirmekle askerlerin ve kumandanların desteği olan suru kendi elleriyle yıkmışlardı. Kaçmağı kendileri için bir zafer ve kahramanlık addeden bu Grekler, kurtu görür görmez kaçmağa başlayan kötü çobanlara benzediler. Grekler, Ermenistan kalesini tamamiyle yıkmak işinde büyük gayretle çalışlar ve İranlılar

²⁷ Ardžruni prensleri olan Senekerim'le dört oğlu.

tekrar taarruz ettikleri vakit kazanılan zaferleri kendilerine mal ettiler. Onlar utanmaksızın hadım kumandanlar ve haremağası askerlerle Ermenistan'ı müdafaa etmeye kalkıştılar. Halbuki müslüman İranlılar, bütün Şarkın sahipsiz kaldığını görünce kuvvetli ordularla beraber bir sene içinde İstanbul'un kapılarına kadar ilerlediler, bütün Roma eyâletlerini, liman şehirlerini ve adalarını zaptettiler ve Grek milletini mahpus gibi İstanbul'un içinde tıkadılar. Ermenistan, Greklerin elinden alındıktan sonra Ermeniler Romalıların bütün fenalıklarından kurtulmuş oldular. Fakat onlar, bundan sonra da Ermenilere karşı başka türlü mücadeleler icad ettiler. Onlar bu defa muharebe ve kahramanlık sahasından nefret ederek Ermeni mezhebinin tetkiki ile uğraştılar ve Allahın Kilisesinin içinde kargaşalık ve kavgalar çıkardılar. Onlar İranlılara karşı harp etmekten kaçınıyorlar, fakat hakikî hristiyanları inançlarından döndürmek için büyük gayret sarfediyorlardı. Cesur ve kuvvetli bir adam buldukça onun gözlerini çıkarıyorlar veya onu denize atarak boğduruyorlardı. Onlar bu gayretleri ile bütün Ermeni prens ve kumandanlarını Şarktan çıkarıp kendi memleketlerinde ikamet etmiye mecbur ettiler. Onlar erkek çocukları hadım ettiler ve onlara kahramanlara yakışan zırh yerine geniş ve uzun entariler giydirdiler. Onların başlarına çelik miğfer yerine "belevtar" lar²⁸ geçirdiler ve onların omuzlarına demir mahfazalar yerine gevşek boyun bağları taktılar. Onlar kadınlar gibi yavaş ve gizli konuşuyorlar. Onlar, daima cesur adamları mahvetmeyi düşünüyorlardı. Böylelikle bütün hristiyanların esir ve köle olarak İran memleketine götürülmesine sebep oldular.

LXXXV.

Bu zamanda imparator Dugidz, St. Grigor'un katolikosluk makamını Ermenistan'dan kaldırmak gibi feci bir düşünceye kapıldı. O, bundan evvel söylediğimiz veçhile tazyik icra ediyor ve Ermeni mezhebinin türlü türlü tetkiklerden geçiriyordu. Katolikos Bedros'un ölümünden sonra Romalılar, tazyikle-

²⁸ Bu kelime, ihtimalen serpuş demek olan Grekçe "fakellos" ve ermenice "fageğ" kelimelerinin bozuk bir şeklidir.

rini daha çok arttırdılar ve mukaddes makama karşı hücum etmiye başladılar. Onlar bu makamı ortadan kaldırmak ve bütün Ermenileri batıl Kalketon mezhebine sokmak istiyorlardı²⁹. Romalılar bu günlerde, Ermeni katolikosu Bedros'un altın ve gümüşle dolu büyük hazinesini aramağa kalkıştılar. Onlar bundan dolayı Sivas'ta birçok adamı işkenceye maruz tuttular ve katolikos Haçik'i, muhterem Elise de dahil olduğu halde piskoposlarla beraber İstanbul'a götürdüler ve onları üç yıl sürgün olarak alıkoydular. Bu zamanda Ermeni mezhebi hayli tecavüzlere uğradı. Nihayet Ermeni kral ve prensleri Anili Gagik ile Senekerim'in oğulları Atom ve Apusahl, sarf ettikleri fevkalâde gayretler sayesinde onları güç halle geri getirebildiler. Bu olaylardan sonra katolikosluk makamı Tavplur'a³⁰ nakledildi ve Haçik orada üç yıl katolikosluk etti. O, böylelikle bu makamı altı yıl işgal etmiş oldu.

LXXXVİ.

511 (6 Mart 1062-5 Mart 1063) tarihinde hristiyanların üzerine yakıcı bir hava ile acı darbeler vuruldu. Sonbahar mevsiminde, Arek ayında, İran Kapısından çıkan yeni bir felâket üzerimize yürüdü. Sultan Tuğrul'un divanından Slar Horasan³¹, Mıcmıc³² ve İsulv adlı üç büyük reis, hristiyanlara

²⁹ Chalcedoine Konsilinin toplandığı 451 senesinde Ermeniler, İran imparatoru Yezdigert II. ye karşı harp halinde olduklarından dolayı bu konsüle iştirak edememiş ve Greklerle münasebette bulunamamışlardı. Bu konsül, Eutychés'in ve İskenderiye patriki Dioscore'un mezheb ve akidelelerini red ve tekfir etmiştir. Bu mezheb mensupları Ermenistan'a yayıldılar ve Chalcedoine Konsilinin üyelerini Nestorius'un hatasını yenilemekle itham ettiler. Bu yalan ifadelere aldanmış olan Ermeniler, İskenderiyeli S. Cyrille'in tarafı veçhile Hazreti İsa'nın şahsında iki tabiat mevcut olduğunu tanımakla beraber Chalcedoine Konsilini reddettiler. Hattâ onlar, Eutychés'i, diğer mütereddiler arasına koymuş ve onu afaroz etmişlerdir (ED. DULAURIER).

³⁰ "Tavplur", "sık fundalıklar veya ağaçlarla örtülü tepe" demektir. Bu, Üçüncü Ermenistan'ın cenubunda Çahan mıntakasının bir kasabası idi (ED. DULAURIER).

³¹ "Slar", eski ermenicede mevcut olan "Salar" kelimesidir ki yeni İran dilinde ordu kumandanı mânasını ifade etmektedir. Burada ismi has olarak kullanılmış olan "Slar-Horasan" unvanı, Horasan ordusunun kumandanı olsa gerektir (ED. DULAURIER).

³² Fransızca tercümesinde: "Djemdjem" (Cemcem).

karşı yürüyüp çok kan döktüler. Bunlar, muazzam bir orduyla beraber Pağın tesmiye olunan mıntakaya gelip birçok hıristiyanı kılıçtan geçirdiler, bütün bölgeyi esaret altına aldılar ve yağma ettiler. Onlar oradan zehirli yılanlar gibi ilerleyip beklenilmeyen bir anda Tılkhum Argın eyâletine geldiler. Memleket her taraftan tahkim edilmişti. Halk ta büyük huzur ve rahat içinde bulunuyordu. Onlar, kana susamış kurtlar ve kudurmuş köpekler gibi bölge halkını kâmilten imha etmek üzere kılıçlarını çekip merhametsizce hücum ettiler. Tamamiyle marmur bir yer olan bu bölge çok nüfuslu idi ve halk refah içinde yaşıyordu. Arek ayının 4 ünde (5 Birinci Teşrin) Cumartesi gününün sekizinci saatinde, geniş ova kan ve esirlerle kaplandı. Yapılan katliâmı tasvir etmek imkân haricindedir. Birçok insan ateşle telef edildi ve kılıcın ağzından tek kimse kurtulamadı. O gün sayısız insan şehidlik tacını giydi. Bu hudutsuz esaret ve katliâmı zikrettikten sonra aziz ruhanîler olan Kristafor'u ve onun iki oğlu Toros'u ve Stepanos'u yad edeceğim. Bunlar da bütün halkla beraber şehid oldular. Kristafor, müslüman askerlerinin kalabalığını görünce köyün bütün halkını teşkil eden erkek, kadın ve çocukları kiliseye topladı. Sonra, "Messe" ayini icra etmeye başladı ve onlara "communion" verdi. Müslüman askerleri bu sırada kiliseyi kuşattılar. Hıristiyanların her biri, "communion" u aldıktan sonra kana susamış olan canavarların önüne gitmek için dışarı çıkıyorlar ve öldürülüyorlardı. Kristafor ile iki oğlu yalnız kahnca Allahın önünde secde ettiler, birbiriyle öpüştiler ve kendileri de dışarı çıkıp Hazreti İsa'nın namına şehid oldular. Nasırdol'un oğlu olup Amid şehrinde oturmakta olan emîr³³, bu katliâmın haberini alınca Slar-Horasan'a mektup yazdı ve onunla ittifak aktetti. O, bütün esirlerin kendi eyâleti içinde satılmasını emretti. Çünkü o, iyi bir adam olup hıristiyanlara karşı merhamet duyuyordu. Emîr, bütün memleketinin içinde bir ferman çıkarıp esirleri kâmilten satın alınması emrini verdi ve bu emîr aynen icra edildi. Esirler, satılmak üzere Amid'e getirildiği vakit onların çoğu şehrin kapısı önünde şehid edildiler. Bunların üzerine gökten ateş şeklinde nur indiği görüldü.

³³ Mervanlı hanedanından Ebu-Nasr Ahmet Nasreddola'nın oğlu Saidcddola. Bk: fasıl XLIII, haşiye 2 (ED. DULAURIER).

Kim bizim Ermeni milletinin yediği darbeleri ve uğradığı katliâmı hikâye etmiye muktedirdir? Kan her yerde sel gibi aktı, müslüman askerlerinin atlarının ayakları dağları ve tepeleri aşındırdılar. İran milleti naşların çokluğuyla doydu, her türlü vahşi hayvanlar susuzluklarını kan içerek teskin ettiler. Bütün hıristiyanlar matem ve yeis içinde kaldılar, çünkü Allah bizden yüz çevirmişti. Allah, günahlarımızdan ve fena yollara sapmamızdan dolayı bizi zalim Türk milletinin eline bıraktı. Bu hal, Peygamberin Allaha hitaben söylemiş olduğu şu sözlerle göre vukuageldi: “Ey Rab, bizi reddettin ve askerlerimizle beraber çıkmadın. Düşman önünden bizi geriye çevirdin ve bizden nefret edenler bizi soydular. Bizi, koyunlar gibi öldürölmek üzere terk ettin ve bizi putperestlerin içine dağıttın”. (Mezâmir, XLIV, 9-11.) Müslümanlar, bu kadar şiddetli işler yaptıktan sonra sayısız esirleri önlerine katıp kuş süröleri gibi İran’a götördüler. Onları görüp hayret eden müslümanlar, esirlere: “Bu kadar emniyette olduğunuz halde nasıl oldu da baskına uğradınız. Niçin başınıza gelecek felâketi önceden keşfetmediniz ve geldiğimizi duymak veya alâmetleri görmekle kaçmadınız” diye sordular. Onlar da: “Bunu hiç anlıyamadık” dediler. Müslüman kadınları onlara: “Akıbetinizin alâmeti şu idi: horozlarınızın akşamleyin ötmesi veya öküzlerinizin ve koyunlarınızın oturmuş vaziyette gübrelemesi, size gelecek felâketin nişanesi idi” diye anlattılar. Esirler: “Memleketimizde bunlar çok defa vukubuldu, fakat biz onun bir felâket nişanesi olacağını anlıyamadık” dediler.

Bahsettiğimiz bu felâket bittikten sonra kara haber imparator Dugidz’e yetişti. Bunun üzerine o, asker topladı ve onları Frankapol³⁴ adlı meşhur bir adamın kumandası altına vererek Tılkhum mıntıkasına sevketti. Urfa’nın dükü olan meşhur muharib Tavadanos da Urfa’nın, Gargar’ın³⁵ ve Hısımansur-

³⁴ Bu, “Francopuol” lâkabını haiz ve imparatorun hizmetinde bulunan Herve veya Hervevios adlı bir Norman idi ki Sicilya’da, Georges Maniacès’in kumandası altında temayüz etmişti. Bk: Cedrenus, s. 621 ve devamı (ED. DULAURIER).

³⁵ Gargar, Fırat’ın garp kıyısında çok yüksek bir dağın üstünde bulunan müstahkem bir mevki idi (ED. DULAURIER).

Bu günkü “Gerger” nahiyesi.

un³⁶ askerlerini toplayıp müslümanların üzerine yürüdü ve onlardan hıristiyanların dökülen kanının intikamını aldı. O, büyük bir ordunun başında olduğu halde Tilkhum ovasında karargâh kurdu. Bütün askerler, orada vukubulan tahribatın büyüklüğünü görünce hep birden gözyaşları döktüler. Roma askerlerinin geldiğini haber alan Türk askerleri, İran'a kaçtılar. Tavadanos, müslüm anlara karşı bir arslan gibi gürlüyerek Amid şehrine hücum etti. Çünkü o günlerde şehirliler, Nısırdola'nın oğlu emîr Saîd'i zehirleyip öldürmüşlerdi. Bunlar, Roma askerlerinin geldiğini duyunca Frankapol'a gizlice 10,000 dahekan gönderdiler, o da müslümanlarla gizli bir ittifak aktetti. Bunu haber alan Tavadanos, Frankapol'u tahkir etti. Romalılar, Amid şehrinin kapısında "Romalılar kapısı" denilen mevkiye geldikleri vakit müslüman askerleri toplu bir halde onlara karşı çıktılar. Frankapol, ihanetle Tavadanos'u onların karşısında yalnız bıraktı, kendisi de bütün askerleriyle beraber geride durdu. Onun yanında 60,000 atlı mevcuttu. Muharebe başlayınca müslüman askerlerinden Hedzn-Bışara³⁷ adlı cesur bir muharib, Romalılara büyük darbeler indirdi. O, bir arslan gibi atılıp Tavadanos'un cephesini yardı ve onları her taraftan vurmağa başladı. Tavadanos bunu görünce bir at istedi ve: "Bana bir kama³⁸ veriniz" dedi. Bışara'nın ilerlediği sırada, Tavadanos bir arslan gibi onun üzerine atıldı, mızrağını onun kالبine indirdi, zırhını yardı ve öbür taraftan dışarı çıkardı. İkisi de atlarından yere düştüler. İki tarafın askerleri birbiri üzerine atıldılar. Tavadanos olduğu yerde öldürüldü, Bışara da mız-

³⁶ Küçük Ermenistan'ın bir şehridir ki Malatya'nın cenubunda ve Fırat'ın sağ kıyısında aynı adı taşıyan mıntakanın içinde bulunur. Bu ad ermeniceye, arapça Hısnımansur adının bozuk bir şekli olarak "Hasan-Mısır" diye geçmiştir. "Mansur'un kalesi" demek olan Hısnımansur, son Emevî halifeleri zamanında, Mansur-bin-Cevne-el-Amiri tarafından inşa edilmiştir (ED. DULAURIER).

Bugünkü ismi "Adıyaman" dır.

³⁷ Ed. Dulaurier'in görmüş olduğu yazma nüshaların birinde bu ad "Hedjen Beşara", diğer bir nüshada da, tercümemize esas teşkil eden ermenice nüshada olduğu gibi, "Hedzn-Bışara" şekillerinde yazılıdır. Biz bunun Hacı Başaraa olduğunu zannediyoruz

³⁸ "Kama" şeklinde koyduğumuz bu kelime, metinde "gamam" olarak yazılıdır.

rağa geçirilmiş olduğu halde ölü olarak yatıyordu. Şehir halkı Tavadanos'un öldüğünü ve Bışara'nın da mızrakla delinip can verdiğini duyunca hep birden dışarı çıktılar. Tavadanos'un askerlerinden Tavar³⁹ adlı birisi, Frankapol'un yanına gelip Tavadanos'un ölümü için ondan dâvacı olduğunu söyledi. Bunun üzerine Frankapol, müslümanların üzerine atıldı ve şehrin kapısı önünde şiddetli bir katliâm yaptı. O, orada 15,000 kişiyi öldürdü, sonra da Roma memleketine döndü.

LXXXVIL

Bu yıl içinde Ehnug adlı birisi, 5,000 askerle beraber, Amit mıntakasında Cebu-Şabar denilen yerde Kürtlerin üzerine yürüdü. O, onlardan koyun, davar ve muhtelif eşyadan ibaret büyük miktarda ganimet ve birçok esir alıp Severag denilen kaleye döndü. Kürtlerin reisi olan Khald (Halid), üç oğlu ile beraber onun takibine çıktı. Ehnug ve askerleri onu görünce kaçtılar. Fakat o Allahın hiddetine uğradı. Çünkü Amit askerleri aniden yetişip onlara büyük telefata verdirdiler ve bütün esirleri geri aldılar.

Aynı yılda Frankapol, Garin⁴⁰ şehrine gidip orada Tilkhum bölgesini tahrip etmiş olan Türk askerlerine rasladı. İki taraf muharebeye tutuştular ve Frankapol onları yendi. O, Türk askerlerini kâmilan kılıçtan geçirdi, onların emîri olan Yusuf'u da öldürdü, büyük miktarda ganimet aldı ve onların elinde bulunan birçok esirleri kurtardı.

İmparator Dugidz, Tavadanos'un Frankapol'un ihaneti yüzünden öldürülmüş olduğunu duyunca, onu İstanbul'a çağırdı, boynuna bir taş bağlatıp Okyanus denizine atırarak boğdurdu.

³⁹ Ed. Dulaurier'nin nüshalarından birinde bu ad yazılı değildir, diğer bir nüshada ise aynen mevcut bulunuyorsa da Fransız âlimi bunu çok müphem ve şüpheli görmüştür.

⁴⁰ Garin veya Theodosiopolis, V. asrın ilk senelerinde imparator Genç Teodos'un emriyle Şark orduları kumandanı Anatolius tarafından kurulmuştur. Bu şehir, Garin mıntakasinda Fırat'ın kaynağına yakın bir yerde bulunuyordu. Civarda bulunan Ardzen şehrinin halkı yeni şehre hicret ettikten sonra şehrin üç adı oldu: Garin, Ardzen-errum (Erzurum) ve Théodosiopolis. Bk. fasıl LXXIII, haşiyec 2 (ED. DULAURIER).

LXXXVIII.

513 (5 Mart 1064-4 Mart 1065) tarihinde Sultan Tuğrul'un kardeşi⁴¹ ve halefi olan Alpaslan, İranlılarla Türklerden ve Khuistan'dan⁴² Sagastan'a⁴³ kadar olan yerlerden asker toplayıp şiddetle harekete geçti. Korkunç dalgalarla çalkalanan bir denizi ve taşkın sularını ileriye atan azgın bir nehri andıran bu muazzam ordu, kana susamış vahşi bir hayvan gibi şiddetle yürüyerek Ermenistan'a doğru geldi. Alpaslan, sayısız askerle Ağuvan memleketine⁴⁴ girdi, halkı kılıçtan geçirdi ve esir etti. Onun hristiyanlara yapmış olduğu fenalıkları ve icra ettiği katliâmı kimse nakletmiye muktedir değildir. Zira, hristiyanlar kudurmuş Türk milleti tarafından acı bir ölümü tattılar. Bütün ovalar Sultanın sayısız askeriyle kâmilan kaplandı ve bütün kaçacak yollar kapandı. İşte bu sırada Halâskârımız: "Vay o gün hamile bulunan veya memede çocuğu olan kadınlara" (Luka, XXI, 23) diye söylemiş olduğu sözler hakikat oldu. Çünkü birçok papaz ve rahipler, patrikler ve meşhur reisler acıklı bir surette öldüler ve onların cesetleri vahşi hayvanlara ve kuşlara yem oldu. Sultan, bu kadar şiddetli hareketlerden sonra Ağuvan kralı Gorige'ye haber gönderip ondan kızım kendisine zevce olarak istedi. Kral korkusundan dolayı

⁴¹ Alpaslan, Tuğrul'un kardeşi değil, onun kardeşi Çağrı bey Davud'un oğlu ve binaenaleyh onun yeğeni idi (ED. DULAURIER).

⁴² Arap ve İranlı müelliflerin Khuzistan dedikleri memleket (ED. DULAURIER).

⁴³ Yeni müelliflerin Secistan dedikleri, "Sace" ların memleketi. "Sace"lar İmaus dağının ve Paropamisus'un şimalinde, Asya İskitlerinin memleketinin cenup kısmında, Bactriane ve Sogdiane'in şarkında ikamet ediyorlardı. Ermeni müellifleri, Mazenderan'a da Sakasdan adını vermişlerdir (ED. DULAURIER).

⁴⁴ Ermeni müverrihleri, "Ağuvan memleketi" tâbiriyle birbirinden farklı iki mıntakayı kastetmişlerdir. Bunların birincisi, Kur nehri ile Hazerdenizi arasında şimale doğru Derbend geçidine kadar olan memlekettir ki buna Şirvan Ağuvankı veya sadece Şirvan denilir. İkincisi de Ermenistan'ın Uti, Artzakh ve Paitagaran adlarındaki üç eyâletiyle Kur'un şimalinde bulunan bir kısım araziye ihtiva eden mıntakadır. "Ermeni Ağuvankı" denilen bu yer, bazan yerli veya Ermeni prenslerinin, bazan da- bu takdirde yalnız bir kısmı için- Gürcülerin veya yabancı milletlerin hâkimiyetleri altında bulunmuştur. Bu gün Karabağ tesmiye edilen Ermeni Ağuvankı, halen Rusya'ya aittir ve başkenti Şuşi veya Şuşa şehrdir. (ED. DULAURIER).

buna razı oldu ve Sultan onunla daimi sulh ve dostluk aktetti. Alpaslan, Davit Anhoğın (Topraksız) ın oğlu olan Ağuvan kralı Gorige'yi, büyük iltifatla ve hediyelerle beraber kendi şehri olan Lori'ye⁴⁵ uğurladı. Sultan, sonra büyük ordusuyla beraber Gürcüstan'a girdi ve halkı ölüme ve esarete mahkûm etti. Sonra Cavalkhs⁴⁶ denilen mıntakaya inip orada ordu kurdu, Akhal şehrinin kuşattı ve şiddetli bir hücumla zaptetti. O, kadın ve erkek bütün şehir halkını kılıçtan geçirdi, bütün ruhanîlerle reisleri öldürttü ve şehri kanla doldurdu. Sonra sayısız genç erkek ve kızları esir olarak İran'a gönderdi. Onların gâspettiği altın, gümüş, mücevherat ve incilerin hesabı yoktu.

Bu yılda İranlıların ejderi olan Sultan, büyük zaferle Ermenistan'a girdi. O, Allahın gazabının timsali olan öfkasını Şark milletinin üzerine çevirdi ve kötülüğünün acısını bütün Ermeni milletine tattırdı. Hristiyanlar ölüm alevleriyle sarıldılar, Ermenistan kanla boyandı, kılıç ve esaretle tahrip edildi. Sultan, bir kara bulut gibi ilerliyerek krallık şehri olan Ani'ye geldi ve korkunç bir yılan gibi şehri her taraftan kuşattı. Bunu gören şehir halkı kâmilten sarsıldı, fakat onlar, bununla beraber İranlılara karşı şiddetli bir mukavemete hazırlandılar. Müslüman askerler büyük hiddetle hücumla başladılar ve Ermeni askerlerini şehrin içine geri attılar. Onlar, bu suretle Ermeni askerlerini kâmilten şehrin içine yığdıktan sonra şehri büyük bir tehlike içine düşürdüler. Bundan sonra hristiyanlar dehşet içinde kıvrınmağa başladılar. Babalar oğulları, anneler oğul ve kızları, kızlar anneleri, kardeşler kardeşleri, dostlar da birbirleri için ağlamaya başladılar. Ani halkı kâmilten büyük bir felâketle karşı karşıya bulunuyordu. Muharebe gittikçe daha çok şiddetleniyor ve bütün şehri sarsıyordu. Muharebenin uzun sürdüğünü gören halk, oruç tutmağa ve dua etmeye başladı. Onlar hep bir ağızdan ağhıyarak Allaha hitap ettiler ve kendilerini bu ejderden kurtarmasını niyaz eylediler. Ani, onbinlerce kadın, erkek,

⁴⁵ Lori, Gorigian krallarının paytahtı idi. Bu şehir, Gugark eyâletinin Taşir bölgesinde bulunuyordu. Bk. İncicyan, "Eski Ermenistan", s. 381. (ED. DULAURIER.)

⁴⁶ Diğer bir nüshada: "Akhav Cavalis". Muhtelif yerlerde "Cavav-khk", "Cavagh'k" veya "Cavakh" şekillerinde yazılı olan bu yer, Gugark eyâletinde Gürcülerin "Cavakhet" dedikleri mıntıkadır (ED. DULAURIER.).

ihtiyar ve çocuklarla dolu idi. Bu fevkalâde büyük nüfusu gören müslümanlar, Ermenistan'ın ekseriyetinin orada toplanmış bulunduğunu zannettiler. O gün, şehirde mevcut olan bin bir adet kilisede "messe" ayinleri icra ediliyordu. Şehir her taraftan taş surlarla çevrili idi ve Ahuryan nehri (Arpaçayı) da onun etrafını almıştı. Şehrin yalnız bir tarafında, hemen bir ok menzili kadar uzakta alçak bir kısım vardı. Müslümanlar, bu tarafı mancınkla yıktılar ise de günlerce hücumlar ettikleri halde içeri giremediler. Bunun üzerine onlar, hücumlarını gevşettiler. Fakat imparator tarafından Ermenistan'a muhafız tâyin edilmiş olan menfur Roma prensleri, yani Sımbat'ın babası Bagrat ve Gürcü Baguran'ın oğlu Grigor⁴⁷, iç ve yukarı kaleye çekilip kapanmağa başladılar. Aynı gün Sultan da bütün ordusunun geri çekip İran'a dönmeğe hazırlanıyordu. Şehir halkı, bu dinsiz muhafızların kaleye kapandıklarını gördü. Onların manevî kuvveti kırıldı ve hiçbir sebep yokken, herkes bir tarafa kaçışmağa başladı. Bütün şehir bir toz duman ile kaplandı. Şehrin ilerigelenleri, ilk Ermeni krallarının mezarlarına gidip ağlıyarak yere kapandılar ve figan ederek: "Kalkın ve atalarınızın şehrine bakın" diye haykırdılar. Bu manzarayı gören müslüman askerleri, derhal Sultanın yanına koşup keyfiyeti ona anlattılar, fakat o onlara inanmadı. Müslüman askerleri, surların muhafızlar tarafından terkedilmiş olduğunu görünce izdihamla içeriye girdiler, bir kadının koynundan çocuğunu kaptılar ve onu Sultana götürüp: "İşte, Ani'yi zaptettiğimize dair sana bir delil" dediler. Sultan buna çok hayret etti ve: "Onların Allahı, zaptedilmez şehirlerini bu gün elime verdi" dedi. Sultan, bütün ordusuyla beraber geri dönüp Ani şehrine girdi. Herbir müslüman askerinin, ikisi iki elinde, biri de dişlerinin arasında olmak üzere üç keskin bıçağı vardı. Onlar, derhal bütün halkı merhametsizce öldürmeğe başladılar. Şehrin sayısız halkı, yeşil ot gibi biçildi ve birbiri üzerine düşürülen ceset-

⁴⁷ Grekler Ani'yi işgal ettikten sonra bu şehri müdafaa etmekte olan Ermeni askerlerini tedricen oradan uzaklaştırdılar ve onların yerine bir Grek garnizonu yerleştirdiler. Onlar, bu garnizonun başında bazan bir Grek, bazan da itimadlarını kazanmış olan Ermeni veya Gürcü kumandanları tâyin etmişlerdi. Bu vaziyet, Ani'nin Alpaslan tarafından zaptedildiği 1065 tarihine kadar yani yirmi sene devam etmiştir (ED. DULAURIER).

ler taş yığını haline geldiler. Bütün şhir, bir an içinde bir kan denizi oldu. Bütün Ermeni reisleri ve zadeğân, zincirle bağlı oldukları halde Sultanın önüne getirildiler. Asil ve güzel kadınlar esir olarak İran'a götürüldüler. Nur gibi erkek çocuklar ve dilber kızlar da anneleriyle beraber götürüldüler. Birçok aziz papazlar ateşle mahvedildi, bunların bazıları da derileri yulduzlaşmak suretiyle ve korkunç işkencelerle öldürüldü. Müslümanlardan biri, katedralin üstüne çıkıp kubbenin tepesinde dikili olan kıymetli haçı sökerek yere düşürdü. Aynı adam, sonra kubbenin üzerindeki kapıdan kilisenin içine girdi ve billur avizeyi düşürüp param parça etti. Bu avizeyi, Cihangir kral Simbat, diğer binbir hazine ile beraber Hint'ten getirtmişti⁴⁸. Avizenin ağırlığı oniki libra idi ve o ağırlıkta (yağ) kaldıracabiliyordu. Haç kubbeden düşürüldüğü sırada, gök aniden gürledi ve sağanak halinde yağmur yağmağa başladı. Sel, bütün cesetleri Ahuryan nehrine döktü ve kana boyanmış olan şehri yıkadı. Sultan, bu emsalsiz avizenin kırıldığını duyunca çok kederlendi. Kubbeden indirilmiş olan bir insan boyu uzunluğundaki gümüş haçı götürüp ayak altında çiğnenmek üzere Nahçavan⁴⁹ camisinin kapısının eşikine koydular. Haç bu güne kadar orada duruyor.

Bu zamanda Şahınşah Abas'ın oğlu Gagik, Kars'ta bulunuyordu. Sultan, ona bir elçi gönderip kendisine arzı hürmet etmek üzere yanına çağırdı. Zeki ve tedbirli bir adam olan Gagik, Sultanın elinden salimen kurtulmak için bir çare düşündü. Göya matem içinde imiş gibi siyah esvap giydi ve siyah bir

⁴⁸ Cihangir unvanını haiz olan II. Simbat Ani'nin altıncı Bagratuni kralıdır. Müverrih, burada şüphesiz mezkûr kral Hint'ten birçok kıymetli esya getirtmiş ve Ani katedraline hibe etmiştir demek istiyor. Bu satırlardan, kral Simbat'ın Hint'e kadar bir seyahat etmiş ve bunları beraberinde getirmiş olduğu mânasını çıkarmak çok yersiz olur. Çamiçyan, bu müşküllü ortadan kaldırmak için kendine has bir usûlle, "Hint" kelimesini terk edip yerine "uzak memleket" gibi müphem bir tâbir koymuştur (ED. DULAURIER).

⁴⁹ Ptolémée'nin "Naxouana" şeklinde kaydetmiş olduğu Nahçavan, Vanşuragan eyâletinde olup Ermenistan'ın en eski şehirlerinden biri idi. Ermenilerin "Nakhiçevan" dedikleri bu şehir, aynı adı taşıyan hanlığın merkez şehridir ki 1828 tarihinde Erivan hanlığı ile beraber İranlılar tarafından Ruslara bırakılmıştır (ED. DULAURIER).

mindere oturdu. Onun bu vaziyetini gören Sultanın elçisi ona, bir kral olduğu halde niçin siyahlara bürünmüş olduğunu sordu. Gagik: “Alpaslan’ın kardeşi ve benim de dostum olan Sultan Tuğrul’un öldüğü gün ben bu siyah esvapları giymiştim” dedi. Bu sözlerden çok müteessir olan elçi, keyfiyeti Sultana anlattı. Sultan, bunun üzerine bütün ordusuyla beraber Kars’a Gagik’in yanına geldi. Sultan, onu görmekle sevinç duydu, onunla dostluk aktetti ve ona krallık esvaplarını giydirdi. Gagik de Sultana bir ziyafet verdi. İşittiğimize göre, bu ziyafette kebab edilen bir kuzu için bin dahekan sarfedilmiş ve Sultanla bütün askerlerine kurulmuş olan sofranın masrafı ceman yüzbin dahekan tutmuştur. Gagik, böylelikle kurtuldu. Az zaman sonra Gagik Kars’tan çıkıp Roma memleketine gitti. İmparator Dugidz, Dzamındav’⁵⁰ ona verdi ve Gagik, atalarının memleketini terk edip zadeğâniyle beraber oraya yerleşti.

İşte Ermeni milleti bu suretle esaret altına alındı. Memleket kâmilten kanla kaplandı ve bir ucundan öbür ucuna kadar çalkanan bir kan deryası haline geldi. Babalarımızın yurdu temelinden yıkılıp bir viraneye döndü. Hiçbir salâh ümidi kalmadı ve dinsiz milletlerin ve yabancı zalimlerin köleleri olduk. Peygamber Davit’in: “Sen kendi kavmini badihavaya sattın ve figanımızın arkası kesilmedi. Bizi komşularımıza kepaze ve etrafımızda olanlara maskara ve istihza mevzuu eyledin. Ey Rab, imdadımıza koş ve inayetin hakkı için bizi halas eyle” (Mezamir, XLIV, 13-26) diye söylemiş olduğu sözler bu zamanda bizim için hakikat şeklini aldı. İşte Ermenistan’ın sukûtu böyle oldu.

LXXXIX.

514 (5 Mart 1065-4 Mart 1066) tarihinde Roma imparatoru Dugidz’in hâkimiyeti zamanında Garp memleketinde, Uz milleti yüzünden büyük bir harp patladı. İmparator Dugidz, bütün kendi memleketinden asker topladı, Ermeni askerlerini de aldı ve kumandasını Abukab’ın oğlu büyük Roma prensi Vasil’in eline verdi. Bu, muazzam orduyla beraber Dona-

⁵⁰ Müverrih Sımbat’a nazaran, imparator, Dzamındav’dan başka Kayseri’yi ve Khavadanck’i de Gagik’e vermiştir.

vis (Tuna) tesmiye edilen büyük nehre doğru ilerledi. Nehrin kıyısında şiddetli bir muharebe başladı. İki tarafın askeri birbirine karıştı ve her iki taraf da büyük telefata uğradı. Korkunç bir katliâm oldu. Zira muharebe hemen bütün gün devam etti ve iki tarafın askeri koyun sürüleri gibi birbirleriyle çarpıştı. Muharebe gitgide şiddetlenince Roma askeri mağlûp oldu ve firar etti. Uz askerleri çekmiş oldukları halde onları takip ettiler, birçoğunu kılıçtan geçirdiler ve Roma kumandanı Vasil'i de esir edip kendi memleketlerine götürdüler. Uzlar, Roma karargâhında bulunan sayısız miktarda altın ve gümüş hazineleriyle diğer birçok eşyayı aldılar, yüksek Roma reislerini de esir olarak götürdüler. Vasil, senelerce Uz memleketinde kaldı. Onu satın almak kabil olmadı, çünkü çok büyük bir fidye talep ediliyordu. Fakat sonra bu millettten bir asker, Vasil'i kaçırmak için onunla gizlice anlaştı. Vasil, bu askere, kendi tarafından büyük bir mükâfat, imparator namına da rütbe ve mevki vaadetmişti. Hakikaten de az zaman sonra bu asker, diğer bazı arkadaşlarıyla beraber Vasil'i kaçırdı ve onu acilen imparator Dugidz'in yanına getirdi. Grek milleti buna pek çok sevindi ve imparator, Vasil'i kaçırانları bolca mükâfatlandırdı. Vasil, Urfâ'ya babası Abukab'ın yanına geldi ve o, bütün milletiyle beraber büyük sevinç ve bayram yaptı⁵¹.

Aynı yılda çok muhterem katolikos Haçık yabancı memlekette altı yıl⁵² katolikos olarak kaldıktan sonra öldü. O, Greklerin içinde bir garib olarak yaşadığı zaman, hayatını acılar içinde geçirdi. O, İstanbul'da haksız ve azgın Roma milletin tahriklerine maruz kalmıştır. Çünkü onlar katolikosu, mezhebi için türlü türlü işkencelere maruz bırakmışlardı. Duyduğumuza göre onlar, onu ateşle tazip etmişler, fakat o, alevlerin içinden sağ ve salim çıkıyordu. Onlar bu hikâyeyi naklederken kinlerini de söylemeyi unutmamışlardır. Katolikos Haçık'ın yüre-

⁵¹ Uzların bu seferi için Zonaras'ın, Scylitzes'in ve Glycas'ın eserlerine müracaat edilebilir. Lebeau, bu seferin tarihçesini iktibas etmiştir (I.LXXIX, fasıl 37.). Basile Apocapès ve Nicéphore Botaniatè, Uzlar tarafından esir edilip götürülmüşlerdi. Fakat onlar, az sonra bu barbarların şiddetli bir kış veya ve Bulgarlarla Peçeneklerin hücumları yüzünden düçar oldukları felâketler sırasında kurtulmuşlardır (ED. DULAURIER).

⁵² Müverrih Vardan'a nazaran: "İki yıl".

ğinde yeis yerleşmiş bulunuyordu. O, Ermeni katolikosluğu makamının kaldırılmış olduğunu, Bagratuni krallığının tahtının devrilmiş bulunduğunu, kötü Grek milletine tâbi olduklarını ve aziz Grigor Lusavoriç'in tahtının fakir düştüğünü daima göz önüne getiriyordu. Çünkü, katolikos Bedros bu makamın başında bulunduğu zaman, Ermeni kralları tarafından verilmiş olan beşyüz adet meşhur ve zengin çiftliğe malik bulunuyordu. Onun emri altında 500 themi idare eden 500 piskopos ve o kadar da idare âmirleri vardı. Katolikosluk konağında oniki piskopos ile dört rahib, 60 papaz ve 500 laik adamdan eksik kimse bulunmuyordu. Katolikosluk makamı, krallık makamından aşağı bir mevkide tutulmamıştı. Kiliselerin ve katolikosluk makamının tezyinat eşyası adet ve kıymet bakımından hesapsız bir surette çok ve zengindi. Bunlar ilk krallar tarafından eski katolikoslara verilmiş ve Bedros'un gününe kadar mevcut kalmıştı. Fakat bunlar hep onunla beraber ortadan kalktılar. İşte katolikos Haçik bunları hatırlıyor ve Ermeni katolikosluk tahtının düşkün vaziyetinden dolayı daima yeis içinde bulunuyordu. Katolikos Haçik bu dünyayı terkettikten sonra Ermeni kral ve zadeğânın bakiyeleri olan reisler, St. Grigor'un tahtına lâıyk birisini ona halef tâyin etmeye çalıştılar. Onlar, Pahlavuni hanedanına mensup Vahram⁵³ adlı bir genci buldular ki bu, büyük Ermeni prensi Grigor Magistros'un oğlu idi. Her türlü fazileti haiz olan Vahram, memleketimizin nizamlarına göre evlenmiş, temiz ve iffetli bir hayat yaşamıştı. O, bu zamanda karısından ayrılmış ve ruhanî sınıfın içine giriniş olup ilahî lûtuflara mazhar olmuştu. O, büyük arzusu sayesinde Eski ve Yeni Aht'lara derin bir surette vakıf olmuş bulunuyordu.

XC.

Bu yılda, Pahlavuni ailesinden Bıcnili Vasak'ın oğlu Grigor Magistros'un oğlu ve diğer adıyla Vahram tesmiye olunan çok

⁵³ Vahram, Grigor Magistros'un büyük oğlu idi. O, babasının katolikos Haçik'in tahta çıktığı yılda vukubulan ölümünden sonra ona halef olmuş ve imparator tarafından Dük unvanını almıştı. Vahram önce evlendi ise de bilâhare dünyevi hayatı terketti ve Grigor adını alıp ruhanî oldu. Ona, "Vıgayaser" yani, "şehitleri seven" lâkabı verilmiştir, çünkü Grek ve Süryani martyrologe'ların büyük bir kısmını ermeniceye çevirmiştir (ED. DULAURIER).

muhterem Grigorios, Ermeni katolikosluğu tahtına çıktı. O, bu makama, Karşlı Abas'ın oğlu Gagik Şah'ın emriyle çıkmıştır. Çünkü katolikos Haçik öldükten sonra ona halef olacak en lâıyk adam bu görülmüştü. Çünkü o, menşei itibariyle büyük bir nâma malik olduktan başka âdil, faziletli âlim ve ilahî kitaplara çok vakıf bir zattı. O, Hazreti İsa'nın ümmetine her suretle yardım etmiye muktedir bir zattı. Onlar, Mukaddes Ruhun ilhamiyle onu, atası St. Grigor Lusavoriç'in tahtına oturtular ve o, hâiz olduğu tevazu ve adalet-perverliği ile ikinci meşhur bir Grigor oldu. O, dünyevî hayattan feragat edip kendini ebedî hayata hasretmiş olduğundan birçok muhtelif eserleri ile Ermenistan'ı aydınlattı ve her dilden yaptığı tercümelerle Allahın Kilisesini ilahî kitaplarla zenginleştirdi. O, Ermenistanda ruhanî sınıfı parlattı ve aziz Grigor Lusavoriç'in tahtı onun sayesinde eski yüksekliğine kavuştu. Çünkü o, azizliği ve her türlü fazileti ile parlıyor, daima perhiz tutuyor ve vaktini dua etnle geçiriyordu.

XCI.

Aynı yılda İranlı emîr zalim Slar-Horasan tekrar asker topladı ve Tilkhum kalesi üzerine geldi. O, kaleyi günlerce tazyik altında tuttu, fakat onu zapt edemedi. O, sonra büyük ordu-suyla beraber Urfa memleketine, Severags denilen kaleye karşı yürüdü. Orada, muhafız olarak 200 Frank atlı askeri bulunuyordu. Bunlar Türklere karşı çıktılar ve önce onları kılıçtan geçirip firara mecbur kıldılar. Fakat sonra inüslüman askerleri çoğalıp Frankları firara mecbur ettiler ve onlardan onbeş kişiyi öldürdüler. Bunun üzerine müslüman askerleri, Sevaverak ve Nisib memleketlerine taarruz ettiler. Bütün bu bölge, kadın ve erkek sayısız halkla dolu idi ve oranın koyun sürüleri, dalgalanan bir deniz gibi her tarafı kaplamış bulunuyordu. Müslümanlar kılıçlarını çekmiş oldukları halde vahşetle onların üzerine atıldılar, insanları merhametsizce kılıçtan geçirdiler, kadın ve çocukları da büyük miktarda ganimetle birlikte esir olarak götürdüler. Müslümanlar birkaç gün sonra Urfa bölgesine geldiler ve meşhur Toric kalesine karşı karargâh kurdular. Onlar, bütün bölgede talan icra ettiler, bir kısmı da orta önemli bir kale

olan Nişenig'e⁵⁴ karşı yürüyüp şiddetli bir hücumla zaptettiler. Cesur bir Ermeni olup Antakya dükü olan Bekht⁵⁵ adlı birisi, o günlerde tesadüfen Urfa'da bulunuyordu. Bu, askerlerini toplayıp Türklerle karşı yürüdü. Şehrin (Urfa'nın) dükü olan Bigonid⁵⁶ ise şehrin askerlerini kendi Proksimos'una⁵⁷ verip Bekht'in yeni bir kahramanlıkla şöhretinin büyümesine mâni olmak için onu mahvetmek emrini verdi ve onun arkasından bu kuvveti sevketti. Geceleyin, Türkler kaygısızca durup ateş yakarak yemek pişiren Bekht, Nişenig'e vardı. Fakat yüreği Bekht'e karşı ihanet hisleriyle dolu olan Proksimos, uzaktan hücum borusunu çaldırdı ve böylelikle Türkleri uyandırdıktan sonra kendisi askerleri ile beraber başka bir yol tuttu. Romalıların ihanetini anlıyan Ermeni reisi, zadegândan olan askerine işaret verdi ve Türklerle hücum etti. O, onların birçoğunu kılıçtan geçirdi, diğerlerini de firara mecbur kıldı. O, kalenin garnizonunu kendisine yardıma çağırды⁵⁸. Müslüman askerleri gitgide çoğalınca o, hiçbir kazaya uğramadan civarda bulunan Dzurman kalesine iltica etti. Orada şehrin (Urfa'nın) Frank askerlerinin nerede olduklarını sorunca Proksimos'un, bütün askerlerle beraber senyör Guz-

⁵⁴ Urfa civarında müstahkem bir şehir olan Nişenig'e bu gün Enzeli tesmiye ediliyor ve Diyarbakır paşalığı Severek sancağının içinde bulunuyor. Bk: Çamiçyan, c. II, s. 973; İnciyan, "Yeni Ermenistan", s. 229 (ED. DULAURIER).

⁵⁵ "Bekht" kelimesi, Grekçe "Vestês" unvanının bozuk bir şeklidir. Antakya dükü olan bu Ermeni reisi, Anili Khaçadur'dır. Bizans müellifleri, Khaçadur adını "Kachatourios" (Scylitzes, s. 660), "Chatatourios" (Zonaras, c. II, s. 224) ve "Koutatarios" (Niceph. Bryenne, s. 21) şekillerinde yazmışlardır (ED. DULAURIER).

⁵⁶ Yazma nüshalardan birinde: "Bigh'aumd". Bu, fasıl LXXIX de (bk. haşiye 7) adı "Bizonid" şeklinde yazılı olan şahısla aynı olsa gerektir. Ermeni metinlerinde z ve ğ harflerinin birbirine pek çok benzemesinden dolayı hakiki telâffuz çok defa tespit edilmemektedir (ED. DULAURIER).

⁵⁷ Bu, grekçe "proximos" ve lâtince "proximus" kelimelerinin ermeniceye geçmiş bir şeklidir. Bu kelime, burada askerî bir şefin vekili veya yaveri mânasını ifade etmektedir. Aynı kelimenin ifade ettiği diğer mânaları için bk: Du Cange, "Gloss. mediae et infimae groecit.", Vis "Proximos" ve "Melloproximos"; Keza, aynı müellifin: "Gloss, med, et inf. latin." (ED. DULAURIER).

⁵⁸ Ermenice metinde anlaşılmaz bir şekilde olan bu cümleyi, Ed. Dulaurier'nin tercümesinden aynen naklettim.

man'ın⁵⁹ yanına gittiğini söylediler. Bunun üzerine Bekht : "Ey dinsiz Romalılar, ihanetinizi burada da mı icra ettiniz?" diye haykırdı. Bundan sonra o, Urfa'ya döndü, birkaç gün sonra da Antakya şehrine gitti. Bekht bütün bunları imparator Dugidz'e yazmıştı, imparator da Proksimos'u çağırdı, onun derisini yüzdürdü ve samanla doldurduktan sonra Urfa'ya gönderdi. İmparator Bekht'i de mevkiinden düşürdü.

XCII.

Aynı yılda zalim ve kana susamış Slar-Horasan, tekrar Urfa memleketine geldi ve Çalab üzerine yürüdü. Oranın muhtelif yerlerinde şiddetli katliâmlar icra etti ve birçok insanı da esarete sürükledi. Sonra Deb denilen kaleye karşı yürüdü, oranın halkını kâmilten kılıçtan geçirdi, sonra da Ksaus denilen yere gelip karargâh kurdu. Urfa da bulunan 4,000 atlı ve piyade Roma askeri, Türklere karşı yürüyüp Ksaus'e yakın bir yer olan Tılag'a geldiler. Bunu gören Slar-Horasan, askerlerine hücum emrini verdi. Fakat Roma askerleri muharebe daha başlamadan önce kaçtılar. Ermeni askerlerinden iki kardeş köprüyü tuttular, Türklerin ilerleyişine bir zaman mâni oldular ve nihayet şiddetli bir çarpışmada öldüler. Türkler, kılıçlarını çekmiş oldukları halde kaçan Roma askerlerini takip ettiler. Bu esnada bir Frank askeri bir arslan gibi kükreyerek geri döndü, Türklerin üzerine atılıp bir çoklarını öldürdü ve kaçanlar uzaklaşınca kadar onları durdurdu. Nihayet bunun atı ağırca yaralandı ve kendisi de kahramanca öldü. Müslümanlar, Romalıları kılıçtan geçirerek onları şehrin hendeğine kadar kovaladılar. Ova kan ve cesetle kaplandı ve birçok şefler telef edildiler.

Slar-Horasan, aynı yıl içinde tekrar Urfa bölgesinde Gubin tesmiye olunan mevkiye geldi. O, uzun bir zaman orada kalıp korkunç bir katliâm yaptı, bütün bölge halkını esir etti ve büyük miktarda ganimet ve sayısız esirle beraber İran'a döndü. Kendisi de orada öldü.

⁵⁹ Bu ad, şüphesiz ispanyolcadır ve onu taşıyan şahıs da, Grek imparatorluğunda hizmet etmekte olan "Catalan" veya "Aragon"lulardan biri idi (ED. DULAURIER).

XCIII.

Bu zamanda, Roma imparatoru Dugidz, patrik ve bütün ruhanîlerle hadım ağaları sınıfı, imparatorun şeytanî ve kötü bir düşüncesine uydular ve bütün Roma ricali müttefiken, bir kara düşünce tatbik etmiye kalkıştılar. İmparator ve kendisi ile ittifak edenler, Ermeni mezhebinin ortadan kaldırmak ve St. Grigor Lusavoriç'in inancını bozmak istiyorlardı. O, çok eski senelerden beri tesis edilmiş ve kökleşmiş olan inancımızı Ermenistan'dan kaldırmağa ve yerine kendi şeytanî ve karmakarışık mezhebinin koymağa karar vermişti. Aziz resûller olan S. Taddé ve Barthelemy'nin çalışmaları ve ölümleri ve S. Grigor'un maruz kaldığı türlü türlü işkenceler sayesinde elmas taşlarla temellendirilmiş olan inancımız ebediyen var olacaktır. Şeytanın teşvikine kapılan bu imparator, mukaddes İncilde yazılı olduğu veçhile saf buğdayın içinde deliceotu ("ivraie") eken düşman gibi hareket etmek istedi. O, böylelikle Greklerin âdetine göre aydın inancımızı söndürmek, yalanı hakikattan üstün tutmak istemiştir. O, inancımızın çok yükselmiş olan kulesini yıkmak istedi ise de bu kötü plânını tatbik edemedi.

İmparator Dugidz, Sivas şehrine haber gönderip Ermeni kralzâdeleri olan Atom'u ve Apusahl'ı İstanbul'a çağırdı. Bunlar, imparatorun niyetini az çok hissetmiş olup Karapnetzi adıyla maruf ve mukaddes Kitaplara çok vakıf bir adam olan Hugopos Vardabet'i de beraberlerine alıp İstanbul'a gittiler. İmparator, kralzâdelere önce hüsnükabul gösterdi. Fakat birkaç gün sonra fena niyet ve düşüncesini açığa vurup onlara: "İmparatorluğumuzun emri mucibince, siz ve bütün Ermeni reisleri, Roma mezhebine göre vaftiz olunmalısınız" dedi. Bunun üzerine onlar, şaşkın bir vaziyet ve tereddüt içine düştüler ve imparatora: "Biz, Aşot'un oğlu Gagik'siz hiçbir şey yapamayız. Zira o, âlim bir adam, bir kral ve bize de damad⁶⁰ dır. Onu buraya çağır. Çünkü onsuz bir şey yaparsak o sonra bizi ateşle yakar" dediler. Fakat imparator, Gagik'in gelmesini istemiyordu. Çünkü o, felsefî müsabakalarda çok kuvvetli ve muharebelerde de yenilmez bir adamdı. O, Ayasofya'da Roma

⁶⁰ Kral Gagik, Ardruni prensleri Atom ve Apusahl'ın büyük kardeşleri olan Davit'in kızıyla evlenmişti (ED. DULAURIER).

rahipleriyle beraber kürsüde oturuyordu. Atom ve Apusahl, Galonbağat'a gizlice adam gönderip keyfiyeti Gagik'e anlattılar. Diğer taraftan imparator Dugidz, kendi huzurunda mezhep münazaraları yaptırdı. Sanahinli rahip Hagopos, Romalıların ileri sürdükleri bütün fikirlere karşı mukabelede bulundu, fakat Hazreti İsa'nın iki tabiatı meselesinde biraz Romalıların tarafına meyletti. İmparator, onun bütün itirazlarını ve fikirlerini kabul edip buna istinaden, Ermenilerle Romalıların ittifakına dair bir yazı yazmasını emretti. Ermeni rahibi Hagopos, Ermenilerle Romalıların ittifakına dair istenilen yazıyı hazırladı. İmparator yazıyı beğendi. O, Ermenilerle Romalıların bundan sonra aynı mezhebe mensup olacakları hakkındaki bu yazının Ayasofya kilisesinde hıfzedilmesini emretti.

Bu sırada Gagik, bir kartal uçuşuyla İstanbul'a yetişti. İmparator onun gelmesinden çok memnun oldu. Gagik, imparatorun huzuruna çıkınca ittifaknamenin getirilmesini istedi. Gagik, bunu okuyup Hagopos'un yazdığı şeyi görünce onu imparatorun huzurunda yırttı ve yere attı. Bunu gören imparator çok mahcup oldu. Gagik, imparatora hitaben: "Bu adam tek bir ruhanîdir. Ermenistan'da bunun gibi o kadar çok ruhanîler vardır ki onlar bu yazıyı kabul ve tasdik etmiyorlar. Biz de tam salâhiyetli rahipler gibi bunu kabul etmiyoruz" dedi. Gagik aynı zamanda rahip Hagopos'u imparatorun huzurunda azarlayıp: "Sen bir rahip olup ruhanî ittifaka mensup olduğun halde bu işi yapmağa ve şarlatanlık içine düşmeye nasıl cesaret ettin" dedi. Gagik, imparator Dugidz'e dönerek: "Ben bir kral ve Ermeni krallarının oğluyum. Bütün Ermeniler bana itaat ediyorlar. Ben, aynı zamanda eski ve yeni Aht'lara vakıf bulunuyorum. Bütün Ermeniler buna şahadet ediyorlar ve beni rahiplere müsavî bir adam olarak kabul ediyorlar. Bu gün ben, Romalılara Ermeni inancını izhar edeceğim" dedi. Hakikaten de Gagik, Ermenilerin inancını izah eden atideki yazıyı kendi eliyle yazdı ve onu imparatorla patrike takdim etti. *

* Metnin burasında, Gagik'in Ermeni inanc ve mezhebini her noktasında izah ve müdafaa eden çok uzun bir yazısı vardır. Bu kısım dinî ve mezhebî bahislere ait olduğu için tercümesince lüzûm görmüyorum (Çeviren).

Ermenistan kralı Gagik'in, İstanbul şehrinde imparator Dugidz'in huzurunda ve bütün Grek âlim rahiplerinin karşısında söylediği nutuk bu idi. İmparator bundan çok memnun oldu ve içtimada hazır bulunan bütün âlimler, Gagik'in mutalâalarının kuvvetine ve onun gözle görünen yüksek zekâsına hayran oldular. Onlar, Ermeni kralzâdeleriyle sulh ve dostluk aktettiler. Ermenileri izac edenler, şarlatanlıklarını bir tarafa bırakarak mahcup bir vaziyete düştüler. Çünkü hiçbir Romalı rahip, Ermeni kralı Gagik'in izah ettiği Ermeni mezhebinde hiçbir delâlet izi bulamıyordu. Gagik, Greklerin bütün itirazlarını red ve cerh etmek üzere kuvvetli bir mantıkla diğer birçok nutuklar yazdı. İmparator, bunları görüp çok taktir etti, çünkü bu yazılar tam bir ortodoksluğu ve hakikî hristiyanlığı ifade ediyordu. İmparator, onlara büyük sevgi ve hüsnûkâbul gösterdi ve Gagik'i, Atom'u, Apusahl'ı ve diğer prensleri birçok hediyelerle taltif etti. Böylelikle Gagik, o zamanki bütün Ermeni âlimleri arasında büyük şöret kazandı. Bu Ermeni âlimleri şunlardı: Diran Gabanetzi⁶¹, Saylahan veya Lastiverdtzi, Atom Antsevatzi⁶², Anane ve Grigor Naregatzi⁶³, Sargis Sevanetzi⁶⁴, Hovsep Indzayetzi⁶⁵, Georg Udzetzi, Deoskorus Sanahnetzi, Anane Hağbadatzi, Karahad'm oğlu Hagopos, Anton ve Tioleos, Gozern tesmiye edilen Hovannes, Boğos, Hovsep, Hovannes, divan reisi Georg Tamretzi, Bargcag ve bu

⁶¹ Fasl LXXIV de Diranun adıyla anılmış olan aynı şahıstır (ED. DULAURIER).

⁶² Incicyan, Lastiverd veya Lastivard kasabasını, mevkileri tâyin edilememiş olan yerlerin listesine dahil etmiştir. Aynı müellif, müverrih Lastiverdli Arisdakes'in ifadesine istinaden bu kasabanın, Yukarı Ermenistan'ın Garn (Erzurum) mmtakasinda bulunduğunu tahmin etmiştir. Bk. "Eski Ermenistan", s. 520 (ED. DULAURIER).

⁶³ Bu rahip, Vaspurakan eyâletinin Rıstunik bölgesinde bulunan Nareg adlı manastıra mensup olduğu için Grigor Naregatzi tesmiye edilmiştir. Bu rahip, yaşadığı faziletli hayatı ve bilhassa yazıları ile Ermenistan'da yetişmiş olan en meşhur adamlardan biri olmuştur. Naregatzi'nin yazmış olduğu elli kadar dua, fevkalâde derin ve yüksek bir ilhamla tanzim edilmiş şiirler olup dayanılmaz bir lirik cazibeyi haizdirler (ED. DULAURIER).

⁶⁴ Yani, Gökçe gölünün adacığında bulunan Sevan manastırına mensup.

⁶⁵ Meryem Ana'ya sunulmuş olan "Indzaik" manastırı, Vaspurakanda Ağtamar gölünün kıyısında bulunuyordu (ED. DULAURIER).

zamanda Ermenistan'da yaşamış olan diğer birçok âlim ve ilâhî lütûflara mazhar olmuş rahip ve âlimler. İşte Gagik bunların bir eşi idi.

XCIV.

Gagik, imparatorun huzurundan çıktı ve onlar büyük şan ve şerefle kendi memleketlerine gittiler. Gagik, Gamirk'in (Kupadokya) Gesarya (Kayseri) şehrine geldi. O, esasen Greklere karşı gayz duyduğundan Kayseri'nin Markos adlı metropolitine hücum etti. Çünkü bu mütezil⁶⁶ Markos, koyu bir rafizî, küfürbaz ve menfur bir adamdı. Dinsiz Markos, küstahlığını o kadar ileri götürmüştü ki kendi köpeğine Armen (Ermeni) adını koymuştu. Kral Gagik, bunları hayli zamandan beri duymuş ve çok öfkelenmiş bulunuyordu. Fakat Romalıların arasında bulunduğu için bir şey yapamıyordu. Bundan başka bu metropolit, Grekler arasında şöret sahibi ve büyük nüfuzlu bir adamdı. O, Ermenilere karşı daima söyüp sayıyor ve bütün köpekleri Armen tesmiye ediyordu. O, imparatorun, Ermeni kralzâdelerini Romalı olarak vaftiz etmek istediğini duyunca Ermenileri büyük elem içine düşürdü. Gagik, konakladığı bütün yerlerde Grekleri tahkir etmek için Ermeni askerlerine, ileri gelen Romalı kadınlarına tecavüz etmek emrini verdi. Çünkü o, bir daha İstanbul'a dönmemeğe, İran sultanı Alpaslan'ın yanına gitmeğe ve Ermeni tacına tekrar malik olmağa karar vermişti. Sultan, Gagik'i çok defalar yanına çağırmıştı, fakat o hristiyanlığından dolayı bu davete icabet etmemişti. Gagik, metropolitin ikametgâhına yaklaşıncı onun konağına inmeğe karar verdi. Elçiler, mütezil Markos'a gidip: "Ermeni kralı Gagik bu gün evinizde konaklamak istiyor" dediler. Kir Markos bundan çok memnun oldu, evinin kâmilten donatılması emrini verdi ve gayrı ihtiyari olarak ruhanîlerle beraber Gagik'i istikbal etti. Onu bir şeref töreniyle evine getirdi ve büyük bir ziyafet verdi. Fakat Gagik, bütün askerleriyle beraber çok öfkeli idi. Şarapla neşelenmiye başlayan Gagik, Kir Markos'a: "İşittiğime göre güzel bir köpeğin

⁶⁶ Bu tâbir, bu gün Şark hristiyanlarının ağızında olduğu veçhile vaka-nüvisimizin kalemi altında ağır bit tahkir kelimesi sayılır ve Urfalı Mateos'un Grek Kilisesine karşı beslemiş olduğu nefreti ifade etmektedir (ED. DULAURIER).

varmış. Onu görmeyi arzu ediyoruz” dedi. Markos, köpeğini istiyecğini zannedip duymamazlığa geldi. Fakat Gagik’in ısrarı üzerine köpeği çağırıldılar ise de hayvan gelmedi. Çünkü onu adıyla çağırmağa cesaret edemediler. Gagik, “Onu adıyla çağırın ki gelsin” dedi. Şarabın tesiri altında gevşemiş olan Markos, köpeği: “Armen, Armen!” diye çağırıldı. Bunun üzerine köpek, bir arslan gibi atlayıp geldi. Gagik, onu görünce: “Bu köpeğin adı Armen midir?” diye sordu. Sonderece mahcup olan Markos: “Çocuk olduğu için Armen diyoruz” dedi. Gagik: “Armeni mi yoksa Romalı mı çocuktur, şimdi görürüz” dedi. Onlar büyük bir harar hazırlamış bulunuyorlardı. Gagik’in maiyeti, onun bir işareti üzerine hayvanın etrafını aldılar ve onu büyük bir gayretle hararın içine attılar. Bunu gören Markos, köpeği götürceklerini zannedip hiddetlendi ve kendi hizmetçilerini şiddetle azarladı. Gagik, istihfafla gülümsiyerek kendi adamlarına elle işaret etti. Onlar derhal dinsiz Markos’un etrafını aldılar ve onu tutup cebren ve çekiştirerek hararın içine “Armen” denilen köpeğin yanına soktular. Gagik: “Bakalım çocuk mu daha kuvvetli dir yoksa Roma metropolit mi” dedi ve köpeğin şiddetle dövülmesi emrini verdi. Acı duyan köpek, Markos’un üzerine saldırıp onu dişleriyle parçalamaya başladı. Onlar uzun bir müddet köpeği şiddetle dövdüler, o da menfur mutezil Markos’un kanını akıttı. Markos haykırıyor ve feryad ediyordu. Torbanın içinde şiddetli bir dövüşme vukubuluyor ve orada gıcırdanan dişlerin sesi ve inlemeler işitiliyordu. Kötü, menfur ve küfürbaz herif böylelikle öldü ve köpeğe yem oldu. Gagik, onun evinin kâmilten yağma edilmesi emrini verdi, çünkü o çok zengin bir adamdı. Onun büyük bir altın ve gümüş hazinesi, 1000 koyun, 40 çift mandası ve 20 çift öküzü mevcuttu. Gagik, bunları kâmilten yağma edip sayısız at ve katırlarla beraber kendi evine gitti. İşte Gagik, kendisinden evvel ve sonra kimsenin yapmağa cesaret edemediği şeyi Romalılara yapmış oldu. O, bundan sonra artık hiç İstanbul’a gitmedi ve Romalıların davetlerine cevap vermedi.

Bu zamanda Karslı Aşot’un oğlu kral Gagik, felsefeye ve edebiyata çok vakıf bir âlim olarak şöhet kazanmıştı. O, Roma âlimleriyle beraber bulunuyor ve İstanbul’a gittiği zaman

Ayasofya'da kürsüde oturuyordu. O, eski ve yeni Aht'e kâmilten vakıfı ve çok belâgat sahibi bir adamdı.

Ona muasır olan Vasak'ın oğlu Grigor Pahlavuni de yılmaz bir münakaşacı idi ve Romalılara verdiği cevaplarla onları hayretler içine düşürüyordu. Bütün ilimlere derin bir surette vakıf olan Grigor (Magistros), mukaddes kitapları çok iyi biliyor, Ayasofya'nın kürsüsünde oturuyor ve Roma âlimleriyle konuşuyordu. O, Ermeni âlimleri arasında mühim bir yer işgal etmişti.

XCV.

Bagrevand eyâletinden bir Ermeni reisi olan senyör Nermen de çok muktedir bir âlimdi. O, büyük Arkina'da tahsil etmiş, Eski ve Yeni Aht'lara çok vakıf olmuş bir filozoftu. O, bütün Roma âlimlerine mukabele edebiliyor ve hayret verici hitabeleleriyle Gagik ve zikrettiğimiz diğer Ermeni âlimleriyle aynı sırada bulunuyordu. *

XCVI.

515 (5 Mart 1066-7 Mart 1067) tarihinin başlangıcında şark tarafında beliren ve garba doğru yürüyen kuyruklu bir yıldız görüldü. Yıldız, bir ay göründükten sonra gözden kayboldu. Birkaç gün sonra o, akşam vaktinde garp tarafında tekrar görüldü⁶⁷. Bunu gören birçok insanlar, onun (Müslümanların gelip Ermenistan'ı yağma ve tahrip ettikleri, hristiyanları öldürdükleri ve boyundurukları altına aldıkları)⁶⁸ zamanda şark tarafında belirmiş olan yıldızın aynı olduğunu söylediler.

Bu zamanda İran'ın Avşen adlı emîri, asker toplayıp birçok bölgeleri tahrip etti ve hristiyanları kan içinde boğdu. Memleket, bu zalimin yüzünden kara bir mateme büründü.

* Bu faslın devamında, kral Gagik'in inşa etmiş olduğu Pizu manastırında vukubulan mucizevi bir olayın hikâyesi vardır. Bu kısmın tercümesini lüzûmsuz görüyorum (Çeviren).

⁶⁷ Bu kuyruklu yıldız, Scylitzès, Zonaras ve Glycas tarafından 4 Mayıs 1066 tarihinde zikredilmiştir (ED. DULAURIER).

⁶⁸ Parantez içine alınmış olan bu cümle, tercümemize esas olan metinde yoktur. Bu ilâve, Dulaurier'nin tercümesinden alınmıştır (Çeviren).

Muazzam bir orduyla beraber ilerliyen emîr, Karadağ'da⁶⁹ kışlık karargâhını kurdu. Bu eyâletin halkı kılıçtan geçirildi. Birçok aziz ruhanîler, kılıç veya ateşle imha edildiler. Onların cesetleri, toprakla örtülmemiş olduklarından vahşi hayvanlarla kuşlara yem oldular. Birçok manastırlar ve köyler yakıldı. Bunların izleri bu güne kadar görülmektedir. Karadağ'la bütün bölge kâmilan ruhanîlerin, kadın ve erkeklerin ve ihtiyarlarla çocukların kanıyla sulandı. Peygamberin: "Ateş, onların gençlerini mahvetti, kimse onların bakireleri için gözyaşı dökmedi, onların papazları kılıç altına düştüler, kimse onların dulları için matem tutmadı. Onların kanı Kudüs'ün etrafında döküldü ve onları defnetmek için kimse bulunamadı" (Mezamir, LXXVI, 63-65 ve LXXVIII, 3) diye söylemiş olduğu sözler, bunlar hakkında bir hakikat oldu. İşte zalim Avşen, hıristiyanları böyle feci bir akıbete uğrattı. Onun yaptıklarını hikâye etmek imkân haricindedir.

Bu zamanda Sultan Alpaslan'ın "haceb" i olup büyük ve kuvvetli bir emîr olan Gomeş Tigin (Gümüştekin), onun kapısından çıkıp muazzam bir ordu ile beraber hıristiyanların üzerine geldi. O, büyük bir gayzla Tilkhum bölgesine atılarak evvelki taarruzdan kurtulmuş olan insanları kılıçtan geçirdi, şiddetli bir hücumla Tletukh⁷⁰ denilen kaleyi aldı ve orada bulunanları kâmilan merhametsizce öldürdü. Gümüştekin, sayısız insanları esir eyledikten sonra Urfa eyâletine, Nisebi (Nizib) denilen kaleye karşı yürüdü. Kaleye karşı birkaç gün muharebe etti, fakat bir şey yapamadı. O, oradan Fırat nehrini geçit yerlerinden kat'etti ve Hısnımansur mmtakasına taarruz etti. O, bu güzel yerin ahalisini kılıçtan geçirdi ve öfkesinin acısını bütün bölgeye tattırdı. Çünkü o, yıldırım saçan bir dolu şiddetiyle halkın üzerine geldi, her yeri ateşe verdi, Hısnımansurun bütün ilerigelenlerini öldürdü ve onların dilber kadınları ile güzel

⁶⁹ Toros silsilesinin bir kısmı olup Raban'ın sırtlarında bulunan Amanos dağı. Bu dağın yamacında ve altında birçok Ermeni, Süryanî ve Grek manastırları vardı. Ermeniler, bundan dolayı bu dağı bazan "mukaddes dağ" tesmiye etmişlerdir (ED. DULAURIER).

⁷⁰ Bu ad, diğer bir yazma nüshasında "Tilitut" şeklinde yazılıdır. Çamiçyan'ın eserinde, aynı isim "Teletukh" olarak yazılıdır (ED. DULAURIER).

oğullarını ve kızlarını esir etti. Burada hristiyanlara karşı beliren ilahî şiddet görülmemiş bir manzara arz ediyordu. Gerek zengin gerekse fakir bütün insanlar, Türklerin içirdikleri acıyı müsavî surette tattılar. O güzel bölge kılıçla kâmilen bir viraneye çevrildi ve hristiyanların uğradıkları katliâm üç gün durmadan devam etti. Bu kadar felâket azmış gibi Sipar şehri⁷¹ denilen Nısib kalesinin reisi, Urfa'ya âcilen adam yollayıp oranın dükü olan Aruandanos'a: "İran emîri, yüz askerle beraber burada Fırat nehri kıyısında bulunuyor. Derhal üzerine yürü ve onu esir et" diye haber gönderdi. Fakat o, büyük bir orduyla beraber Gümüştekin'e karşı ağır ağır hareket etti. Onun yaklaştığını haber alan Gümüştekin, ordusunu Hısnımansur'dan getirtti. Aruandanos, 1500 atlı ve 20,000 piyade askeriyle beraber Oşin tesmiye edilen meşhur kaleye geldi. İki taraf birbirine rastlayınca cesur bir muharip olan Aruandanos, bir arslan şiddetiyle düşmanın üzerine atıldı. Muharebe meydanı arızalı ve sarp bir yerdi. Türk ordusu gitgide çoğalmağa başladı. Bunu gören Aruandanos, kendi askerlerine: "Biraz geri çekilelim ki Türkler arkamızdan hücum etsinler. Sonra derhal geri dönüp onlara kaçmağa vakit bırakmıyarak hücum edelim" dedi. Fakat onlar geri çekilince Aruandanos, Roma askerlerinin kâmilen kaçmakta olduklarını ve kendisini müslümanların arasına bıraktıklarını gördü. O gün, hristiyanlar için çok feci bir gün oldu. Bütün ova kanla kaplandı ve esirlerle doldu. Aruandanos'la bütün hristiyan reisleri esir edildiler. Sağ kalabilenler de Oşin kalesine iltica edip kurtulabildiler. O gün, 11,000 kadar insan telef oldu. Emîr, Aruandanos'un boynuna bir öküz boyunduruğu geçirip onu, bu vaziyette, esir olarak götürdü. Emîr, onu Urfa kapısının önüne getirdi ve 20,000 dahekana sattı. Bundan başka emîr, onun oğlunu da 40,000 dahekan için rehine olarak aldı. Bu genç, bu güne kadar İran'da kalmıştır. Diğer Romalı reisler de altın ve gümüşle satın alındılar. Gümüştekin, büyük zafer, sayısız esir ve ganimetle beraber

⁷¹ "Sipar şehri denilen" kelimeler, herhangi bir müstensih tarafından yapılmış bir ilâve olsa gerektir. Zira, Nizip'in çok daha cenubunda bulunan Siper veya Sippara adlarıyla karıştırılmış olması mümkün olmaz (ED. DULAURIER).

İran'a döndü. O, Sultana, köle olarak iki bin kadar güzel erkek ve kız takdim etti.

XC VII.

516 (5 Mart 1067-4 Mart 1068) tarihinde imparator Dugidz öldü. Bunun, küçük yaşta Mihail adlı bir oğlu vardı. İmparatorluk tahtı bir sene kadar bir zaman boş kaldı ve imparatoriçe Eudugi (Eudoksia) bu mevkii işgal etti ⁷².

XC VIII.

518 (4 Mart 1069-3 Mart 1070) tarihinin başlangıç zamanında Eudugi, Diojen tesmiye edilen Romanos adlı bir prensi gizlice getirtilip onu kendi odasına aldı ve onunla evlendi. İmparatoriçe, Diojen'i kendi odasında sakladı. Sonra Dugidz'in kardeşi Sezarı ⁷³ çağırıp onu tecrübe etmek için: "Şimdi ne yapmamız lâzımdır? Taht münhal kalmıştır, Mişel ise henüz bir çocuktur" dedi. İmparatoriçe, onu bu gibi sözlerle imha etmek istiyordu. Fakat Sezar, imparatoriçeye: "Bu benim karışacağım iş değildir. Ben ve oğullarım senin kullarınız. İstedğin adamı tahta çıkarabilirsin" diye cevap verdi. İmparatoriçe, bu cevap karşısında hayrete düştü ve aynı zamanda çok memnun kaldı. O, böylelikle bir fenalık işlemekten kurtulmuş oldu. İmparatoriçe ona: "Odama gir ve imparatorun önünde eğil" dedi. Buna çok hayret eden Sezar, şaşkın bir hale geldi ve tehlikeli bir söz söylememiş olduğundan dolayı Allaha şükretti. Sonra

⁷² Scylitzes'e nazaran, Kostantin Düka, yedi yıl, altı ay hâkimiyet icra etmiştir. Bu hâkimiyet, 1059 İkinci Teşrin ayının sonunda veya Aralık ayının başlangıcında başlamıştır. Buna göre, imparatorun ölümü 1067 Haziranda vukubulmuş olur. Kostantin Düka'dan sonra ikinci karısı olan Eudoxie Macrembolitissa naib olmuş ve devleti, Düka'nın üç oğlu olan Mişel, Andronik ve Kostantin'in namına idare etmiştir. Düka, ölümünden az zaman evvel bu üç oğlunu müşterek imparator tâyin etmişti (*ED. DULAURIER*).

⁷³ Jean Ducas. Kostantin, ölmezden evvel ona, karısına ve üç oğluna bakmak vazifesini vermişti. Urfalı Mateos, Romen Diojen'in tetevvüc tarihini 518 (1069-1070) olarak zikretmekle Scylitzes'in yazmış olduğu tarihten bir yıl önce göstermiş oluyor. Zira mezkûr Bizans müverrihine nazaran imparatoriçe Eudoxie, 6 İkinci Kânun 1068 tarihinde Diojen'le evlenmiş ve tacı ona vermiştir (*ED. DULAURIER*).

odaya girip imparatorun önünde eğildi. Ertesi gün, Diojen Aya-sofya'ya götürülüp imparator olarak takdis edildi. Bütün İstanbul halkı onu alkışladı ve başına taç geçirildi.

XCIX *

C.

Bu yılda (yani 1069-1070 tarihinde), imparator Diojen, Roma hudutlarına kadar olan bütün Grek memleketlerinden ve bütün şark eyâletlerinden asker topladı ve muazzam bir ordunun başında olduğu halde müslüman memleketinin üzerine yürüdü. O, müslümanların meşhur bir şehri olup Haleb'in yakınında bulunan maruf Mınbec (Membic) şehrine karşı karargâh kurdu ⁷⁴. Membic'e karşı şiddetli bir muharebe oldu ve şehir, sayısız barbar askerlerinin hücumuyla büyük bir tehlike içine düştü. İmparator, şiddetli hücumlardan sonra şehre karşı mancıklar kurmak emrini verdi, çünkü şehir metin surlarla çok tahkim edilmişti. Atılan muazzam taşlardan surun bir kısmı yıkılıp şehrin içine yığıldı. Şehrin bütün halkı, bundan büyük korku içine düşüp ellerinin üzerinde haç işaretleri yaptılar ve hep birden dışarı çıkıp imparatorun yanına gittiler. Bunlardan ilerigelenler, imparatorun ayaklarına kapandılar, kıymetli hediyeler takdim ettiler ve ona tâbi olup ölümden kurtuldular. Bunun üzerine imparator, şehre karşı merhametli muamelede bulundu ve onu kendi tâbiyeti altına aldı. Bu sırada imparatoriçe tarafından Diojen'e derhal İstanbul'a gelmesi için bir mektup vasıl oldu. İmparator, mektubu okuyunca âcilen yola çıktı.

CI.

Aynı yılda, Sultan Alpaslan'ın ailesinden olan emir Gıdıric ⁷⁵, İranlılara karşı gizlice isyan edip İstanbul'a gitmeğe

* Ermeni katoli osu Vahram Pahlavuni'nin çekilmesini ve yerine katolikosluk makamının divanının şefi olan rahib Georg'un katolikos seçilmesini hikâye eden bu faslın tercümesine lüzüm görülmemiştir (Çeviren).

⁷⁴ Bu zamanda Halep, Mirdas hanedanına mensup Arap emirlerinin hakimiyeti altında bulunuyordu. Bu sırada oranın hükümdarı Nasr'ın oğlu olup Ben-Rukilia tesmiye edilen İzzeddola Mahmud idi (ED. DULAURIER).

⁷⁵ Bu ad, Nicéphore Bryenne tarafından ("Comment. I, 11) "Chrysoskoulos" şeklinde kaydedilmiştir. Bk. Scylitzes, s. 653; Zonaras, c. 220; Gilycas, s. 253 ve Çamiçyan, c. II, s. 990-991.

karar verdi. O, büyük bir orduyla beraber Roma memleketine geldi. Bu, görülmemiş ve işitilmemiş bir şey idi. Bu, Hazreti İsa'nın, İncilde (Luka, XXI, 25) okunan şu sözlerini ispat etmekte idi: "Son zamanlarda güneş ve ay ve yıldızlarda alâmetler olacak ve yer sarsıntıları ve korkunç nişaneler vukubulacaktır". Bu, bütün memleketin zalim Türk askerleri tarafından tekrar tahrip olunmasının başlangıcı oldu.

CII.

Bu yılda Sultan Tuğrul'un kardeşi olan Sultan Alpaslan, taşkın bir nehir gibi hareket edip muazzam bir ordunun başında olduğu halde Ermenistan'a yürüdü ve büyük telefata sebep oldu. O, Mandzgert şehrine hücumetti ve şehirde muhafız bulunmadığından dolayı onu bir gün içinde aldı. Çünkü Romalı muhafızlar kaçmışlardı. Alpaslan, kardeşi Tuğrul'a yapılmış olan tahkirin öcünü almak ve onun öldüğü sırada yapmış olduğu vasiyeti yerine getirmek için şehir halkını kılıçtan geçirdi. Sultan, oradan sayısız barbar askerleriyle beraber Amid denilen şehre gitti ve şehrin kapısı önünde karargâh kurdu. Alpaslan, şehre karşı merhamet gösterdi, çünkü bu sırada karısı karargâhın içinde bir oğlan doğurdu. Buna Tutuş⁷⁶ adını verdi. Sultan, oradan Tilkhum bölgesine gelip bu kaleyi muhasara altına aldı. O, kaleye karşı bütün gayretini sarfedip günlerce muharebe etti, fakat onu zaptedemedi. Bunun üzerine Sultan, kendisine vergi verilmek şartıyla sulh teklifinde bulundu. Kale

Bu emir, muazzam bir orduyla beraber Ermenistan'a gelip birçok yerleri tahrip etti ve nihayet Sivas bölgesi üzerine atılıp Ermenilere çok fenalık yaptı. "Cüropalat" Jan'm büyük oğlu ve İsak Komnen'in yeğeni olan küropalat Manuel Komnen ona karşı çıktı, fakat yenildi ve müslümanların eline düştü. Lâkin esir dilen Manuel, Gıdric'e, Alpaslan'a karşı imparatorun yardımını temin edeceğine dair söz vermekle onun teveccühünü kazandı. Buna kani olan Gıdric, Manuel'le beraber Diojen'in yanına gitti. İmparator ona büyük iltifat gösterdi ve yardım etmek vâdında bulundu. Gıdric'in isyanını ve onun imparatorla aktettiği ittifakı haber alan Sultan, bütün ordusunu alıp Greklere karşı yürüdü. Sultan, Malazkirt'i muhasara etmek üzere Ermenistan'a girdi (ED. DULAURIER).

⁷⁶ Suriye Selçukî sülâlesinin müessisi olan 'Iacddola Tutuş Ebu-said. Bunun kardeşi Melikşah, Hicrî 471 (14 Temmuz 1078-3 Temmuz 1079) tarihinde, bütün Suriye hâkimiyetini ona vermiştir (ED. DULAURIER).

halkı bundan dolayı gevşedi, kaygısızlık içine düştü ve surları müdafaasız bıraktı. Bu vaziyeti gören müslüman askerleri, Sultanın isteği hilâfına olarak kaleye hücum ettiler. Şiddetli bir akınla şehri zaptettiler, halkı kılıçtan geçirdiler, birçoğunu da esir ettiler. Bunu haber alan Sultan çok hayret etti ve dökülen kan için mükedder oldu. Çünkü o, onlara yeminle teminat vermiş bulunuyordu. Sultan, oradan çıkıp muazzam ordusuyla beraber Urfa mıntakasına akın etti ve şehrin kapısına kadar olan bütün yerleri istilâ eyledi. O, Sevaveragk'ın yakınında bulunan meşhur Tiltovrav kalesi ile Arüdzatil'e⁷⁷ hücum etti, büyük bir katliâm icra etti ve bu kalelerin havalisini kana boyadı. Sultan, Tiltovrav kalesini zaptedip sayısız esir ve ganimet aldıktan sonra Urfa şehrine karşı yürüdü. Şehri her taraftan kuşattı ve geniş araziye ordusuyla kapladı. Mevsim kıştı ve Mart ayının 10'uncu günü idi. Şehrin dükü, Bulgar kralı Alûsan (Alusianus) un oğlu Vasil'di. Müslüman askerlerinin çokluğunu gören şehrin hristiyan halkı, büyük bir korku ile sarsıldı. Çünkü Sultanın sayısız askerleri, ovaları ve zirvelerine kadar bütün dağları kaplamış bulunuyorlardı. Onlar, bu korkunç ejderin korkusundan dehşet içine düştüler, çünkü o (yani Sultan) kana susamış bir adamdı. O, sekiz gün hiçbir muharebe yapmadan orada kaldı. Fakat şehir halkı şaşkın bir vaziyet içine düşmüş olup müdafaa hazırlığı yapamıyordu. Şehirli-lerin bu akılsızlığını gören bir müslüman askeri, onlara gizlice seslenip: "Niçin böyle şaşkın duruyorsunuz? Surları tahkim edin ve atlarınızı eğlerleyiniz" dedi. Akılları başlarına gelen halk, surları tahkim etmeye başladı ve her bir adam cesaretle muharebeye hazırlandı. Cesur ve muharip bir adam olan şehrin dükü Vasil, şehri her taraftan tahkim etmeye başladı. Bunu gören Sultan çok hiddetlendi, hücum borusunu çaldırdı ve şiddetle hücumla geçti. Müslüman askerleri, korkunç haykırışlar çıkarak her taraftan surlara karşı atıldılar. O gün, büyük ve korkunç bir muharebe vukubuldu. Oklar, yağmur sağanağı gibi şehrin içine düşüyorlardı. Bütün hristiyanlar, gözyaşları dökerek Allaha dua ediyorlar ve kendilerini bu devin elinden kur-

⁷⁷ Tiltovrav ile Arüdzatil (yani "Arslan kale"), Mezopotamya'da bulunuyorlardı (ED. DULAURIER).

tarmasını niyaz eyliyorlardı. İranlılar, günün büyük bir kısmını hücumlarla geçirdiler, fakat bir şey elde edemediler. Çünkü Allah onlara karşı gelip onları mahcup etti. Bunun üzerine Sultan, surlara karşı mancınıklar ve diğer âletler kurdurdu. O, bütün bağ ve bahçeleri tahrip ettirdi ve şehrin hendeğini odunla doldurttu. Sonra Urfa'yı bununla zaptetmek için on arabanın üzerinde ağaçtan bir kule yaptırdı. Kuleyi sura yaklaştırmak için araba harekete geçirilince, kule aniden devrildi ve kırıldı. Şehirdekiler, bir lağım açarak şark taraftan hendeğin içine çıktılar, orada yığılmış olan odunu şehrin içine attılar, kalanı da yaktılar. Müslümanlar, suru devirmek için hendeğin yedi yerinde derin çukurlar açtılar. Fakat şehirliler karşı istikametten lağımlar açarak toprağı kazmakta olan düşmanları tuttular ve öldürdüler. Sultan, elli gün Urfa'ya karşı şiddetli hücumlar yaptı fakat bir şey elde edemedi. Sultan, yadigâr olarak İran'a götürülmek üzre surdan bir taş koparabilene büyük mükâfatlar vâdetti. Bunun üzerine, Dovin emîri Abusuar: "İşte, yakınımızda bir mabet vardır ve içinde bize karşı gelecek kimse bulunmuyor" dedi. Bu, şehrin şark tarafında bulunan S. Sargis mabedi idi. Müslümanlar onu yıkmak için çok gayret sarfettiler, fakat bir taş bile koparamadılar. Bunu gören Sultan, sonderece mahcup oldu. Bunun üzerine başlıca bir Arap emîri olan Khoreş, sultan Alpaslan'la bütün İran ordusunu alıp Haleb şehrine karşı yürüdü. Bu suretle kurtulmuş olan Urfalılar için o gün büyük bir sevinç ve bayram günü oldu.

CIII.

Grek imparatoru Diojen, bu felâketin haberini alınca hidetinden bir arslan gibi gürledi. Bütün şehirlere haber gönderip askerlerin toplanmasını emretti, bütün Garp memleketine fermanlar ve münadiler gönderdi ve Gund (Got) lardan, Bulgarlardan, uzak adalardaki halklardan, Gamirk (Kapadokya)dan, Bitinya'dan, Kilikya'dan, Antakya'dan, Trabzon'dan büyük sayıda asker topladı. O, Ermenistan'ın cesur askerlerinin bakıyesi ile birlikte Khujastan'dan barbar askerlerini de getirtti. Diojen, böylelikle deniz kumu kadar çok olan askerle muazzam bir ordu teşkil etti. Bu, 520 (4 Mart 1071-2 Mart 1072) tarihinde idi. İmparator, bu korkunç ordunun başında olduğu halde

içinde dolu yağışı saklı bulunan bir bulut gibi yürüyüp Sivas şehrine geldi. Ermeni kralzâdeleri Atom ve Apusahl, büyük törenle onun istikbaline çıktılar. Bu sırada Romalılar, imparatorun nezdine gidip Sivaslılarla bütün Ermeni milleti hakkında tezviratta bulundular ve: “Emîr Gıdric hücum ettiği vakit Ermeniler biz Türklerden daha çok fenalık yaptılar” dediler. İmparator Diojen, Romalıların bu yalan sözlerine inandı ve İranlılara karşı yapacağı harpten dönünce Ermeni mezhebini ortadan kaldıracağına dair tehditler savurdu ve yemin etti. O, aynı zamanda Roma askerine, Sivas şehrini talan etmek emrini verdi. Askerler, talan esnasında zalim imparator Diojen’in bu haksız kararından dolayı birçok insanı da öldürdüler. İmparator, Ermeni kralzâdeleri olan Atom ile Apusahl’ı da gözden düşürdü ve Sivas’ı matem içine soktu. Bunun üzerine Roma imparatorluğu ricali ve Aşot’un oğlu Gagik şah ile kürabağat rütbesini almış olan emîr Gıdric⁷⁸, imparatora: “Millettaşların tezviratına kulak asma, onların bütün sözleri yalandan ibarettir. Çünkü Türk muharebesinden sağ kalmış olanlar (yani Ermeniler) (Romalılara) yardımcı olmuşlardır” dediler. İmparator, bu sözlerle teskin edildi ise de dönüşte Ermeni mezhebini kaldıracağına dair yeminetti. Bunu duyan manastır rahipleri, ona karşı lânet okudular ve onun, gittiği yoldan bir daha geri gelmemesini ve S. Barseğ (Basil) tarafından lânet edilen zalim Julien gibi mahvolmasını temenni ettiler. Diojen, bütün askerleriyle beraber şarka doğru yürüyüp Ermenistan’a gitti ve Mandzgert şehrini hücumla zaptetti. Sultanın şehirde bulunan askerleri kaçtılar, tutulanlar da öldürüldüler. Bu sırada Halep şehri önünde bulunan Sultan, bu haberi alınca şarka dönmek üzere acilen hareket etti. Çünkü Roma imparatorunun muazzam bir orduyla beraber İran’a doğru yürümekte olduğunu söylediler. Sultan, bu kış, Haleb’e karşı yaptığı muharebede şehrin büyük sayıda olan askerlerinin mukavemetinden dolayı onu zaptedememişti. Sultan, şehrin surunu delik deşik ettiği halde şehre yine bir şey yapamamıştı. Sultan İlkbaharda, imparator Diojen’in harekâtını duyup Haleb’i terketti ve acilen Urfa’ya geldi. Şehrin dükü, ona atlarla katırlar

⁷⁸ Bk. fasıl Cİ, haşiyec 1.

ve yiyecek takdim etti. Sultan, bunları aldıktan sonra hiçbir zarar vermeden oradan geçti ve yolunu şarka doğru devam ettirip Lesun denilen dağa vardı. Bu acele yürüyüş esnasında sayısız at ve katır telef oldu, çünkü Sultan, bir an evvel İran'a yetişmek için askerlerini firarîler gibi ileri sürüyordu. Bu sırada Diojen'in karargâhından hâin Romalıların yolladıkları mektuplar Sultanın eline geldi. Onlar, Sultana: "Kaçma, çünkü ordunun büyük kısmı seninle beraberdir" diyorlardı. Bunun üzerine Sultan durdu ve imparator Diojen'e dostça bir mektup yazarak birbiriyle ittifak edip sulh içinde kalmalarını ve hiçbir vakit birbirine karşı ihanet etmemeleri teklifinde bulundu. Sultan, hristiyanlara dost kalınmasını ve İranlılarla Romalılar arasında daimî dostluk aktedilmesini istiyordu. Bundan dolayı daha çok böbürlenlen Diojen, teklifleri reddetti ve onda harp etmek arzusu daha çok hararetlendi. Hâin adamlar, Diojen'e gelip: "Ey imparator, senin muazzam orduna karşı gelebilecek hiçbir kuvvet yoktur. Askerlerin, yiyecek aramak için karargâhtan çıkmışlardır. Onları, muharebe gününde aç kalmamaları için ordulara taksim et ve salıver" tavsiyesinde bulundular. Bunun üzerine imparator, emir Gıdric'i İstanbul'a geri yolladı, Tarkhaniat'ı⁷⁹ 30,000 askerle beraber Khilat'a karşı sevketti, 12,000 asker de Apkhaz memleketine sevketti. Onlar, böylelikle bütün askerleri ihanetle dağıtıp imparatorun yanından uzaklaştırdıktan sonra keyfiyeti Sultana bildirdiler. Sultan, Diojen'in niyetinde sabit kaldığını görünce Roma ordusunun üzerine yürüdü. O, Horasanlı askerlerini arslan yavruları gibi ileri sürdü. İranlıların kendi üzerine yürüdüklerini haber alan Diojen, muharebe borusunu çaldırdı ve Roma askerlerinin saf-

⁷⁹ "Tarkhaniat", grekçeye "Tarchaniôtês, Trachaniôtês" veya "Tarchanaiôtês" şekilleriyle geçmiş olan kelimenin bir transkripsiyonudur. Bu, Türklerin "Tarkhan" unvanıdır. Bu unvanı haiz olan zat, vergiden muaf ve harpte elde ettiği ganimetten hükümdara pay çıkarmağa mecbur olmıyan bir adamdı. Nicéphore Bryenne (I, 13-14), bu kumandanın adını "Jozepf Trachaniôtês" olarak kaydetmiş ve onun "Magistros" rütbesini haiz olduğunu söylemiştir. Bu, Romen Diojen'in ordusunda hizmet etmekte olan bir Oğuz şefi idi. Diojen, onu meşhur Bailleul hanedanına mensup olan Norman Ursel ile beraber Khelath şehrine hücum etmeye memur etmişti. Bk. Zonaras, c. II, s. 222; Scylitzès, s. 656; De Gangre, "Comment. in Niceph. Bryennium", lib. II, n. 4 (ED. DULAURIER).

larını tanzim edip muharebe tertibatı aldı. Onların başına, Ermeni aslından cesur adamlar olan Khatap'ı⁸⁰ ve Vasilag'ı kumandan tâyin etti. O günün kısmen şiddetli bir muharebe ile geçti. Roma askerleri yenildiler, Khatap ile Vasilag maktul düştüler. Roma ordusu, firara mecbur kaldı ve imparatorun karargâhına iltica etti. Diojen, bu vaziyeti görünce bütün askerlerini bir araya toplamak emrini verdi, fakat onun bu çağırışına kimse icabet edemedi. Çünkü Tarkhaniat ile diğer Romalı Kumandanlar, kendi askerleriyle beraber İstanbul'a gitmişlerdi. Bunu haber alan imparator, Romalıların kendisine ihanet ettiklerini anladı. Ertesi gün muharebe başladı. İmparator, sabah erken hücum borularını çalmak emrini verdi. Münadiler, İranlılara karşı cesaret gösterenlerin imparator tarafından bolca mükâfatlandırılacaklarını, onlara yüksek mevki ve şchirlerle eyâletler verileceğini ilân ettiler. Bu sırada Sultan, muazzam bir orduyla beraber Romalılara karşı yürüdü. İmparator Diojen de Mandzgert'in yakınında Doğodap denilen mevkide muharebe meydanına geldi. O, Uzları sağ, Padzunakları da sol cenahına, diğerlerini de ordusunun önüne ve arkasına yerleştirdi. Fakat muharebenin kızıştığı bir sırada Uzlarla Padzunaglar düşmanın tarafına geçtiler ve Romalılar tam bir mağlûbiyete uğrayıp kaçmağa başladılar. Sayısız Romalı asker kılıçtan geçirildi, büyük bir kısmı da esir edildi. İmparator Diojen de esir edilip Sultanın önüne getirildi. Onunla beraber birçok Romalı kumandan da zincirle bağlı oldukları halde Sultanın huzuruna götürüldüler. Birkaç gün sonra Sultan, imparator Diojen'le sulh aktetti ve ona bir kardeş gözüyle baktı. Çünkü Sultan, bu aht için Allahı şahid tutmuş olup İranlılarla Romalıların arasında sıkı ve daimi bir dostluk ve ittifak aktetmişti. O, bundan sonra imparatoru, tahtına avdet etmek üzre büyük törenle İstanbul'a uğurladı.

⁸⁰ Çamiçyan'ın tarihinde bu ad, "Khabad" olarak yazılmıştır. Nicephore Bryenne'e nazaran (I, 16), Malazkirt muharebesinde Grek ordusunun sağ cenahına Kapadokyalı Alyates; sol cenahına, müverrihin babası olan Nicéphore Bryenne; orta kısmına, bizzat imparator kumanda ediyorlardı. Ordunun ard kolu da Sezar Jean Ducas'nın emri altında bulunuyordu (ED. DULAURIER).

İmparator Sivas'a geldiği vakit, Diojen'in oğlu Mihail'in tahta çıkmış olduğu haberi geldi. Askerler onu terk edip kaçtılar, Diojen de Adana denilen şehre iltica etti. İmparator Mihail'in askerleri onun üzerine gelince Diojen, başına gelen tehlikeden kurtulmak için papaz elbisesini giydi ve Dugidz'in kardeşi⁸¹ olan Roma kumandanının yanına gelip: "İşte artık benden endişe etmenize lüzum kalmamıştır. Zira ben bundan sonra bir manastıra çekileceğim. Mihail imparatorunuz olsun ve Allah ona yardım etsin" dedi. O gün, Romalılar, Yahudilerin yapmış oldukları veçhile Allahı tekrar çarmıha gerdiler. Çünkü onlar, bir imparator olan Diojenin gözlerini çıkardılar ve o, bu işkencenin acısına dayanamayıp öldü. Sultan, bunu haber alınca ağladı ve Diojen'in akıbetinden dolayı çok kederlendi. Sultan: "Romalıların Allahı yoktur. İranlılarla Romalılar arasında aktedilmiş olan dostluk ve ittifak yemini bu gün çözülmüş oldu. Bundan sonra Haça tapman bütün milletler kılıçla mahvedilecek ve bütün hıristiyan milletleri esaret altına alınacaktır" dedi. O, Diojen'i hatırlayıp ah çekiyor ve bütün İranlılarla beraber onun akıbeti için ağlıyordu. Sultan, Horasanlılara hitaben: "Bundan sonra arslan yavruları gibi olunuz, bütün memleketleri kartal yavruları gibi süratle kat'edin, hıristiyanları gece gündüz durmadan kılıçtan geçirin ve Romalılara karşı asla merhamet duymayın" dedi. Sultan, bu büyük zaferden sonra İran'a döndü.

CIV.

Bu zamanda Sultan Alpaslan, bütün İran askerlerini toplayıp Gehon dahi tesmiye edilen büyük Cahun nehrini geçti ve Sımrkhand memleketini feth etmek üzere oraya girdi. O, büyük bir ordunun başında olduğu halde metin ve meşhur bir kale olan Hana⁸² üzerine yürüdü ve kuşattı. Bu kalenin sahibi

⁸¹ Bu, Jean Ducas'ın büyük oğlu ve Parapinace tesmiye olunan Mişel Duka'nın kuzeni olan Andronik idi. Romen Diojen, 1068 İkinci Kânundan başlayarak Michel Parapinace'ın tahta çıktığı tarih olan 1071 Eylül'e kadar tahtta kalmış olup üç yıl ve sekiz ay hâkimiyet icra etmiştir (ED. DULAURIER).

⁸² "Tarih-i Güzide" de (bk: Defréremery tarafından yapılmış olan seçme tercümesi, "Journal Asiatique", Nisan-Mayıs 1848, s. 441), Alpaslan'ın, Cihun kıyısında bulunan "Berzem" adlı kalenin yanında öldürüldüğü yazı-

cesur ve aynı zamanda azgın ve merhametsiz bir adamdı⁸³. Sultan, kaleyi günlerce muhasara altında tutup çok sıkıştırdı. O, aynı zamanda kalenin reisini, atalarının topraklarının daimi sahibi kalmak şartıyla kendisine itaata davet etti. Kale reisi, hayli sıkıntılara göğüs gerdikten sonra Sultana arzı tazi-mat etmiye karar verdi. O, korkunç bir plân düşündü. O gün, karısı ve çocuklarıyla beraber şenlik ve ziyafet yaptı. Davullar çaldırarak ve şarkılar söyleterek onlarla beraber büyük nece içinde yedi ve içti. Fakat geceleyin karısını ve üç oğlunu, Sultanın eline düşüp ona köle olmaları için vahşiyane bir surette kendi eliyle kesti. O, ertesi sabah erken de oğullarını kesmiş olduğu iki keskin bıçağı yanına aldı ve Sultanın huzuruna gitmek üzere kaleden çıktı. Sultan, onun geldiğini haber alınca huzuruna getirilmesini emretti. Reis, huzura çıkınca eğildi, fakat ona yaklaştığı sırada aniden Sultanın üzerine atıldı ve çizmeleri içinde saklamış olduğu iki bıçağı çekti. Onu Sultanın huzuruna getirmiş olanlar bu sırada kaçtılar. Vahşi bir hayvan gibi Sultanın üzerine atılan adam, iki bıçağını da onun vücuduna sap-ladı. Sultanın adamları ileri atılıp onu olduğu yerde öldürdüler. Sultan üç yerinden yaralanmıştı ve çok tehlikeli bir halde bulunuyordu ve şiddetli acılardan kıvranıyordu. O, memleket halkının bundan haberdar olmaması için ordusuna ilerlemek em-rini verdi. Beş gün sonra vahim bir vaziyette olduğunu hisse-dip başlıca İran reislerini ve mabeyincisini⁸⁴ yanına çağırdı. Sultan, henüz bir çocuk olan oğlu Melikşah'ı onlara takdim edip: "İşte ben yaralarımın tesiriyle ölüyorum. Oğlum sizin hükümdarınız olsun ve tahtıma otursun" dedi. Sultan, bu söz-leri mutâakıp hükümdarlık esvaplarını çıkardı ve oğlu Melik-

lıdır. Müsteşrik âlim, bu tercümeyle ilâve ettiği bir haşiyede bu mevkiin, şüphesiz Curcan'dan bir günlük yol uzakta olan ve İdrisi tarafından "Buru-zem" tesmiye edilmiş bulunan mevki ile aynı olduğunu söylemiştir. İbn el-Cevzî, bu mevkinin adını "birun" olarak yazmıştır (ED. DULAURIER).

⁸³ Bu kalenin reisinin adı Yusuf'tu (ED. DULAURIER).

⁸⁴ Metinde, mabeyinci demek olan arapça "hacib" kelimesinin bozuk bir şekli (khocab) olarak yazılıdır. "Tarihi Güzide" ye nazaran, Alpaslan'ın "haceb" i Hasan ibn Sabbah idi. Bu şahıs, şîî bir müslüman olup sünni mezhebine mensup olan büyük vezir Nizamü'l-Mülk'ün koyu bir düşmanı idi (ED. DULAURIER).

şah'a giydirdi. Onun önünde eğildi ve ve onu gözyaşları içinde Allaha ve İran emîrlere emanet etti. Sultan Alpaslan, aynı günde ehemmiyetsiz bir adam olan bir kürdün eliyle bu suretle ölmüştü ⁸⁵. Melikşah, babasına halef olarak tahta çıktı. O, iyi, merhametli ve hristiyanlara karşı tatlılıkla hareket eden bir zat oldu. Melikşah, babasının ölümünden sonra onun cenazesini beraberine alıp memleketine döndü ve babasını Marand ⁸⁶ şehrinde atalarının kabrine defnetti. Melikşah, hâkimiyeti boyunca Allahın yardımına mazhar oldu. O, bütün ülkeleri fetretti ve Ermenistan'ı sulh ve asayişe kavuşturdu.

CV.

521 (3 Mart 1072-2 Mart 1073) tarihinde senyör Grigoris ile senyör Georg'un arasında garaz peyda oldu. Senyör Grigoris, adam gönderip senyör Georg'u katolikosluk tahtından düşürdü ve örtüyü ⁸⁷ onun başından aldı. Bundan çok mükedder olan Georg, Tarsus'a gitti ve orada öldü. Senyör Grigoris de

⁸⁵ "Tarih-i Güzideye nazaran Alparslan'ın ölümü H. 465 Rebî-ülevvel (= 1072 Kasım-Aralık) da vukubulmuştur. Urfalı Mateos'un bu eserinde, İran'ın Selçukî sultanları daima mevzuubahs oldukları için bu sülâleye mensup olan müverrihin zikretmiş olduğu hükümdarların bir listesini burada yazmağı lüzûmlu addediyorum:

Tuğrul Bey, 1037-1063.

Alparslan (Tuğrul'un yeğeni), —1072.

Melikşah (Alparslan'ın oğlu), —1092.

Barkiyaruk (Melikşah'ın oğlu), —1104.

Tapar veya Muhammed (Melikşah'ın oğlu), —1118.

Mahmud (Tapar'ın oğlu), —1131.

Melik veya Tuğrul (Tapar'ın oğlu), —1134 (ED. DULAURIER).

⁸⁶ Ptoémée'nin "Morounda" diye kaydetmiş olduğu bu şehir, Tebriz'in 50 mil şimalinde Azerbaycan'da bulunuyordu (ED. DULAURIER).

Müverrihimiz, Sultanın Merv'de gömülü olduğunu yanlış işitmiş olduğundan, onun yerine Merend'i kaydetmiştir (Prof. M. HALİL YINANÇ).

⁸⁷ Ermeni katolikoslarının âlâmetlerinden biri de hususî baş örtüsü idi ki daha sonra bu örtüyü piskoposlarla vardabetler (rahib, ilâhiyat doktoru) de kullanmağa başladılar. Bu örtü siyah kumaştan olup mahrutî şekildedir ve başı örtükten başka omuzların üzerine kadar inmektedir (ED. DULAURIER).

Mutarasun'a⁸⁸ Gurgenin oğlu Gagik'in⁸⁹ yanına gelip orada ikamet etti.

CVI.

Bu zamanlarda şeytanın birinci oğlu olan Filartos⁹⁰ adlı zalim ve menfur bir prensin müstebidane hâkimiyeti başlamıştır. Bu, Diojen'in sükûtundan sonra memleketi gaspedip zalimane hareketlere girişti. Antéchrist'in öncüsü olan bu zalim adamın içine dev girmişti ve o, acaib ve menfur bir hayat yaşıyordu. O, hristiyanlara karşı harp etmiye başladı, çünkü o hristiyan olmakla beraber imansız bir adamdı. Ermeniler onu bir Ermeni olarak tanımıyorlar, Romalılar da onun kendilerinden olmasını istemiyorlardı. O, din ve âdetçe bir Romalı, babu ve anne tarafından da bir Ermeni idi. Çocukluğu, Hısmıman-sur bölgesinde bulunan Zorvri-Gozern denilen manastırda amcasının yanında geçmişti. Manastırdan çıkmış olan bu adam, manastırın menfuru oldu. O, birçok eyâlet ve şehir zaptetti birçok reisleri ve ileri gelenleri merhametsizce telef etti. Mışar'a⁹¹ gelip oraya yerleşti ve Sasun senyörü olan cesur Tornig'i kendisine itaat etmek üzere yanına çağırdı. Museğ'in oğlu olan Tornig, onun bu dileğine güldü ve: "Bu nasıl iştir? Ben onun yüzünü bile görmemişimdir" dedi. Bunun üzerine Filar-

⁸⁸ Mudarasun, Fırat mıntakasında, Keysun'a yakın bir köydü (ED. DULAURIER).

⁸⁹ Bence bu Gagik, Ardzruni hanedanına mensup olup Vaspuragan'ın Antsevatzik mıntakasının hükümdarı olan Khaçik Gurgen'in oğludur. Bu ailenin başlıca dalı, 1021 tarihinden itibaren Kapadokya'nın Sivas şehrinde yerleşmişti. Bk. fasıl LXXXIV ve aynı fashn 4 üncü haşiyesi (ED. DULAURIER).

⁹⁰ Bu, Bizans tarihinde çok defa zikredilen Philarète Brachamius'tur. Bu, Vaspuragan'ın Varajnunik bölgesinden olup aslen bir Ermeni idi. Philarète, "Curopalate" rütbesini haiz olmuştu ve Romen Diojen tarafından Büyük Domestik tâyin edilmişti. Bk. Çamiçyan, c. II, s. 997-1001; Scylitzès, s. 677; Zonaras, c. II, s. 220, ve Anne Commène, s. 134-135 (ED. DULAURIER).

⁹¹ Bence, "Mışar", başka bir yerde "Masr" olarak yazılı olan şehirle Ebû'l-farac'ın "Masara" ve Ptolèmée'nin, Küçük Ermenista'nın bir şehri diye zikrettiği "Masara" veya "Masora" ile aynıdır. Bu ad, Malatya'nın sekiz mil cenub-i şarkisinde Samosat yolunun üzerinde bulunan Misere adlı köyü hatırlatmaktadır. Bk. Kiepert, "la Carte de l'Asie-Mineur" (ED. DULAURIER).

tos'un elçileri ona: "O, birçok askerle beraber sana karşı yürüyecek ve eyâletini kâmilten tahrip edecektir" dediler. Tornig: "Filartos'un askerleri kaç kişidir?" diye sordu. Onlar: "20,000 kadardır" dediler. Tornig: "Benim de 1,000 atlım vardır ki bunlar her gün Allahın etini ve kanını (yani "communion") alıyorlar. Benim bildiğime göre Filartos'la askerlerinin imanı yoktur ve en fena günahlarla doludurlar" dedi. Elçiler, gidip bunları olduğu gibi Filartos'a anlattılar. Bunun üzerine o, senyör Grigoris'i yanına çağırıp ona: "Tornig senin damadındır. Git onu, bana itaat etmek üzere buraya çağır" dedi. Filartos'un fena niyet ve hareketlerini bilen Vahram, gayrı ihtiyari olarak Tornig'in yanına gitti ve Filartos'un yüzünü bir daha görmedi. O, gelmesinin sebebini Tornig'e anlattı. Buna hayret eden Tornig: "Bu dinsizin yüzü, seni, yalan yeminle elçi olarak bana göndermekle yaptığı bu büyük küstahlıktan dolayı çatlamadı mı?" dedi. Filartos, Tornig'in gelmek istemediğini anlayınca askerlerini alıp ona karşı yürüdü. Tornig bunu haber alınca askerlerine haber göndererek bütün Sasun mıntakası içinden 50,000 piyade ve 6,000 atlı asker topladı ve bu kuvvetle beraber Çabağçur'a ⁹² doğru yürüdü. O, Filartos'un geleceğine inanmadığı için bütün piyadelerini geri gönderdi, kendisi de 1000 atlı ile beraber bir Ermeni şehri olan Aşmuşat'a ⁹³ gitti. O, Aleuia ovasında, beraberinde 800 asker ⁹⁴ bulunan Filartos'a rastladı. Tornig, piyade askerlerini geri göndermiş olduğuna pişman oldu. Fakat bununla beraber o, askerlerini müfrezelelere taksim edip sağ ve sol cenahlarda ve merkezde olmak üzere cephe tanzim etti. Cesur bir adam olan Gabos'u ⁹⁵ da 300 askerinin başında olduğu halde muhafız tâyin etti. Filartos'un askerlerinden en ziyade Franktan çekinen Tornig: "Bakın, asker-

⁹² Fırat'ın şimal yakınında, Hantsit bölgesinin bir şehri (ED. DULAURIER).

⁹³ Aşmuşat, Turuberan eyâletinin Arşamunik bölgesinde bir şehirdi. Bu şehir, Ağtsnik eyâletinin Sasun mıntakasında bulunan aynı adlı köyle karıştırmamalıdır (ED. DULAURIER).

⁹⁴ Fransızca tercümesinde: "beraberinde, Raimbaud'nun kumandası altında bulunan 8,000 asker olduğu halde" ilâvesi vardır.

⁹⁵ Veya Garabet, yani Jean-Baptiste (ED. DULAURIER).

lerim Franka karşı yürüyeceklerdir”⁹⁶ dedi. Rımbağd⁹⁷ askerleriyle beraber ilerledi, Tornig’in ordusuyla çarpıştı ve cepheyi yarıp içeri girdi. Tornig’in verdiği komut üzerine askerler derhal onları çevirdiler ve onların kontu⁹⁸ da dahil olduğu halde bütün reislerini tuttular. Filartos’u bütün ordusuyla beraber firara mecbur kıldılar ve reisler de dahil oldukları halde 1,500 kişiyi esir ettiler. O gün, birçok Franklarla diğer hristiyanlar telef oldular. Tornig ile bütün Ermeni askerleri, büyük miktarda ganimetle beraber Sasun’a döndüler. Filartos ise firar edip mahcup bir halde Kharpert’e⁹⁹ gitti. Bu vaka, Hantsit cyâle-tinde Aleuia ovasında olmuştur.

CVII.

Bu günlerde Tornig, yanında az sayıda asker bulunduğu halde Ardzen üzerindeki Aşmuşat kalesine girdi. Amr-Kafir adlı bir emîr, birçok askerle beraber aniden oraya geldi. O, Tornig’in, kendi askerleriyle beraber olmadığını haber almış olup Filators’un emriyle gelmişti. Bu emîr, hileye başvurup yalan yeminlerle Tornig ile sulh aktetmiye gayret etti ve onun adamlarını hediyelerle elde etti. O, Tornig’i böylelikle aldatıp kendisiyle beraber bulunan diğer üç şefin de iştirakiyle onu ittifak aktetmiye ikna etti. Bir ziyafet esnasında emîr, Tornig’i öldürmek üzere aniden onun üzerine atıldı. Yanında silâh bulunmayan Tornig, küçük bir bıçak kaptı ve emîrin karnına sapladı. Sonra diğer emîrleri de tutup onların kafalarını birbirine vurmakla

⁹⁶ Fransızca tercümesinde; diğer bir yazma nüshaya istinaden: “Bakalım askerlerim onlardan korkacaklar mı” diye yazılıdır. “Korkmak” ve “yürümek, gitmek” kelimelerinin Ermenice karşılıkları birbirine çok benzediğinden bu ayrılık, müstensihlerin bir hatası olsa gerektir.

⁹⁷ Raimbaud.

⁹⁸ Lâtince “Comes” kelimesi, Ermenic de “goms” şeklini almıştır. Bu kelime, bazan “bir cyâlet valisi” bazan da “ordu kumandanı” mânasında kullanılmıştır. Bizans tarihlerinde “Kontos” şekliyle kullanılan bu kelime: “ordu kumandanı” demektir (ED. DULAURIER).

⁹⁹ Bu günkü Harput. Bu, Dördüncü Ermenistan’da, Murad çayının cenubunda ve Amid’in şimali garbisinde, Sophène bölgesinin müstahkem bir mevkiî idi. Bu mevkiin kalesi bir dağa hâkim vaziyetindedir. Guillaume de Tyr (XII, 17), bu yeri “Quarta-piert” veya “Quart-pierre” olarak zikretmiştir (ED. DULAURIER).

öldürdü. Tornig, kendisine hiçbir şey olmadan yakında bulunan kalesine çekildi, Türkler de korkularından kaçtılar. Fakat Tornig kaleye yaklaştığı vakit orada gizlenmiş bulunan bir Türk, mızrağıyla onun kalbine vurdu ve cesur Tornig derhal öldü. Tornig'in başını kesip Filartos'a getirdiler. Zalim Filartos da kafatasının üst tarafını çıkarıp onu kendisine şarap kadehi yaptı. Filartos, Tornig'in başının artan kısmını Miafargin emîrine (Nizam eddevle Nasr) a gönderdi, cesedi de yaktırdı. Bilâhare dindar ve cesur adamın yanmış kemiklerini topladılar ve S. Garabet'in¹⁰⁰ kapısının önünde defnettiler. Tornig'in Çorduanel ve Vasak adlı iki küçük oğlu kaldı.

Aynı yılda Filartos, senyör Grigoris'e haber gönderip onu katolikosluk makamına avdet etmiye davet etti. Fakat, o bu merhametsiz adamın korkusundan dolayı gelmedi. Filartos, aziz katolikosa tekrar bir mektup yazarak: "Katolikosluk tahtının münhal kalması caiz değildir" dedi. Katlikos, gitmeye cesaret edemeyip Filartos'a yazdığı cevapta: "Senyör Bedros'un hemşirezâdesi olan senyör Sargis'i benim rızamla katolikosluk tahtına oturt" dedi. Senyör Grigoris, aynı zamanda katlikos Bedros'a ait olan katolikosluk başörtüsü ile asayı ve haçı senyör Sargis'e gönderdi. Filartos, bunları gördükten sonra senyör Grigoris'in asla dönmiyeceğini anladı. Bunun üzerine Filartos'un emriyle piskoposlar, manastır reisleri ve rahipler içtima edip senyör Sargis'i, Çahan bölgesinin Honi¹⁰¹ şehrinde katlikos olarak taktis ettiler. O, aziz ve muhteşem görünümlü meşhur bir zat ve halkını idare etmek için her türlü fazileti haiz bir şef idi. Senyör Grigoris, bundan sonra Ermenistan'ın eski paytahtı olan Ani şehrine gitti ve orada Hasan'ın oğlu Apirat'ın oğlu Vasak'ın oğlu olup kendi hemşirezâdesi olan Barseğ'i piskopos olarak taktis etti. Bu, bilâhare Ermeni katolikosluk tahtına çıkmıştır.

¹⁰⁰ S. Garabet veya Klag manastırı. Bk. XLXXI, haşiye 3.

¹⁰¹ Bu gün, Elbistan ovasında, içinde bir kale harabesi bulunan Khunu adında büyük bir köy mevcuttur. Bu köyün bulunduğu saha, bilâhare 1277 de Mısır sultanı Beybars'la Mogollar arasında büyük bir muharebeye sahne olmuş ve bu muharebe Mogolların hezimetini ile bitmiştir (*Prof. M. H. YINANÇ*).

CVIII.

523 (3 Mart 1074-2 Mart 1075) tarihinde Grigoris, İstanbul'a oradan da Roma'ya gitti. O, sonra Mısır'a geçti ve orada eski ruhanî reislerinin yaşamış oldukları çölü kâmilten gezdi. O, yürekten duyduğu bütün arzusunu orada yerine getirdi. Katolikosluk makamını orada kurdu ve mukaddes Kilisenin bütün nizam ve initizamını ihdas etti. Senyör Grigoris, Mısır hükümdarı ¹⁰² tarafından, Roma imparatorundan gördüğünden daha çok taltif ve şerefe mazhar oldu. Birçok Ermeniler Mısır'a gittiler. Bu suretle oranın Ermeni nüfusu 30,000 kadara balığ oldu. Senyör Grigoris, bir zaman sonra hemşirezâdemi olan senyör Grigor'u katolikos olarak taktis etti, kendisi de Ermenistan'a geldi, çünkü annesi henüz hayatta idi.

CIX.

Bu vakalar, dört yıl ¹⁰³ hâkimiyet icra etmiş olan Dugidz'-in oğlu imparator Mihail'in zamanında oldu. Bu imparator, dindar ve iyi bir adam olup her türlü fazileti ve azizliği ile parlamaştır. O, her bakımdan eski aziz imparatorlara benziyor, inancının doğruluğuyla parlıyordu ve yetimlerin babası ve dulaların bir hamisi olmuştu. Onun emriyle toprakla deniz kumu kadar çok daheganlar bastırıldı. Onun, Allahın lütfuyla bastırıldığı sikkeler bütün dünyaya yayıldı. O daima oruç tutup perhiz ediyordu ve böylelikle hayatını dua ve faziletle geçirmişti. İmparatoriçe, onun bu faziletinden dolayı kendisiyle cinsî münasebette bulunmadığına öfkelenip Romalı prenslerden biriyle düşüp kalkmağa başladı ve bu adamı Mihail'e karşı tahrik etti. Bu adamın adı Votoniât (Botaniât) ¹⁰⁴ idi. O, bütün İstanbul

¹⁰² Fatimî halifesi Mustansır-billah (1036-1094).

¹⁰³ Zonaras, Glycas ve Manasés'in müttfikken kaydettiklerine göre Mişel, altı yıl ve altı ay ve yirmibeş gün hüküm sürmüştür. Buna göre Mişel 25 Mart 1078 tarihinde tahttan seragat etmiştir (ED. DULAURIER).

¹⁰⁴ Müverrihimizin, Mişel Parapinace'nin karısı olan imparatoriçe Mari'yi fahişelikle itham etmesi, şüphesiz Greklere karşı duyduğu nefretin bir neticesidir. Çünkü, Bizans müverrihlerinden hiçbirisi imparatoriçe için böyle bir şey yazmamıştır. İstanbul ricali, bilhassa haremağası Nicéphoritzésin gaddarane hareketlerinden dolayı isyan etmiş ve Nicéphore Botaniat'e imparator ilân etmişlerdir (ED. DULAURIER).

halkını Mihail'e karşı ayaklandırdı ve tahtın kendisine verilmesini talep etti. İmparator Mihail, ona karşı hiçbir mukavemet göstermedi. Menfur imparatoriçeye alenen lânet okudu ve tahtı terk edip bir manastıra çekildi. O, orada harar giydi ve ruhanî hayatı yaşamağa başladı¹⁰⁵. Çünkü o, esasen uzun zamandan beri tahtı ve tacı terk edip dünyevî hayattan feragat etmek arzusunu besliyordu.

CX.

527 (2 Mart 1078-1 Mart 1079) tarihinde Votoniat Roma imparatoru oldu ve Gürcü kralı Gurgen'in¹⁰⁶ kızı olan Miha'il'in karısıyla evlendi. Onlar, menfur münasebetlerinden dolayı birbiriyle evlendiler.

CXI.

Bu zamanda Grigor Magistros'un oğlu ve senyör Grigoris'in kardeşi olan Ermeni prensi Vasak¹⁰⁷ öldürüldü. Antakya şehrinin dükü olan Vasak, hâin Romalılar tarafından bu şehrin

¹⁰⁶ Mişel Parapinas, İstanbul'da bulunan Stude manastırına çekilmiştir. İstanbul patriki, çok geçmeden onu Efes metropoliti olarak taktis etmiştir (ED. DULAURIER).

¹⁰⁶ Bu, Karthli ve Apkhazie kralı Giorgi II. nin değil, Bagrat IV. ün kızı ve evvelkinin hemşiresi idi. Brosset ("Hist. de la Géorgie", s. 341, n. 1) bunun adının Martha veya Marie olduğunu söylemiş ise de, bu imparatoriçenin adı, medayonların üzerinde daima Marie olarak görülüyor. Bk. Du Cange, "Famil. byzant.", s. 13 -137 (ED. DULAURIER).

¹⁰⁷ Grigor Magistros'un oğlu olup Antakya dükü olan Vasak, Ani başpiskoposu Barscğ'in (Bazilin) hemşiresiyle evlenmişti. Bu piskopos da CVII. fasılda sözü geçmiş olan diğer Vasak'ın oğlu idi. Bu Vasak'm, Urfalı Matcos tarafından zikredilmiş olan aile mensuplarının nesep listesini aşağıda gösteriyorum:

1. Hasan. Bu, Pahlavunilerin bir kolundan çıkmıştır. Gregoire Magistros da bu kola mensuptu.

2. Apirat.

3. Vasak (Apirat'ın oğlu). Bu, Grégoire Magistros'un bir kızı ile evlenmişti. Bu izdivaçtan doğmuş olanlar:

4. a) Bazil. Bu, önce Ani başpiskoposu sonra da katolikos olmuştur.

b) Hasan.

c) Şark küropalartı Grégoire.

d) Apılçahap.

e) Dayısı olan Antakya dükü ile evlenmiş olan bir kız (ED. DULAURIER).

çarşısının sokağında öldürülmüştür. O, sokaktan geçerken iki Hastat¹⁰⁸, ona arzihürmet etmek üzere yaklaştılar ve ona yalandan bir kâğıt uzattılar. Vasak, mektubu almak için eğildiği sırada onlar, onu bir keserle alnından vurdular ve Vasak bu menfur adamların eliyle öldürüldü. Vasak'ın askerleri Antakya kalesinde toplandılar. Zadeğân taburu Filartos'u çağırıp Antakya'yı ona teslim etti. Birkaç gün sonra Filartos, sefere çıkmak bahanesiyle bütün hâin Romalı askerleri ile 700 kişi olan Hastatları topladı ve onları Afşun denilen köye götürdü. Filartos, orada bütün Hastatları kılıçtan geçirip telef etti. O, böylelikle büyük Vasak Pahlavuni'nin öcünü aldıktan sonra Antakya'ya hâkim oldu.

CXII.

Bu zamanda Şirak mıntakasından olup kuvvetli ve cesur bir Ermeni prensi olan Epikht¹⁰⁹, kahramanlığından dolayı Roma imparatoru tarafından cebren Roma mezhebine göre vafis edilmişti, fakat o gizlice S. Grigor'un inancına sadık kalmıştı. O, kendisine ait olan Andriun¹¹⁰ kalesinde hastalandı. İmparator ona, Romalıların yalan inancında rehberlik yapmak üzere bir rahib tâyin etmişti, o da bu rahibi kendisine günah çıkaran papaz yapmıştı. Bu melun papaz, bir gün Bıkht'ın odasına girip onun yatağında derin bir uykuya dalmış olduğunu gördü. Derhal merhametsizce onun üzerine atıldı, yastığı onun ağzının üzerine koydu ve bütün ağırlığıyla yastığın üzerine oturup kahraman adamı feci bir surette öldürdü. Kahraman adamın hilekârlıkla öldürüldüğünü haber alan Epikht'in askerleri, bu mütereddiyi şiddetli işkencelere maruz bıraktılar, sonra da onu

¹⁰⁸ "Hastat", lâtince "Hastatus" kelimesidir. Görüldüğü veçhile Roma lejyonunun ilk piyade taburu olan bu kıta, Bizans ordusunda kendi eski adıyla aynen bırakılmıştır (ED. DULAURIER).

¹⁰⁹ Bu, fasıl XCI'de zikredilmiş olan Bekht'dir. Bk. aynı faslın 2 nci haşiyesine.

¹¹⁰ Bu, ihtimal, "insanların toplandığı yer" mânasını ifade eden grekçe "Andrion" kelimesidir. Bance bu, Antakya civarında bulunan bir kalenin adıdır (ED. DULAURIER).

Bu gün, Maraş'm bir kazası olan Andırın olması daha çok muhtemeldir (Prof. M. HALİL YINANÇ).

kalenin yüksek bir kıyısından aşağıya attılar. Böylelikle bu fena adam fena bir ölümle telef oldu ¹¹¹.

CXIII.

İmparator Votoniât, bir yıl ¹¹² hüküm sürdükten sonra tahttan feragat etmiye karar verdi. Çünkü o, tahtı Allahın rızasıyla değil cebren ve Mihail'in karısı ile yaptığı şeni münasebet sayesinde ele geçirmişti. O, haksız bir suretle imparator olduğu için daima vicdan azabı duyuyor ve kendi kendine: "Tahtın hakikî sahibi olan imparator, feragat edip ruhanî oldu. Ben niçin fenahkla hareket edip karşı geleyim? Er geç ölmeyecek miyiz?" diyordu. O, nihayet aziz imparator Mihail'e karşı yaptığı ihanetle ele geçirmiş olduğu imparatorluk tahtını terk etti ve kendisi de manastıra çekildi.

CXIV.

Bu zamanda yani 526 (2 Mart 1077-1 Mart 1078) tarihinde Roma imparatorluğu tahtına Melisianos'u oturttular.

CXV.

Aynı yılda katolikos Bedros'un hemşirezâdesi olan Ermeni katolikosu çok muhterem senyör Sargis öldü. Onun tavsiyesi üzerine katolikosluk tahtına onun muavini olan Teodoros çıkarıldı. Bu, usta bir kilise hanendesi ve musikişinas olduğundan

¹¹¹ Scylitzès (s. 660) ve Zonaras (c. II, s. 224), Epikht'in ("Kachaturios'un) ölümünü başka türlü olarak nakletmişlerdir. Aynı müverrihlere göre o, Romen Diojen'in lehine Andronice'e karşı muharebe ettiği sırada ölmüştür. Fakat Nicephore Bryenne (I, 24), bu vakayı, mezkûr iki müverrihten çok farklı olarak kaydetmiştir. Bu müverrihin kaydettiği tarih, Urfalı Mateos'un verdiği tarihe hemen uymaktadır. Bryenne'e nazaran Epikht, Andronice tarafından esir edilmiş, sonra da serbest bırakılmıştır (*ED. DULAUER*).

¹¹² Nicéphore Botaniat, üç yıl ve altı gün hâkimiyet icraetmiştir (25 Mart 1078-1 Nisan 1081). Alexis Comnène'in ikinci hemşiresi Eudoxie'nin kocası Nicephore Mélissène 1081 tarihinde, Alexis Comnène ile beraber aynı zamanda isyan etmiş, fakat hiçbir zaman tahta çıkmamıştır. Alexis, Botaniat'e iskat edip hâkimiyeti kendi eline almış, Mélissène de önce Sébaste, sonra da Sezar unvanını almıştır (*ED. DULAUER*).

dolayı “Alakhosig” lâkabını almıştı. O, Çahan bölgesinin Honi şehrinde katolikos olarak taktis edildi.

CXVI.

Bu zamanda Apukap'ın oğlu olup Gürcistan prensi küropalat Davit'in çadır muhafızı olan Vasil, Filartos'un emri üzerine bir süvari ordusuyla beraber Urfa şehrinc karşı yürüdü. O, birçok hücumlarla şehri altı ay sıkıştırdı. Vasil, aynı senede Roma imparatoru Romanos'un yapmış olduğu Rınapolis (Remanopolis) tesmiye olunan kaleyi tamir etti. O, bundan sonra Urfa şehrinin muhasarasını sıkıştırdı. Bunun üzerine şehir halkı, Davatanos'un kardeşi olup kendi dukleri olan Leon'a karşı isyan ettiler. Leon, firar edip üst kaleye iltica etti. Prokimos da S. Asduadzadzin (S. Meryem) kilisesine iltica edip mimberin altına saklandı. Fakat şehir halkı kiliseye girip onu Allahın mabedi içinde merhametsizce öldürdüler. Halk, aynı gün Urfa'yı Apukap'ın oğlu Vasil'e teslim ettiler. Vasil, iyi ve dindar, yetim ve dullara karşı merhametli ve sulh-perver bir adamdı. Onun babası Apukap, vaktiyle Urfa'da ikamet etmiş ve bir virane halinde bulunan bölgeyi imar etmişti. Bu vakalar 526 (2 Mart 1077-1 Mart 1078) tarihinde olmuştur.

CXVII.

İmparator Melisianos'un İstanbul'da dört ay kaldığı bu zamanda, şehrin halkı kâmilten ona karşı ayaklandı. Halk ona karşı harp edip tacı ve tahtı onu elinden aldı ve Aleks¹¹³ adlı bir prense verdi. İmparator Gomanos'un kardeşinin oğlu olan Aleks, iyi, dindar ve harplerde muzaffer bir şahıstı. Bunun üzerine Grek milleti asayişe kavuştu.

CXVIII.

528 (2 Mart 1079-29 Şubat 1080) tarihinin başlangıcında Okyanus denizinin beri kıyısında bulunan hristiyan memleketlerinde¹¹⁴ şiddetli bir kıtlık zuhur etti. Çünkü zalim Türkler

¹¹³ Jean Comnène'in ikinci oğlu ve imparator İsaac Comnène'in kardeşi olan Alex, büyük domestik idi (ED. DULAURIER).

¹¹⁴ Yani Akdeniz'in şarkından Ermenistan'a kadar olan memleketler.

bütün memlekette yayılmış olup hiçbir bölgede sulh ve asayiş kalmamıştı ve her hristiyan evi kılıç ve esaret altına düşmüştü. Toprak işlenemedi ve ekmek azaldı. Çalışkan çiftçiler kılıç ve esaretle telef edildiler ve kıtlık bütün memlekete yayıldı. Birçok cyâletler ıssız bir hale geldi. Şark milleti mahvoldu ve Roma memleketi bir viraneye çevrildi. Urfa ile havalisinden başka hiçbir yerde insanlar ne ekmek, ne de rahat edecek bir yer bulabiliyorlardı. Antakya, Tarsus'a kadar Kilikya'da, Maraş'ta, Deluk'da¹¹⁵ ve bu yerlerin bütün havalisinde insanlar rahat yüzü görmüyordu. Bundan dolayı binlerce ve onbinlerce insan, oralardan kaçarak buraya geliyorlardı. Yeryüzü insanlarla kaplandı. Bunlar, Musa'nın denizden geçirmiş olduğu halktan ve Sina sahrasında beliren bildircin sürülerinden pek daha çoktular. Böylelikle memleket insanlarla hıncahıncı doldu. Meşhur insanlar, asilzâdeler ve kibar kadınlar, dolaşıp dileniyorlardı. Bütün bunları gözlerimizle gördük. Açlık ve yurtsuzluk yüzünden, memlekette ölüm vakaları o kadar çoğaldı ki ölüleri defnedecek takat kalmadı. Bundan dolayı cesetler yeryüzünde yığın halinde kaldı ve vahşi hayvanlarla yırtıcı kuşlar onları yemekten usandılar. Gömülmemiş sayısız naşlardan dolayı toprak taaffün etti. Merhum rahip ve papazlar, böylelikle gurbet içinde öldüler ve yırtıcı hayvanlara yem oldular. Şark ve Grek memleketlerinin mahvolmaları bu suretle başladı. Bu, âdil hâkim olan Tanrının, günahlarımızdan dolayı bize verdiği ceza idi. Bu, Halâskârımız (Hazreti İsa'nın): "İyi meyva yetiştirmeyen her ağaç kesilip ateşe atılacaktır" diye söylemiş olduğu sözlerin neticesidir.

CXIX

Bu zamanda Bagratnni hanedanından Ergatin oğlu Simbat'ın oğlu Gagik'in oğlu Aşot'un oğlu¹¹⁶ Gagik Şah öldü-

¹¹⁵ Dılık, "Doliche", Comagène'in müstahkem bir mevkii idi. Bu kalc, Amanos dağından ayrılıp Fırat'a doğru uzanan bir dağ silsilesinin sırtında bulunuyordu. Guillaume de Tyr, bunu "Tulupa" olarak kaydetmiştir.

Bu kalenin harabeleri bu günkü Ayıntap şehrinin yakınında bulunmaktadır. (ED. DULAURIER).

¹¹⁶ Bu nesep listesinin doğru şekli için bk. LIX, haşiye 1.

rüldü. Ermeni kralı Gagik, bu zamanda, askerlerinin başında olduğu halde Tarsus'ta bulunan Sağır Haçık'ın oğlu Hasan'ın oğlu olup Vaspurakanlı cesur bir ermeni prensi olan Apılkarip'in¹¹⁷ yanına gitti. Gegik, Apılkarip'in daveti üzerine dostluk peyda etmek üzere oraya gitmişti. Fakat bu dostluk herhangi bir sebepten dolayı bozuldu¹¹⁸. Gagik, oradan bir arslan gibi gürlüyerek geri döndü, çünkü o, büyük, kuvvetli ve cesur adamdı. O, bu bölgenin bütün ilerigelenlerini tutup zincire vurdu ve önüne katarak götürdü. Gagik, 1000 kişinin başında olduğu halde Arjias ovasına Gizistra¹¹⁹ denilen kalenin yakınlarına geldi. Bu kale, Mandale'nin oğulları olan üç Romalı kardeşe aitti. Gagik, askerlerini yolun diğer bir tarafında bırakıp mailyetinde yalnız üç adam¹²⁰ bulunduğu halde onlara doğru yürüdü. Fakat onlar, (yani Mandale'nin oğulları) önceden hazırlık görüp Gagik'i tutmak için elli adamla pusu kurdular. Ga-

¹¹⁷ Ardžruni hanedanından Hasan'ın oğlu Apılkarip. Bu, babasının ölümünden sonra İstanbul'a gitmiş ve imparator Kostantin Monomah, Tarsus şehrini havalisi ile beraber malikâne olarak ona vermiştir (*ED. DULAURIER*).

¹¹⁸ Gagik II. nin küçük oğlu Davit, Apılkarip'in kızıyla evlenmişti. Davit, kaynatası ile bozuşmuş olup onun tarafından, Misis (Mopsuete) civarında, Lambron'a yakın bulunan Babaron kalesinde hapsedilmişti. Kral Gagik, onu Apılkarip'ten istemiye gelmiş ve almıştır. Fakat Gagik'in ölümünden bir az sonra Apılkarip, Davit'i zehirletmiştir. (Bk. Vardan, Türkçe tercümesi, s. 182.) (*ED. DULAURIER*).

¹¹⁹ Gizistra kalesi, Strabon'un (XII, 1) "Cybistra" sııyla aynıdır. Bu müellif onu, Cézarée'nin üç "stade" ilerisinde Tyane havalisinde, "Pylae Ciliciae"ye doğru Toros dağının eteğinde olarak göstermiştir. Ciceron ("ad Attic." lib. V, Epist. 18), onu Kapadokya'da Toros dağının yanında göstermiştir. Gorigos prensi Hetum'un ("Haytonus monachus") kronolojik listesine göre ("Tatar tarihinin" J. B. Aucher tercümesinin sonunda), Güntrosgöi şeklinde yazılı olan bu kale Lycandus "thème" ine isabet etmektedir. Urfalı Mateos, eserinin CCVII. faslında, bu kaleyi Gentrosgavis tesmiye etmiştir. Ardžias ovası, şüphesiz, Cézarée'nin cenubi şarkisinde "Argoeus mons" dan şarkta Kilikya Toroslarına kadar uzanan ovadır (*ED. DULAURIER*).

¹²⁰ Bunların biri, kral Gagik'in akrabasından Ruben'di. Bu, Gagik'in ölümünden sonra takriben 1080 tarihinde, Kilikya'da Rubenyan sülâlesini kurmuştur. Haçlılar, bu sülâle ile devamlı münasebette bulunmuşlardır (*ED. DULAURIER*).

gik kaleye yaklaşınca üç kardeş ona arzıhürmet etmek için onu karşıladılar ve önünde eğildiler. Bunu gören Gagik, onları öpüşmek üzere yanına çağırdı. Onlar yaklaşıp üçü birden Gagik'in boynuna sarıldılar ve onu atından düşürdüler. Bunu gören Gagik'in beraberinde bulunan adamlar kaçtılar, pusuda bulunanlar ise ortaya çıkıp onu bağladılar ve kaleye götürdüler. Bunu haber alan Gagik'in askerleri de dağıldılar. Vakadan sekiz gün sonra Ermeni askerleri Abas'ın oğlu Gagik, Senekerim'in oğulları Atom ve Apusahl ve diğer reislerle beraber kaleye hücum etmek üzere toplandılar. Onlar kaleyi günlerce kuşatıp hücumlar yaptılar ise de bu çok metin mevkiye karşı bir şey yapamadılar. Gagik'i tutmuş olanlar da ondan çok korktukları için onu serbest bırakmağa cesaret edemediler. Bunun üzerine zalim Filartos onlara haber gönderip: "Kral olan bir adama karşı ne cesaretle bu harekette bulundunuz? Onu serbest olarak bıraksanız da bırakmazsanız da bundan dolayı yine mahvedileceksiniz" dedi. Bunun üzerine Allah katili olan Romalılar Ermeni kralını bir iple boğdular ve onun cesedini kaleden aşağı sarkıtıp bir gün asılı bıraktılar. Sonra da cesedi kalenin dışına gömdüler. Altı ay sonra Gagik'in hemşehrisi olan ¹²¹ Panig adlı bir adam gelip geceleyin Gagik'in cesedini gizlice çıkardı ve kendi şehrine götürdü. Gagik'in akrabalarıyla bütün Ermeniler onun için çok ağladılar ve onu kendisine ait olan Pizu manastırına defnettiler. Gagik'ten sonra onun Hovannes ¹²² adlı büyük oğlu kalmıştı. İşte Bagratuni sülâlesinden olan Ermeni krallığı bu suretle nihayet buldu ve aziz katolikos Nerses'in: "Ermeni milletin krallığı tamamiyle ortadan kalkacaktır" sözleri hakikat kespetmiş oldu.

¹²¹ Yani, Kostantin Monomah'ın, Ani'ye mukabil Gagik'e vermiş olduğu Pizu şehrinden (ED. DULAURIER).

¹²² Hovannes (Jan), Ani'dükünün kızı ile evlendikten sonra Gürcistan'a gitmiştir. Ani'nin Alpaslan tarafından zaptından sonra Jan, oğlu Aşot'la beraber İstanbul'a gitti ve orada yerleşti. Aşot, Gence emîrinin yanına gidip onun tarafından Ani kumandanı tayin edilmiştir. Fakat bu şehri esasen eline geçirmiş bulunan Manuçe'nin memurları, Aşot'u kıskanıp onu zehirle öldürdüler. Aşot'un adamları, onun nağını İstanbul'a götürdüler, fakat onlar oraya varmazdan evvel Aşot'un babası Jan ölmüştü. Bk. Vardan, Türkçe tercümesi, s. 182.

CXX.

530 (1 Mart 1081-28 Şubat 1082) tarihinde Ani şehrinde ikamet eden Şirak başpiskoposu Barseğ, Ağuvank'ın Ermeni kısmında bulunan Lore şehrine, Gagik'in oğlu Davit'in oğlu Ermeni kralı Gorige'nin¹²³ yanına gitti ve ondan, kendisinin Ermeni katolikosu olarak taktis edilmesini rica etti. Kral Gorige, Ağuvan memleketinin piskoposlarını toplantıya çağırdı, Ağuvan katolikosu Stepanos'u¹²⁴ da Hağbad manastırına çağırdı. Onlar, kral Gorige'nin ve resûl S. Tadde'nin tahtını işgal eden senyör Stepanos'un emriyle Barseğ'i, S. Grigor'un tahtına oturmak üzere bütün Ermenilere kalolikos olarak taktis ettiler. Böylelikle Roma milletinin kıskançlığı ve hilekârlığı yüzünden lağvedilmiş olan S. Grigorun tahtı Ani şehrinde tekrar kurulmuş oldu. Ermeni katolikosu Barseğ, paytaht şehri olan Ani'ye döndü. Şirak halkı kâmilten onun istikbaline çıktı. Senyör Barseğ'in babası olan Vasak ile kuvvetli ve cesur adamlar olan kardeşleri Grigor ve Apılçahap, piskoposlarla beraber oldukları halde gelip onu senyör Bedros'un¹²⁵ tahtına oturttular. O gün, bütün Ermeni milleti için sevinçle dolu bir bayram günü oldu. Çünkü onlar, katolikosluk tahtının Ani şehrinde tekrar kurulduğuna şahit oldular.

CXXI.

Bu zamanda, Khosrov adlı bir emîr, büyük bir orduyla beraber İran'dan yürüyüp Urfa eyâletine geldi ve muhtelif yerleri tahrip eyledi. Bu günlerde Fırat nehrinin kıyısında Mıgnig denilen yerde Lıtar tesmiye olunan kalenin yakınında bir muharebe vukubuldu. Çünkü eyâletin kalelerinde bulunan askerler

¹²³ Ermeni Ağuvank'ının Bagratuni kralı Gorige II. Bunun büyük babası, Mateos'un yanlış olarak dediği gibi Gagik değil, bu hanedanın müessisi olan Gurgen veya Gorige I. idi (*ED. DULAURIER*).

¹²⁴ Stepanos (Etienne) I, Şahkhatuni'nin listesinde 53 üncü Ağuvan katolikosudur.

¹²⁵ Bedros I. den sonra paytaht şehri olan Ani'de Ermeni katolikosu bulunmamıştı. Bu devirde, Ermenilerin aynı zamanda iki katolikosu olmuştur. Bunların biri Grigor Vahram, garp tarafında olup Kilikya'da oturuyor, diğeri de Barseğ olarak şarkî Ermenistan'da bulunuyordu (*ED. DULAURIER*).

gik kaleye yaklaşıncı üç kardeş ona arzihürmet etmek için onu karşıladılar ve önünde eğildiler. Bunu gören Gagik, onları öpüşmek üzere yanına çağırdı. Onlar yaklaşıp üçü birden Gagik'in boynuna sarıldılar ve onu atından düşürdüler. Bunu gören Gagik'in beraberinde bulunan adamlar kaçtılar, pusuda bulunanlar ise ortaya çıkıp onu bağladılar ve kaleye götürdüler. Bunu haber alan Gagik'in askerleri de dağıldılar. Vakadan sekiz gün sonra Ermeni askerleri Abas'ın oğlu Gagik, Senekerim'in oğulları Atom ve Apusahl ve diğer reislerle beraber kaleye hücum etmek üzere toplandılar. Onlar kaleyi günlerce kuşatıp hücumlar yaptılar ise de bu çok metin mevkiye karşı bir şey yapamadılar. Gagik'i tutmuş olanlar da ondan çok korktukları için onu serbest bırakmağa cesaret edemediler. Bunun üzerine zalim Filartos onlara haber gönderip: "Kral olan bir adama karşı ne cesaretle bu harekette bulundunuz? Onu serbest olarak bıraksanız da bırakmazsanız da bundan dolayı yine mahvedileceksiniz" dedi. Bunun üzerine Allah katili olan Romalılar Ermeni kralını bir iple boğdular ve onun cesedini kaleden aşağı sarkıtıp bir gün asılı bıraktılar. Sonra da cesedi kalenin dışına gömdüler. Altı ay sonra Gagik'in hemşehrisi olan¹²¹ Panig adlı bir adam gelip geceleyin Gagik'in cesedini gizlice çıkardı ve kendi şehrine götürdü. Gagik'in akrabalarıyla bütün Ermeniler onun için çok ağladılar ve onu kendisine ait olan Pizu manastırına defnettiler. Gagik'ten sonra onun Hovannes¹²² adlı büyük oğlu kalmıştı. İşte Bagratuni sülâlesinden olan Ermeni krallığı bu suretle nihayet buldu ve aziz katolikos Nerses'in: "Ermeni milletin'in krallığı tamamiyle ortadan kalkacaktır" sözleri hakikat kespetsmiş oldu.

¹²¹ Yani, Kostantin Monomah'ın, Ani'ye mukabil Gagik'e vermiş olduğu Pizu şehrinden (ED. DULAURIER).

¹²² Hovannes (Jan), Ani dükünün kızı ile evlendikten sonra Gürcistan'a gitmiştir. Ani'nin Alpaslan tarafından zaptmdan sonra Jan, oğlu Aşot'la beraber İstanbul'a gitti ve orada yerleşti. Aşot, Gence emîrinin yanına gidip onun tarafından Ani kumandanı tâyin edilmiştir. Fakat bu şehri esasen eline geçirmiş bulunan Manuce'nin memurları, Aşot'u kıskanıp onu zehirle öldürdüler. Aşot'un adamları, onun naşını İstanbul'a götürdüler, fakat onlar oraya varmazdan evvel Aşot'un babası Jan ölmüştü. Bk. Vardan, Türkçe tercümesi, s. 182.

CXX.

530 (1 Mart 1081-28 Şubat 1082) tarihinde Ani şehrinde ikamet eden Şirak başpiskoposu Barseğ, Ağuvank'ın Ermeni kısmında bulunan Lore şehrine, Gagik'in oğlu Davit'in oğlu Ermeni kralı Gorige'nin¹²³ yanına gitti ve ondan, kendisinin Ermeni katolikosu olarak taktis edilmesini rica etti. Kral Gorige, Ağuvan memleketinin piskoposlarını toplantıya çağırdı, Ağuvan katolikosu Stepanos'u¹²⁴ da Hağbad manastırına çağırdı. Onlar, kral Gorige'nin ve resûl S. Tadde'nin tahtını işgal eden senyör Stepanos'un emriyle Barseğ'i, S. Grigor'un tahtına oturtmak üzere bütün Ermenilere kalolikos olarak taktis ettiler. Böylelikle Roma milletinin kıskançlığı ve hilekârlığı yüzünden lağvedilmiş olan S. Grigorun tahtı Ani şehrinde tekrar kurulmuş oldu. Ermeni katolikosu Barseğ, paytaht şehri olan Ani'ye döndü. Şirak halkı kâmilten onun istikbaline çıktı. Senyör Barseğ'in babası olan Vasak ile kuvvetli ve cesur adamlar olan kardeşleri Grigor ve Apılçahap, piskoposlarla beraber oldukları halde gelip onu senyör Bedros'un¹²⁵ tahtına oturtttular. O gün, bütün Ermeni milleti için sevinçle dolu bir bayram günü oldu. Çünkü onlar, katolikosluk tahtının Ani şehrinde tekrar kurulduğuna şahit oldular.

CXXI.

Bu zamanda, Khosrov adlı bir emîr, büyük bir orduyla beraber İran'dan yürüyüp Urfa eyâletine geldi ve muhtelif yerleri tahrip eyledi. Bu günlerde Fırat nehrinin kıyısında Mıgnig denilen yerde Lıtar tesmiye olunan kalenin yakınında bir muharebe vukubuldu. Çünkü eyâletin kalelerinde bulunan askerler

¹²³ Ermeni Ağuvank'ının Bagratuni kralı Gorige II. Bunun büyük babası, Mateos'un yanlış olarak dediği gibi Gagik değil, bu hanedanın müessesisi olan Gurgen veya Gorige I. idi (*ED. DULAURIER*).

¹²⁴ Stepanos (Etienne) I, Şahkhatuni'nin listesinde 53 üncü Ağuvan katolikosudur.

¹²⁵ Bedros I. den sonra paytaht şehri olan Ani'de Ermeni katolikosu bulunmamıştı. Bu devirde, Ermenilerin aynı zamanda iki katolikosu olmuştur. Bunların biri Grigor Vahram, garp tarafında olup Kilikya'da oturuyor, diğeri de Barseğ olarak şarkî Ermenistan'da bulunuyordu (*ED. DULAURIER*).

toplanıp emîre karşı geldiler. Türkler o gün galip geldiler ve birçok hıristiyanı kılıçtan geçirdiler. Birkaç gün sonra emîr Khosrov, Kharan'dan Mudeber'e kadar olan Arap memleketine akınlar yaptı. Askerler iki gün atların üstünde kaldılar ve Khosrov, büyük miktarda ganimetle beraber Kharan şehrinin kapısına geldi. Şehrin Arap emîri, Kuriş'in oğlu Şureh-Hesm idi ki bu Şeref-dol¹²⁶ tesmiye ediliyordu. Bu günlerde Arap askerleriyle beraber Kharan'da bulunan emîr Şureh, 2,000¹²⁷ atlı ile birlikte İranlılara karşı yürüdü. Türk ordusunun mevcudu 10,000 kişi idi. İlk çarpışmada Araplar, Türkleri firara mecbur kıldılar, onları şiddetle takip ederek kılıçtan geçirdiler ve esirleri onların elinden kurtardılar. Bütün Urfa eyâleti, Türk esirleriyle doldu. Her bir fundalığın ve kayanın altında, kaçmış olan Türk askerlerinin cesetleri bulunuyordu.

CXXII.

532 (1 Mart 1083-29 Şubat 1084) tarihinde Apukap'ın oğlu Urfa senyörü Vasil öldü ve Kemerli S. Georg¹²⁸ kilisesine defnedildi. Bu, iyi ve dindar bir şahıs olup herkesle tatlılıkla geçiniyordu, öksüz ve dullara karşı merhametli idi ve memleketi imar ediyor ve sulh içinde yaşıtıyordu. Onun ölümü için Urfa memleketi halkı matem tuttu, çünkü gerek büyüklere ve gerekse küçüklere bir baba gözü ile bakan o tatlı ve iyi reisten mahrum kalmışlardı. O, iyi bir hatıra bırakarak bu dünyadan göçtü ve Hazreti İsa'nın yanına gitti. Şehir halkı, Ayasofya'da toplanıp şehri, meşhur bir muharip olup İranlılara karşı cesaretini göstermiş olan Simbat'a tevdi ettiler. Simbat altı aydan beri Urfa'nın dükü iken şehrin ilerigelenlerinden Arçtkonk ailesinden olan İşkhan adlı birisi dükalığı Ermenilerin elinden almağa teşebbüs etti. Bu adam, Simbat'a¹²⁹ karşı isyan edip

¹²⁶ Musûl'un Ukailî hanedanından olup Ebû'l-bereke tesmiye olunan emîr Şeref-ed-Dola Muslim. Bu emîr Haleb'e de hâkimdi (*ED. DULAURIER*).

¹²⁷ Fransızca tercümesinde: "12,000",

¹²⁸ Bir şehid general olan St. Georg, Ermeni tasvirlerinde daima askeri bir kemer kuşanmış olduğu halde gösterilmektedir (*ED. DULAURIER*).

¹²⁹ Simbat, Grekler tarafından Ani'ye vali atayın edilmiş olan Bagarat'ın oğlu idi (bk. LXXXVIII) (*ED. DULAURIER*).

Filartos'un yanına gitti, çünkü Urfa'da birçok ilerigelenler ve muteber aileler kendisine merbuttular. İşkhan, Filartos'u kandırıp Urfa'ya getirdi ve şehir ona teslim edildi. Fakat birkaç gün sonra Filartos, bütün taraftarlarıyla beraber İşkhan'ı ve Simbat'ı tevkif etti ve onların ikametgâhlarını temelden yıktırdı. Urfa Ermenilerini kâmilten memuriyetten iskat etti, prens Arçuk'u işkencelerle öldürttü, diğerlerini de Maraş şehrine götürdü. O, İşkhan'la kardeşi Todorik'in gözlerini çıkarttı, Maraş'a götürmüş olduğu diğer ilerigelenleri de zincirle bağlı oldukları halde hapiste sakladı. Çünkü o çok fena huylu bir adamdı ¹³⁰.

CXXIII.

533 (29 Şubat 1084-28 Şubat 1085) tarihinde Antakya şehri hristiyanların elinden ahndı. Okyanus denizinin sahilinde bulunan Bitinya'nın Nikia (İznik) şehrinde oturan Kutulmuş oğlu emîr Süleyman ¹³¹, uzak yollardan gizlice yürüyüp Antakya şehrine kadar geldi. O, şehri hazırlıksız ve müdafasız bir vaziyette bulup geceleyin Halep kapısı tarafından girip zaptetti. Bu zamanda Filartos Urfa şehrinde idi ve atlı askerler Antakya'da bulunmuyorlardı. Süleyman, 300 adamla beraber şehre girdi. Ertesi gün, şehir halkı bunu görünce büyük korku içine düştü. Çünkü içlerinde muharip yoktu, kendileri de kadınlar gibi korkak ve muharebeden çekinen adamlardılar. Halk, kâmilten içkaleye toplandı. Türk askerleri günden güne daha çoğaldılar, fakat onlar şehri zaptettikleri halde kimseye bir fenalık yapmadılar. Onlar, içkaleyi günlerce muhasara altında tuttular, aç ve susuz bırakmakla çok izaç ettiler. Nihayet, halk, canlarına kıyılmıyacağına dair yemin etmesini istediler o da buna razı olup sulh aktedildi ve herkes salimen kendi evine döndü. Bütün bunları haber alan Filartos, bir şey yapamadı.

¹³⁰ Filarète, Urfa'dan gittiği vakit şehrin kumandanlığını oğlu Var-sam'a tevdi etmiştir (ED. DULAURIER).

¹³¹ Selçuk'un oğlu Yabgo Aslan'ın oğlu Kutulmuş'un oğlu olup Konya'nın Selçukî hanedanının müessisi olan Süleyman. Süleyman, önce Greklerin elinden almış olduğu İznik şehrini işgal etmiş, bilâhare de Alexis Comnène Suriye'nin Laodicée'den Çanakkale'ye kadar olan yerleri kendisine terkettiği vakit Konya'yı işgal etmiştir. Süleyman, 1074'den 1085 tarihine kadar hüküm sürmüştür (ED. DULAURIER).

O, ancak içinden ah çekip duruyordu. Böylelikle Süleyman Antakya'yı aldıktan sonra bütün Kilikya memleketine hâkim oldu. İşte çok nüfuslu Antakya şehri, Beledig¹³² tesmiye edilen korkak ve mel'un milletin elinden bu suretle alındı¹³³. Bunlar, kendilerini Roma mezhebinden sayıyorlar ise de iş ve sözleriyle müslümanlardan farklı değildirler. Onlar, doğru inanca karşı küfrediyorlar, azizlik hayatından nefret ediyorlardı. Oruç ve perhize düşman ve fenalıklar işliyen adamlar olup Ermeni inancına karşı daima zulüm yapıyorlardı. Onlar, sokaklarda oturup dil uzatan ve başkalarının aleyhinde lafazanlık eden hastalıklı ve aciz kadınlara benziyorlardı.

Size, yirmi yıl önce Antakya'da vukubulmuş ve şehirli-lerden bizzat iştmiş olduğum garip bir şeyden de bahsetmek istiyorum. Antakyahlar o kadar fena ve Ermenilerden nefret eden insanlardılar ki şehirlerinde bir yabancıyı tuttukları vakit onun sakalını kesiyorlar ve kapı dışarı ediyorlardı. Onlar, günün birinde Anili meşhur bir adamı tutup soymuş, sakalını kesmiş ve şehirden taretmişlerdi. Bundan sonderece müteessir olan adam, Türklerin yanına gidip onlardan 500 kişiyi beraberine almış ve gelip bütün Antakya bölgesini tahrip etmiştir. O, Antakya düküne ait olan oniki köyü yakmış ve tutmuş olduğu birçok esirleri şehir kapısının önüne getirip orada öldürmüş ve cesetlerini nehre atmıştır. Sonra şehre seslenip: "Ben, sakalını kestiğiniz Şiraklı Georg'um. İşte sakalımın değeri olup olmadığını görünüz" dedi. Sonra büyük miktarda ganimeti beraberine alıp uzaklaştı.

Keza aynı yılın Karnaval¹³⁴ yortusu gününde Şarktan tuzlu balık yüklenmiş bir kervan Antakya'ya geldi. Bunlar

¹³² "Beledig" veya arapça telâffuzuna göre "Beledi" asıl şehirli, yerli demektir. Büyük bir kısmı Süryani olup Grekler tarafından kendi mezheplerine döndürülmüş olan Antakya yerli halkına bu ad verilmişti.

¹³³ Anne Comnène'in hikâye ettiğine göre ("Alexiade", kitap VI), Filarete'nin oğlu, babasının, Antakya'yı tehdit etmeye başlayan Türklerle barışta kalmak için müslüman olmak niyetinde olduğunu duyunca çok müteessir oldu. O, bunun üzerine İznik'e Süleyman'ın yanına gidip onu Antakya'yı zaptetmek için harekete geçirmiştir (ED. DULAURIER).

¹³⁴ Karnaval yortusu, Paskalyadan kırk gün evveline düşer. 1084 tarihinde Paskalya 31 Marta tesadüf etmiş olup Karnaval yortusu pazar günü 11 Şubat'a tesadüf etmiştir (ED. DULAURIER).

çarşıda oturup yiyip içiyorlar ve keyif ediyorlardı. Onların şarkılarını işiten şehirliler, üzerlerine atıldılar ve onlara şiddetli bir dayak atıp şehirden tard ettiler. Kervancılar, sopalı oldukları halde yirmi kadar cesur adamdılar. Bunlardan cesur gençlerin bağırışları üzerine şaraptan başları kızmış olan adamlar hep birden şehirlilerin üzerine atıldılar, onları Sevodn (kara ayak) kapısından St. Bedros (Pierre) kilisesine kadar kovaladılar ve birçoklarının kol ve ayaklarını sopalarla kırdılar. Antakyalılar, bundan sonra onlara karşı fena harekette bulunmayacaklarına dair haç ve İncil üzerine yemin ettiler ve onlar da bulundukları yere döndüler.

CXXIV.

534 (28 Şubat 1085-27 Şubat 1086) tarihinde Sanahinli tesmiye edilen Karaphnetzi Hagop Vardabet öldü. O, âlim ve Eski ve Yeni Ahltlere, felsefeye derin bir surette vakıf bir şahıstı. O, Sanahin manastırının reisi olan büyük Deoskoros'un şakirdi idi. Bu, imparator Dugidz'in zamanında Senekerim'in oğlu ile İstanbul'a gittiği vakit orada Roma âlimleriyle münakaşa etmiş olan aynı Hagopos Vardabet'tir. O, Ermeni Kilisesinin inancını onlara izah etmiş ve bütün Grekleri memnun bırakmıştı. Hagop Vardabet öldüğü zaman Urfa şehrinde bulunuyordu. O, faziletli hayatında ihtiyarlığa kavuştu (ve ihanetle ölmüştü)¹⁸⁸, çünkü onu, yatağında hiç ıztırap çekmemiş bir vaziyette ölü olarak yatmış buldular. Bütün akraba ve dostları onun için ağladılar. Bütün Urfa halkı toplanıp büyük bir cenaze töreni tertip ettiler ve onu şehrin şimal kısmında, surdan bir ok menzili mesafede bulunan kilisenin kapısının önüne defnettiler.

CXXV.

Bu zamanda Arapların hükümdarı, Şeref-dol tesmiye edilen Kuriş'in oğlu idi. Bunun iyiliği ve hıristiyanlara karşı gösterdiği tatlılığı kalemle izah etmek imkân haricindedir. O, onları himaye etmek için kendi millettaşlarını çok defa tecziye etmiş ve birçoklarını da idam etmiştir. Şeref - Dola, 100,000 Arap

¹⁸⁸ Parantez içine alınmış olan cümle, Fransızca tercümesinde yoktur. Hakikaten de yersiz olan bu cümle bir müstensih'in hatası olsa gerektir.

askerini toplayıp Haleb'i zaptetti ve bu şehrin prensinin kızıyla evlendi¹³⁶. O sonra büyük bir şiddetle Antakya şehrine karşı yürüdü. Antakya emîri Süleyman, büyük bir orduyla beraber Bızah¹³⁷ denilen yerde onun karşısına çıktı. Burada, iki ordu arasında şiddetli bir muharebe vukubuldu. Arap askerleri hükümdarlarına karşı ihanet edip kaçtılar. Bu kaçış esnasında Arap hükümdarı kendi askerleri tarafından öldürüldü¹³⁸. İyi bir hükümdar olan Kureyş oğlu Şeref-dol bu suretle ölmüştür. Üç gün sonra onun cesedini yolun üstünde buldular ve oraya defnettiler. Süleyman ise büyük muzafferiyetle Antakya'ya döndü. Bu sırada onun bir oğlu dünyaya geldi ve adı Kılıçaslan¹³⁹ konuldu.

Aynı yılda Poltacı adlı bir emir Çahan bölgesini Filartos'un elinden aldı ve bundan dolayı katolikos Teodoros onun hâkimiyetinin altına geçmiş oldu. Filartos, katolikosu Maraş şahrine kendi yanına çağırdı, fakat o gidemedi. Çünkü Türklerin emri altında bulunuyordu. Filartos, bundan dolayı Teodoros'a kin bağladı ve fena huylarının teşvikiyle başka bir katolikos tâyin etmiye karar verdi. Filartos, Meryem Ana tasviri (manastırı) nın¹⁴⁰ başpiskoposu Hovannes'i büyük iltifatla yanma

¹³⁶ Mirdas veya Kilab hanedanından Emin-Sabık. Bu, iskat edildikten sonra Şeref ed-Dola'nın kendisine tahsis ettiği maaşla geçinmiştir. Bk. Degignes, "Hist. des Huns", c. I, s. 361. (ED. DULAURIER)

¹³⁷ Bezah veya Bezaga, Haleb'in şimali şarkisinde bir günlük yol uzakta bulunan bir şehirdir. Nicétas Choniates (s. 15), bu şehrin adını "Piza" olarak kaydetmiştir (ED. DULAURIER).

¹³⁸ Ebû'l-farac'a nazaran Kutulmuş'un oğlu Süleyman, Şeref-ed-Dola'nın ordusunu mağlûp ettikten başka bu hükümdarı da öldürmüştür. Bk. Ebû'l-feda, "Annales musulmâni", c. III, s. 255 (ED. DULAURIER).

¹³⁹ Kılıçaslan Davut, Konya'da babası Süleyman'a halef olmuştur. Urfalı Mateos, yazısının muhtelif yerlerinde ona, ülkelerinin İran Selçuklilerinininkine nisbeten bulundukları vaziyete göre Garp Sultanı unvanını vermiştir (ED. DULAURIER).

¹⁴⁰ Bir ananeye göre Meryem Ana'nın bu tasviri, İncil yazıcısı olan St. Jan tarafından bir selvi tahtası üzerinde çizilmişti ve S. Barthelémy onu Ermenistan'a götürmüştü. Bu resûl, Vaspuragan eyâletinin Antsevatzik mın-takasında "Tarpnatz-kar" (Demirci taşı) denilen mevkiye geldiği vakit orada ilâhe Anahit'in dikili bulunduğu kayanın üzerine bir haç dikmiştir. Sonra da nehrin yakınında, Meryem Ana'nın namına bir kilise inşa etmiş

çağırdı, fakat o muhterem ve çok faziletli bir adam olduğundan bunu reddetti. Bunun üzerine Filartos, Varak'ın S. Nişan manastırının başrahibi Boğos'u davet etti. Piskoposlarla diğer ruhanîler içtima ettiler ve Boğos'u, Maraş şehrinde Allahın değil Filartos'un emriyle katolikos olarak taktis ettiler. Fakat bu tâyin ve taktis ne Allah, ne de hristiyanlar tarafından hoş görülmedi. Bunu gören Boğos, faziletli bir adam olduğundan birkaç gün sonra katolikosluk makamını terk etti¹⁴¹, çünkü bu tâyinin hakka ve doğruluğa zıd olarak yapılmış olduğunu anladı.

CXXVI.

Bu zamanda S. Grigor Lusavoriç'in tahtı etrafında büyük kargaşalık ve karışıklıklar zuhur etmişti. Çünkü bu günlerde mukaddes tahtı işgal edecek olan kimseler, Allahın emriyle veya diğer ve seçimle değil, cebir ve hükümet iltimasıyla tâyin ediliyordu. Bu tâyin, Mukaddes Ruhun ilhamıyla olmayıp fırsattan bilistifade para kuvveti ve rüşvetle yapılyordu. Fakat fazilet sahibi insanlar bu günlerde bu vaziyetten utanıp geri döndüler. Böylelikle aziz Sahak Partev'in hayali hakikat kespetsmiye başladı. Onun sözlerine göre: "Altınla yazılı olan nizamlar silinecek ve onların yerine siyah mürekkeple çizilmiş nizamlar konulacaktır"¹⁴². Hakikaten de bu zamanda S. Grigor'un tahtı dört kısma bölünmüştü. Senyör Vahram Mısır'da, senyör Teodoros Honi'de, senyör Barseğ Ermeni paytahtı Ani'de,

ve bu tasviri oraya yerleştirmiştir. O, oralarda "Hokvotz vank" (Ruhlar manastırı) diye anılan manastırı da kurmuştur. Bk. Horenli Moses, "Sahak Ardzruni'ye hitaben mektuplar"; Çamiçyan, c. I, s. 279; İnciçyan, "Eski Ermenistan", s. 198 (ED. DULAURIER).

¹⁴¹ Müverrih Vardan'a nazaran, Boğos (Pol), katolikosluk makamını 6 ay işgal etikten sonra 1091 tarihinde ölmüştür. Bk. aynı müverrihin eserinin türkçe tercümesinde, s. 184.

¹⁴² S. Sahak, babsı S. Nerses I. ile atası olan S. Grigor tarafından İranlı Arşaguni sülâlesinden inmiş olduğundan dolayı Partev (Part) lakabını hâizdi. 0,390 tarihinde kral Khosrov III. tarafından Ermeni katolikosu tâyin edilmiş ve 7 Eylöl 439 tarihinde ölmüştür. Urfalı Mateos'un ima ettiği hayal, müverrih Farblı Lazar (Lazare de Pharbe) tarafından mufassal bir surette nakledilmiştir (ED. DULAURIER).

senyör Boğos da Maraş şehrinde¹⁴³ katolikosluk ediyorlardı. Bu katolikosların her biri piskoposluk payesi veriyorlar ve mukaddes yağ taktis ediyorlardı. Bu piskoposlar da papazlar tâyin ve taktis ediyorlar ve bunlar da “Messe” ayini ve vaftis icra ediyorlar ve nikâh kıyıyorlardı. Tanrının kilisesi bütün bu işlerden dolayı büyük bir matem içine düşmüştü. Çünkü aynı sürü, dört çoban arasında paylaşılmış bulunuyor ve Hazreti İsa’nın koyunları kurtlar tarafından muhafaza ediliyorlardı. Bu günlerde koyunlar köpek karakterini ve vahşi hayvanların huylarını alıp çobanlara ve patriklere karşı havlamağa cesaret ettiler. Babalar, çocuklarından nefret ettiler, çocuklar da ana ve babalarına küfrettiler ve onları ıztırapa soktular. Onlar, Antéchrist’in öncüleri ve kıyametin piştarları oldular. Çünkü bunlar, inancı ve dindarlığı kaldırıp mukaddes kitaplardaki yalvaçlıkları ve aziz Nerses’le oğlu Sahak’ın ve bizim zamanımızda da Gozern denilen aziz Hovannes Vardabet’in söylemiş oldukları sözleri icra ettiler. Bu (yani Gozern), bizim zamanımızda bütün ruhlardan dindarlığın silineceğine ve inancın gevşeyeceğine dair birçok yalvaçlı sözler söylemiştir. Bütün bu kargaşalıklar ve münazaalar, İç Ermenistan denilen ve resûl Tadde’nin tahtının bulunduğu Ağuvank memleketine sirayet edemedi. Bu memlekette, mukaddes taht bölünmedi ve bilâkis oranın katolikosluğu ile krallığı bu güne kadar sabit kalmıştır. Onların katolikosu,

¹⁴³ IV. asrın ilk senelerinden IX. asırda Bagratunilerin Ani krallığının lağvına kadar geçen zaman içinde Ermenilerin tek bir katolikosluğu olmuştur. Fakat milletin inhitatının başlangıcı olan bu devirden itibaren muhtelif yerlerde müteaddid katolikoslar aynı zamanda mevcut olmuşlardır. Daha sonra 1203 tarihinde Rubenyan kralı Leon II. nin hâkimiyeti esnasında katolikosluk tekrar bir tek makamda birleştirilmiş ve katolikos, Fırat’ın kıyısında müstahkem bir mevki olan Hromgla (Rumkale) da oturmuştur. Bu mevki, 1293 tarihinde Mısırlılar tarafından zaptolunduktan sonra katolikos Kilikya’nın başşehri olan Sis’te yerleşti. Rubenyan hanedanının sönmesinden takriben 66 sene sonra katolikosluk bölünmüş ve S. Grégoire’in tahtı, eski bir şehir olan Vağarşabat’ın içinde bulunan ilk mevkide yani Eçmiadz’in’de tekrar kurulmuştur. Kirakos Virabetzi, 1441 tarihinde Eçmiadz’in’in ilk katolikosu olmuştur. Bunun halefleri, bu güne kadar orada oturmaktadırlar. Sis katolikosluğu ise devam etmekle beraber ehemmiyetini kaybetmiştir. Ermeni Kilisesinin hakikî şefi Eçmiadz’in katolikosu olarak tanınmaktadır (ED. DULAURIER).

büyük denizin (Hazer denizi) kıyısında bulunup Paytagaran denilen Ermeni Partav (Berdaa) ¹⁴⁴ şehrinde oturuyordu. Fakat İranlılar kuvvetlendikten sonra katolikosluk makamı Gantzag'a ¹⁴⁵ nakledilmiştir. Bu eserimizi yazdığımız zamana tesadüf eden Ağuvan katolikosları şunlardır: Hovannes (Jan), Georg, Hosep (Jozef), Markos ve Stepanos. Aynı memleketin kralları da: Gagik, Davit ve Gorige idiler. Bunlar, bu zamanımızda bir Ermeni şehri olan Lore'de oturuyorlardı. Uzlarla hem-hudut olup Gaban ¹⁴⁶ tesmiye edilen Derbend memleketinde de diğer Ermeni kralları vardı. Mes ayini esnasında diğer

¹⁴⁴ Uti mintakasının başşehri olan Bardav (Berdaa), Horenli Moçes'in Coğrafyasında zikredilmiş olduğuna göre Beşinci asırda mevcut bulunuyordu (ED. DULAURIER).

¹⁴⁵ Gence şehri olan Gantzag'a, Ruslar tarafından "Elisavethpol" adı verilmiştir. Bu şehir, Azerbaycan (Aterpatagan) ın Gantzag şehrinde tefrik edilmek üzere vaktiyle Ağuvan Gantzag'ı tesmiye edilmişti (ED. DULAURIER).

¹⁴⁶ Ermeni müellifleri, "Gaban" (geçid) veya "Tsork" (vadi) mintakasını, şimalde Kafkas'la Hazer denizi arasında bulunan Derbend ile çok defa karıştırmışlardır. Çamiçyan (c. II, s. 1044), bu hatanın, yazma nüshalarda tesadüf edilen müteradifin, müstensihler tarafından sonradan ilâve edilmiş olduğunu zannetmiştir. "Tsork" mintakasına, ancak Orta Zamanlarda Gaban adı verilmiştir. Stepanos Orbelyan, bu mintakayı, Sünik eyâletinin onuncu bölümü olarak göstermiştir. Bk. İncicyan "Eski Ermenistan", s. 293 - 294.

Abbé Cappelletti, "L'Armenia" adlı eserinde (sc. II, s. 51), Derbend ("Tarbanda") Ermeni krallığının Küçük Ermenistan'da bulunduğunu iddia etmiştir. Bu müellif, kitabında birçok değerli şahıslara ve bilhassa Saint-Martin'e karşı saygısız bir harekette bulunmamış olsaydı yapmış olduğu bu kaba hatayı ortaya çıkarmıyacaktım. Müellif, zevceğe bir surette Saint-Martin'in Paris'te "charissimo, erudissimo, ec., nelle cose armenie" telâkki edildiğini söyledikten sonra dört taaccüb işaretiyle: "In terra coecorum beati monoculi!!!" diye haykırmıştır. Bay rahib'e, nezaketi ve efendiliği için gerek benim, gerekse yurttaşlarım tarafından teşekkür edip müsaadeleri ile söylemek istiyorum ki biz, Saint-Martin'in, filolog olarak çok zayıf bir armenist olduğunu göremeyecek kadar kör değiliz, fakat buna mukabil onun hudutsuz bir surette tarih bilgisi ve yüksek bir tenkid sahibi olduğunu da biliyoruz. Halbuki Bay rahibte, "Armenia" adlı eserinde görüldüğü veçhile bu meziyetlerin izi bile yoktur. Meşhur Fransız âlimi hayatta olsaydı acaba kendisi de bu eserin, hiçbir mehaz zikretmeden Çamiçyan'ın ve bilhassa İncicyan'ın eserlerinden toplama bir şey olduğunu ve içinde hiçbir orijinal ve yeni bir şey bulunmadığını söyleyecek mi idi? (ED. DULAURIER).

aziz krallarla beraber yad olunan faziletli Ağuvan kralları şunlardır: Vaçagan, bunun oğlu olan Kuşagtag¹⁴⁷, Kuşagtag'ın oğlu Filipe, bunun oğlu Sevada, bunun oğlu Senekerim ve bunun oğlu Grigor. Bu Grigor, bu eserimizi yazdığımız sırada henüz hayatta idi¹⁴⁸. Bu zamanda Ermeneni milletinin altı¹⁴⁹ katolikosu vardı. Bunların ikisi Mısır'da, diğer dördü de yukarıda söylediğimiz veçhile Ermenista'nın muhtelif yerlerinde idiler.

Senyör Boğos, Allahın emriyle değil Filartos'un emriyle Maraş'ta katolikos olmuştur.

Ermenistan'da hüküm sürmekte olan kargaşalıkları hikâye etmek için bırakmış olduğumuz tarihe dönelim.

CXXVII.

534 (28 Şubat 1085-27 Şubat 1086) tarihinde Dımişk sultanı Tutuş, büyük bir orduyla beraber hareket edip Antakya emîri Süleyman'a karşı yürüdü. İki taraf arasında şiddetli bir muharebe vukubuldu. Onlar Halep ile Antakya'nın arasında bulunan bir yerde korkunç bir surette çarpıştılar. İki muharip tarafta Türk oldukları halde birbirini merhametsizce kırıyorlar ve telef ediyorlardı. Muharebe gitgide daha çok şiddetlenince Sultanın askerleri Süleyman'ın ordusunu mağlûp edip

¹⁴⁷ Bu ad, fasıl VI'da "Koçazkaz", Çamiçyan'da ise "Kuşaştak". şekillerinde yazılıdır (ED. DULAURIER).

¹⁴⁸ Ermeni müverrihleri Asoğik, Vardan ve Stepanos (Etienne) Orbelyan, Gaban hükümdarlarının hâkimiyetlerinin devamı ve sonu hakkında birbirine zıd olarak malûmat vermişlerdir. Asoğik'e nazaran, Ermeni kralı Gagik ve Dovin emîri Fadlun, Senekerim ile Grigor'un ölümlelerinden sonra bu hükümdarlara ait olan ülkeleri aralarında taksim tmişlerdir. Diğer taraftan Urfalı Mateos, Asoğik'ten 130 yıl sonra yaşamış olduğu halde Grigor'un, kendi zamanında henüz hayatta olduğunu katî olarak söylemiştir. Çamiçyan (c. II, s. 1042-1046), bu zıddiyeti izah etmek için hanedanın restore edildiğini ve son iki hükümdarın adlarının da tesadüfen Senekerim ve Grigor olduğunu tasavvur etmiştir (ED. DULAURIER).

¹⁴⁹ Urfalı Mateos, burada tenakuza düşüyor. Çünkü daha evvel, S. Grigorun tahtının dört kısma bölündüğünü ve bunların Mısır'da, Honi'de, Ani'de ve Maraş'ta olduklarını söylemişti. Bu, ihtimal bir müstensih hatasıdır.

firara mecbur kıldılar. Emîr Süleyman da sultan Tutuş'un askerleri tarafından öldürüldü ve Kuriş'in oğlu Şeref-Dol'un kabrinin yanına defnedildi. Bu suretle aynı yılda Antakya bütün havalisiyle beraber Tutuş tarafından zaptedildi ve onun hâkimiyeti altına geçti¹⁵⁰. Tutuş, Sultan Alpaslan'ın oğlu ve sultan Melikşah'ın kardeşi idi. O, altı yıl önce büyük bir orduyla beraber gelip Dımeşk şehrini zaptetmiş ve Dımeşk ile bütün sahil bölgelerine hâkim olan büyük İranlı emîr Akhsis (Atsız)¹⁵¹ öldürmüştü. Aslen bir Türk olan Atsız, cesur bir muharipti. O,

¹⁵⁰ Anne Comnène'in hikâyesine göre ("Alexiade", VI, s. 135), Süleyman, askerlerinin firar ettiklerini ve onları muharebeye sevk etmekten aciz kaldığını görünce emniyetle kalabileceğini zannettiği bir yere kaçtı ve kalkanını mahzun bir surette yere attı. Fakat çok geçmeden askerler onu bulup amcası Tutuş'la öpüşmeğe gitmesini ısrarla istediler. Onlar, icabında kendisini cebren onun yanına götürceklerini de ona hissettirdiler. Süleyman, bu yeisli vaziyet içinde kendi kılıcını karnına sapladı (ED. DULAURIER).

¹⁵¹ Türk Atsız ibn-Uvak-el-Harezmi, İran sultanı Melikşah'ı temsilen Dımeşk valisi bulunuyordu. Tutuş, bütün Suriye gibi Fatimî halifelerine ait olan Haleb'i muhasara etmekle meşgulken Dımeşk'ta, Halife Mostanser-Billah'm generali Bedr-el-Cemali tarafından sıkıştırılmış olan Atsız, Tutuş'u yardımına çağırdı. Tutuş yaklaşıncı Mısırlılar kaçtılar. Dımeşk'ı zapt etmek niyetiyle gelmiş olan Tutuş, Atsız'ı tuttu ve onu, kendisine derhal teşekkür etmiye gelmemiş olduğu bahanesiyle öldürdü. Bk. Deguignes, "Hist. des Huns", c. III, s. 215 ve III, a, s. 79; Et. Quatremère, "Mémoires historiques et géographiques sur l'Egypte", c. II, s. 442 (ED. DULAURIER).

Tutuş, 1078'de, ağabeyisi Sultan Melikşah'ın emriyle Haleb'i kuşatmış ve fakat bu sırada Atsız tarafından yardıma çağırıldığından, Dımeşk'a gelip burayı almış ve sonra da Atsız'ı öldürmüştür. Bundan bir sene sonra yani 1079'da Şeref ed-Dovle Müslim, Haleb'i Mirdas oğullarının elinden almış ve bu yüzden orayı zaptetmek isteyen Tutuş'la iyice bozuşmuştur. Tutuş 1080'de Atsız Bey'e Halep havalisi yağma ettirmiş ve şehri kuşatmıştır. Fakat sonra büyük sultan Melikşah'ın emriyle bundan vazgeçmek mecburiyetinde kalmıştır. Atsız Bey'in büyük Sultanın yanına çağırılması üzerine Şeref ed-Dovle birçok kuyvet toplayarak Dımeşk'a yürüyüp Tutuş'u burada muhasara etti. Fakat bu esnada Harran ahalisi muhasara etti, aynı zamanda Mısır halifesine de haber göndererek yardım istedi. 1083 senesi başında başlayan muhasara uzun sürdü, fakat Şeref ed-Dovle bu muhasarada hiçbir muvaffakiyet kazanamadı ve bir az sonra Harran'da isyan çıktığını haber alarak bu muhasarayı kaldırmak mecburiyetinde kaldı (Prof. M. HALİL RİNANÇ).

Mısırlıları yenmiş ve onların ihtiyar hükümdarları Aziz'i¹⁵² oradan tard etmişti. O, mukaddes şehir olan Kudüs'ü ve Dı-mışk'la beraber bütün sahil şehirlerini onun elinden almıştı. O, bütün Mısır milletini korku içinde tutmuştu. Fakat nihayet Mısır hükümdarı Aziz'in bir kölesi ona karşı çıktı. Aslen bir Ermeni olan bu köle, Emr-Coş ("Emîr el-Cuyuş")¹⁵³ unvanını almıştır. Bu, Ermenilerden müteşekkil bir ordu hazırlayıp Atsız'a karşı yürüdü ve bundan sonra Mısır sükûnete kavuştu.

CXXVIII.

535 (28 Şubat 1086-27 Şubat 1087) tarihinde zalim Filar-tos, hristiyanların selâmeti için hüsnüteveccüh ve sulh dilemek üzere cihangir sultan Melikşah'a arzı tazimat etmiye gitti. O, Baragamos denilen büyük bir Roma prensini Urfa'da kendi-sine vekil bıraktı. Bu, bir hadımağası ve aynı zamanda iyi niyetli ve dindar bir şahıstı. Filartos, Urfa'yı ona tevdi ettikten sonra beraberine altın ve gümüş büyük bir meblağ, cins atlarla katır-lar ve muhteşem esvaplar alıp İran memleketine Sultanm nez-dine gitti. Filartos gittikten sonra onun ricalinden Barsama adlı birisi, şehrin fena düşünceli diğer bazı ilerigelenleriyle itti-fak edip onların iştirakiyle Kalil ve Allah katili Yuda gibi hare-ket etti. Barsama, bir pazar günü cürüm ortaklarıyla beraber

¹⁵² Urfalı Mateos, o zaman iktidar mevkiinde bulunan halifenin adını karıştırmıştır. Bu halife, Mostanser-Billah idi. Atsız, Mısır'a gidip Kahire'ye kadar ilerlediği vakit, Mostanser geceleyin kaçmıştır. Fakat halk, zencilerle birleşip silâhlandı, Melikşah'ın generaline hücum etti ve onu geri çekilmeye mecbur kıldı. O, Ramle ve Kudüs yolu ile döndü ve buraları yağma ettikten sonra Dımişk'a geldi (*ED. DULAURIER*).

¹⁵³ "Emîr-el-Cüyüş" (yani ordular kumandanı) unvanı, Fatimî hali-felerinin başnazırlarına veriliyordu. Mateos'un zikrettiği Bedr-el-Cemalî adlı köle, hakikaten bir Ermeni idi. O, Cemal-ed-Dola-ibn Ammar'ın hiz-metinde bulunmuş olduğundan dolayı Cemalî adını taşıyordu. Bedr adı ihtimalen Ermenice Bedros adından kalmıştır. Mostanser'in veziri ve Emîr-el-Cüyüş'u olan Bedr-el-Cemalî, kazandığı zaferleri kadar zekâsı ve idaresi ile şöhret kazanmıştır. Bunun oynamış olduğu ve ölümünden sonra da oğlu El-Melik-el-Afdal tarafından devam ettirilmiş olan mühim rol için bk. Et, Quatremère, "Mémoires sur l'Egypte", c. II ve "Ibn Khallican's biogra-hical dictionary", c. I, s. 612-613 (*ED. DULAURIER*).

büyük kalede bulunan Baragamanos'un yanına sokuldu. O sırada kalenin S. Toros türbesinde büyük bir ayin icra ediliyordu ve Baragamanos dua etmekle meşgûl bulunuyordu. Onlar, vahşi hayvanlar gibi Baragamanos'un üzerine atıldılar ve bu iyi ve merhametli adamı kilisenin içinde öldürdüler. Urfahlar, Baragamanos'un yerine onun katili olan Barsama'yı şef tâyin ettiler. Sultan Melikşah, İran'da bu olup biteni haber aldıktan sonra Filartos'dan yüz çevirdi ve onu şereften iskat etti. Hiçbir taraftan ümidi kalmamış olan Filartos, öz dini olan hristiyanlığa karşı bir düşman kesildi ve esasen içinde kalmağa lâıyk olmadığı dinini inkâr etti. O, bu suretle İranlıların iltifatını kazanacağını zannediyordu, fakat çok aldanmıştı. O, bunu yapmakla ancak insanların ve Allahın nefretini kazanmış oldu.

CXXIX.

Aynı yılda İranlıların cihangir sultanı Melikşah, Askanaz milletinden¹⁵⁴ müteşekkil büyük bir orduyla beraber Rûma memleketini¹⁵⁵ zaptetmek üzere Garba doğru yürüdü. Sultanın yüreği, hristiyanlara karşı şefkatla dolu idi. O, geçtiği memleketlerin halkına bir baba gözü ile bakıyordu. O, böylelikle hiç muharebe yapmadan birçok eyâlet ve şehirlere hâkim oldu. Sultan, bu yıl içinde bütün Ermenistan'a ve Rum ülkelerine hâkim olduktan sonra büyük Antakya şehrine geldi ve bu memleketle beraber Haleb'i de zaptetti. Onun hâkimiyeti, Gasp'tan (Hazer denizinden) Okyanus'a kadar yayılmıştı. O, Okyanus denizinin beri tarafında bulunan bütün krallıkları kendisine

¹⁵⁴ Yafet'in oğlu Gomer'in oğlu ve Torgom (Thogarma) nın kardeşi Ascenez (Askanar). Ermenilere göre Torgom, kendi cetleri olan Haig'ın babası ve aynı zamanda Türkmenlerin atası olmuştur. Onlara nazaran Türkler, Askanaz'dan inmişlerdir. "Utque aliqua esset differentia saltcm nominis inter eos qui sibi regem creaverant, et per hoc ingentem erant gloriam consecuti, et eos qui in sua ruditate adhuc permanent, priorem vivendi modum non deserentes, dicuntur isti hodie Turci; illi vero, prisca appellatione, Turcomanni." Guillaume de Tyr, I, 7 (ED. DULAURIER).

¹⁵⁵ Yani Anadolu'yu. Bu ülke, Şarklılar tarafından "Rum", Orta zaman vaka-nüvisleri tarafından da "Romanie" tesmiye edilmiştir (ED. DULAURIER).

tâbi kıldı ve onun hâkimiyeti haricinde bulunan hiçbir devlet kalmadı. Oniki millet ona tâbi ve vergiyle mükellef oldular. Sultan, Antakya'yı zaptettikten sonra Sevodi¹⁵⁶ denilen yere gitti. Sultan, oradan geniş denizi görüp hâkimiyet sahasının, babası Alpaslan'ınkinden çok daha genişlemiş olduğundan dolayı Allaha şükran okudu. O, atını Okyanus'un suların içine doğru sürdü, kılıcını çekip üç defa denizin içine daldırdı ve "İşte Allah, İran denizinden bu denize kadar olan yerleri benim elime vermiştir" dedi. Sonra elbisesini çıkarıp yere serdi ve namaz kılıp Allahın inayetine teşekkür etti. Sultan, uşaklarına denizden kum almalarını emretti. O bunu İran'a götürüp babası Alpaslan'ın kabrinin üzerine serpti ve: "Ey babam Alpaslan! İşte sana müjde, henüz bir çocuk olarak bırakmış olduğun oğlun, dünyayı baştan başa fethetmiştir" dedi. Sultan, kötü ve köpek tabiatlı ve müfsid bir adam olan Ağsian'ı¹⁵⁷ Antakya'ya vali tâyin etti. Halep şehrine de iyi sulhperver, herkese karşı tatlılıkla hareket eden ve imar edici bir şahıs olan Ağ-Sungur'u¹⁵⁸ vali tâyin etti.

¹⁵⁶ Antakya'nın 7 mil cenubi şarkisinde, Asî nehri ağzının yakınında bulunup eski adı Seleucia Pieria olan Süvedya (ED. DULAURIER).

¹⁵⁷ Bu ad, elimizde bulunan yazma nüshalarda "Ağsian", Arap müellifleri tarafından "Yağsian" Garp müellifleri tarafından da "Aexianus" veya "Ansian" şekilleriyle yazılmıştır. Ebû'l-farac (Chr. syr. s. 281), bu adı "Gaisagan" şeklinde yazmıştır. Halep meliki Rıdvan, bunun kızı ile evlenmişti.

"Huic quoque, de quo sermo est, Aexiano urbem eadem liberalitate concessit Antiochenam Belfeth (Barkiarok) cum finibus modicis; nam usque Laodiciam Syriae Calipha aegyptius universas possidebat regiones." Guillaume de Tyr, IV, 11 (ED. DULAURIER).

¹⁵⁸ Aslen Türk olup sultan Melikşah'ın hizmetinde bulunan Kasım cd-Devle lâkaplı Ebû-Said Aksungur ibn Abdullah. Sultan, Halep, Hama, Membic ve Lazkiye şehirlerinin valiliğini ona tevdi etmiş ve o da ora halkını kendine kazanmıştır. Melikşah'm ölümünden sonra çıkan kargaşalık esnasında Aksungur, Sultanın henüz küçük yaşta olan çocuklarının dâvasını terk edip Tutuş'un tarafına geçmiştir. Fakat bilâhare Aksungur, Berkiârük'un lehi-ne hareket edince Tutuş'a mağlûp olmuş ve öldürülmüştür. Aksungur, Musûl Atabeyi ve meşhur Nureddin'in babası olan İmadeddin Zengi'nin babasıdır.

CXXX.

Aynı yılda Bozan¹⁵⁹ adlı bir emîr, cihangir sultan Melikşah'ın emriyle büyük bir ordunun başında olduğu halde Urfa şehri üzerine geldi. O, şehrin kapısı önünde karargâh kurdu ve şehri üç¹⁶⁰ ay muhasara altında tuttu. Günün birinde de sultan, küçük bir kuvvetle beraber oraya geldi ve şehrin etrafını dolaştıktan sonra hiçbir şey yapmadan gitti. Sultan, muazzam bir orduyla beraber Kharan ovasına inmişti. Sonra salimen İran yolunu tuttu.

Fakat Bozan, Urfa şehrine karşı şiddetli hücumlarına devam etti ve şehri günlerce aç bırakıp çok sıkıştırdı. Bu kadar şiddete karşı hiçbir yerden yardım görmeyen şehir halkı son derece meyus bir durum içinde kaldı. Bunun üzerine halk, düşkleri olan Barsama'ya karşı isyan etti. Şehirliiler ona karşı yürüdüler. Barsama, buna karşı bir şey yapamıyarak tehlikeden kurtulmak için Bozan'a sığınmağa karar verdi. Kendisini surdan aşağıya attı ve bu sebepten omurga kemiği kırıldı. Onu alıp Bozan'a yanına götürdüler, fakat o birkaç gün sonra öldü. Şehrin ilerigelenleri, Bozan'ın yanına gidip Urfa'yı ona teslim ettiler. Bu vaka, 536 (28 Şubat 1087-26 Şubat 1088) yılının Navasart ayının ilk gününde oldu. Böylelikle Urfa şehri ile bütün havalisi, tam asayişe kavuştu ve şehir sevinç içine düştü. Bozan, Khisulukh adlı bir saları Urfa'ya vali tâyin etti. Bazı fena ruhlu insanlar, valinin nezdinde şehrin ilerigelenleri hakkında iftira da bulunup onları ihanete kurban ettiler. Bunu yapanlar Askar adlı birisi ile diğer bazı adamlar idi. Bunlar, oniki zengin ve yüksek mevki sahibi Ermeninin kılıçla idam edilmesine sebep oldular. Fakat Bozan, az sonra onların ölümünden dolayı vicdan azabı duydu. Çünkü, daha önce o, hiç kimsenin hayatına kıymamak için yemin etmişti. Fakat bununla beraber namussuz adamların tezviratına aldanıp onları telef etmişti. Bozan, bundan sonra askerleriyle beraber İran'a döndü.

¹⁵⁹ Melikşah'ın kumandanlarından biri olan Bozan, Urfa ve Kharan'a vali tâyin edilmişti. Bozan, Aksungur'a, Tutuş'a karşı yaptığı isyanda yardımda bulunmuş, fakat onun tarafından tutulup hicrî 487 (=21 İkinci Kânun 109 -10 İkinci Kânun 1095) tarihinde idam edilmiştir (ED. DULAURIER).

¹⁶⁰ Fransızca tercümesinde: "altı ay".

CXXXI.

Aynı yılda Bozan, büyük bir orduyla beraber Ermenistanın Gantsag (Gence) şehri üzerine yürüdü ve bu şehre karşı şiddetli hücumlar yaptı. O, bütün İranlı askerleri bu şehre karşı toplamış bulunuyordu. Onlar, şiddetli bir hücum esnasında şehrin kulelerinden birisini çukur kazmakla yıktılar ve bu suretle Gantsag şehrini zaptettiler. Onlar, halkı kısmen kılıçtan geçirdiler. Bozan'ın emriyle katliâm durduruldu ve sulh aktedildi. Bu sırada şehirde bulunan Ağuvan katolikosu İstepanos, Allahın inayetiyle Bozan'ın ordusunda bulunan Ermeni askerleri tarafından himaye edilip kurtuldu.

CXXXII.

Grek imparatoru Aleks'in¹⁶¹ hâkimiyeti zamanında Barasaunais¹⁶² denilen büyük nehrin öte tarafındaki garp memleketinde kargaşalık çıktı. Padzinaglar, Roma imparatoru Aleks'e karşı şiddetli bir harp açtılar. Padzinag kralı¹⁶³ Romalıları mağlûp etti ve Roma askerlerini takip ederek onları merhametsizce kılıçtan geçirdi. İmparator Aleks, az sayıda askerle beraber İstanbul'a kaçtı. O, birkaç gün sonra hazinesini açtı ve bütün tebaasını bir fermanla silâh altına çağırdı. O, böylelikle evvelkinden çok daha büyük bir ordu teşkil etti. Badzinag kralı, bütün ordusu ile milletin başında olduğu halde Grek imparatorluğunu zaptetmek niyetiyle İstanbul'a karşı yürüdü. O 600,000 teçhizatlı asker, bütün milleti ve oğulları ile beraber yürüdü. Onların yaklaştığını haber alan Aleks, bütün hristiyanlarla birlikte sekiz gün Allaha dua ettiler. Bu, 538 (27 Şubat 1089-26 Şubat 1090) tarihinde idi. İmparator Aleks, Grek, Romalı, Ermeni ve Bulgarlardan müteşekkil 300,000 kişilik bir orduyla beraber Padzinag askerlerine karşı

¹⁶¹ Müverrih Scylitzes'in, Nicétas Choniates'in ve Zonaras'ın da teyid ettiklerine göre Alexis Comnène, 1081 yılı Nisan'ına tesadüf eden Mukaddes Perşembe gününde tahta çıkmıştır (ED. DULAURIER).

¹⁶² Metinde aynen "Barasaunais" şekliyle kaydedilmiş olan bu ad "Tanavis" yani Tuna olarak okunmalıdır. Bu devirde, Peçenekler, bu nehirle Tanais (Don) arasında ulunan yerleri işgal etmişlerdi (ED. DULAURIER).

¹⁶³ Anne Comnène'e (kitap VII) göre, bu kralın adı "Tzelgu" idi (ED. DULAURIER).

çıktı. İki hükümdar karşılaşınca şiddetli bir muharebeye tutuştular. Hepsi de okcu asker olan Padzinaglar, arabalarının üzerinden hayret edilecek bir suretle cesaret ve metanetle harp ediyorlardı. İmparator Aleks'in emri üzerine Romalılar, arabaları tutuşturup yaktılar. İmparator Aleks, bu tedbir sayesinde Padzinagları mağlûp etti. Onlar, firara mecbur kılınıp takip edildiler ve kılıçtan geçirildiler. Padzinag kralı öldürüldü, oğulları ve kadınlar da dahil oldukları halde askerleri kâmilan telef edildiler. Aleks, bu zaferden sonra büyük sayıda esir ve bol ganimetle beraber İstanbul'a döndü ¹⁶⁴.

CXXXIII.

Bu zamanda İstanbul'da aslen Romalı bir rahip olan menfur bir rafizi ¹⁶⁵ türedi. Bu, şeytana Allah diye tapınıyor, beraberinde bir siyah köpek dolaştırıyor ve ona dua ediyordu. O, birçok erkek ve kadını ve dindar bir şehir olan İstanbul halkının ufak bir kısmını bu menfur rafizilikle kirletmişti. O, hattâ imparator Aleks'in annesini ¹⁶⁶ de bu rafiziliğin içine almıştı. İmparatorun annesi, cüretini o kadar ileri götürmüştü ki Hazreti İsa'nın mukaddes haçının bir parçasını, gizlice imparatorun papuçlarının içine yerleştirmişti ve bu suretle haçı ona çiğnettiriyordu. Fakat Allah, bu menfur rafiziye, kendi taraftarlarının eliyle imparatorun eline verdi. Dindar imparator Aleks, rafiziliğin başı olan adamı ateşte yakmak suretiyle idam ettirdi, taraftarlarından 10,000 kişiyi de Okyanus denizinde boğdurdu. O, annesini de mevkiinden düşürdü. Bu suretle asayiş yerine getirilmiştir.

¹⁶⁴ Peçeneklere karşı yapılmış olan bu muharebe, Anne Comnène (kitap VI-VIII), Zonaras (c. II, s. 235) ve Glycas (s. 258) tarafından nakledilmiştir. harp 1083-1096 tarihlerinde vuku bulup 13 yıl sürmüştür (ED. DULAURIER).

¹⁶⁵ Anne Comnène (kitap X, s. 213-214), Nilus adlı bir rafiziye zikretmiştir ki bu adam, Alexis'in hâkimiyeti zamanında, "Etuysianisme" (Yakubilik) in akidelerini tekrar ortaya koymuştur. Urfalı Mateos'un ve onu mutâakıp müverrih Vardan'ın zikretmiş oldukları rafizinin bu aynı adam olup olmadığı bilinmiyor (ED. DULAURIER).

¹⁶⁶ Alex'in annesi Anne, İtalya eyâletlerinin valisi olan Alexis Charon'un kızı ve annesi tarafından da Dalassène ailesine mensuptu. Du Gange, "Fam. Byzant.", s. 143 (ED. DULAURIER).

CXXXIV.

539 (27 Şubat 1090-26 Şubat 1091) tarihinde Ermeni Katolikosu Barseğ, cihangir sultan Melikşah'm yanına gitti. Katolikos, bazı yerlerde hristiyanların tazyik edildiğini, Allahın kilisesiyle ruhanîlerden vergi istenildiğini ve manastırlarla piskoposların vergi için tazyik edildiklerini görüp İranlıların ve bütün hristiyanların âlicenap ve tatlı Sultanının huzuruna gidip bütün bunları ona arzvetmeye karar verdi. Katolikos, Sultana hediye olarak 10,000 altın ve gümüş, kıymetli kumaşlar ve esvapları hamilen zadegânlarla piskopos ve rahiplerden müteşekkil bir maiyetle beraber İran'a, dindar Sultanın yanına gitti. Sultan, senyör Barseğ'i huzura kabul edip ona büyük iltifat gösterdi ve onun arzularını yerine getirdi. Sultan, bütün kilise ve manastırları ve ruhanîleri vergiden muaf tuttu ve Ermeni katolikosuna fermanlar verip onu iltifatla uğurladı. Katolikos Barseğ, Sultanın emriyle kendisine refakat eden yüksek şahıslardan müteşekkil bir maiyyetle beraber sevinçle dolu olduğu halde geri geldi. Katolikos, Çahan eyâletine geldiği vakit Filartos'un emriyle Honi'de katolikosluk etmekte olan Teodoros'la mücadeleye başladı. Katolikos, senyör Teodoros'u iskat edip senyör Bedros'a aid olan katolikosluk başörtüsünü, asayı ve haçı ondan aldı ve katolikosluğu kendi şahsında birleştirdi. Katolikos, oradan Urfa şehrine geldi. Bir katolikosun, kiliseyi sulha kavuşturmak için bir müslüman hükümdarına müracaat etmesi takbihe şayan bir hareket sayılamaz. Çünkü mukaddes Kilisenin selâmeti için (Kayserili) aziz Barseğ, dinsiez imparator Julianos'un, aziz Nerses Greklerin mertat imparatoru Vales'in¹⁶⁷, aziz Maruta¹⁶⁸, İran hükümdarı Yazdigert'in, rahib Nan (Anania), Keldanî kralının ve Hazreti İsa da Yahudi milletinin ya-

¹⁶⁷ Bk. Khorenli Moses, III, 29.

¹⁶⁸ Mıafargin piskoposu St. Marutha, Mezopotamya'nın Esdatzis veya Osdatsis adlı muntakasından büyük bir putperest rahibinin torunu idi. Oda ismindeki bu başrahip, bir Ermeni satrapının kızı olan karısı Maryam tarafından hristiyan edilmişti. St. Marutha, Yazdigert II. nin nezdine gidip hristiyanların maruz kaldıkları tazyiki hafifletmiş ve esirleri kurtarmıştır. O, aynı zamanda İran imparatorunu, Genç Teodos'la ittifak ektetmeye ikna etmiştir. Bk. Socrate, "Hist. Eccles.", VII, 8; Çamiçyan, c. I, s. 499-501; J. B. Aucher, "Azizlerin hayatı", c. I, s. 585-618 (ED. DULAURIER).

nuna gitmişlerdir. Katolikos Barseğ 540 (27 Şubat 1091-26 Şubat 1092) tarihinde Urfa'ya gelmiştir. Katolikos, buradan Kapadokya'nın büyük Kayseri şehrine gitti, oradan da Antakya'ya ve Urfa'ya döndü. Katolikosun geçtiği bütün yerlerde büyük sevinç tezahüratı yapıldı.

CXXXV.

Aynı yılın Eylül ayında bütün memleket içinde bir zelzele oldu. Yeryüzü şiddetle sarsıldı ve gök altında bulunan bütün mahlûklar titrediler. Antakya şehrinde büyük tahribat oldu. Birçok kuleler temelden kopup yere düştüler ve surun büyük bir kısmı yıkıldı. Erkek ve kadın birçok insan yıkılan evlerin altında can verdi.

CXXXVI.

541 (27 Şubat 1092-25 Şubat 1093) tarihinde o kadar çok ölüm vakası oldu ki papazlar ölüleri gömmeye vakit bulamıyorlardı. Hemen her evden ağlayış sesleri ve figanlar yükseliyordu. Ölüm vakaları o kadar çoğaldı ki birçok insanlar, korku ile sarsılıp can vermekte olanlardan daha ziyade azap duyuyorlardı. Bu suretle memlekette ölenlerin sayısı haddi hesabı geçmiştir.

CXXXVII.

Aynı yılda Varak manastırının mukaddes Haçı ile Meryem Ana'nın tasviri¹⁶⁹ Urfa'ya getirildi. Abgar'ın¹⁷⁰ milleti, bundan dolayı büyük sevinç duydu. Şehir halkı kâmilten, büyük tezahüratla bu mukaddes eşyanın istikbaline çıktı ve onları büyük törenle nakletti. Şehrin reisi, bu vesile ile piskopos Boğos'la onun beraberinde gelen diğer ruhanîlere iltifat etti. Mukaddes haçı, parlak bir ayinle kiliseye yerleştirdiler. Fakat birkaç yıl sonra bu mukaddes şeyler haksız bir surette gaspedildi.

¹⁶⁹ Varak manastırında hıfzedilmiş olan bu Meryem Ana tasviri CXXXV. fasılda sözü geçen tasvirden başka bir tasviridir (ED. DULAURIER).

¹⁷⁰ Urfa'nın ilk hristiyan kralı Abgar Ouschama (ED. DULAURIER).

CXXXVIII.

Bu yılda Bozan bütün İran askerlerini topladı ve Antakya ve Haleb'in büyük emirleri Ağsian ve Aksungur'u da beraberine alıp Romalılara karşı yürüdü. Bozan, meşhur İznik şehrinin karşısında karargâh kurdu ve oradan geçip Allahın himayesi altında bulunan¹⁷¹ İstanbul şehrini zaptetmek hülyasına kapıldı. O, acaip bir düşünce ile bu zaptedilmez şehri zapt edebileceğine kani olmuştu. Bozan, birkaç gün orada kaldı, fakat hiçbir şey de yapamadı.

CXXXIX.

Aynı yılda herkesin babası ve bütün insanlara karşı merhametli ve hüsnüniyet sahibi bir zat olan büyük sultan Melikşah öldü. O, Bağdad şehri içinde Semerkant sultanının kızı olan karısı¹⁷² tarafından ihanetle öldürülmüştür. O, bu muhterem zata zehir içirdi¹⁷³ ve bu en büyük hükümdarın canına kıydı. Melikşah'ın ölümü, bütün dünyayı büyük bir matem içine düşürdü. Sultanın ölümü duyulunca Bozan Urfa'ya, Ağsian Antakya'ya, Aksungur da Haleb'e döndüler. Bu sırada Urfa şeh-

¹⁷¹ Bu, Bizanslıların İstanbul için kullandıkları "Théothylaktos" sıfatının tercümesidir (*ED. DULAURIER*).

¹⁷² Bu prensesin adı Terkân Hatun idi. Bu, Hamdullah Mustavfi'ye göre, Buğa hanın oğlu İlek hanın oğlu Nasr'ın oğlu Boğra hanın oğlu Tamgac hanın kızı idi. (Bk. "Tarihi Güzide", Defrémery, "Journal Asiatique", Avril-Mai 1848, s. 447.) Urfalı Mateos, daha sonra (CLXXXV), bunun, Kıpçak milletinden olduğunu söylemiştir (*ED. DULAURIER*).

¹⁷³ Ebû'l-feda ile Hamdullah Mustavfi'ye nazaran Melikşah, H. 485 yılının Şevval ayında (=1092 İkinci Teşrin-Birinci Kânun), Bağdad civarında ava çıktığı esnada tutulduğu bir hummadan ölmüştür. Ebû'l-farac'ın hikâyesine göre Melikşah Bağdad'a geldiği vakit kendisi ile halife Muktedi-billah arasında bir ihtilaf çıkmıştır. Halife, Sultanın kızı ile evlenmişti. Melikşah, bu izdivaçtan doğacak olan erkek çocuğunun, babasına halef olarak ilân edilmesini talep ediyordu, fakat Muktedi bunu reddetmişti. Bunun üzerine Sultan, ona Bağdad'dan çıkması için emir göndermiş, Halife de: "Emrini ifa edeceğim, bunun için bana ancak on gün müsaade et" demiştir. Fakat yedinci günde Melikşah şiddetli bir hummaya tutuldu ve öldü. Sultanın, bir kölesi tarafından zehirlenmiş olduğuna dair bir şayia yayıldı. Sultanın ölümünden sonra karısı Terkân Hatun idareyi kendi eline aldı ve Melikşah'ın beş yaşındaki oğlu Mahmut, Bağdad'da sultan ilân edildi (*ED. DULAURIER*).

rinde bulunan senyör Barseğ de âcilen Anı'ye döndü ve katolikosluk makamında oturdu.

Bu günlerde Ermeni milleti şiddetli bir katliâma maruz kaldı. Türkler taarruz edip birçok insanı telef, birçoklarını da esir ettiler.

Sultanın cenazesi, Marand şehrine nakledilip babası Alpaslan'ın kabrinin yanına¹⁷⁴ defnedildi. Melikşah'ın iki oğlu vardı. Bunların büyüğü olan Bargiarukh, Alpaslan'a akraba olan büyük emîr Argun'un¹⁷⁵ kızıdan doğmuştu. Semerkant sultanının kızıdan doğmuş olan diğer oğlu da Tapar¹⁷⁶ idi ki bu Khızne'de¹⁷⁷ Ozgan¹⁷⁸ şehrinde oturuyordu. Melikşah'ın büyük oğlu Bargiarukh, babasının tahtına çıkarıldı ve dayısı olan Argun oğlu İsmail'in¹⁷⁹ niyabeti altında İran sultanı ilân edildi. Bu İsmail, iyi ve çok merhametli ve imar edici bir şahıstı. O, bütün Ermenistanı idaresi altına almış olup memleketi imar etmiye başlamış ve bütün manastırları İranlıların fenalıklarına karşı himaye etmişti.

¹⁷⁴ Hamdullah Mustavfi'ye göre İsfahan'ın Kerran mahallesinde (ED. DULAURIER).

¹⁷⁵ Alpaslan'ın oğlu ve Melikşah'ın kardeşi olan Arslan-Argun (ED. DULAURIER).

¹⁷⁶ Silvestre de Sacy'nin işaret ettiğine göre ("Notices et extr. des mss.", c. IX, s. 321), Tapar, Berkiaurukh'un kardeşi ve halefi olan Ebu-Şuca Gıyaseddin Muhammed'in türkçe adıdır. Anne Comnène (lib. VI, s. 143), onu "Iaparès" tesmiye etmiş ve Berkiaurukh'un babası diye göstermiştir. Du Gange da ("Notes sur l'Alexiade", s. 68), bu prensin hüviyetini onun babası Melikşah'la karıştırmıştır (ED. DULAURIER).

¹⁷⁷ Ghizna, Ghazna veya Ghiznin, bu günkü Kâbil krallığında Zab-
lestan eyâletinin başşehridir. Bu şehir, vaktiyle Hindistan'ın bir kısmını,
İran'ı ve Maveraünnehir'i elinde tutmuş olan kuvvetli Gaznevî sülâlesinin
paytahtı olmuştur (ED. DULAURIER).

¹⁷⁸ Semerkand'ın şimali şarkisinde Seyhun nehrinin cenup kıyısında
Özkent (ED. DULAURIER).

¹⁷⁹ Melikşah'ın ilk karısı olan Zubeyde hatunun kardeşi Kutbeddin
İsmail. Bu, 1090 tarihinde, Melikşah tarafından Azerbaycan valisi olarak
Marand'a gönderilmiştir. 1094 tarihinde iki zabiti tarafından öldürül-
müştür. Yakuti'nin oğlu olan emîr İsmail aynı zamanda Melikşah'm am-
cazadesi ve kayınbiraderi idi (ED. DULAURIER).

CXL.

542 (26 Şubat 1093-25 Şubat 1094) tarihinde Filartos tarafından Maraş'da katolikos yapılmış olan senyör Bedros öldü. Bu, Hazreti İsa'nın Haçı ile beraber gelmiş bulunuyordu. O Urfâ'da öldü ve büyük törenle kilise kapısının önünde Vardabet'in kabrinin yanına defnedildi.

CXLI.

Aynı yıl içinde Urcetzi tesmiye edilen Ermeni vardabeti Georg da öldü. Bu, Ermeni milletinin bir nurbahşı, daimî surette bir (ilim) menbaı ve ateşli bir dili olmuştu. O, Şark memleketini ilâhî ilimle parlatmıştı. çünkü o, Teolog Grigor (Nazi-anze), Jan Chrysostôme, Barseğ (Kayserili Basile) ve diğer büyük âlimler gibi yüksek ilimle mücehhez bir şahıstı. O, faziletle dolu yüz yılhk bir hayat geçirdi ve büyük Gamırçatsor manastırında¹⁸⁰, Samuel Vardabet'in ve büyük bir musikişinas olan Khaçik Vardabet'in kabirlerinin yanına defnedildi. Bütün dindar adamlar, Georg'un ölümü için matem tuttular, çünkü onun gibi âlim bir ruhaniden mahrum kalmışlardı.

CXLII.

Bu yılda Alpaslan'ın oğlu ve Melikşah'ın kardeşi olup Tu-tuş tesmiye edilen Dımışk sultanı İran'a gidip kardeşi Melikşah'ın tahtını ele geçirmek için büyük bir ordu topladı. Sultan Antakya'ya geldiği vakit bu şehrin emîri (Ağsivan), arzihürmet etmek için onun istikbaline çıktı. Sultan oradan Haleb'e geçtiği vakit oranın emîri Aksungur da ona arzihürmet etmiye koştu. Bundan sonra sultan, muazzam bir orduyla beraber İran'a doğru hareket etti.

CXLIII.

Aynı yılda Araplar 400,000¹⁸¹ kişi oldukları halde toplan-dılar ve bütün Bâbil ile Musul eyâleti üzerine yürüdüler.

¹⁸⁰ Bu, Arşarunik bölgesinde meşhur bir manastırdı. Bu manastır, Asoğik'e nazaran (III, 7), X. asırda inşa edilmişti (ED. DULAURIER).

¹⁸¹ Fransızca tercümesinde: "40,000".

Arap askerlerinin şefi, Kureys'in oğlu Şeref-dola'nın kardeşi olan İbrahim idi. Bunun üzerine Sultan Tutuş, Nuseybin'e gelip bu şehri hücumla zapt ve talan etti. Sultanın ordusunda bulunan Ermeni askerleri de takriben 10,000 Arabı kılıçtan geçirdiler. Arap ordusu da Mıdzbin topraklarına gelip Hermez¹⁸² denilen yerde karagâh kurdu. Bunun üzerine sultan, Urfa'ya haber gönderip emîr Bozan'ı yeminli teminatlarla kendi tarafına kazandı ve büyük bir orduyla beraber yanına getirtti ve Arap hükümdarına karşı yürüdü. Mıdzbin ovasında¹⁸³ karşılaşan iki hükümdar kanlı bir muharebeye tutuştular. Sultan, Arapları firara mecbur kıldı, onları takip etti ve Arap hükümdarı İbrahim'i esir etti. Bu, çelik miğferini delmiş olan bir okla başından ağır surette yaralanmış olduğundan ölmüştür. Türkler, Arapların karılarını, çocuklarını, koyun sürülerini ve sayısız atlarını aldılar. Sultan Tutuş, bu büyük zaferden sonra İran'a doğru hareket etti. Ordu, git gide çoğalıp Şark memleketinin ova ve dağlarını kapladı. Tutuş'un yeğeni olan İran sultanı Bergiarukh, bunu haber alınca büyük bir orduyla beraber ona karşı çıktı. Bunu haber alan Tutuş, muharebeye hazırlandı. Fakat bu sırada Bozan'la Aksungur, askerleriyle beraber geceleyin Tutuş'a karşı isyan ettiler ve Bargiarukh'un tarafına geçtiler. Onların ihanetini gören Tutuş, muharebeye çıkmağa cesaret edemedi ve geri dönüp kendi şehri olan Dımışk'a avdet etti. O, oradan Tarabulus'a gitti ve şehirle bütün sahil şehirlerini kendisine tabî kıldı. Tutuş altı ay orada kaldı.

CXLIV.

543 (26 Şubat 1094-25 Şubat 1095) tarihinde, Bargiarukh'un hâkimiyeti kuvvetlenmişti ve muvaffakiyet içinde canlanıyordu. O, Argun'un oğlu ve kendi dayısı olan ve bütün Ermenisyana hâkim bulunan meşhur emîr İsmail'i İran ordularına başkumandan tayin etti. Bu, her bakımdan tatlı ve merhametli bir zat olup Ermenistan'ı imar ediyor, manastırları güzelleştirdi.

¹⁸² Hirmas, Khabur ırmağını teşkil eden çaylardan biri olup Nuseybin'in içinden geçer (*Prof. MUKRİMİN HALİL YINANÇ*).

¹⁸³ Muharebe, Musûl mülhakatından Mudayyi mevkiinde H. 486 senesi Rebiülevvelinde (= 1093 Nisan) vukubulmuştur (*Prof. M. H. YINANÇ*).

riyor, rahipleri himaye ediyor ve Hristiyanları İranlıların kötü hareketlerine karşı müdafaa ediyordu. Bunun zamanında, herkes kendi mal ve mülküne sahip olmuştu. Bütün Ermeniler mesut bir hayat yaşıyorlardı. Bargiarukh, onu İran'ın hududu dışındaki memleketlerin başına geçirmiş, kendisi de tahtına emniyetle oturmuştu. Fakat emîr İsmail, Bozan ve Aksungur da beraber oldukları halde muazzam bir orduyla birlikte İran'da her tarafı dolaşıyordu. Onlar, İran'ın Çağçatsor ("Değirmen deresi") denilen bir mevkiye geldikleri vakit Bozan ve Aksungur, büyük emîr İsmail'e karşı ihanet etmeye başladılar. Onlar, günün birinde üç adamla beraber karargâhtan çıkıp onu, konuşmak bahanesiyle ordudan uzak bir yere götürdüler. Onlar, İsmail'in üzerine atılıp onu atından düşürdüler ve boynuna bir ip geçirip boğdular. Sonra sultan Bargiarukh'tan korkarak kaçtılar. Her biri kendi şehrine gitti. Bozan Urfa'ya, Aksungur da Haleb'e döndüler. İsmail'in ölümünü duyan sultan çok mükeder oldu ¹⁸⁴.

CXLV.

Aynı yılda sultan Tutuş, büyük bir orduyla beraber Halep üzerine yürüdü. Aksungur ve Bozan, askerlerini alıp sultanın karşısına çıktılar. İki ordu birbirine rastlayınca şiddetli bir muharebe oldu. Sultan, Aksungur'un ve Bozan'ın askerlerini mağlûp etti ve onları firara mecbur kıldı. Aksungur ile Bozan

¹⁸⁴ Azerbaycan ve Erran meliki olan İsmail, sultan Berkiaruk'la mücadelede bulunmakta olan Terkân Hatun'la anlaşmış ve onunla izdivaca karar vermiş, daha sonra onun kuvvetlerini de alarak yeğeni olan sultanın üzerine yürümüştü. Fakat maiyetindeki salarlardan emîr Yelburdu'nun Berkiaruk tarafına geçmesi üzerine bozguna uğrayıp kaçtı. Terkân Hatun, onu karşılayarak kendi oğlu olan sultan Mahmut'tan sonra bunun adma hutbe okuttu ve paralarda da oğlundan sonra onun ismini bastırttı. Hatunla izdivac işi de olmak üzere idi. Fakat ümera buna muhalefet ettiler. İsmail korkarak İsfahan'dan çıktı ve Rey'de bulunan sultan Barkiaruk'un annesi ve kendinin hemşiresi Zubeyda Hatun'a mektup yazarak birleşmek istediğini bildirdi. Berkiaruk ve annesi buna muvafakat ettiler. İsmail orada bir müddet kaldı ve emirlerle ahabap oldu ve onlara "saltanatı eline geçirmek ve Berkiaruk'u öldürmek" arzusunda bulunduğunu anlattı. Gümüştekin Candar ile Aksungur ve Bozan, onun üzerine atılarak öldürdüler ve sonra meseleyi hemşiresine anlattılar. O da oğlunu öldürmek isteyen kardeşinin başına gelen bu vakaya karşı hiçbir ses çıkarmamıştır (*Prof. M. H. TINANÇ*).

ikisi de aynı günde öldürüldüler. Halep şehri zaptedildi. Emir Bozan'ın başını, bir mızrağın ucuna geçirilmiş olduğu halde Urfa'ya getirdiler¹⁸⁵. O, Hetum'un oğlu diye yadolanun Roma prenslerinden Toros'u¹⁸⁶ şehre vali tâyin etti. Sultan oradan Barkiarukh'a karşı harp etmek üzere İran'a gitti. Tutuş'un askerlerinin kumandanı olan Antakya emîri Ağusian, büyük bir orduyla beraber Ermenistan'da bulunan meşhur Zorinag¹⁸⁷ kalesine karşı yürüdü. Şiddetli hücumlarla burasını zaptetti ve birçok hristiyanı öldürdü. Bu sırada Sultan, kardeşinin karısından bir mektup aldı. Kadın, bu mektupla onunla evlenmek vâdiyle acilen kendi yanına gelmesini söylüyordu¹⁸⁸. Sultan bunu okuyunca derhal hareket etti. Tutuş İsfahan ovasına geldiği vakit Bargiarukh ona haber gönderip: "Bana yalnız İsfahan şehrini ver, bütün memleket senin olsun" diye yalvardı. Fakat o, bu ricaya kulak asmadı. Bunun üzerine iki taraf büyük kuvvetlerle muharebeye tutuştu. Fakat Melikşah'ın sancağı çekilince bunu gören İranlı askerlerin çoğu Bargiarukh'un tarafına geçtiler ve şiddetli bir katliâm vukubuldu. Birçok askerle beraber pusu kurmuş olan müfsid Ağusian ise muharebeye iştirak etmeden kaçtı. Tutuş'un askerleri bunu görünce hep birden kaçtılar. O gün, İranlı askerler için büyük bir felâket günü oldu, çünkü onların binlercesi kaçtı ve her tarafta yayıldılar. Bu esnada Tutuş ihata edildi. Atını yaraladılar ve kendisini de yere düşürdüler. O, askerlerin ortasında otur-

¹⁸⁵ Fransızca tercümesinde şu ilâve vardır: "Urfa Tutuş'un eline geçti ve o bu zafer sayesinde iki rakibinin bütün topraklarına sâhip oldu".

¹⁸⁶ Toros veya Théodoros, daha sonra Türklerin tâbiyetinden kurtulup Bizans imparatorluğunun emri altına girdi. Nitekim daha ileride (CLIV), Toros, Urfa'nın Roma valisi diye yad edilmiştir. O, küropalatlık mevkiinden imparatorluğunun saray nazırlığına yükselmiş, yani imparatorun muhafız kıtası kumandanı olmuştur. Bu unvan, "Magistros" unvanından daha yüksekti. Birçok Ermeni ve Gürcü prensler bu iki unvanı haiz olmuşlardır. Bk. İncicyan, "Archéologie arménienne", c. I, s. 226-228 (ED. DULAURIER).

¹⁸⁷ Venedik'teki yazma nüshaların birinde bu ad "Gharinag" şeklinde yazılıdır (ED. DULAURIER).

¹⁸⁸ Terkân Hatun, kendi oğlu Mahmud'u Malikşah'ın halefi yapmakta muvaffak olmadığından dolayı Barkiarukh'a kin bağlamıştı (ED. DULAURIER).

muş kalmıştı, fakat kimse ona yaklaşmağa cesaret edemiyordu. Çünkü o bir hükümdar ve aynı zamanda Melikşah'ın bir kardeşi idi. O sırada Bargiarukh'un askerlerinden biri ilerleyip kılıcıyla onun başını kesti¹⁸⁹. Tutuş'un cenazesi babasının türbesine defnedildi. Tutuş'un oğlu Rıdvan¹⁹⁰ ve Ağusian ve diğer bütün firariler Urfa şehrine geldiler. Belig ve çok mahir bir şahıs olan küropalat Toros Urfa'da bulunup onlara hüsnükabul gösterdi. Toros, Urfa'nın içkalesini elegeçirmek maksadiyle onları yakalamak istiyordu. Fakat diğer prensler bu hareketi makul görmedikleri için firariler salimen kendi şehirlerine döndüler.

Toros, herhangi bir suretle şehre (Urfa'ya) hâkim olup hristiyanları müslümanların elinden kurtarmayı düşünüyordu. O, şehrin surunu içkaleden başliyerek tekrar inşa etmiye başladı. O, böylelikle şehrin bir kısmını surla tahkim etti. Çünkü içkale İranlıların elinde bulunuyordu ve orada Türk muhafızlarla beraber Tutuş tarafından konulmuş bir Ermeni müfrezesi vardı. Maniag (Maniacēs) kalesinde bulunan aspasalar¹⁹¹, küropalatın şehri tahkim edip kaleyi şehirden ayırdığını görünce civardaki emirlere mektup yazarak küropalat Toros'un yaptıklarını onlara haber verdi. Kumandan, emirlere, Toros'un, şehri deniz kapısından St. Toros kilisesine kadar surla tahkim ettiğini, yirmibeş kule inşa eylediğini, içkaleyi zaptettiğini ve Urfa'ya kâmilten hâkim olduğunu bildirdi.

¹⁸⁹ Hamdullah Mustavfi'ye nazaran, Tutuş'un mağlûbiyetine ve ölümüne mal olan meydan muharebesi, Rey şehrinin önünde Belekui ovasında vukubulmuştur (ED. DULAURIER).

¹⁹⁰ Fahr el-Mülk Rıdvan, Halep hükümdarlığında babasına halef olmuştur (ED. DULAURIER).

¹⁹¹ "Asbasalar" veya kısaltılmış şekle "sbasalar", harfiyen "süvari kumandanı" demektir. Şarkta, suvari kolu her vakit orduların başlıca kuvvetini teşkil ettiğinden dolayı bu unvan, başkumandanlığı ifade ediyordu. "Asbasalar" tâbiri, "at" mânasını ifade eden "asb" ve "salar" kelimelerden müteşekkildir. "Asb" kelimesi bu gün artık Ermeni lisanında mevcut değilse de eski zamanlarda Zend ve Sanskrit dillerinde bulunduğu gibi Ermenicede de kullanılıyordu. Ermenice "asbahabed" veya "asbed" kelimesinin, Arapçada "isbahbed" şeklinde ve aynı zammanada transkripsiyonuna rastlıyoruz (ED. DULAURIER).

CXI.VI.

544 (26 Şubat 1095-25 Şubat 1096) tarihinde Artuk'un oğlu Sukman¹⁹² ve Emîr Gazi'nin oğlu Samosat emîri Baldukh¹⁹³, atlı askerlerle beraber hasat mevsiminde Urfa'ya karşı yürüdüler. Urfa senyörü küropalat Toros, çok akıllı bir adam olduğundan şehri her taraftan tahkim etmiye başladı ve mancınıklar kurup içkalenin surlarını şiddetle dövdü. Türkler, günlerce devamlı hücumlar yaptıkları halde şehre hiçbir zarar veremediler. Altmış beş gün sonra onlar suru iki yerden yarmağa muvaffak oldular ve içeri girip şehrin içinde muharebe etmiye başladılar. Fakat bu defa da şehri yenemediler. Bu esnada Halep sultanı Tutuş oğlu Rıdvan ve Antakya senyörü Ağusian 40,000 askerler beraber¹⁹⁴ Urfa'nın üzerine geldiler. Bunun üzerine Sukman ve Baldukh, sultanın önünden kaçtılar. Sultanın ordusunu gören şehir halkı korku ile sarsıldı. Fakat küropalat Toros, bir arslan yüreğiyle halka cesaret veriyor ve şehrin ihtiyaçlarını tatmin etmek için bol para dağıtıyordu. Düşman günlerce şehre karşı şiddetli hücumlar yaptı fakat Allahın yardımı sayesinde bir şey yapamadı. Çünkü bütün şehir halkı, müslümanlara karşı arslan cesaretiyle mukabele ediyordu. Müslümanlar nihayet bu şiddetli mukavemete karşı

¹⁹² Artuk'un oğlu Türkmen Sukman, Kudüs'ün hâkimiyetinde, kardeşi Necmeddin İlgazi ile beraber babasına halef olmuştur. Bu hâkimiyet, 1096 tarihinde Bedr el-Cemali'nin oğlu ve Mısır halifesi Mostali-billah'ın generali olan Elmelik el-Afdhal tarafından onların elinden alınmıştır. Bunun üzerine iki kardeş, Urfa'nın civarlarına çekildiler ve Sukman, 1101 tarihinde küçük bir beylik kurdu. Onun halefleri bunu büyüttüler. Bu, Hısnikefa ve Amid Artukî prenslerinin beyliğidir. Artuk'un üçüncü bir oğlu da vardı ki bu, ileride görüleceği veçhile Haçlı seferlerinde büyük bir rol oynayan Balak'ın babası Behram idi (*ED. DULAURIER*).

¹⁹³ Müverrih Vardan'a göre, Balduk Kapadokya'nın Türkmen hanedanının müessisi olan İbn-el-Danışmend'in oğlu Emîr Gazi'nin oğlu idi. 1096 tarihinde Urfa kontu Baudoin I. nin emriyle bunun başı kesilmiştir. (Guillaume de Tyr, XII, 7) (*ED. DULAURIER*).

Ed. Dulaurier'nin müverrih Vardan'a isnad ettiği bu malûmat fazla dır. Vardan'da ancak şu ibare vardır: "Emîr Gazi'nin oğlu Samosat emîri Balduh" (bak. Vardan'ın Türkçe tercümesi, s. 186).

¹⁹⁴ Fransızca tercümesinde, Rıdvan'ın 40,000 askeri zikredilmemiş, buna mukabil daha yukarıda, Türklerin 40,000 askerle şehre girip içinde harp ettikleri yazılmıştır.

aciz kalıp mahcuben geri gittiler. Bu sırada Sultanın ordusundan Mıkhitar¹⁹⁵ adlı bir hristiyan partisi, kaleyi küropalat Toros'a teslim etmek için adamlarıyla istişarede bulundu. Patris Mıkhitar, geceleyin otuz adamla beraber Maniag kalesini herhangi bir suretle küropalat Toros'un eline verdi. Böylelikle şehir selâmete kavuştu. Toros, Urfa civarında bulunan Tırsici adlı kaleyi zaptedip o havaliyi kendisine tâbi kılmak üzere mezkûr kaleye asker sevketti. Samosat emîri Baldukh, kendi bölgesinin bütün askerleriyle beraber oraya gelip Tırsic kalesinin yakınında muharebeye tutuştu ve Urfa askerlerini firara mecbur kıldı. Onlar da Andranos tesmiye edilen köyden geçtikleri sırada oranın halkından 150 kişiyi öldürdüler, kalanları da esir ettiler.

CXLVII.

Aynı yılda Kutulmuş'un soyundan olan sultan Alfilag (Alp - İlek), Toros'un daveti üzerine Urfa'ya geldi. Toros, düşmanlarından öc almak üzere Urfa'yı ona teslim etti. Fakat Alfilag, onu öldürmek ve şehri kâmilten yağma etmek niyetini besliyordu. Onun bu ihaneti düşüncesini hisseden Toros, ona bir zehir içirdi ve onu derhal hamama gönderdi. Alfilag orada öldü. Alfilag'ın askerleri, onun öldüğünü duyunca kaçtılar. Böylelikle Toros Urfa'ya tekrar hâkim oldu. Alfilag'ın Urfa'da hâkimiyeti otuzüç gün sürmüştür¹⁹⁶.

CXLVIII.

Aynı yılda mukaddes Kilisenin bir sütunu ve büyük bir musikışinas olan Ermeni katolikosu Toros öldü¹⁹⁷ ve Honi'de senyör Sargis'in kabrinin yanına defnedildi.

¹⁹⁵ Bu patris, Mıkhitar adına göre, bir Ermeni olsa gerektir.

¹⁹⁶ Süryani Mihail vekayinamesinde de bu vaka zikredildiği gibi, İzzeddin İbn Şeddad'ın "A'laku'l-hazire" adlı eserinin II. cildinde Urfa faslında bu mesele zikredilmiştir. Yalnız bu eserde Alp-İlek'in adı zikredilmiyerek, "Süleyman b. Kutulmuş'un kardeşinin oğlu" denilmiştir. O halde bu Alp-İlek, Kutulmuş'un oğlu ve Süleyman'ın küçük kardeşi değil, Süleyman'ın diğer kardeşi olan Resul Tekin'in oğlu olacaktır (*Prof. M. H. YINANÇ*).

¹⁹⁷ Müverrih Vardan, Toros'un ölümü tarihini, daha evvel olarak 541 (27 Şubat 1092-25 Şubat 1093) göstermiştir (*ED. DULAURIER*).

CXLIX.

545 (26 Şubat 1096-27 Şubat 1097) tarihinde Kutulmuş'un oğlu Süleymanın oğlu olan Garp sultanı Kılıç Aslan, büyük bir orduyla beraber Melteni (Malatya) şehrine karşı yürüdü. Sultanın askerleri, ovayı kâmilten kapladılar. O, Malatya şehrine şiddetle hücum etti ve mancınıklarla dövüp çok sıkıştırdı. Şehrin reisi, Urfa küropalatu Toros'un kaynatası olan Khuril¹⁹⁸ idi. Bu, büyük bir cesaretle sultana mukavemet gösterdi ve şehrin her tarafını tahkim etti. Sultan, günlerce muharebe ettiği halde bir şey yapamadı ve mahcuben geri gitti.

CL.

Bu zamanda aziz Ermeni katolikosu Nerses'in, Romalıların (Garplıların) seferi hakkında yapmış ve Ermenistan'ın reis ve prenslerine söylemiş olduğu kerametli sözler hakikat kespetti. Aziz ve kerametkâr büyük Nerses'in, çok eski bir zamanda ölüm saatinde keşf edip söylemiş olduğu şeylerin vukubulduğunu işte biz gözlerimizle gördük. Bu, peygamber Danyal'ın Babil'de görmüş olduğu hayaldi. Peygamber, bu hayalinde gördüğü korkunç bir canavarın, bulduğunu parçalayıp yemekte ve kalkanlarını da ayakları altında ezmekte olduğunu söylemişti¹⁹⁹.

Bu zamanda Romalılar²⁰⁰ harekete geçtiler ve Lâtinlerin önünde kapılar açıldı. Çünkü Allah, İranlılara karşı bunların vasıtasıyla harp etmek istemişti. Tanrı, Peygamber David'in: "Ey Allahım, niye uyuyorsun, kalk ve bizi böyle yüzden düşürme". "Allah, ayyaşlığını üzerinden atmak isteyen kuvvetli

¹⁹⁸ Bu, Gabriel adının bozuk bir surette yapılmış bir transkripsiyonudur. Guillaume de Tyr (IX, 21) onu doğrudan doğruya Gabriel tesmiye etmiştir. Ebû'l-farac da Malatya reisini aynı adla zikretmiş ve onun bir Grek olduğunu söylemiştir. Guillaume de Tyr'e göre (X, 24), Gabriel, Grek mezhebine mensup bir Ermeni idi. Albert d'Aix, onu "Gaveras" addetmiştir.

Gabriel, Morfia adlı kızını, Urfa kontu Baudoin du Burg'la evlendirmiş, bilâhare de büyük bir cihezle beraber Kudüs kralına vermiştir (Guillaume de Tyr, XII, 4). Baudoin'in, ondan, Mélissent, Aalis, Odiart (veya Hodiern) ve Joie adlı dört kızı olmuştur. (Bk. "Lignage d'outremer", I.) (ED. DULAURIER).

¹⁹⁹ Bk. Danyal, VII, 7.

²⁰⁰ Fransızca tercümesinde: "Franklar".

bir adam gibi uykudan kalktı, düşmanlarını geri püskürttü ve onları sonsuz bir tahkire maruz kıldı” diye söylemiş olduğu sözler veçhile hiddetini gösterdi. İşte bu yıl içinde bütün İtalya Afrika’ya kadar İspanya milletleri ve en uzak taraflarda bulunan Franklar hareket ettiler. Onlar, çekirge sürüleri ve deniz kumu kadar sayısız kitlelerle ilerlemeğe başladılar. Frank prensleri, bütün kuvvet ve azametleriyle askerlerinin başında oldukları halde mukaddes Kudüs şehrini müslümanların elinden kurtarmak ve Allahın kabrini Arapların elinden almak üze hristiyanların yardımına koştular. Kral soyundan meşhur adamlar olan bu prensler, dindarlıklarıyla maruf ve iyi işler başarmak için yetişmiş adamlardılar. Bunların adları: Roma imparatorlarının soyundan olup kuvvetli bir şahıs olan Gondofre (Godefroy)²⁰¹ ve bunun kardeşi Bağdin (Baudoin)²⁰². Godefroy, imparator Vespian (Vespasien) in tacına ve Kudüs’ün tahribinde kullanılan kılıcına sahip bulunuyordu. Bemund (Boemond) denilen büyük kont ile hemşirezâdesi Tangri (Tancrede), korkunç ve meşhur bir şahıs olan kont Zincil (Saint-Gilles Nor-

²⁰¹ Malûm olduğu veçhile Godefroy büyük annesi Mahaut de Louvain vasıtasıyla Charlemagne’dan inmiştir. (Bk. “Histoire littér. de la France”, c. VIII, ve “l’Art de vérifier les dates”, c. II, s. 760, ve c. III, s. 96.)

Godefroy’nın bu şerefli menşei, XII. asırda Antakya Destanını (“Chanson d’Antioche”) yazmış olan “pelerin” Richard tarafından işa edilmiştir. Aynı destanın VII. kısmında (cilt II, s. 178), şu satırlar vardır:

“Et le seul ont Godefroy de Bouillon,

Quil est preus et delivres, del lignage Charlon.”

İhtimal, Urfalı Mateos’un, Godefroy’nın, Roma imparatorlarının soyundan olup Vespasien’in taci ve kılıcına sahip olduğunu yazmış olması, bu ananenin tesiri altında olsa gerektir. Antakya Destanında (chant V, s. “Requie” 12-13), kılıcına dair buna benzer bir anane vardır ki destanı yazan bunu Vespasien’e ait olarak göstermiştir (ED. DULAURIER).

²⁰² Baudoin de Boulogne, Guillaume de Tyr’in yazısına göre (X, 1), izdivac vasıtasıyla Kilikya’nın Roubenien prensleriyle ittifak peyda etmiştir. Fakat o, daha sonra karısını terk etmiş ve onu, Kudüs’deki Ste. Anne manastırına çekilmeğe icbar cylemiştir. (Bk: aynı eser, XI, 1.); Guillaume de Tyr’in Kostantin’in kardeşi diye gösterdiği “Tafroc” adı şüphesiz ermenice Toros adının bozuk bir şeklidir. Fakat Kostantin’in bu adı taşıyan bir kardeşi olduğu bizce meçhuldür. Toros I, Kostantin’in oğlu idi (ED. DULAURIER).

mandya kontu Rubert (Robert) ve diğer Bağdin (Baudoin)²⁰³ ile cesur bir şahıs olan Coslin (Josselin). Bu cesur muhاریpler, gökteki yıldızlar kadar çok askerle beraber ilerliyorlardı. Onların refakatında birçok piskoposlar, papazlar ve diyakoslar da vardı. Onlar, Roma imparatorluğunun en uzak memleketlerinden Ungar (Hongrois-Macar) memleketine geçtiler²⁰⁴, oradan da Grek imparatoru Aleks'in hâkimiyeti altında bulunan Bulgar memleketine geldiler. Onlar böyle bir seyahattan sonra büyük İstanbul şehrine vardılar.

Onların ilerlemelerini haber alan imparator Aleks, onlara karşı asker sevketti. Vukubulan muharebede iki taraf da çok telefât verdi, fakat Franklar, Grek askerlerini firara mecbur kıldılar. O gün pek çok kan döküldü. Onlar geçtikleri bütün memleketlerde böyle hücumlara maruz kalıyorlar ve ıstırap çekiyorlardı. İmparator Aleks, (bu mağlûbiyeti) duyunca kılıcını geri çekti ve onlara karşı bir daha harp etmedi. Bütün ordular İstanbul'un kapısı önünde durdular ve Okyanus denizini aşmak istediler. İmparator Aleks, bütün Frank prensleriyle dostluk ve ittifak aktetti. Onları Ayasofya'ya götürdü ve onlara altın ve gümüş büyük bir meblağ hediye etti. Onlar, önceden Romalılara ait bütün eyâletleri İranlılarla Arapların elinden aldıktan sonra tekrar Greklere vereceklerine (İranlılara ve Araplara ait memleketler de fethedildikten sonra Franklara kalacağına)²⁰⁵ dair söz verdiler. Bu aht, haç ve İncil üzerine yapılan yeminle tasdik edildi. Onlar, imparatorundan yardımcı asker ve zabıtlar aldıktan sonra büyük Okyanusu gemilerle geçtiler. Büyük ordu, denize yakın olan İznik şehrinin önüne geldi.

²⁰³ Baudoin de Bourg, üç kardeş olan Godefroy de Bouillon'un, Eustache'in ve Baudoin de Boulogne'nin kuzeni idi. Bk. Guillaume de Tyr, XII, 1 ve 2. Keza bk. "L'art de vérifier les dates", c. I, s. 439, ve c. II, s. 631. (ED. DULAURIER).

²⁰⁴ Haçlıların, Macaristan ve Bulgaristan'ın içinden geçtikleri vakit maruz kaldıkları zorluklar için bk. Guillaume de Tyr, I, 18 ve II, 3. Macar kralı Caloman'ın hâin karakteri ve onun Haçlılara yapmış olduğu fenalıklar için bk. Bonfinius, "Rerum Hungar.", Decad. II, lib. 1. (ED. DULAURIER).

²⁰⁵ Parantez içine alınan cümle yalnız fransızca tercümesinde mevcuttur (Çeviren).

İranlı askerler, toplanıp orada karargâh kurmuş olan Frankların üzerine geldiler. Franklar, İranlı askerlerini mağlûp edip onları firara mecbur kıldılar, arkalarına düştüler ve memleketi kana boyadılar. Sonra İznik'e hücum edip bu şehri zaptettiler ve bütün müslümanları kılıçtan geçirdiler.²⁰⁶ Bunun üzerine müslümanlar, o sırada Malatya'yı muhasara etmekle meşgûl olan sultan Kılıçaslan'ın yanına koşup olan biteni ona anlattılar. Sultan, büyük bir orduyla beraber İznik bölgesine Franklara karşı yürüdü. İki taraf şiddetli bir muharebeye tutuştu. İki ordu, korkunç bir hiddetle birbiri üzerine atıldı. Müslüman askerleri, miğferlerin parıldısı, zırhların çatırtısı ve yayların gıcırtaşları içinde git gide cephelerini daha çok sıkıştırdılar. Yeryüzü, muhاریplerin gürültüsü altında titriyor ve okların vızıltısı atları ürkütüyordu. En cesur muhاریpler, kahramanca birbiri üzerine atılıp arslan yavruları gibi birbirini merhametsizce vuruyorlardı. Muharebenin bu ilk günü çok şiddetli geçti, çünkü Sultan, Franklara karşı 600,000 askerle beraber harp ediyordu. Fakat Franklar, bu kadar büyük bir orduya karşı galip geldiler, onları firara mecbur bıraktılar ve şiddetli bir katliâma maruz kıldılar. Ova, cesetlerle kaplandı. Franklar, İranlılardan sayısız esir ve ganimet ve hesapsız altın ve gümüş aldılar.

Üç gün sonra Sultan, tekrar büyük bir ordu topladı ve Franklara karşı yürüdü. Evvelkinden çok daha şiddetli bir muharebe vukubuldu. Franklar, İranlılara karşı aynı şiddeti gösterdiler, onları kılıçtan geçirdiler ve büyük sayıda esir aldıktan sonra onları o memlekettten tard ettiler. Franklar İznik şehrini Roma imparatoru Aleks'e verdiler.

CLI.

546 (25 Şubat 1097-24 Şubat 1098) tarihinde Ermeni katolikosları Vahram'ın ve Barseğ'in katolikoslukları ve Roma imparatoru Aleks'in hâkimiyeti zamanında, Romalıların Haçlıların) takriben 500,000 kişilik büyük ordusu ilerledi. Urfa senyörü ile Gagik'in akrabasından ve Ruben'in oğlu olup Ma-

²⁰⁶ Guillaume de Tyr'e göre (III, 1-12), İznik'in zaptı 20 Haziran 1097 tarihinde olmuştur (ED. DULAURIER).

raba²⁰⁷ mıntkasında bulunan Göbidar²⁰⁸ memleketinde Toros dağı ve birçok eyâletleri elinde tutmuş olan büyük Ermeni prensi Kostantin²⁰⁹ mektupla bundan haberdar edildiler. Franklar, (100,000 piyade ve 100,000 atlı oldukları halde)²¹⁰, Bitinya ve Kapadokya sınırlarını geçtiler ve Toros dağının sarp eteklerine geldiler. Onlar, Kilikya'ya gitmek üzere bu dağın dar geçitlerinden geçtiler, Yeni Truva'ya yani Anavarza'ya²¹¹, oradan da Antakya şehrine geldiler. Onlar orada bu büyük kuvvetle karargâh kurdular ve askerler geniş ovayı kapladılar. İranlı kumandan Ağusian'ı, askerleriyle beraber şehrin içinde on²¹² ay muhasara altında tuttular ve şiddetli hücumlar yaptılar. Civar bölgelerin bütün İranlı emîrleri, bunu haber alınca büyük kuvvetlerle beraber Franklara karşı yürüdüler. Fakat onlar (yani Franklar) bütün düşmanlarını mahcub bir vaziyete düşürerek geri püskürttüler. Bu günlerde müslümanlar her taraftan gelip toplandılar. Dımışkıllar, bütün sahil şehirlerle Afrikalılar, Kudüslülerle Mısır hudutlarındaki ahali, Haleblilerle Hunuslular ve büyük Fırat nehrine kadar olan yerlerin ahalişi toplanıp muazzam bir kuvvet halinde Franklara karşı yürüdüler. Müslümanların geldiğini haber alan Franklar, askerlerini tanzim edip onların karşılarına çıktılar. İki kahraman olan Boemonde ve Saint-Gilles, 10,000 askerle beraber Antakya'nın hudutları

²⁰⁷ Bu mıntaka, bence, Üçüncü Ermenistan'ın Çahan eyâletinin bir kısmına uymaktadır (ED. DULAURIER).

²⁰⁸ Kilikya'nın şimalinde, Toros silsilesinin bir kalesi.

²⁰⁹ Kostantin I., 1092 tarihinde, babası Ruben'e halef olup Kilikya'nın dağlık mıntkasına hâkim olmuştur. O'na, 1100 tarihinin başlangıcında Haçlılara yapmış olduğu yardımlara mükâfat olarak onlar tarafından "Baron" unvanı verilmiştir. Kostantin'in, Rubenien hanedanının sekizinci prensi olan Leon II. ye kadar olan halefleri aynı unvanı taşımışlardır. Leon II., Alman imparatoru Henri VI. ve Papa Cêlestin II. tarafından "Kral" unvanını almış ve 1188 tarihinde bu unvanı taşımağa başlamıştır. Bk. Ed. Dulaurier, "Recherches sur la Chronologie arménienne", cilt I, kısım I, fasıl IV, n. 9 (ED. DULAURIER).

²¹⁰ Parantez içine alınmış olan cümle, Fransızca tercümesinde yoktur.

²¹¹ Anazarbe şehrine verilmiş olan bu "Yeni Truva" adı, şüphesiz onun çok metin olan meşhur istihkâmlarından dolayıdır. Bu şehir, Haçlıların zamanında İkinci Kilikya'nın baş şhi idi (Guillaume de Tyr, III, 19) (ED. DULAURIER).

²¹² Fransızca tercümesinde: "Altı ay". (Çeviren).

inde, 100,000 kişinin üzerine atıldılar. Onları tam bir mağlûbiyete uğrattılar, firara mecbur kıldılar ve İranlı askerleri şiddetli bir katliâma maruz bıraktılar.

Fakat iki meşhur ve kuvvetli emîr olan Artuk'un oğlu emîr Sukman ile Dımeşk senyörü²¹³, Musûl'den ve Babil memleketinden 30,000 kadar Türk askeri topladılar ve Frank ordusuna karşı yürüdüler. Bunun üzerine büyük dük Godefroy, 7,000 askerle beraber onlara karşı çıktı ve Halep civarında şiddetli bir muharebeye tutuştu. Dımeşk emîri Tuğtekin (Tuğtekin), Godefroy'nın üzerine atılıp onu atından uçurdu, fakat zırhlı elbisesini yaramadığı için ona bir zarar veremedi. Bu sırada Franklar, müslüman askerlerini firara mecbur kıldılar ve onları takiple kıştan geçirdiler. Franklar, bu zaferden sonra kendi karargâhlarına döndüler.

Frank ordusunun mevcudu o kadar büyüktü ki açlık tehlikesi baş göstermeğe başladı²¹⁴. Bunun üzerine, Toros dağında bulunan prensler, yani Ruben'in oğlu Kostantin, Bazuni ve Oşin²¹⁵, Frank askerlerinin bütün ihtiyacını tatmin edecek

²¹³ Zahir-eddin Ebû-Mansur Tuğtekin (Guillaume de Tyr'e göre "Doldequinus"). Önce, Tutuş'un hizmetinde adi bir memlûk olan bu zat, bilâhare onun Dımeşk'i zaptetmiş olan oğlu Dokak'ın atabeyi olmuştur. Tuğtekin, daha sonra Dokak'ın oğullarının zararına olarak bu şehri zaptetmiştir (ED. DULAURIER).

²¹⁴ Antakya'nın muhasarası sırasında, Haçlı ordusunun maruz kaldığı açlık o kadar şiddetli olmuştur ki askerler, ölü müslüman askerlerinin gömülü naşlarını çıkarıp yemişlerdir. Bk. Malmesbery, "Rerum anglicarum Scriptores", s. 433; "Cha son d'Antioch", chant V, 5 ve 6. Abbé Guilbert (liv. VII), Marra'nın önünde vukubulan buna benzer bir hâdise nakletmiştir. Guillaume de Tyr (IV, 17, 21 ve 22), bu açlıkla onu takib eden hastalığı tasvir etmiştir (ED. DULAURIER).

²¹⁵ İki kardeş olan Bazuni ve Oşin, Grek imparatorluğunun "feudataire" (zaîmi) ve Kostantin'in silâh arkadaşları idiler. Bazuni, Tarsus şehrini, Oşin de mezkûr şehrin şimali şarkisine doğru iki günlük yol uzakta bulunup bu gün Namron tesmiye edilen Lambron kalesinin sahibidiler. Oşin, "asbed" veya başkumandan unvanını haizdi. Çamiçyan'a nazaran (c. III, s. 10), Anne Comnène'in "Alexiade" ında Aspiëtês adıyla anılmış olan prens bu Oşindir ki bu, 1081 tarihinde, kendi askerleriyle beraber imparator Alexis'in, Robert Guiscard'a karşı İlyria'ya yaptığı sefere iştirak etmiştir. Anne Comnène, Oşin'in kahramanlığını methetmiştir (lib. XII, s. 277-278). Oşin, daha sonra, Tancrede'in baskınına uğrayıp mağlûp olmuş ve "stratopédarque" unvanı altında, imparatorun namına idare ettiği Kilikya'yı ona kaptırmıştır (ED. DULAURIER).

miktarda yiyecek gönderdiler. Karadağ manastırlarının rahipleri de yiyecek şeyler göndermekle onlara yardım ettiler. Bütün hristiyan milletleri, bu suretle hareket edip Franklara dostluk gösterdiler. Yiyecek yokluğu neticesinde Frank ordusunda hastahklar ve ölüm baş gösterdi. Onlar, askerlerinin beşte birini ²¹⁶ zayı ettiler. Sağ kalanlar da gurbetin acısını tattılar. Fakat Allah, onları inayetinden mahrum bırakmıyarak İsrail oğullarına sahrada yapmış olduğu veçhile bunlara da bir baba gözü ile bakıyordu.

CLII.

Aynı yılın Arek ayı içinde garp tarafında kuyruklu bir yıldız belirdi. Bu yıldızın kuyruğu, onun ziyasını kısmen kapıyordu. Yıldız onbeş gün göründükten sonra kayboldu.

CLIII.

Aynı yılda gökün şimal kısmında korkunç ve acaip bir nişane belirdi. Böyle hayret verici bir şey şimdiye kadar hiç görülmemişti. Mareri ayı ²¹⁷ içinde, gökyüzü bir alev gibi tutuştu ve hava açık olduğu halde kızardı. Gökyüzü sanki bir-biri üzerine yığılmış tepelerle kaplandı ve renkarenk bir hal aldı. Bu renkli yığınlar şarka doğru kaymağa başladı ve sıklaştıktan sonra dağılıp gökyüzünün büyük bir kısmını kapladı. Sonra hayret edilecek derecede olan koyu kırmızılık, gök kemerinin ortasına kadar uzandı ²¹⁸. Âlimler, bunun kan döküleceğine dair bir alâmet olduğunu söylediler. Hakikaten de eserimizde yalnız pek az bir kısmını yazmış olduğumuz korkunç vakalar oldu.

CLIV.

547 (25 Şubat 1098-24 Şubat 1099) tarihinde Baudoin adlı bir kont, yüz atlı ile beraber gelip Tilbaşar ²¹⁹ şehrini zap-

²¹⁶ Fransızca tercümesinde: "Yedide birini".

²¹⁷ "Mareri" ayı, bu tarihte İkinci Teşrin 22'den Birinci Kânun 21'e kadar olan zamana tesadüf etmiştir (ED. DULAURIER).

²¹⁸ Urfalı Mateos, burada bir fecri şimalîyi tasvir etmektedir (ED. DULAURIER).

²¹⁹ Tilbaşer, arapçada "müjde tepesi" demektir. Bunun ermenicesi "Til avedyatz" dır. Bu, Halep'ten şimale doğru iki günlük yol uzakta ve

tetti. Urfa'nın Roma valisi Toros, bunu duyunca çok sevindi. O, Tılbaşar'a, Frank kontuna haber gönderip onu, düşmanlarına karşı kendisine yardım etmiye davet etti. Çünkü Toros, civardaki emirlerden çok endişe ediyordu. Kont Baudoin, altmış atlı ile beraber Urfa'ya geldi. Şehir halkı onun istikbaline çıktı ve onu, büyük sevinç tezahüratı içinde şehre getirdi. Küropalat Toros, konta büyük dostluk gösterdi, ona kıymetli hediyeler verdi ve onunla ittifak²²⁰ aktetti, Gargar'ın ermeni prensi Kostantin de bu sırada Urfa'ya geldi. Birkaç gün sonra Küropalat onları, Samosat'ın muhasarasına ve emir Baldukh'a karşı harp etmiye gönderdi. Şehrin askerleri ile bölgenin bütün piyade kuvveti, Frank askerleriyle beraber gittiler. Onlar, bu büyük orduya Samosat'a karşı yürüdüler ve şehrin hariç kısmında bulunan yerleri yağma ettiler. Türkler, önce muharebeye çıkmağa cesaret edemediler, fakat hristiyan askerleri kâmilten yağma ile meşgûl olunca Türkler, üçyüz atlı ile beraber onların üzerine geldiler. Türkler Frankları mağlûp edip onları, birlikte gelmiş olan bölge halkıyla beraber firara mecbur kıldılar. Samosat'tan Til'e²²¹ kadar olan yolda, şiddetli bir katliâm yapıldı ve 1,000 kişi telef oldu. Kostantin ve Kont, Urfa'ya küropalat Toros'un yanına döndüler. Bu muharebe Karnavalın ikinci haftasında²²² olmuştur. Kont Baudoin Urfa'ya geldiği vakit, bazı hilekâr ve hâin adamlar, küropalat Toros'u öldürmek üze onunla ittifak ettiler. Toros'un şehre yapmış olduğu iyilikler göz önünde tutulursa ona karşı yapılan bu muamele hiç yakışmaz. Çünkü Urfa, onun akıllı idaresi ve cesareti sayesinde zalim müslümanların tabiiyetinden kurtulabil-

Rum kalenin şimali garbisinde, Fırat'ın sağ kıyısında bulunan bir müstahkem mevki idi. Guillaume de Tyr, bu şehri "Turbessel" tesmiye etmiştir (ED. DULAURIER).

²²⁰ Abbeé Guibert'in şahadetine nazaran Toros ve karısı, Baudoin'ı kendilerine evlâd edinmişlerdi. Bk. mezkûr müellifin "Hist. Hierosol", III, 13 (ED. DULAURIER).

²²¹ "Thi" veya "Thil de Hamdoun", Ceyhun veya Misis çayı'nın cenubunda, Anazarbe ovasında bir müstahkem mevki idi. Willebrand d'Oidenbourg, bunu "Thila" olarak zikretmiştir (ED. DULAURIER).

²²² 1099 tarihinde, Paskalya 10 Nisana tesadüf etmiş olup Karnaval'ın ikinci haftası 27 Şubat pazar gününden 4 Mart cumartesi günü olmuştur (ED. DULAURIER).

mişti. Yuda'ya lâîk olan bu işte birleşmiş olan kırk kişi, gece-
leyin Godefroy'un kardeşi olan kont Baudoin'in yanına gide-
rek fena niyetlerine iştirak ettiği takkdirde Urfa'yı ona verecek-
lerini vâdettiler. Baudoin, onların plânına razı oldu. Onlar, bu
işte Ermeni prensi Kostantin'i de kazandılar. Hâinler Kar-
navalın beşinci haftasında²²³, şehrin bir kalabalık kitlesini To-
ros'a karşı ayaklandırıdılar ve pazar günü ona merbut bulu-
nan ilerigelenlerin evlerini yağma eylediler ve yukarı kalcyi
elegeçirdiler. Onlar, ertesi günü de Toros'un bulunduğu alt
kaleye hücum ettiler. Sonderece müşkül bir vaziyet içine düş-
müş olan Toros, onlara haber gönderip canına kıymıyacakla-
rını yeminle temin ettikleri taktirde kaleyi ve şehri kendilerine
vereceğini, kendisi de karısıyla beraber Malatya'ya gideceğini
söyledi. Toros, Varak'ın ve Makenis'in²²⁴ haçlarını çıkardı ve
kont (Baudoin), Saints-Apôtres kilisesinde, ona hiçbir fenalık
yapmayacağına dair bunların üzerine yemin etti. Kont, aynı
zamanda Toros'un kendisine yazmış olduğu mektupla istemiş
olduklarını aynen yerine getireceğine bütün melekleri, peygam-
berleri, resûlleri, aziz patrikleri ve şehidleri şahid tuttu. Kont'-
un, bütün azizlerin tasdikine arzettiği bu yeminden sonra
Toros, kaleyi Baudoin'a teslim etti ve onlar oraya girdiler. Fa-
kat Kırk-Şehid yortusu günü olan Salı günü²²⁵ halk, ellerinde
kılıç ve sopalar olduğu halde, Toros'un üzerine hücum edip
onu surun üstünden heyecana gelmiş bulunan halkın içine düş-
ürdüler. Onlar da onun üzerine atılıp onu kılıç darbeleriyle delik
deşik ettiler ve feci bir surette öldürdüler. Onlar, böylelikle
Allaha karşı çok ağır bir günah işlemiş oldular. Sonra da ye-
minlerini inkâr eden bu adamlar, Toros'un plüsünün ayakları-
na bir ip bağliyerek onu tahkir etmek üze şehrin sokakların-
da sürüklediler. Bunlar yapıldıktan sonra Urfa Baudoin'in eli-
ne verildi.

²²³ Aynı yılın Mart ayının 20'sinden 26'sına kadar.

²²⁴ Makenis veya Makenotz manastırı, Sünik eyâletinin Keğarkunik mıntakasinda bulunuyordu. Bk. İncicyan, "Eski Ermenistan", s. 270-273 (ED. DULAURIER).

²²⁵ Yani, aynı yılın Karnaval devresinin altıncı haftasının sah günü, ki bu, Mart'ın 29 uncu gününe tesadüf etmiştir. Sivas'ın Kırk-şehid yortusu, bu gün, Ermeni takviminde, Karnavalın dördüncü haftasının cumartesi gününe konulmuştur (ED. DULAURIER).

CLV.

Bu yılda İran sultanı Berkiarukh'un asbasaları olan Kerboğa²²⁶, Franklara karşı harp etmek üzere muazzam bir orduyla beraber geldi. O, Urfa'nın kapısı önünde karargâh kurdu ve bütün askerleriyle beraber hasat mevsimine kadar orada kalıp tarlaların mahsulünü kâmilten tüketti ve şehre karşı hücumlar yaptı. Onun etrafında çok büyük bir kuvvet toplanmış bulunuyordu. Kırk gün sonra Antakya emîri Ağusian'ın oğlu²²⁷, Kerboğa'nın yanına gelip onun yardımını rica etti. O, Frank ordusunun az ve açlıktan dolayı çok zayıf kalmış olduğunu ona bildirdi.

Aynı yılda bütün Horasan harekete geldi. Şarktan garba kadar yayılmış olan bu hareket, Mısır'dan Babil'e kadar olan yerleri, Grek memleketlerini ve Dıışık'la bütün sahil şehirlerini ve Kudüs'den sahraya kadar uzanan yerleri içine almıştı. 800,000 atlı ve 300,000 piyade askerden müteşekkil muazzam bir ordu, ova ve tepeleri kaplamış olduğu halde büyük bir azametle Franklara karşı yürüdü ve Antakya'nın önünde karargâh kurdu. Fakat Allah, hristiyanların küçük ordusunun mahvına razı olmayıp İsrail oğullarına yapmış olduğu gibi, onları kendi himayesi altına aldı. Müslümanlar henüz uzakta iken şehrin ilerigelenlerinden birisi, geceleyin Boemond ile diğer Frank prenslerine adam gönderip kendi ırsî hakları tanınmak şartıyla şehri kendilerine teslim edeceğini onlara bildirdi. O, Franklardan yeminli teminat aldıktan sonra Antakya'yı, geceleyin gizlice Boemond'a teslim etti. O, surun kaleye doğru olan kapısını açtı ve Frank ordusu kâmilten Antakya şehrine

²²⁶ İran Selçuklu sultanlarının hizmetinde olan Kerboğa, Musul emîri idi. Guillaume de Tyr, onu "Corbagath, Corbagaz", Antakya Destanı ("Chanson d'Antioche) un müellifi de "Corbaran" olarak zikretmişlerdir. Kerboğa, Berkiarukh'un emriyle Azerbaycan'ın Khoi şehrine gittikten sonra hicri 495 (1101-1102) tarihinde mezkûr şehirde ölmüştür (ED. DULAURIER).

²²⁷ Yağusian'ın, Şems ed-Dola ("Samsadolus", Guill. de Tyr, VII, 8) ve Muhammed adlarında iki oğlu vardı. Kerboğa'nın yanına gelen Muhammed'dir. Diğerleri yani Şems ed-Dola da Dokak'tan ve Tuğtekin'den yardım istemeğe gitmişti. Bk. Defrémery, "Mémoires d'histoire orientale", s. 37 (ED. DULAURIER).

girdi. Sabah Franklar muharebe borularını çaldılar. Müslümanlar, bunu duyunca toplandılar, fakat korkularından felce uğramış bir halde olup kaçamadılar. Franklar, derhal onların üzerine atılıp korkunç bir katliâm icra ettiler. Emîr Ağusian, şehirden kaçtı, fakat köylüler onun başını orakla kesip öldürdüler. Ermenilerin elinden alınmış olan ²²⁸ şehir, bu suretle zaptedildi. Şehirde kalmış olan müslümanlar kaleye kapandılar ve Franklara mukavemet gösterdiler. Üç gün sonra İran ordusu yetişti. Frankların yedi misli olan bu muazzam ordu onları her taraftan ihata edip büyük sıkıntı ve endişelere maruz bıraktı. Şehrin yiyeceği esasen evvelden bitmiş olduğundan Franklar açlık içine düştüler. Onların vaziyetleri günden güne daha çok vahim bir hal kesp ediyordu. Onlar, Kerboğa'dan yeminli teminat aldıktan sonra şehri ona vermeğe, kendileri de Frank memleketine gitmeğe karar verdiler. Fakat onların büyük tehlike içinde bulunduklarını gören Allah, merhamet etti. Resûl Bedros (Pierre), geceleyin dindar bir Franka görünüp: "Hazreti İsa'yı, dinsiz Yahudilerin eliyle kaburgasından yaralamış olan mızrak, kilisenin sol tarafında saklı bulunuyor. O, minberin önünde duruyor. Onu ortaya çıkarıp onunla muharebeye girin, hazreti İsa, şeytanı yendiği gibi siz de onunla düşmanı yeneceksiniz" dedi. Bu hayal, ikinci ve üçüncü defa olarak tekrar görüldü. Vak'a, Godefroy'a, Boemond'a ve diğer bütün şeflere nakledildi. Hepsi duaya kalktılar ve gösterilmiş olan yeri açıp S. Bedros (St. Pierre) kilisesinin içinde hazreti İsa'nın silâhını buldular. ²²⁹

Bu sırada müslüman ordusundan gelen bir haberci Frankları muharebeye davet etti. Frank askerleri büyük sevinç içinde bulunuyorlardı. Boemond ve diğer şefler, Kerboğa'ya cevaben ertesi gün muharebeye çıkacaklarını söylediler. Frank ordusu azalmış olup 150,000 piyade ve 15,000 ath asker kalmıştı. Boemond, onları tanzim etti. Onlar, hazreti İsa'nın silâhını önle-

²²⁸ Süleyman'ın, Antakya'yı Philarète Brachamius'un elinden almış olduğu ima edilmektedir.

²²⁹ Ebû'l-farac'a nazaran Frank şeflerinden biri, rüyasında, hazreti İsa'nın çarmıha gerildiği vakit kullanılmış olan mihlârın "Kocina" kilisesinde bulunduğunu görmüştür. Haçlılar, bu mihlârla bir haç ve bir mızrak ucu yapmışlardır (ED. DULAURIER).

rinde yukarı kaldırmış oldukları halde, muharebe yapmak üzere ilerlediler. Müslüman askerleri arka arkaya onbeş sıra oldukları halde geniş ovayı kaplamış bulunuyorlardı. Saint-Gilles, ilerleyip hazreti İsa'nın silâhını, Kerboğa'nın sancaklarına karşı dikti. Kerboğa, onlara karşı dağ gibi yığılmış olan sayısız bir ordu çıkarmıştı. Frank ordusunun sol cenahına, bir arslanı andıran Tancrede, sağ cenahına da Normandiya kontu Robert kumanda ediyorlardı. Godefroy ve Boemond de cephenin merkezinde bulunuyorlardı. Onlar, Allahı yardımlarına çağırıp hep birden, gökten fırlayıp dağları yakan ateş gibi müslüman askerlerinin üzerine atıldılar ve bütün orduyu firara mecbur kıldılar. Franklar, müslümanları şiddetle kovalayıp onları kılıçtan geçirdiler. Onların kılıçları kanla doydu ve bütün ova cesetlerle kaplandı. İlâhî hiddet, daha ziyade düşmanın piyade kuvvetinin üzerine düştü. Çünkü onlardan 300,000 kişi²³⁰ ateşle mahvedildi ve toprak, geniş bir sahada, cesetlerden dolayı taaffün etti. Franklar, büyük miktarda ganimet ve esirlerle beraber sevinç tezahüratiyle Antakya'ya döndüler. O gün, hristiyanlar için büyük bir sevinç günü oldu.

CLVI.

Aynı yılda, gökün şimal kısmında ikinci bir alâmet belirdi. Gecenin dördüncü saatinde²³¹, gökyüzü evvelkinden daha kızgın bir hal aldı. Bu alâmet, akşamdan gecenin dördüncü saatine kadar devam etti. Bu kadar korkunç bir nişane şimdiye kadar hiç görülmemişti. Bu alâmet, git gide yükselip gökün şimal kısmını tepeye doğru uzanan çizgilerle kapladı. Bütün yıldızlar ateş rengini aldılar. Bu nişane, bir hiddet ve felâket nişanesi idi.

CLVII.

548 (25 Şubat 1099-24 Şubat 1100) tarihinde mutad surette bir ay tutulması vukubuldu. Ay, önce birinci saatten dör-

²³⁰ Fransızca tercümesinde: "30,000" (Çeviren).

²³¹ I. Ermeniler, geceyi her biri üç saatten ibaret olmak üzere dört devreye ayırmışlardı. Birinci devre, güneşin batmasından yani takriben saat altıdan, ikincisi saat 9 dan, üçüncüsü gece yarısından başlıyor, dördüncüsü de sabahın saat 3'ünden 6'sına kadar uzanıyordu. Buna göre, gecenin dördüncü saati, akşam saat 10'dur (ED. DULAURIER).

düncü saate kadar koyu kan rengini aldı. Sonra karardı ise de tekrar kan renginde imiş gibi görünüyordu. Bu karartı o kadar koyu idi ki yeryüzü karanlık içinde kaldı. Âlimler bunun, İranlılar tarafından, bu milletin kitaplarında aya dair bulunan yazılara göre, kan döküleceğine bir alâmet olduğunu söylediler.

Bu yılda Frank ordusu, mukaddes şehir olan Kudüs'e karşı yürüdü. Bu suretle Ermeni katolikosu Nerses'in: "Kudüs, Frank milleti tarafından kurtarılacak, fakat günahlara ceza olarak tekrar müslümanların eline düşecektir" diye göstermiş olduğu keramet hakikat kaspedecekti. Onlar, yola çıkınca müslümanlar da Amalecitlerin (Amlikler'in) İsrail oğullarına karşı yaptıkları gibi harekete geçtiler. Franklar Arga²³² denilen şehre gelince müslümanlar şiddetli bir taarruz yaptılar, fakat tam bir mağlûbiyete uğradılar. Frank ordusu, yoluna selâmetle devam edip Kudüs kapısının önüne geldi ve orada düşmana büyük telefât verdirdi. Ermeni katolikosu Vahram, bu sırada Kudüs'te bulunuyordu. Müslümanlar onu öldürmek istediler, fakat Allah onu onların elinden kurtardı. Franklar, birçok hücumlardan sonra ağaçtan kuleler inşa edip şehrin surlarına dayadılar ve şiddetli hücumlarla mukaddes şehri zaptettiler. Godefroy, Vespasien'in kılıcını çekip müslümanların üzerine atıldı. O, şehrin diğer yerlerinde öldürülenlerden başka mabedin içinde 65,000 kişiyi kılıçtan geçirdi²³³. Mukaddes şehir bu suretle zaptedildi ve hazreti İsa'nın kabri müslümanların boyunduruğundan kurtarıldı.

Böylelikle Vespasien'in kılıcı, hazreti İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonra, Kudüs'e karşı üçüncü defa olarak çekilmiş oldu.

²³² Arka, Trabelus civarında, şimali şarkisinde küçük bir şehirdi. Guillaume de Tyr, bunu "Archis" olarak zikretmiştir (ED. DULAURIER).

²³³ Guillaume de Tyr (VIII, 20), Haçlılar tarafından Kudüs mabedinde öldürülen müslümanların sayısını 10,000 olarak kaydetmiştir. Ebû'l-feda, ölümlerin sayısını 70,000'den fazla göstermekle Ermeni müverrihine yaklaşmış oluyor. Ebû'l-Mehasen (Deguigne, "Hist. des Huns", c. II, s. 99), 100,000 müslümanın öldürüldüğünü ve bu kadarının da esir edildiğini söylemiştir. Ebû'l-farac'a nazaran, mabedin içinde 70,000 Arap öldürülmüştür. Kudüs'ü mudafaa eden Mısırlı şefin adı İftihar ed-Dola idi. (ED. DULAURIER).

CLVIII

Aynı yılda Mısır'dan Sgut²³⁴ ve Nubik'de ve Hint²³⁵ hudutlarına kadar olan yerlerde çok büyük sayıda asker toplandı. Tam teçhizatlı 300,000 asker, Kudüs'e karşı yürüdü. Bunu haber alan Franklar korku ile sarsıldılar. Onlar, şehirde kalmayışa cesaret edemeyip düşmanı karşılamak için ilerlediler. Franklar bu suretle onlara karşı gelemedikleri takdirde kendi memleketlerine dönebileceklerini düşündüler. İki ordu, Okyanus denizinin yakınında birbiriyle karşılaştı. Mısır hükümdarı, Frankların geldiklerini görünce askerlerine hücum emrini verdi. Franklar ileri atılıp derhal cephe tanzim ettiler ve Mısırlılara taarruz edip onları firara mecbur kıldılar. Bu muharebeyi yapan Franklar değil, Kızıl deniz'de İsrail oğulları için Fira-vun'a karşı harp etmiş olan Tanrı idi. Muharebe çok şiddetlendi. Franklar takriben 100,000 kişiyi denize atıp boğdular, diğerlerini de kısmen kılıçtan geçirdiler, kalanları da firara mecbur ettiler. Franklar, bu zaferden sonra büyük miktarda ganimeti hamilen Kudüs'e döndüler²³⁶.

CLIX.

Bu yılda Ermeni katolikosu Barseğ'in kardeşi şark küropatı Grigor, askerlerini toplayıp Aşornik²³⁷ eyâletinde bulunan

²³⁴ "Sgiuth" şeklinde dahi yazılı olan "Sgut" kelimesi, "Scythia" veya "Scythiaca regio" kelimesinin Ermenice transkripsiyonudur. Bu, İske - deriye'nin cenubi garbisinde bulunan Schété çölüdür ki burası, orada ikamet etmiş olan birçok münevîler sayesinde meşhur bir yer olmuştur. Nubik, Nubya halkıdır. Urfalı Mateos, ihtimal, "Sgut" de "Nubik" ile Mısır'ın şimal ve cenup kısımlarıyla Nubya'nın içerlerine kadar olan memleketteki ahaliyi kast etmiştir (ED. DULAURIER).

²³⁵ Eski müellifler, Ethiopie (Habeşistan) 1 Hind tesmiye etmişlerdir. (Bk. Virgile, "Gerg", IV, v. 395.) Fransız coğrafyacılarının kitaplarında bu ad, son asra kadar aynı suretle kalmıştı (ED. DULAURIER).

²³⁶ Urfalı Mateos burada, meşhur Askalan muharebesini tasvir etmiştir. Malûm olduğu veçhile bu zaferi, Tulus kontu Raymond de Saint-Gilles temin etmiştir. Mısırlıların başında, başkumandan Melik el-Afdhal bulunuyordu. Mateos, buna "Mısır hükümdarı" (takavor") unvanını vermekle Melik kelimesinin Ermenice tercümesini yapmış oluyor (ED. DULAURIER).

²³⁷ Aşornik, Arşarunik adının adi bir şeklidir. Ararat eyâletinin içinde Pasen bölgesinin şarkında bulunan bu muntıkaya Eraskatsor dahi deniliyor (ED. DULAURIER).

Türklere karşı yürüdü. Kuvvetli ve cesur bir muharip olan Grigor, Gağzuan köyünde Türklere taarruz etti, onları firara mecbur kıldı ve birçoklarını kılıçtan geçirdi. Sonra da Ani'ye gitmek üzere geri döndü. Yolda, bir ağacın altında pusu kurmuş olan bir Türk askeri, onu okla ağzından vurdu. Bu şiddetli darbeden dolayı yere düşen Grigor, derhal öldü. Şirak halkı ile bütün Ermeni milleti, onun ölümü için yas tuttular. Cesur ve dindar Grigor'un ölümü bu suretle vukua gelmiştir. O, Pahlavuni ailesinin kahraman kumandanlarının soyundan olup Hasan'ın oğlu Apirat'ın oğlu Vasak'ın oğlu idi.

CLX.

Aynı yılda kont Saint-Gilles, Antakya'da bulunmuş olan hazreti İsa'nın silâhını (mızrağını) beraberine alarak Frank memleketine²³⁸ döndü. O, mızrağı Roma imparatoru Aleks'e verdi, kendisi de memleketine gitti.

CLXI.

Bu yıl içinde Ruben'in oğlu olan büyük Ermeni prensi Kostantin öldü. Bunun, Toros ve Leon adlı iki oğlu vardı. Kostantin, birçok eyâlete ve şehirlere hâkimdi ve cesareti sayesinde Toros dağının büyük bir kısmını İranlıların elinden almıştı. O, Aşot'un oğlu Gagik Bagratuni'nin kumandanlarından biri idi. Kostantin'in bu sırada vukubulan ölümü, evinde zuhur eden bir alâmetle önceden bilinmişti. Günün birinde, şimşekler çakmağa başladı ve Vahga kalesine²³⁹ bir yıldırım düştü. Yıldırım, kalede hizmetçilere ait odanın içine düşüp gümüş bir tepsiye çarptı ve bir parçasını koparıp uçurdu. Bütün âlimler, bu afetin Kostantin'in son yılına alâmet olduğunu söylediler. Hakikaten de o, aynı yıl içinde öldü ve Gastagon manastırına²⁴⁰ defnedildi.

²³⁸ Urfalı Mateos, "Frank memleketi" ile Avrupa'yı kast etmiştir. Raymond de Saint-Gilles, bu seyahatında İstanbul'dan öteye gitmemiştir (ED. DULAURIER).

²³⁹ Kilikya Toroslarında, Seyhan nehrinin şarkında bulunnan bir kale. Bugünkü adı Feke'dir.

²⁴⁰ Vahga kalenin yakınında bir manastır (ED. DULAURIER).

CLXII.

Bu yılda gökyüzünde koyu kırmızı renkte ateşli alâmet tekrar görüldü. Bu alâmet, şimal tarafından şarka doğru gitmekte olup gecenin yedinci saatine kadar gözlerle görüldü ve alâmet sonra karardı. Bunun, hristiyanların kanının döküleceğine bir işaret olduğu söyleniyordu. Hakikaten de öyle oldu. Frankların ortaya çıktıkları gündenberi hiçbir alâmet görünmedi. Bilâkis bütün alâmetler, tahribat, ölüm ve katliâm, açlık ve türlü türlü felâketlerin çıkacağını gösterdi.

CLXIII.

Bu yılda bütün Mezopotamya memleketinde ve Urfa şehrinde şiddetli bir kıtlık oldu. Bütün sene tarlalara hiç yağmur düşmedi. Susuz kalan toprak taş kesildi, ağaçlarla bağlar kurudu, çeşmeler tılandı ve bunun neticesinde Urfa'da birçok insan öldü. Bu şehir, peygamber İsaî'nin günlerinde Samari'de olduğu gibi bir hal aldı. Romalı bir hristiyan kadın, çocuğunu pişirip yedi. Bir müslüman da açlığın tesiriyle karısını yedi. Allah, ekmeğin kuvvetini eksiltmişti, çünkü bunu yiyenler doymuyorlardı. Birçok insanlar bunun, küropalat Toros'un haksız ölümünden dolayı Allah tarafından gönderilmiş bir ceza olduğunu söylediler. Çünkü şehir halkı, haç ve İncil üzerine yemin etmiş oldukları halde onu feci bir surette öldürmüşler, onun başını bir mızrağın ucuna geçirip ona küfretmişler ve resûl Taddê'nin yaptırmış olduğu Halâskâr kilisesinin önüne atmışlardı. İşte Allah, bu cinayete ceza olarak Abgar'ın milletini bu felâkete maruz bırakmıştır. Allahın, Urfa şehrine karşı olan hiddeti seneden seneye durmadan devam etti.

CLXIV.

549 (24 Şubat 1100-22 Şubat 1101) tarihi başlangıcında her yerde mahsûl çok bereketli oldu. Urfa'da o kadar çok buğday ve arpa yetişti ki açlık sıkıntısı unutuldu. Bir "mot"a mukabil yüz mot mahsul alındı, ağaçlar meyva ile doldu, çeş-

melerden tekrar su fışkırdı ve insan ve hayvanlar doydu. (Bu yılda Ruben'in oğlu Kostantin öldü) ²⁴¹.

CLXV.

Aynı yılda Frank dükü Godefroy, askerleriyle beraber Okyanus denizinin kıyısında bulunan Filip Kayseriyesine ²⁴² gitti. Müslüman şefleri, dostça onun istikbaline çıktılar ve yemek getirip bir sofraya kurdular. Godefroy, hiç şüphe etmeksizin takdim edilen yemeği yedi. Fakat yemek zehirli olduğundan düğün Godefroy, maiyetinden kırk kişi ile beraber birkaç gün sonra öldü. Onu, Kudüs şehrinde mukaddes Golgota'nın önüne defnettiler, çünkü o, öldüğü vakit orada bulunuyordu. Onun Urfa'da bulunan kardeşi Baudouin'a haber gönderildi ve Kudüs şehri ona teslim edildi. Tancred'e de Antakya'ya, dayısı kont Boemond'un yanına gitti ²⁴³.

²⁴¹ Parantez içine alınan cümle, fransızca tercümesinde yoktur (Çeviren).

²⁴² Müellif, "Césarée de Philippe" veya Paneas'ı deniz kıyısında göstermekle bu şehri Césarée de Palestine ile karıştırmış oluyor. "Okyanus denizinin kıyısında bulunan" kelimeler, ihtimalen bir müstensih'in ilâvesidir. Tancred'e ile Godefroy'nı, Dımsık toprakları içinde, bu şehrin reisi olan Dokak'a karşı bir sefere çıktıkları vakit Kayseriye emiri, Godefroy'ı, dönüşü esnasında yemeğe davet etmiştir. Godefroy, bu sırada hastalanmıştır. Abbé Guibert'in şahadetine göre (s. 548), Godefroy'a takdim edilmiş olan yemeğin zehirli olduğu zannedilmiştir (ED. DULAURIER).

²⁴³ Muratori, Orderic Vital'a istinaden, Tancred'in babasının adının Odon le Bon olduğunu söylemiştir. Bu Odon, meşhur Robert Guiscard'ın babası olan Tancred'e de Hauteville'in kızı Emma ile evlenmişti. Boemond da Robert Guiscard'ın oğlu idi. Binaenaleyh Boemond, Tancred'in teyzesidir. Tancred'in müverrihi olan Raoul de Caen-ki bunun ona dair olan sözleri en çok itimada şayandır-aynı şeyi teyid etmiştir. Abbé Guibert ve Baudouin d'Avesnes, Urfalı Mateos'la ittifaken, Tancred'in Boemond'un yeğeni olduğunu söylemişlerdir. Bk. Ch. Mills, "The History of the Crusades", c. I, s. 108. "Chanson d'Antioche" un âlim naşiri olan Paulin Paris, Tancred'in, Makrizi adlı bir Arap emirinin oğlu olduğuna dair olan tahmini ortadan kaldırmıştır ("Table des noms de lieux et de personnes", "Tancred" ou "Tancred" makalesi, c. II, s. 372). Saulcy, "la Revue de l'Ecole de Chartes" (Cahier de Mars-Avril, 1843) mecmuasında neşretmiş olduğu kıymetli bir etüdünde, bu prensin menşesine dair olan meseleye dair katı bir fikir beyan etmiye cesaret edememiştir (ED. DULAURIER).

CLXVI.

Bu zamanda Roma kumandanı olan “Prensler prensi”²⁴⁴, Grek imparatoru Aleks’in elinde bulunan Maraş²⁴⁵ şehrinde bulunuyordu. Frank prensleri, bu şehri ilk yıllarda Aleks’e verdilerse de sonra sözlerinden döndüler. Büyük Frank kontu Boemond, hemşirezadesi olan Richard²⁴⁶ ile birlikte Maraş şehrine karşı yürüdü. Onlar, Tatul adlı “Prensler prensi”nden Maraş’ı talep edip ona karşı hücumlarda bulundular. Fakat cecur bir muharip olup büyük sayıda zadegânla beraber Maraş’da bulunan “Prensler prensi”, onun tehditlerine kulak asmadı. Maraş ovasında karargâh kurmuş olan Boemond, bütün bölgeyi kendisine tâbi kıldı.

CLXVII.

Bu yılda Sivas’ın ve bütün Rum memleketinin sahibi bulunan İranlı emîr Danişman²⁴⁷, büyük bir ordu ile beraber Ma-

²⁴⁴ Bu, Kilikya ve Küçük Ermenista’nın Grek valilerine verilmiş unvanı. Vali, Maraş şehrinde oturuyordu. Bu valinin, az aşağıda görünen Tatul adına bakılırsa onun aslen bir Ermeni olduğu anlaşılıyor. “Prensler prensi” unvanı, V. asrın ortasında Arsacide (Arşaguni) hanedanının ortadan kalkmasından sonra Ermenistan’ın, İran, Bizans ve Arap valileri tarafından idare edildiği zamandan kalmıştır. Bu valilerin nezareti altında memleketin işlerini idare eden Ermeni şefi, “prensler prensi” unvanını haizdi (ED. DULAURIER).

²⁴⁵ Bu şehir, Bizanslılar tarafından “Germanicia”, Ermeniler tarafından “Germanig”, Garplı vaka-nüvisler tarafından “Marésie”, Guillaume de Tyr tarafından da “Mares” adlarıyla zikredilmiştir (ED. DULAURIER).

²⁴⁶ Boemond’un babası olan Robert Guiscard’ın kardeşi Guillaume du Principat tarafından Boemond’un kuzeni olan Richard du Principat (ED. DULAURIER).

²⁴⁷ Theilu oğlu Gümüştekin veya diğer adıyla Muhammed b. el-Danişmend, bir Türkmen şefi olup Kapadokya emîrlerinin cediti olmuştur. Danişmend, âlim demektir. Malatya, Sivas ve diğer civar şehirler onun elinde bulunuyordu. (Ebû'l-feda, “Ann.”, c. III, s. 324.) Guillaume de Tyr, onu “Danişman”, Albert d’Aix, “Daniman”, Cinnamus da “Tanismanios” tesmiye etmişlerdir. Cinnamus, Danişmend’in bir İranlı Ermeni olduğunu ilâve etmiştir. Bu iddia, Mateos’la Vardan’ın İbn el-Danişmend’in aslen bir Ermeni olduğunu söylemiş olduklarını destekliyor. Bu kayıtlara göre Danişmend’in, Ermenistan’da doğmuş bir Türkmen olduğu farz edilebilir. Ebû'l-farac, onu Danişmend oğlu İsmail diye zikretmiş ve Sivas, Kayseri, ve Pont’u H. 477 yılının İkinci Teşrin ayında zaptetmiş olduğunu yazmıştır (ED. DULAURIER).

latya üzerine yürüdü ve bu şehre karşı şiddetli hücumlar yaptı. Malatya kumandam Khuril, Boemond'a adam gönderip onu yardıma çağırdı ve Malatya'yı kendisine vermeyi vaadetti. Boemond ve Rışar, askerlerini alıp Danişman'a karşı yürüdüler. Bunu haber alan Danişman, Malatya ovasına, Franklara karşı asker sevketti. O, birçok yerlerde de pusular kurdu, kendisi de birçok askerle beraber bizzat Frankların karşısına çıktı. Boemond ve Rışar, akılsızca hareket edip emniyette imişler gibi kaygısızca ilerlediler. Onların askerleri, her türlü zırh ve harp teçhizatlarını terk etmiş bir vaziyette, bir cenaze alayını takip eden kadınlar gibi yürüyorlardı. Onlar, silâh ve teçhizatlarını uşaklarına tevdi etmişlerdi, kendileri de bir esir kafilesi gibi boş elle yürüyorlardı. Danişman'ın askerleri aniden Frank askerlerinin üzerine atıldılar. Şiddetli bir muharebe başladı. Franklarla Ermeniler kılıçtan geçirildiler, Boemond ve Rışar da esir edildiler. Bu muharebede, iki Ermeni piskoposu olan Antakya piskoposu Giprianos (Cyprien) ile Maraş piskoposu Grigores de öldüler. Bunlar, Boemond ile beraber bulunuyorlardı ve ondan çok iltifat görüyorlardı. Bütün hristiyanlar bu felâketi duyunca büyük korku içine düştüler. İran milleti ise bundan büyük sevinç duydu. Çünkü onlar Boemond'u bir Frank kralı diye biliyorlardı ve bütün Horasan onun adından korku duyuyordu. Urfa kontu Baudoin ve Antakya Frankları, olan ve biteni duyunca Danişman'ın takibine çıktılar. Danişman ise, Boemond'u ve Rışar'ı, zincirle bağlı oldukları halde, Niksar'a götürdü. Bunu haber alan Baudoin, Urfa'ya geri döndü ve bu şehri, Diborg (Du Bourg) tesmiye edilen ve önce kendi uşağı olan diğer Baudoin'a tevdi etti. Boemond, Urfa halkını ağır tazyik altında ezip onlardan altın ve gümüş büyük bir meblağ aldıktan sonra Kudüs'e, kardeşi Godefroy'nın tahtını işgal etmiye gitti²⁴⁸ ve oranın kralı oldu. Tancrede de yukarıda söylediğimiz veçhile Antakya'ya geldi. İşte Frank askerleri, işledikleri günahlardan dolayı bu akıbete maruz kaldılar. Onlar, Allahın doğru yolunu terk edip Allahın emirlerine karşı olarak günahla

²⁴⁸ "Gitti" diye tercüme ettiğimiz kelime, fransızca tercümesinde "satın aldı" diye yazılıdır. Ermenicede, "gitti" nin mukabili "Kınatz", satın aldı'nunki de "Kınetz" dir. İki neşriyat arasında mevcut olan bu fark, bu benzerlikten dolayı ileri gelmiş olsa gerektir (Çeviren).

dolu yollardan yürüdüler. Bundan dolayı Allah onları, İsrail oğullarına yapmış olduğu gibi bahşettiği ilk zaferlerden mahrum kıldı. Bu, Frank askerlerinin ilk mağlûbiyetidir. Şimdi usanmadan dikkat edin.

CLXVIII.

Aynı yılda cesur ve kana susamış bir adam olan İranlı emîr Artuk oğlu Sukman, büyük bir orduyla beraber Sıruc²⁴⁹ şehri üzerine yürüdü ve civar yerlere akınlar yaptı. Bunu haber alan kont Baudoin Du Bourg ile Sıruc kontu Fuçer (Foulcher)²⁵⁰, Türklerin karşısına çıktılar, fakat hazırlıksız olduklarından dolayı mağlûp oldular. Türkler şiddetli bir muharebe neticesinde Frankları yendiler ve Frank askerlerini ve onlarla beraber bulunan Ermeni askerlerini kılıçtan geçirdiler. Çok cesur ve faziletli bir adam olan kont Foucher öldürüldü, kont Baudouin da acıklı bir halde üç kişiyle beraber Urfa kalesine iltica etti. Şhrin reisleri, onu kaleden alıp şehre indirdiler ve tahtı üzerine oturttular. Üç gün sonra Baudoin, asker toplamak üzere Antakya'ya gitti. Müslüman ordusu ise Sıruc'a karşı hücumlarına devam ediyordu, çünkü orada bulunan bütün hristiyanlar Lâtin piskoposu Papios²⁵¹ da dahil olduğu halde -

²⁴⁹ Sıruc, Ermeni Mezopotamyasında, Urfa'nın cenubi garbisinde bulunan bir şehirdir. Lâtin vaka-nüvisleri, bu şehri "Sororgia", şeklinde kaydetmişlerdir (ED. DULAURIER).

²⁵⁰ Albert d'Aix'in eserinde, "Folkerus Carnutensis", Foucher de Chartre. Bu vaka-nüvis, Sıruc'un, 1098 tarihinde Urfa kontu tarafından zaptına dair şunu yazmıştır: "Balduinus civitate cum praesidio suspecta, Folkerum Carnutensem, virum militarem et belli peritissimum, ad procuranda et tuenda mo nia in eis reliquit." Bongars, s. 223.- Guillaume de Tyr'de de şu satırlar okunmaktadır: "Præerat autem prædictæ rubi Sororgiæ quidam Fulcherus Carmotentis, vir in militaribus negotiis expertissimus, centum expeditissimos sub se habens equites."

Bu adın ermenice transkripsiyonuna bakarak onun "Fulbertus" değil, "Folkerus" veya "Fulcherus" diye okunması daha doğru sayılmaktadır. Adın bu son şekli, Guillaume de Tyr'in eserinde, Académie des Inscriptions et Belles Lettres neşriyatının VII. kitabının hulâsasında görülmektedir. Halbuki aynı ad, eserin metninde "Fulbertus" olarak yazılıdır (ED. DULAURIER).

²⁵¹ "Papios", "papas, père" kelimesidir. Bu unvan, Şark Kilisesinde patriklere, metropolitlere ve piskoposlara veriliyordu. Grek Kilisesinde, adi papazlara da bu unvan verilmiştir. Ebû'l-farac da Mateos gibi, aynen "Papios" yazmıştır (ED. DULAURIER).

içkaleye çekilmişlerdi. Bunun üzerine Sıruc halkı Türklerle ittifak etti. Yirmibeş gün sonra Baudouin, 600 atlı ve 700 piyade askeriyle beraber geldi. O, zalim İran ordusunu firara mecbur kıldı, fakat Sıruc halkı ona itaat etmedi. Bunun üzerine Franklar, Sıruc'a hücum edip şehrin bütün halkını kılıçtan geçirdiler ve şehri kâmilten yağma ettiler. Onlar, sayısız erkek ve kız çocuklarını ve kadınları Urfa şehrine götürdüler. Antakya ve Frankların elinde bulunan diğer yerler, esirlerle doldu ve Sıruc'da kan gövdeyi götürdü.

CLXIX.

Aynı yılda gökün şimal kısmı, dördüncü defa olarak tekrar kızardı. Evvelkinden daha korkunç bir halde olan bu kan renkli alâmet, bilâhare karardı. Bu dördüncü alâmet ayın tutulmasına tesadüf etti. Bu, peygamber Ermiya'nın: "Onun hiddeti, şimal tarafında alevlenecektir" diye söylemiş olduğu sözlere göre hristiyanlara karşı ilahî hiddetin bir nişanesi idi. Hakikaten de hiç akıldan geçmiyen birtakım, felâketler zuhur etti.

CLXX.

550 (24 Şubat 1101-23 Şubat 1102) tarihinde mukaddes şehir olan Kudüs'de hayret verici ve korkunç bir nişane belirdi. Halâskârımız hazreti İsa'nın kabrinde daima yanmakta olan ışık, cumartesi günü yanmadı ve kandiller, pazar gününe kadar sönük kaldı. Kandiller, dokuzuncu saatte yandılar ve bütün hristiyanlar hayret ve sevinç içine düştüler. Bunun sebebi şu idi ki Franklar, sağ taraftaki doğru yolu terk edip sola saptılar ve bu suretle günahlarla dolu acı kadehi içtiler. Keza mukaddes Kilisenin memurları da doymaz bir surette günah çamuru içinde çabalıyorlardı. Onlar, bu hareketlerinde hiçbir günahattan çekinmiyorlar ve yaptıkları az imiş gibi, Allahın mukaddes kabrine ve Kudüs'de bulunan bütün ziyaretgâhlara kadın hizmetçileri koyuyorlardı. Onların bu yaptıkları işler, Allaha karşı çok büyük günah teşkil ediyordu. Onlar, Ermenileri, Rumları, Süryanîleri ve Gürcüleri, bütün mukaddes yerler-

den ²⁵² tard ettiler. Franklar, kendilerini azarlıyan bu hayret verici alâmeti görünce kadınları mukaddes yerlerden uzaklaştırdılar ve herbir milleti, mukaddes yerlerde kendilerine ait olan mevkilere tekrar yerleştirdiler. Beş hristiyan millet ²⁵³, Allaha dua etmiye başladı. Allah onların duasını kabul etti ve mukaddes kabrin kandili pazar günü tekrar yanmağa başladı. Bundan evvel böyle bir şey hiçbir vakit görülmemiştir, çünkü bu ışık, her zaman cumartesi günü onbirinci saatta parlamaya başlardı.

²⁵² Ed. Dulaurier, "mukaddes yerler" diye tercüme ettiğimiz ermenice kelimeyi "manastır" olarak tercüme etmiştir ki bu yanlıştır. Çünkü herbir millet, kendi manastırlarına daima sahip kalmıştır. Kast edilen yer, Kudüs-de hazreti İsa'nın hayatiyle ilgili olan ve mabetler inşa edilmiş bulunan yerlerde herbir hristiyan milletin imtiyazı olan hizmet daireleridir. Bu imtiyazları muhafaza etmek hususunda, herbir hristiyan millet çok titiz davranmış olup hakkını bu güne kadar muhafaza etmişbulunuyor (Çeviren).

²⁵³ Yani Grekler, Lâtinler, Süryanîler, Ermeniler ve Gürcüler (ED. DULAURIER).

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

(1102—1136)

CLXXI.

550 tarihine kadar olan 150 yıllık vakaları topladıktan sonra gayretli tetkiklerimize burada nihayet verdik ve bunların, mantıkî bir surette mütalâa edilmesini başkalarına bıraktık. Bu işten el çekip yerimizi daha çok âlim ve bizden daha çok yüksek olan müdekkiklere bıraktık. Bunu, resûl Boğos (Paul)-un: “İlk kürsüye çıkan susacaktır” diye söylemiş olduğu söze göre yaptık.

Bu, senyör Grigoris’in ve senyör Barseğ’in Ermeni katolikosluğu devrinde ve ilk secde¹ zamanında olmuştur. Bu zamanda İstanbul’daki Roma patriki Nikola², Antakya patriki Hovannes (Jan)³, Kudüs patriki Simeon⁴, İskenderiye patriki Hovannes (Jan), Süryanî patriki de Atanas idiler. Hazreti Adem’den bu güne kadar 6610 yıl⁵ geçmiş ise de biz bu on yıllık zamanı kronolojimizin hesabına katmadık, çünkü bu zaman içinde yazı yazmaktan geri kalmıştık.

¹ Ed. Dulaurier’nin elinde bulunanlar da dahil olduğu halde bütün yazma nüshalarda, “secde” mânasını ifade eden “Ergırbakutiün” kelimesi aynen yazılı ise de bu kelimenin “Ergasirutiün” (yani “eser”) olarak okunması daha muvafık görülüyor. Ed. Dulaurier kelimeyi, “adoration” diye tercüme edip “mukaddes Kabrin nuruna ibadet” diye izahat vermiştir. Bununla beraber ermenice metnin naşirinin işaret etmiş olduğu veçhile Mateos, bu satırlarla kendi eserinden bahsettiği için kelimenin, mâna itibarıyla “eser” diye okunmasını tercih etmek daha yerinde olacaktır.

² 1097-1151 tarihlerinde patrik makamını işgal etmiş olan ve “Muralon” lâkabını haiz bulunan IV. Nikola (ED. DULAURIER).

³ Antakya’nın Grek patriki Jan, 1090 tarihinde bu makama çıkmıştır. Antakya, 1098 tarihinde Haçlıların eline geçtikten sonra Arles piskoposu Bernard Valentin buranın Lâtin patriki olmuştur. İki sene sonra Jan istifa etmiş ve İstanbul’a gitmiştir (ED. DULAURIER).

⁴ Simeon, 1088 tarihinde Kudüs patriği olmuştur. Bu şehir Haçlılar tarafından zapt edildikten sonra patrik makamını, Pise başpiskoposu Daimberg işgal etmiştir (ED. DULAURIER).

⁵ Bu, İstanbul’un dünyevî tarihi olup milâdî tarihin başlangıcından evvelki yılın 1 eylülüne kadar 5508 seneyi ihtiva ediyordu. Mateos’un yapmış olduğu hesaba göre 6610 uncu yıl, 1101-1102 nci yıla uymaktadır. (ED. DULAURIER).

Fakat Allahın gazabının her gün hıristiyanların üzerine döküldüğünü, hıristiyan ordularının kuvvetinin yıldan yıla kırılıp azaldığını ve hiç kimsenin, ileride Allahın lütfedeceği iyi zamanlara hatıra olarak bırakmak için bunları yazmağı düşünmediğini görünce Allahtan bize bunu yapmak için emir verilmiştir diye sevinerek bunları yazı ile tespit edip gelecek zamanlara hatıra bırakmak üzere tekrar işe başladık. Bu eserimiz, ruhî bir ilimle mücehhez değilse de günahlarımızdan dolayı Allahın bize vermiş olduğu cezaları muhtevidir.

Binacnalehyh bu zamanlarda yaşayan bizler bunu unutmamalıyız ve bu felâketlerin, babalarımızın kendi günahlarıyla ettikleri fenalıkların bir neticesi olmak üzere yedi misli olarak bizim başımıza gelmiş olduğunu, gelecek nesillere ibret olsun diye yazıp onlara bildirmemiz lâzımdır. İşte bundan dolayıdır ki aciz olan ben Mateos, Allahın inayeti ile senelerce büyük gayret sarfedip Mezopotamya'nın Urfa şehrinde tetkiklerde bulundum ve bu zamana kadar geçmiş olan vakaları toplayıp yazdım. Önümüzde henüz otuz senelik ⁶ yazılacak vakalar da vardır. Bu, benim gibi aciz ve kısa malûmatlı bir adamın değil kuvvetli âlimlerin başarabilecekleri bir iş idi. Fakat Allah daima zayıf ve kusurlu insanlardan faideli işler talep etmiştir. Nitekim arı sürülerine bakıp onların içinde hüküm süren nizam ve teşkilâtı görüp hayret ediyoruz ve bu hiçe sayılan küçücük vücutların meydana getirdiği tatlı balın insanları nasıl doyurabileceğini ve kralların sofralarında bile itibar kazandığını hayretle görüyoruz. Keza ölü böceğin dirilip emek sarfettiğini ve krallarla prensleri renkarenk esvaplarla süslediğini ve bütün kiliselerin, onun sayesinde türlü türlü tezyinatla zenginleştiğini görüyoruz. İşte ben de aczime rağmen bundan dolayı cesaretlendim ve bu yazımı, tetkikten geçirilmek üzere yüksek âlimlerin ve derin müdekkiklerin huzuruna arzettim. Onlara hiçbir itirazda bulunmayacağım, zira benim eserim onların ilimlerine karşı değildir. Kırlangıç denilen o küçük kuş, kendi sesiyle diğer birçoklarının fevkinde ise de vücut itibariyle onlardan çok daha aşağıdır.

⁶ Bu rakamı, 35 olarak okumalıdır. Çünkü kronik, burada Ermeni takviminin 550 nci yılında bulunuyor ve 585 de hitam bulmaktadır (ED. DULAURIER).

Bu kuş, hayret verici yuvasıyla bize benzemektedir. O, chemmi-yetsiz şeylerle, yüksek yerlerde temelsiz olarak yuvasını kurmakta ve getirdiği çöp ve çamurla büyük bir maharetle yavrularına terk etmek üzere onu, en kavi bir şekilde tanzim etmektedir. Kartal ile emsali olan diğer büyük kuşlar bu işi asla yapamazlar. Bu kuvvetli uçuşlu kuşlar gerçekten başka birçok cesaretli işler yapıyorlarsa da zayıf kırlangıcın başardığı işi yapamıyorlar. Dâhi ve âlim adamlar da böylelikle eski ve yeni Aht'ları derinden derine tetkik ederek aydın keşifler yapabiliyorlar, fakat ben hiç tereddüt etmeden doğru olarak söyleyebilirim ki bu eserimizi tetkik yolu ile tanzim ettim. Şunu da söyleyebilirim ki diğer herhangi birisi için geçmiş zamanlara ait bütün milletler ile patriklerin ve prenslerin tarihlerini bulup kronoloji sırasıyla bir araya toplamak imkân haricindedir. Çünkü bu zamanların şahidli olanlar ortadan kalkmışlardır. Bizim yapmış olduğumuz bu işi başka kimse yapamıyacaktır, çünkü bu eserimiz için onbeş sene durmadan araştırmalar ve tetkiklerde bulunup eski eserleri okumakla olayların tarihlerini tespit ettik. Aynı zamanda yaşlı adamlardan soruşmalar ve danışmalar yaptık, daimi araştırmalarla eserimizde yazmış olduğumuz olay ve tarihleri topladık.

İşte ben Mateos, bu hummalı arzuya kapılmış olup büyük Okyanus denizinin üstünde bir zaman dolaştıktan ve hayli fırtınalara ve sıkıntılara inaruz kaldıktan sonra salimen evine dönen ve fakat büyük kazançların verdiği hırsı kendisinde tekrar canlanması üzerine geçirmiş olduğu ıstırapları unutan ve denizin dibinde kaybolan şeyleri hiçe sayarak tekrar deniz yolculuğuna dönmek arzusuna kapılan bir adam gibi takip etmiş olduğum yollardan aynı noktaya dönmek istedim. Böylelikle biz de yazımızın seyrini takiben bırakmış olduğumuz ve 550 (1101-1102) tarihinde bulunan noktaya döndük. Şimdi, 27⁷ senelik vukuatı nakledeceğiz. Eserimiz otuz yıllık bir devirde tamamlanacaktır, çünkü Ermeni tarihi büyük ıstıraplarla dolu olduğu halde artmıştır. Böylelikle Ermeni katolikosu Grigoris'

⁷ Bu rakamı da 48 olarak okumalıdır, çünkü kronikin ikinci kısmı Ermeni takviminin 502 nci yılından başlamış bulunuyor (ED. DULAU-RIER).

in katolikosluğu ve Grek imparatoru Aleks'in hâkimiyeti devrine dönmüş olup bu kötü zamanlara ait katliâmları ve ıstırapları nakletmiye başlayacağız. Bunu, bazı kimselerin zannettikleri gibi boş bir gurur için değil gelecek zamanlara ibret olmak üzere bir hatıra bırakmak için yaptık. Bunu yaptığımız vakit zekâmızın eksikliği ve ehliyetsizliğimizi göz önünde bulundurmadık. Eski ve yeni Aht'lara vakıf bulunan kimseler yazımızı, gramer kaidelerine göre tashih etmiye muktedirler ve onlar, Allahtan mücehhez bulundukları ilimler sayesinde benim yazımı ıslah edebileceklerdir. Biz bunu, kusurlu ve mahdud kabiliyetimizle bu zamanların ıstıraplarından bahseden ve muhtelif yerlerde bulunan birçok kitapları tetkik ettik ve elimizden geldiği kadar açık bir surette yazdık. Bütün bunları büyük bir itina ile topladık. Aynı zamanda bunları, o felâketli zamanlara vakıf olan muhterem insanların ağzından dinledik. Keza, peygamberin: "Babalara sor, onlar sana cevap vereceklerdir; ihtiyarlara müracaat et, onlar sana nakledeceklerdir" dediği veçhile geçmiş zamanları tanımış olan ihtiyarlarla muhaverece bulunduk. İşte bu suretle diğer her türlü iş ve arzularımızı bir tarafa bırakarak kendimizi bu eserin tamamlanmasına hasrettik. Çok muhterem bir rahip olan Grégoire de Nyssé'nin: "İşte bir ihtiyar olan ben tekrar sahaya çıkmış bulunuyorum" dediği gibi eserime tekrar başlıyorum. Ben, bu işin tetkikini ve başarılmasını başkalarına bırakmıştım. Fakat kimsenin bu tarihi yazmağa teşebbüs etmediğini, zamanın gittikçe daha çok ilerlediğini ve binaenaleyh husule gelen değişikliklerin gelecek nesillere intikal etmiyeceğini gördük. Çünkü yıllarla devirler geçici olduğu gibi, onların doğurmuş oldukları vakalar da geçicidirler. Müstakbel zamanlar ebedi olduğu gibi onun hasıl ettiği neticeler de nihayetsizdirler. Ne mutlu bu sevince mazhar olanlara, ne mutlu ilâhî hâkimiyetin ziyafetine iştirak edecek kimselere !

CLXII.

Bu yılda yani 550 (1101-1102) tarihinde kont Saint-Gilles, Frank memleketinden geri geldi. O, mukaddes şehir olan Kudüs, müslümanların elinden alındıktan sonra hazreti İsa'nın mızrağını beraberine alıp Frank memleketine gitmişti.

Kontun, hazreti İsa'nın mızrağını beraberinde getirmiş olduğunu duyan halk kâmilten heyecana gelmişti. Kont, bu yılda beraberinde 100,000 asker olduğu halde Trabulus'a hücum etmek üze yürüdü⁸. Kont İstanbul'a geldiği vakit imparator Aleks ona birçok mükâfat verip büyük lütûf gösterdi ve Okyanus'u geçmesi için yardımda bulundu. Fakat imparator, bunu yapmakla beraber Franklara karşı Yuda'ya lâayık bir hareket yaptı. İmparator, Frankların geçecekleri bütün memleketleri yakmak emrini verdi ve onları çöllerden geçirtip o kadar aç bıraktı ki onlar atlarını kesip yemeğe mecbur oldular. İmparator, aynı zamanda onların ilerleyişini gizlice Türklere haber verip bütün Türk kuvvetini onlara karşı çıkardı. Sultan Kılıç-

⁸ Gördüğümüz veçhile Tulus kontu, 1099 tarihinde İstanbul'a imparator Alex'in yanına gelmişti. Urfalı Mateos, bu seyahatin tarihi üzerinde Guillaume de Tyr (IX, 13) ile mutabıktır. Anne Comnène'e nazaran (liv, XI, s. 261), Saint-Gilles, Godefroy'nun ölümünden sonra ve Kudüs tahtının boş kaldığı sıralarda (1100) İstanbul'a gitmiştir. Vaissète'in "Hisroire du Languedoc" adlı eserinin yeni naşiri olan Al. Du Mège, bu fikri kabul etmiştir. Bu âlim, bence "Hist. des Croisades" adlı eserin müellifi olan Michaud'ya muhalif olmakta haklıdır. Ona göre, imparator Alexis, Laodicée şehrini asla Raymond'a vermemiştir. Bu olaya herkesten daha çok vakıf bulunan Anne Comnène, buna dair hiçbir kelime bile yazmamış olduğundan başka babası Alexis'in Boemond'a yazmış olduğu bir mektubu zikretmekle buna karşı bize bir delil temin etmiştir. Saint-Gilles'in ölümünden sonra yazılmış olan bu mektupla imparator, Tarente prensinden, diğer Haçlılarla beraber yapmış olduğu yemine muhalif olarak henüz elinde tuttuğu Laodicée ile birlikte eskiden imparatorluğa ait olup müslümanların elinden alınmış olan müstahkem mevkilleri talep etmiştir. Guillaume de Tyr, Raymond'un İstanbul'a yaptığı seyahati hikâye ederken bu prensin, Suriye'de Laodicée'ye gidip karısı ile ailesini orada bırakmış olduğunu yazmıştır. Aynı müellife göre, Raymond oradan İstanbul'a gittiği vakit imparator Alexis'in sarayında büyük bir hüsnükabul görmüş, sonra da Suriye'ye geri gelmiştir. Bu seyahati uzun uzadıya yazmış olan Guillaume de Tyr, imparator tarafından Laodicée'nin Toulouse kontuna verilmiş olduğunu hatıra getirecek hiçbir söz sarf etmemiştir. Müellif, bilâkis Tancrède Laodicée'yi zaptettiği vakit bu şehrin Greklere ait olduğunu açıkça söylemiştir. Nihayet Arap müverrihi İbn Khaldun, Raymond'un Trabulus'un muhasarası esnasında vukubulan ölümünden bahsederken, Grek imparatorunun, Laodicée halkına, bu muhasaraya iştirak eden Franklara deniz yoluyla yiyecek nakletmelerini men'etmiş olduğunu söylemiştir. Bk. "İbn-Khalduni Narratio de expeditionibus Francorum in terras islamismo subjectas", C. J. Tornberg neşriyatı, s. 65, Upsaliac 1840 (ED. DULAURIER).

aslan, Frankların karşısına çıkıp İznik civarında onlarla şiddetli bir muharebe yaptı. Türkler, korkunç bir katliâm icra edip 100,000 kadar Frankı kılıçtan geçirdiler. Saint-Gilles, yanında yalnız 300 kişi olduğu halde firar edip Antakya'ya iltica etti⁹. Frank ordusunun kalan kısmı kâmilten kılıçtan geçirilip telef oldu. Onların karılarıyla çocukları esir olarak İran'a götürüldüler. Bu felâket, onların günahları yüzünden başlarına gelmiştir. Çünkü onlar, Allahın yolunu terk edip günah yollarını seve seve takip etmişlerdi. Antakya kontu Tancrede, Saint-Gilles'i tutup zincirle bağlı olduğu halde Saruandavi¹⁰ denilen şehre gönderdi. Az bir zaman sonra Antakya'nın Frank patriki ile diğer ruhanîler, Tancrede'in nezdinde şefaatta bulunup onu serbest bıraktılar, Saint-Gilles, askerlerini toplayıp Trabulus'a karşı yürüdü, orayı sıkı bir muhasara altına aldı ve onun yanı başında başka bir şehir inşa etti¹¹.

Aynı yılda büyük Frank kontu Poitu¹², 300,000 atlı aske-

⁹ Albert d'Aix'in hikâyesine göre, Raymond önce Pulveral şatosuna, oradan Sinob'a, sonra da İstanbul'a gitmiştir. Aynı müellife nazaran, Tulus kontu, Saint-Siméon limanında Bernard l'Etranger ("Extra neus") tarafından esir cilenmiş, sonra da Tancrede'e teslim edilmiş o da onu Antakya'da haps etmiştir. Raymond, bilâhare diğer Haçlı şeflerin tavassutu ile serbest bırakılmış ve henüz alınmış olan Tortose'un müdafaası ona tevdi edilmiştir. Bk. Guillaume de Tyr, X, 13 ve 19 (ED. DULAURIER).

¹⁰ Venedik'te, Saint-Lazare manastırı kütüphanesinde mevcut bulunan diğer bir yazma nüshada bu ad, "Saruantui" diye yazılıdır. Bu, Anazarbe'nin bir günlük yol şimali garbisinde bulunan ve umumiyetle "Saruandikar" (Sarvand kayası) şeklinde yazılı olup türkçede "Serfendikâr" diye zikredilen müstahkem mevki olsa gerektir. Bu kale, bir kayanın tepesinde inşa edilmiştir. Bu kalenin yakın cenubunda Ceyhan nehri akmaktadır. Bk. İnciyan, "Yeni Ermenistan", s. 366 ve Hacı Kalfa, "Cihannüma" (Paris Milli kütüphanesinde mevcut yazma tercümesinde, s. 603) (ED. DULAURIER).

¹¹ Bu, Raymond de Saint-Gilles'in 1103 tarihinde, Trabulus yakınında bulunan bir tepenin üstünde inşa ettirdiği "Pelerin" şatosudur. Araplar buna, "Hısn-Sencil" (Saint-Gilles'in şatosu) diyorlar. Bk. Ebû'l-feda, "Ann.", c. III, s. 356 ve Guillaume de Tyr, X, 17 (ED. DULAURIER).

¹² Metinde, bu ad "Bedevin" şeklinde yazılıdır. Saint Sêpulcre kilisesinin mülklerine ait bir listede bu ad aynı şekilde mevcuttur. Bk. "Cartulaire de l'église du Saint-Sêpulcre de Jérusalem", Eug. de Rosière neşriyatı, Paris 1849, s. 330.

Urfalı Mateos, bu adla Poitiers kontu Guillaume IX. u kast etmişti.

rin başında olduğu halde Romalılarla Greklerin memleketinden geçti ve büyük kuvveti ile beraber (İstanbul önüne)¹³ geldi. Kont kendisi henüz yirmi yaşında bir genç olduğu halde Grek imparatoru Aleks ile gururlu bir dille konuştu ve ona imparator yerine Eparkus¹⁴ diye hitap etti. O, imparator Aleks'i ve bütün Grek milletini büyük korku içine düşürdü. İmparator Aleks, bütün ricali ile beraber kont Poitu'nun yanına gitti ve hayli yalvardıktan sonra onu İstanbul'a getirdi. İmparator, duk'a muhteşem bir kabul töreni tertip etti, ona çok kıymetli hediyeler takdim eyledi ve onun şerefine çok büyük bir ziyafet verdi. Sonra da onun Kapadokya'ya gitmek üzere büyük Okyanusu geçmesi için büyük bir meblağ harcadı. İmparator, aynı zamanda kontun refakatına Grek askerleri verdi. Grek imparatoru, bu esnada hilekârane işlere başladı. O, kendi kumandalarına, Frank askerlerini ıssız yerlerden geçirmek emrini verdi. Onlar, Frankları onbeş gün susuz yerlerde dolaştırdılar. Buralarda kuru çölden ve kayalık dağlardan başka hiç bir şey görünmüyordu. Onların bulabildikleri su, kireçli su kadar beyaz ve tuzlu bir şeydi. İmparator Aleks, onların yiyecekleri ekmeğe kireç karıştırılmasını emretmekle Allaha karşı büyük bir günah işlemişti. Bu suretle günlerce aç ve bitkin bir hal içinde kalmış olan Frankların arasında hastahk zuhur etti. Grek imparatoru, Frankların önce yapmış oldukları yeminlerini tutmayıp vadettik-

Görüldüğü veçhile bu devirde (1101-1102), mukaddes topraklar için Frankların üç ayrı seferi vukubulmuştur. Onlar, Avrupa'dan geldikten sonra Anadolu ovalarında tam bir muvaffakiyetsizliğe uğramışlardır. Bunların birincisi Lombardların Haçlı seferi idi. Buna, 2,000 Alman askeriyle beraber "connétable" Conrad Chartres kontu, Laon ve Soissons piskoposları ve Toulouse kontu iştirak etmişlerdir. Bu ordu, Mateos'a nazaran, İznik civarında Türkler tarafından imha edilmiştir. Nevers ve Bourges kontlarının kumandaları altında bulunan ikinci ordu, Galatie'de Istancon yakınında ezilmiştir. Üçüncü sefer, Poitier kontu Guillaume IX. nun kumandası altında bulunuyor ve buna Baviyara dükü Wolf ile Avusturya "Margrave" ı İda iştirak ediyorlardı. Bu ordu da Lycaonie'de Kızılırmak kıyısında imha edilmiştir. Urfalı Mateos, bu üç seferden yalnız birinci ve üçüncüsünü zikretmiştir (ED. DULAURIER).

¹³ Parantez içine alınmış olan kelimeler yalnız fransızca tercümesinde mevcuttur (Çeviren).

¹⁴ "Eparche", yani kumandan veya vali.

leri şeyleri vermemiş olduklarından dolayı onlara kin bağlamıştı ve onun için bu harekette bulunmuştu. Fakat Grekler hristiyanlara karşı haksız ve merhametsiz muamelede bulunup onların mahvına sebep olmakla¹⁵ Allaha karşı günah işlemiş oldular. Bundan dolayı Allah, müslümanların, onlara karşı yürümelerine ve onlara günahlarının acısını çektirmeğe müsaa-de etmiştir.

CLXXIII.

Garp Sultanı Kılıçaslan, Frankların geldiğinden haberdar olunca Niksar'a emîr Danışman'la diğer emîrlere haber vermek üzere mektup yazdı. Sonra muazzam bir ordunun başında olduğu halde Franklara karşı yürüdü. Onlar, Olos¹⁶ denilen ovada birbirine rastladılar. Şiddetli bir muharebe vukubuldu. Bu muharebe günün büyük bir kısmını işgal etti. Bütün ova kanla sulandı. Kendilerine yabancı olan bir memlekette naçar bir vaziyet içine düşmüş olan Franklar, bu ümitsiz durumdan çıkmak için hiçbir salâh yolu bulamayıp şaşkın bir hale gelmiş olan hayvan sürüleri gibi toplu oldukları halde dolaşıyorlardı. O gün, hristiyanlar için korkunç bir felâket günü olmuştu. Bu vaziyet karşısında, Grek kumandanı kaçtı. Bir dağın tepesine çıkmış olan Poitu kontu, kendi askerlerinin kırıldığını temaşa ediyordu. Müslümanlar, bu dağı alttan ihata etmişlerdi. O ne korkunç bir manzara idi! Yaylar çatırdıyor, atlar ürküyor ve dağ sarsılıp çınhyordu. Askerlerinin telef olduğunu gören Frank prensi, acı bir surette ağlıyordu. Muharebenin daha çok şiddetlendiği bir sırada her taraftan tehdit altında bulunan kont,

¹⁵ Mateos'un bahsetmek istediği, Guillaume de Poitiers'nin kumandası altında bulunan üçüncü Frank ordusudur. Bu ordu, Nicomédie eyâletinden geçmek suretiyle Asya kıtasına girmiştir (ED. DULAURIER).

¹⁶ "Olos" Grekçe Vadi demektir. Olos ovasının mevkii, Lycaonid'de Raclei veya Héraclee'nin civarında aramak lazımdır. Albert d'Aix'e nazaran, Poitu kontunun ordusu, Phiniminis ile Salamia şehirlerini yağma ettikten sonra bir çayın (Ereğli suyunun) kenarında Raclei'ye geldi. Ordu, Türkler tarafından burada imha edilmiştir (ED. DULAURIER).

¹⁷ "Santsavel" kelimesinin, iki fransızca kelime olan "Senz avehor" veya "Sans avcir" in bozuk bir şekli olsa gerektir. Bu, feodal sistemde malikâne sahibi olmayıp "sans avoir" (yoksul) addedilen kimselere verilmiş olan lâkaptır. Pierre l'Hermite'in ordusunun piştar kuvvetine kumanda etmiş olan Gauthier bu unvanı haizdi (ED. DULAURIER).

400 suvariyle beraber firar etti. Ordunun mevcudu olan diğer 300,000 asker, kâmilten telef oldu. Frank kontu, Antakya'ya Tancred'e'in yanına iltica etti, oradan da Kudüs'e gitti. Kont, birkaç gün sonra gelmiş olduğu Frank memleketine geri gitti. O, tekrar geri gelip İranlılardan ve Grek imparatorundan intikam almak için şiddetle yemin etti. Çünkü İran ülkesi, Poitu'nun esir edilen askerleriyle kâmilten dolmuştu.

CLXXIV.

Aynı yılda bütün Mısır harekete geçti. Muazzam bir ordu Kudüs'e karşı yürüdü. Kudüs kralı Baudoin, az sayıda askerle beraber onların karşısına çıktı, fakat Frank askerleri firara mecbur kaldılar. Baudoin da firar edip Kudüs'e iltica etti. O gün, Deluk kontu Guillaume Santsavel¹⁷ maktul düştü. Kral Baudoin önce Baalbek'e iltica etti, oradan da Kudüs'e gitti. Müslümanlar ise büyük zaferle kendi şehirleri olan Askalon'a döndüler¹⁸.

CLXXV.*

CLXXVI.

Aynı yılda yani 551 (24 Şubat 1102-23 Şubat 1103) tarihinde Mısır ve Dımeşk hükümdarları pek büyük bir orduyla beraber Kudüs'e karşı yürüdüler. Kudüs kralı Baudoin onların karşısına çıktı, fakat Mısırlılar şiddetli bir muharebe neticesinde Frankları firara mecbur kıldılar. Fakat tam bu sırada

¹⁸ Bu muharebe, Ramle civarında vukubulmuştur. Mısırlıların kumandanı, vezir Elmelik-el-Afdal'ın oğlu Şeref el-Meali idi. Bk. İbn al-Ethir, "ad annum 496". İbn Cevzi'de bu ad Şems el-Meali'dir (*ED. DULAURIER*).

* Müellif bu fasılda, 1102-1103 tarihinde Kudüs'de, Ermenilerle Süryanilerden başka diğer bütün hristiyanların, Paskalya yortusunu mutad tarihten bir hafta evvel icra etmiş olduklarını kaydedip bu takvimin yanlışlığını ispat etmek için uzun bir yazı yazmıştır. Vakaların seyriyle hiçbir alakası olmayan bu faslın tercümesine lüzum görülmemiştir. Daha evvelce vukubulmuş olan böyle bir vak'anın tafsilâtına ve ileri sürülen fikirlere dair bk. fasıl XXXIII-XXXIV (Çeviren).

büyük bir Frank ordusu aniden karaya çıktı. Bunlar, Mısırlıları mağlûp edip firara mecbur kıldılar ve kılıçtan geçirdiler¹⁹.

Kudüs kralı Baudoin kendi şehrine döndüğü sırada aslen Habeş olan bir müslüman askeri, bir ağacın dibinde pusu kurmuş olup mızrağı ile kralı yan tarafından yaraladı. Habeş askeri derhal öldürüldü, fakat kralın yarası öleceği güne kadar iyi olmadı. Bu feci hâdise Kudüs şehrini kâmilten matem içine düşürdü ve herkes kral için ağladı. Bu felâket, mukaddes Paskalyanın haksız olarak yanlış bir günde icra edilmesinin cezası oldu. Grek milleti de imparator Vasil'in hâkimiyeti devrinde aynı cürette bulunmuştu. O zaman da ışıklar yanmadı ve müslümanlar, R surrection kilisesinde dua etmekte olan hristiyanları hazreti İsa'nın kabrinin kapısı önünde telef etmişlerdi.

CLXXVII.

552 (24 Şubat 1103-23 Şubat 1104) tarihi başlarında, Urfa şehri Allahın şiddetli gayzına uğradı. Küçük haftanın²⁰ perşembe günü, Tufanı andıran bir su baskını vuku bul-

¹⁹ Bu, Yafa yakınında vukubulan muharebedir. Bu şehri zaptetmiye gelmiş olan Araplar, Baudoin'a mağlûp oldular. Bu sırada karaya asker çıkarıp zaferi temin etmiş olan filo ikiyüz gemiden ibaret bulunuyordu. Bu gemilerde bulunan ziyaretçiler meyanında İngiltere'den Almanya'dan gelmekte olan meşhur muharipler bulunuyordu. (Bk. Michaud, "Histoire des Croisades", I, v.) Urfalı Mateos, "Mısır ve Dımeşk hükümdarları" demekle Şeref-el-Meali'yi ve Tuğtekin'i kast etmiştir (ED. DULAURIER).

²⁰ "Küçük hafta" tâbiri hiçbir müellif tarafından izah edilmemiş olup bunun mânasını tespit etmiye çalışacağız. Asoğık (II, 2), "Küçük hafta"nın, Paskalyanın "Carem" inin içine isabet ettiğini açıkça söylemiştir. 1103 tarihinde, bu yortu Martin 29 una, "Quadragesime" pazar günü (yani büyük orucun ilk pazar günü) da Şubatın 29 uncu gününe tesadüf etmiştir. Emeni "Car me" inin yedi haftası içinde hususî bir hafta var ise de yukardaki ad ona uymamaktadır. Bu, Paskalyanın haftası olan "Avak şapat" denilen Mukaddes veya Büyük Haftadır. Diğ r tarafta , aynı tarihin Navasart ayının 1 inci günü Şubatın 24  ne, yani "Car me" in üçüncü haftasının pazar-tesi gününe tesadüf etmiştir. Binaenaleyh "Küçük Hafta" ancak 3  nc  ile 7 nci haftaların arasında bulunan dört haftadan biri olsa gerekdir. Bu, ihtimal en Büyük Hafta'dan önceki haftadır ve ona nisbeten "Küçük Hafta" tesmiye edilmiştir. Ne de olsa bu yılda Urfa'nın başına gelen su baskını, Şubatın 27 nci günü olan perşembe ile Martin 19 uncu günü olan perşembe arasında vukubulmu tur (ED. DULAURIER).

du. Hava, yukarı tabakalarda o kadar teraküm etti ki gökyüzü, Tufanda olduğu gibi çadırdıyan şimşekler ve gürlemelerle doldu. Bazı kimseler, şehrin sonunun gelmiş olduğunu zannettiler. Şafak vaktinde dolu ile karışık bir sağanak yağmağa başladı. Güneşin doğması sırasında da garp tarafından inen sel, tepelerden aşağı düşerek surun bir kısmını yardı ve şehrin içini doldurdu. Sel, şehrin bir kısmını tahrip etti, birçok evler yıkıldı ve sayısız hayvan telef oldu, fakat insan telefâtı olmadı. Çünkü felâket gündüzün vukubulduğu için herkes kaçabildi ²¹.

CLXXVIII.

Aynı yılda Frank kontu Boemond, Goğ Vasil ²² tesmiye edilen büyük Ermeni prensinin tavassutü ve yardımıyla 100,000 dahekanla Danişman'ın elinden satın alındı. Goğ Vasil, bu meblağın 10,000 dahekanını kendisi vermiştir. Halbuki Antakya kontu Tancred'e hiçbir şey vermemiştir. Vasil, büyük bir gayret sarfedip lâzım olan meblağı topladı ve 100,000 dahekanı vermekle Boemond'u kendi memleketinin hudutlarına getirtti. Vasil, Boemond'un istikbaline gidip onu kendi evinde misafir etti ve onu, getirenlerle beraber büyük hediyelerle taltif etti. O, böylelikle bu iş için 20,000 dahekan sarf etmiş oldu. Boc-

²¹ Daison veya Scritus çayının doğurmuş olduğu ve Urfa için felâketli olan bu sel yalnız bir defa vukubulmamıştır. Evagre, Théophane, Cedrenus, Zonaras ve "Urfa Kronik" nin müellifi, bundan çok daha korkunç bir su baskınını zikretmişlerdir. Bu sel, 525 tarihinde vukubulmuş ve sayısız insanın telef olmasına sebep olmuştur. Denys de Tell-Mahr'a nazaran 743'de Théophane'a göre de 725 ve 740 tarihlerinde aynı vaka olmuştur. Scritus veya Daisan çayı, Urfa'nın şimali garbisinde Toros dağından nebean ederek bu şehrin garbinden akıyor ve Fırat'ın bir kolu olan Balissus (Berih) veya Ballias ırmağına dökülüyor. Bk. Bayer, "Historia Osrhoema et Edessena", Patropoli, 1744, s. 247-249 ve 278; Spruner, "Atlas antiquus", n. XVI. (ED. DULAURIER).

²² Yani "Hırsız Vasil". Vasil, her vakit düşmanlarına ani baskınlar yaptığı için böyle tesmiye edilmiştir. Bu prens, Comagène'in şimal kısmında muhtar bir devlet kurmuştu ve Maraş bölgesi içinde, Behesni civarında bulunan Keysun şehrinde oturmakta idi. Vasil, bu devleti 1082 den 1112 tarihine kadar idare etmiş ve Haçlı şefleri ve bunlardan bilhassa Tancred'e ile daimi münasebette bulunmuştur. (Çamiçyan, c. III, s. 8.) Albert d'Aix (V. 13), bu prensin adını "Corouassilius", Guillaume de Tyr de (VII, 6), "Covasilius" olarak kaydetmişlerdir (ED. DULAURIER).

mond, birkaç gün sonra kendi şehri olan Antakya'ya gitti. O, gitmeden evvel yeminli ve hususi bir törenle Ermeni prensi Goğ Vasil'in manevî evlâdı olmuştu. Boemond'un hemşirezadesi olan Richard da Danişman tarafından Grek imparatoru Aleks'e hediye olarak takdim edildi, imparator da buna mukabil Danişman'a büyük hediyeler gönderdi.

CLXXIX.

Aynı yılda Urfa kontu Baudoin, asker toplayıp Mardin hudutlarındaki müslüman memleketine Türklere karşı yürüdü. O, oranın halkını kılıçtan geçirdi ve onların Ulukh-Salar²³ adlı emîrlerini esir etti. Baudoin, onların kadın ve çocuklarını da esir olarak götürdü ve aynı zamanda binlerce koyunu, atı ve deve sürülerini, ganimet olarak beraberinde Urfa'ya getirdi.

CLXXX.

Aynı yılda Ermeni katolikosu Barseğ (Vasil), bütün maiyeti ve piskopos ve papazlar ile beraber, Ani şehrinden çıkıp Urfa'ya geldi. Frank kontu Baudoin ona, mevkiine lâıyk parlak bir hüsnükabul gösterdi, ona birçok hediyelerle beraber köyler verdi ve aralarında büyük dostluk peyda oldu.

²³ Bu iki kelime, bir ismi has olmaktan ziyade bir unvanı teşkil etmektedir. "Ulukh" (ulu) türkçede "büyük", "salar" da bundan evvel gördüğümüz veçhile "ordu kumandanı" demektir. Yazma nüshaların birinde bu ad "Sarkh-salar" şekliyle yazılıdır. Bu emîr, şüphesiz önce İran Selçuklularının namına Bağdad valisi olup bilâhare kardeşi Sukman'ın ölümünden sonra Mardin'i zaptetmiş olan Artuki emîri Necmeddin İlgazi'nin bir kumandanıdır. İlgazi, Suriye'nin en kuvvetli emîrlerinden biri olup (1117), Haçlılara karşı birçok muharebeler yapmıştır. o, 516 ncı yılın Ramazan ayında (= İkinci Teşrin 1122) ölmüştür. Ebul-Mehasen, İbn-Athir, Ebû'l-feda ve İbn Cevzi, bu tarihte Mateos'la müttelikler. İbn Cevzi, diğer bazı müelliflerin, İlgazi'nin ölüm tarihini 515 (=1121-1122) olarak göstermiş olduklarını zikretmiştir. Bu tarih, Guillaume de Tyr'in göstermiş olduğu (XII, 14) tarihe uymaktadır.

"Hicrî 511 tarihinde (=1117-1118), Halep halkı, Rıdvan'ın oğlu Sultaşah'ın küçük bir yaşta olmasından dolayı çıkan kargaşalıklardan usanmıştı. Çünkü hükümetin başına birbiri arkasına muhtelif vasi (atabek) ler geçiyorlardı. Halk, Frankların korkusundan dolayı şehirlerini İlgazi'ye teslim etti, o da buranın müdafaa işini oğlu Hüsameddin Timurtaş'a tevdi etti". Ebû'l-feda, "Ann.", c. III, s. 390 (ED. DULAURIER).

CLXXXI.

Aynı yılda Ağvan katolikosu İstepanos öldü. Bunun üzerine Ermeni katolikosu, Ağvan memleketinin piskoposlarıyla bir içtima aktedip İstepanos'un kardeşini²⁴ Gantsag (Gence) şehrinde Ağvan katolikosu olarak taktis ettiler. Fakat sonra o, bu yüksek mevkiye lâyık görülmeyp Ermeni katolikosu Barsesğ tarafından afaroz ve mevkiinden tard edildi. Bu hareket, onun uygunsuz hayatı için yapılmıştır.

CLXXXII.

553 (23 Şubat 1104-21 Şubat 1105) tarihinde Urfa kontu Baudoin ile Josselin, askerlerini alıp Haran denilen şehrin üzerine yürüdüler. Onlar, Antakya'ya haber gönderip büyük Frank kontu Boemond'u ve Tancrède'i yardıma çağırdılar. Onlar, bütün Ermeni askerlerini de alıp muazzam bir ordu teşkil ettiler. Sonra Haran'a gelip bu şehri sıkı bir muhasara altına aldılar ve şiddetli bir açlık sıkıntısına maruz bıraktılar. Franklardan biri, Allahın hoşuna gitmiyen bir iş yaptı. Bu, bir ekmeği yarıp içine kendi pisliğini koydu ve bunu şehrin kapısının önüne bıraktı. Açlık felâketi içinde bulunan halk, ekmeği görünce üzerine atıldı. Onlardan biri, ekmeği yemek için açtığı vakit içindeki pisliği görüp tiksindi ve götürüp diğer adamlara gösterdi. Bunu gören akıllı adamlar: "Allah, bu büyük günahı asla affetmeyecektir. O, onlara zafer bahşetmeyecektir, çünkü onlar ekmeğe karşı bu günahı işlediler. Yeryüzünde böyle bir günah görülmemiştir" dediler.

Bu sırada İran askerleri, başlarında Musûl emîri Cıgır-mış²⁵ ile Artuk oğlu Sukman oldukları halde hristiyanlara

²⁴ Şahkhatuni'nin listesine göre V. Hovannes (Jan) (ED. DULAURIER).

²⁵ Cezire-ibn-Ömer emîri Şems-eddola Çekermiş (Çökermüş), H. 495 (= 26 Birinci Teşrin 1101-14 İkinci Teşrin 1102) tarihinde Musûl eyâletinde Kerboğa'ya halef olmuştur. Bunun selefi sayılan Türkmen Musa, şehir halkı tarafından kendilerine reis olmak için davet edilmiş, fakat o henüz iktidara geçmeden kendi muhafızları tarafından öldürülmüştür. Çekermiş, bu vakadan sonra Musul'a hâkim olmuştur. Bk. Ebû'l-feda, "Ann.", c. III, s. 337 (ED. DULAURIER).

karşı yürüdüler. Bunu haber alan Frank reisleri, büyük sevinçle İranlıları karşılamaya gittiler. Onlar, Avşud²⁶ denilen şehirden iki günlük yol uzağa gittiler. Urfa kontu ile Josselin, gururlanarak Boemond'u ve Tancrede'i uzak bir yerde bıraktılar ve: "Önce biz hücum edecek ve zafer şerefini biz kazanacağız" dediler. Baudoin ile Josselin, Türk askerlerine rastlayınca yabancı müslüman toprakları içinde şiddetli bir muharebe vukubuldu. İran askerleri Frankları yendiler ve hristiyanları Allahın öfkesine maruz bıraktılar. Bütün memleket kanla sulandı ve cesetlerle kaplandı. 30,000 kadar hristiyan telef oldu ve memleket ıssız bir hal aldı. Urfa kontu ve Josselin esir edilip götürüldüler. Diğerleri ise (yani Boemond ile Tancrede) bütün askerleriyle beraber kurtulmuş olup Urfa'ya iltica ettiler.

Urfa şehri, yapılan katliâmdan dolayı büyük bir matem içine düştü. Çünkü Harranlılar, kaçan askerlerin yollarını kesip dağ ve ovaları tuttular ve 10,000 kişi olan firarilerî kâmilten kılıçtan geçirdiler. Onlar, hristiyanları, Türklerin yaptıklarından daha büyük bir felâket içine düşürdüler. O gün, Urfa şehrinde acıklı figanlar yükseldi ve bütün hristiyan memleketler büyük bir matem içine düştü. Kont Baudoin, müslümanların Musûl şehrine, Josselin de Hasnkev (Hısnıkêfa)ya²⁷ Artuk oğlu Sukman'ın yanına götürüldüler. Cıgırmış, Baudoin'ı beraberinde götürdü.

Boemond, asker toplamak için Frank memleketine dönmeğe karar verdi. O, bundan dolayı Urfa ve Antakya'yı hemşirezadesi olan Tancrede'e tevdi etti. Boemond, Frank memleketin gidince orada çok zengin bir kadına rasladı. Bu kadın, meşhur bir Frank kontu olan Stefan Binol (Etienne Pol) un karısı olmuştur. Bu kadın, Boemond'u yanına alıp ona: "Benimle evlen, çünkü kocam ölmüş olup memleketi sahihsiz ve suvarilerim de başıboş kalmıştır" dedi. Boemond buna muvafakat etmeyip: "Ben, buradan asker toplayıp müslüman İranlılarla

²⁶ Ed. Dulaurier, bu kelimeyi "Avazud" yani "kumuluk" diye okumuştur.

²⁷ Yani, "Keyfa şatosu". Bu, bir kasaba olup Amid'in cenubunda, Dicle'nin şark kıyısında bulunuyor. İnciyan ("Yeni Ermenistan", s. 234), bunun, Dördüncü Ermenistan'daki Kantzi kalesi olmasını muhtemel görmüştür (ED. DULAURIER).

çevrilmiş bulunan diğer hristiyan askerlerini derhal kurtarmak için yardım yetiştirmeye yemin etmişim” dedi. Kadın, teklifinde şiddetle ısrar etti, fakat o asla kabul etmedi. Bunun üzerine kadın, onu zincirle bağlatıp hapsedirdi. Boemond, birkaç gün hapisten kaldıktan sonra muvafakat edip bu kadınla evlendi ve ondan iki oğlu dünyaya geldi. Beş yıl sonra büyük Frank kontu Boemond, kendi memleketinde öldü ve böylelikle bir daha bu taraflara gelemedi²⁸.

CLXXXIIL

Bu yılda Ermeni aslından olup Roma memleketinin büyük emîri bulunan Danişman öldü. O, iyi bir adam, memleketi imar edici ve hristiyanlara karşı çok merhametli bir zattı. Onun tâbiyetinde bulunan hristiyanlar, onun ölümü için büyük matem tuttular. Danişman’ın oniki oğlu vardı. İktidarın başına büyük oğlu Gazi geçti ve bu diğer kardeşlerini gizlice öldürdü.

CLXXXIV.

Bu yılda önce mukaddes şehir Kudüs’ü elinde tutmuş olan Artuk’un oğlu Sukman öldü. Artuk’un, S. Rësurrection kilisesinde bırakmış olduğu nişane elan görünmektedir. Onun, kilisenin tavanına atmış olduğu üç ok bu güne kadar orada kalmış bulunuyor. O, hayatını Kudüs’de bitirmiş ve Süleyman mabedinin yolunun üstünde defnedilmiştir. Bunun oğlu Sukman kötü bir adam ve kan akıtcı bir canavardı. O, İran askerlerini toplayıp Franklara karşı Trabulus’a yardım etmiye gelirken yolda aniden öldü. Bunun üzerine askerleri dağılıp kendi memleketlerine gittiler.

CLXXXV.

Bu yılda Alpaslan’ın oğlu Melikşah’ın oğlu olan İran hükümdarı Berkiarukh da öldü. Buna, cihangir Sultan Melik-

²⁸ Boemond’un seyahatı ve Avrupa’da ölümü hakkındaki bu hikâye asılsızdır. Malûm olduğu veçhile bu prens, 1106 tarihinde Fransa kralı Filip I. in huzuruna çıkmış, kraldan büyük hüsnükabul görmüş ve kralın, Champagne kontu Hughes’dan ayrılmış olan kızı Constance ile evlenmiştir. Boemond, 1111 tarihinde kendi malikânesi olan Tarente’de ölmüştür. Boemond’un yalnız bir kızı vardı ki bu, bilâhare Filistin’de babasma halef olmuştur. Bk. Guillaume de Tyr, XI, 1 ve 6 (ED. DULAURIER).

şah'ı Bağdad şehrinde zehirliyen Kıpçak karısından doğmuş olan Tafar adlı kardeşi halef oldu.

CLXXXVI.

Bu yılda Maraş şehri Greklerin elinden alındı. Prensler prensi, bu şehirden çıktı ve yerini Josselin işgal etti. O, Meryem Ana'nın tasvirini, büyük bir meblağla Ruben'in oğlu Kostantin'in oğlu olan büyük Ermeni prensi Toros'a²⁹ sattı, sonra da İstanbul'a gitti.

CLXXXVII.

554 (23 Şubat 1105-22 Şubat 1106) tarihinde Pahlavuni hanedanından Vasak'ın oğlu Grigor (Magistros) un oğlu olan ve Vahram dahi tesmiye edilen aziz katolikos Grigoris öldü. Böylelikle bu yılda, Ermeni mezhebinin sütünü ve Şark milleti Kilisesinin suru devrilmiş oldu. Çünkü o, Ermeni milletin içinde kerametler yaratan, faziletleriyle parhyan, hayatını oruç tutmak ve dua etmekle geçiren ve mezamir okumakla Allahu daima tebcil eden bir zattı. O, Ermeni mezhebini tekrar tanzim etmiş ve daima tercümelerle meşgûl olmuştu. O, böylelikle ilâhî kitapların bizde olan eksiklerini, Grek ve Süryanî dillerinden yaptığı tercümelerle tamamlamıştır. O, bu suretle Ermeni kilisesini her cihetten parlatmıştır. O, mütevazî ve iyi yürekli ve aynı zamanda çok dindar ve ilâhî tenbihlere karşı sadık bir insan olup hazreti İsa'nın halkına her bakımdan yardım etmiye muktediri. O, eski Ermeni âlimlerine, yani Moses'e ve Davit'e³⁰ benziyordu. Çünkü onda bir Atinah kafası ve ateşli bir dil mevcut olup eski ve yeni Aht'ları örten perdeyi kolayca kaldıracabiliyordu. O, ruhanî sınıfa bir örnek olmuş ve her türlü yüksek meziyetleriyle hepsini geçmişti. O, katolikosluk

²⁹ Toros I, Kilikya'nın Rubenien hanedanının üçüncü prensi ve I. Kostantin'in halefi idi. I. Toros 1100'den 1129 tarihine kadar hâkimiyet icra etmiştir (ED. DULAURIER).

³⁰ Yani beşinci asra ait Ermeni müellifleri olan Khorenli Moses ile "yılmaz" tesmiye edilmiş olan Filozof Davit. Khorenli Moses, bilhassa çok geniş bir bilgi ve zarif bir üslûpla yazmış olduğu "Ermenistan Tarihi" adlı eseriyle büyük şöhret kazanmıştır. Filozof Davit de Aristote hakkındaki yazılarla takdir edilmiş bir müelliftir (ED. DULAURIER).

makamını kırk yıl işgal ettikten sonra büyük Ermeni prensi Goğ-Vasil'in yanında öldü. Bu zamanda Ermeni ordusunun bakıyeleri bu kuvvetli ve cesur muharibin etrafında toplanmışlardı. Orada senyör Vahram'ın yeğenin oğlu olan Grigoris³¹ adlı bir genç de vardı. Katolikos Vahram, bir içtimada senyör Barseğ'in ölümünden sonra onun katolikos olacağını kararlaştırmış ve bu kararın tatbikini Keysun senyörü Goğ-Vasil'e tevdi etmişti. Senyör Grigoris'in bütün emirlerini sadık bir surette ifa eden senyör Barseğ, Apirat'ın oğlu olup önceden katolikos tâyin edilmiş olan Grigoris'i kendi yanına aldı. Aziz katolikos Grigoris, Tire ayında, yaz oruç ayının ilk haftasında³² öldü ve büyük törenle Keysun'un yakınında bulunan Garmir-Vank manastırına defnedildi. Bu manastırın başrahibi olan senyör Stepanos, rahiplerle papazları onun mezarının başında ve onu bir katolikosa lâyük bir surette büyük törenle azizlere katılmak üzere defnetti. Ermeni prensi Vasil ile diğer Ermeni zadeğânı, aziz bir katolikostan mahrum kaldıkları için çok ağladılar. Bütün Ermeniler, bu vesile ile yabancı memleketlerde öksüz kaldıkları ve vatanlarından uzak bulundukları için göz yaşları döktüler.

CLXXXIX³³

CLXXXIX

Bu yılda Musul ve Nuseybin emîri Çekermiş, büyük bir ordunun başında olduğu halde Urfa şehrine karşı yürüdü ve hasat mevsiminde bu şehrin kapısı önünde karargâh kurdu. Frank askerlerinin başında Rişar bulunuyordu ki Tancrede, şehrin müdafaasını buna tevdi eylemişti. Rişar, akılsız bir harekette bulunup cesur İranlı muhariplerle çarpışmak üzere piyade

³¹ Pahlavuni tesmiye edilen Grégoire III, Grégoire II. nin hemşirezadesi olan Apirat'ın oğlu idi. Bu katolikos, Rumkale'yi Josselin'in dul karısından ve oğlundan satın almış ve katolikos makamını buraya yerleştirmiştir. Grégoire III, 1113'den 1166 tarihine kadar bu makamın başında bulunmuştur. Bu katolikos, Papanın mümessili Albéric'in 25 Mart 1136 tarihinde Kudüs'te kurmuş olduğu konsile iştirak etmiştir. Bk. Guillaume de Tyr, XV, 18 (ED. DULAURIER).

³² 12 Haziran.

³³ Maraş şehri arazisine yakın Suriye Kharsinası adını taşıyan şehirden olan Markos adlı bir münzevinin faziletli hayatından ve ölümünden bahsedilen bu faslın tercümesine lüzûm görülmemiştir (Çeviren).

askerleriyle beraber dışarı çıktı. Onun tedbirsizliğini gören İranlılar, hepbirden şehrin hendeğinin içine atıldılar ve onlardan 450 kişiyi öldürdüler. Müslümanlar, maktullerin başlarını yüzürüp beraberlerine alarak İran'a götürdüler. O gün, Urfa şehri büyük bir matem içine düştü. Her bir evden figan sesleri duyuluyor ve Urfa'nın her tarafı kana boyanmış bulunuyordu. Çekermiş, büyük bir zaferle kendi memleketine döndü.

CXC.

Aynı yılda Frank kontu Saint-Gilles, Trabulus'u muhasara altına almış olduğu esnada öldü. O, Trabulus'un dışında yapmış olduğu şehirle³⁴ ordusunu, meşhur bir muharip olan hemşirezadesi Bertrand'a³⁵ vermişti. Hazreti İsa'nın mız-

Kharsina, arapçası "Kharschéna". Arapça Etnik Adları Lûgatına göre (Lobb-el-Lobâb, Weth neşriyatı, s. 91), bu, Suriye'de bir mevkidir. Arap coğrafî Lûgatı (Merasid-el-itthila, Juynboll neşriyatı) müellifi, bunun, Malatya civarında bir Roma şehri olduğunu söylemiştir. Ebû'l-farac'a nazaran ("Chron. syr'., s. 341), bu şehir, Fırat'ın yakınında bulunan Abdahar şatosunun yanında bulunuydu. Bu tariflere Urfalı Mateos'un vermiş olduğu malûmattan, Kharschéna'nın, Suriye'nin, Fırat bölgesi (Euphratèse) denilen kısmının şimaline doğru olan yörede bulunduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Defreméry'nin ("Alhena um francais", 10 ve 17 Temmuz 1852, s. 24 ve 25) bu şehrin Arapların "Kharschéna" sı ve Bizanslıların "Charsianum castrum" ile aynı olmasına dair ileri sürdüğü fikir şüphelidir. Kapadokya'ya dahil bulunan "Thema Charseunum", "Thema armenicum" ile ve Kayseri'nin cenubunda bulunuyor ve Kızılırmak onun içinden geçiyordu. Binaenaleyh Fırat'tan çok uzak idi. Bk. de Spruner, "Handatlas, Byzantinisches Reich, oestliches Blatt" (ED. DULAURIER).

³⁴ Yani "Chateau Pélerin"i.

³⁵ Urfalı Mateos burada yanılmıştır. Bertrand, Raymond de Saint-Gilles'in hemşirezadesi değil, onun oğludur. Müellifin bu yanlış, Bertrand'ı Raymond'un küçük kuzeni olan Cerdagne kontu Guillaume Jourdain ile karıştırmış olmasından ileri gelmiştir. Malûm olduğu veçhile Guillaume Jourdain, Trabulus muhasarasına iştirak etmiş ve Saint-Gilles'in ölümünden sonra bu işe dört ay devam etmiştir. Bu esnada Bertrand, babası Raymond'un fethetmiş olduğu yerleri talep etmek üzere bir Cenova filosuyla beraber Filistin'e gelmiştir. Guillaume Jourdain önce onun bu talebini reddetti ise de dostların tavassutu ile ikisinin arasında vukubulan bir mülâkattan sonra Arka ve Tortose şehirlerinin Guillaume'e, Trabulus, Bybles ve Mont-Pélerin'in de kendisine kalmasına razı olmuştur. Guillaume Jourdain'in çok geçmeden vukubulan ölümünden sonra Bertrand, babasına ait olan bütün yerlere tek başına sahip olmuştur. Bk. Guillaume de Tyr, XI, 2 ve 9 (ED. DULAURIER).

rağını İstanbul'a götürüp imparator Aleks'e veren bu Saint-Gilles idi.

CXCI.

Bu yılda Çahan bölgesinin Ablasta (Elbustan) şehri⁸⁶, Frankların yüzünden büyük sıkıntı ve felâketlere maruz kaldı. Halk o kadar fena muameleye tâbi kılındı ki intikam almağa karar verdi. Onlar, müslümanlarla bel bağlayıp onlara gizlice adam gönderdiler ve oralarda bulunan suvarileri şehrin içine aldılar. Ermeniler de onlarla ittifak ettiler. Onlar, kaleye karşı yürüyüp Frank kumandanına: “Haydi, millettaşlarını alıp selâmetle buradan çekil” dediler. Frank şefi, bunu duyunca bir canavar öfkesiyle halkın üzerine atıldı. Fakat halk, onları yenip kâmilten kılıçtan geçirdi. Bu katliâmdan hiçbir Frank kurtulamadı. Allah, onların (yani Elbustan halkının) yaptıklarını haklı görmüştü. O gün, takriben 300 kişi, hristiyanlara yapmış oldukları fenalığın cezası olarak telef edildiler. Çünkü onlar, memleketi bir viraneye çevirmiş ve ıssız bir hale getirmişlerdi. Toprak, onların ayakları altında kısır kalmış olup dikenden başka hiçbir şey yetiştiremiyordu. Bağlarla ağaçlar kurudu, tarlaların yüzü tikenle kaplandı ve membalar tıkanı. Onlar, (yani Franklar) dostlar arasında muhabbet ve şenliği kaldırdılar ve her yerde ihanet ve nefret yaydılar. Onların, müminlere yaptıkları fena muameleler yüzünden Allahın mabedinin kapıları kapandı, kandiller söndü ve Allahı tebci etmek için okunan kasideler sustu. Ruhanîler ağır tazyikler altında ezildiler ve hapse atıldılar. Kilise minberleri ve vaftiz havuzları devrildi, Haçın kutsiyeti karanlıkla örtüldü, künlüğün kokusu ortadan kalktı ve böylelikle bütün Ablastan mıntkasında Allahın tebci men'edildi. Başka yerlerde de mabetler yıktırılıp ruhanîler tahkire maruz bırakıldılar. Dinî münakaşa ve tetkikler lağ-vedildi, hakikat kovuldu, adâlet reddedildi ve Allahın şiddetli muhakemesi unutuldu. Bütün bunlar, çılgın Frank milleti tarafından yapılmıştır. Çünkü bu milletin meşhur şefleri ölmüşlerdi ve iktidar mevkileri lâıyk olmıyan ellerde bulunuyordu. Onlar,

⁸⁶ Ermeniler tarafından bugün “Albestan” veya “Elbistan” tesmiye edilen Ablasta şehri, Kilikya'nın şimalinde Ceyhan nehri kaynağının yanında bulunuyor (ED. DULAURIER).

bundan dolayı tamahlıkları yüzünden hristiyanları tazyik altına aldılar ve onları ağır ıztıraplara maruz bıraktılar.

CXCII.

Aynı yılda Urfa'nın Ayasofya kilisesinin garp tarafı yıkıldı ve binanın büyük bir kısmı yere döküldü.

CXCIII.

Bu yılda korkunç ve aynı zamanda hayret verici bir kuyruklu yıldız görüldü. Cenubi garbî tarafında görünen bu yıldızın kuyruğu gökyüzünün büyük bir kısmını kaplamıştı. Bu, Şubat ayının 13 üncü günü, Diarnıntaraç (hazreti İsa'nın Mabede götürülmesi) yortusunun akşamı idi. Yıldız, elli gün kaldı ve herkesi hayret içinde bıraktı. Çünkü onun kuyruğunun ilerleyişi gökyüzünde bir nehrin akışını andırıyordu. Böyle muhteşem bir alâmet ne görülmüş ne de işitilmişti. Âlimler, bunun bir kral yıldızı olduğunu ve bu yılda hâkimiyetini, Büyük İskender gibi bir denizden öbür denize kadar yayacak olan bir kralın doğacağını keşfettiler³⁷.

Aynı yılda Arap memleketinden 30,000 kadar asker, Haleb'i ve bütün Arap memleketlerini zaptetmek üzere yürüdü. Allahın kahraman kumandanı olan Antakya kontu Tancrede, onlara karşı çıkıp firara mecbur kıldı ve büyük miktarda ganimetle beraber Antakya'ya geri geldi³⁸.

³⁷ Bu, İbn al-Ethir'in Hicrî 499 (=13 Eylül 1105-1 Eylül 1106) yılı içinde zikretmiş olduğu aynı kuyruklu yıldızdır. Mezkûr müverrihe göre: "Bu yılın Rebilüevvel ayında, gökte bir yıldız belirdi. Bu yıldızın kuyruğu alâmisemaya benziyor ve garpten gökün ortasına kadar yayılmış bulunuyordu. Geceleyin, yıldız ufukta yükselirken sanki güneş doğuyor gibi bir hal hasıl oluyordu. Bu kuyruklu yıldız, birçok gece parladıktan sonra gözden kayboldu" (ED. DULAURIER).

³⁸ Müellif, şüphesiz Halep prensi Ridwan'ın seferinden bahsetmek istemiştir. Malûm olduğu veçhile o, Şeyzar'm yakınında Tancrede'e mağlûp olmuş ve firara mecbur kalmıştır. Hristiyanlar, bu muharebede pek çok esir almışlar ve Artah kalesini de zaptetmişlerdir. Bk. İbn al-Ethir ve Ebû'l-feda, "ad annum" 498; Guillaume de Tyr, XI, 2. (ED. DULAURIER).

CXCIV.

555 (23 Şubat 1106-22 Şubat 1107) tarihinde Musûl emîri Çekermiş, İranlı emîr Çole (Cavali³⁹ tarafından öldürüldü. Bunların ikisi arasında vukubulan şiddetli bir müharebede Cavali galip geldi ve Çekermiş'e bir ok isabet ettirdi. Bu yırtıcı canavar, birkaç gün sonra memleketini Sultan Kılıçaslan'a bırakıp öldü. O, esir olarak yanında tutmuş bulunduğu Urfa kontu Baudoin'ı da ona teslim etmişti. Garp sultanı Kılıçaslan, askerlerini alıp Musûl'ü, Cezayir'i ve ona ait bulunan diğer yerleri işgal etmiye gitti.

CXCV.

Aynı yılda Kılıçaslan, yukarıda yazdığımız sefere çıkmadan evvel büyük bir orduyla beraber Urfa'ya geldi. O, günlerce şiddetli hücumlarda bulundu ise de şehri zapt edemedi. Sultan, oradan çekilip Haran denilen şehrin üzerine gitti. O, bu şehri zaptla ona tâbi bulunan bütün yerleri hâkimiyeti altına aldı, sonra kendi memleketine gitti.

CXCVI.

556 (23 Şubat 1107-22 Şubat 1108) tarihinde müslümanların memleketi içinde Musûl eyâletinde şiddetli bir muharebe vukubuldu. Kılıçaslan ile emîr Cavali, herbiri büyük orduların başında oldukları halde birbiri ile çarpıştılar. İki tarafta çok kan akıttı, fakat Cavali, Sultanı mağlûp etti. Sultanın ordusunun bakiyesi Malatya şehrine iltica etti. Sultan Kılıçaslan bu büyük muharebede öldü ve hıristiyanlar onun için büyük matem tuttular. Çünkü o, her bakımdan çok iyi ve tatlı bir zattı. Sultanın dört oğlu, babalarının eyâletlerine sahip oldular⁴⁰.

³⁹ Cavali-Sakavo, önce Musûl valisi, sonra da Sultan Muhammed'in iki yaşındaki oğlu Çağrı'nın atabeki sıfatıyla İran'ın Fars eyâletinin umumî valisi olmuştur. Cavali, Hicrî 510 (= 1116-1117) tarihinde ölmüştür (ED. DULAURIER).

⁴⁰ Çekermiş ve Kılıçaslan'ın ölümünün hikâyesini, Ebû'l-feda'nın eserinden ("ad. annum" 500) hulfâsaten naklediyorum: "İran Sultanı Muhammed, esasen Çekermiş'in elinde bulunan Musûl valiliğini Cavali'ye vermiş olup bu, rakibini tard etmek üzere askerleriyle beraber oraya yürüdü.

CXC VII.

Aynı yılda 12,000 mevcutlu bir İran ordusu, Toros dağına aşarak Anavarza (Anazarbe) mıntakasına geldi ve Ruben'in oğlu Toros'un memleketini tahrip ve yağma ettiler. Aynı yılda Maraş ovasını geçtikten ve sayısız adamı esir ettikten sonra Goğ-Vasil'in memleketinde Berdus denilen mukaddes mıntakaya ⁴¹ geldi. Bunu haber alan Ermeni prensi Vasil kartal ve arslan yavrularını andıran cesur Ermeni askerleriyle beraber müslümanların üzerine yürüdü. Onlar, şiddetli bir muharebeden sonra zafer kazanıp Türkleri firara mecbur kıldılar ve onları takip etmekle birçoklarını kılıçtan geçirdiler, birçoğunu esir eylediler, onların elinde bulunan esirleri de kurtardılar. Ermeni prensi Vasil, bütün Ermeni zadeğân ordusu ile beraber zafer ve sevinçle dolu oldukları halde kendi şehirlerine döndüler ve hazreti İsa'nın haçının, düşman olanları mahcup ettiği için Allaha şükran okudular.

CXC VIII.

557 (22 Şubat 1108-20 Şubat 1109) tarihi başlarında 6,000 seçme askerden müteşekkil bir kuvvetle ve başlarında bizzat Sultanları olduğu halde Ermeni prensi Vasil'in memleketine yürüdüler. Onlar, prens Vasil tarafından Berdus'da uğradıkları hezimetin intikamını almağa karar vermişlerdi.

Fakat mağlûp oldu ve Cavali'nin eline düştü. Altmış yaşında bir ihtiyar ve menzul olan Çekermiş, bir sedyenin üzerinde olduğu halde muharebe meydanına getirilmişti. Cavali, Musûl halkını teslim olmağa teşvik etmek için onu, zincirle bağlı olduğu halde şehrin etrafında gezdirdi, fakat halk teslim olmayı reddetti. Çekermiş bu fena muamele esnasında öldü. Bunun üzerine Musûl halkı, Kutulmuş'un oğlu Süleyman'ın oğlu olan Rum sultanı Kılıçaslan'ı yardıma çağırdılar. Onun Nuseybin'e gelmiş olduğunu duyan Cavali, kaçtı ve Rahaba'ya iltica etti. Kılıçaslan, Musûl'ü işgal ettikten sonra Cavali'nin takibine çıktı. Cavali Halep emiri Rıdvan'ın ve diğer bazı emirlerini kendisine iltihak etmeleri sayesinde ordusunu büyüttmüş olup Khabur çayının kenarında Kılıçaslan'ı karşıladı. Muharebede Sultan yenildi, kaçmak üzre çayın içine atıldı ve boğuldu. Bunun üzerine, Cavali tekrar Musûl'e geldi ve burasını zaptetti." (ED. DULAURIER).

⁴¹ Pertunk ve Pertuk şekilleriyle dahi yazılı olan Berdus, Gaban kalesi civarında müstahkem bir mevki idi. Bu mıntakanın "mukaddes" denildiğine göre burada herhangi bir kilise veya manastır bulunmuş olsa gerektir (ED. DULAURIER).

İranlılar, hasat mevsiminde, vahşi hayvanlar gibi gizlice Hısnımansur şehri topraklarına girdiler. Onlar, tarlalarda çalışmakta olan insanları kılıçtan geçirerek ve kısmen de esir ederek Hartan ⁴² denilen kalenin önüne geldiler. Müslümanların geldiklerini haber alan Ermeni prensi Goğ-Vasil, 500 askerle onlara karşı yürüdü. Cesur Ermeni askerleri, birbirine cesaret verip Türk askerlerine karşı kahramanca savaştılar. Bunlardan Ablasat ⁴³, kendi askerleriyle Türklere hücum etti, Goğ-Vasil'in dayısı olan Bedros, zadeğân olan askerleriyle kahramanlık gösterdi, zadeğândan olup amcasının oğlu bulunan ve Dığa ("çocuk") tesmiye edilen Vasil ⁴⁴ ile meşhur bir Ermeni ailesinden gelmiş olan cesur Tigran, kendi askerleriyle hücum ederek İran ordusunun her iki kolunu da kırdılar. Kahraman Ermeni askerleri, böylelikle parlak bir zafer kazanıp müslümanları kılıçtan geçirdiler ve Ermenistan Sultanını ⁴⁵, diğer birçok İranlı şeflerle beraber esir ettiler. Goğ-Vasil, bu esirleri önüne katarak götürdü. O, büyük zaferden sonra büyük miktarda ganimetle beraber kendi şehri olan Keysun'a döndü. Goğ-Vasil, müslümanlar tarafından esir edilmiş olan bütün insanları serbest bıraktı. Hristiyanlar buna çok sevindiler.

⁴² Çahan mıntıkasının cenubi şarkisinde, Hısnımansur yakınında müstahkem bir mevki. Bk. Çamiçyan, c. III, İndeks, s. 161; Mikhitar abbé, "İsmihaslar lûgatı" (ED. DULAURIER).

⁴³ Meşhur Mamigonyan hanedanından gelmiş olan Ablasat, 1112 tarihinde Türklere karşı vukubulan bir muharebede ölmüştür (ED. DULAURIER).

⁴⁴ Bu Vasil'in lâkabı olan "Dığa", ermenicede "çocuk" demektir. Vasil-Dığa, İran Arsacide'lerinden çıkmış olan Gamsaragan ailesine mensuptu (ED. DULAURIER).

⁴⁵ Bütün yazma nüshalarda aynen yazılı olan bu "Ermenistan Sultanı" tâbirinden bunun, Van şehrinin şimali garbisinde bulunan Khılat (Ahlat) hükümdarı Sukman el-Kutbi olduğu zannediliyor. Bu, Azerbaycan'ın Selçuk Prensi Khutbeddin İsmail'in hizmetinde bulunduktan sonra Şah-Armen unvanıyla Ahlat ile diğer birçok civar şehirlere ırsi olarak hâkim olmuştur. Sukman-el-Kutbi, H. 493 (1099) dan 506 (1112) tarihine kadar hüküm sürmüştür. Bk. Ebû'l-feda, c. III, s. 326. Çamiçyan'a nazaran (c. III, s. 27-28) 1107 tarihinde Kilikya'ya karşı İranlıların yapmış olduğu bu seferin başında bizzat İran Sultanı Muhammed (Tapar) bulunuyordu. Fakat aynı müellif tarafından buna mehaz gösterilmiş olan Urfalı Mateos, görüldüğü veçhile seferin başında bulunan Sultanın adını zikretmemiştir (ED. DULAURIER).

CXCIX.

Bu yılda Josselin, Urfa kontu Baudoin'ı 30,000 dahekan mukabilinde Cavali'den satın aldı ⁴⁶. Onlar, Ermeni prensi Vasil'in yanına geldiler. O, onlara büyük bir hüsnükabul gösterdi ve birçok hediyelerle taltif etti. Baudoin, dindar Tancrède karşı harp etmek için Vasil'e ait olan Raban ⁴⁷ şehrine gidip asker topladı. Baudoin ve Josselin, yaptıkları fena bir işle Allaha karşı günah işlediler. Onlar, İranlı emîr Cavali'ye adam gönderip onu 5,000 atlı askerle beraber yardıma çağırdılar ve Antakya kontu Tancrède'e karşı şiddetli bir harp açtılar. Tancrède, onların esarete bulundukları sırada işgal ettiği toprakları onlara geri vermemişti ve onları kendi "vasal" ları yapmak istemişti. Onlar da buna razı olmadıkları için bu harbi açmışlardı. Vasil, 800 asker ile Roma imparatorunun askerlerinden olup Misis şehrinde bulunan bir Padzinag müfrezesini onların yardımına gönderdi. Bu suretle büyük bir kuvvet teşekkül etmiş oldu. Hazreti İsa'nın bir askeri olan Tancrède, 1,000 kadar suvari ve diğer askerleriyle beraber ilerledi. Muharebe, Tılbazar'ın yakınında vukubuldu. Baudoin ve Tancrède şiddetle ve kahramanca çarpıştılar, İranlılar da Tancrède'in piyade asker-

⁴⁶ "Hicrî 502 (11 Ağustos 1108-30 Temmuz 1109) tarihinde Sultan Gıyaseddin Muhammed, Mevdud'u, büyük bir orduyla beraber Musûl emîri Cavali'ye karşı sevketti. Emîr Cavali, bunun üzerine şehri tahkim edip Porsuk'un hemşiresi olan karısını orada bıraktıktan sonra yardım aramak üzere oradan çıktı. O, Çekermiş tarafından esir edilip zincirle bağlı olduğu halde Musûl'de alıkonulmuş olan Baudoin de Bourg'u da beraberinde götürdü. O, fidyeye olarak 70,000 dinar vermek, bütün müslüman esirlerini serbest bırakmak ve lüzüm görüldüğü takdirde de her vakit Frank askerleriyle kendisine yardıma gelmek şartıyla onu serbest bıraktı. Baudoin, fidyeye verilinceye kadar Cabbar kalesinde kalacaktı. Baudoin, hemşirezadesi Josselin'i getirip onu orada kefil bıraktıktan sonra, talep edilen meblağı aramak üzere gitti. Cavali, Josselin'e kral elbiseleri giydirip onu kendi şahsi atına bindirdi ve fidiyeyi acilen göndermesi ve müslüman esirlerini derhal serbest bırakması için dayısı Baudoin'a iade etti. Josselin Antakya'ya geldi, Tancrède'i 30,000 dinar ve erkek ve kadın olarak 100 esirle beraber Halep topraklarında bulunan Cavali'nin yanına yolladı". Ebû'l-farac, "Chron. syr.", s. 290-291 (ED. DULAURIER).

⁴⁷ Raban, Maraş ile Keysun'un arasında ve Keysun'un cenubi garbisinde Fırat mıntıkasında bir şehir idi. Mikhitar abbé "İsmi haslar lûgatı", ve Camiçyan, c. III, İndeks, s. 180 (ED. DULAURIER).

lerini şiddetli bir telefata uğrattılar. Fakat muharebe daha çok şiddetlendiği bir sırada Tancrede, Baudoin'ı mağlûp etti ve firara mecbur kıldı. Sonra Tancrede, şiddetle Cavali'nin üzerine atıldı ve onu ağır bir hezimete uğrattı. O gün, 2,000 kadar hristiyan telef oldu. Tancrede, bu büyük zaferden sonra kendi şehri olan Antakya'ya döndü. Fırar eden Baudoin Arevintan⁴⁸ denilen kaleye, Josselin de kendi kalesi olan Tılbaşar'a iltica ettiler⁴⁹.

CXCIX (bis)

Urfa halkı, bu mağlûbiyet haberini duyunca matem tuttu ve Baudoin için çok kederlendi. Çünkü onun ölmüş olduğunu zannediyorlardı. Onlar, St. Hovannes (Jan) kilisesinde Frank Papios (başpiskoposu) un nezdinde, bir karar vermek üzere içtima ettiler. Onlar, Urfa'nın yine Tancrede'in cline geçmesinden ve tekrar Rişar'a tevdi edilmesinden korkuyorlardı. Çünkü Rişar, Urfa'ya sahip bulunduğu vakit birçok insanın telef olmasına sebep olmuştu. Urfalılar bu içtimada, Papios'a hitaben: "Şefimizin kim olacağı belli oluncaya kadar sizinle bizim askerlerimiz kaleyi muhafaza etsinler" şeklinde teklifte bulundular. Bir gün sonra Baudoin ile Josselin gelip Urfa'ya girdiler. Onlar içtimada söylenen sözler için tetkiklerde bulundular, bunları hasmane telâkki ettiler ve bundan dolayı büyük fenalıklar yaptılar. Onlar büyük tahribat icra ettiler ve birçok ma-

⁴⁸ Arevintan, Fırat muntakasının garbinde, Guris veya Kuris şehri yakınında bir kale idi. Aynı kale, bu devirde civar yerlerle beraber Bagrat adlı bir Ermeni şefine aitti. Bk. Çamiçyan, c. III, s. 40. Araplar, bu kaleyi "Ravendan", Guillaume de Tyr de "Ravandel" tesmiye etmişlerdir (ED. DULAURIER).

⁴⁹ Ebû'l-farac, bu muharebeyi ve onunı sebebini şu suretle hikâye etmiştir:

"Rıdvan, kendi topraklarında tahribat icra etmekte olan Cavali'ye karşı öfkelenip Tancrede'den yardım istedi ve ondan aldığı 1,500 Frank suvarisine 500 Türk atlı askeri kattı. Baudoin ve Josselin, derhal Cavali'nin yardımına geldiler. Muharebe Tılbaşar yakınında vukubuldu. Muharebe, Rıdvan tarafını teşkil eden Franklarla Türklerin lehine ceryan etti. Birçok Türk askeri telef oldu. Franklar, yekdiğerine karşı göğüs göğüse harp etmeye atlarının üzerinden ok atmakla iktifa ettiler. Baudoin ve Josselin, Telbaşar'e iltica ettiler. Cavali'nin askerlerinden bir kısmı da onlarla beraber gitti ve bunlar, yaraları iyi olduktan sonra geri gönderildiler".

sun adamların gözlerini çıkardılar. Onlar o gün, hıristiyanları ağır işkencelere maruz bıraktılar, çünkü Franklar gammazlıklara kolayca inanıyorlar ve gönül rahatlığı ile masum adamların kanını akıtıyorlardı. Onlar, fenalıklarını o kadar ileri götürdüler ki Ermeni başpiskoposu Stepanos'un gözlerini de çıkarmak istediler. Fakat onun hiçbir kabahatı olmadığını bilen halk, piskoposu bin dahekan mukabilinde satınaldılar.

CC.

Bu senenin kışı o kadar şiddetli oldu ki acı bir soğğun tesiriyle her yerde birçok yabani hayvanlarla kuşlar telef oldu. İran'da siyah kar yağdı. Bu, İran milleti için korkunç bir nişane idi ki onların âlimleri bunu bir türlü izah edemediler.

CCI.

Bu yılda Arabistan'da ve Eyub'un yurdu olan Bosra⁵⁰ denilen yerde Araplarla Türklerin arasında şiddetli muharebeler oldu. Arap askerleri, İran askerlerine karşı büyük cesaretle mukavemet ettiler, onları tam bir hezimete uğrattılar ve firara mecbur kıldılar. Türk kumandanı asker toplayıp tekrar Arapların üzerine geldi. Türkler, kahramanca harp edip Arapları firara mecbur kıldılar. Arap askerlerinden 50,000 kişi, Halep eyâletine gelip Antakya kontu Tancrede'in tabiiyeti altına girmek istediler. Onlar, birçok gün orada kaldıktan sonra kendi memleketlerine döndüler.

CCII.

558 (22 Şubat 1109-21 Şubat 1110) tarihinde Urfa kontu Baudoin ile Tılbaşar kontu Josselin, ekinleri mahvetmek üzere Haran'a doğru yürüdüler. Vasil'in ordusundan bir Ermeni asilzâde asker de onlarla beraber bulunuyordu. Bu, Taron prensi Tacat'ın, cesur bir muharip olan oğlu Aplasat idi. Aplasat, Vasil'e darılıp Urfa'ya gelmişti. Onlar Haran'a gelince Urfalılar, tarlaları yağma etmeye başladılar. Fakat bu sırada 1,500

⁵⁰ Bosra veya Bostra, Theman memleketinde şarkî İdumée'nin bir şehridir. Bu şehir, Arabistan'da, Dımişk'ın cenubunda olup "Hau ranitis" tesmiye edilen kısmın başkentidir (ED. DULAURIER).

Türk süvarisi aniden onların üzerine geldi ve onlardan 150 kişiyi öldürdü. Az sayıda olan Frank askerleri, Urfa'ya doğru kaçmağa başladılar. Bunun üzerine Ablasat, bir arslan gibi gürleyip kendi askerlerine seslendi. Onlar, düşmanın üzerine atılıp dağıttılar. Franklar geri döndüler ise de Türkler onları tekrar püskürttüler ve onlar yeniden Urfa'ya doğru kaçmağa başladılar. Türkler, Frankları sıkı bir takibe maruz bıraktılar ise de onlar salimen şehirlerine iltica etmiye muvaffak oldular. Frankların hareketinden canı sıkılmış olan Ablasat, Vasil'in yanına döndü. O, kolundan yaralanmış olmakla beraber ölüm tehlikesinden kurtuldu. Çünkü zırhı, yediği darbenin şiddetini kırmıştı.

CCIII.

Aynı yılda Trabulus adlı sahil şehri zaptedildi. Şehrin halkı, Kudüs kralı Baudoin ile büyük kont Saint-Gilles'in akrabası olan Bertrand'ın onbir seneden beri kendilerini maruz bıraktıkları muhasaradan ve şiddetli hücumlardan sıkıldıklarından, Antakya kontu Tancrede'i çağırıp şehri ona teslim ettiler. Bunun üzerine, Kudüs kralı ile Bertrand, Tancrede'e karşı harp açtılar, çünkü şehri kendileri muhasara etmiş bulunuyorlardı. Patrikleri ile Frank piskoposları tavassut edip onları barıştırdılar ve Tancrede Antakya'ya döndü. Fakat Kudüs kralı, bütün deniz kuvvetini toplayıp şehri denizden ve karadan muhasara altına aldı ve oraya şiddetle hücum etti. Franklar, şehri zaptettikten sonra onu yaktılar, halkı hemen kâmilten kılıçtan geçirdiler ve her tarafı kana boyadılar. Onlar, pek çok altın ve gümüş aldılar ve bunları birçok esirle beraber kendi memleketlerine götürdüler⁵¹.

CCIV.

559 (22 Şubat 1110-21 Şubat 1111) tarihi başlangıcında Urfa kontu, Tancrede'e karşı tekrar harp etmiye karar verdi. Tancrede'den çok nefret etmekte olan Baudoin ve Josselin,

⁵¹ İbn al-Ethir, Ebû'l-feda ve Nüveyrî, Trabulus'un zaptı tarihini 11 Zilhicce 503 (21 Haziran 1110) olarak tespit etmişlerdir. İbn Cevzi, 502 tarihinin aynı ayını göstermiştir ki bu tarih, Guillaume de Tyr'in yazdığı (XI, 10) tarihle aynıdır (ED. DULAURIER).

bir hıristiyana yakışmıyan bir plân tanzim ettiler. Onlar, Musûl'e adam gönderip merhametsiz bir muharip olan İran spassaları Memdud'u⁵² yardıma çağırıldılar. Bu daveti memnuniyetle kabul eden Memdud, bütün Türk askerlerini toplayıp büyük bir ordu ile beraber hareket etti ve Haran topraklarına geldi. Memdud, Urfa kontunu yanına çağırıldı, fakat o, korkarak bu müslümanın yanına gitmedi. Memdud, aldanmış⁵³ olduğunu anlayınca Urfa'ya karşı yürüdü. Bunun üzerine Baudoin, Kudüs kralını acilen yanına çağırarak üze oraya adam gönderdi. Kudüs kralı, bu sırada bütün Frank askerleriyle beraber Okyanus denizinin kıyısında bulunan Beyrut şehrinin muhasarasıyla meşgûldü. Bu işler yapılmakta iken emir Memdud, büyük ordusuyla beraber gelip Urfa'nın geniş ovasını askerleriyle kapladı. O, şehri her taraftan kuşattı ve dağlarla tepeleri askerle doldurdu.

Bütün Şark onun etrafına toplanmıştı. Halk kâmilten kaçtı, memleket ıssız bir hale geldi, muhasara edilenler de büyük bir korku ile sarsılmış kaldılar. Urfa şehri, yüz gün çok tehlikeli ve dehşetle dolu bir durum içinde kaldı. Onlar devamlı hücumlara karşı yaptıkları ümitsiz bir mukavetten dolayı esasen bitap

⁵² Altın-Tekin veya Altın-Taş'ın oğlu Şeref-eddola Mavdud, Muhammed Tapar'ın ordu kumandanı idi. O, bu hükümdar tarafından Musûl'ü zaptetmek üzere Cavali'ye karşı sevk edilmişti. Mavdud, bu şehri, Hicrî 502 yılının Safer ayında (=Eylül-Birinci Teşrin 1108) zaptetmiştir. Bk. Ebû'l-feda, "Ann.", c. III, s. 378 ve 382. Guillaume de Tyr, bu generalin adını "Menduc", Albert d'Aix de "Malducus" şekilleriyle kaydetmişlerdir. O, "İsfasalar" veya "Asbasalar" unvanını haizdi. M. nes Sla, İbn-Khallikân tercümesinde bu unvanı "Commander of the troops" (askerî kumandan) diye müphem bir surette izah etmiştir. Bu unvanın harfiyen ifade ettiği mâna "suvarî kumandanı" dır. Bk. bu tercümenin fasıl CXLV, n. 6 (ED. DULAU-RIER).

⁵³ Yazı yazma nüshalarda, bu "aldandı" ("khapetza ") kelimesinin yerine Memduh'un yanına gitmekten çekinen Urfa kontu için "pakhav" (kaçtı) kelimesi yazılıdır. Tercümemize esas teşkil eden nüshalarla Venedik'teki nüshalarda "aldandı" kelimesi yazılıdır. "Kaçtı" kelimesi yalnız Ed. Dulaurier'nin Paris'te görmüş olduğu nüshalarda bulunduğundan dolayı bunun ancak bir müstensihinin dikkatsizliği yüzünden ileri geldiğini zannediyoruz. Her halde her iki kelime de vakanın mahiyetini değiştirmede için kabul olunabilir (Çeviren).

bir hale gelmişken açlık felâketi de baş göstermeğe başlamıştı. Çünkü muhasara eden askerlerin çokluğundan, şehre girip çıkmak imkânsız olmuştu ve düşmanın eline geçen derhal öldürülüyordu. Şehrin etrafı cesetle yığılı idi, bütün muntika kâmilen yanmış ve hiçbir mamur yer kalmamıştı. Memdud bunları, Şark emîri Süleyman'ın⁵⁴ emri mücibince yapmıştır. O, şehrin haricinde bulunan bahçeleri kâmilen tahrip etti ve dağlarda bulunan bütün manastırları temelinden yıktırdı. İşte Urfa şehri böyle bir felâket içinde bulunuyordu.

Fakat bütün bunlarla beraber Beyrut şehri, Allahın yardımıyla müslümanların elinden alındı. Halk kılıçtan geçirildi ve Frank askerleri ganimetle doydu. Josselin, Beyrut'un zaptına iştirak etmiş olup büyük kahramanlıklar göstermişti.

Bundan sonra bütün ordu, Kudüs kralı ve Trabulus kontu Bertrand da dahil olmak üzere Urfa'nın yardımına gelmek için hareket etti. Onlar, Antakya'ya Tancrede'in yanına gelip onu ısrarla Urfa'nın yardımına gelmeye razı ettiler. Sonra Ermeni prensi Vasil'in yanına geldiler. O da bütün askerlerini hazırlayıp Samusat'a geldi. Meşhur bir⁵⁵ şehrinde oturmakta olan Ermeni şefi Apılgarip⁵⁶ de askerleriyle beraber onların arkasından geldi. Bu suretle teşekkül etmiş olan muazzam ordu Urfa topraklarına geldi. Bunu haber alan Türk spasaları Memdud, ordusunu alıp Haran şehrine gitti. Bu sırada Frank ordusu da Urfa'ya vardı ve şehrin kapısı önünde karargâh kurdu. Ertesi gün sabah erken, onlar hep birden muharebeye girmeye karar verdiler ve Varak Haçını bir mızrağın ucuna geçirmiş oldukları halde askerlerin önünden taşıdılar. Türkler ise bu esnada Ha-

⁵⁴ Fransızca tercümesinde ad zikredilmeden: "Şark emîri olan sultan" diye yazılı olup mütercim Ed. Dulaurier, hâşiye olarak bununla Sultan Muhammed Tapar'ın ima edildiğini yazmıştır. Fakat Fransız âlimi, 7 numaralı hâşiyesinde de bunun, Khilat (Ahlat) emîri Sukman el-Kutbi olduğunu yazmıştır. Her halde Urfalı Matcos, "Şark emîri" tabiriyle tek bir adamdan bahsetmiştir (Çeviren).

⁵⁵ Bir (Arapça Bireh), Fırat'ın şark kıyısında ve Haran'ın şimali garbisinde Mezopotamya'nın müstahkem yerlerinden biri idi (ED. DULAURIER).

⁵⁶ Apılgarip ve Ligos, Pahlavuni ailesinden Vasak'ın oğulları idiler (ED. DULAURIER).

ran şehrinin öte tarafına çekilmiş bulunuyorlardı. Onlar, bu suretle Frankları, kendilerine yabancı olan bir memlekete sürüklemek istiyorlardı. Onlar, aynı zamanda Haran'da birçok pusu kurmuşlardı. Türklerin hilekâhlığını anlamış olan Frank kumandanları, geri çekilip müslüman topraklarında bulunan Şenav⁵⁷ metin kalesinin önünde karargâh kurdular ve kaleye karşı şiddetli hücumlarda bulundular. Bu esnada Tancrède, diğer kumandanların kendisine karşı besledikleri fena niyetleri haber alıp kendi askerlerini alarak Samosat'a çekildi ve Fırat'ın kıyısında durdu. Bunun üzerine bütün Frank askerleri onun arkasından gittiler. Urfalılar ile oraya kapanmış bulunan civar yerlerin halkı, kadın ve çocuklar da dahil oldukları halde hepsi dışarıya çıktılar ve Frankları takip ettiler.

İki Frank bu esnada kötü bir harekette bulundular. Bunlar, Memdud'un yanına gidip hristiyanlığı inkâr ettiler ve Memdud'a bütün Frank ordusunun kaçmakta olduğunu söylediler. Memdud, bunu duyunca onları takip etmiye başladı ve Urfa'dan Fırat nehrine kadar olan bütün yerlerin halkını kılıçtan geçirip yeryüzünü kana boyadı. Memdud, Fırat kıyısına gelip korkunç bir katliâm icra etti. Franklar nehrin öbür kıyısına geçmiş bulunuyorlardı. Memdud, koyun sürüleri gibi orada toplanmış olan hristiyanların üzerine ilâhî hiddeti o kadar şiddetle icra etti ki Fırat nehrinin suları kana boyandı. Karşı tarafa geçip kurtulmak için nehre atılan sayısız adam da boğulup telef oldu. Diğerleri kayıklara hücum ediyorlardı. Herkes hiçbir şeye bakmadan kayıklara koştuğu için beş altı kayak, adamla dolu olduğu halde battı. O gün bütün Urfa bölgesi ıssız bir virane haline geldi. Bu, eski âlimlerin: "Vay Abgar'ın milletine!" diye yazmış oldukları kehanete göre olmuştur. Fırat'ın karşı kıyısında bulunan Frank askerleri, hristiyanların bu akıbetini görüyorlar, fakat hiçbir yardımda bulunamadıkları için ağlıyorlardı. Memdud büyük zaferle Haran'a gitti. Oradan da sayısız esir ve ganimetle beraber kendi memleketine döndü.

⁵⁷ Şenav, Haran'ın şimali şarkisinde, üç saatlik yol uzaklığında bulunan müstahkem bir mevkidir. Bu eserin CCVI. faslında görüleceği veçhile o zaman bu kalenin sahibi olan Arap emirinin adı Mani idi ki Mateos bu ismi Mni olarak kaydetmiştir (ED. DULAURIER).

Şarkın büyük emîri Süleyman, emîr Balak'ı⁵⁸ tutup zincirle bağladı ve onu Taron'un Aidzyatz kalesinde hapsetti. Frank askerleri ise mahcup bir vaziyette oldukları halde her biri kendi mintikasına döndü. Çünkü onlar, hıristiyanları kurtarmak şöyle dursun, onların mahvına sebep olmuşlardı. Hazreti İsa'nın kahrâman askeri olan Tancrède, asker toplayıp Halep eyâletine gitti ve Tereb⁵⁹ denilen müstahkem şehre hücum etti. Tancrède, burasını günlerce muhasara altında tuttuktan sonra zaptetti, fakat kimseye bir fenalık yapmadı.

CCV.

Aynı yılda Türkler, Anavarza memleketine akın ettiler ve bu memleket ile Maraba'yı kâmilan yağma eylediler. Ruben'in oğlu Kostantin'in oğlu olan büyük Ermeni prensi Toros, İran askerlerinin çokluğundan dolayı muharebeye cesaret edemedi. Türkler, sayısız esir ve büyük miktarda ganimetle beraber kendi memleketlerine döndüler.

Bu yıl⁶⁰ kış mevsiminde, Vaspuragan eyâletinde büyük

⁵⁸ Artuk'un oğlu Behram'ın oğlu Nur-eddola Balak, önce Suruç kalesini elinde tutmuş bulunuyordu ki Baudoin bu kaleyi onun elinden almıştır. Balak, daha sonra Hicrî 517 (=1123) tarihinde, kendi amcazadesi olan Süleyman'ın elinden Haleb'i almıştır. O, ertesi sene Hassan adlı bir emîre ait olan Membic'i muhasara etmiştir. Guillaume de Tyr'in hikâye ettiğine (XIII, 11) göre bu şehir, Urfa kontu büyük Josselin'in topraklarının yakınında bulunduğu için Frank şefi, derhal Antakya'nın ve kendi devletin askerlerini alıp Membic'e doğru yürümüştür. Vukubulan şiddetli bir muharebede Balak, Josselin tarafından öldürüldü. Bu eserin CCXL. faslında Balak'ın ölümüne dair okuduğumuz hikâye, Guillaume de Tyr'inkinden büsbütün başka bir surette, fakat Arap müelliflerininkine uygun bir şekildedir.

Urfalı Mateos, "Şarkın büyük emîri" tâbiriyle Ahlat emîri Sukman el-Kutbi'yi ima etmiştir. Taron memleketiyle Balak'ın hapsedildiği Aidzyatz kalesi buna aittir (ED. DULAURIER).

⁵⁹ Athareb. Merasid el-ittıla'ya göre bu, Haleb'in takriben iki fersah şimalinde bulunan müstahkem bir mevki idi. Guillaume de Tyr (XII, 9, 10, 11, ve XIII, 15), bunu "Cerepum" şeklinde yazmıştır (ED. DULAURIER).

⁶⁰ Müellif, bu yıl demekle 559 (1110-1111) tarihini kastetmiştir. Müverrih Simbat ise bu vakayı, dört sene evvel yani 555 (1106-1107) tarihinde kaydetmiştir.

tahribat vukubuldu. Ermeni memleketinde, karanlık bir gecede, korkunç bir nişane belirdi. Gökün en yüksek bir yerinden bir ateş çıktı ve parlamaya başladı. Ateş Vaspuragan denizini⁶¹ vurdu ve deniz şiddetli bir gürültü çıkardı. Ateş karaya vurdu ve toprak ile sular şiddetle sarsıldı. Deniz kan rengini aldı ve ateş, girdapların yüzünü yardı. Sabahleyin deniz kıyısında, ölmüş balık yığınları görüldü. Bu sayısız balık leşlerinin fena kokusu her tarafı tuttu. Toprağın birçok yerinde korkunç uçurumların açılmış olduğu da görüldü.

CCVI.

560 (22 Şubat 1111-21 Şubat 1112) tarihinde Mamdud, büyük bir Türk ordusuyla beraber Tılguran⁶² kalesine karşı yürüdü. Şiddetli bir hücum neticesinde kale muhafızları, maruz kaldıkları tehlikeden dolayı kaleyi, ona teslim ettiler. O, kalede bulunan kırk Frankı kılıçtan geçirdi. Mamdud, Kotedil'i⁶³ de aldıktan sonra Şenav'a Arap emiri Mni (Mani) nin yanına gitti. O, oradan da Urfa eyâletinin Çolman⁶⁴ denilen kalcsine doğru yürüdü. Orada birçok kuvvetler onun etrafına toplandılar. Büyük bir emîr olan Ahmedil (Ahmet Yel)⁶⁵,

⁶¹ Yani, Van gölü. Bu göl, bazan eyâletin adıyla "Vaspuragan denizi" "Van gölü", "Ağtamar denizi" ve "Pıznuniatz denizi" diye yad edilmiştir. (ED. DULAURIER).

⁶² Thelgouran veya Choulkouran, arapçada da Tellkuran. Bu Mezopotamya'da, Amid'in iki günlük cenubunda müstahkem bir kasaba idi (ED. DULAURIER).

⁶³ Khodetil, Mezopotamya'da, Birecik'in altı saatlik cenubi şarkisinde bir kasaba idi. Bu yer bu gün bir harabe halindedir (ED. DULAURIER).

⁶⁴ Culman veya Colma Urfa'nın cenubi şarkisinde Araplarla meskûn bir köydür (ED. DULAURIER).

⁶⁵ Revadi Kürd kabilesinden olup Azerbaycan'ın Meraga şehrinin emîri olan Ahmet Yel ben-İbrahim ben Vahsuzan. Arap müverrihi İbn-Fırat'a nazaran (bk. Et. Quatrèmere, "Mémoire sur les Ismeliens", c. IV), bu emîr, H. 509 veya 510 (1115 veya 1116) tarihinde Batınîler veya Haşîşîler tarafından öldürülmüştür. İbn Cevzi ve Ebul-Mehasin, onun ölüm tarihini 508 (1114-1115) olarak göstermişlerdir (ED. DULAURIER).

Şark emîri Süleyman⁶⁶ ve Porsuk'un oğlu⁶⁷, birçok askerle beraber ona iltihak ettiler. Bunlar hep birden Urfa'ya karşı yürüdüler. Onlar orada birkaç gün kaldıktan sonra Suruç şehrine gittiler ve büyük Fırat nehrini geçip metin bir kale olan Tılbaşar'ın önüne geldiler. Cesur bir muharip olan Frank kontu Josselin, bu sırada kalede bulunuyordu. Çok büyük bir ordu halinde olan Türkler, yaptıkları şiddetli hücumlarla kaleyi çok iz'aç ettiler ise de bir şey elde edemediler. İran emîri Ahmadi (Ahmet Yel), Josselin'in kahramanlığının şöhretini eskiden beri duymuştu. Emîr, onunla dostluk aktetti ve onlar birbirine kardeş gibi bağlandılar. Mamdud, oradan çıkıp bütün İran askerleriyle beraber Antakya'ya karşı yürüdü ve Şizar (Şeyzar)⁶⁸ denilen mevkide durdu. Bunun üzerine Tancrède, derhal bütün Frankları etrafına topladı. Kudüs kralı Baudoin, Trabelus kontu Bertrand ve Urfa kontu Baudoin ona iltihak ettiler. İki ordu, Şeyzar'da birbirine rastladı, fakat muharebeye tutuşmadılar. Mamdud, gizlice çekilip kendi memleketine döndü, Franklar da salimen kendi yerlerine gittiler.

Bu zamanda Şark emîri Süleyman (Sukman), yolda aniden öldü. Bu ölüm Allah tarafından ona verilen bir ceza oldu. Çünkü o, Urfa eyâletinde büyük tahribat ve katliâm icra etmişti⁶⁹.

⁶⁶ Elimizde mevcut bulunan yazma nüshaların bazılarında "Sultan", bazılarında da "Süleyman" diye yazılıdır. Bunu, daha doğrusu Sukman okumalıdır. Çünkü katî olarak bilindiği veçhile Sukman el-Kutbi, burada mevzuubahs olan sefere iştirak etmiştir (ED. DULAURIER).

⁶⁷ Porsuk, Tuğrul Bey'in azatlısı ve Bağdad şahnesî olan eski Borsuk'un oğlu idi (Prof. M. HALİL YINANÇ).

⁶⁸ Şeyzar, Suriye'de, Asi nehri kıyısında Hama'nın şimali garbisinde bulunan bir şehirdir. Eski adı Larissa olan bu şehir, Guillaume de Tyr tarafından "Caesar", Nicêtas Choniates tarafından da "Sezer" diye kaydedilmiştir. Bugünkü adı Seicar'dır (ED. DULAURIER).

⁶⁹ İbn al-Ethir'e nazaran, Sukman el-Kutbi, H. 505 (10 Temmuz 1111-27 Haziran 1112) tarihinde müttefiki bulunan birçok emîrlerle beraber Haleb'e karşı yürüdüğü sırada, bu şehrin önünde hastalanmış ve geri dönerken Balis'te ölmüştür. Adamları, onu bir tabuta koyup memleketine götürdükleri sırada İlgazi'nin baskınına uğramışlardır. Bunun üzerine onlar tabutu aralarına alıp İlgazi'ye karşı geldiler, mütearrızı kaçırdılar ve onun götürmekte olduğu ganimeti elinden aldılar. Onlar, bundan sonra kendi memleketlerine döndüler (ED. DULAURIER).

CCVII.

Bu yıl içinde Aşot Bagratuni'nin oğlu Şahınşah Gagik'in dökülen masum kanının ilahî intikamı, büyük Ermeni prensi Toros'un eliyle alındı. Ermeni kralı Gagik'in katilleri, Toros zamanında Gidrosgavis kalesinde oturuyorlardı. Bu kale, metin istihkâmlarla çevrili olduğu halde çok yüksek bir şato idi. Mandale'nin her üç oğlu da henüz hayatta idiler. Bunlardan biri, Toros'la akrabalık peyda etmiş olup kaleyi ona vermediği vaadetmişti. Çünkü bu kale, Kapadokya'nın karşısında bulunan dağ civarında, Tzıgıncur (Bahklı su) denilen memleketin yakınında olup Toros'un topraklarının hududunda bulunuyordu. Bu yılda Ermeni prensi, az sayıda askerle beraber onlara bir dostluk ziyaretine gitti. Toros, kalenin yakınına geldiği zaman ziyaretini bildirmek üzere haber gönderdi. Bunun üzerine katil kardeşlerden biri, hediyeleri hamilen Toros'un yanına geldi. Toros ona hüsnükabul gösterdi ve iltifatta bulundu. O da prense, çok kıymetli bir bıçakla bir kat elbise taktım etti. Onlar ikisi de oturup yediler ve içtiler. Toros, sözü açarak: "Kaleyi bana vermeyi vaadetmişsiniz. Onu verin ve ona mukabil, bütün topraklarımın içinden istediğiniz yeri size vereyim" dedi. Fakat o, vermiş olduğu sözü inkâr edip: "Bu kaleyi bırakamayız, çünkü o, bize babamızdan kalmış yurttur" dedi. Toros, aldatılmış olduğunu anlayınca hediyeleri geri verdi ve hiddetle: "Haydi evine dön ve bu günden itibaren hepimiz benden sakınıyoruz" dedi. Allah katili⁷⁰ yerine döndü, Toros da güya kendi yerine avdet ediyor gibi harekette bulundu. Fakat katil adam gözden kaybolunca Toros askerleriyle beraber geri döndü ve geceleyin kalenin önüne geldi. Toros, piyade askerlerine pusu kurdurdu ve memlekete akın etmek üzere suvarileriyle beraber köylere doğru uzaklaştı. Sabah olunca kale muhafızları dışarı çıkıp pusuda olan askerlerle karşı karşıya geldiler. Onlar derhal kaçtılar. Bunun üzerine Toros'un askerleri, pusulardan çıkıp kalenin yokuşunu tırmanmağa başladılar. Bunu gören kale muhafızları kapıyı kapadılar, Toros'un askerleri de kapıyı dış

⁷⁰ Mateos, öldürülmüş kralın taktis edilip mukaddes bir şahıs olduğundan dolayı onları, hazreti İsa'yı öldürmüş olan Yahudilere benzetip "Allah katili" diye vasıflandırmıştır (ED. DULAURIER).

taraftan tuttular. Ermeni askerleri, aynı zamanda hücumla başlayıp kalenin damını ateşe verdiler. Kalede bulunanlar damın tutuştuğunu görünce diğer taraftaki kapıyı açarak kaçmağa başladılar. Toros'un askerleri, kaleyi zaptettiler, kaçanları da tuttular. Sonra gidip olan biteni Toros'a anlattılar. Buna son-derece sevinen Toros, Gondrosgavis kalesine geldi. Toros, kaleye girince önce onların hazinesini aradı, çünkü bütün memleketin altın ve gümüşü orada biriktirilmişti. Toros, Mandale oğullarına: "Ermeni kralı Gagik'in kılıcı ile esvaplarını bana getirin" dedi. Onlar da bu emre itaat ettiler. Toros ve bütün askerleri, bunları görünce ağladılar. Bundan sonra Toros, hazinelerinin yerini göstermelerini emretti. Fakat onlar bunu ısrarla reddettiler. Bunun üzerine Toros onların, işkenceye maruz tutulmalarını emretti. Kardeşlerden biri, Toros'un zabitlerine, kendisini, su dökmek üzere bir kayanın tepesine götürmelerini rica edip kendini uçurumdan aşağı attı ve feci bir surette öldü. Toros, kardeşlerden diğerini işkenceye maruz tuttuğu sırada o, küstahlıkla: "Sen bir Ermenisin, biz ise Romalı prensleriz. Bizi böyle işkenceye uğrattığın için Roma imparatoruna ne cevap vereceksin?" dedi. Toros bu sözlerden dolayı çok öfkelendi ve rengi değişti. Eline bir sopa alıp vahşi bir hayvan gibi onun üzerine atıldı ve: "Siz kimdiniz ki bir kahraman ve taktis edilmiş olan Ermenistan kralını öldürdünüz. Ermeni milletine siz ne cevap vereceksiniz? dedi." Toros, gözyaşları dökmekle beraber onu öldürünceye kadar şiddetle dövdü. Bundan sonra Toros, Ermeni kralı Gagik'in intikamını almış olduğundan dolayı Allaha şükretti. Çünkü kendi büyük babası olan Ruben, Gagik'in soyundandı. O, onların evini kâmilten soydu. Büyük bir hazine ile kıymetli kumaşlar, pek büyük çapta gümüş haçlar, altın ve gümüş tasvirler ele geçirdi ve bunları beraberine alarak Vahga kalesine götürdü. Toros, üç kardeşten sağ kalanını kendisiyle beraber götürdü, kaleye de kendi askerlerinden muhafızlar tâyin etti⁷¹.

⁷¹ Müverrih Sımbat'ın eserinde, aynı vakanın hikâyesinden sonra: "Kalenin sakinlerini de Paradis nehri kıyısında, bu gün Gragga denilen mevkiye yerleştirmiştir" ilâvesi vardır (Çeviren).

CCVIII.

561 (22 Şubat 1112-20 Şubat 1113) tarihinde kana susamış yırtıcı bir hayvan olan Mamdud, tekrar asker toplayıp Urfa şehrine karşı yürüdü. Şehir halkı, bunu hiç ummadığı için kaygısız bir halde idi. Fakat o, Sahmi ayının başlangıcında⁷², Paskalya yortusunun ertesi gününde aniden geldi. Mamdud, Gubin'e, oradan da bütün askeriyle beraber Urfa kapısının önüne yaklaştı. O, burada sekiz gün kaldıktan sonra Sasun dağının tepesine gitti ve oradan da kalenin yakınlarındaki St. Vıgayk ("Aziz Şehidler") mevkiine geldi. Hazreti İsa'nın kahramanı olan Josselin, yüz atlı ve o kadar da piyade askerle beraber gelip Suruç şehrine girdi. Bunun üzerine Türkler, 1,500 kişi oldukları halde, Eliya yortusunun cumartesi gününde⁷³ bu şehre taarruz ettiler. Josselin, Türklerin üzerine atılıp onlardan 150 kişiyi öldürdü ve şeflerinden beş kişiyi csir ettikten başka bütün ağırlıklarını ganimet olarak zaptetti. Bu akıbetten kurtulmuş olan diğer askerler de Urfa'ya Mamdud'un yanma iltica ettiler. Bu mağlûbiyeti haber alan Mamdud, askerlerini alıp Suruç şehrine Josselin'in üzerine yürüdü. Fakat Josselin, oradan gizlice uzaklaşıp Urfa şehrine girdi. Mamdud, yedi gün Suruç şehrinde kaldıktan sonra Urfa'ya karşı döndü. Bazı hâin adamlar, yolda onu karşılayıp: "Bize bir sadaka ver, biz de bu gün Urfa'yı sana teslim edelim" dediler. Mamdud, aklıktan dolayı ne yaptıklarının farkında olmıyan bu adamların istediklerini büyük bir memnunlukla verdi. Onlar da Mamdud'u beş adamla⁷⁴ beraber geceleyin Urfa'ya getirip bu çok nüfuslu şehri Türklere teslim ettiler. Onlar, şehrin şark tarafında bulunup diğer hepsinden en yüksek olan kuleyi onun eline verdiler. Yüz asker, bu kuleyi işgal etti, sonra diğer iki kuleyi de zaptettiler ve oralarda da asker yerleştirip çoğaldılar. Fakat hristiyanların mahvına razı olmıyan Allah, Frank kontu Josselin'i, mübeccel şehir olan Urfa'ya getirmiş bulunuyordu. Allahın kahraman kumandanı olan Josselin, Urfa kontu Baudoin'i ve diğer Frank askerlerini beraberine alıp Türklere karşı harp

⁷² 22 Nisan Pazartesi.

⁷³ 15 Haziran.

⁷⁴ Diğer bir nüshada: "10 kişi" (Çeviren).

etmek üzre surlara doğru koştu. O, kuleye o kadar şiddetli bir hücum yaptı ki, Türk askerlerini kâmilten oradan aşağı döktü. Bu suretle gerek kuleyi teslim etmiş olan adamlar, gerekse onu işgal edenler beraberce telef oldular. Urfa şehri, böylelikle o gün Josselin'in ve şehrin askerlerinin kahramanlığı saycesinde Türklerin elinden kurtuldu. Esasen çok öfkelenmiş bulunan kont Josselin, bazı tezviratçıların kötü sözlerinin tahrikiyle öldürmeler ve yakmalarla halkın içinden birçok masum adamların kanını akıttı. Fakat Allah bu işlere razı olmamıştı. Mamdud, şehrin muhasarasını kaldırıp Tilmuz'a⁷⁵ karşı yürüdü ve burasını zaptetti. Sonra da çok mahcup bir vaziyette olduğu halde Horasan'a döndü.

CCIX.

Aynı yılda Antakya kontu Tancrede, asker toplayıp Ermeni prensi Vasil'e karşı yürüdü. O, Raban'ı şiddetli bir hücumla Vasil'in elinden aldı. Sonra askerleriyle beraber Keysun'un üzerine yürüdü ve ovanın kenarında, Til'de membanın altında⁷⁶ durdu. Vasil de 5,000 kadar asker topladı, fakat onlar günlerce bu vaziyette durup hiçbir muharebe yapmadılar. Sonra aralarında sulh ve dostluk aktettiler. Tancrede, Raban'ı Vasil'e iade etti⁷⁷, Vasil de ona, Frankların elinden almış bulunduğu Hısnımansur bölgesi ile Torer'i⁷⁸ ve Urem'i⁷⁹ Tancrede'e verdi. Böylelikle Tancrede salimen kendi şehri olan Antakya'ya geri gitti.

⁷⁵ Re'sülayn ile Suruç arasında ve Re'sülayn'dan takriben on mil uzakta, bu gün harabe halinde bulunan eski bir şehir olan Thelmuzen. Bk. Merasid el-ittıla, Juynboll neşriyatı, c. I, s. 213 (ED. DULAURIER).

⁷⁶ Ermenicede "nerkev agin" (yani "çeşme altı") denilen bu kelimeler, Ed. Dulaurier tarafından bir ismi has telâkki edilmiş ve fransızca tercümesinde Nerkiag olarak geçirilmiştir.

⁷⁷ Metnin bu kısmı gerek Çamiçyan (c. III, s. 32, 33), gerekse Ed. Dulaurier başka türlü anlamışlardır. Bu müelliflere göre Vasil, Raban'ı Frankların elinden almış iken tekrar Tancrede'e iade etmiştir.

⁷⁸ Thourer, Hısnımansur civarında ve garp tarafında bulunan bir şehirdi (ED. DULAURIER).

⁷⁹ Urem, Fırat bölgesinin şimalinde bir şehirdi (ED. DULAURIER).

CCX.

Aynı yılın Arek ayının 24'ünde (12 Birinci Teşrin, cumartesi) büyük Ermeni prensi Goğ-Vasil öldü. Bu ölüm, bütün Ermeni milletini büyük bir matem içine düşürdü. Çünkü Ermeni ordusunun bakıyesi, Bagratuni ve Pahlavuni askerleri ve kral soyundan olan bütün prensler kendi zadegânıyla onun yanında toplanmışlardı ve şerefli bir hayat geçirmişe başlamışlardı. Ermeni katolikosluk makamı da onun toprakları içine nakledilmişti. Çünkü o, kendi kuvvetiyle birçok eyâletleri zaptetmiş olup bütün rahip, piskopos ve diğer ruhanîler onun etrafına toplanmış bulunuyorlar ve büyük sevinç içinde yaşıyorlardı. Ermeni prensi, Garmir-Vank manastırına defnedildi. Onun manevî babası ve günah çıkaran papazı bizzat Ermeni katolikosu Barseğ idi. Vasil'in cenaze merasimi dolayısıyla (manastıra) bin, "messe" ayinleri için yüzelliden fazla dahekan verildi ve birçok kurban kesildi. Tancrede'e, hediye olarak Vasil'in evinden büyük bir meblağ, kıymetli kumaşlar, at ve katırlar götürüldü. Vasil'in karısının tacı, Tancrede'in karısına verildi. Diğer prens ve şeflere de birçok hediyeler verildi. Fakirlere de birçok şeyler dağıtıldı. Vasil'in devleti, Vasil Dığa'ya verildi. Annesi tarafından Gamsaragan hanedanına mensup olan bu prens, sanki babasının koynunda büyümüş gibi Vasil'in evinde büyümüş ve tahsil görmüştü. Yirmibeş yaşında olan bu prens, bir arslanı andıran güzel, mahir ve cesur bir gençti. O, Vasil'in tahtına oturturuldu ve bütün ordu ona itaat etti. Çünkü o, âlicenaplığı ve cömertliği sayesinde herkesin sevgisini kazanmıştı. Katolikos Barseğ, umumî bir içtima aktedip hâkimiyeti kâmilan onun eline verdi. Ermeni milleti bundan dolayı büyük bir sevinç duydu.

CCXI.

Bu yılın Mareri ayının 18 inci gününde (5 Birinci Kânun, perşembe) en dindar prens olan Antakya kontu Tancrede, zehirle öldürüldü⁸⁰. O, aziz, dindar ve inayetli bir zat olup hi-

⁸⁰ Onikinci asra ait bir Ermeni kronograf olan Anili Samuel, Tancrede'in Antakya patriki tarafından zehirlenmiş olduğunu yazmıştır. Rodolf adını taşıyan bu patrik, 1141 tarihinde Antakya'da, Papanın mümessili Albe-

ristiyanlara çok iyi bakıyordu. O, herkese karşı mütevazı idi ve muhakemelerde adilâne hareket ederdi. Tancrède, Antakya'da öldü ve resûl Bedros ve Boğos (Piérre ve Paul) tarafından tesis edilmiş olan S. Bedros kilisesine defnedildi. Tancrède'in vasiyeti mucibince yerine, cesur bir muharip olan hemşirezadesi Roger⁸¹ geçirildi. Patrik ile Frank şefleri, onu Tancrède'in tahtına oturttular ve Antakya'yı ona tevdi ettiler.

Bu yıl içinde Vasil'in ordusuna mensup iki büyük şef olan Tigran ve Aplasat, Ruben soyundan olan Leon'un ülkesine⁸² girmiş olan Türk askerleri tarafından öldürüldüler.

CCXII.

562 (21 Şubat 1113-20 Şubat 1114) tarihinde İran aspasaları olan zalim emîr Mamed, muazzam bir ordunun başında olduğu halde Franklara karşı yürüdü ve bir müslüman şehri olan Kharan'a geldi. Urfa kontu Baudoin, bu sırada askerleriyle beraber Tılbazır şehrinde bulunuyordu. Frank milletinden bazı kötü dilli muzır insanlar, kontun yanına gelip: "Birçok insanlar birleşmiş ve Urfa şehrini Türklere teslim etmeye niyet etmişlerdir" dediler. Bu kötü niyetli tezviraçlara inanan kont, fena bir karar verip Suruç kontu Payen'i, halkı kâmilan şehirden dışarı çıkarmak vazifesiyle derhal Urfa'ya gönderdi. Bu kötü mil-

ric'in riyaseti altında kurulmuş olan bir meclis tarafından bu mevkiye seçilmiştir. Çamiçyan, bu cinayetin, Rodolf'a karşı yapılan ithamların başında geldiğini söylemiştir. Fakat Guillaume de Tyr, ithamların meyanında bu cinayeti zikretmemiştir. Ebû'l-feda, H. 506 (=1112-1113) yılına ait vakalar meyanında, Ermeni Vasil'in öldüğünü ve Antakya senyörünün de onun topraklarını işgal etmeye gittiği sırada yolda öldüğünü ve yerine Roger ("Sirocal")'ın geçmiş olduğunu söylemiştir (ED. DULAURIER).

⁸¹ Roger, Tancrède'in kuzeni olan Richard de Principat'nın oğlu idi. O, Boemond'un oğlu reşit oluncaya kadar Antakya hükümetini idare etmiştir. Bk. Guillaume de Tyr, XI, 18, 22; Du Cange, "Alexiade, Stemna ducum Apuliae et regum Siciliae ex familia normanica" (ED. DULAURIER).

⁸² Leon I, Ruben'in oğlu Kostantin'in oğlu ve Toros'un kardeşi idi. Toros öldüğü vakit çocuğu olmadığı için, Leon, 1129 tarihinde ona halef olmuştur. Mateos, "Leon'un ülkesi" tâbiriyle, Haçlılar devrinde bazan "Leon'un oğlunun memleketi" veya "Leon'un krallığı" tesmiye edilen Kilikya'yı kast etmiştir. Bk. İbn al-Ethir, 'ad, annum" 505 ve d'Anivelle, "Géogr. anc.", c. II, s. 95 (ED. DULAURIER).

let, o gün, ellerinde kılıç olduğu halde şhrin bütün halkını tard edip kâmilten imha etmek kararını verdiler. Franklar, böylelikle hiçbir kabahat işlememiş olan masum insanların kanını akıtacaklardı. Çünkü onlar, kendi kötü yüreklerine göre kendilerinden olmıyan bütün insanları fena biliyorlardı.

Sahmi ayının 20'sine tesadüf eden pazar günü, yemek vak-tinde Urfâ şehri müthiş bir akıbete uğradı. Baba oğlunu, oğul da babasını inkâr etti. Şehir, haykırış ve figanlarla doldu ve her bir ev matem içine düştü. Çünkü onlar (yani Franklar), halkı cvlerinden tardettiler ve evlerde kalanların yakılması emrini verdiler. Şehirde 80 kişiden başka kimse kalmadı. Akşamleyin S. Toros kilisesine iltica etmiş olan bu insanlar, kalede askerlerin muhafazası ve nezareti altına konuldular. O gün, Urfâ için bir felâket günü oldu. Bunlara şahit olan her bir adam, şhrin akıbeti için ağladı, çünkü Frankların yapmadığı fenalık kalmamıştı. İşte bu zamanda, ilk peygamberlerin "Vay Abgar'ın milletine" diye söylemiş oldukları sözler hakikat oldu. Tard edilen halk Samusat şehrine gitti ve başkent Urfâ ıssız kaldı. Vaktiyle insanların annesi olan ve muhtelif taraflardan gelen karmakarışık kitleleri ve bu arada dilenci gibi gelen Frankları ilk olarak haçla karşılayıp sinesinde toplıyan bu şehir, şimdi dul kalmış zavallı bir kadın gibi yalnız oturuyordu. İşte onlar (yani Franklar) onun, kendilerine yapmış olduğu iyiliklerin karşılığı olarak onu, en kötü muamelelere maruz tuttular ve hıristiyanlara bu fenalığı reva gördüler.

CCXIII.

Bu zamanda Kharan'da bulunan Türk ordusu, Fırat nehrini geçerek Kudüs kralı ve Frank milletine karşı harp etmek üzere bütün mevcudu ile Kudüs'e karşı yürüdü. Mamedud'un Kudüs kapılarına kadar ilerlemiş olduğunu duyan Baudoin, Urfâ halkına yapmış olduğu haksız muameleden dolayı çok mahcup oldu. O, halkın kendi yerlerine iâde edilmesi için emir gönderdi ve üç gün içinde herkes kendi evine dönmüş oldu.

Bu esnada müslüman askerleri, Taberiye denizi yakınında bulunan Tapar (Tibériade) şehri önünde karargâh kurdular. Kudüs kralı, Artakya'ya haber gönderip büyük Frank

kontu Roger'i ve bütün Frank askerleriyle beraber Saint-Gilles'in oğlu⁸³ olan Trabulus kontunu yardıma çağırdı. Bunlar hepsi de bu dâvete icabet ettiler. Fakat Kudüs askerleri, böbürlenerek zafer şerefini Antakyahlara kaptırmamak havesiyle Türklerle karşı yürümek hususunda acele ettiler. Onların bu gururlarından hoşlanmayan Allah, onları mahcup bir vaziyet içine düşürdü. İki taraf birbiriyle çarpıştığı sırada Türkler, Frankları yenip firara mecbur kıldılar ve onların başlıca reislerini öldürdüler. Frankların piyade kuvveti kâmilten telef oldu. Türk ordusundan çok cesur bir adam, Kudüs kralının arkasından yetişip demir topuzunu onun sırtına indirdi. Fakat kral, Allahın yardımıyla bu darbeden kurtuldu. Çünkü tam bu sırada Antakya ve Trabulus askerleri yetiştiler. Antakya kontu Roger, bu vaziyeti görünce bir arslan gibi gürleyip Türklerin üzerine atıldı, onları firara mecbur kıldı ve Kudüs kralını askerleriyle birlikte kurtardı. Bunun üzerine Türkler, dağın bir tarafına çekildiler ve muharebe nihayet buldu. Mamdud, birkaç gün orada kaldıktan sonra Dımeşk şehrine döndü, Frank ordularının her bir kısmı da kendi şehirlerine gittiler⁸⁴.

⁸³ Urfalı Mateos'un burada zikrettiği Trabulus kontu, Bertrand'ın oğlu ve Raymond de Saint-Gilles'in torunu olan Pons'tur. Binaenaleyh onun için Saint-Gilles'in oğlu demesi yanlıştır. Bertrand, 1112 tarihinde ölmüştü. Pons, Fransa kralı Filip I. nin kızı olan Tancrède'in dul karısı ile evlenmişti. Bk. Guillaume de Tyr, IX, 18 (*ED. DULAURIER*).

⁸⁴ Ebû'l-farac'a nazaran Mevdud'un emri altında 7,000 suvari vardı, halbuki Baudoin ile Josselin'in elinde 2,000 piyade ve az sayıda suvari askeri bulunuyordu. Mevdud, Taberiye gölü yakınında onlara hücum edip onların 130 kadar piyade askerini öldürdü. Bu esnada Saint-Gilles'in Trabulus'tan gelen torunu ile Antakya'dan gelen Roger, hristiyanların yardımına koşular. Franklar, Arapların karşısında bulunan dağa çıktılar. İki ordu 26 gün hiçbir hareket yapmayıp orada kaldı. Sonra Franklar, Erdun'a doğru gittiler. Kendi şehirlerinden uzaklaşmış bulunan Araplar da iase sıkıntısından dolayı çekilmeğe mecbur kıldılar ve Dımeşk'a doğru gittiler.

İbn al-Ethir ile Ebû'l-feda'ya nazaran bu yılda (H. 507) Franklara taarruz eden müslüman ordusunun başında Musûl emiri Mevdud, Sincar emiri Temerek, İlgazi'nin oğlu Ayaz ve Dımeşk emiri Tuğtekin bulunuyorlardı. Hristiyanların başında da Kudüs Kırâlı Baudoin, Josselin ve diğer şefler vardı. Muharebe 13 Muharrem (30 Haziran 1123) tarihinde Taberiye yakınında vukubulmuştur. Muzafferiyet kazanan müslümanlar Rebiülevvel ayında (Eylül-Birinci Teşrin) Dımeşk'a döndüler.

Emîr Mamdud, Dımışk şehrinde bulunduğu esnada şehrin emîri olan Tuğ-Tiğin (Tuğtekin) i ortadan kaldırıp şehri kendisi zaptetmiye karar verdi. Onun bu hâin düşüncelerinden haberdar olan Tuğtekin, idama mahkûm edilmiş bulunan bir İranlıyı hapisten çıkardı ve ona, Memdud'u öldürdüğü takdirde kendisini affedeceğini vaadetti. O, İranlıya, aynı zamanda 500 dahekan verdi. Mamdud camiden çıktığı vakit avluda kırmızı sütunun önünde durmakta iken İranlı ona yaklaşp bıçağını onun sol tarafına sapladı. Mamdud derhal öldü, İranlı da olduğu yerde feci bir surette öldürüldü. Mamdud'un askerleri firar edip İran'a döndüler⁸⁵.

CCIV.

Bu yılda, Dire ayının bir perşembe gününde⁸⁶ katolikos Barseğ, meşum bir kazanın neticesinde öldü. O, bir gün Behesni⁸⁷ hudutlarında, Vardaher denilen köyde, kendi şakirtleri, papazlar ve piskoposlarla beraber bir damın üzerine çıkıp dua etmekte iken ev aniden çöktü. Bu vakada senyör Bedros'dan başka kimseye bir şey olmadı. Katolikos evin duvarına çarptı ve kaburga kemiği kırıldı. Katolikos kendisini Şu-

Guillaume de Tyr (XI, 19), Urfalı Mateos'la müttefikken, Kudüs kralının, müttefiklerini beklemeden sabırsızlık gösterdiğinden dolayı mağlûp olduğunu yazmıştır (*ED. DULAURIER*).

⁸⁵ İbn al-Ethir, Ebû'l-feda ve İbn-Khallikân'a nazaran Mevdud, Dımışk'ın büyük camiinden çıktığı sırada bir Batınî tarafından öldürülmüştür. Bu vaka, Rebiülâhır ayının 12 sine (21 Eylül 1113) tesadüf eden cuma günü olmuştur. Katil derhal öldürülmüştür. Onun hüviyetini tespit etmek için başını kesmişlerse de kimse onu tanıyamamıştır. Urfalı Mateos, Mevdud'un Tuğtekin tarafından rüşvetle kandırılmış bir adamın eliyle öldürdüğünü söylemekle Guillaume de Tyr'e (XI, 19) uymaktadır (*ED. DULAUREIR*).

⁸⁶ Bu yılın Dire ayı, 22 Mayıs ile 20 Haziran arasına düşmüştür. Bu senenin pazar günlerinin işareti E harfi olduğuna göre perşembe günü Mayısın 22 ve 29 uncu ve Haziranın 5, 12 ve 19 uncu günlerine tesadüf etmiştir. Barseğ (Bazil) in bunlardan hangi gün içinde ölmüş olduğunu tespit etmek imkân haricindedir (*ED. DULAURIER*).

⁸⁷ Behesni veya Behesdin, Fırat mıntakasında, Ayıntab'ın iki günlük şimali garbisinde Raban ile Hısnımansur arasında müstahkem bir mevki idi. Çamiçyan (c. III, s. 35), Katolikos Barseğ'in geçirmiş olduğu kazayı naklederken onun belkemiğinin kırıldığını söylemiştir (*ED. DULAURIER*).

ğır⁸⁸ manastırına naklettirdi ve ancak üç gün yaşayabildi. O ölmeden evvel katolikosluk makamını ve baş örtüsünü, Apirat'ın oğlu ve senyör Vahram'ın hemşirezadesi olan Grigoris'e⁸⁹ verdi. Katolikos Barseğ, büyük bir cenaze töreniyle Şuğır'da katolikoslara ait türbeye defnedildi⁹⁰.

CCXV.

Bu yılda Apirat'ın oğlu olan senyör Grigoris, Ermeni katolikosluk tahtına çıktı. O, Vasak Pahlavuni'nin oğlu Grigor Magistros'un soyundan idi. Katolikos Barseğ'in ölümünden sonra piskoposlarla diğer ruhaniler, Keysun yakınında bulunan Garmir-Vank manastırında içtima edip Mukaddes Ryh'un iradesi mucibince piskopos Grigoris'i Ermeni katolikosu olarak taktis ettiler. O, katolikos olduğu vakit henüz çok gençti ve daha sakalı bile çıkmamıştı. O, uzun boylu, güzel çehreli ve mütevazî karakterli bir şahıstı.

CCXVI.

563 (21 Şubat 1114-20 Şubat 1115) tarihinde Melikşah'ın oğlu İran Sultanı Tatar, asker topladı ve Pursuk⁹¹ adlı büyük

⁸⁸ Şuğır, Maraş'la Sis arasında, Maraş'tan iki günlük yol uzakta, Karadağ (Amanos) manastırlarından biri idi. Şuğır'ın taştan yapılmış olan eski kilisesi bugün hâlâ mevcuttur. (Bk. İncicyan, "Yeni Ermenistan", s. 376.) Bu manastır, St. Basil'in nizamnamesine tâbi olduğu için "Basilien manastırı" tesmiye ediliyordu (*ED. DULAURIER*).

⁸⁹ Grégoire III, Rumkale müstahkem mevkiini küçük Josselin'in dul karısından alıp katolikosluk merkezi yapmıştır. Katolikosluk makamı, kalenin Mısırlılar tarafından zaptedildiği 1293 senesine kadar orada kalmıştır. III. Grégoire, Vardan'a göre 617 (8 Şubat 1168-6 Şubat 1169) tarihinde ölmüştür (*ED. DULAURIER*).

⁹⁰ Müverrih Vardan'a nazaran (Türkçe tercümesinde s. 192), katolikos Barseğ, Grigoris'i taktis etmek için piskoposlarla manastır rahiplerini Vartavar yortusunda içtimaya çağırmıştır. "Katolikos, Şuğır tesmiye edilen manastırda bir tuzağın içine düştü. Orada yapılmakta olan bir evin içinde yukarı çıkarılan bir direk katolikosun üzerine düştü ve onu ağır surette yaraladı. Katolikos ancak beş gün yaşayabildi ve Grigoris'i taktis ettikten sonra 1115 tarihinde öldü".

⁹¹ Kasımü'd-devle Seyfü'd-din tesmiye edilen Ebu Said Aksungur el-Pursukî el-Gazi, bu eserin CCVI. faslının 6 numaralı haşiyesinde bahsedilen iki Pursuk'tan birincisinin, yani Baba Pursuk'un azat edilmiş bir kölesi idi.

emîri bu orduya aspasalar tâyin etti. Bu zat, Sultanın henüz pek genç olan oğlunu⁹² da beraberine alıp bu muazzam ordu ile birlikte Urfa'ya karşı yürüdü. O, Sahmi ayının 24 ü olan cuma günü⁹³, Urfa'nın kapısının önüne geldi ve otuz gün kadar şiddetli hücumlarda bulundu. O, sonra Fırat nehrine doğru gidip nehir kıyısındaki bölgeyi kâmilten tahrip etti. Oradan da aynı nehrin kıyısında bulunan Bir (Birecik) şehrine karşı yürüdü. Fırat'ın öbür kıyısında bulunan bütün Frank askerleri toplandılar. Her iki taraf birbirleriyle çarpışmağa cesaret edemediler. Pursuk tekrar Urfa'ya doğru yürüdü ve oradan bir müslüman şehir olan Nisib'e gitti. Emîr Gazi (İlgazi) ile Balak, askerlerini toplayıp şiddetli bir muharebe ile onu yendiler ve firara mecbur kıldılar. Onlar, Sultanın oğlunu esir ettiler, sonra da serbest bıraktılar.

CCXVII.

Aynı yılda biz mahlûklar, Allahın gazabına uğradık. Çünkü Allah her şeye muktedir olan kuvvetiyle öfkeli bakışlarını mahlûklarına çevirdi. Zira bütün insan oğulları, Peygamberin: "Bu zamanda, adâleti icra eden ne bir prens, ne bir peygamber ve ne de bir şef vardır"⁹⁴ demiş olduğu üzre, doğru yoldan sapmış bulunuyorlardı. İşte herkes bu suretle günah yollarını tercih edip Allahın bütün emir ve tenbihlerinden nefret ettiler. Çünkü gerek prensler, kumandanlar, halk adamları, reisler ve gerekse ruhanîler Allahın yolunda sabit kalma-

Sultan Muhammed, onu, Mevdud'un ölümünden sonra onun yerine Mustûl emîri tâyin etmişti. Porsuki, bu mevkiyi 509 (1115-1116) tarihine kadar muhafaza etmiştir. Bu tarihten sonra yerine emîr Cuyuş Beg geçmiş, kendisi de malikâne olarak verilmiş olan Rahbe'ye çekilmiştir. Sultan, 512 (1118-1119) tarihinde onu Bağdad'a vali tâyin etmiş, daha sonra da 515 (1121-1122) tarihinde, Musûl emaretini, —Cezire-i İbn Ömer ve Sincar gibi— ona tâbi yerlerle beraber mumaleyhe vermiştir. (Bk. Ebû'l-feda, c. III, s. 482, 388, 392 ve 410.) Albert d'Aix, onu "Burgoldus", Guillaume de Tyr de "Borsequinus" şekilleriyle zikr etmişlerdir (ED. DULAURIER).

⁹² Bu, Gıyaseddin Masud'dur. İbn al-Ethir ile İbn Cevzi, Mateos'la müttefiken, onun bu sefer esnasında muazzam bir orduyla birlikte Porsuki ile beraber olduğunu söylemişlerdir (ED. DULAURIER).

⁹³ 15 Mayıs. Bu tarih, İbn al-Ethir'in vermiş olduğu 508 Zilhicce (Mayıs, 1114) ile uymaktadır (ED. DULAURIER).

⁹⁴ Ermiya, XXXIII, 32.

yıp cismanî şehvete kapıldılar. Allah bu işleri günah saydı ve Peygamberin: “O yere nazar eyler ve sarsıtır. Allah öfkeli nazarlarla mahlûklarına baktı ve onlar ilâhî kuvvetin korkusundan yere serildiler”⁹⁵ diye söylemiş olduğu sözler bu zamanda bir hakikat oldu. Vaka şu suretle ceryan etti: Mareri ayının 12 sine tesadüf eden pazar günü, Haç yortusunda⁹⁶ korkunç bir nişane belirdi. Bunun gibi ilâhî gazap ne geçmişte ne de bizim zamanımızda görülmüş ve işitilmiş ve ne de kitaplarda okunmuştu. Derin bir uykuya dalmış bulunduğumuz bir sırada aniden müthiş bir gürültü koptu ve bütün dünya sarsıldı. Yeryüzü şiddetle titredi, kayalar yarıldı ve tepeler çatladı. Dağlarla tepeler şiddetle çınladı. Onlar canlı hayvanlar gibi ses çıkardılar. Dağların sesi, kulaklarda bir ordunun çıkardığı gürültüyü andırıyordu. Mahlûklar, Allahın gazabı altında şaşkın bir vaziyet içine düşmüş olup dalgalı bir deniz gibi titriyorlar ve çalkalanıyorlardı. Çünkü bütün ova ve dağlar sanki bakırdan imiş gibi çınladılar ve ağaçlar gibi sallandılar. İnsanlar ağır hastalar gibi inliyorlardı. Yeryüzünden, dehşete kapılmış ümitsiz bir firarî gibi figan ve haykırış sesleri yükseliyordu. Bu sesler, zelzeleden sonra da geceleyin bir saat kadar işitiliyordu. Bu felâket esnasında herkes kendi hayatından ümidini kesti ve kıyamet gününün geldiğini zannetti. Çünkü tam bir kıyamet gününü andıran bir hal vardı. Gün pazar, makam “var”⁹⁷ ve kamer de eksilmekte olduğundan, her şey kıyamet gününü andırıyordu. Bundan dolayı, herkes yeis içine düşmüş ve ölü haline gelmişti. O gece birçok şehir ve bölgeler harap oldu. Harap olan yerler kâmilten Franklara aitti. Diğer bölgelerde ve müslümanlara ait bulunan yerlerde hiçbir zarar

⁹⁵ Mezamir, CIII, 32.

⁹⁶ St. André yortusunun arifesi olan 29 İkinci Teşrin. Mateos burada “Haç yortusu” demekle bir hata yapmıştır. Bk. Ed. Dulaurier, “Chronol. armén.”, c. I, kısım 2, “Anthol. chronol.”, n. LXV. (ED. DULAURIER).

⁹⁷ “Var”, Ermeni musikisinin sekiz perdesinden biridir. Kilise ayinlerinde okunacak kasidelerin makamları bu sekiz perde üzerinden her gün için ayrı ayrı tespit edilmiştir. Hazin bir mahiyette olan “var” makamı ile pazar günü ve kamerin sonu bir araya gelmiş olup müellifimizin naklettiği felâketli vakaya dair halkın beslediği bâtıl itikad izah olunabilir (ED. DULAURIER).

vukua gelmedi. O gece, Samusat, Hısnımansur, Keysun, Raban ve Maraş şehirleri harap oldu. Maraş'ın akıbeti o kadar feci olmuştur ki takriben 40,000 insan telef oldu. Bu, çok nüfuslu bir şehirdi ve bu felâketten hiç kimse kurtulamamıştı. Sis şehrinde de aynı şey vukubuldu ve sayısız insan öldü. Birçok manastır ve köy harap oldu ve onbinlerce erkek ve kadın telef oldu. Karadağ'da bulunan meşhur Basilien manastırında, aziz Ermeni ruhanîleri, yeni yapılan bir kiliseyi taktis etmek üzere toplanmış bulunuyorlardı. Bunlar ayın icra ettikleri sırada kilise onların üzerlerine yıkıldı ve otuz ruhanî ile iki vardabet, enkaz altında şehid oldu. Onların cesetleri bu güne kadar orada kalmıştır. Maraş yakınında bulunup Hesuantz (Jésuéens)⁹⁸ denilen büyük manastırda da aynı şey vukubuldu. Bu manastır yıkıldı ve bütün rahipler enkaz altında kaldı. Zelzele durduktan sonra kar yağmağa başladı ve yer yüzü karla kaplandı. Maşgvor⁹⁹ denilen meşhur Ermeni rahibi Grigor orada şehid oldu. Böylelikle birçok hıristiyanlar müthiş bir akıbete maruz kaldılar. Bu, onların günahları yüzünden olmuştur. Çünkü bunların her biri, Allahın çizmiş olduğu yolu terk edip yanlış yollara girmiş, Mukaddes kitaplarda yazılı olan tenbihlerden yüz çevirmiş ve çılgınca hareketlerde bulunmuşlardı. Onlar, hazreti Nuh zamanında, telef oluncaya kadar sırf yiyip içmekle vakit geçiren insanlar gibi hareket ettiler ve işte nihayet Allahın gazabına uğradılar ve işledikleri büyük günahlar yüzünden telef oldular.

CCXVIII*

* Tercümesine lüzüm görmediğim bu fasılda, Vaspuragan'ın Analür köyünden Meğrik adlı faziletli bir rahibin hayatından, ölümünden ve Anabarze bölgesinde prens Toros'un yapmış olduğu Drazarg manastırına defnedilmesinden bahsedilmektedir (Çeviren).

⁹⁸ Müverrih Sımbat, Ermeni kralı Leon I.'in tetvic töreninde hazır bulunan ruhanî mümessillerle baronların listesinde Antakya başpiskoposu ve Jésuséens manastırı rahibi Joseph'i de zikretmiştir (ED. DULAURIER).

⁹⁹ Maşgevor ("derili"), Kilikya manastırlarından birinin adıdır. Bu ad, aynı manastıra mensup olan rahiplerin hayvan derisinden yapılmış elbise giydiklerinden ileri gelmiş olsa gerektir (ED. DULAURIER).

CCXIX.

564 (21 Şubat 1115-20 Şubat 1116) tarihinde müslümanların büyük bir şehri olan Amid'de korkunç bir nişane belirdi. Bu milletin yapmakta olduğu kötü ve menfur işlerin çoğalmasından dolayı onların büyük caminin üzerine geceleyin gökten ateş düştü. Ateş o kadar kıızıştı ki duvar taşları odun gibi yandı. Şehrin bütün erkekleri oraya koştular, fakat bu sönmez ateşi bastıramadılar. Ateş, bilâkis git gide daha çok alevlendi ve göklere yükseldi. Ateş, müslümanların bu mabedini kâmilten kül etti. İşte Ermeni kralı Tigran'ın inşa etmiş olduğu Amid şehrinde bu vaka olmuştur.

CCXX.

Aynı yılda İran aspasaları Pursuk tekrar asker toplayıp Urfa üzerine geldi. O, birkaç gün kaldıktan sonra Fırat nehrini geçerek Halep şehrine gitti. O, oradan da hareket edip bir müslüman şehir olan Şizar (Şeyzar) ı Arapların elinden aldı. Sonra da Tılbaşar ile bütün Antakya bölgesini tahrip etmiye karar verdi. Bunun üzerine bütün Franklar, Antakya'da kont Roger'in etrafına toplandılar. Kudüs krah ve Urfa kontu Bau-doin de gelip Şeyzar bölgesinde birleştiler. Aynı zamanda Artuk'un oğlu olan kuvvetli İran emîri İlgazi, büyük bir kuvvetin başında olduğu halde Roger'in yanına geldi. Çünkü İlgazi, Pursuk'un koyu bir düşmanı idi¹⁰⁰. Dımışk emîri olan Tuğte-

¹⁰⁰ Urfalı Mateos burada Pursuk b. Pursuk'u Aksungur el-Pursuki ile karıştırmıştır.

İbn al-Ethir ve İbn Cevzi'ye göre, Sultan Muhammed Musûl valiliğini Aksungur el-Pursuki'ye tevdi ettikten sonra ona, Franklara karşı yürütmek emrini vermiştir. Aksungur, civar emirleri yardıma çağırılmış olup İlgazi de oğlu Ayaz'ı küçük bir kuvvetle yardıma göndermiştir. Bundan memnun olmıyan Aksungur, İlgazi'nin askerlerini soymuş ve oğlunu da esir etmiştir. Bunun üzerine İlgazi, kardeşi Sukman'ın oğlu olan emir Rukned-dola Davud ile birleşip birçok Türkmenlerle beraber Aksungur'a karşı yürütmüş, Khabur nehri yakınında onunla çarpışmış ve onu firara mecbur kılmıştır. Ayaz bu esnada kurtarılmıştır. Kumandanının bu hezimetini haber alan Sultan Muhammed, Pursuk b. Pursuki'yi İlgazi'ye karşı sevk etmiştir. Bundan büyük bir korku içine düşen İlgazi, Tuğtekin'den yardım dilemek üzere Dımışk'a gitti. Çünkü Tuğtekin, Mevdud'u öldürtmekle alenen itham edilmekte idi. Bundan dolayı o, Sultanla bozuşmuş bulunuyordu. Bu iki emir, bu şerait altında birleşmiş ve Franklarla ittifak aktetmişlerdir (ED. DULAURIER).

kin de oraya geldi. Bunlar Franklarla birleşip şiddetli yeminle onlarla dostluk ve ittifak aktettiler. Halep emîri¹⁰¹ de Frank askerleriyle ittifak etti. Müslüman ve Frank orduları dört ay karşı karşıya durdular, fakat Türk ordusu muharebeye çıkmağa cesaret edemedi. Nihayet Pursuk, Frankları aldatıp gizlice geri gitti. Pursuk'un firar ettiği haberi duyulunca Kudüs kralı, Trabulus kontu, emîr İlğazi, Tuğtekin ve Halep emîri her biri kendi yerlerine döndüler. Pursuk, Frank askerlerinin gittiğini haber alınca bütün bölgeyi tahrip ve yağma etmek üzere Antakya'ya karşı yürüdü. Bunu duyan Urfa kontu Antakya'ya geri geldi ve Roger'i 700 suvariyle beraber yanına alıp Halep bölgesine Pursuk'un üzerine yürüdü. Ani bir hücumla onu katî bir mağlûbiyete uğrattı ve firara mecbur kıldı. Franklar, onların ilcigelen şeflerini esir ettiler ve karargâhlarını talan edip sayısız ganimet ele geçirdiler. Bu akıbetten kurtulmuş olan Türkler mahcup bir halde geri gittiler.

CCXXI.

Aynı yılda Urfa kontu Baudoin, büyük Ermeni prensi Vasil'e (Dığa) karşı harp açtı.

CCXXII.

Bu yıl içinde Baudoin, ordusuyla beraber metin ve müstahkem bir şehir olan Raban'a karşı yürüdü. O, uzun bir zaman hücumlarda bulundu ve şehri sıkı bir muhasara altında tuttu ise de bir şey yapamadı.

¹⁰¹ Bu emîrin adı Lulu idi. Bir haremağası olan bu şahıs, Rıdvan'ın Hicrî 508 (= 1113-1114) tarihinde vukubulan ölümünden sonra onun Taceddola Alpaslan el-Ahras veya Dilsiz adlı oğlunun namına bu şehrin hükümetini eline almıştı. Çünkü Antakya emîri Yağısıyan'ın bir kızından doğmuş olan bu çocuk henüz 16 yaşında idi. Ertesi sene genç prens, Halep kalesinin içindeki kendi zabıtları tarafından öldürüldü. Lulu, onun yerine, Rıdvan'ın diğer bir oğlu olan Sultan-Şah'ı geçirmiştir. Lulu, İran Sultanı Muhammedin, Pursuk b. Pursuki'nin kumandası altında Suriye'ye büyük bir ordu sevkettiğini duyunca Haleb'i kendi elinden alacaklarından korkarak Tuğtekin'in tarafına geçti, Ebû'l-feda, "Ann. c. III, s. 380, 386; Ebû'l-farac, "Chron. syr" s. 298-299 (ED. DULAURIER).

CCXXIII.

Vasil Dıĝa, Ruben'in oĝlu Kostantin'in oĝlu ve Toros'un kardeşi olan büyük Ermeni prensi Leon'un¹⁰² yanma gidip onun kızıyla evlendi. Bu sırada Leon'un kardeşi Toros, Vasil-Dıĝa'yı hilekârlıkla yanına çağırdı ve onu tutup Urfa kontu Baudoin'e teslim etti. Baudoin, cesur bir muharip olan bu adamı işkenceye maruz kılıp bütün topraklarını elinden aldı ve bu suretle oradaki Ermeni hâkimiyetini kaldırmış oldu. Vasil, kaynatası Leon'un yanına döndü, oradan da İstanbul'a gitti. Roma imparatoru ona ve maiyetinde bulunan askerlere büyük hüsnükabul ve iltifat gösterdi.

CCXXIV.

566 (20 Şubat 1117-19 Şubat 1118) tarihinde Urfa kontu Baudoin (Du Bourg), asker topladı ve Suruç kontu ile birlikte

¹⁰² I. Leon, Rubenien prenslerinin en meşhuru ve aynı zamanda hâkimiyet ve hayatının akıbeti bakımından en bedbahtı olmuştur. Leon I, Misis şehrini Greklerin elinden aldıktan sonra Tarsus'a kadar ilerlemiş, askerleriyle beraber Kilikya'yı baştan başa kat'etmiş ve babası Kostantin'in elinden alınmış olan şehirleri geri almıştır. O, bu muvaffakiyetleri üzerine büyük şöret kazanmış ve Haçlılar tarafından birçok vesilelerle takdir edilmiştir. Leon'un dostu olan Antakya kontu Roger'in ölümünden sonra bunun halefi Raymond de Poitiers, onu kıskanıp topraklarını ve hâkimiyetini elinden almak için bir plân tanzim etti. Raymond de Poitiers, bu plânını muharebe ile tatbik etmiye cesaret edemeyip Keysun ve Maraş kontu Baudoin ile anlaştı. Bu da Leon'u, Raymond'u ziyaret etmiye davet etti. Raymond, Ermeni reisini tutup bir kaleye hapsetti. Leon, iki ay hapiste kaldıktan sonra Misis ve Adana şehirlerini Raymond'a vermiye, fideye olarak da 80,000 dakekan tediye etmiye ve bir oĝlunu da rehine olarak göndermeye razı oldu. O, bu şerait içinde serbest bırakıldı. Leon, zincirden kurtulur kurtulmaz, terk etmiş olduĝu şehirleri tekrar zaptetti ve komşu Lâtin prenslerini öyle bir hizmete uğrattı ki onlar Kudüs kralı Foulques'i yardıma çağırarak mecburiyetinde kaldılar. İki taraf Kilikya hudutlarında muharebeye tutuştular. Fakat Haçlıların Leon'a karşı sarfettikleri bütün gayretler boşa çıktı. Onlar ona oĝlunu iade etmiye ve rehineler vermiye mecbur oldular. Franklar, Leon'un hemşiresi ile evlenmiş bulunan Büyük Josselin'in tavassut etmesini rica ettiler. O, iki tarafı barıştırdı. Leon, Grekleri de birçok muharebelerde yenmiş ve onlardan daha bazı müstahkem yerler de almıştır. Bk. Çamiçyan, c. III, s. 50-51.

I. Leon'un imparator Jan Komnen tarafından esir edilip İstanbul'a götürülmesine ve onun orada hapiste ölmesine dair bk. bu eserin CCLIV. faslına ve aynı faslın 2 numaralı haşiyesine (ED. DULAURIER).

Vasak'ın oğlu ve Ligos'un kardeşi olan Ermeni reisi Apılgarib'e karşı yürüdü. (Cesur muharıpler olan bu iki kardeş, Tılbaşar'ın ilk senyörü olan piskoposu tutmuşlardı¹⁰³. Onlar kendi cesaretleri sayesinde birçok yerleri İranlıların elinden almışlardı. Onlar Bir (Birecik) şehrini de zaptetmiş olup burasını kendilerine merkez yapmışlardı. Çünkü onlar, meşhur muharip adamlardılar ve emirleri altında 1000 kadar asker vardı. Onların eyâletini gören kont, onları çok kıskandı ve bu hissini tutamayıp askerlerini alarak Bir'e karşı yürüdü. O, Türklerden daha ziyade hıristiyanlardan nefret ediyordu. O, Apılgarib'i tam bir sene muhasara altında tuttu ve onu her türlü sıkıntıları içine soktu. Bu tehlikeli vaziyet içinde naçar kalan Apılgarib, Bir'i bütün havalisiyle beraber Baudoin'a verdi, kendisi de Anavarza'ya Ruben'in oğlu (torunu) olan Ermeni prensi Toros'un yanına gitti. Kont, Bir'i bütün bölgesiyle beraber kuvvetli bir Frank reisi olan Galeran (Waleran) a¹⁰⁴ terketti. O, İranlılardan daha şiddetle hareket edip bütün Ermeni prenslerini mevkilerinden düşürdü. O, böylelikle Türklerin merhametsizliğinden kurtulmuş olan Ermeni prenslerini tazyik altına aldı. O, onları kendi yurtlarından tard etti, Goğ-Vasil'in devletini kâmilten dağıttı ve onun bütün zadeğânlarını İstanbul'a kaçmağa mecbur etti. O, aynı zamanda, diğer bir cesur Ermeni prensi olan Bagrat'ı¹⁰⁵ mahvetti ve onun Guris yakınında bulunan Arevından eyâletini gaspetti. O, Gargar senyörü olan Kostantin'i de mağlûp etti. Kostantin, Samusat kalesinde mahpus bulunduğu sırada feci bir surette ölmüştür. Onu, zelzelenin vukubulduğu gece Fırat kıyısında, baş aşağı vaziyette bir direğe mihlanmış olduğu halde buldular. O, esasen hapiste bu hale maruz bırakılmıştı ve bu sukûnun neticesinde ölmüştür. Baudoin, Maraş'ın Prensler Prensi¹⁰⁶ bulunan büyük Roma prensini de tard etti. Bundan başka diğer birçok güzide prensler işkence altında ve hapiste öldürüldüler. Bunların birçoğu-

¹⁰³ Parantez içine alınmış olan cümle, Fransızca tercümesinde yoktur (Çeviren).

¹⁰⁴ Waleran veya Galeran, Josselin de Courtenay'in kuzeni idi. Guillaume de Tyr, XII, 17 (ED. DULAURIER).

¹⁰⁵ Arevintan senyörü Bagrat. Bk. CXCV, haşiye 3.

¹⁰⁶ "Prensler prensi" unvanı için bk. CLXVI, haşiye 1.

nun gözleri çıkarıldı, bazılarının da elleri, burunları ve tenasül aletlerini kestiler, bazılarını da çarpmıha gerdiler. Onlar masum çocukları, babalarına karşı duydukları nefretten dolayı cezalandırdılar. Onlar bu müthiş işkenceleri, bu Ermenilere, hazinelerini meydana çıkartmak için icra ettiler. İşte onlar, bu suretle her türlü vahşi ve haksız hareketlerle bu memleketleri birer harabeye çevirdiler. Onlar, her an fenalıktan başka bir şey düşünmeyip iyi ve hayırlı bir harekette bulunmadılar. Onların yaptıkları diğer birçok haksızlıkları yazmak istedimse de onların hâkimiyeti altında bulunduğum için buna cesaret edemedim.

CCXXV.

567 (20 Şubat 1118-19 Şubat 1119) tarihinde Urfa kontu Baudoin (Du Bourg), muzaffer sıfatıyla Kudüs'e gitti. Kudüs kralı ve Godefroy'nın kardeşi olan Baudoin barbarları kendisine tâbi kılmak için büyük Perhiz günlerinde¹⁰⁷ Mısır'a karşı yürümüştü. Fakat o, bütün memleketin ıssız bir halde olduğunu ve halkın kaçmış bulunduğunu gördü. Bunun üzerine Kudüs'e avdet etmek üze geri döndü, fakat yolda hastalanıp öldü. O, ölmeden evvel: "Urfa'ya adam gönderip kont Baudoin'i getirin ve o, kardeşim Frank memleketinden gelinceye kadar Kudüs kralı olsun" diye vasiyet etmişti. Kralın cenazesini bir tabutun içine konularak Kudüs'e götürüldü ve bu iyi ve mütevazi adam St. Golgotha'nın önüne defnedildi. Kralın beraberinde bulunmuş olanlar, Baudoin'ın Kudüs'e gelmiş olduğunu görüp çok sevindiler ve bunu, Allahın ilham ve teşvikinin bir neticcesi olarak telâkki ettiler. Onlar, krallarının vasiyeti mucibince Kudüs tahtını vekâleten ona verdiler. Fakat Baudoin, tahtı katî olarak talep ettiği için buna razı olmadı. O, bir yıl beklemeyi ve bu müddet içinde kralın kardeşi gelmediği taktirde kendisinin kral olup tacı giymesini şart koştu. Bütün Franklar buna memnuniyetle muvafakat ettiler. Bunun üzerine, Paskalyadan evvelki

¹⁰⁷ 1118'inci yılın Paskalya yortusu Nisanın 14 üncü gününe tesadüf ettiği için Karnavalın pazar günü 24 Şubat'a rastlamış olur. Binaenaleyh Baudoin du Bourg, bu iki tarih arasında bulunan bir günde Kudüs'e gitmiştir (ED. DULAURIER).

pazar günü (Le dimanche de Rameaux)¹⁰⁸, Urfa kontu, Süleyman mabedine götürüldü ve taht ona tevdi edildi. Sene bitikten sonra da krallık tacını onun başına koydular. Cesur bir muharip olan Baudoin, Frank prensleri arasında yüksek bir mevkiye sahip ve aynı zamanda faziletli, günahkârlığa düşman, tatlı ve mütevazî bir adamdı. Fakat o, bununla beraber aç gözlü, altın ve gümüşle doymıyan ve bunları gaspetmekte mahir olan bir adamdı. O, koyu bir ortodoks ve sıkı karakterli bir şahıstı. Böylelikle Urfa'dan iki kral çıkmış oldu ki bunların ikisinin adı da Baudoin idi.

CCXXVI.

Bu yıl içinde Melikşah'ın oğlu İran Sultanı Tifar öldü. Sonderece merhametsiz bir adam olan Sultan öldüğü sırada hiç işitilmemiş derecede hayret verici bir iş yaptı. O, öleceğini hisseder etmez, oğullarının menfaatını düşünüp emîr İsmail'in kızı olan karısı Gohar hatunu¹⁰⁹ saraya çağırdı ve onu askerlerine, gizli olarak kendi gözleri önünde boğazlattı. Sultan, bu işi, karısının tekrar evlenip kendi çocuklarını saltanattan mahrum edebilmesi ihtimalini düşünerek yapmıştı. Çünkü o (yani Sultan), büyük bir hanedandan inmişti ve büyük bir orduya sahip bulunuyordu. O, muhtelif milletlere mensup 400 güzel kız toplamıştı. Bu kadınlar, mücevherler, inciler ve Arap altını ile fevkalâde süslü, başlarında taç ve saçları altınla örülmüş oldukları halde onun önünde renkarenk parıldıyorlardı. O, başhatununu, kardeşi ile evlenmemesi için gözlerinin önünde öldürtmüştü. Sultanın kardeşi¹¹⁰, İç-İran'da, İsfahan'dan üç

¹⁰⁸ 7 Nisan. Guillaume de Tyr (XII, 3-4) e nazaran Baudoin, "Rameaux Pazarı" gününde Kudüs'a gidip kral olarak taktis edilmiş ve Paskalya yortusu olan ertesi gün, yani 14 Nisanda tetvic edilmiştir (ED. DULAURIER).

¹⁰⁹ Ermenice "gohar" kelimesi farscadaki "gevher", "cevher" kelimesidir.

¹¹⁰ Tifar'ın bu kardeşi, 1097 tarihinde Berkiyaruk tarafından Horasan hükümdarlığını almış olan Sultan Sancar'dır. Tifar'ın ondan şüphelenmesi haklı idi. Zira o öldükten sonra Sancar, Irakı Acem'de bulunan yeğeni Mahmud'a hücum ve onu Rey ile Saveh arasında mağlûp etmiştir. Sancar, bu zaferden sonra onunla sulh aktetmiş, fakat hutbede kendinin, sonra da Mahmud'un adının okunmasını şart koymuştur. (ED. DULAURIER).

aylık yol daha ileride bulunan Ozkent ve Ghizna şehirlerinde Sultan unvanıyla hüküm sürüyordu. Tatar, bu işi yaptıktan sonra büyük oğlu Mahmud'u tahta oturttu ve bütün İran'ın idaresini ona tevdi etti. O, küçük oğlu Malik'i¹¹¹ de Gantsa adındaki Ermeni şehrine Sultan tâyin etti ve bütün Şarkı da onun eline verdi. Bu Sultanın diğer iki oğlu daha vardı, fakat hiçbir Gohar hatundan doğmamışlardı.

Aynı yılda Bağdad şehrinde Muhammed'in tahtını işgal etmekte olan İran halifesi¹¹² öldü.

CCXXVII.

Aynı yılda Antakya senyörü olan büyük Frank kontu Roger, asker toplayıp Halep yakınında bir müslüman şehri olan Azaz'a karşı yürüdü. Ruben'in oğlu Kostantin'in oğlu olan Ermeni prensi Leon da askerleriyle beraber ilerleyip müslümanlara karşı yapılan bu sefere iştirak etti. Roger, Azaz'a karşı otuz gün hücumda bulundu ve şehre yardım gelmesine mâni oldu. O, bundan sonra hücum etmek vazifesini Ermeni askerlerine bırakıp, Leon'u çağırdı ve Ermeni askerlerini tecrübe etmek için ona: "Yarın, askerlerinle sen hücumla kalkacaksın" dedi. Büyük Ermeni prensi, orduda bulunan bütün Ermeni askerlerini yanına çağırdı. Hazreti İsa'nın bu kahraman kumandanı onlara birer birer cesaret ve nasihatlar verdi. Ertesi gün Türkler, Franklara karşı hücumla geçtiler. Ermeni askerleri, Leon'un bir kumandası üzerine, müslümanların üzerine atıldılar. Leon, bir arslan gibi gürliyerek onları bozguna uğrattı, firara mecbur kıldı ve onları şehrin kapısına kadar takip ederek kısmen esir ve kısmen telef etti. Müslümanlar şehre kapanıp bir daha hücumla kalkışmadılar. Leon, o gün kahramanlık şöhretini kazandı ve Frankların içinde şan ve şerefle yad olundu. Roger, o günden itibaren Ermeni askerlerine karşı sevgi besledi. O, şiddetli

¹¹¹ "Melik" (yani "hükümdar, kral"), bu Tuğrul adlı prensin unvanı idi (ED. DULAURIER).

¹¹² Müellifimizin, Bağdad halifesi olan Mustazhir-billah'a vermiş olduğu "İran halifesi" sıfatı, bu şehrin o zaman Selçuk Sultanlarının elinde bulunduğunu ve müslüman dinî reisinin sırf itibarî bir nüfûza sahip olduğunu göstermektedir (ED. DULAURIER).

hücumlarla Azaz şehrini sıkıştırdı ve onları teslim olmağa mecbur kıldı. Roger, halka karşı iyi muamele etti, kimseye bir fenalık yapmadı ve onlara salimen yerlerine çekilmeğe müsaade etti. Bu sırada, sıkı bir dostlukla birbirine bağlı bulunan Roger ile İlgazi bozuştular ve yekdiğerine düşman kesildiler. Çünkü Halep ve Azaz, Artuk oğlu İlgazi'ye aitti. Bu Türk emîri, bundan dolayı ona karşı büyük bir kin besledi.

CCXXVIII.

568 (20 Şubat 1119-19 Şubat 1120) tarihi başlangıcında Artuk oğlu emîr İlgazi, büyük bir ordu topladı. O, müslümanların en büyük şefi telâkki edildiği için onun daveti üzerine her taraftan muharebeye koşuştular. İlgazi, bu yılda 80,000 mevcutlu bir ordunun başında olduğu halde Antakya kontu Roger'e karşı yürüdü. O, bu muazzam orduyla beraber Urfa kapısının önüne geldi. İlgazi dört gün¹¹³ orada kaldı, fakat şehre karşı hiçbir teşebbüste bulunmadı. Sonra Fırat'ı geçip nefesi kesilmiş bir atlı gibi süratle ilerledi. O, birçok yerleri tahrip ve yağma etti, çünkü bütün Frank bölgeleri bu taarruza karşı tedarikli değildi. O, kaleleri köyleri ve manastırları zaptedip ihtiyarlar ve çocuklar da dahil olduğu halde halkı kâmilten kılıçtan geçirdi. İlgazi, Bızaha'ya gelip orada karargâh kurdu. Antakya kontu Roger ise kendi kuvvetine güvenip gururlanmış ve hazırlık görmemişti O, mensup olduğu milletin azamet ve gururunu hatırlayıp Türkleri çok istihfaf ediyordu. O, Türk askerlerine ehemmiyet mermediğinden hiçbir tedbir almamış ve diğer Frakları yardıma çağırmamıştı. Böylelikle o, akılsızca hareket edip Türklere karşı yürüdü. Onun kumandası altında 100¹¹⁴ Frank suvarisi, 500 Ermeni suvarisi, 400 piyade askeri ve 10,000 kadar da karışık asker vardı. Fakat Türkler, her türlü tedbiri yapmış, hazırlık görmüş ve birçok yerlerde de pusular kurmuşlardı. İki ordu, Athareb denilen şehrin civarında şiddetli bir muharebeye tutuştu. Hristiyan askerleri, pek çok olan Türk askerleri tarafmdan sıkı bir muhasara altına alındılar,

¹¹³ Ed. Dulaurier'nin elinde bulunan diğer bir yazma nüshada: "üç gün" (Çeviren).

¹¹⁴ Fransızca tercümesinde: 600 (Çeviren).

onlar kaçacak yol bırakmadılar. Hemen hepsi kılıçtan geçirildiler. Büyük Frank kontu Roger de öldürüldü. Çok az sayıda hristiyan askeri güç halle kurtulabildi. Türkler, Fırat'tan Okyanus denizine kadar olan bütün yerleri tahrip ettiler. Bütün bu bölgeleri kanla suladılar ve sayısız adamı esir ettiler. Hristiyan ordusu kâmilten mahvolmuştu. Bu vaka, Kağotz ayının 9 una tesadüf eden Vartavar ("Transfiguration") yortusunun önceki haftasının cumartesi günü¹¹⁵ olmuştur. Kudüs kralı Baudoin Antakya'ya gelip Frank ordusunun bakiyesini topladı ve Türklerle karşı yürüdü. Aratz ayının 25 inde yani 16 ağustos'ta¹¹⁶, aynı yerde tekrar bir muharebe vukubuldu. Hristiyanlar birçok Türk askerini telef ettiler. Sonra iki ordunun her biri de hiçbir muvaffakiyet kazanmamış olduğu halde geri çekildi. Çünkü her iki taraf ta büyük zayıyata uğramıştı. Müslümanların o günkü zayıyatı 5000 kişiye balığ oldu. Bu zayıat yalnız kılıçla değil, aynı zamanda yakıcı sıcaklığın tesiriyle de olmuştu. Sıcak bilhassa Kudüs kralı için öldürücü olmuştu. Frank askerleri kendi memleketlerine, kral Baudoin de Kudüs'e döndüler¹¹⁷.

Bu yıl Roma imparatoru Aleks öldü¹¹⁸. O, iyi, akıllı ve kuvvetli bir muharip ve hristiyanlara karşı çok şefkatli bir zat idi. Fakat o, Ermeni milletinden çok nefret ediyordu. Bu, Allahın nizamlarına karşı hareket edip ikinci defa olarak vaftiz yapılmasını emretti, Nicea konsilince tanzim edilmiş olan vaftiz taktisini tahkir etti ve Kalketon (Calcédoine konsilinin nizamlarını öne sürdü. O, hiç çekinmeden Ermenileri tekrar vaftiz ettiriyor, vaftiz ayinini taktis etmiş olan Mukaddes Ruh'dan hiç

¹¹⁵ 28 Haziran.

¹¹⁶ 16 Ağustos yerine, 14 Ağustos okunmalıdır. Çünkü Guillaume de Tyr (XII, 12), "Assomption" yortusunun arifesini bu günde göstermiştir. Lâtin müverrihi, vakanın senesini Ermeni vaka-nüvisinininkinden bir yıl evvelce atmıştır (ED. DULAURIER).

¹¹⁷ İbn al-Ethir ile Kemaleddin'e nazaran, İlgazi bu ikinci muharebede Frankları mağlûp etmiştir. Fakat Guillaume de Tyr (XII, 12), Urfalı Mateos ve Ebü'l-farac'la müttefiken Frankların galip geldiklerini söylemiştir (ED. DULAURIER).

¹¹⁸ Mateos, burada tarihi, bir yıl geç olarak vermiştir. Zonaras ve Nicétas Choniates'e göre, Alexis Comnène 15 Ağustos 1118 tarihinde ölmüştür. "Kaloioannes" (yani "güzel Jan") tesmiye edilen oğlu Jan, babasına derhal halef olmuştur (ED. DULAURIER).

korkmuyordu. O, resûl S. Bedros'un (Piërre'in): 'Bir defa vaf-tiz edilmiş olanı tekrar vaftiz etmek, hazreti İsa'yı tekrar çar-mıha germek demektir" diye söylemiş olduğu tenbihi unuttu. Bu imparator, bu yıl içinde öldü ve yerine cesur bir muha-rip ve tatlı tabiatlı ve mütevazi bir zat olan oğlu Perferojen (Porphyrogenète) tahta çıktı. Bu, Ermeni milletine karşı iyi muamele yaptı ve nalayık vaftizin doğurmuş olduğu nefreti ortadan kaldırdı. O, ruhî mahiyetinden mahrum olan vaftizi kaldırıp yerine natamam bir taktis koymuştu¹¹⁹.

CCXXIX.

Aynı yılda Kudüs kralı Baudoin, Urfa'yı ve Tılbaşar'ı kont Josselin'e verdi ve onu tekrar Urfa'ya yolladı. O, Tancred'e'in ölümü esnasında, Josselin'in elinden onun bütün topraklarını haksız olarak almış ve bu cesur ve kuvvetli adamı bir zindana atmış ve aç bırakmak suretiyle işkencelere maruz kılmıştı. O, sonra da Josselin'i hapisten çıkarıp ona ağır suçlu muamelesi yaparak tard etmiş ve yabancı memleketlerde hizmet görmeğe mecbur kılmıştı. Kudüs'ün önceki kralı, Josselin'i yanına çağı-rıp büyük iltifat göstermiş, Taberiye şehrini ona vermiş ve bu şehirle havalisine reis tâyin etmişti. Josselin orada, hazreti İsa'nın hacının düşmanlarına karşı muzaffer bir surette muka-vemet etmiştir. Baudoin öldükten ve yerine Baudoin de Bourg geçtikten sonra bu, Josselin'i Urfa'ya geri gönderdi ve ona İranlıların taarruzlarına karşı gelmek vazifesini verdi. Zira o, kahraman bir muharip olup Frankların içinde büyük şöhet kazanmıştı ve İranlılar ondan çok korkuyorlardı. Josselin, ev-velden göstermiş olduğu vahşi tabiatını terk edip bu defa, Urfalılara karşı çok merhametle hareket etti. Baudoin de Bourg, Antakya ile bütün Kilikya ve Kudüs'den Mısır'a kadar olan bü-tün yerlere hâkim oldu.

¹¹⁹ Bu son fıkra, Ed. Dulaurier tarafından tamamıyla aksi mânada ter-cüme edilmiştir. Yani fransızca tercümesine göre Porphyrogenète de Er-menilere karşı tıpkı babası gibi hareket etmiştir. Türkçe tercümemize esas olan nüshada ise bu mânanın tamamıyla aksi mevcuttur. Yalnız son cümle müphem bir mâna ifade etmekte ise de bunun yukarki cümlelere göre açık-ladığımız takdirde failin imparator Alekûs olacağı şüphesizdir (Çeviren).

CCXXX.

569 (20 Şubat 1120-18 Şubat 1121) tarihi başlangıcında emîr İlgazi tekrar asker toplayıp 130,000 kişilik bir ordu teşkil etti ve Franklara karşı yürüdü. O, süratla Urfa kapısının önüne geldi ve bütün ovayı askerleriyle kapladı. O, orada dört gün kaldı ve bu esnada bütün tarlaları tahrip etti. Sonra Suruç şehrine gidip askerlerinin büyük bir kısmını gizlice Fırat'tan geçirdi. O, Tilbaşar'dan Kaysun'a kadar olan yerlerin kadın ve erkek hemen bütün halkını esir etti ve onları merhametsizce kılıçtan geçirdi. Onun askerleri, bütün çocukları, işitilmemiş bir vahşetle ateşte yaktılar. Sonra İlgazi de büyük sayıda askerle beraber Fırat'ı geçip birçok köylerin halkını telef etti. Papazlarla rahipler de ateş içinde imha edildiler. Bu sırada Raban müstahkem şehri civarında bulunan kont Josselin, Keysun'a ve Behesni'ye gelip askerlerini topladı. O, sabah erken Türklerin arkasına düştü, onlara hücum etti ve onlardan bin kişiyi kılıçtan geçirdi. Emîr İlgazi, geri çekilip Azaz yakınında karargâh kurdu. Bu sırada Kudüs kralı, bütün Frank askerlerinin başında olduğu halde, Türklerle karşılaşmak üzere Azaz'a doğru ilerledi. Josselin de Antakya'ya gidip kralla birleşti. Türklerle Franklar, günlerce birbirlerine karşı cephe almış bir durumda kaldılar, fakat muharebeye tutuşmadılar. Nihayet İlgazi, ordusuyla beraber geri çekilip Garmin¹²⁰ tes-

¹²⁰ Malatya mıntıkasının bir kısmına verilmiş olan "Garmian" veya "Germian" adı, belki de Selçuk devrinden başlamış ve bu ismi taşıyan herhangi bir Türkmen reisinden gelmiştir.

Müsteşrik âlim Defrémery ("Athenaeum francais", 10 ve 17 Temmuz 1852, s. 25), bu adın "Garsian" olarak okunmasını teklif etmiştir. Aynı âlim bu mıntukanın Grekler tarafından "Charsianos", Araplar tarafından da "Kharschenoun" diye tesmiye ettikleri bölge olduğunu ve Kharschéna şehrinin de bu mıntıkaya ait bulunduğunu ileri sürmüştür. (bk. bu tercümemizin CLXXVIII. faslının 1 numaralı haşiyesine). Fakat teklif edilen bu tashih şayanı kabul değildir. Zira Garmian adı, Mateos'un metninin üç yerinde çok açık olarak yazılıdır ve bu, muhtelif beş nüshanın birbiriyle karşılaşmasından sonra tesbit edilmiştir (ED. DULAURIER).

Kharşene ise Malatya bölgesinde bulunmaktadır. Arap tarihlerinde ve şiirlerinde çok meşhur olan bu müstahkem belde, Tokma suyunun ikinci kolunun çıktığı yerde bulunmakta idi (Prof. M. HALİL YINANÇ).

miye edilen Malatya bölgesine gitti. Kral Kudüs'e, Josselin de kendi şehri olan Urfa'ya döndüler¹²¹.

CCXXXI.

570 (19 Şubat 1121-18 Şubat 1122) tarihinde Gantsag memleketinde Gazi adlı zalim, küstâh ve cani bir emîr, Gürcülere komşu olup Gürcistan kralına tâbi bulunmakta idi. Bu adam, bu yılda fena bir plân tanzim etti. 0,30,000 Türk askeri toplayıp Gürcü topraklarına girdi ve bir kısım halkı esir edip yerlerinden çıkardıktan sonra kendi yerine dönüp karargâh kurdu. Bunu haber alan Gürcistan kralı Davit¹²² onlara karşı asker sevketti. Gürcüler, gizlice gelip Türk askerlerinin üzerine atıldılar, onlardan 30,000 kişiyi kılıçtan geçirdiler, onların kadın ve çocuklarını esir ettiler ve bunları sayısız koyun sürüleri ile hesapsız ganimetle birlikte Gürcistan'a götürdüler. Bu müthiş akıbetten kurtulmuş olan askerler, elbiselerini yırttılar, başlarının üzerine toprak döktüler. Onlar, siyah elbise giymiş ve başları açık oldukları halde, Gantsag şehrinde bulunan kendi Sultanları Tifar oğlu Melik'in yanına gidip figan ve fer-yad ettiler. Bunların bir kısmı da Arap memleketinde Garmian eyâletine Artuk oğlu İlgazi'nin yanına gittiler ve akıbetlerini ağlayarak ona naklettiler. İlgazi, azamet ve gurur ile büyük bir ordunun toplanmasını ve Grek memleketinden şarka kadar olan yerlerden ve Garmian bölgesinden bütün Türklerin çağırılmasını emretti. O, askerlerini saydığı vakit 150,000 mevcutlu olduğunu gördü. Cenuba doğru Arap memleketine haber gönderip Dubais'in oğlu olup oranın hükümdarı olan Sağa'-

¹²¹ İlgazi'nin, Franklara karşı yapmış olduğu bu sefer, Ebû'l-feda ile İbn al-Ethir tarafından Hicrî 514 (=2 Nisan 1120-21 Mart 1121) yılı içinde zikredilmiş olan seferin aynı olsa gerektir. Mezkûr müverrihlerin, Urfalı Mateos'la müttefiken yazmış olduklarına göre Josselin, müslümanlardan intikam almakta gecikmemiştir (ED. DULAURIER).

¹²² "İslahatçı" tesmiye edilen II. Davit, 1089 tarihinde tahta çıkmış ve 1125 e kadar hüküm sürmüştür (ED. DULAURIER).

yı¹²³ da çağırdı. Bu da 10,000 askerin başında olduğu halde geldi. Bu emîr, cesur muharip olup Bağdad şehrine taarruz etmiş, İran Sultanı Tatar'a karşı üç defa muharebe yapmış ve galip gelmişti. O, aslen bir Ravadi (Rafédhite)¹²⁴ idi ve Muhammed'e ve onun dinine küfrediyordu. O, çadırlarını Habeşistan ile Hindistan arasında kurmuştu. Bu zamanda o, gelip İlgazi'nin kızıyla evlenmişti. Bu yılda İlgazi, muazzam ordusuyla beraber Gürcülere karşı yürümek üzere Gantsag memleketine geldi.

CCXXXII.

Aynı zamanda Gantsag Sultanı Melik, 400,000 cesur suvari askerinin başında olduğu halde Geger¹²⁵ tesmiye edilen

¹²³ Urfalı Mateos yanılmıştır. Burada mevzuubahs olan şahıs, bütün Arap müellifleri ile bir hristiyan müverrihi olan Ebû'l-farac'a nazaran, Sadaka'nın oğlu Ebûl-Azz-Dubais'tir. Bu, aslen Arap Beni-Asad aşiretine mensuptu ve Fırat kıyısında bulunan Hille hükümdarı idi. Bunun babası 1108 tarihinde ölmüştü. Hicrî 517 (=1123) tarihinde Dubais, halife Mustarşid'e mağlûp olunca Arap -Aneze aşiretinin yanına iltica etti, fakat onlar onu kabul etmediler. O, oradan Müntefik aşiretinin yanına gitti ve onlarla beraber Basra'yı yağma etti. Oradan Suriye'ye Frankların nezdine geldi ve onları Haleb'i zaptetmiye ikna etti. 523 (=1129) tarihinde, Basra'yı ikinci defa olarak yağmaladı. (Bk. Ebû'l-feda, "Ann.", c. III, s. 418 ve 432.) Dubais, Khoy şehri yakınında, 14 Zilhicce 529 (=12 Ağustos 1135) tarihinde Sultan Mesud'un emri üzerine bir Ermeni kölesi tarafından öldürülmüştür (ED. DULAURIER).

¹²⁴ Rafizi yani Ebubekir, Ömer ve Osman'a lânet okuyup onları, Muhammed'in meşru halefi olduklarını reddeden tarikata mensup olan. Bunlar, ifrata giden bir tarafgirlik yaparak yalnız Ali ile onun soyundan olanların Peygamberin hakiki halefleri olması lâzım geleceğini iddia etmektedirler. İran'ın Şii müslümanlarının salık oldukları bu tarikatın içinden Batınîler ile İsmailî veya Haşîşiler çıkmışlardır. Bunların şefi, Garplı vaka-nüvislerin ve Marco Polo'nun hikâyelerine göre "Şeyh el Cebel" ("Vieux de Montagne") adıyla tanınmıştır. İsmailî tarikatı, Kuranın akidesini kökünden kazmakta idi. (Bk. Silv'de Sacy, "Exposé de la religion des Druzes", s. XLVII, XLVIII ve LXIV; Sale's "Coran, Preliminary discourse", 8.) Urfalı Mateos'un, Dubais'e "Muhammed'e küfreden" demesi, onun (yani Dubais'in) halife Mustarşid ile devamlı muharebelerde bulunması ve topraklarını elinden alması ile izah edilebilir. Mustarşid, 529 yılının Zilkade ayında (=Temmuz 1135), Nüveyri ile Ebû'l-farac'a nazaran, Sultan Sancar tarafından gönderilen bazı İsmailîlerin hançerleri altında can vermiştir (ED. DULAURIER).

¹²⁵ Teger veya Digor dağı Tiflis'in cenubi şarkisinde bulunmaktadır. (ED. DULAURIER).

dağı geçip Tiflis tarafından Gürcistan'a girdi. Gorg'un oğlu Bagarat'ın oğlu olan Gürcistan kralı Davit, bunu duyunca 40,000 seçme muharip askerin başında olduğu halde Türklerin karşısına çıktı. Bundan başka Kıpçak¹²⁶ kralının göndermiş olduğu 15,000 cesur ve seçme askerle Alanlardan¹²⁷ 5,000, Franklardan da 100 kadar asker Davit'in emri altında bulunuyordu. Meryem Ana yortusunun önceki perhiz haftasının perşembe gününe tesadüf eden Ağustosun 15 inde¹²⁸, iki dağ arasında bulunan meydanda şiddetli bir muharebe vukubuldu. Dağlar askerlerin çıkardıkları gürültüden çınliyordu. Fakat Allah Gürcülerin yardımına geldi ve onlar muharebenin şiddetli bir anında bütün Türk askerlerini firara mecbur kıldılar. O gün, Türk askerleri korkunç bir telefata uğradılar. Çaylarla dereler cesetle doldu ve dağ yamaçları ölümlerle kaplandı. Türklerden 400,000 kişi maktul düştü, 30,000 kişi esir edildi, ovalar da maktullerin ve ölü atların cesetleriyle kaplandı. Kıpçak ve Gürcü askerleri, onları Ani şehri hudutlarına kadar sekiz gün kovaladılar. İran Sultanı Melik ve İlgazi, sonderece mahcup bir vaziyette oldukları halde kendi memleketlerine döndüler. Bu akıbetten güç halle kurtulup kaçmış olan müslümanların sayısı 20,000 geçmiyordu.

Aynı yılda, Gürcistan kralı Davit, Tiflis şehrini İranlıların elinden aldı¹²⁹ ve şehirde şiddetli bir katliâm icra etti. 0,500 insanı da kazığa vurdurmak suretiyle işkencelerle öldürttü.

¹²³ Kıpçaklar, Gürcistan'ın şimalinde, Tanais nehrinden şarka doğru ve Hazer denizinin şimal sahilinden Yayık nehrinin öbür kıyısına kadar yayılmışlardı (*ED. DULAURIER*).

¹²⁷ Alanların ikamet yeri, Büyük Ermenistan'ın şimalinde olup garptan Gürcüstan, şimalden Massagètes memleketi, şarktan da Hazer denizi ile çevrilmişti. Tuna kıyılarına yayılmış olan bir Alan kolonisi, 406 tarihinde Suêveler ve Vandallarla beraber Germany'a'yı istilâ etmiştir. Onlar, bilâhare Gol ve İspanya yarımadasına yayılmışlardır (*ED. DULAURIER*).

¹²⁸ Bunu, 14 Ağustos olarak okumalıdır. Bu tarihin tespit tarzı için bk. Ed. Dulaurier, "Recherches sur la chronologize arménienne", kısım II, "Anthol. chronol.", no. LXVIII (*ED. DULAURIER*).

¹²⁹ Müslüman vaka-nüvisleri, Tiflis'in Davit II. tarafından zaptedildiği tarihi birbirinden ayrı olarak yazmışlardır. Ebû'l-feda ile Hacı-Kalfa, Hicrî 514 (=1121-1121); Yakut ile El-Aynî, 515 (=1121-1122); Zehebî ile Hameki, 516 (=1122-23); İbn Kesir de 517 (=1123-24) tarihlerini göster-

CCXXXIII.

Aynı yılın Ağustos ayında, gökten ateş düştü ve Bağdad şehrinin başlıca camini yaktı. Bu cami, Alpaslan'ın kardeşi Sultan Tuğrul tarafından muhteşem bir surette inşa edilmişti. Bu Sultan, İranı kendisine tâbi kılmak için yirmi yıl şiddetli muharebeler yapmıştı. O, bütün İran'a hâkim olduktan sonra Bağdad şehrine gelmiş ve Türklerin, Arap mescitlerine girmeye mecbur kalmamaları için, bu Türk camisinin inşasını emretmişti. İşte bu yılda, Türklerin bu camii kül olmuştur.

CCXXXIV.

571 (19 Şubat 1122-18 Şubat 1123) tarihinde İran aspasaları olan İlğazi, asker toplayıp Franklara karşı yürüdü. O, önce Haleb'e doğru ilerledi, oradan da bir müslüman şehri olan Şeyzar'a gidip orada karargâh kurdu. Kudüs kralı Baudoin ilerledi, Urfa kontu Josselin de onunla birleşip hep birden Türklerle karşı yürüdüler. Fakat bütün yaz mevsimi boyunca onlar birbirine karşı cephe almış oldukları halde hiçbir muharebe yapmadılar. Onlar, Eylül ayı içinde de geri çekildiler. Her biri kendi şehrine döndü. Emir İlğazi Haleb'e döndü, cesur bir muharip olup İlğazi'nin hemşirezadesi¹³⁰ olan emîr Balak da kendi eyâleti olan Hantsit'e gitmek üzere gizlice yola çıktı. Josselin ile Galeran, onun yola çıktığını duyunca Balak'ı takip edip Urfa eyâletinin Taftil denilen köyünde ona yetiştiler. Bunların 100 kadar atlı askeri vardı. Balak ta, 800 suvari ile beraber bir çayın kenarında, bataklıklarla çevrili olan bir yerde durmuş bulunuyordu. Franklar, akılsız bir harekette bulunup onların üzerine atıldılar, fakat derin vadiyi geçemediler. Balak, bütün askerleriyle onlara karşı cephe aldı. Müslümanlar, oklarla onla-

mişlerdir. Bk. Brosset, "Histoire de Georgie", kısım I, s. 367, n. 3. Bu âlime göre, Zehebi'nin zikretmiş olduğu Tiflis'in iki yıllık muhasarası, bu muhtelif tarihlerin birbiriyle uymasına hizmet edebilir. Fakat Urfalı Mateos'un hikâye tarzı, bu muhasaranın daha az bir zaman sürdüğünü gösteriyor. İbn al-Ethir de muhasaranın 514'den 515'e kadar sürmüş olduğunu yazmıştır (ED. DULAURIER).

¹³⁰ Balak, İlğazi'nin hemşirezadesi değil, onun kardeşi Behram'ın oğludur (ED. DULAURIER).

rın bütün atlarını yaraladılar ve Frankları firara mecbur kıldılar. Onlar, iki Frank kontunu, yani Josselin'i ve Galeran'ı esir ettiler ve bütün Frankları kılıçtan geçirdiler. Josselin ve Galeran, zincire vurulmuş oldukları halde Harput'a götürüldüler ve orada hapse atıldılar. Yirmibeş Frank da Palu'ya¹³¹ götürüldü. Bütün hıristiyanlar, bu felâketten dolayı matem tuttular ve büyük korku içine düştüler. Bu vaka, 13 Eylöl'de olmuştur.

Bu zamanda Artuk oğlu büyük emîr İlgazi öldü. O, devletin idaresini, ailesi ile Süleyman ve Tumrataş (Timurtaş)¹³² adlı iki oğlunun himayesini hemşirezadesi olan Balak'a tevdi etmişti. İlgazi'nin naşı Haleb'ten Haran'a nakledildi, oradan da kendi şehri olan Miafargin'e götürölüp oraya defnedildi. Böylelikle Balak, birçok memleketlere hâkim oldu.

CCXXXV.

572 (19 Şubat 1123-18 Şubat 1124) tarihinde Kudüs kralı Baudoin, hapsedilmiş olan Josselin ile Galeran'm intikamını almak üzere Balak'a karşı yürümek için asker topladı. Kral, bütün Frank askerleriyle beraber Raban şehrine geldi. Balak ise memleketi yağma etmek ve esir almak için daha evvel bu eyâletin hudutları yakınına gelmiş bulunuyordu. Her iki ordu, birbirine yaklaştıklarından haberdar değildi. Kral Baudoin, az sayıda askerle beraber Şençl-Gandar'a (Şence köprüsü)-ne¹³³ gelip nehri geçti ve Şmçrig ("Köpek suyu") denilen yere

¹³¹ Fırat (Murat suyu) nun şimal kıyısında müstahkem bir mevki olan Palu, Dördüncü Ermenistan'ın bir kısmını teşkil eden Khozan bölgesinde Palahovid ("Palu vadisi") adlı mıntıkanın merkez şehri idi. Palu, Amid'in üç günlük yol uzağına düşer. Bk. İnciyan, "Eski Ermenistan", s. 46; ve "Yeni Ermenistan", s. 225 (ED. DULAURIER).

¹³² Hüsameddin Timurtaş Mardin'de, Şems-eddola Süleyman da Miafargin'de, babaları İlgazi'ye halef olmuşlardır (ED. DULAURIER).

¹³³ Şence veya Sinca, arapcası Nahr el-azrak (türkçesi Göksu), Ptolemée'ye göre de Singas. Bu, Samosat'ın cenubundan akarak şark tarafından Fırat'a dökülen ehemmiyetli bir çaydır. Sinca köprüsü bir Roma inşasıdır. Arap müellifleri bunu dünya harikalarından biri olarak saymışlardır. Bk. Reinaud, "Géographie d'Aboulféda", s. 16; ve Schultens'in "Index geographicus in vitam Saladini" eserinde "Flavius Sensja" kelimesine (ED. DULAURIER).

çıktı. Fakat Balak, büyük sayıda askerle beraber bu yerin yakınında pusu kurmuş bulunuyordu. Krallık çadırı kurulduktan sonra kral, atmaca avına çıkmak istedi. Fakat bu esnada Balak, bütün askerleriyle beraber hücum edip onları korkunç bir katliâma uğrattı ve Kudüs kralını, hemşirezadesiyle beraber esir etti. Bu vaka, Hori ayı içinde, Paskalya yortusundan dört gün sonra ¹³⁴ vukubulmuştur. Balak, kralı, Gargar'ın kapısı önüne götürdü ve o da burasını ona teslim etti. Kralla hemşirezadesi oradan Harput'a götürüldüler ve zincire vurulmuş oldukları halde, Josselin ve Galeran'ın bulundukları zindana atıldılar.

CCXXXVI.

Aynı yıl içinde bu vakadan beş ay sonra hayret verici bir şey zuhur etti ki bu, büyük felâketlere sebep oldu. Onbeş adam, sözbirliği ile Behesni kalesinden çıkıp bir kahramanlık işi yaptılar. Bunlar, Hantsit bölgesine giderek Frank krah ile Josselin ve Galeran'ın hapiste bulundukları Harput kalesini gözetlediler. Onlar, kale muhafızlarının azlığını ve bunların da kaygısız durduklarını görünce sefil bir kıyafette oldukları halde, güya dâvacı imişler gibi kale kapısına yaklaştılar. Onlar, kale içinde bulunan bir adamla münasebet peyda etmişlerdi. Az zaman sonra onlar kaleye girdiler ve cesaretle zindana kadar ileri atıldılar. Kapıda rastgelen askerleri öldürdüler ve kapıyı kapadılar. Sonra büyük bir gürültü çıkararak krahn, Josselin, Galeran ve diğer şeflerin bulundukları burca girdiler ve onları büyük sevinç içinde oradan çıkardılar. Onlar, aynı zamanda hapiste bulunan diğer birçok askerle erkek ve kadını da oradan kurtardılar. Yerli halktan bazı kimseler de kralla Josselin'i ve diğer mahpusları kurtarmak maksadıyla hapse girmişlerdi. Kralla diğer mahpuslar serbest bırakılınca kaleyi ve Balak'ın bütün evini zaptettiler ¹³⁵. Bölge içinde bulunan

¹³⁴ Çarşamba, 18 Nisan 1123 (ED. DULAURIER).

¹³⁵ Birkaç Ermeninin, Balak'ın hapsedmiş olduğu hristiyanları kurtarmak için Harput kalesine karşı yapmış oldukları bu cüretli teşebbüs ve onların akıbeti, Guillaume de Tyr (XII, 18) tarafından nakledilmiştir. Lâtin vaka-nüvisi, bu işi yapanların elli kişi olduğunu söylemiştir (ED. DULAURIER).

müslüman askerleri, bu olup biteni duyunca oradan kaçtılar. Çarşamba gününden evvelki gecede Josselin, bir piyade askerin refakatında olduğu halde gizlice Keysun'a gitti, oradan da kralla diğer mahpuslara yardım etmek için asker toplamak üzere Antakya'ya geldi. Bu zamanda Frank askerlerinin kumandanı, çok cesur ve fevkalâde dindar bir zat olan kont Cofr (Geoffroy) idi¹³⁶. O, Frankların bütün topraklarını, Kudüs'ü, Antakya'yı ve Urfa'yı, büyük cesaret ve gayretle Türklere karşı müdafaa ediyordu. Bu esnada Halep'te bulunmakta olan Türk emîri Balak, Harput'un hristiyanlar tarafından baskına uğrayıp zaptedildiğini duyunca bir kartal süratiyle hareket edip onbeş günde oraya yetişti ve kaleye karşı şiddetli bir harp açtı. Onlar, makineler kurup ve lağımlar açarak büyük emîrin kulesini devirdiler. Hristiyanlar, bundan dolayı büyük bir korku ile sarsıldılar. Bunun üzerine, kont Galeran, Balak'ın yanına gidip kaleyi ona teslim etti. Balak, o gün, 65 kişi olan bütün mahpusları ve 80 kadar güzel kadını yüksek surların tepesinden aşağıya atırmak suretiyle kâmilten telef etti. O, sonderece hiddetli olduğu halde kralı, Galeran'ı ve kralın hemşirezadesini tekrar zincire vurup hapse attı. Bu sırada Josselin Frank askerlerinin başında olduğu halde onların yardımına geliyordu. Josselin ve Geoffroy'nin başında olduğu halde onların yardımına geliyordu. Josselin ve Geoffroy, onların akıbetlerini haber alınca çok kederlendiler ve her biri, ümidi kırılmış olduğu halde kendi yerine döndü. Kral, Galeran ve kralın hemşirezadesi hapiste kaldılar¹³⁷.

¹³⁶ Guillaume de Tyr'e nazaran (XII, 17 ve 21), kral Baudoin'in mahpus bulunduğu müddetçe, Kudüs krallığı önce Sidon ve Cézarée senyörü olup 1122 tarihinde ölmüş olan "Connétable" Eustache Grenier Bures tarafından idare edilmiştir (ED. DULAURIER).

¹³⁷ Kemaleddin'e göre Balak, Harput kalesini H. 23 Recep 517 (=16 Eylül 1123) tarihinde zaptetmiştir. O, ihanet etmiş olan garnizonunun bütün askerlerini ve orada bulunan Frankları öldürmüştür. O, yalnız Baudoin'in ve Baudoin'in hemşirezadesinin hayatlarını bağışlamıştır. Balak, bunları, Harran'a götürmüş ve orada hapsedmiştir (ED. DULAURIER).

CCXXXVII.

Aynı yılda Malatya eyâletinde kuşlar arasında bir harp zuhur etti. Leyleklerle turnalar ve aroslar¹³⁹ toplanıp birbirine geçtiler. Turnalar leylekleri yendiler ve onları telef ettiler. Bunlardan ancak birkaç tanesi sağ kaldı.

CCXXXVIII*

CCXXXIX.

Bu yılda Gürcistan kralı Davit 60,000, İran askerini telef etti. Gantsag Sultanı, büyük bir orduyla beraber yürüyüp Gur¹³⁹ nehri üzerinde kayıklarla bir köprü yaptırmış ve 60,000 kadar askerini Apkhaz memleketine sokmuştu. Bunu haber alan Gürcistan kralı, asker sevkedip köprüyü yıktırdı ve oradan geçmiş olan bütün askerleri kılıçtan geçirtti. Sultan, Ozgan (Ozkent) şehrine amcasının yanına iltica etti¹⁴⁰.

Kral Davit, cesur bir adam olup İranlılara karşı yaptığı harplerde kahramanca hareket etmiştir. O, müslüman askerlerini müteaddid defa mağlûp etmiş ve onların kuvvetini kırmıştır. O, kılıç kuvvetiyle İranlıların elinden birçok ehemmiyetli

¹³⁸ Aros'lar bizce hemen bilinmeyen bir cins kuştur. Mikhitar-abbé'nin lûgatı bu kelimeye karşılık olarak "çığ", "thoil" kelimeleri yazmıştır. "Çığ" kelimesi, bana arapça "schik" kelimesini hatırlatmaktadır ki bu, "anas" cinsinden bir su kuşunun adıdır. "Thoil" de şüphesiz, arapça "thouwell" dir ki bu, uzun ayaklı, siyah kuyruklu ve kül renkli tüylü bir su kuşudur. Bu kuşun türkçe adı "Toy" dur. (ED. DULAURIER).

* Taron (Muş) eyâletinden olup âlim bir rahip olan Boğos Vardapet'in ölümünden ve Sasun'a yakın bulunan S. Lazar manastırına defnedilmesinden bahseden bu faslın tercümesine lüzum görülmemiştir (Çeviren).

¹³⁹ Ermenistan'ın en büyük nehirlerinden biri olan Kur (Cyrus), Büyük Ermenistan'ın cenubunda Tayk eyâletinin içinde bulunan Barkar dağından (eski adı Paryadrès) neşet edip Gürcistan'a girer. Nehir, Kori ve Tiflis şehirlerinin içinden akarak cenubi şarkîye doğru devamla Ermenistan'a girer ve Aras'la birleşip Hazer denizine dökülür (ED. DULAURIER).

¹⁴⁰ Sultan Sancar.

eyâletleri almış ve Tiflis, Dmanis¹⁴¹, Şirvan¹⁴², Şaki¹⁴³ ve Şamkar¹⁴⁴ şehirlerini zaptetmiştir. Kral Davit, aziz ve faziletli, çok dindar ve âdil bir adam olup Ermeni milletine karşı daima hüsnüniyetli ve dost olmuştur. Ermeni ordusunun bakıyesi onun etrafına toplanmıştı. O, Gürcistan'da, Kora¹⁴⁵ adh bir Ermeni şehri kurmuş ve orada birçok kiliselerle manastırlar inşa etmiştir. O, bütün Ermeni milletini büyük sevinç ve memnuniyet içinde yaşatmıştır. Onun, bir Ermeni kadınından doğmuş olan Demetre (Dimitri)¹⁴⁶ adlı meşru bir oğlu ve Totorme adlı bir kardeşi vardı.

¹⁴¹ Dmanis veya Dumanis, Gürcistan hudutlarında, Kukark eyâletinin şimali şarkî ucunda, Ermenistan'ın bir şehri idi (ED. DULAURIER).

¹⁴² Aynı adı taşıyan eyâletin eski başkenti olan Şirvan, bu gün harabe halindedir. Şirvan eyâleti, Ermenistan'ın şimali şarkisinde, Kur nehri ile Hazer denizi arasında bulunmaktadır. (Bk. İncicyan, "Yeni Ermenistan", s. 413-5). Bu eyâlet, Ağuvank veya Albanie dahi tesmiye ediliyordu. Bk. Tercümeminin LXXXVIII. faslının 1 numaralı haşiyesine (ED. DULAURIER).

¹⁴³ Şaki veya Şake, bir Ermeni şehridir. Kur'un sol kıyısında bulunan bir bölgeye bu şehrin adı verilmiştir. XIII. asra ait bir müverrih olan Girakos ve Orbelyan bu şehri zikretmişlerdir. Bk. İncicyan, "Eski Ermenistan", s. 533 (ED. DULAURIER).

¹⁴⁴ Şamkar veya Şamkor, Kur'un garp kıyısında bulunup bir Ermeni eyâleti olan Utî'nin bir şehridir. Ermeni müverrihi Girakos'a göre bu şehir, VI. asırda İran imparatoru Khosrov I. in hâkimiyeti esnasında Çapukh'un oğlu Hazer Şat tarafından inşa edilmiştir. Aynı müverrihin yazısına göre: "Şat'm adına beş şehir inşa edilmiştir ki bunlar Şatar, Şamkor, Şaki, Şiruan, Şamakhi ve Şaporan dırlar". (Bk. Genceli Girakos, "Ermeni tarihi", Tiflis tabı, 1910 s. 184; İncicyan, "Eski Ermenistan", s. 532.) Dokuzuncu asra ait bir Ermeni müverrihi olan Jan Katolikos da Şamkor şehrini zikretmiştir (ED. DULAURIER).

¹⁴⁵ Kora-Ermeni halk dilinde Kori, Kur'un şimalinde ve Tiflis'in garbında Gürcistan'ın bir şehridir. Bu şehrin tarifi için bk. Wakhoucht'un Coğrafyasının Brosset tarafından yapılmış tercümesinin s. 245-247 (ED. DULAURIER).

¹⁴⁶ Davit II. nin oğlu Dimitri I, 1125-1154 veya 1155 yılları arasında olmak üzere, 28 veya 29 yıl Gürcistan'da hâkimiyet icra etmiştir (ED. DULAURIER).

CCXL.

573 (99 Şubat 1124-17 Şubat 1125) tarihinde emîr Balak, asker toplayıp Franklara karşı yürüdü. O, önce Haleb'e geldi, birkaç gün sonra da bir müslüman şehri olan Membic beldesinin üzerine yürüdü. O, kaleye karşı mancınıklar kurdurup şiddetle dövmeye başladı ve halkı büyük ıstıraplara maruz kıldı. Kalede bulunan emîr ¹⁴⁷, Frankların kontları olan Josselin'e ve Geoffroy'a adam gönderip onlardan yardım diledi. Emîr, yardım gördüğü taktirde şehri Josselin'e vereceğini vaadediyordu. İki Frank reisi, Josselin'in toplamış olduğu Frank ordusunun bakıyesıyla beraber onun yardımına geldiler. Deluk, Ayı-ıtap ¹⁴⁸ ve Raban kontu olan Mahi (Mahuis) de oraya geldi. Balak, bunların geldiğini haber alınca Membic şehri yakınında onlarla karşılaştı. Çok şiddetli bir muharebe vukubuldu. Çünkü müslüman askerleri pek çok, Franklar da bilâkis çok azdılar. Önce Franklar galip geldiler ve Türkler geri püskürtüldü. Hristiyanlar, müslüman ordusunun bir cenahını firara mecbur kıldılar, Josselin de diğer cenahtaki askerleri kılıçtan geçirmeğe başladı. Fakat Türk ordusunun bir kolu, Maraş kontunu ve Josselin'in güzide askerleriyle diğer birçok Frank muharriplerini çenber içine aldı. Bunlar orada şehid düştüler. Bu akıbeti duyan Josselin, mağlûp olarak muharebe meydanından kaçtı, ertesi gün de kendi şehri olan Tilbaşar'a iltica etti. O gün, birçok Frank reisleri maktul düştüler. Bu günün felâketli tarihi Sahmi ayının 10'u, yani 4 Mayıs idi. Balak, bu büyük zaferden sonra Membic şehrine karşı yürüdü ve askerlerine hücum emrini verdi. O, zafer sevincinin tesiriyle zırhlı elbisesini çıkarmıştı.

¹⁴⁷ Membic, Hassan b. Gümüştekin el-Baalbekî'ye ait idi. Kemaleddin'e nazaran ("ad annum" 518), Balak, bu mevkiden geçtiği sırada Hassan'ı, Tilbaşar'e karşı beraber yürümeğe davet etmiştir. Fakat bazı sebeplerden dolayı Hassan'dan memnun olmıyan Balak, onu kendi eli altında görünce tutup bağlamış ve Membic'e girmişti. Bunun üzerine Hassan'ın kardeşi İsa, Balak'a karşı gelmek üzere kaleye iltica etti. O, bu şerait altında Josselin'den yardım istemiştir. İbn Cevzî'ye nazaran Hasan bu sırada Halep'te bulunuyordu (ED. DULAURIER).

¹⁴⁸ Ayıntap, Haleb'in şimalinde, Suriye'nin müstahkem mevkilerinden biri idi. Guillaume de Tyr, bunu "Hamtap" ve "Hatab" şekilleriyle kaydetmiştir (ED. DULAURIER).

Bu sırada Arevabaşt (güneşe tapınan) ın¹⁴⁰ biri, kaleden attığı bir okla onu kaba etinden öldürücü bir surette yaraladı¹⁵⁰. Balak, İlgazi'nin oğlu Timurtaş'ı yanına çağırıp devletin idaresi ile bütün topraklarını ona tevdi etti, kendisi de o anda öldü. Bu haber yayılınca askerler dağıldılar. Franklar, bu ölümden dolayı büyük sevinç duydular, fakat onun idaresindeki bütün memleketlerin halkı kara bir matem içine düştü. Çünkü o, kendi hâkimiyeti altında bulunan Ermenilere şefkat ve merhamet göstermişti.

CCXLI.

Bu zamanda kral ile hemşirezadesi ve Galeran, Halep şehrinde bulunuyorlardı. Kont Josselin ve kraliçe, kralın fidyesi hakkında Timurtaş'la muharebe ettiler. Onlar, rehine olarak kralın kızı ile Josselin'in oğlunu ve diğer onbeş kişiyi gönderdiler. Fidyeye olarak ta 100,000 dahekan verdiler. Kral Baudoin,

¹⁴⁰ Ermeniler, IV. asrın başlarında Hristiyanlığı kabul etmeden evvel Ateşperest idiler Hristiyanlık devrinde bu eski dinlerini muhafaza etmiş olanlara "Arevabaşt" (yani güneşe tapman) veya "Arevorti" (yani güneş oğlu) deniliyordu. Arevortiler, Mezopotamya'da ve bilhassa Samosat şehrinde bulunuyorlardı. Onlar, müslümanlarla karışık bir halde yaşıyorlardı. XI. asra ait bir Ermeni müellifi olan Grigor Magistros, Süryanî patriğine yazmış olduğu bir mektupta bunları zikretmiştir. Katolikos Nerses Şinorhali'nin bir mektubundan anlaşıldığına göre, Samosat'taki Arevortiler, bir asır sonra hristiyan olmak istemişlerdir. XIV. asra ait bir müverrih olan Mezoflu Tomas, Timur'un Mezopotamya'yı istilâ ettiğini naklederken: "O, Mardine gelip bu şehri yağma etti ve ateşe tapınanların dört köyü olan Şol, Şımersakh, Safari ve Marağ'ı temelinden tahrip ettirdi. Fakat sonra bu tarikatçılar, şeytanın tahrikiyle Mardin ve Amid'de tekrar çoğaldılar" diye yazmıştır. Bunların bakıyeleri, Mezopotamya'da hâlâ mevcuttur. Bk. İnciyan, "Ermeni Arkeolojisi", s. 161, 162; Çamçıyan, c. I, s. 378, 395 ve c. III, s. 86 ve 87 (ED. DULAURIER).

¹⁵⁰ Kemaleddin, Balak'ı vuran okun, rivayete göre bizzat İsa tarafından atıldığını ve onun sol köprücük kemiğine isabet ettiğini yazmıştır. İbn al-Ethir ile Ebû'l-feda, Balak'ın kimin eliyle vurulduğunun bilinmediğini söylemişlerdir. Guillaume de Tyr (XIII, 11), bu vakayı büsbütün başka surette nakletmiştir. Lâtin vaka-nüvisine nazaran Balak, hristiyanlara karşı yapılan muharebede telef olmuştur ve onu bizzat Josselin öldürmüş ve onu tanımadan başını kesmiştir. Bk. Reiske, "Adnot. ad Abulfedae", c. III, n. 306 (ED. DULAURIER).

Eylül ayı içinde müslümanların esaretinden kurtuldu. Onun Antakya'ya geldiği gün hıristiyanlar büyük sevinç içinde bayram yaptılar. Fakat kont Galeran ve kralın hemşirezadesi, Timurtaş'ın elinde kaldılar ve orada öldürüldüler. Baudoin, bu suretle Josselin'in gayretiyle iki defa esaretten kurtulmuş oldu.

CCXLII.

Bu yıl Gargar, Allahın yardımıyla Türklerin elinden alındı. Kostantin'in oğlu olup Gargar senyörü olan Mihail, onu ele geçirmek üzere 50 adamın başında olduğu halde çok gayret sarfetti. O, kalede bulunan Türkleri büyük sıkıntıya maruz bıraktı. Onlar da hiçbir yerden yardım göremeyip naçar bir vaziyet içine düşmüş olduklarından Gargar'ı Mihail'e teslim ettiler. Mihail, Bebu¹⁵¹ kalesini bu suretle Türklerin elinden aldı. Bu zafer, hıristiyanları büyük sevinç içine düşürmüştür¹⁵².

CCXLIII.

Aynı yılda Gürcistan kralı Davit, İran askerlerini tekrar korkunç bir katliâma uğrattı. O, onlardan takriben 20,000 kişi öldürdü, Ermeni paytahtı olan Ani'yi aldı ve Manuçe'nin¹⁵³ oğullarını oradan çıkarıp Tiflis'e götürdü. Böylelikle altmış sene boyunduruk altında bulunan paytaht şehir Ani kurtulmuş

¹⁵¹ Bebu, Fırat muntıkasının müstahkem mevkillerinden biri idi (ED. DULAURIER).

¹⁵² Çamiçyan'a göre (c. III, s. 51, 52), Gargar kalesi önce Baudoin tarafından Mihail'in elinden alınmış, sonra da Türkler onu, bunun elinden almışlardı. Türkler, Bebu'ya ve Gargar'a hâkim oldular ise de bilâhare Lâtinler onları oradan tard ettiler ve buranın kumandasını, katolikos Nerses Şınorhali'nin kardeşi olan Vasil'e tevdi ettiler. Ebû'l-farac'a nazaran ("Chron. syr.", 323), Mihail, Balak tarafından Franklara satılmış olan Gargar'ı zaptetti ve sonra onu "Souprous" a mukabil genç Josselin'e terk etti. Josselin de onu Vasil'e satmıştır. Daha sonra Mihail, Keysun topraklarında talan icra etmiye gittiği vakit, Frankların kurmuş oldukları pusuya düştü ve öldürüldü (ED. DULAURIER).

¹⁵³ Manuçe, Revadiye Kürd aşiretinden olan Beni Şeddad ailesinin emîri idi. Bk. X, haşiye 3 (ED. DULAURIER).

oldu¹⁵⁴. Ani'nin müslümanlar tarafından camiye çevrilmiş olan muhteşem katedrali, Ermenistan'ın piskoposlarını, papazlarını rahiplerini tekrar sinesinde topladı. Mukaddes katedral muhteşem bir törenle taktis edildi. Ermeni milleti, mukaddes katedralin esaretten kurtulmasını görmekle büyük sevinç içinde kaldı.

CCXLIV.

Aynı yılda birçok askerle beraber Frank memleketinden bir dük geldi. O, Okyanus denizi kıyısında bulunan Sur (Tyr) şehrinin karşısında karargâh kurdu ve günlerce devam eden hücumları ile şehri çok sıkıştırdı. O, şehri gerek kara, gerekse gemilerle deniz tarafından ihata etmiş olup onu sıkı bir çenber içine almıştı. Şehre karşı ağaçtan kuleleler kurdurdu ve surlara karşı da mancınıklar yerleştirdi. O, şehri bu suretle kuşatmış olup açlık ve hücumlar ile çok muztarip kıldı. Şehir o kadar sıkışık bir vaziyet içinde kaldı ki naçar kalan halk mecburen teslim oldu. Onlar, Frank kumandanına hayatlarının emniyeti için yemin ettirdikten sonra Sur şehrini ona teslim ettiler, kendileri de Dımeşk'a çekildiler. Birkaç gün sonra hazreti İsa'nın kabri olan Sur boşaltıldı. Dük de askerleriyle beraber Frank memleketine döndü¹⁵⁵.

¹⁵⁴ Türklerin devamlı akınlarına maruz kalmış olan Şirak bölgesi ve bilhassa Ani şehri halkı, bu vaziyette çok muztarip olmuştu. Bu zamanda onların başında, Ebulsevar'ın, cesaretsiz ve tebaasını müdafaa etmekten aciz bir adam olan oğlu Mane bulunuyordu. Müverrih Vardan'a nazaran Manuçe, Ani'yi terketmeye karar verip onu, Kars emirine 60,000 dinara satmak teklifinde bulundu. Bunu haber alan halk, endişe içine düşüp keyfiyeti Gürcistan kralı Davit II. ye haber verdiler. Davit derhal oraya gelince halk, 573 (19 Şubat 1124-17 Şubat 1125) tarihinde Ani'yi ona teslim etti. Bu şehir, 60 seneden beri müslümanların hâkimiyeti altında bulunuyordu. Kral Davit, şehrin kumandanlığını, bir Gürcü reisi olan Abelheth ile bunun oğlu İvane'ye tevdi ettikten sonra Ebulsevar'ı beraberine alıp Tiflis'e döndü. Çamiçyan, c. III, s. 44 (ED. DULAURIER.)

¹⁵⁵ Guillaume de Tyr'e göre (XIII, 14-15) Sur şehri, 28 Haziran 1124 tarihinde zaptedilmiş, Baudoin du Bourg da iki ay sonra yani 28 Ağustos'ta serbest bırakılmıştır. Binaenaleyh Mateos, bu prensin serbest bırakılmasını bu zaferden evvel gelen bir tarihte göstermekle hata yapmıştır. Urfalı Mateos'un bahsettiği Frank kontu Venedik "doc" u Dominique Michieli'dir ki bu zat muhasaraya fiilen iştirak edip Sur limanını filosu ile çevirmiştir.

CCXLV.

Aynı yılda Kudüs kralı Baudoin ile Josselin, bütün Frank askerlerini toplayıp Halep şehrine karşı yürüdüler. Bu sırada İlgazi'nin damadı olup Arap hükümdarı olan Dubais oğlu¹⁵⁶ Sale (Sadaka), Josselin'in yanına gelip¹⁵⁷ onunla dostluk ve ittifak aktetti ve askerleriyle beraber onun yardımına geldi. Sultan Tutuş'un torunu¹⁵⁸ ile Kılıçaslan'ın oğlu olan Malatya Sultanı¹⁵⁹ da Josselin'le birleştiler. Bu suretle Halep şehrine karşı muazzam bir kuvvet toplanmış oldu. Onlar, şehri günlerce muhasara altında tutup aç bırakmak ve hücumlar yapmak suretiyle çok muztarip bir hale soktular. Şehir halkı, Musûl şehrine haber gönderip kumandan Parsuki'yi yardıma çağırdı. Bu zat, büyük bir ordu topladı ve altı ay sonra Halep'e geldi. Pursuki, Frankları geri püskürttü ve Halep şehrini kurtardı. Franklar, hiçbir zayıta uğramadan geri çekildiler ve her biri kendi yerine döndü. Arap hükümdarı ise Musûl ile Pursuki'nin diğer topraklarına akın etti. Pursuki, birkaç gün Halep'te kaldıktan sonra Dımışk'a gitti ve oranın emîri olan Tuğtekin'le ittifak aktetti.

Kara cihetinden yapılan hareketin başında, Trabulus kontu Pons bulunuyordu. Bu, Raymond de Saint-Gilles'in torunu idi ve Baudoin'in esareti esnasında Kudüs krallığını idare etmişti. Haçlılar tarafından Antakya'dan getirilmiş olan Avedik adlı bir mühendis, şehrin zaptı içinde büyük bir yardım göstermiştir. Ebû'l-feda ("ad annum" 518) şehrin, bir şartnameye göre teslim edildiğini ve halkın, 5 Temmuz 1124 tarihinde taşıyabildikleri miktarda servetlerini beraberlerine alıp şehirden çıkmış olduklarını yazmıştır (*ED. DULAURIER*).

¹⁵⁶ Bunu, Sadaka'nın oğlu Dubais olarak okumalıdır. Müellimimizin bu aynı hatasına dair bk. CCXXXI, haşiy 2.

¹⁵⁷ Fransızca tercümesinde, Josselin'in Arap hükümdarının yanına gitmiş olduğu yazılıdır. (Çeviren)

¹⁵⁸ Rıdavan'ın oğlu Sultan-Şah (*ED. DULAURIER*).

¹⁵⁹ Ebû'l-farac, I. Kılıçaslan'ın dört oğlu olduğunu ve bunların Mesud, Melikşah, Arap ve Tuğrul-Arslan olduklarını yazmıştır. Bunların birincisi, babasına halef olup Konya'ya yerleşti ve Malatya'yı, Arap ve Tuğrul-Arslan adlı kardeşlerine bıraktı. Melikşah, İbn el-Danışmend'in oğlu Gazi tarafından esir edilip gözleri çıkarılmıştır. Binaenaleyh Urfalı Mateos'un, Malatya Sultanı diye zikrettiği şahıs ya Tuğrul-Arslan veya Arap'tır. Bence bu, Süryanî müverrihinin hikâyesine (s. 298-299) bakarak Arap olsa gerektir (*ED. DULAURIER*).

Süryanî Mihail vakayinâmesi ile İbn el-Ezrak'ın tarihinde sarahaten Malatya Sultanının Tuğrul Arslan olduğu kaydedilmiştir (*Prof. M. HALİL TINANÇ*).

CCXLVI.

Aynı yılda Danişman'ın oğlu Sivas emîri Gazi, Malatya'ya karşı yürüdü. O, şehri muhasara edip yaptığı şiddetli hücumlarla halkı büyük ıztırap içinde bıraktı. Muhasara altı ay sürdü ve şehir şiddetli bir açlık içinde kaldı. Günden güne daha çok şiddetlenen açlık yüzünden sayısız insan telef oldu. Çünkü halk, açlığa dayanamayıp şehirden dışarı çıkıyor ve düşman karargâhına gidiyordu. Nihayet tahammülü kalmıyan halk, şehri Gazi'ye teslim etti. Bunun üzerine şehrin sahibi olan Kılıçaslan'ın karısı¹⁶⁰, Mışar'a çekildi.

CCXLVII.

574 (18 Şubat 1125-17 Şubat 1126) tarihinde İran aspasaları Pursuki ile Tuğtekin, İran'ın her tarafından toplanmış olan 40,000 kişilik büyük bir ordunun başında oldukları halde Frankların metin bir kalesi olan Azaz'a karşı yürüyüp şiddetle hücum ettiler. Pursuki kaleyi zaptetmek ve Frankların kuvvetini ayak altına almak için bütün gayretini sarfetti. O, kaleye karşı oniki mancınık kurdurdu ve lağımlar açtırarak şehrin iki burcunu yıktı. Azaz, büyük bir tehlike içine düştü, muhafız kıtası da bütün ümidini kesti. Fakat Kudüs kralı, Pursuki'nin tekrar Heleb'e geldiğini duyunca derhal Antakya'ya gitti ve Frank askerlerini topladı. Kont Josselin acilen kralın yanına geldi. Sint-Gilles'in oğlu olan Trabulus kontu ile Dıluk kontu (Mahius) da oraya gittiler. Frank ordusu, 1300 Frank ve 500 Ermeni suvarisinden ve 4,000 piyade askerinden müteşekkildi. Kudüs kralı, Guris üzerine yürüdü. Bunu haber alan İran kumandanı, askerleriyle beraber Halep yakınına geldi. Franklar, ağırlıklarını Guris'de bırakıp süratle Azaz'a doğru ilerlediler.

¹⁶⁰ Kılıçaslan'ın dul karısının adı Isabelle idi. Bu, adına bakarak bir hristiyan olsa gerektir. Bk. Ebû'l-farac, "Chron. syr.", s. 309. (ED. DULAURIER).

Kılıçaslan'ın karısının adı Ayişe Hatundur. Onun İzabel şeklinde Ebû'l-farac tarafından yazılmış olması ancak bu muhteris kadını zemmetmek içindir. Çünkü Ebû'l-farac'ın eserinde "ikinci bir İzabel gibi hareket ederek" diye yazılıdır. Bu benzetmeyi isim zannetmek büyük bir hatadır (Prof. M. HALİL YINANÇ).

Onlar, Azaz'ın hemen bir harabeye dönmüş olduğunu ve müslümanların eline düşmek üzere bulunduğunu gördüler. İranlılar, Franklara karşı harekete geçip onları kuşattılar. Franklar üç gün bu çenberin içinde sıkıştırıldıklarından aç kaldılar. Onların hiçbir ümitleri kalmamış olup bu vaziyet içinde yalnız ölümü bekliyorlardı. Türkler talikiramiz ve tehdit edici sözlerle onların etrafında böbürleniyorlardı. Sonra korkunç haykırımlarla ve güvercin sürüsüne saldıran bir kartalı andıran hareketleriyle hep birden onların üzerine atıldılar. Her suretle naçar kalmış ve takatları tükenmiş olan Franklar, son saatlerinin gelmiş olduğunu hissettiler. Onların bu feci vaziyetleri içinde kral güzel bir fikir düşündü ve kumandanlarına: "Haydi, Tereb (Athareb)e doğru yürüyelim. Türkler bizim firar ettiğimizi zannedecekler ve pusu kurmuş olanlar arkamızdan koşacaklardır. O zaman biz de geri dönüp onların üzerlerine atılacak ve hazreti İsa'nın bize ne yapacağını göreceğiz" dedi. Kral, aynı zamanda Azaz'da bulunanlara da haber gönderip: "Türkler bizim takibimize çıkınca bunu, kaleden duman çıkarmak suretiyle bize haber veriniz" dedi. Kral, Athareb'e doğru çekilirken Pursuki, onun firar etmekte olduğunu zannedip bütün askerlerine seslendi ve onlar, koyunların izinde yürüyen kurtlar gibi hep birden, korkunç bağırışlarla Frank askerlerinin arkasına düştüler. Türkler iki mil kadar ilerledikten sonra hristiyanlara hücum etmek için toplandılar. Bu sırada Azazdakiler duman işaretini verdiler. İşareti gören Kudüs kralı ile reisler, gözyaşları dökerek dua ettiler ve Allaha, bu küçük ve zayıf sürüsüne yardıma gelmesini niyaz ettiler.

Kral, hücum borularının çalınmasını emretti. Hristiyan askerleri, hep birden müslümanların üzerine atıldılar ve Allahı yarduna çağırıp bütün gayretleri ile dövüştüler. Allah onların dualarını kabul etti. Onlar, Türkleri şiddetle geri püskürttüler, onları kılıçtan geçirdiler ve ovalarda darmadağın ettiler. Kont Josselin, öküzleri kovalıyan bir arslanı andıran bir şiddetle müslümanların üzerine atıldı ve onların kanıyla doydular. Kralla diğer bütün hristiyan askerleri de heyecana gelip müslüman askerlerini Haleb'e kadar takip ederek merhametsizce kılıçtan geçirdiler. O gün, 5,000 Türk askeri telef edildi. İran kumandanı ile

Tuğtekin, çok mahcup bir vaziyette oldukları halde geri gittiler. Çünkü bu muharebede onbeş emir maktul olmuştu. Hristiyanlar ise büyük sevinç içinde, çok miktarda ganimetle beraber döndüler. O gün, bütün hristiyanlar için sevinçle dolu bir bayram günü oldu. Bu zafer, Dre ayının 24 üne¹⁶¹ tesadüf eden bir perşembe günü kazanılmıştır. Birkaç gün sonra Pursuki, kralın kızı ile Josselin'in oğlunu Kala-Cabar'a¹⁶² nakledip oraya bıraktı, kendisi de Mustül'e gitti.

Bir yıl sonra kendi milletinden olup "Hacı" tesmiye edilen kimseler, ziyaretçi kıyafetinde oldukları halde Pursuki'nin evine girdiler ve onu bıçakla öldürdüler¹⁶³. Mümaileyhin adamları, katillerle aynı kıyafette olup şehirde bulunan seksen kişiyi telef ettiler.

CCXLVIII.

Bu yılda Şark emiri İran kumandanı Süleyman oğlu İbrahim ile Artuk'un oğlu Sukman'ın oğlu olan Hantsit emiri Davut, asker toplayıp büyük bir ordu hazırladılar. Diğer birçok emirler de askerleriyle beraber onlara iltihak ettiler ve bunlar Gürcistan'a karşı yürüdüler. Gürcistan kralı onların karşıla-

¹⁶¹ Yani 11 Haziran. Kemaleddin, 6 Rebilüahır 519 (=12 Mayıs 1225) tarihini göstermiştir. Bu müverrihle İbn al-Ethir, müslümanların korkunç bir akıbete uğradıklarını yazmışlardır. Fakat bununla beraber Urfalı Mateos mübalağa etmiş benzemektedir. Zira Guillaume de Tyr, öldürülmüş olan müslümanların sayısını 2,000 olarak göstermiş, İbn al-Ethir de binden fazla olduğunu söylemiştir. Kemaleddin hiçbir emir veya reisin telef olduğundan bahsetmemiştir. Bu iki müellifin, dindaşlarının uğramış oldukları akıbetten ağırlığını gizlemiş olmaları ihtimal dahilindedir (ED. DULAURIER).

¹⁶² Kala-Cabar yani Caber kalesi, Rakka yakınlarında, Fırat'ın kıyısında bulunup Mezopotamya'nın müstâhkem yerlerinden biri idi. Guillaume de Tyr, bunu "Calogenbar" şeklinde kaydetmiştir (ED. DULAURIER).

¹⁶³ Kemaleddin'in vermiş olduğu malûmata nazaran Pursuki, derviş kıyafetine girmiş olan altı Batınî tarafından öldürülmüştür. Bunlar, onu, Musûle döndükten sonra camide Cuma namazını kılmak üzere mimbere yaklaştığı sırada hançerlemişlerdir. İbn al-Ethir'e nazaran o, camide ön safta bulunanların arasında namaz kılmakta iken on adam, ellerinde bıçak olduğu halde üzerine atılmışlar ve o, onlardan üç kişiyi öldürdükten sonra ölmüştür. O, aynı günde yani 8 Zilkade 520 veya İbn Khallikan'a göre ertesi günü, yani 17 veya 18 Kasım 1126'da ölmüştür (ED. DULAURIER).

rına çıktı, şiddetli bir muharebe neticesinde onları firara mecbur kıldı ve onları evvelkinden daha büyük bir hezimete uğrattı. Kral, onları beş gün takip etti ve ovaları kanla suladı. Bütün memleket, maktul cesetlerinin çokluğundan dolayı taaffün etmişti.

CCXLIX.

Aym yıl içinde, Gürcistan'ın aziz ve dindar kralı Davit öldü. Ona halef olarak oğlu Demetre (Dimitri) tahta çıkarıldı. Bu, cesur ve dindar bir prens olup yaptığı iyiliklerle babasının bir eşi oldu. O, Manuçe'nin oğullarını, sadakat yemini ettirdikten sonra Ani'ye iâde etti. Demetre, Davit'in ölümünden sonra İran askerleri tarafından çok ıztıraplara maruz kalmış olan Ani şehrini onlara verdi. Gürcü kralı Demetre esasen birçok harp ve eyâletlerinin idaresi işleriyle yüklü bulunuyordu. O, bir Ermeni kadınından doğmuştu. Manuçe'nin oğulları, Ani katedralim Ermenilere bırakacaklarına ve oraya hiçbir müslümanın girmeyeceğine dair alenen yemin ettiler.

CCL.

575 (18 Şubat 1126-17 Şubat 1127) tarihinde Robert'in oğlu Boemond'un oğlu, Frank memleketinden geldi. Bunun adı da babası gibi Boemond idi.¹⁶⁴ O, askerleriyle beraber Antakya'ya geldi ve Kudüs kralının kızıyla evlendi. Kral, kendisi öldükten sonra onun kral olacağını vaadetti ve Antakya'yı ve bütün Kilikya'yı ona verdi. Boemond'un oğlu Boemond, şecaatı sayesinde bütün Frankları kendi nüfûzu altına aldı. Urfa kontu

¹⁶⁴ Genç Boemond'un babası Boemond, imparator Aleks'e karşı yaptığı talihsiz bir seferden ve Durazzo (Dıraç) önünde uğradığı mağlûbiyetten sonra kendi malikânesi olan Tarente'e çekilmiş ve 1111 tarihi başlangıcında orada ölmüştü. 1107 tarihinde doğmuş olan oğlu, 22 yaşında olduğu halde Antakya'da babasına halef olmak üzere Filistin'e geldi. O, Baudoin de Bourg'un ikinci kızı olan Aalis ile evlendi. O Urfa kontu Josselin ile şiddetli kavgalar yapmıştır. Çünkü Josselin, Türklerle müttefiken Boemond'un topraklarına girmişti. Baudoin, araya girip onları barıştırdı. 1130 tarihinde Halep emiri Ridvan, Antakya topraklarına akın edince Boemond derhal ona karşı yürüdü ve Kilikya'ya kadar ilerledi. O, orada Anazarbe yakınında "Pratum palliorum" denilen ovada öldürülmüştür. Bk. Guillaume de Tyr, XIII, 21-27 (ED. DULAURIER).

Josselin ile Saint-Gilles'in oğlu, onun riyasetini kabul ettiler. Boemond, yirmi yaşında olup henüz sakalı gelmemiş bir çocuktur. Fakat o esasen cesur bir muharipti. O, uzun boylu, arslan çehreli ve sarı saçlı bir gençti. Roma (Frank) memleketinden birçok asilzade ve yüksek adamlar onunla beraber gelmişlerdi.

CCLI*

CCLII

577 (18 Şubat 1128-17 Şubat 1129) tarihinde Halebin eski emîri Aksungur'un oğlu olan İran aspasaları Zangi¹⁶⁵, ordusuyla beraber Urfa topraklarına geldi ve Frank kontu Josselin'le dostluk aktetti. O, hiçbir zarar ve müşkülâta uğramadan Halep şehrine gitti¹⁶⁶. Zengi, Antakya senyörü olan bü-

* Aziz bir Ermeni rahibi olan Guros'un ölümünb hadseeden bu faslın tercümesine lüzûm görülmemiştir.)

¹⁶⁵ Emadeddin Zengi, Halep emîri olan babası Kasım-eddola Aksungur öldüğü vakit henüz on yaşında idi. O, harp sanatını, zamanın en büyük kumandanları olan Kerboğa, Çekermiş, Mevdud ve Pursuki'nin kumandaları altında öğrenmiştir. Zengi, Bağdad valisi olduktan sonra, H. 521 (=16 İkinci Kânun 1127-5 İkinci Kânun 1128) tarihinde Sultan Mahmud tarafından Musûl emîri tâyin edilmiştir. Zengi, hâkimiyetini genişletip Nusaybin, Sincar, Harran ve bütün Cezire'yi ve daha sonra Haleb'i, Hama'yı, Homs'u, Baalbek'i ve diğer yerleri de emaretinin içine almıştır. O, Dımışk haric olmak üzere bütün Suriye'yi hâkimiyeti altına almıştı. Bk. Ebû'l-feda, "Ann.", c. III, s. 428, 430, 470, 480-498; Reinaud, "Extraits des historiens arabes relatifs aux Croisades", s. 78-90 (ED. DULAURIER).

¹⁶⁶ Hicri 522 (=6 İkinci Kânun-24 Birinci Kânun 1128) tarihinde, Zengi Haleb'i zaptetti. Bu şehrin halkı, daha evvel Franklardan korktukları için şehri Aksungur el-Pursuki'ye teslim etmişlerdi. O da Musûl'e döndüğü vakit oğlu Mesud'u Halep'te bırakmıştı. Pursuki öldükten sonra Mesud, babasının hükümet merkezi olan Musûl'de yerleşmiştir. Haleb şehri, bundan sonra bir biri arkasına muhtelif adamların eline geçti. Bu değişikliklerin doğurmuş olduğu kargaşalıklar esnasında Franklar, Haleb'i zaptetmeyi düşündüler. Josselin oraya girmeye teşebbüs etti, fakat halk, para vermekle onun geri çekilmesini teminetti. Bu sırada Zengi, Musûl valisi tâyin edilmiş olup Sultan Mesud'un emri mucibince Aksungur ve Hasan Karakuş adlı emirlerin kumandası altında, Haleb'e büyük bir kuvvet sevketti. Zengi kendisi de bizzat Haleb'e doğru yola çıkıp Membic ve Bezaah yolunu tuttu. O Haleb'e yaklaştığı vakit, halk sevinçle onun istikbaline koştu. Zengi, aynı yılın Muharrem ayında bu şehri zaptedince orada intizam ve asayiş yerine getirdi. İbn al-Ethir ve Ebû'l-feda, "ad annum" 522. (ED. DULAURIER).

yük Frank kontu Boemond ile dostluk aktetmek istedi ve Josse-
lin'in tavassutuna müracaat etti. Zengi, birkaç gün Haleb'te
kaldıktan sonra bütün askerleriyle beraber Dımeşk'a gitti. Çünkü
oranın emîri olan Tuğtekin ölmüş ve yerine oğlu geçmişti¹⁶⁷.

Aynı yılda Tatar'ın oğlu olan İran Sultanı Mahmud öldü
ve yerine kardeşi Melik geçti¹⁶⁸. Bu, önce Gantsag'da oturu-
yordu ve Gürcistan kralı Davit'e mağlûp olup İran'a iltica et-
mişti.

CCLIII.

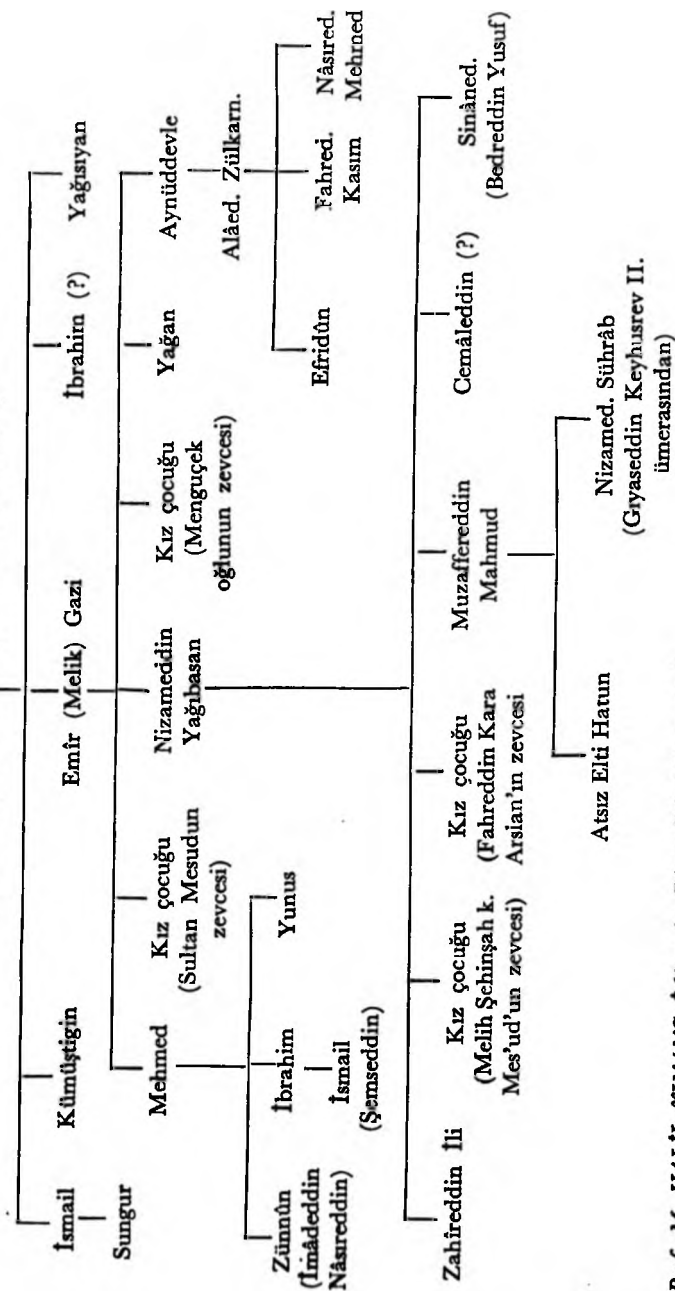
585 (16 Şubat 1136-14 Şubat 1137) tarihinde Danişmen'in
oğlu emîr Gazi'nin oğlu Sultan Mahmud (Muhammed)¹⁶⁹,
büyük bir ordunun başında olduğu halde Maraş memleketine
geldi ve Keysun şehrine karşı yürüyüp bağbozumu mevsiminde
köylerle manastırları tahrip etti O, şehre karşı karargâh kur-
muş vaziyette altı gün kaldı, fakat ne istihkâm yaptı ne
de mancınık kurdu ve ne de bir ok attı. O, orada sakin bir
surette oturup nehrin suyunu kesmek, bahçeleri bozmak, öteye
beriye akınlar yapmak ve ganimet biriktirmekle meşgûl oldu.
Günden güne hücumu, kan akmasını ve şehrin zaptını bekle-
mekte olan şehir halkı ise o kadar bezgin bir hale düştü ki bir
gece dış suru terk etti. Fakat şehrin reisleri ve ruhanîleri
onlara nasihat edip cesaret verdiler. Onlar, Allaha niyaz eyli-
yerek müslümanların eline düşüp aileleriyle beraber rezil olmak-
tansa ölmeyi tercih ettiler. Onlar, ellerinde haç ve kolları açıl-
mış oldukları halde gece gündüz Allaha dua ediyorlar ve kasi-
deler okuyorlardı. Çok şefkali ve rahim olan Allah, onları, gü-
nahkârlıklarından dolayı düşman eline düşmekten korudu ve
merhamet etti. Binaenaleyh o, müslümanlara, şehre hücum
emrini vermedi ve hazreti İsa'nın işkencelere maruz tutul-

¹⁶⁷ Tuğtekin'in Dımeşk emîri olan bu oğlunun adı Tac el-Mülûk Bürî idi. O, babasının 522 (1128) tarihinde vukubulan ölümünden sonra ona halef olmuştur. O, 4 yıl, 5 ay ve birkaç gün hâkimiyet icra ettikten sonra 20 Recep 526 (=17 Mayıs 1132) tarihinde ölmüştür (Ebû'l-feda, c. III, s. 450) (ED. DULAURIER).

¹⁶⁸ Melik-Tuğrul, Hicrî 526 (=1132) tarihinde amcası Sancar tara-
fından tahta çıkarılmıştır. O, 3 yıl ve 2 ay tahtı işgal ettikten sonra Muharrem
529 (=21 Ekim - 19 Kasım 1134) tarihinde Hamadan'da ölmüştür. Ebû'l-
feda, c. III, s. 448-454) (ED. DULAURIER).

DANIŞMENDLİLERİN ŞECERESİ

Emir Dânişmend Taylu (Mehmed veya Ahmed)

(Prof. M. HALİL YINANÇ, İslâm Ansiklopedisi, III, s. 475).

duğu gün olan cuma günü, Keysun şehri kurtuldu. Düşman, Garmir-Vank (manastırını), kiliseyi, manastır rahiplerinin hücrelerini yaktı, tahta ve taş haçları kırdı, demir ve bakır haçları ise gaspetti ve mukaddes minberleri devirip param parça eyledi. Düşman, güzel işlemeli kayıyı ve diğer bazı şeyleri alıp vaktiyle Babillilerin yaptıkları gibi hareket ederek¹⁷⁰, bunları cariyelerine ve ahalisine göstermek üzere beraberinde götürdü. Böylelikle: “Sion kızını, bir bağ kulübesi ve bir bahçe bekçisi çadırı gibi terk ettim”¹⁷¹, “o, eşini kaybetmiş bir güvercin ve leşlerin üzerine çökmüş çirkin bir karga gibi kalacaktır” diye yazılı olan sözler burada bir hakikat oldu. Söylediğimiz veçhile Mahmud, bir cuma günü acilen geri gitti, çünkü o, imparatorunun¹⁷² bizim kontumuz olan Baudoin¹⁷³ ile bera-

¹⁷⁰ Müellif, Babil kralı Balthazar’ı ima ediyor. Bu kral, Daniel’in tarif ettiğine göre (V, 6), muhteşem bir ziyafet esnasında mabedinin mukaddes kaplarını getirtmiş ve ordu reisleri ve cariyeleriyle beraber bunlar içinde şarap içmiştir (*ED. DULAURIER*).

¹⁷¹ Yeşua, I, 8. Burada kaydolunan sözler, Tevrat’takilerinin aynı olmayıp onun bir taklididir.

¹⁷² İmparator Jan Komnen.

¹⁷³ Guillaume de Tyr’in (XVI, 14 ve 17), Belduinus de Mares diye kaydetmiş olduğu Keysun ve Maraş kontu Baudoin. Urfalı Mateos’un müzeyyili olan Papaz Grigor (Grégoire le Prêtre), Baudoin’in, Antakya prensi Raymond de Poitiers’nin kardeşi olduğunu söylemiştir (CCLIX). O halde Baudoin, Aquitaine dükü Guillaume IX. nun oğlu olur. Bu ana kadar, Guillaume IX. nun yalnız üç oğlu olduğu malûmdur. Bunlar, babasına halef olarak Poitou kontluğu ile Aquitaine ve Gascogne dükalıklarının başına geçmiş olan Guillaume X., Antakya prensi olan Raymond ve Guillaume de Tyr tarafından zikredilen (XIV, 20) ve Cluny ruhanisi olan (Dom Vaissete, “Hist. de Languedoc”, XVI, 83) Henri idiler. Bunlardan Guillaume ve Raymond, biri 1099 tarihi başlangıcında diğeri de on ay sonra olmak üzere Toulouse’da doğmuşlardır.

Baudoin ile Raymond de Poitiers’nin akrabalıklarına dair Ermeni müellifinin ifadesi, rahip Basil’in, kont Baudoin’in ölümü münasebetiyle yazmış olduğu nutka uymaktadır. Basil’in teyidi itimada çok şayandır. Çünkü o, Keysun’da ikamet etmiş ve Baudoin’in günah çıkaran papazı olmuştur. Bundan başka Raymond ile Baudoin arasında mevcut olan samimiyet te bu noktayı teyid etmektedir. Bundan evvel (fısıll CCXXIII, haşiye 1), Ermeni prensi Leon I. e karşı Raymond tarafından tertip edilen ihanete Baudoin’in da iştirak ettiğini gördük. Baudoin’in, senyörü bulunduğu Keysun ve Maraş şehirleri, Kilikya arazisinin bir kısmının içinde ve Antakya prenslerinin hâkimiyetleri altında bulunuyorlardı.

ber Keysun'un yardımına gelmekte olduğunu haber almıştı. Hakikaten de Grek imparatoru, müslüman memleketlerini tahrip ederek Antakya'ya yaklaşmıştı ¹⁷⁴. İmparator, bizim prensimiz Leon'un hâkimiyetini kaldırdıktan ve onun şehirleri ile kalelerini zapt ettikten sonra onu da beraberine alıp denizin öbür kıyısına yani kendi memleketi olan Asya'nın hudutlarına götürmüştür ¹⁷⁵.

¹⁷⁴ Urfalı Mateos'un bu fıkra da bahsettiği müslüman memleketleri, Anadolu'da, Jan Komnen'in Suriye'ye doğru yaptığı seferin yolu üstünde bulunup Konya Sultanlarının topraklarının bir kısmı idi (*ED. DULAURIER*).

¹⁷⁵ Bu sefer için bk. fasıl CCXXIII, haşiye 1.

PAPAZ GRİGOR'UN ZEYLİ
(1137—1163)

CCLIV.

586 (15 Şubat 1137-14 Şubat 1138) tarihi başlarında Aleks'in oğlu olup Perperojen (Porphyraogénète) tesmiye edilen Roma imparatoru (Jan Komnen), büyük bir şiddetle mühim bir şehir olan Anavarza (Anazarbe) üzerine yürüdü. Yaz mevsimi ve temmuz ayı idi. O, şehri otuz yedi gün muhasara altında tuttu ve surları mancınıklarla şiddetli bir surette dövdü. Çok müşgül bir vaziyete düşmüş olan halk, şehri Perperojen'e teslim etti. İmparator, Ermeni prensi Leon'u, oğulları ve karısı ile beraber ve Meryem Ana'nın tasvirini¹ beraberine alıp İstanbul'a götürdü. Ruben'in oğlu Kostantin'in oğlu olan büyük Ermeni prensi Leon orada öldü². İmparator sonra Bızah (Bizaa) kalesini de hücumla zaptetti³. Franklar onu aldatıp Şezar (Şeyzar) a ve oradan da Antakya'ya götürdüler.

Bu sırada Melik Mahmud (Muhammed), Şublas⁴ kalesinin üzerine yürüdü, fakat yaptığı birçok hücumlara ve yağdırdığı oklara rağmen bir şey yapamadı. O, sonra Gulla⁵ denilen

¹ Anazarbe'deki Meryem Ana tasvirini, Kilikya prensi Toros I, Mandale oğullarının kalesi olan Gentrosgavis'den almış ve Anazarbe'de kendisinin yaptırmış olduğu kiliseye yerleştirmişti. Bk. Vahram Rapun, Kilikya kralarının tek kafiye muhtasar tarihi (ED. DULAURIER).

² Ebû'l-farac, Papaz Grigor'un yazdığı bu tarihte (1136-37), imparatorun, Leon'a karşı hiddetlenip Tarsus, Adana ve Misis'i zapt ettikten sonra prensi, karısı ve oğullarıyla beraber esir edip İstanbul'a göndermiş olduğunu yazmıştır (ED. DULAURIER).

³ Nüveyri, imparatorun Bizaa'yı 25 Receb 532 (=8 Nisan 1138) tarihinde bazı şeraite bağlı olarak almış olduğunu yazmıştır. Aynı müverrihin ilâve ettiğine göre imparator Jan Komnen, Bizaa'yı şartnameye göre almış olduğu halde yaptığı yemini bozarak halkı kısmen kılıçtan geçirmiş, kısmen de esir etmiştir (ED. DULAURIER).

⁴ Bu, bence Nicétas Choniates'in "Soubleon" olarak kaydetmiş olduğu kalenin aynı olsa gerektir (ED. DULAURIER).

⁵ Gulla dağları, Antituros silsilesinin bir kısmı olsa gerektir. Muhammed, Kapadokya'dan kendi memleketine döndüğü vakit bu dağlardan geçmiştir. Eğer "Gulla" adı arapça "kulla" kelimesinden gelmişse bu dağlar, silsilenin en yüksek tepelerini teşkil etmektedir (ED. DULAURIER).

dağların tepelerine doğru çekilip kendi memleketine gitti. Biz de bizi muhasara ateşinden koruyup düşmanlarımızdan kurtarmış olan Cenabı Hak'a şükran okuduk. Kış mevsimi bitmek üzere iken imparator, müslümanlara ait olan Bızah'ın muhasarasıyla hâlâ meşgûldü. Mukaddes Paskalya ortusundan ⁶ sonra Keysun senyörü Baudoin de ath ve piyade askerleriyle beraber oraya gitti. Bu suretle bu şehirde muhafız asker kalmadı. Bu vaziyette korkmuş olan halk, aileleriyle beraber şehri terk ettiler. Halk, kısmen Raban'a, kısmen Behesni'ye ve kısmen de Rumkaleye ⁷ gitti. Böylelikle Keysun boşalmış oldu. Orada şehrin muhafazası için bir kısım piyade askerle beraber yalnız birkaç reis ve şehrin Vahram adh dükü kaldılar. Aciz bir adam olan ben papaz Grigor, onlara şehrin muhafazasında uyanık kalmalarına, şehri gelip yakmamalarına dikkat etmelerine dair cesaret ve nasihat veriyordum. Maalesef bu tahminim vukua geldi. Çünkü Grek imparatoru geri gittiği sırada Davud'un oğlu Kara Aslan ⁸, birçok askerle beraber müslüman memleketinden çıkıp güya imparatorun önünden kaçıyor gibi yaparak Raban şehrine geldi. Keysun şehrinde bulunanlar, onun Melik Muhammed olduğunu zannedip büyük korku içine düştüler ve akşamleyin şehri terk ettiler. Ertesi sabah dağlardan geçen bazı Türkler, Keysun'dan kaçmış olan bir adamı tuttular ve ondan şehirde kimse bulunmadığını öğrendiler. Bunun üzerine otuz kişi gelip Keysun'a girdi, şehri ve kapıları ateşe verdi. Onlar büyük Ermeni prensi Goğ-Vasil'in yaptırmış olduğu muhteşem konak ile diğer büyük binaları temaşa ettikten sonra acilen

⁶ 1137 tarihinde, Paskalya yortusu 11 Nisana tesadüf etmiştir.

⁷ Rumkale ("Hromgla", yani "Roma müstahkem şatosu"), Haleb'in şimali garbisinde, Comagène muntakasının içinde Fırat'ın garp kıyısında bulunuyor. Bu kale, Haçlı seferleri esnasında büyük bir şöret kazanmıştı. Rumkale, 1116 tarihinde Urfa kontu Baudoin de Bourg tarafından Ermeni prensi Goğ-Vasil'in elinden alınmıştır. Genç Josselin'in dul karısıyla oğlu onu, 1150 tarihinde Ermeni katolikosu Grigor III. e satmışlar ve kale bu tarihten itibaren 1293 tarihine yani kalenin Melik el-Aşraf tarafından zapt olunduğu yıla kadar Ermeni katolikosluğunun merkezi olmuştur (ED. DULAURIER).

⁸ Mezopotamya'da, Hısnıkefa'nın emiri olan Fahreddin Kara-Arslan. Bu, Rükned Devle Davud'un oğlu ve Artuk oğlu Sukman'ın torunu idi (ED. DULAURIER).

oradan çekilip arkadaşlarının yanına gittiler. Ertesi gün şehirli-
ler geri geldiler. Herkes kendi evine döndü⁹.

589 (15 Şubat 1140 - 14 Şubat 1141) tarihinde Şirimah¹⁰
milletinden Simon adlı bir asker, Urfa kontuna kin bağlamış
olup Ayıntab'ı onun elinden aldı. O, bu şehri bir yıl elinde
tuttuktan sonra onu, Antakya prensinin tavassutuyla konta iâde
etti.

CCLV.

591 (14 Şubat 1142-13 Şubat 1143) tarihinde Roma im-
paratoru Perperojen, Antakya'yı, bu şehrin prensinden muhak-
kak surette satın almak üzere geldi. Prens ondan büyük bir meb-
lağ ve kıymetli kumaşlar aldıktan sonra şehri ona teslim etti.
Bunun üzerine imparator Antakya'ya girdi¹¹.

⁹ Jan Komnen'in Kilikya'ya yaptığı bu sefer için bk. Nicetas Chonia-
tēs, VI ve VIII; Cinnamus, I, 7-8. Ebû'l-farac'ın ("Chron. syr.", s. 327) hikâ-
yesine göre, imparator Jan, 1448 (1 Birinci Teşrin 1136-1137) tarihinde
Tarsus, Adana ve Misis'i işgal ettikten ve Leon'u karısı ve çocukları ile
beraber esir ettikten sonra Antakya'nın üzerine yürümüş, fakat bu şehri ala-
mamıştır. Josselin onun yanına gelmiş ve bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaş-
maya göre imparator, Haleb'i ve diğer Suriye şehirlerini zaptedip Franklara
verdiği takdirde Franklar da buna mukabil, Antakya'yı ona vereceklerdi.
Jan Komnen'le Josselin, birlikte yürüyüp Bızah'ı muhasara ettiler ve Şey-
zar'a hücum etmek için de bir müfreze gönderdiler. Bu zamanda, Konya
Sultanı Mesud, Kilikya'ya girmiş olup Adana'yı muhasara ettikten sonra
zapt eyledi ve bu şehrin piskoposu ile bütün halkını zincire vurup esir ola-
rak Malatya'ya götürdü. İmparator, bunu haber alınca muhasara aletlerini
yaktı, Kilikya'ya döndü ve Sultan Mesud'la sulh aktedip İstanbul'a gitti
(ED. DULAURIER).

¹⁰ Hiçbir mâna ifade etmeyen metindeki bu "Şirimah" kelimesi, erme-
nice olmadıktan başka herhangi bir yabancı kelimenin bir transkripsiyonu
da değildir. Kelimenin bozuk bir şekilde istinsah edilmiş olduğu görülüyor.
Ben, bu kelimeyi "Suri" veya "Asori", yani "Süryani" diye okumak tema-
yülünde bulunuyor isem de "siriga" (yani "haylaz") da okunabilir. Erme-
niler, Süryanîleri ve Lübnan Maronîlerini böyle vasıflandırıyorlardı. Bk.
Ed. Dulaurier, "Extrait de la chronique de Michel le Syrien", Journal Asi-
atique, Avril-Mai 1849, s. 366, n. 218 (ED. DULAURIER).

¹¹ Jan Komnen, Antakya'yı muhasara etmek için gelmişti. Bu şehrin
senyörü Raymond, karşı koyacak vaziyette olmadığından dolayı imparatorla
sulh aktetti ve onu metbu tanıdı. Yapılan anlaşmaya göre imparator, maiye-
tiyle beraber istediği zaman Antakya'ya girmek hususunda serbest olacaktı.
İmparator törenle şehre girmiştir. Antakya prensi ile Urfa kontu Josselin,

CCLVI.

592 (14 Şubat 1143-13 Şubat 1144) tarihinde Aleks'in oğlu Grek imparatoru Perperojen, Nisan ayı başlarına tesadüf eden Paskalya yortusu günü öldü¹². O, ölmeden evvel oğlu Gir Manil'i (Kyr Manuel) i tahta oturtmuştu. Bu sırada Kudüs kralı da öldü¹³. Bu iki hükümdarın ölümü fevkalâde bir şey oldu. Çünkü Grek imparatoru, ava çıktığı sırada yabani bir domuz onun ölümüne sebep olmuştu. Frank kralı da ava çıkmış olup bir tavşandan dolayı ölmüştür¹⁴. Kudüs kralına oğlu Baudoin¹⁵ halef oldu. Aynı yılda, Amer Gazi'nin oğlu Melik Muhammed dahi öldü.

Bu yılda mukaddes perşembe gününde¹⁶, gökün şimal tarafında ziyadar bir sütun şeklinde bir alâmet belirdi. Bu alâmet sekiz gün mütemadiyen göründü. Bu alâmet görüldükten sonra üç kral ölmüştür.

Aynı yılın Birinci Kânun ayının 23 ünde, S. Stepanos (Etienne) yortusunun cumartesi günü, Urfa şehri, Aksungur'un

bu giriş esnasında imparatorun atının dizginini tutmuşlardı. Patrik de ruhanî sınıf ile halk beraberinde olduğu halde, dinî kasideler okuyarak ve çalgılar çalarak onun önünden gidiyordu. Böylelikle imparator büyük kilişce, oradan da saraya götürüldü. Fakat Josselin, halkı, el altından Greklere karşı tahrik etmiş olduğundan imparator şehri terk etmiye mecbur kalmıştır. Bk. Nicetas Choniates, VIII; Cinnamus, I, 8 (ED. DULAURIER).

¹² Bu yılda, Paskalya yortusu Nisanın 4 üne tesadüf etmiştir. Nicetas Choniates'e, Cinnamus'a ve Othon de Freysingen'e (VII, 8) nazaran Jan Komnen, müellifimizin kaydına göre 8 Nisan 1143 tarihinde ölmüştür. Guillaume de Tyr (XV, 22), imparatorun ölümünü, Ermeni müverrihimizin yazdığı gibi nakletmiştir (ED. DULAURIER).

¹³ Foulques'un oğlu olup Tours, Mans ve Anjou kontu Foulques. O, ikinci bir nikâhla Kudüs kralı Baudoin de Bourg'un büyük kızı Mélissende veya Mélusine ile evlenmiş olup kaynatasına halef olmuştur. O, 11 yıl hüküm sürdükten sonra 13 İkinci Teşrin 1142 tarihinde ava çıktığı esnada zuhur eden bir kaza neticesinde ölmüştür. Bk. Guillaume de Tyr, XV, 27. (ED. DULAURIER).

¹⁴ Bu ölümün tafsîlâtı için bk. Guillaume de Tyr, XV, 27.

¹⁵ III. Baudoin, babası öldüğü vakit henüz 12 yaşında idi. Bunun annesi Mélissande, oğlu reşit oluncaya kadar naip sıfatıyla devleti idare etmiştir. III. Baudoin, 11 Şubat 1162 tarihinde 32 yaşında ve çocuksuz olduğu halde ölmüştür (ED. DULAURIER).

¹⁶ 1 Nisan 1143.

oğlu Zengi tarafından alındı. Halk, hazreti İsa'nın inancı uğruna merhametsizce kılıçtan geçirildi. Hazreti İsa, onları, azizlerin sırasına koysun ve onlara şehadet tacını giydirsin. Amin!

CCLVII.

593 (14 Şubat 1144-12 Şubat 1145) tarihi sonlarında idi. Antakya devletinin başında Bedevi'nin (Poitu kontu¹⁷ oğlu bulunuyordu. O, henüz çok genç bir yaşta olduğu halde cesareti ve kuvveti sayesinde parlamakta idi. Fakat o, Maraş ile Keysun'un ve bu şehirlere tâbi olup Malatya sınırından¹⁸ Antakya'ya kadar olan toprakların senyörü bulunan Baudoin derecesine yükselmemişti. Baudoin yaşça gençti, fakat zekâ ve tecrübe bakımından olgun bir adamdı ve adalet hususunda Allah nazarında makbul bir zattı. Bu vaziyet, cesur bir adam olan büyük Josselin'in oğlu Genç Josselin'in kontluğu¹⁹ ve Torgom milletinin katolikosu senyör Grigor'un riyaseti zamanında idi. Bu zamanda yani yukarıda göstermiş olduğumuz tarihte, S. Stepanos yortusu günü Urfa şehri, Allahın lütûflarından mahrum kalmış olup Zangu (Zengi) adlı şeflerinin kumandası altında bulunan Agar (Hacer) oğulları (Araplar) tarafından zaptedildi. Zengi, pek çok kan akıttı ve ne muhterem ihtiyarlara, ne de kuzu gibi masum çocuklara merhamet gösterdi. Şiddetli bir korkuyla sarsılmış olan halk, sığınmak üzere, Maniag (Maniaces) kalesi denilen içkaleye koştu. Bu sırada kardeş kardeşini terk ediyor, baba oğlunu bırakıyor, anne kızına şefkat göstermiyor ve dost dostuna hiç bakmı-

¹⁷ Aquitaine dükü ve Poitiers kontu olan Guillaume IX. un küçük oğlu Raymond I. de Poitiers. Bk. CCLIII, haşye 5 (ED. DULAURIER).

¹⁸ Bu kelime, metinde aynen türkçe olarak yazılıdır.

¹⁹ Josselin de Courtenay ile Ermeni prensi Leon I. nin kuzenin izdivacından doğmuş olup Genç veya Küçük tesmiye edilen Josselin II, çocukluktan beri sefahata ve sarhoşluğa müptelâ olmuştu. O, Telbaşer'e çekilip bu güzel yerde sefih ve rahat bir hayat geçirmek için Urfa'yı terk etmişti. (Bk. Guillaume de Tyr, XIV, 3.) Çamiçyan'a nazaran (c. III, s. 65), Josselin, Urfa'nın Zengi tarafından zaptı sırasında bu şehirde bulunmuş ve bir dilenci kıyafetine girerek Telbaşer'e kaçmıştır. İbn al-Ethir de Josselin'in Urfa'nın zaptından sonra Telbaşer'e yerleşmiş olduğunu yazmıştır (ED. DULAURIER).

yordu. Bu felâketli günde kaçanlar, kaleye girmeye muvaffak olamadılar. Onlar, kale kapısının önünde çiğnenip boğuldular ve bu suretle takriben 2,000 kişi telef oldu. Frankların Baios (başpiskopos)u²⁰ da bu izdiham içinde ezilip öldü. Bu manzara karşısında, zalim adamın (yani Zengi'nin) yüreğinde merhamet duyguları uyandı. O, sokaklarda halkı hayvan sürüleri gibi kesmekte olan askerlerine, kılıçlarını geri çekmeleri emrini verdi. Fakat bütün Frank esirleri, onun emriyle kendi gözleri önünde kılıçtan geçirildiler, kadınlarla çocuklar da esir olarak götürüldüler. Kaleye iltica etmiye muvaffak olan hristiyanlar ise susuzluktan dolayı orada uzun zaman tutunamadılar. Onlar, canlarına kıyılmamasına dair yeminli teminat aldıktan sonra teslim oldular. Azametli adam, şehirde asayiş iâde etmek için hristiyanlara fenalık edilmemesini emretti. Çünkü askerleri, kan ve ganimetle esasen doymuşlardı. O, bu büyük zaferden dolayı böbürleniyordu, çünkü uzun zamandan beri en yüksek ve kuvvetli muhariplerden hiç biri, Allahın tebciline mazhar olmuş olan bu şehri zapt edememişti. Hazreti İsa, insan olarak bu dünyada bulunduğu sırada kral Abgar'a yazmış olduğu mektupta: "Halk, tenbihlerimi tuttuğu müddetçe senin hâkimiyetin esnasında şehrine ne açlık ve ne de kılıç girecektir"²¹ demişti. Fakat halk, bilâhare ilahî tenbihleri unuttu. Onlar, Allahın iyiliklerine mazhar olduktan sonra bunları kâmilten unutup ve Mısırlıların ağır tazyikini, onların soğani ve sarmısakını hatırlıyarak içlerinden ah çeken ve bundan dolayı Allahı gazaba getirip kendilerine vaad edilmiş olan yurdu (yani Filistin'i) görmemeye mahkûm edilen İsrail oğulları gibi hareket ettiler. İşte Urfalılar da ilâhî vaadları unutmuş olup hazreti İsa'nın iradesine karşı hareketlerde bulundular ve akılsızca amellerinin cezasını bu suretle çektiler.

Kana susamış olan Zengi, daha sonra askerlerini toplayıp Kala Cabar'a karşı yürüdü ve bu müstahkem mevkiî şiddetli bir tazyik altına aldı. Fakat o, Urfa'nın zaptından bir yıl sonra

²⁰ Urfa'nın zaptı esnasında ölmüş olan bu Lâtin başpiskoposunun adı, Guillaume de Tyr'e göre (XVI, 5) Hugues idi (ED. DULAURIER).

²¹ Bu sözler, Eusebe'in Kilise Tarihinde zikredilmiş olan mektupta bulunmadığına göre uydurma olsa gerektir (ED. DULAURIER).

bir gece kendi muhafızlarının birinin eliyle öldürüldü²². Böylelikle o, kazanmış olduğu zaferle telezzüz edemedi ve bu şehrin zaptı onun için geçici bir şeref oldu. Urfa, Küçük Josselin zamanında zaptedildi. Bu prens, Allahın emirlerine tâbi kaldığı müddetce hâkimiyeti esnasında gerek Allah, gerekse insanlar tarafından tebci edilmiş olan babası gibi büyük ve hazreti İsa'nın düşmanlarına karşı daima muzaffer durumda idi.

CCLVIII

Üç yıl sonra kont Josselin, askerlerini toplayıp Germanik (Maraş) ve Keysun şehirlerinin senyörü olan Baudoin'le beraber Urfa'nın yakınına geldi ve geceleyin şehre bir baskın yaptı. Bu teşebbüs muvaffakiyetli oldu ise de iyi bir netice husule getirmedi. Çünkü beş gün sonra müslümanlar gelip şehri tekrar zaptettiler. Hazreti İsa'nın bir kumandanı olan Baudoin, büyük bir kahramanlık gösterdikten sonra bu muharebede öldü ve memleketini büyük bir matem içinde bıraktı²³. O, Ermenileri Franklardan daha çok seviyordu. Onun günâh çıkaran papazı

²² İbn al-Ethir'e nazaran Zengi, 5 Rebilüâhır 541 (=14 Eylül 1146) tarihinde, kendi memlûklerinin birkaçı tarafından öldürülmüştür. Katiller Kalai Cabar'a kaçmışlardır. Ebû'l-farac ("Chron. syr.", s. 336), bu vakayı aynı sene içinde kayd edip Zengi'nin kendi çadırı içinde, kendisi için yapılmış olan bir altın leğene bakmak üzere eğildiği sırada reislerinden birinin, onu kılıçla arkadan vurmuş olduğunu yazmıştır. Aynı müellife nazaran, bu vakaya dair dolaşan diğer bir rivayete göre (ki bu İbn al-Ethir'in yazdığına uymaktadır) Zengi, geceleyin sarhoş bir halde derin bir uykuya dalmış bulunduğu bir sırada, kendi kölelerinden üç kişi tarafından öldürülmüştür (*ED. DULAURIER*).

²³ Ebû'l-farac'a nazaran ("Chr. syr.", s. 339-340), Josselin ile Keysun senyörü Baudoin, 1147 tarihinde Urfa yakınına gelmişlerdir. Frank piyadeleri, surları muhafaza etmekte olan Ermenilerle müttefiken, iki burcu devirdiler. Türkler içkaleye iltica ettiler. Ertesi gün, Sular kapısı açıldı ve Josselin şehre girdi. Franklar altı gün Urfa'da kaldılar. Bu sırada Zengi'nin oğlu Nureddin, 10,000 Türk askerinin başında olduğu halde Halep'ten hareket edip onlara karşı yürüdü. Josselin, halka karşı sert muamelede bulunup erkek, kadın ve çocukları topladı ve onları gece karanlığında kendisi ile beraber götürdü. Gün ağarınca Türkler, onları ok yağmuruna tuttular ve korkunç bir katliâm icra ettiler. Bu kargaşalık esnasında Baudoin telef oldu ve cesedi de bulunamadı. Josselin Samosat'a iltica etti. Süryanî müellifinin hikâyesine göre Urfa'nın iki defa zaptı esnasında 30,000 kişi telef olmuş, 16,000 kişi de esir edilmiştir (*ED. DULAURIER*).

rahip Barseğ (Bazil) idi. Bu rahip, ilâhî lütûflara mazhar olmuş âlim ve aynı zamanda çok dindar bir ruhanî idi. Eski ve Yeni Ahtlara derin bir surette vakıf olan Barseğ, bütün mağdur insanların hamisi idi. O, bu prensin ölümü üzerine okuyuculara bir ibret ve gelecek nesillere bir hatıra teşkil eden âtideki mersiye-yi yazmıştır.

..... *

CCLIX.

598 (12 Şubat 1149-11 Şubat 1150) tarihinde Baudoin'in tek başına bırakılmış olan kardeşi, yani Antakya prensi²⁴ öldürüldü. Bu iş, onların gururları neticesinde vukubulmuştur. Çünkü onlar, kendi keyflerine göre hareket ederek diğer hristiyan askerleriyle ittifak etmeyip kendi başlarına muharebeye kalkıştılar. Bundan dolayı kendileri mahvolduktan başka diğer birçok şeflerle hristiyanlar da telef oldular.

O gün, Zengi'nin oğlu Nureddin, —ki bu ad, onların boş inançlarına göre “inanç ışığı” demektir— bazı insanları kılıçtan geçirdi, bazılarını da boyunduruk altına aldı ve ilerigelen nazik adamları, kanla yapılmış²⁵ bir şehir olan Halep'e sürükletirdi. Bu zamanda Frankların başında, kendi malikânesine çekilmiş olan Josselin'den başka değerli bir reis bulunmadığı için müslümanların hristiyanlara karşı yaptıkları zulüm tekrar çoğal-

* Rahib Barseğ (Bazil) in yazmış olduğu pek uzun mersiye'nin tercümesine lüzüm görülmemiştir (Çeviren).

²⁴ Ermeni müverrihleri, yalnız Antakya senyörlerini “prens” unvanıyla yad etmişlerdir. Arapçada bu unvanı “elbrens” şeklinde görüyoruz. Reiske, bu kelimeyi “Barnas”, Degignes da “Bornos” okumuşlardır. Burada mevzuubahs olan şahıs Raymond de Poitiers'dir. Halep hükümdarı Nureddin, Anab (“Napa”, Guill. de Tyr, XVII, 9) kalesine karşı yürüdü ve bu mevki yakınında bir muharebe vukubuldu. Franklar geri püskürtüldüler ve Kemaleddine nazaran, ²¹ Sefer 544 çarşamba günü (=30 Haziran 1149) Raymond öldü. İbn al-Ethir, Ebû'l feda ve Ebû'l-farac da bu muharebeye aynı tarihte kaydetmişlerdir. Sigebert'in zeyili olan Robert du Mont da aynı yılı göstermiş ve Raymond'un Ağustos ayında öldüğünü söylemiştir. Fakat Guillaume de Tyr, bu vakanın 29 Haziran 1148 tarihinde resûl Pierre ve Paül'un yortusu gününde vukuageldiğini yazmıştır (ED. DULAURIER).

²⁵ “Kanla yapılmış şehir” tâbirinin izahı için bk. CCLXXV, haşiye 1.

dı. Müslümanların Mesud adlı²⁶ hükümdarı, birçok askerin başında olduğu halde geldi. Bu, 598 (1149-1150) inci yılın ayında Haç yortusu gününde²⁷ idi. Maraş şehri, kısa süren bir muhasaradan sonra onun tarafından zaptedildi²⁸, çünkü bu şehir muhafızlardan mahrum kalmıştı. O, bu gün Tılbaşar denilen Til Avedyatz mintakasına akın etti ve orada rastladığı bütün insanları kılıçtan geçirdi. Müslümanların çoğu, “Allah Ekber” in namına yemin ederek hristiyanları kalelerden aşağı indiriyorlar, sonra da hep birden esir ediyorlardı. Josselin, Tılbaşar şehrinin yanında onun karşısına çıktı, fakat o (yani Mesud) ona karşı gelemeyip aldığı esirlerle beraber kendi memleketine döndü. Kont, düşmanlarına karşı tekrar kaygısız kalarak atlı askerlerini toplamağa dikkat etmedi ve mağlûp olmak ihtimalini hiç hatırına getirmede. O, ancak, kalan askerleri, katolikos (Grigor III.) nun kardeşi olup Gargar senyörü bulunan sadık ve cesur prens Vasil’in kumandası altına koyup ona, kendi adamlarına ekmek götürmek vazifesini verdi. Bu sefere önceden haber almış olan müslümanlar, Hantsit ile diğer birçok eyâletlerin reisi olan Kara-Arslan’ın²⁹ kumandası altında ilerlediler. Bunlar, hristiyanların üzerine atılıp onları kâmilten yani 400 kişiyi esir ettiler. Onlar, katolikosun kardeşi olan Vasil’i de tutup karısı ile çocuklarının bulundukları Gargar kalesi önüne getirdiler. Gargahlar, emîrden, esir etmiş olduğu

²⁶ Mesud, Konya’nın Selçuk sülâlesinden Kılıçaslan I. in oğlu idi. Bu, 1119’dan 1155 tarihine kadar saltanat sürmüştür (ED. DULAURIER).

²⁷ Ermeni Kilisesinin değişen bir yortusu olup daima bir pazar gününde icra edilen Haç yortusu, bu yılda 11 Eylülde tesadüf etmiştir (ED. DULAURIER).

²⁸ Ebû'l-farac’a nazaran (“Chr. syr.”, s. 343), Maraş’a karşı yapılan bu seferi, Mesud’un oğlu Kılıçaslan yapmıştır. Grek takviminin 1460 ve Hicri 543 (=1148-1149) tarihinde Kılıçaslan, Maraş’ı zapt ettiği vakit atlılara, piskoposa ve diğer Frank ruhanîlerine, kendilerini salimen Antakya’ya gönderceğini yeminle vaademişti. Fakat onları salıverdikten sonra onları götürmekte olan Türklere öldürtmüştür. Şehir talan edildiği sırada Süryani kilisesinin hazinesi, mukaddes yağ kapları, mukaddes kadehler ve gümüş buhurdanlar müslümanlar tarafından yağma edilmiştir (ED. DULAURIER).

²⁹ Ebû'l-farac, Kara-Arslan’ı “Ziyad (Harput) kalesi senyörü” diye zikretmiştir. Bu kale, Gargar yakınında Mar Bartzouma adlı Süryani manastırının yanında bulunuyordu. Mezkûr vaka-nüvis, Kara-Arslan’ın Gargar’a yapmış olduğu hücumu da nakletmiştir (ED. DULAURIER).

hristiyanları salimen kendi yerlerine iâde edeceğine dair yemin etmesini teklif ettiler. Zalim adam, bu çok ehemmiyetli mevkii ele geçirmek arzusunda olduğundan, teklifi derhal kabul etti, en sadık askerlerinin nezareti altında Samosat'a sevk etti. O, prens Vasil'i beraberine alıp kendi memleketine götürdü, ona bir kardeş gibi muamele etti ve arazi verdi. Dağılmış ve mânevîyatları kırılmış olan hristiyan askerleri, Samosat'tan Kay-sun'a geldiler. Bu zamanda hristiyan şefi diye tanınmış olan Josselin'in, tasarladığı bir teşebbüs için yardım istemek üzere Antakya'ya geldiği vakit ilâhî hiddete uğramış ve tek başına olduğu halde düşmanın eline düşmüş olduğu³⁰ haberi etrafı yayıldı. Bu, vaktiyle kral Davit'in kendi önünden kaçmış olan oğlunun uğradığı akibete benzemektedir. Bu, babasına karşı isyan etmiş olduğundan Allahın eliyle vurulup saçlarından tutulmuştu. Bu suretle Allahın makbulü olan kral Davit'in intikamını alınmıştı. Bu asî oğlan, bir ağacın dalında saçlarından asılı olarak kaldı ve onu takip eden düşmanlar gelip başım kılıçla kestiler. Allahın iradesine karşı hareket eden Josselin de işte bu gibi bir cezaya çarptırılmış oldu. O, esir olarak acaip çehreli ve vahşî âdetli müslümanların eline düştü ve Halep şehrine götürüldü. Gerek uzak gerekse yakın bütün müslümanlar buna çok sevindiler. Hristiyanlar ise kalplerinden vurulmuş bir hale gelip âdeta mâhvoldular. Çünkü onların askerlerinin bakıyesini toplayıp harbe sevkedecek hiçbir şef kalmamıştı.

CCLX.

Bundan bir yıl önce (yani 1148'de), İkinci Kânun ayının 30 uncu günü olan pazartesi³¹ günü sabahın erken saatinde

³⁰ "Bu yılda (yani 1146=1148-1149 tarihinde) Josselin, 200 atlı askerle beraber Telbaşer'den Antakya'ya hareket etti. Bunlar, geceleyin bir Türkmen müfrezesinin içine düştüler ve büyük bir düşman kuvvetiyle karşılaşmış olduklarını zannedip müslümanların bağırışlarından dolayı korku ile sarsılmış oldukları halde kaçtılar. Türkmenler, onları takip ettiler ve Josselin'i tuttular. Sonra onu, bir dinara mukabil Nureddin'e sattılar. Nureddin, Josselin'i zincire vurup Halep'te bir zindana attı. Hristiyan prensi, 9 yıl hapiste kaldıktan sonra orada öldü. O, son saatinde, Haleb'in Süryani piskoposu İgnace'ı çağırdı ve günahlarını çıkartıp onun elinden "communion" aldı". Ebû'l-farac, "Chron. syr.", s. 344 ve 356 (ED. DULAURIER).

³¹ Fransızca tercümesinde: Salı günü (Çeviren).

şiddetli gök gürültüsü ve şimşek çatması vukubuldu. Tabiat kuvvetleri altüst oldu. Hazreti İsa'nın yılmaz kumandanı olan Sebastos Vasil³² tarafından hâkimiyeti esnasında Garmirvank manastırının "Bası bad el Mert" kalesinin kubbesine dikilmiş olan Haç bir alev gibi parladı. Beşinci defadır ki bu muhteşem Haçın üstünde bu harika vukubulmaktadır. Âlimler, bunun iyi bir alâmet olmadığını ve bilâkis hristiyanlar için bir tahribat ve dehşet işareti olacağını söylediler. Hakikaten de vakalar bunu ispat etti.

CCLXI.

Aynı yılın Pentecôte yortusu günü (22 Mayıs), herkes Mukaddes Ruh'un gelmesini beklerken Sultan Mesud, muazam bir ordunun başında olduğu halde ilerledi. Çan sesleri³³, kılıçların şakırdısı ve binlerce mızrağın çıkardığı gürültü, Keysun şehrinde bulunan ve bunları gören bizleri büyük korku içine düşürdü. Şehir halkı, Mesud'la oğlunun korkusundan onlardan yeminli teminat aldıktan sonra şehri derhal teslim ettiler. Sekiz gün sonra çok müstahkem bir mevki olan Behesni, dört gün sonra da meşhur Raban şehri teslim oldular. Mesud, oradan bir sene evvel tahrip etmiş olduğu Tılbaşar taraflarına yürüdü. O, günlerce orada kaldı ise de orayı zapta muvaffak olamadı. Çünkü kontun oğlu³⁴ şehirde bulunup babasının

³² Bu, Urfalı Mateos'un eserinin birçok yerinde medihkârane sözlerle zikredilmiş olan Ermeni prensi Goğ-Vasil'dir. "Sébastos" veya "Auguste" unvanı, Bizans sarayında, önce yalnız imparatorluk ailesine mensup olan prenslere veriliyordu. Alexis Comnène, henüz bir general iken Nicéphore Botaniat'e den bu unvanı almıştır. Alexis, tahta çıktıktan sonra bu unvanı daha geniş bir surette yaydı ve "Pansébastos" veya "Augustissime", "Panhypersébastos", "Protosébastos", "Sébastocrator" gibi diğer bazı unvan ve rütbeler de ihdas etti. Daha ileride (CCLXXVI) göreceğimiz veçhile Toros II. ye "Pansébastos" unvanı verilmiştir. Bk. Codinus, "De offic. Constantinopolitanis" ve Du Gange, "Gloss. med. et inf. Graecit.", V Sebastos (ED. DULAURIER).

³³ Bu devirde, çanların, müslümanlar tarafından askerî muzik olarak kullanılması keyfiyeti dikkate şayan bir noktadır (ED. DULAURIER).

³⁴ Josselin II. nin oğlu ve Josselin de Courtenay'ın torunu olan Josselin III. (Bk. Guillaume de Tyr, XIX, 9.) Josselin III, Kudüs kralı Baudoin III. nun yanına çekilmiş ve Henri le Buffle'min üçüncü kızı olan Agnès ile evlenmiştir. Bu izdivaçta, "Chateau du Roi" ve Monfort" çeyiz olarak ona verilmiştir (ED. DULAURIER).

askerleriyle beraber kuvvetli bir mukavemet gösterdi. Müslümanlar bütün gayretlerini sarfettiler ve türlü makinelerle hücumlar yaptılar ise de halk, kontun oğlu ile müttefiken cesaretle mukabelede bulundu³⁵. Sultan Mesud, bu muvaffakiyetsizlikten dolayı çok mükedder olduğu halde kendi memleketine döndü. O, hristiyanların elinden almış olduğu memleketleri, kendisine halef olacak olan oğlu (İzzettin) Kılıçaslan'a verdi.

CCLXII.

600 (12 Şubat 1151-11 Şubat 1152) yılı Navasart ayının 23 ünde (6 Mart), Çahan memleketine kırmızı kar yağdı. Orada bu vakanın vukua geldiği gün geçen yıl olduğu gibi, bizim memleketimizde ise külle karışık beyaz kar yağdı.

CCLXIII.

Ertesi sene (12 Şubat 1152-11 Şubat 1153), Tilbaşar'da bulunan askerlerle halk, maruz kaldıkları sıkıntılara birbuçuk yıl büyük bir sabırla tahammül ettiler. Zengi'nin oğlu olup Halep emîri olan (Nureddin), bunu haber alınca onlara karşı yürüdü. Her türlü yardımdan ümidi kesilmiş olan halk, ondan yeminli teminat aldıktan sonra kaleleri olan Tilbaşar'ı kendi istekleriyle ona teslim ettiler. Teslim şartlarına göre Tilbaşar'da bulunan Frank ve Ermeni hristiyanları, Antakya'ya veya başka bir yere gitmek istedikleri takdirde Nureddin'in emri mücibince

³⁵ Mesud'un yapmış olduğu bu sefer, Ebû'l-farac tarafından şu suretle nakledilmiştir: "Grek takviminin 1461'inci yılında (1149-1150), Keysun halkı, Türklerin büyük kuvvetini görünce piskopos Mar Ioannes'i Mesud'un yanına gönderdiler ve şehirde bulunan Frankların sağ ve salim olarak Ayıntab'a çekilebilmeleri hususunda anlaştılar. Bu anlaşma tatbik edildikten sonra halk, şehri Sultana teslim etti. Mesud, bu suretle Keysun, Behesni, Raban, Farsan (Merzuban) ve Maraş'ı ele geçirmiştir. Sultan Telbaşer' muhasara ettiği esnada damadı Nureddin onun yanına gelmiştir. Mesud bu müstahkem mevkiyi zaptedemeyip oradan çekilmiştir. Bunun üzerine Kudüs kralı, Josselin'in karısı ile çocuklarını ve orada bulunan diğer Frankları Telbaşer'den çıkarıp Kudüs'e götürmüştür. Kral, Ayıntab ve Azaz'dı yaptığı gibi, Telbaşer'de de bir muhafız kıtası bırakmıştır. Fakat Nureddin'in hücumlarına ve açlığa maruz kalan bu garnizon mevki, muhasare edilmeden Nureddin'e teslim etmiştir" ("Chron. suy.", s. 344-345). (ED DULAURIER).

salimen oralara götürüleceklerdi. Aynı şey, Sultan Mesud ve oğlu Melik (Kılıçaslan) tarafından da bundan evvel yapılmıştı. Onlar bunu, hristiyanların dinlerine veya onlara karşı besledikleri sevgiden dolayı değil, memleketlerimizi kolayca ele geçirmek için yapmışlardır.

Genç Josselin'in zamanında Toros³⁶ adlı bir genç ortaya çıktı. Bu, resûlün söylemiş olduğu "Allah istediği adama merhamet eder" sözleri mücibince hiçbir yerden bir yardım görmediği halde sırf Allaha güvenmişti. Allah, kendi hizmetine çağırmış olduğu merhum Boğos'a (Pol'a) yapmış olduğu gibi bu gence de aynı şeyi yapmıştır. Toros'un ümit ve gayretleri, lütûflarını esirgemeyen Allah tarafından desteklendi ve o, çok az bir zaman içinde babasının topraklarına sahip oldu. O, Ruben'in oğlu Kostantin'in zeki oğlu olan Sebastos Leon'un oğlu idi. Kahraman bir muharip olan Toros, kendi yurdunu zaptettikten başka atalarının hiçbir vakit ele geçirememiş bulundukları diğer birçok kale ve şehirlerin de sahibi oldu. Bunu gören Roma generali Andronik³⁷, onu sonderece kışkandı ve Ermeni prensinin ismini bile işitmek istemedi. Bu Andronik, Roma imparatoru Manuel tarafından Sur³⁸ ve Misis valisi tâyin edilmişti. Bu adam, bu andan itibaren Toros'-

³⁶ Rubenien hanedanının beşinci prensi olan Toros II. O, önce babası Leon'la beraber İstanbul'da hapsedilmişti. Fakat Leon'un ölümünden iki yıl sonra kaçmağa muvaffak olup bir tacir sıfatıyla deniz yolu ile Antakya'ya gelmiş ve Toros dağının geçitlerine iltica etmiştir. Toros, orada hüviyetini bir papaza anlatmış ve onun evinde saklanmış. Diğer bir hikâyeye göre papaz, onu bir çoban kıyafetine sokmuştur. Aynı papaz, genç Ermeni prensinin geldiğini Toros dağları ahalisine haber vermiştir. Greklerin yaptıkları zulümden dolayı sabırsızlıkla istiklallerini beklemekte olan ahali, 10,000 kişi oldukları halde Toros'un etrafına toplandılar. Toros, bunların başına geçip Greklere yaptığı hücumlarla atalarına ait olan birçok şehir ve kaleleri zaptetti. Bu sıralarda onun Stefane ve Mileh ("Milo", Guill. de Tyr. XX, 25; veya "Meslier", Frans. terc.) adlı iki kardeşi ortaya çıktı. Bunlar, Urfa'nın zaptı esnasında kaçmışlardı. İki kardeş, Toros'la birleşip Grekleri Kilikya'dan tard etmek işinde bütün gayretlerini sarfettiler. Çamıçyan, c. III, s. 63-64. (ED. DULAURIER).

³⁷ Andronic Comnène. Bu adam, imparator Manuel'in amcası olan Andronic Euphorbène ile aynı şahıs olsa gerektir. Bk. Du Gange, "Fam. byz.", s. 147-148 (ED. DULAURIER).

³⁸ Fransızca tercümesinde: "Tarsus" (Çeviren).

un etrafına toplanmış olan Ermenilere karşı derin bir nefret beslemeye başladı. O, yaptığı taarruzlarla onları çok izaç ediyordu. Fakat Ermeniler, Grek imparatorun korkusundan ve ona karşı besledikleri sevgiden dolayı Andronik'e karşı harp etmekten çekiniyorlardı. Onlar, bilâkis sulh içinde kalmak için ona çok yalvarıyorlar ve daima itaat edeceklerine dair yemin ediyorlardı. Fakat o, bunlara hiç kulak asmayarak büyük bir azamete Misis şehrine karşı yürüdü. Toros, ısrarla ona yalvarıyor ve: "Ben imparatorun ve senin bir kulunum, bana karşı hiddetlenme" diyordu. Fakat onlar (yani Romalılar), şehre doğru seslenip: "Babanı bağlayıp götürdüğümüz zincir yanımızda bulunuyor, seni de onunla bağlayarak götüreceğiz" diye bağırıyorlardı.

Nihayet bu kadar gurur ve azamete tahammül edemiyen cesur adam (yani Toros), kendisini hiçten yüksek bir mevkiye çıkarmış olan hazreti İsa'nın kuvvetine güvenerek geceleyin Misis şehri surlarında bir yarık açtı ve güneş doğunca askerlerini alıp onun karşısına çıktı. Toros, Grek generaline hücum ederek onu 12,000 mevcutlu ordusuyla beraber yendi ve firara mecbur kıldı. Onları kılıçtan geçirdi ve bir anda yere serdi. Ermeniler, muharebenin kızgın bir anında Lambron senyörü Oşin'i³⁹, Tigran'ın kardeşi olup Partzırpert⁴⁰ senyörü olan Vasil'i ve diğer birçok Romalı kumandanı esir ettiler. Onlar, korkak Roma askerlerinden birçoğunu da soyduktan sonra salıverdiler. Bunlar için ancak "yazık!" diyebilirim. Bu muharebede pek çok kan döküldü. Toros, hiç dövüşmeden Misis şehrini zaptetti. O, bu şehri elinin kuvvetiyle bu kadın yürekli adamın (yani Andronik'in) elinden almakla ondan, kendi devletinden mahrum edip ailesiyle beraber Garba sürmüş olduğu babasının öcünü almış oldu. Bu hilekâr adam, uğradığı mağlubiyete, tahkire ve kendi reislerle askerlerinin telefata tahammül edemeyip Grek imparatorunun yanına iltica etti ve

³⁹ Oşin, Antakya muhasarası sırasında Haçlılara yardım eden Ermeni prenslerinden Oşin'in oğlu Hetum'un oğludur (*ED. DULAURIER*).

⁴⁰ "Yüksek kale" mânasını ifade eden Partzırpert, Kilikya'nın şimal ucunda ve Sis'in şimalinde Toros dağının ortasında bulunan çok metin bir şato idi (*ED. DULAURIER*).

sırf kendi akılsızlığı yüzünden uğramış olduğu mağlûbiyetten dolayı Ermeniler hakkında şikâyet etti. Büyük Teodoros ise esir edilen prenslerle diğer reisleri beraberine alıp salimen kendi şehrine döndü. O, büyük miktarda altın ve gümüş ile birçok muhtelif teşhizat eşyası, sayısız at ve katırdan müteşekkil pek çok ganimet ele geçirmişti.

CCLXIV.

Toros'un kazandığı bu parlak zaferlerden ve bunu takip eden refahdan sonra şeytan, büyük kuvvetleri Ermenilere karşı tahrik etmeye başladı. Sezarlarının maruz kaldığı tahkirin öcünü almak için daima vesile arıyan Grekler, bütün müslümanların reisi olan Mesud'a büyük meblağlar gönderdiler. Greklerin verdikleri kıymetli hediyelerle kazanılmış olan bu hükümdar, büyük bir orduyla beraber harekete geçti. Sultan, kendi hudutlarından dışarı çıkmamıştı, fakat etrafa büyük bir korku serpti. Bununla beraber Ermeni askerleri, hazreti İsa'nın lütfüyla cesaretlendiler ve kendileriyle müslümanların arasında bulunan dağa ⁴¹ çıktılar. Müslümanlar, dağın öbür tarafında kendi toprakları içinde karargâh kurmuş bulunuyorlardı. Ermeniler her tarafta, kendi memleketlerine sığınmış, bir vaziyette olup düşmanın çokluğundan hiçbir endişeye kapılmamışlardı. Müslümanlar, hristiyanların bu cesaretini görüp hayret ettiler ve "Böyle cesaretle ölümü göze alıp bize karşı harbe çıkmak cesaretinde bulunan bu adamlar kimdir?" diye söyleniyorlardı. Onlar bu düşüncelerde iken Sultan, Allahın ani bir ilhamının tesiriyle Ermeni şefi Toros'a elçiler vasıtasıyla: "Biz, senin memleketini tahrip etmek için gelmemişiz. Bize itaat edip cebren almış olduğun toprakları imparatora iâde et. O zaman, bize bir evlât ve dost olacaksın" diye haber gönderdi. Ermeniler, bu tekliften dolayı büyük bir sevinç duydular. Onlar, bu sert ve azametli adamı aniden teskin etmiş olan Allaha şükran okudular. Çünkü o (yani Sultan), şimdi kendilerini müsavî bir mevki-de tutup bir dost sıfatıyla müzakere ediyor ve ittifak aktetmek

⁴¹ Papaz Grigor'un bahsettiği dağ, Torosların, Kilikya'yı Lykaonya'dan ayıran kısımdır (ED. DULAURIER).

arzusunda bulunuyordu. Toros, elçileri günlerce alıkoyduktan sonra, kendisi de onlarla beraber bir elçi gönderdi ve Sultana: “Bir hükümdar olan sizlere gönül rızasıyla itaat ediyoruz. Çünkü siz, bizim terakkimizi hiçbir vakit kıskanmamış ve memleketimizi tahrip etmemişsiniz. Fakat bizim memleketimizi Romalılara vermek hususuna gelince bunu asla kabul edemeyiz”. Sultan, bu cevaptan hiç sıkılmadı. O, bilâkis bir ittifak ve dostluk ahtnamesi yazdırdı ve bunu yeminle tasdik ettikten sonra bir elçi vasıtasıyla Ermeniler gönderdi. Sultan, bu suretle Grek imparatorunu ve onun hazinelerini istihfaf etmiş oldu. Bundan sonra Sultan, kimseye bir zarar vermeyip kendi memleketine döndü. Bu vaka 602 (11 Şubat 1153-10 Şubat 1154) tarihinde olmuştur.

CCLXV.

Üç yıl sonra imparator Sultana, eskisinden daha büyük miktarda altın ve gümüş meblağlar gönderip: “Ermenilere karşı olan öfkemi teskin etmek için onların kalelerini yık, kiliselerini yak ve bütün memleketlerinin ateşe verilmesini emret. Yüreğim ancak bu suretle rahat edebilecektir” dedi. Sultan, bu büyük hazineyi aldıktan sonra evvelkinden daha büyük bir orduyla beraber ilerledi. O, önce Misis, oradan da Anavarza üzerine yürüdü. Fakat orada istediğini yapmağa muvaffak olmayıp Til Hamdun’a karşı yürüdü. Sultan orada da günlerce kaldığı halde bir şey yapamadı. Bunun üzerine Sultan, oğlu Melik’in (Kılıçaslan’m) adamlarından kötü ve merhametsiz bir şahıs olan Yakub’a, 3,000 askerle beraber Antakya topraklarına akın etmek emrini verdi. Bunlar, Kapı⁴² denilen yerden geçtikten sonra hazreti İsa’nın sevdasıyla dolu olan Frerler⁴³ ve

⁴² Ermenilerin “Kapı” (“Turn”) tesmiye ettikleri bu mevki, Kilikya mıntıkasının nihayetini teşkil eden ve Amanos dağı ile sahil arasında bulunan dar geçitlerden birisidir (“Pylae Ciliciae” veya “Pylae Amanides”). Bu geçit, Orta zaman vaka-nüvisleri ve Rubenien krallarına ait lâtince fermanlarda “Portella” adıyla geçmiştir. Burada, bir Ermeni gümrük dairesi vardı ki civarda bulunan Gaston veya Gastim malikânesine tâbi idi. Bu malikâne için bk. 2 nci haşiyeye (ED. DULAURIER).

⁴³ “Frerler” kelimesiyle Templier’ler kast edilmiştir. Görüldüğüne göre bu teşkilât, Leon II. nin hâkimiyeti devrinden (1118) evvel Kilikya’da yerleşmiş bulunuyordu. Bu prens, daha sonra “kral” unvanı aldığı vakit (1198),

başkumandan (Toros) un kardeşi Stefane, gökten inmişler gibi aniden onların üzerine atıldılar ve onları kâmilten kılıçtan geçirdiler. Onların şefleri olan Yakup'un karaciğeri delinmişti. O, acı feryatlar ve korkunç bir ızdırıp içinde can verdi⁴⁴. Bu haber, müslüman karargâhında yayılınca hepsi büyük bir korku ile sarsıldılar. Allahın, hıristiyanlara yaptığı lütûf sayesinde onların atları içinde "dabakh" denilen hastalık zuhur etti ve hayvanların birçoğu telef oldu. Türk reisleri, bunu görünce kaçtılar. Dost dostu, kardeş kardeşi beklemeyip birbirini terk etti ve birçokları da atların ve katırların dizlerini kestiler. Onlar kaçarken silâhlarını attılar ve fundalık vadilere ve geçersiz yerlere düşerek yollarını kaybettiler. Yüksek rütbeli "hecib-

Hospitalier'leri ve Teutonique Şövalyelerini de oraya davet etmiştir. Tempplier'lerin elinde bulunan Gaston veya Gastim adlı arazi, Portellanın şimali yakınında bulunuyordu. Leon II. yeğenin oğlu olan Antakya prensi Raymond Ruben'in velisi olup Trabulus kontu Raymond le Borgne'ya karşı onun haklarını müdafaa ettiği vakit, Tempplier'ler Trabulus kontunun tarafını tuttular. Bunun üzerine Leon II. onları, Portelladaki topraklarından mahrum kıldı. O burasını, "Adam de Guastone", "de Gastum, de Gastomis" veya "de Gastim" adlı bir senyörlüğe çevirdi. (Bk. Leon II. ile Raymond Ruben'in 1207, 1210 ve 1214 tarihlerinde Hospitalier'lere yaptıkları hibe aktarı; Pauli, "Codice diplomatico del sasro militare ordine Gerosolimitano", c. I, no. XCI, XCVI, XCIX ve C parçaları.) Papa Innocent III. Leon'u, yaptığı bu işten dolayı tecziye etmek için 1213 tarihinde ona karşı bir afaroze kararı ilân etti. (Bk. "Innocentii III. epistotae", Baluz neşriyatı, lib. XIV. epist. 64, 65 ve 66, c. II. s. 535-536.) Daha sonra 1215 tarihinde Leon'un Tempplier'lerle barışıp arazilerini onlara iade etmesi üzerine Innocent III. kendi mümessili olan Kudüs patrikini afaroze kaldırmağa memur etmiştir (Bk. aynı eserde lib. XVI. epist. 7, c. II. s. 738.) Tempplier'lerin, Portella'nın yukarısında yerleşmiş bulundukları keyfiyeti tespit edildikten sonra Ermeni prensi Stefane ile beraber Amanos geçitlerinde Kılıçarslan'ın askerleri üzerine atılanların bu teşkilâtın şövalyeleri oldukları ispat edilmiş oluyor (ED. DULAURIER).

⁴⁴ "Kilikya'nın şefi olan Ermeni Toros, Kapadokya'ya girip Türkleri soyduktan sonra geri döndü. Bunun üzerine Konya Sultanı Mesud, damadı olan Yakup Aslan'la birleşip Kilikya'ya taarruz etmiye hazırlandı. Fakat çok cesur askerlerden müteşkil bulunan Ermeni piştar kuvveti uyanık olduğundan Türkler, dağ geçitlerine girmeye cesaret edemeyip mahcuben geri döndüler. Bu zamanda, esasen çok kuvvetlenmiş olan Toros, Grekleri, ellerinde kalmış olan kalelerden tard etti. Buna hiddetlenmiş olan imparator Manuel, imparator ailesine mensup olan general Andronik'i Kilikya'ya sevketti. Fakat Franklarla birleşmiş olan Ermeniler, Grekleri Tarsus kapıları önünde mağlûp ettiler ve onlardan 3,000 kişiyi öldürdüler. Bu felâketten kurtulabilmiş olan Grekler deniz yoluyla kaçtılar". Ebû'l-farac "Chron. syr", s. 349 (ED. DULAURIER).

ler”⁴⁵ ve birçok salarlar, Allahın korkusuyla sarsılmış oldukları halde yaya olarak kaçıyorlardı. Onların, insanlardan bir korkusu yoktu, çünkü Ermeni askerleri bu esnada müslüman memleketlerine akınlar yapmağa gitmişlerdi. Onlar (yani Ermeniler), büyük miktarda ganimeti hamilen kendi memleketlerine döndüler. Onlar, geri geldikten sonra her şeye kadir olan Cenabı Allahın kendilerine yapmış olduğu büyük iyiliği gördüler. Onlar, düşmanlarının yüreklerine korku serpilmiş olduğunu ve onların firara mecbur kalmış, gerisi geriye döndürülmüş ve bir arslanın önünden kaçan tilkiler gibi mahçup bir vaziyet içine sokulmuş bulunduklarını ve sanki yolları kana boyatan büyük bir suvari kuvvetinin takibine uğramışlar gibi acilen ve panik içinde kaçmış olduklarını gördüler⁴⁶.

İran imparatoru Yezdigert’in torunu Gavad (Cabadès)⁴⁷ de vaktiyle Nuseybin şehri önünde böyle bir akıbete maruz kalmıştı. O, babalarının hıristiyanlarla aktetmiş oldukları dostluk ahtlarını unutarak İran ordusunun başında olduğu halde, hiddetle bu memleketi tahrip ve yağma etmek için yürümüştü. O, türlü türlü makinelerle günlerce yaptığı hücumlar sayesinde Nuseybin’in metin surunu yıkmıştı. Fakat askerleri şehre girmeğe teşebbüs edince aniden önlerine aziz patrik Hagop (Jacques) ın dikilmiş olduğunu gördüler. O, erguvani esvaplar giy-

⁴⁵ Metinde aynen yazılı olan bu arapça kelime, “bir hükümdarın şahsına bağlı memur” mânasını ifade etmektedir. Bu unvan, bazan ordu kumandanlarına veya bir şehir veya eyâletin kumandanına veriliyordu. (ED. DULAURIER).

⁴⁶ “Grek takviminin 1465 yılında (1153-1154), Mesud, büyük bir orduyla beraber Kilikya’ya girip Til Hamdun’u muhasara etti. Fakat Allah onu onbinlerce sinek ve eşek arısının hücumuna uğrattı. Bu, hazreti Musa zamanında Mısırlıların maruz kaldıkları felâketi andırıyordu. Üç gün içinde hava taaffün etti ve Türk karargâhında hastalık yayıldı. Bu afet günden güne daha çoğaldığı için Türkler, ağırlıklarını terk edip kaçtılar. Toros, Ermeni askerlerinin başında olduğu halde çekilmiş bulunduğu dağlardan aşağıya indi, müslümanların takibine başladı ve onları, kolları yorgunluktan hareketsiz kalıncaya kadar kılıçtan geçirdi”. Ebû'l-farac, “Chron. syr”, s. 350 (ED. DULAURIER).

⁴⁷ Sasani sülâlesine mensup İran imparatoru Cabadès veya Coadès. Bu, II. Yezdigert’in oğlu Béroz (Firouz) veya II. Perozès’in oğlu olup 486-497 tarihlerinde hüküm sürmüştür (ED. DULAURIER).

miş bir kral kıyafetinde başı üzerinde hazreti Nuh'un gemisinin bir tahtası bulunduğu ve etrafında ilâhî askerle olduğu halde surun üstünde dolaşıyordu. O, hazreti Nuh'un gemisini görmek için dağı (Ararat'ı) tırmalandığı sırada melek ona bu seyahatını bitirmeğe müsaade etmemiş ve yaptığı gayretlere mükâfat ve bir sevgi nişanesi olarak bu tahtayı ona bahşetmiş ve onu selâmetle geri göndermişti. Bu manzara karşısında dehşet içine düşmüş olan İran askerleri, yıkmış oldukları sura yaklaşmağa cesaret edememişlerdi. Onlar, aynı zamanda bir gazebe uğramışlardı. Onların atları, bir sürü zehirli böceklerin hücumuna uğrayıp gemlerini kırmış ve zaptedilememişlerdi. İşte Allah, eski zamanlarda İsrail oğullarının lehine Mısırlılara yapmış olduğu gibi, bunları da bu felâkete uğratmıştı. İran imparatoru, hazreti İsa'nın bu icraatından dolayı ve aziz patrik Hagop'un duaları sayesinde yenilip mahcuben geri çekilmişti. Çünkü Allah, kendisinden korkanların isteklerini daima yerine getirir.

İşte şimdi bizim gözlerimizle görmüş olduğumuz bu vaka, eski vakaların aynen bir tekerrürüdür. Bütün Türkistan (yani Türk milleti), iki defa Toros'a karşı yürüdü, fakat Kiliseyi ve Haçı tahrip etmek üzere Grek imparatorunun sarf ettiği gayretlere rağmen bir şey yapamadılar. Şayet Ermeniler, Haçın üzerinde gerilmiş olan bu elin yardımına mazhar olmamış olsalardı rafizîların arzu ve emirleri yerine gelmiş olacak ve kiliselerimiz tahrip, memleketimiz de altüst edilmiş bulunacaktı. Fakat biz, yukarıda söylemiş olduğumuz veçhile sulh ve selâmet içinde kaldık, onlar ise mahçup bir vaziyete düşüp firar ettiler.

CCLXVI.

Onlar (yani Türkler), fena plânlarında muvaffak olamamaları üzerine, babası büyük Sultan tarafından hükümdarlık mevkiine yükseltilmiş bulunan Kılıç-Arslan vasıtasıyla sulh yollarına müracaat ettiler. Ermeniler, bir müddetten beri asayiş içinde ve kaygısız yaşıyorlardı. Onlar, dindar ve faziletli piskoposlar, muhterem papazlar ve kollarını daima göke doğru kaldırmış olan rahiplerle beraber Ekanimi Selâseyi tebcil ediyorlardı. Hazreti İsa'nın düşmanları, Toros'un memleketine gelip Tirc

ayının 16 sında (27 Mayıs) Til'e taarruz ettikleri vakit, korkunç bir gürültü ile beraber şiddetli bir bora koptu. Birçok ağaçlar köklerinden kopup devrildi, muhtelif yerlere dolu yağdı ve ckinlerle bağları tahrip etti. Aynı ayın 25 inde (5 Haziran), bütün memlekette, vaktiyle Ninova'da olduğu gibi, üç gece süren korkunç alâmetler belirdi. Bu alâmet, gecenin ilk saatinden başlayıp şafak vaktine kadar devam ediyordu. Mevsimin mutad ve tabiî durumuna aykırı olarak Mısır'da olduğu gibi, kesif bir karanlık basıyordu. Bulutlar, elmastan yapılmış sert dağlar gibi birbirine çarpıyor, şimşekler çakıyor ve gök gürliyordu. Gökyüzü, parıldıyan şimşeklerle kâmilten kaplanıyordu ve bu esnada hiçbir karanlık köşe görünmüyordu. Bu sonu gelmiyen korkunç parıltılara ve gürlemelere kimse gözlerini kaldırıp bakmağa cesaret edemiyordu. İnsanlar, bu üç gecede vukubulan alâmetlerden o kadar korku içine düştüler ki erkek ve kadın, ihtiyar ve çocuklar hep kiliselere koşuşup ağlıyarak dua ediyorlar ve Meryem Ana'nın ve diğer azizlerin şefaatinı niyaz cyliyorlardı. Allah, nihayet kendi mahlûklarına merhamet etti ve günâhlarında ısrar edenlerle dindisizlik içine düşmüş olanlara karşı bir tehdit teşkil eden bu felâketi durdurdu. Bu korkunç nişaneler vukubulduğu zaman 603 (11 Şubat 1154-10 Şubat 1155) tarihi idi. Şimdiye kadar bizzat işitmiş olduğumuz ve gözlerimizle gördüğümüz şeylerden bahsettik.

CCLXVII.

Türk Sultanı, mahçup bir vaziyet içinde kendi memleketine döndükten sonra ancak on ay yaşadı. Öldürülmüş veya daimi bir esarete sürüklenmiş bulunan masum insanların şikâyetleri Allahın kulağına yetişmişti. Sultan hastalandı, oğlu Kılıçaslan'ı yanına çağırdı ve tahtından inip ricalinin huzurunda oğlunun önünde eyildi ve tacı onun başına geçirdi. O, bundan sonra öldü ve ülkeleri ile hâkimiyeti bu oğluna kaldı. Bu vaka, 604 (11 Şubat 1155-10 Şubat 1156) tarihinde⁴⁸ olmuştur.

⁴⁸ Sultan Mesud'un ölümü zamanı olarak gösterilen bu tarih, Ebû'l-farac'm yazdığı 1466 (1154-1155) tarihine uymaktadır. Sultan Mesud, ölmenden/evvel ülkeierini oğulları arasında taksim etmiştir. O, paytaht şehir olan Konya'yı, ona merbut bulunan topraklarla beraber İzzettin Kılıçaslan'a,

Sultanın diğer iki oğlu da vardı. Bunların birisi, Sultan olan prensten daha âlicenap ve güler yüzlü bir şahıstı. O (yani Sultan olan prens) onun buna razı olmadığını zannedip ondan korkuyordu, çünkü o, kendisinden daha güçlü bir adamdı. Bundan dolayı fena düşüncelerin sevgiyle onu bir gece, ziyafet ve sarhoşluk esnasında boğdurttu. Diğer küçük kardeşi⁴⁹ ise bir zaman sevgili bir evlât gibi ona itaat etti, fakat sonra onun korkusundan Gangon⁵⁰ ve Angüria kalelerine kaçtı ve kardeşine bir daha görünmedi. Çünkü Kılıçaslan, yalnız kardeşlerini değil ricalinden bazı adamları, emirleri ile babasının büyük bir prensi olan Bağdain (Behaeddin) i ve babasının kadısını⁵¹ da öldürtmüştü. Emîr Gazi'nin⁵² oğlu olup Sivas ile Gamirk (Kapadokya) nın sahibi bulunan büyük emîr Yakup-Aslan, bu işlerden hoşlanmadı. O, büyük bir suvari kuvvetiyle beraber

Amasya ile Ankara'yı ve Kapadokya ile civar yerleri, damadı olan Yakup-Aslan'a, Kayseri ile Sivas'ı da Dsou'lnoun'a vermiştir. (Bk. Nicetas Choniates, "Manuel Comnène", II. 5.) Ebû'l-feda'ya ("ad annum" 56) nazaran Ankara, Mesud'un diğer bir oğlu olan Şahınşah'a, Malatya da Dsou'lnoun'un kardeşi olan İbrahim'e verilmiştir. Ebû'l-farac'ın ilâve ettiğine göre Sultan Mesud, ülkelerini Kapadokya prenslerine karşı müdafaa edemediğinden dolayı Nureddin'e, Farzman'ı (Merzuban) ve Ayıntab'ı almasına müsaade etmiştir (ED. DULAURIER).

⁴⁹ Kılıçaslan II. nin üç kardeşinden en küçüğü Şahınşah idi. Manuel Komnène'in Kılıçaslan'a karşı yaptığı bir harpte, Şahınşah, imparator tarafını tutmuştur (1159). Kılıçaslan, aynı yıl içinde, bu kardeşine ait olan toprakları zaptetmiştir. Bunun üzerine Şahınşah, imparator Manuel'in yanına iltica etmiştir. Cinnamus, XIII-XIV. s. 132-134 (ED. DULAURIER).

⁵⁰ Bu gün Çankırı tesmiye edilen Gangra.

⁵¹ Ed. Dulaurier, metinde aynen "kadı" diye yazılı olan bu kelimenin "kâtip" olarak okunmasını daha doğru bulmuş ve buna göre "secrétaire" diye tercüme etmiştir (Çeviren).

⁵² Yakup-Aslan, Emîr Gazi'nin oğlu Muhammed'in küçük kardeşi idi. Ebû'l-farac'ın süryanice metninde bu ad, Nicetas Choniates ile Ermeni müverrihinin eserinde olduğu gibi Yakup-Arslan şeklinde yazılıdır. Bu adın doğru şekli üç müellif tarafından da aynen yazılı olduğuna göre "Yakup-Arslan" olsa gerektir. Arap müelliflerinden İbn al-Ethir, Ebû'l-feda ve İbn Khaldun, bu adı "Bağı" veya "Yağı Arslan" diye yazmışlardır (ED. DULAURIER).

Gerek "Yakup-Aslan" ve gerekse "Yağı Aslan" şeklinde müverrihler tarafından zikredilen bu emîrin asıl adı, kitabelerine ve paralarına nazaran "Yağibasan" dır (Prof. M. HALİL YINANÇ).

Ligandon (Lycandus) memleketine girdi, oranın hıristiyan ahalisini kendi memleketine nakletti ve Laris (Larissa) ⁵³ müstahkem mevkiini zaptetti. Bu tecavüzün sebebi, Kılıçaslan'la kendi yeğeni ⁵⁴ arasında mevcut bulunan düşmanlık olmuştur. Kılıçaslan, bunları haber alınca babasının askerleriyle büyük sayıda suvari askerini topladı ve ona karşı yürüdü. İki ordu karşılaşınca onların "Guraları" ⁵⁵ araya girdiler ve onların muharebe etmesine razı olmadılar. Onlar da zahırf bir barış aktedip her biri kendi memleketine gitti. Bu suretle iki ay zarfında ne katî bir sulh muahedesi aktedildi, ne de iş, bir muharebe ile neticelendi. Bundan sonra Yakup-Arslan, gizlice Çahan bölgesinin başşehri olan Ablasta (Elbistan) a girdi. Fena âdetler, bir insanın ruhunda çocukluğu zamanından beri kök saldığı için Sultan, babasının iyi ve şefkatli hâkimiyetini unutmıştu. Kılıçaslan, Yakup-Arslan'ın hareketini duyunca kendisinin büyümüş olduğu memleketin intikamını almak niyetiyle öfkeli olduğu halde ilerledi. Onun geldiğini haber alan Yakup-Arslan, memleketin 70,000 kişilik ahalisini beraberine alıp serbest oldukları halde kendi memleketine götürdü. Sultan bu memlekette ona yetişemedi, çünkü Yakup-Arslan, hıristiyanlar beraberinde olduğu halde dolambaçlı yolları takip etmişti. Kılıçaslan Ligandon (Lycandus) memleketine girdiği vakit onun şiddetli tabiatından korkmuş olan halk, kendi rızasıyla onun yanına gitti. O da kendi yanına gelmiş olanları beraber götürmeyeceğine dair yeminle teminat verdi. Yakup-Arslan, kendi memleketine nakletmiş olduğu halkı emniyet içinde yerleştirdikten sonra gelip Sultanın karşısında karargâh kurdu.

⁵³ İkinci Ermenistan bölümünde bulunan Larissa şehri, IX. asırda, yakınında bulunduğu Sivas'a tâbi küçük bir askerî hükümetin merkezi idi. Bk. Constantin Porphyrogénète, "De Administr. Imper.", cap. 50. (ED. DULAURIER).

⁵⁴ Bence, bu yeğen Dsouloun'dur ki Kapadokya Kayserisinde yerleşmiş bulunuyordu ve Kılıçaslan Larissa şehrini onun elinden almıştır. O, Muhammed b. el-Danişmend'in oğlu idi ki bunun kardeşi olan Yakup-Arslan, Mesud'un kızıyla evlenmiştir (ED. DULAURIER).

⁵⁵ Metinde aynen yazılı olan bu kelime, arapça "Kurra" (cemi "Kari"), yani "Kuran okuyan ve bu sıfatla bir camiye merbut bulunan" mânasını ifade eden kelimenin bozuk bir şeklidir. Aynı kelime ile burada kast edilenler, imam ve hatiplerdir (ED. DULAURIER).

Onların dinî şefleri tekrar araya girip muharebeye mâni oldular, fakat Sultan hayli bir zaman bekledikten sonra hiddetlenip şiddetle onun üzerine yürüdü. Dinî reisler, onun ayaklarına kapanıp: “Müslüman milletini kırma” diye yalvardılar. Sultan, onların ricalarına razı olup madde madde tespit edilmek suretiyle bir sulh muahedesi aktetti. O, memleketten çıkarılan hristiyanların iâdesini muahedede zikretmemiştir. Sultan, bu muahedeyi atideki sebepten dolayı böyle yapmıştı: Sebastos Toros’un Stefane adlı bir kardeşi, birtakım akılsız ve müzevir insanların tahrikiyle hristiyanların topraklarını müslümanların elinden almağa kalkıştı. Fakat kardeşi ona bu işte hiçbir yardım yapmadı. Çünkü o (yani Stefane), hristiyanları kılıçtan geçiriyor ve kendi millettaşlarını soyuyordu. O, kendi Kitaplarına uyarak birbirini himaye eden gayrı hristiyanlara⁵⁶ hiç benzemiyordu. Sultan, bu sebepten dolayı babasının zaptetmiş olduğu Gison (Keysun) memleketine gelmeğe mecbur oldu. Hiçbir yerden yardım görmeyen hristiyanlar, Sultanın geldiğini duyunca dağınık olarak muhtelif yerlere kaçtılar. Sultan, hiçbir cebir icra etmeden memleketi kendisine tâbi kıldı. O, Kudüs kralı, Antakya kontu⁵⁷ ve muzaffer Toros ile dostluk aktetti. Sonra da salimen kendi paytahtına döndü. Bu vaka, 606 (10 Şubat 1157-9 Şubat 1158) yılın Ağustos ayında⁵⁸ olmuştur. Sultan Berdus’a⁵⁹ geldiği vakit cebren ve kardeşi Toros’a ihanet etmek suretiyle burasını zaptetmiş olan Stefane, Sultanın dostluğunu kazanmak için bu müstahkem

⁵⁶ Fransızca tercümesinde, “Gayrı hristiyanlar” kelimesine dikkat edilmemiş ve aynı cümle ile ifade edilen evsaf müslümanlara atfedilmiştir (Çeviren).

⁵⁷ Bu, Renaud de Châtillon’dur ki Louis VII. ile beraber Filistin’e gelmiş, sonra da Antakya senyörü Raymond de Poitiers’nin ordusunda hizmet etmiştir. Raymond de Poitiers 1148 tarihinde öldükten sonra karısı Constance, Renaud ile evlenmiş ve o, Raymond’un oğlu Boemond III. reşit olunca ya kadar ona naib olmuştur (ED. DULAURIER).

⁵⁸ Diğer bir yazma nüshada: “Ağustos ayının başlangıcında”. (ED. DULAURIER).

⁵⁹ Bu, Maraş’la Elbistan arasındaki bu günkü Bertis kalesidir (M. H. YINANÇ).

mevkii, kardeşinin rızası ile ⁶⁰ ona verdi. Sultan, Toros'un kendisine itaat etmiş ve kaleyi vermiş olmasına karşılık olarak oranın garnizonunu teşkil eden piyade ve atlı askerleri kâmilten serbest bıraktı.

Bu vakalardan önce 605 (11 Şubat 1156-9 Şubat 1157) yılı Ağustos ayının 26 sında her tarafta bir zelzele vukua geldi. Arapya ⁶¹ yani Halep taraflarında birçok müslüman şehirleri temelinden yıkıldı, hristiyan şehirleri ise Allah tarafından bu güne kadar korundu. Yer sarsıntıları, ertesi sene başına kadar devam etti. Ondört ay zarfında vukubulan sarsıntıların sayısını tespit etmek mümkün olmadı.

CCLXVIII.

606 ncı (1157-1158) yılının Birinci Teşrin ayının ikinci gününde yağmurla karışık bir bora koptu. Yağmurun arkasından da şiddetli bir dolu yağışı oldu. Dolunun yağdığı bütün yerlerdeki bağlar harap oldu.

Büyük bir kasaba ve çok metin bir kale olan Behesni'den biraz bahsedeceğim. Stefane, kardeşinin arzusunun hilâfına olarak kötü huylu askerlerle beraber Keysun memleketine geldiği vakit kardeşi ona, Karmud ⁶² denilen bazı adamlar ver-

⁶⁰ Ermenice metinde: "Kardeşinin rızası olmadan" diye yazılı ise de mütaakıp satırlara bakılırsa bunun yanlış olması icab eder (Çeviren).

⁶¹ Metinde aynen "Arapya" şeklinde yazılı olan bu kelime, aslında "Peria" olup müstensih hatası olark Arapya suretinde yazılmış olsa gerektir (Çeviren).

⁶² İsmailî veya Batınî tarikatı Karmatlardan neşet etmiştir. Karmatların menşei çok iyi bilinmiyorsa da umumiyetle malûm olan bir ananeye göre Hicrî 278 (=15 Nisan 891-21 Nisan 891) tarihinde Khuzistan'dan Kufa yakınına gelmiş olan Karmatha adlı bir adam bu tarikatın müessisi olmuştur. Karmatların akidesi, İslâmîliğin bütün esaslarını altüst ediyordu. Bu tarikat, halifelerin bütün ülkesi içinde süratle yayılmıştır. Kaldiya, Mezopotamya, Suriye ve Arabistan, çok defa bunların çapulculuklarına sahne olmuştur. Onlar, Hicrî 313 (=29 Mart 925-18 Mart 926) tarihinde, en kudretli şefleri olan Ebu-Tahir zamanında, Mekte'yi zaptetmişler ve Kâbe'yi kâmilten altüst etmişlerdir. Bk. D'Herbelot, "Carmath" kelimesi; Sale's "Coran'i Preliminary discourse", kısım VIII; de Sacy, "Exposé de la religion des Druzes", mukaddime, s. CLXIX ve CLXXIII. Papaz Grigor, burada şüphesiz, bu zamanda İsmailî şekline gelmiş olan bazı Karmat bakiyesinden bahsetmek istemiştir (EDDULAURIER).

mişti. Sebastos (Toros), bu kaleyi tamamiyle tahrip etmemesi için ona tavsiyede bulunmuştur. Bu, Allah tarafından verilmiş bir ilhamın mı yoksa onun, kendi kardeşini kıskanmasının bir neticesi mi olduğunu bilmek mümkün değildir⁶³. Zira adını yazmaktan çekindiğim Behesni'nin zalim ve mağrur tiranı, kendi Sultanının, hristiyanlara karşı merhametle hareket etmek hususunda vermiş olduğu emirleri tutmayıp muhterem ruhanilerle diyakosları, ilerigelen adamları ve umumiyetle diğer hristiyanları çok tazyik etmiş ve meşhur Behesni şehri ahali-sinin mükellef bulunduğu vergiyi çoğaltmıştı. Onlar, bu zalim tiranı bir tuzağa düşürebilmek ümidiyle ölümü göze aldılar. Onlar Stefane'yi çağırdıkları için tekbih edilmemelidirler. Fakat onların bu iyi niyetleri muvaffakiyetsizliğe uğradı. Çünkü bu iş için birleşmiş olan hristiyanlardan birisi, yapmış olduğu yeminini ayak altına alarak zalim adamın yanına gidip onu, ölümden sakınmaya ve bu ölümün hazırlandığı hamama gitmemeye teşvik etti. Zalim adam da hayatının kurtulmasına sebep olan bu nasihatı dinledi ve evinden dışarı çıkmadı. O, etrafında bulunan masum adamların kanına susamış yırtıcı bir hayvan gibi gürledi ve onların, el ve ayakları bağlı olduğu halde yüksek bir kayadan aşağı atılması emrini verdi. Bunu gören hristiyanlar, Urfa'nın maruz kaldığı felâketi hatırlayıp kendilerine yardıma gelenin yanma koştular. O, askerleriyle beraber kalenin karşısında bulunuyor ve mâni olamadığı bu cinayetleri görüyordu. O, erkek, kadın, ihtiyar ve çocuklardan müteşekkil halkı beraberine aldı. Onlar, ev, bark ve bütün eşyalarını bırakıp kendilerine sevgili çocuklar gibi bakan dindar prenslerinin himayesi altında çok eski senelerden beri sakin ve tatlı bir hayat yaşamış oldukları baba yurtlarını terk edip onun (yani Stefane'nin) tarafından sevimsiz ve rahatsız bir memlekete götürüldüler. Sultan, nihayet Allah tarafından muhafaza edilen Behesni kalesinin akıbetini ve hristiyanların maruz kaldıkları felâketi hatırlayıp kendi zekâsına uygun olarak şehirde vukua gelen tahribatın ancak bir ihanet sebebiyle yapıl-

⁶³ Ebû'l-farac'a nazaran Stefane, 1469 (1157-1158) tarihinde kardeşi Toros'u öldürmek için bir komplo hazırlamış olup Toros bunu haber alınca onu tutmuş ve altı ay hapsedmiştir (ED. DULAURIER).

muş olduğunu anladı. Halk, Sultanın tatlılığı sayesinde birbiri arkasına geri geldi ve boşanmış olan şehir tekrar kâmilten doldu, canlandı.

“Güzel”⁶⁴ demek olan Gison (Keysun) şehri için de ne demelidir? Çünkü hükümdar tarafından bu şehre vali ve muhafız tâyin edilmiş olan şef, üzerlerine gelmiş olan düşmanı geri püskürtmek için surlardan dışarı çıkmağa cesaret edemedi. O, kendi adamlarıyla beraber halka karşı ihanet edip aziz ruhanileri, ilerigelenlerini ve diğer bütün erkekleri tard etti ve yalnız kadınlarla çocukları şehirde bıraktı. Bu şefin yalnız tek bir iyi tarafı şu idi ki o, şehirden gitmiş olanların ailelerini her türlü şüpheden uzak olarak muhafaza etmiştir. Şehirden dışarı çıkarılanlar ise kendi muhteşem konakları yerine, köy ve manastırlarda yerleştiler. Bunlardan, uzaklara gidemeyenler de duvar ve ağaç gölgeleri altında oturuyorlar ve oralarda işsiz ve sessizce dolaşıp ölümü veya esareti bekliyorlardı. Onlar, bu korku içinde gurbetlerini ve kaybetmiş oldukları rahat hayatlarını unutmuşlardı. Bu felâket günleri, Mareri ayından (Mayıs-Haziran) Temmuz ayına kadar sürdü. Büyük Sultan Berdus’a gelince memleket asayişe kavuştu ve insanlar kendi evlerine döndüler. Toros, Sultanın dostluğunu kazanmak için Berdus’u Sultana verdi. Bu, Stefane’nin isteği hilâfına oldu. Çünkü o bu şehri, zalim ve hristiyanlardan nefret eden ve kendi tarafından öldürülen Türkün elinden cebren almış bulunuyordu.

CCLXIX.

Sultan kendi makamına döndükten sonra Franklar ve Ermeniler ile yapmış olduğu sulh ve dostluğun takviye hususunda ricali ile istişarede bulundu. Sultan, ricalin muvafakati üzerine her iki tarafın arzusu mucibince sıkı bir dostluk muahedesi aktedilmek üzere Kudüs’e, Antakya’ya ve Toros’un nezdine tekrar sadık adamlar gönderdi. Bu, Sultanın yüreктen gelmiş bir arzusundan dolayı yapılmamıştır. Çünkü hazreti İsa

⁶⁴ Papaz Grigor, Keysun şehrinin adının “güzel” demek olduğunu söylemekle ihtimal, bu kelimenin menşeinin mâna ve telâffuz benzerliğinden dolayı arapça “Hassan” kelimesine bağlı olduğunu zannetmiştir (ED. DULAURIER).

ile Péliar arasında müşterek bir şey mevcut olabilir mi? Bunun asıl sebebi, Zengi'nin oğlu ve aynı zamanda Sultanın hemşiresinin kocası olan Halep emîrine (Nureddin'e) karşı kuvvetli bir destek vücuda getirmektir. Zira Sultan Mesud'un ölümünden sonra Zengin'in oğlu, onun oğlu ve halefini (yani Kılıçaslan'ı) istihkar ederek hristiyan topraklarını zaptetmiş, Sultanın hudutlarına tecavüz etmiş ve metin kaleler olan Ayıntab'ı ve Farzman (Merzuban) ı, havalisinde bulunan bütün köylerle beraber zaptetmişti. Kılıçaslan, eniştesine müteaddid defa mektup yazarak: "Haksızlık yapma ve babam tarafından bizim arasında hudut olarak tâyin edilmiş olan toprakları iâde et" demişti. Fakat o, ihtarlara kulak asmayıp bilâkis, bu muharip millete karşı, İran imparatoruna yaptığından daha gururlu bir tavır takınıyordu. Her iki taraf arasında bu mücadele git gide şiddetlenince Kudüs kralı ile Antakya senyörü Renaud, büyük bir telâş içine düştüler. Fakat kudreti göklerden daha üstün olan ve günahkârlara tahsis edilen sopayı hiçbir zaman ihmal etmeyen ve bizi körletmiş olan ümitsizliği aniden ortadan kaldıran Allah, şiddetli bir karar verdi ve onu (yani Nureddin'i) amansız bir hastalığa mübtelâ kıldı. Nurettin, bütün milletlerin en mahir hekimlerini çağırdı, fakat kimse buna bir deva bulamadı. Bilâkis Allahın gazabı onun üzerine günden güne daha çok ağır basıyordu⁶⁵ o, kont Josselin ile yeminle sıkı bir dostluk aktetmiş olduğu halde ona karşı işitilmemiş bir surette gayrı insanî bir harekette bulunmuştu. Zira bir adamın, bir-biriyle harp halinde olmadıkları halde dostunu, başkalarının eliyle kurdurulmuş olan bir tuzağa düşürüp esir etmesi, onu dokuz yıl hapsedmesi ve sonra da gözlerini çıkarması hiçbir zaman ve hiçbir millette işitilmiş bir şey değildi. O, daima muzaffer ve birçok eyâletlere hâkim olan bu kahraman adama karşı bu suretle hareket etmişti. Allahın pek mukaddes adaleti, bütün ağızlar tarafından tebcil edilsin!

⁶⁵ İbn al-Ethir ile Ebû'l feda ve Kemaleddin Nureddin'in bu hastalığını Hicrî 554 (=23 Ocak 1159-11 Ocak 1160) tarihinde göstermişlerdir. Bu sırada bir an, onun ölmüş olduğu rivayeti yayıldı. O esnada Nureddin'in, kendisine halef olacak bir oğlu olmadığı için küçük kardeşi Nureddin Mîran, bir miktar asker toplayıp Haleb'in içkalesini cebren işgal etmiye kalkışmıştır (ED. DULAURIER).

CCLXX.

Kaydetmeyip geçtiğimiz noktaya dönelim. 602 (11 Şubat 1153-10 Şubat 1154) tarihinde Kudüs kralı⁶⁶ henüz 18 yaşında idi. Bu, Frank kralı Gont-Anju'nun⁶⁷ oğlu idi. Cenabı Allah bu prensi kendi himayesi altına alıp ona parlak zaferler bahşetti ve gayrı hristiyan⁶⁸ metin bir kale olan Asgağon'u onun eline verdi. Bu muhasara esnasında, kahraman Frank milleti, aziz kralları ile beraber tam bir sene büyük bir zahmet altında kaldı. Onlardan ve Frerlerden birçok insan şehidlik tacım giydiler. Bu ağır zahmet ve ızdıraplardan sonra hristiyanların hamisi ve ümidi olan Tanrı Annesi (Meryem Ana), bu kadar büyük sıkıntılara sabırla tahammül etmiş olanlara zafer bahşedilmek için hazreti İsa'nın nezdinde şefaatta bulundu. Nihayet Meryem Ana'nın göke çıktığı gün olan ("Assomption") yortusunda⁶⁹ şehir, onun şefaati sayesinde kralla Frerlerin eline düştü.

CCLXXI.

Bundan sonra Allahsız bir millet olan İskitlerin⁷⁰ bir ihaneti meydana çıkıp tam mânasiyle insan-sever olan kral, onlardan birçoğunu kılıçtan geçirtti ve akıtmış oldukları hristiyan kanının öcünü aldı. O, diğerlerini de şehirden tard edip surların dışına yerleştirdi. Böylelikle her yerde gayrı hristi-

⁶⁶ Babası Foulque'un ölümü sırasında (1142) oniki yaşında olan III. Baudoin, Askalon'un işgali sonunda 18 değil, 23 yaşında olsa gerektir. (ED. DULAURIER).

⁶⁷ Bu, Foulque'un, Kudüs kralı olmadan evvel taşıdığı Compté d'Anjou adının bozuk bir şeklidir (ED. DULAURIER).

⁶⁸ Yani gayrı hristiyanların işgali altında bulunan.

⁶⁹ Bu kayda göre zikredilen tarih, 1153'üncü yılın Ağustos 16'na tesadüf eden pazar günüdür. İbn al-Ethir ile Ebû'l-feda ve Ebû'l-farac, bu vakanın tarihini Hicrî 548 (=29 Mart 1153-17 Mart 1154) olarak göstermişlerdir. Guillaume de Tyr ise (XVII, 30), Askalon'un zapt tarihini ertesi senenin yani 1154'üncü yılının 12 Ağustos'u olarak yazmıştır (ED. DULAURIER).

⁷⁰ Ermeniler, bizce umumiyetle Tatar ve hususî şekillerde de Türk, Türkmen, Mogol v. s. adları ile yad edilen Orta Asya kavimlerini İskit ("Skütatzik") tesmiye etmişlerdir.

Askalon bu sırada Mısır Fatimî halifesi Zafir-billah'a ait bulunuyordu (ED. DULAURIER).

yan seslerin yerine hayat verici İncilin sesi duyulmağa başladı. Karanlıklar içine dalmış ve fenalıklara meyilli olan bu milletin en yüksek binalarının üstüne, onlar için bir mahcubiyet biz hıristiyanlar için ise bir şeref nişanesi olarak halâşkâr Haç dikildi. Franklar, bu çok parlak zaferden sonra biraz dinlendiler. Sonra da Dımışk şehrinin zaptının imkânlarını araştırdılar. Çünkü 603 (11 Şubat 1154-10 Şubat 1155) tarihi başlangıcında Zengi'nin oğlu gelip bu şehri zaptetmiye teşebbüs etti. Şehir halkı, kralın emri mücibince rehine olarak Kudüs'e getirilmiş olan çocuklarının âkıbetinden korktukları için buna razı olmamıştı. Fakat Zengi'nin oğlu, hilekârhkla Dımışk'a gidip şehri zaptetmişti⁷¹.

CCLXXIL

604 yılının başında (11 Şubat 1155-10 Şubat 1156) Kudüs kiralını, altın dökerek kendine kazandı ve Antakya senyörünü kendi kötü niyetlerini kabule ikna ettikten sonra onlarla ittifak etti. Onlar, Frenklerin önce işgal ettikleri hıristiyan memleketlerine sefer yapmasına müsaade ettiler. O, büyük ve meşhur Antep şehrine mühim kuvvetlerle tevecüh etti ve şehri acele kuşattı. Surlarını lâğımladı, yıktı ve müstahkem mevkiye girdi. Birçok kâfirler orada öldürüldü, birçok hıristiyanlar öldürüldü yahut esir edildi. Bundan sonra Raban ve Ke'çun ülkeleri valilerine birçok mesaj yolladı, maksadı oraları sulhen elde etmekte. Fakat halk Sultandan korktuğu için reddetti. Nureddin, Kudüs kiralı ile Antakya prensinin, onunla aktetmiş oldukları mütarekeyi ihlâl ve ülkesini yağma ettiklerini öğrenince, alelacele Halep ve Dımışk'a

⁷¹ İbn al-Ethir ("ad annum" 549=18 Mart 1154-6 Mart 1155, Tornberg neşriyatı), Nureddin'in, Dımışk'ı ele geçirmek için tatbik ettiği manevrayı nakletmiştir. Nureddin, bu şehrin prensi Mucireddin'in etrafında bulunup kendi plânlarının tatbikine engel olmağa muktedir olan emîrleri, çevirdiği entrikalarla ondan uzaklaştırmağa muvaffak olmuş, muhafızlarla halkı kazanmıştır ve bunlar şehrin kapılarını kendisine açmışlardır. Mucireddin, Dımışk'a mukabil Emes şehrini kabul etmiye razı olmuştur. Fakat Dımışk'ı tekrar ele geçirmek için bazı hareketlerde bulunduğu vakit Nureddin Emes'i onun elinden almış, o da bu muvaffakiyetsizlikten sonra Bağdad'a çekilmiştir (ED. DULAURIER).

hareket etti. Bu eyâletler, onların savaş sahnesi olduğundan, müzakereye girişmeyi daha akıllıca buldu. Çünkü o sırada, Frenklere karşı koyacak durumda değildi; halbuki bunlar akınlar yapmakla beraber, Dımışk'a boyun eğdirmekten âciz idiler.

CCLXXIII.

Bunun üzerine Kudüs kralı, ricali ile istişarede bulunduktan sonra Grek imparatoru Manuel'e damad olmağa karar verdi. Buna memnuniyetle muvafakat eden imparator, amcasının kızını⁷², sadık bir suvari müfrezesi ve büyük bir hazine ile beraber Kudüs'e gönderdi. İmparator aynı zamanda, Kudüs'e ve onun hristiyan halkına bizzat yardıma gelmek vaadinde bulundu. Hakikaten de o, bu sözünü tutmakta gecikmedi ve aynı sene içinde yani 608 (10 Şubat 1159-9 Şubat 1160) tarihinde Toros'un memleketine geldi. Toros bu toprakları, Misis'i Roma valisinden cebren aldığı zamandan beri elinde tutuyordu. İmparator Manuel, 500,000 askerin başında bulunuyordu. Toros, imparatorun geldiğini duyunca karısını, büyük hazinesini, çocukları ve servetleriyle beraber oldukları halde, bütün prenslerini beraberine alıp kaçtı. O, çok eski zamanlardan beri kimsenin barınmamış bulunduğu ve unutulmuş bir yer olan "Tacik" denilen kayalığa iltica etti. O, âlimin: "Senden yüksek olana karşı gelme" diye söylemiş olduğu nasihatı unutmuştu. Toros, atlı askerlerinin başında olduğu halde hiçbir yerde durmayıp arızalı ve fundalıkli yerlerde dolaşüyor, Allahın yardımını bekliyor ve Kudüs kralının gerek kendisi, gerekse (vali tâyin edilmiş olan)⁷³ Antakya senyörü için imparator nezdinde tavassut etmesini ümid ediyordu. Onların, Greklerden korkmalarının en büyük sebebi şu idi ki, bundan evvel Antakya prensi, Toros'un tahriki ve onun iştirakiyle başına geçip Kıbrıs adasına akın yapmıştı. Onlar, ada halkını tam bir emniyet ve müdafaadan mahrum bir vaziyette bulup müslümanlar gibi muamele etmiş, şehirleri ve köyleri yağma

⁷² Manuel'in büyük kardeşi İsaac'ın kızı Théodora (ED. DULAURIER)

⁷³ Parantez içine alınmış olan cümle, fransızca tercümesinde yoktur (Çeviren).

etmiş, onları evlerinden tard cylemiş, servetlerini kapmış ve Grek ruhanilerini işkenceye maruz bırakıp burun ve kulaklarını kesmişlerdi⁷⁴. Bunu haber alan imparator ve İstanbul ricali çok kederlenmişlerdi, fakat o zaman bir şey yapamamışlardı. İmparator, İkinci Teşrin ayının ilk günlerinde Misis'e gelip bütün memleketi işgal etti. O, memleket halkından kimseye bir fenalık yapmadı. İmparator orada, gayrı hıristiyan milletleri yenmek ve kiliseleri kurtarmak işinde tedbir almaları için Kudüs kralını bekliyordu. O, esirleri kurtarmayı hiç düşünmüyordu.

CCLXXIV.

Bundan sonra Kudüs kralı ile hazreti İsa'nın askerleri olan Frerler geldiler. Antakya senyörü, Kıbrıs'a karşı yaptığı seferden dolayı kendisini mazur göstermek üzere onlardan evvel imparatorun yanına gelmişti. Sonra da yukarıda zikrettiğimiz veçhile birçok hıristiyanlar, imparatorun, Toros'a karşı olan öfkesini yatıştırmak için ona çok ricada bulundular. Grekler, hiçbir kabahatları olmyan Ermenilere karşı kin besledikleri için imparator, Kudüs kralının ve Frerlerin tavassutunu kabul etti, fakat onları kefil tuttu. Toros ilk defa imparatorun huzuruna boş elle çıktı⁷⁵. Fakat Allahın iradesi mucibince impara-

⁷⁴ Toros II. ve Renaud de Chattillon'un Kıbrıs'a karşı yaptıkları bu sefer ile Manuel Komnen'in Kilikya'ya gelmesi, Ebû'l-farac tarafından şu suretle hikâye edilmiştir: "Grek takviminin 1468 (1156-1157) inci yılında, Antakya senyörü olan prens, Greklere ait olan Kıbrıs adasına taarruz eyledi, onu yağma etti ve halkı ile servetlerini ve hayvan sürülerini beraberinde götürdü. Kıbrıslılar deniz kıyısına geldikleri vakit, gerek kendileri, gerekse sürüleri için Franklara, büyük bir meblağ vaad etmekle onlar tarafından serbest bırakıldılar. Fakat bununla beraber Franklar, gaspettikleri kıymetli şeyleri alıkoydular ve piskoposu, manastır rahiplerini ve hâkimleri, vaad edilmiş olan fidyeye ödeninceye kadar alıkoymak için beraberlerinde Antakya'ya getirdiler". "Chron. syr.", s. 355.

Cinnamus'a nazaran Renaud, önce, o zaman Kıbrıs'ın kumandanları bulunan Manuel'in yeğeni Jan Komnen ve Mişel Branas tarafından geri püskürtülmüştür. Fakat o, Leucosie'ye kadar takip edildikten sonra onları yenmiş ve esir etmiştir (liv. IV, s. 81). Keza bk. Guillaume de Tyr XVIII, 10 (ED. DULAURIER).

⁷⁵ Ed. Dulaurier, bu cümleyi başka türlü anlamış ve "önce kendi (yani imparatorun) sofrasına alınmadı" diye tercüme etmiştir. Halbuki ermenice metnin naşirinin de işaret etmiş olduğu veçhile müellif, burada Toros'un, ilk gelişinde imparatorun sofrası için beraberine bir şey getirmemiş, ikinci defa ise bu düşüncesizliğini telâfi etmek için ordunun iâşesine ve diğer ihtiyaçlarına ait birçok şeyler getirmiş olduğunu anlatmak istemiştir (Çeviren).

tor onun yakışıklılığını beyendi ve onun hakkında tezvirat yapmış olanları şiddetle takbih etti. Toros, birkaç gün imparatorun yanında kaldıktan sonra kendi evine gitmek istedi. İmparator, vakit geçirmeden tekrar karargâha dönmek şartıyla buna muvafakatta bulundu. Toros, ordunun bu esnada bazı şeylere muhtaç olduğunu akıllı bir surette düşündü ve dönüşte beraberinde birçok koyun, sığır ve arap atları getirip muvafık bir zamanda imparatora taktim etti. İmparator, bu bolluktan sonderece memnun kaldı ve Toros'u, basiretinden dolayı Romalı yüksek kumandanın ve onun düşmanlarının huzurunda çok methetti. Manuel, buna mukabil Toros'a büyük bir meblağ ile bir kat kral elbisesi verdi ve kendi emirlerine karşı gelmiş olmasını affetti. Toros da imparatora daima sadakatla itaat edeceğine dair söz verdi. Hakikaten de o sözünü sıkı bir surette tuttu⁷⁶.

CCLXXV.

İki kralın, yılmaz askerler olan Frerlerin, Antakya senyörünün ve Toros'un iştirakiyle yapılan bir içtimada çok güzel bir karar verildi ki bütün hristiyanlar, sözbirliği ile buna yürekten iştirak ettiler. Onlar, ya ölmek veya uzun zamandan beri kanla yapılmış olan⁷⁷ Halep ve Dımeşk şehirlerinde zincire vurulmuş oldukları halde ümitsiz kalmış olan esirleri kurtarmak kararını verdiler. Onlar, büyük bir ordu halinde hareket edip kendi evlerine giriyorlarmış gibi Antakya'ya girdiler. Fakat halkın, Grek imparatorunun davetine kolayca icabet edecekleri ümit

⁷⁶ "Grek takviminin 1470 (1158-1159) inci yılında, imparator Manuel Kilikya'ya girdi ve Toros da kaçtı. Manuel Tarsus, Adana ve diğer bazı şehirleri zaptetti. İmparator, kışı geçirmek üzere Kilikya'da kaldığı sırada Kudüs kralı ile Antakya prensi ve Frank patriği onun yanına geldiler ve onu Toros'la barıştırdılar. İmparator, Kilikya sahilindeki Grek şehirlerinin valiliğini bile ona verdi. Bu zamanda Grek, Frank ve Ermeni hristiyanları, Haleb'i, Dımeşk'i ve bütün Kilikya'yı tabiiyetleri altına almak hususunda bir içtima aktettiler. Fakat bu sırada İstanbul halkının başka birisini imparator yapmak için bir komplo tanzim etmiş oldukları haberi geldi ve Manuel derhal geri döndü. Bu suretle hristiyanların tanzim ettikleri plân suya düştü". Ebû'l-farac, "Chron. syr.", s. 356-357 (ED. DULAURIER).

⁷⁷ Guillaume de Tyr de Dımeşk için bu tâbiri kullanıp (XVII, 3): "(Damascus) interpretatur autem sanguinea vel sanguinolenta" demiştir (ED. DULAURIER).

edilmediği için Manuel, şehrin ilerigelenlerinin oğullarını rehine olarak istedi. Onlar, imparatora tam bir itaat gösterip bütün isteklerini kabul ettiler. Çünkü onlar, esirlerin asla kurtarılmıyacaklarından ve Halaskârın kabri üzerinde bu hususta yapılmış olan yeminin bozulmasından ve Kudüs kralının evlendiği esnada verilmiş olan sözün geri alınmasından korkuyorlardı. Hristiyanlar, muazzam bir ordu halinde öfkelenmiş arslanlar gibi gürleyip ilerlediler. Onlar, bir keklik sürüsüne saldıran kartallar gibi, birbirini geçmek için yarış ediyorlardı. Onlar, İskitlerin (Türklerin) memleketini istilâ etmek için böyle şecaatla ileri atılmışlardı. Onlar, bir günlük yürüyüşle Halep'e yakın olan Balane'ye geldiler. Yakın ve uzakta bulunan hristiyanlar, müslümanları mahvetmek ve hazreti İsa'nın kendi aziz kanıyla halâs ettiği Kilisesini kurtarmak için yapılmış olan birliğini duyunca büyük bir sevinç duyuyorlardı. Hristiyanların, Tacikistan hudutlarına yaklaştıkları haberi yayılınca bütün halk büyük bir korku içine düştü. Halep ve Dımaşk emiri olan Nureddin, kralların korkusundan onlara elçiler dönderip merhametsizce işkencelere maruz bırakılan 10,000 hristiyan esiri iade etmek vaadinde bulundu. O, daha evvel bu esirleri yıkattıktan ve işkence izlerini ortadan kaldırdıktan sonra giydirip krallara göndermek ve onlara itaat arzetmek niyetinde idi. Fakat onlar, onun bu teklifini reddettiler ve gelen elçiler vasıtasıyla kendi istekleriyle memleketi terk etmelerini, aksi taktirde süt emen çocuklara varıncaya kadar bütün halkın kılıçtan geçirileceğini bildirdiler. Bir düğün neşesi ve sevinci içinde bulunan hristiyan askerleri işte bu kadar büyük bir gurur içine dalmıştı. Onlar bu büyük düşünce ve kararda iken imparatorluk şehriden (İstanbul'dan) aniden, orada kargaşalıkların hüküm sürdüğünü ve diğer bazı şeytanî hâdiseleri bildiren bir mektup geldi⁷⁸.

⁷⁸ Manuel İstanbul'dan uzak bulunduğu esnada saray kâtiplerinden biri ona karşı bir ihanet tertip etmiş ve birçok taraftarlar kazanmıştı. Üç canı, gidip Manuel'i öldürmeyi üzerlerine almış, kâtip de cinayet işi başarıldığı gün kendisini imparator ilân etmek için lâzım gelen tedbirleri almıştı. Fakat tam bu sırada bundan haberdar olan imperatoriçe, kocasına acilen haberciler yetiştirdi. Caniler Suriye'de yakalandılar. İstanbul'da da ihanetin başı olan adamlar şerikleri tevkif edildiler. Bunların hepsi, Manuel İstanbul'la dönünce cezalandırıldılar. Kâtibin gözleri çıkarıldı ve yeni bir işkence usûlü

Bu şeytanî işin asıl sebebini anlayamadıksa da şu muhakkaktır ki imparator, bu haber üzerine Toros'un elinden almış olduğu toprakları ona iade etti ve bu zaferle iktifa eyledi.

Biz, eski zamanlarda vukunbulan şeyleri vaka-nüvislerin kitaplarında okuyor ve anlıyoruz ki Grek imparatorları, hristiyanların kurtuluşu için hiçbir şey yapmamışlar ve bilâkis onların şehir ve eyâletlerini gaspetmişlerdir. Onların yüzündendir ki Ermeniler kendi memleketlerinden çıkmışlar ve müslümanlar kuvvetlenip her yere hâkim olmuşlardır. Bunlar önce Ardızın şehrini, sonra da Malatya'yı, Sivas'ı ve paytaht şehir olan Ani'yi zaptettiler. Böylelikle Türkler, İstanbul sınırlarına kadar olan yerleri fethettiler. Kahraman bir millet olan Franklar, hristiyanları kurtarmak için üçüncü defa sefere çıktılar, lâkin gözümüzle gördüğümüz veçhile Grek imparatorunun ihaneti ve hilekârlığı yüzünden, Türklere yenildiler ve mahvoldular. İmparator hristiyanların menfaati için gelmiş olsaydı yedi ay Misis'te vakit geçirmezdi. Onun babası da aynı şeyi yapmış ve baron Leon'u diğer bazı Ermenilerle beraber götürmüştü. Roma imparatorları hakkında verdiğimiz bu izahat, anlatılanlar için kâfidir. Onların, Ermeni milletine karşı besledikleri büyük nefreti bu suretle anlatmış oluyoruz. Korkak ve kadın yürekli Romalılar, bir içtima aktedip imparatorlarına: "Ermenilerle Franklara kulak asma, acilen tahtına dön, sonra tekrar gelersin" dediler.

CCLXXVI.

Bu karardan haberdar olan Ortodoks hristiyanların⁷⁹ bütün ümidleri kırıldı. Onlar, Romalıların gitmesinden dolayı derin bir yeis içine düştüler. Onlar imparatora defalarca yalvar-

olarak gırtlacağı delinip dili bu delikten çıkarıldı. Bk. Cinnamus, IV, 25; Guillaume de Tyr, XVIII, 25 ve Radevic, "de Gestis Friderici Primi", I, 47, Lebeau'nun yapmış olduğu hulâsa, "Histoire du Bas-Empire", LXXXVIII, 33 (ED. DULAURIER).

⁷⁹ Vak'a-nüvisimiz burada, "ortodoks" kelimesiyle kendi millettaşlarını ve belki de Suriye hristiyanlarını da kastetmiştir. Grekler bu sifattan hariç tutulmuştur, çünkü Ermeniler kendi mezhepleriyle onlardan bazı noktalarda ayrılmış bulunuyorlardı ve bundan dolayı iki millet arasında derin bir husumet hükûm sürmüştür. Bk. bu eserin LXV. faslının 2 numaralı haşyesine ve LXXXV. faslının 1 numaralı haşyesine (ED. DULAURIER).

dılar, fakat onu gitmekten vaz geçiremediler. Onlar, imparatora, hiç değilse üç gün daha Halep önünde kalmasını rica ettiler. Fakat o bu makul teklifleri dinlemek istemedi. O, bu sırada büyük korku ile sarsılmış bulunan Halep hükümdarına elçiler gönderip sulh aktetmek teklifinde bulundu. Bu teklif üzerine sevinçten şaşkın bir vaziyet içine düşen müslümanlar, buna verilecek muvafık bir cevap bulamadılar, çünkü onlar, elçilerin casus olarak geldiklerini zannettiler. Fakat sonra onların asıl maksatlarını anlayınca imparatorun isteğini yerine getireceklerini vaadettiler. Fakat onlar, yeminlerini bozarak bu fena imparatorun talebi üzerine Franklardan almış oldukları esirlerden yalnız elli meşhur şefi iade ettiler. İmparator, böylelikle hazreti İsa'nın kendi vasıtasıyla kurtaracağı sayısız esirleri, ri-yakârlıkla terketmiş oldu. Onlar hazreti İsa'ya kusurlu bir surette tapındıkları halde bizi, kıskançlıklarının ve nefretlerinin tahrikiyle bu hususta tekdir ve itham eyliyorlardı. Müslümanlar bizi öldürmek için hilekârlık yapmıyorlardı. Grekler, sayısız bir ordu halinde cesur bir arslan gibi hareket edecekleri yerde aciz tilkiler gibi geri çekildiler. Onlar, firarîler gibi Sultan Kihçaslan'ın topraklarına geldiler. Sultan, hazreti İsa'nın arzusuna rağmen onların yaptıklarının öcünü aldı. Hazreti İsa, Türkleri, ancak kiliseden ve esirlerden esirgedikleri yardımdan dolayı lâıyk oldukları lânetlerin acısını Greklere tattırmakla mükellef kılmıştı. Menfur ve kötü Türkmen kabileleri, onları firarîlermiş gibi takip ederek imparatorun kaynatası da dahil olduğu halde 2,000 kişiyi telef ettiler ve onlardan 20,000 at ve katır aldılar. Grek imparatoru ile Sultan Kihçaslan'ın arasında bundan dolayı koyu bir husumet peyda oldu.

CCLXXVII.

Benim aciz fikrime göre bu çektiklerimizin sebebi, ancak bize karşı beslenen nefret ve Allahın adamı olan büyük Nerses'in kehaneti ile izah olunabilir. O (yani katolikos Nerses), Allahın ilhamı ile kendi mevsuk tarihinde Grek imparatorları için kısa ömürlü olacaklarını ve harp işleri ile meşgûl olmayıp yalnız vergi işi ve mezhep tetkikleri ile uğraşacaklarını söylemişti.

İşler bu suretle nihayet bulduktan sonra Pansbast⁸⁰ 'Toros, imparatorun dostluğu ve himayesini haiz olduğu halde kendi baba yurdunda kaldı ve sulh ve asayiş içinde yaşadı. Kendi milletinin ışığı olan Halep hükümdarı da fena bir adam olan kardeşinin (Miran'ın) ve onunla müttelik bulunan Greklerin tahrik ettikleri korkunç kargaşalıklardan kurtulduktan sonra Kudüs kralına haber gönderip dört aylık bir mutareke aktetmek teklifinde bulundu. O, çok hasis bir adam olan bu prensi para ile kazandı ve bu suretle her taraftan emin olduktan sonra daha evvel kardeşi Miran'a vermiş olduğu Kharan şehrine doğru yürüdü. Bazı müzevir adamlar ona, hastalığı sırasında kardeşinin kendisini öldürmek istediğini söylediler. O da bu hâin adamların sözlerine inanarak büyük bir orduyla beraber Kharan'a karşı yürüdü. O, orada iki ay karargâh kurduktan sonra bu şehri ve civarda bulunan Rakka'yı⁸¹ ve Urfa'yı zaptetti. O, böylelikle kendisine karşı isyan etmiş olan bütün şehirleri itaat altına almış oldu. O (yani Nureddin), bu gün Sultana ait olan Raban bölgesini, sonra da Maraş'ı zapt etti. Onun bu muvaffakiyetlerini haber alan Keysun emîri, kendi şehrinin de zaptedileceğinden korkarak Sultandan yüz çevirdi ve onun (Nureddin) tabiiyetini kabul etti. O, Raban'a onun yanına gitti. Onlar birlikte Maraş ve Behesni üzerine yürüdüler. Buranın halkı, hiçbir yardım ümitleri olmadığından büyük korku içine düştü. Nureddin, buralarını da surları devirerek zaptetti. O, bu eyâletleri, Kudüs kralını bir çocuk gibi aldatıp onunla aktetmiş olduğu ittifak sayesinde kazanmıştır. O Behesni'de bulunduğu sırada Dımeşk'tan bir kara haber geldi. Gelen mektuba göre Frerlerin Frank askerleri, mutarekenin müddeti bitmiş olduğundan memlekete taarruz etmişlerdi. Bunun üzerine Nureddin, Haleb'e ve Dımeşk'a gitti ve Kudüs kralına karşı harp etmek için büyük bir ordu topladı.

⁸⁰ CCLXVIII. fasılda gördüğümüz veçhile Toros esasen "Sébastic" veya "Auguste" unvanını haizdi. İhtimal o, imparatorla barıştıktan sonra, "Pansbaste" veya "Augustissime" unvanını almıştı (ED. DULAURIER).

⁸¹ Fırat'ın şark kıyısında, Mezopotamya'nın bir şehri olan Rakka, vaktiyle Callinicum tesmiye ediliyordu (ED. DULAURIER).

CCLXXVIII.

609 (10 Şubat 1160-8 Şubat 1161) tarihi başlangıcında, bütün Türkler Dımaşk'ta Zengi'nin oğlunun, Franklar da Kudüs kralının etrafına toplandılar. İki taraf da harbe hazır bir vaziyette idi. Onlar, kış mevsimi başına kadar bu vaziyette kalıp hiçbir muharebe yapmadılar. Sonra da iki senelik bir mütareke aktedip kendi yerlerine döndüler. Kılıçaslan ile Yakup-aslan da aralarında barış aktettiler. Sultan, Ablast (Elbis-tan) şehrini havalisiyle beraber Yakup-aslan'a terk etti. Bu muntıka, vaktiyle babasına ait olup onun topraklarından idi ve Yakup-aslan, Sultanla yaptığı mücadelelerde onu daima talep ediyordu.

CCLXXIX.

(Aynı yılda kontun oğlu⁸² esir edilip Haleb'e götürüldü)⁸³.

Aynı yılın Birinci Teşrin ayında Sukman'ın oğlu İbrahim'in oğlu olup Khılat, Arceş, Muş, Doğodaf ve Mandzgert gibi birçok şehir ve eyâletlerin sahibi bulunan emîr Miran⁸⁴,

⁸² Yazma nüshada bu kontun ismi yazılmamış olup müellifin, "kontun oğlu" tâbiri ile kimi kastettiğini tespit etmek kabil olmamıştır. Mevzuu-bahs olan şahsın Josselin III. olması, Ebû'l-farac'ın bir hikâyesine göre ihtimal dahilinde olabilir. Bu hikâyeye nazaran, Halep topraklarına akın etmek için Harem bölgesinden daima dışarı çıkmakta olan Josselin, Grek takviminin 1471'inci yılında (1159-1160), Nureddin'in kurdurmuş olduğu bir tuzağın içine düşmüş ve Haleb'e götürülüp babasının bulunduğu zindana atılmıştır ("Chron. syr", s. 357). Fakat İbn al-Ethir, Ebû'l-feda ve Guillaume de Tyr, bu vakayı dört beş sene sonraya koymuşlar ve hâdiseyi büsbütün başka bir surette nakletmişlerdir. Bu üç müverrihe nazaran, Nureddin yenilip Hısn el-Ekrat yakınında Bocquéc'ye iltica ettikten sonra ertesi sene Harem'e karşı yürümüş ve burasını zaptetmiştir. Bu mevkiyi müdafaa etmiye gelmiş olan hristiyanlar tard edilmiş ve şefleri olan Antakya prensi Boemond, Trabulus kontu Genç Raymond, Urfa kontu Josselin III. Hugues de Lusignan ve Kilikya'nın Grek valisi Kalaman esir olarak müslümanların eline düşmüşlerdir. Kemaleddin, bu hikâyeye ilâveten, bu şeflerden yalnız Leon'un oğlu ve Toros'un kardeşi Mıleh'in, dostu olan Türkmen Yaruk'un yardımı sayesinde kaçmağa muvaffak olduğunu yazmıştır (ED. DULAURIER).

⁸³ Parantez içine alınmış olan satırlar yalnız fransızca tercümesinde mevcuttur (Çeviren).

⁸⁴ II. Sukman adını da taşıyan Miran, Sukman I. Elkothby'nin torunu ve Zahireddin İbrahim'in oğludur. Bu, 1128-1185 senelerinde hüküm sürmüştür. O, kazandığı zaferlerle diğer emîrler arasında yüksek bir mevkiye sahip olmuş ve Şah-Armen unvanını almıştır. Miran, Malazkirt'te oturuyor ve Papaz Grigor'un zikrettiği şehirlerle eyâletlere ve bunlar meyanında Miafargin'e hâkim olmuştu (ED. DULAURIER).

kaynatası Adradin (Nureddin?) i⁸⁵ büyük bir orduyla beraber Gürcistan'a karşı sevketti. Diğer taraftan Gürcü kralı Gorgi'nin⁸⁶ askerleri de Türk topraklarına akın etmiye hazırlanıyordular. İki ordu, Okhtis⁸⁷ eyâletinde karşı karşıya geldi ve şiddetli bir muharebe vukubuldu. Gürcüler, Türkleri yenip firara mecbur kıldılar. Onların birçoğunu kılıçtan geçirdiler ve Türk ordusundan 300 ilerigeleni esir ettiler. Türkler, Gürcü suvari kumandanını okla elinden yaralamışlardı. O, atından indi ve (yarasına ilâç sürdüler)⁸⁸. Müslüman dininde olan Gürcüler, muhtedi Vasak'm arkasından gidip Türklere öncülük ediyorlardı. Bunlar, ansızın zuhur edip Türk ordusunun arkasında bulunduklarından, atından inmiş olan kumandanı yakaladılar ve Şah-Armen denilen emîrin yanına götürdüler. Onlar, yalnız Gağ (topal) lakabını taşıyan bu Gürcü şefini tuttular.

⁸⁵ İbn al-Ethir'e nazaran, bu yılda (1161'de) Gürcülere karşı yürümüş olan kumandan, emîr Miran (II. Sukman)'ın kayın biraderi idi. Arap vak'a-nüvisi, onu Erzurum emîri Melik Saltuk olarak zikretmiştir. Bunun II. Sukman ile evlenmiş olan hemşiresinin adı Şah-Banu veya Şah-Banum idi. Defrémery'nin makalesinde (Journ. asiat. Juin, 1849, s. 491), Erzurum emîrleri olan Salikli veya Saltuklu hanedanı hakkında enteresan malûmat ve İbn al-Ethire, İbn Khaldun ve Şerefname'ye istinaden tanzim edilmiş olan bir nesep listesi mevcuttur. Brosset de Gürcü ve Ermeni kaynaklarına göre, bu emîrler hakkında bazı malûmat vermiştir (Bk. "Bulletin historico-philologique de l'ced. Imper. des sciences de Saint-Petersbourg", c. I, s. 216-217) (ED. DULAURIER).

⁸⁶ III. Giorgi, kardeşi III. Davit'in halefi olarak Gürcistan tahtına çıkmıştır. Giorgi, İslahatçı II. Davit, oğlu II. Dimitri'nin oğludur. III. Davit, Çamiçyan'a nazaran (c. III, s. 79) bir ay, Brosset'nin tercüme ettiği "Histoire de la Georgie" ye (s. 382) nazaran da altı ay saltanat sürmüştür. Çamiçyan, bu kralın tetvic tarihini 1156, "Histoire de la Géorgie" de 1155 olarak yazmışlardır (ED. DULAURIER).

⁸⁷ Okhthis veya Okhdik (bu günkü adıyla Olthis), Ermenistan'ın şimali garbisinde, Gürcistan hududunda bulunup eskiden Tayk adını taşıyan Akheltskha eyâletinin ve şehrin adıdır. Müverrih Vardan'ın yazısından anlaşıldığına göre, bu şehir X. asrın ikinci yarısında mevcut bulunuyordu (ED. DULAURIER).

⁸⁸ Ed. Dulaurier, "ilâç" ın Ermenice karşılığı olan "Değ" kelimesinin aynı zamanda "Zehir" dahi ifade etmesinden dolayı yanılarak bu cümleyi "düşmanlar onun yarasını zehirlediler" diye tercüme etmiştir (Çeviren).

CCLXXX.

610 (9 Şubat 1161-8 Şubat 1162) tarihinde Davit'in oğlu Demetr'in oğlu olan Gürcü kralı (Giorgi), yaz mevsiminde bir pazartesi günü, büyük Ermeni paytaht şehri olan Ani üzerine yürüdü. O, bir günlük muhasaradan sonra ertesi gün onu zaptetti ve gerek hristiyan, gerekse müslüman olmak üzere 1000 kadar insanı öldürdü. O, şehre muhafız olarak 2,000 seçme asker bıraktıktan sonra bu büyük zaferin sevinci ile kendi ülkesine döndü. Fakat Ahlat emîri olan Şahi-Armen, 80,000 askerle beraber gelip Ani'yi muhasara etti. Bunu haber alan Gürcü kralı onlara karşı yürüyüp onları yendi ve hepsini firara mecbur kıldı. Bu günde, müslümanlardan 7,000 kişi telef oldu, altı kumandanla 150 emîr dahil oldukları halde 2,000 kişi de esir edildi. Gürcü kralı, aynı zamanda onların elinden büyük sayıda at, katır, deve, çadır, zırh ile diğer silâhlar ve koyun sürüleri almıştır. Ani şehri, ganimetle doldu. Böylelikle halkın, Gürcülerin işgali⁸⁹ zamanında kaybetmiş olduğu şeyler iki misli olarak tazmin edildi. Bolluk o dereceye varmıştı ki en iyi bir zırh iki dang'a⁹⁰ satılıyordu. Hayli bir zaman sonra da Anililer, muharebe meydanına gidip otların içinde zırh yığınları bulup getiriyorlardı. Kral, bu suretle Ani şehrini refaha kavuşturmuştu. O, aynı zamanda, 40,000 dahekan verip Ani halkından olup esir edilmiş olan hristiyan ve müslümanları suvarilerin elinden kurtardı. Bu vakalar, yaz "carêmei" nin ortalarına düşen ve Ani'nin zaptı tarihi olan S. Grigor yortusunun perhiz

⁸⁹ Ani, kral Davit II. nin kumandası altında bulunan Gürcü ordusu tarafından 1144 tarihinde zaptedilmişti. Bk. Çamiçyan, c. III, s. 44; R. P. Minas, "Lehistan'a seyahat" adlı ermenice eserinin "Ani'ye dair notlar" kısmı, Venedik, 1830.

Ani'nin bu ikinci zaptı tarihi, İbn al-Ethir tarafından Şaban 556 (=Ağustos 1161) olarak gösterilmiştir. Arap müverrihine göre Sukman'ın oğlu İbrahim'in oğlu Şah-Armen, içinde büyük sayıda gönüllü asker bulunan bir ordu ile beraber Gürcü kralına karşı yürümüş ise de firara mecbur kalmış ve yalnız 400 suvari ile birlikte geri gelmiştir (ED. DULAURIER).

⁹⁰ "Dang", dirhem (drachme) ın onda biridir. Bu para, cüzi kıymeti ifade ettiği için Ermeniler, çok ucuz veya kıymetsiz bir şeyi işaret etmek için "bir iki dang değerindedir" tâbirini kullanırlardı (ED. DULAURIER).

devresinde⁹¹ olmuştur. Şah-Armen emîr Miran'ın askerleri, ağustos ayı içinde hezimete uğramıştır.⁹²

Üç gün sonra ay tutuldu. Ay, Kamerî ayının 14 ünde akşamdan gece yarısına kadar kan rengini almıştı.

CCLXXXI.

Aynı yılda Prints (prens) unvanını taşıyan Antakya sen-yörü Sir Renaud, sonbahar mevsiminde halkın kaygısız bulun-duğu bir sırada, Aleks'in memleketine⁹³ taarruz etti. O, katoli-kosa ait olup Dzov⁹⁴ tesmiye edilen müstahkem mevkiye kadar gelip civar yerlere akın yaptı ve oralarda rastladığı Türkmenleri esir eyledi. Onun kumandası altında, suvari, piyade ve başı-

⁹¹ 27 Haziran, Salı. Bk. Ed. Dulaurier, "Recherches sur la Chronol. armen.", kısım II, "Anthol. chronol.", no. LXXVIII.

⁹² "Grek takviminin 1472 (1160-1161) nci yılında İberya kralı Georges büyük Ani şehrini Türklerin elinden aldı ve pek çok miktarda ganimet ve büyük sayıda Arap esirleri ile beraber geriye döndü. Merhametli ve bol miktarda sadaka dağıtıcı bir zat olan Musûl emîri Cemaledin, Arap esirle-rinin fidyesi için müzakere etmek üzere "maphrian" (dokteur) Ignace'ı kral Georges'a gönderdi. Kral Georges, bu elçiye hüsnükabul gösterdi ve Arapları fidesiz olarak ona teslim ettikten başka onu, hediyelerle taltif edip kendi tarafından da bir elçinin refakatında geri gönderdi. Onlar, geri dönüp Musûl'e yaklaştıkları vakit şehrin valisi onların istikbaline çıktı. Maphrian ile Gürcüler, mızrakların ucunda haç takılmış olduğu halde şehre girdiler. Bu manzara, hristiyanlar için bir teselli, kral Georges'un da müslü-manlara karşı âlîcenaplığının bir nişanesi oldu". Ebû'l-farac, "Chron. syr.", s. 357-358 (ED. DULAURIER).

⁹³ Hikâyenin devamından anlaşıldığına göre "Aleksis'in memleketi" diye zikrolunan yer, Fırat'ın şarkında bulunan Sophrène veya Dördüncü Ermenistan denilen bölge olsa gerektir (ED. DULAURIER).

⁹⁴ Dzov veya Dzovk kalesi, Fırat'ın şarkında, Harput gölünün ortasında yapılmış olan müstahkem mevkidir. Bu kale, XI. asrın sonlarında, Grigor Magistros'un ailesinin elinde bulunuyordu. 1125 tarihinde Grigor Magist-ros'un torunu oğlu olan katolikos Grégoire III, oraya yerleşmiş, sonra da makamını Rumkale'ye nakletmiştir. Bk. Çamiçyan, c. III, s. 52 (ED. DU-LAURIER).

"Dzovk" gölcük demektir ve bu yer bu gün de aynı adı taşımaktadır.

bozuk⁹⁵ olmak üzere 1,000 kişi vardı. Fakat Nureddin'in vekili olan Mıcmıdin (Mecmeddin)⁹⁶ daha evvel 10,000 kişi toplamış ve pusu kurdurmuş olup onlara (yani Sir Renaud'ya) karşı yürüdü. Onlar (yani müslümanlar), onları kâmilten öldürdüler ve esir ettiler. Antakya senyörü olan Prens de otuz suvariyle birlikte esir edildi. O gün, 400 kişi telef oldu⁹⁷. Mecdeddin, bu zaferin büyük sevinciyle Haleb'e döndü. O, Prens de dahil olduğu halde, esirleri kendi arkasından oraya sürükledi. Prens, ağır tahkirlere ve fena muameleye maruz bırakılıp hapse atıldı. Mecdeddin aynı zamanda, Kudüs kralına karşı yürümek üzere Dımeşk'ta suvari askeri toplamakla meşgûl bulunan Nureddin'e müjdeciler gönderdi. Nureddin, bu haberi duyunca geri döndü, Trabulus'a kadar bütün bölgeleri tahrip ve yağma etti ve ganimetle beraber aldığı birçok esirleri Haleb'e götürdü.

Nureddin oradan Harem'e⁹⁸ karşı yürüdü. Fakat şiddetli sağanaklara dayanamadığından ve Kudüs kralının korkusundan dolayı orada tutunamadı ve geri döndü. Çünkü Kudüs kralı, bu sırada Ruben soyundan olan Toros ve diğer Romalı askerlerle birlikte Antakya'ya gelmiş bulunuyordu. Kral Ku-

⁹⁵ Metinde "dzulug" ve "kharuanda" kelimeleri yazılı ise de bu kelimeler ermenice olmayıp belki o zamana ait halk lehçesindendirler. Biz, umumî mâna itibariyle bunları "başibozuk" diye tercüme ettik. Ed. Dulaurier de bu kelimelerin mânasını bir türlü bulamayıp "diğer muharipler" diye tercüme etmiştir (Çeviren).

Bu kelimelerin daha ziyade türkçe olması ve "zuluk" kelimesinin "çokluk" lâfzından, "kharuanda" kelimesinin de büyük bir Türkmen aşireti olan Harmanda isminden çıkmış olması muhtemeldir (*Prof. M. HALIL TİNANÇ*).

⁹⁶ Bu ad, elimizde mevcut olan yazma nüshaların birinde "Mecmedin", diğerinde "Cımedin", üçüncüsünde de "Main" şekilleriyle yazılıdır. Bunlar, Nureddin'in hizmetinde olan başlıca emirlerin biri ve Halep valisi bulunan Mecdeddin ibn Daiye'nin adının bozuk şekilleridir. Guillaume de Tyr'e nazaran (XVIII, 28) o, Renaud'yu, 22 İkinci Teşrin 1161 tarihinde, Cresum (Keysun) ile Mares (Maraş) arasında bulunup "Commi" denilen mevkide esir etmiştir (*ED. DULAURIER*).

⁹⁷ Diğer bir yazma nüshada da "üçyüz kişi" (Çeviren).

⁹⁸ Harem, Antakya'nın bir günlük güney-doğusunda bulunup bu eyaletin müstahkem bir mevkii idi. Guillaume de Tyr, bunu, "Harenc" şeklinde kaydetmiştir (*ED. DULAURIER*).

düs'ce, diğerleri de kendi yerlerine döndükten sonra Nureddin, teminat yemini etti ve çok metin bir kale olan Ardzhkhan'ı⁹⁹ zapt eyledi. Fakat o, yeminine rağmen onu temelinden yıktırdı ve orada bulunan hristiyanları esir olarak Haleb'e getirdi.

CCLXXXII.

Aynı yılda Sultan Kılıçaslan, Nureddin'in kardeşi emîr Miranî rehine alarak Grek imparatoru Manuel'in yanına gitti. Sultan, imparator tarafından hediyelerle taltif edildikten ve imparatorun ölümüne kadar ona itaat etmek hususunda yeminli bir muahede aktettikten sonra büyük miktarda altın ve gümüşü hamilen kendi şehrine döndü¹⁰⁰.

611 (9 Şubat 1162-8 Şubat 1163) tarihi başlangıcında, herkesin taktirine mazhar olan Barseğ (Bazil) Vardapet¹⁰¹ öldü. O, kendi eşleri olan aziz vardapetlerin kabirlerinin bulunduğu Drazarg manastırına defnedildi. Bu, hikâyemizin sonu ve yeni bir tarihin başlangıcıdır.

⁹⁹ Müellifin "Ardzhkhan" şeklinde zikrettiği bu kale bence meçhuldür. Bu kelimenin, herhangi bir ismin bozuk bir şekli olması muhtemeldir. Nureddin'in askerleri, Harem'in zaptından sonra Lazkiye ve Suveydiye'ye kadar bütün civar yerlere yayılmıştır. Nureddin bundan sonra Pancas veya Césarée de Philippiée'yi hücum ile zaptetmiştir (ED. DULAURIER).

¹⁰⁰ Cinnamus'un eserinde (V, 6), imparator Manuel Komnen tarafından Sultana yapılmış olan parlak resmi kabulün hikâyesi okunmaktadır. Bizanslı müverrihin yazısına göre imparator, paytahtının ihtişamını bu hükümdara göstermek hevesiyle onu törenle Akropol'dan Ayasofya'ya kadar geçirmek istemiştir. Fakat patrik Luc buna karşı gelmiştir. Aynı gece vukubulan bir zelzeleden dolayı halk, patriği, kutsiyete bir tahkir saydığı bu işe karşı gelmekte haklı görmüştür. Ebû'l-farac'm, Grek takviminin 1473'üncü yılın (1161-1162) vakaları meyanında naklettğine göre, Kılıçaslan, Yakup-aslan'la diğer emirlerin kendisini iskat edip kardeşini tahta çıkarmağa çalıştıklarını haber alınca İstanbul'a gitti ve imparator tarafından muhteşem bir resmi kabule mazhar oldu. Sultan, üç ay kadar orada kaldı. Ona, günde iki defa, altın ve gümüş tabakalarla yemek takdim ediliyor ve bu tabaklar hediye olarak kendisine bırakılıyordu. Günün birinde de Sultan imparatorla beraber yemek yedikten sonra imparator, sofranın bütün takımlarını Sultana vermiştir. O, bundan başka gerek Sultana, gerekse onun maiyetinde bulunan bin kişi kadar olan Türklere hediyeler vermiştir. Kılıçaslan döndükten sonra Yakup-aslan, onun Bizans imparatoru ile olan anlaşmadan korkarak Sultana tâbi olmayı kabul etmiştir (ED. DULAURIER).

¹⁰¹ Bu, yüksek dindarlığıyla meşhur Maraşlı rahip Bazil'dir ki aynı zamanda Maraş kontu Baudoin'in günah çıkaran papazı olmuş ve onun ölümü üzerine bir mersiye yazmıştır (ED. DULAURIER).

CCLXXXIII.

Aynı yılda Leon'un oğlu büyük Sebastos Toros'un kardeşi olan Stefane, zalim dük'ün¹⁰² hilekârlığı ve ihaneti yüzünden öldürüldü. Onlar, hristiyanlığın bu meşhur ve kahraman kumandanını boğdular. Fakat kardeşleri, onun öcünü Grek mille-tinden bin misli çıkardılar. Katil dük, Allahın önünde bunların hesabını vermiye mecbur olsun.

CCLXXXIV.

Aynı yılda meşhur Dovin şehri, Gürcü kralı Georgi tarafından zapt edildi. O, kendisine karşı harp etmek için hurûc ettikten sonra kaçan müslüman askerlerinin arkasından şehre girdi. Kral Gorgi, onları firara mecbur kılıp kılıçtan geçirdi. halkı merhametsizce kılıçtan geçirdiler, kısmen esir ettiler ve evleri ateşe verdiler. Sonra Gürcüler büyük miktarda ganimet alıp sayısız esirlerle beraber kendi memleketlerine döndüler¹⁰³.

İnsaniyet-perver hazreti İsa ebediyen tebci! edilsin! Amin.

¹⁰² Kilikya valisi bulunan dük, şüphesiz daha evvel CCXII. fasıl-da zikredilmiş olan Andronik'dir. Andronik Komnenos, günün birinde, Stefane'yi yemeğe davet etmiş, fakat sonra o, Tarsus şehrinin kapısı önünde ölü olarak bulunmuştur. Müverrih Sımbat, Vahram'la müttetiken Greklerin, onu kaynar bir kazana atıp öldürdüklerini söylemiştir. Ebû'l-farac'a nazaran da Stefane'nin iki kardeşi Toros ve Mıleh, 10,000 Greki öldürmekle kardeşlerinin öcünü almışlardır. Nihayet Kudüs kralı tavassut ederek Toros'u Greklerle barıştırmıştır.

¹⁰³ Anili Samuel'e nazaran, kral Gorgi'nin aldığı esirlerin sayısı 60,000 balığ olmuştur. Dovin'in zaptı haberi duyulunca bu şehrin hâkimiyeti hakkında iddiada bulunan Azerbaycan emiri İldegiz, derhal oraya koştu ise de Gürcü kralına yetişemedi. O, şehrin boşaltılmış ve kül edilmiş olduğunu görünce, Dovin'in şimalinde bulunan Merian müstahkem mevkiine şiddetle hücum etti. O, orada çok kan akıttı ve orasını ateşe verdi. Dört bin Ermeni ve Gürcü bu yangında telef oldular. İldegiz, Artsakh eyâletindeki Aşnağ kasabasında da aynı harekette bulunup 7,000 kişinin alevler içinde mahvolmalarına sebep oldu. İldegiz, oradan da Gugark eyâletine gidip Gağ ovasında karargâh kurdu. O, S. Haç meşhur manastırını da ateşe vermek istedi, fakat müverrih Vardan'ın yazısına nazaran Allahın emriyle müslümanların karargâhı sayısız zehirli yılanın hücumuna uğradı. Bu sırada onlar, Gorgi'nin büyük bir orduyla beraber kendilerine karşı yürüdüğünü haber aldılar. Bundan korku içine düşen müslümanlar, ağırlıklarını ve aldıkları esirleri orada bırakıp derhal kaçtılar. Ermenilerle Gürcüler, terk edilmiş olan ganimeti ve esirleri topladılar. Bk. Çamiçyan, c. III, s. 79-80. İbn al-Ethir ve Ebû'l-feda, "Gürcülerin Dovine karşı yaptıkları seferin tarihini Şaban 557 (=Temmuz-Ağustos 1162) olarak göstermişlerdir (ED. DULAURIER).

DİZİN

I.

KİŞİ ADLARI

A

- Aalis, Kudüs kralı Baudoin II nin kızı, Boemond II nin karısı, 187ⁿ₁₀₈, 285ⁿ₁₀₄.
- Aaron, Magistros, Vestes, İsaac I (- Comnène) in kayınbiraderi, kumandan, 104ⁿ₁₁.
- Abas, Ermeni Kars kralı, Bagratuni hanedanından Muşğ'in oğlu, 14, 15ⁿ₄₃, 21, 38ⁿ₁₀₅, 121, 125, 158.
- Abas, Ani Ermeni kralı, Bagrat hanedanından Sımbat I in oğlu ve Aşot III ün babası, bk. Apas, 73.
- Abas, Ermeni prensi, Aşot I in kardeşi, 73ⁿ₁₇₉.
- Abbé Cappelletti, 167ⁿ₁₄₈.
- Abbé Guibert, 192ⁿ₂₁₄, 194ⁿ₂₂₀, 203ⁿ₂₄₂.
- Abdullah, Bağdadlı Emir, bk. Abola, 55.
- Abel, Bağın hâkimi Ermeni prensi, bk. Habel, 92ⁿ₂₃₁.
- Abelgh'arib, bk. Ablgarib, Ebû'l-garib, 34ⁿ₉₄.
- Abelheth, Gürcü Ani kumandanı, 280ⁿ₁₅₄.
- Abgar Ouschama, Urfa'nın ilk hristiyan kralı, 3n, 177, 202, 240, 250, 298.
- Ablgarib, Havnuni hanedanından Arap isimli Ermeni kumandanı, bk. Abelgh'arib, Ebû'l-garib, 33, 34, 35.
- Abola, bk. Abdullah, 55.
- Abou'l - Sêwar, bk. Abu's - sevar, 69ⁿ₁₇₁.
- Abukab (Abukap), Urfa'nın Ermeni kumandanı, Küropalat David'in çadır muhafızı, Malazgirt valisi Vasil'in Babası, 52, 57, 100, 122, 123, 155, 160.
- Abulfeda, bk. Ebû'l-feda, 19ⁿ₈₂, 28ⁿ₈₆.
- Abusahl, Vâspuragan kralı Seneke-rim'in oğlu, bk. Apusahl, 12ⁿ₉₃.
- Abu's-sevar, Revadî Şeddadoğullarından Dovin hükümdarı, bk. Abou'l-sêwar, Abusuvar, Aplés-pharès, Apusuvar, Ebulsevar, 15ⁿ₄₅, 82ⁿ₂₀₀.
- Abusuvar, bk. Abu's-sevar, 68, 69, 70, 140.
- Accubiteur, bk. Basil II, 33ⁿ₉₄.
- Âdem, Peygamber, 211.
- Adradin, Erzurum Saltuklu meliki, bk. Nureddin, Saltuk, 330.
- Adramêlech, bk. Andramelik, 12ⁿ₈₄.
- Aexianus, bk. Ağsian, Yağisian, 172ⁿ₁₅₇.
- Agathange, Ermeni tarihçisi, 75ⁿ₁₈₅, 81ⁿ₁₉₈.
- Agnès, Josselin III ün karısı, Henri (-le Buffle) ın kızı, 303ⁿ₈₄.
- Ağsian, Antakya'nın Türk valisi, bk. Aexianus, Ağusian, Ansian, Gaisagan, Yağisian, 172, 178, 180.
- Ağ-Sungur, bk. Aksungur, 172.
- Ağusian, bk. Ağsian, Yağisian, 172ⁿ₁₅₇, 183, 184, 185, 191, 196, 197.
- Ahi, Arzun şehrinin hâkimi, 56.
- Ahlu, Basora şehrinin hâkimi, 56.

- Ahmed, bk. Danişmend, 288n¹⁸⁹.
 Ahmed, Hilat Emiri, 55.
 Ahmedil, bk. Ahmed Yel, 243.
 Ahmed Yel (-ben-İbrahim ben Vah-suzan), Revadî Kürd kabilesinden Meraga Emiri, bk. Ahmedil, 242n⁸⁵, 243.
 Ahvar, Dispon Emiri, 56
 Akhsis, bk. Atsız, Türk Atsız (-ibn Uvak-el-Harezmî), 169.
 Aksungur (-ibn Abdullah), Kasım ed-devle Ebû-Said, Halep valisi, Melikşah'ın Türk asıllı kölesi olup Musul Atabeyi Zengi'nin babasıdır, bk. Ağ-Sungur, 172n¹⁵⁸, 173n¹⁵⁹, 178, 180, 181, 182, 286, 296.
 Aksungur el-Pursukî (-el-Gazi), Kasımü'd-devle Seyfü'd-dîn Ebu Said, Musul valisi, Büyük Pursuk'un azatlı kölesi, bk. Pursuk, Pursukî, Burgoldus, Borsequinus, 253n⁹¹, 257n¹⁰⁰.
 Alakhos, katolikos, bk. Teodoros, 155.
 Albéric, Kudüs Konsilini kuran papalık mümessili, 227n³¹, 248n⁸⁰.
 Albert d'Aix, Haçlı tarihçisi, 187n¹⁹⁸, 204n²⁴⁷, 206n²⁵⁰, 216n⁹, 218n¹⁸, 221n²², 238n⁸², 254n⁹¹.
 Albhaci, Kürd emiri, 35.
 Aleks, Bizans İmparatoru, bk. Alexis I, Alex, 155, 174, 175, 189, 190, 201, 204, 214, 215, 217, 222, 229, 265, 266n¹¹⁹, 285n¹⁶⁴, 293, 296.
 Aleksis, İstanbul patriği, 76, 78n¹⁰².
 Aleosman, bk. Aliosman, Alusianos, 41n¹¹².
 Alex, bk. Alexis I, 215n⁸.
 Alexis I (-Comnène), Bizans İmparatoru, Jean (-Comnène) in oğlu ve İmp. İsaac I (-Comnène)'in kardeşi, bk. Aleks, Alex, 154n¹¹², 155n¹¹³, 161n¹³¹, 174n¹⁶¹, 175n¹⁶⁵, 192n²¹⁵, 215n⁸, 265n¹¹⁸, 303n²².
 Alexis Charon, İtalya eyaletleri valisi, Alexis I in anne tarafından büyükbabası, 175n¹⁶⁶.
 Alfılag, bk. Alp-İlek, 186.
 Ali, dördüncü halife, 269n¹²⁴.
 Ali, Membiç Emiri, 55.
 Ali, Amid Emiri, 55.
 Aliosman, bk. Aleosman, Alusianos, 41n¹¹².
 Alpaslan, Selçuklu Sultanı, Çağrı Bey'in oğlu, Melikşah'ın babası, 118, 119, 120n⁴⁷, 122, 131, 134, 137, 140, 144, 145n⁸⁴, 146, 158n¹²², 169, 172, 179, 180, 225, 271.
 Alpaslan el-Ahras (Dilsiz), Taceddola, Haleb Sultanı Rıdvan'ın oğlu, 258n¹⁰¹.
 Alp-İlek, Kutulmuş oğlu Resul Tekin'in oğlu, bk. Alfılag, 186.
 Altın-Taş, Mavdud'un babası, bk. Altın-Tekin, 238n⁵².
 Altın-Tekin, bk. Altın-Taş.
 Alusianos, Bulgar kralı, kral Vladosthlav'ın kardeşi, bk. Aleosman, Aliosman, Alüsan, 41, 42, 47, 139.
 Alüsan, bk. Alusianos, 139.
 Alyates, Kapadokyalı, Malazgirt muharebesinde Bizans ordusunun sağ kol kumandanı, 143n⁸⁰.
 Amurkafr (Amr-Kafr), Tuğrul Bey'in Emirlerinden, 110, 149.
 Anafarten, Tercan protospathaire'i, 31.
 Anag, Grigor Lusavoriç'in babası, 25n⁷³.
 Anane (-Hağbadatzi), Ermeni âlimi, 130.
 Anane (-Naregatzi), Ermeni âlimi, 130.
 Anania (Moklu), Ani "Arkina" da Ermeni katolikosu, 6, 35, 36, 40n¹⁰⁸, 46n¹²¹.
 Anania, rahip, bk. Nan, 176.

- Anania (-Şiragatzı "Şiryakh"), Ermeni riyaziyecisi, 88, 89, 109ⁿ²³.
- Anatolius, Bizans'ın Şark orduları kumandanı, 117ⁿ⁴⁰.
- Anazuğlı, Türkmen reisi, 82.
- Andramelik, Asurya kralı, Ardzrunî, Vaspuragan kralı Senekerim' in ceddi, bk. Adramelech, Gagik, 12, 37.
- Andre (Andreas), Ermeni Takvimi'nin mucidi, Bizanslı, 45.
- Andronic (-Comnène), Bizanslı kumandan ve Kilikya valisi, Manuel I in amcası, bk. Andronik, Andronic Euphorbène, 305ⁿ³⁷.
- Andronic Euphorbène, bk. Andronic.
- Andronik, bk. Andronic, 305, 306, 309ⁿ⁴⁴, 335ⁿ¹⁰².
- Andronik, Bizans prensi, Kostantin X (-Dukas)'ın Eudoxie'den olan büyük oğlu, 136ⁿ⁷², 144ⁿ⁸¹, 154ⁿ¹¹¹.
- d'Anivelle, 249ⁿ³².
- Anne, Alexis I in annesi, Alexis Charon'un kızı, 176ⁿ¹⁶⁶.
- Anne Comnène, Alexis I in kızı, Bizans tarihçisi, 105ⁿ¹⁶, 147ⁿ⁹⁰, 162ⁿ¹³³, 169ⁿ¹⁵⁰, 174ⁿ¹⁶³, 175ⁿ¹⁶⁴, 179ⁿ¹⁷⁶, 192ⁿ²¹⁵, 215ⁿ⁸.
- Ansian, bk. Ağsian, Yağsian, 172ⁿ¹⁵⁷.
- Anton, Ermeni âlimi, 130.
- Antonelli, Kardinal, 25ⁿ⁷⁴.
- Apas, Ani Ermeni Kralı ve Bağratunî Aşot III ün babası, 14ⁿ⁴⁴.
- Apirat, Ermeni reisi, Pahlavunilerden Hasan'ın oğlu, Vasak'ın babası, 15, 16, 150, 152ⁿ¹⁷⁰, 201.
- Apirat, Katolikos Gregoire III ün babası, Grigor Magistros'un yeğeni, 227, 253.
- Aplçahap, Pahlavunilerden Vasak'ın oğlu, Katolikos Barseğ'in kardeşi, 152ⁿ¹⁰⁷, 159.
- Aplgarip, Bireh kalesi hâkimi, Pahlavunilerden Vasak'ın oğlu, Ligos'un kardeşi, 239, 260.
- Aplkarip, Tarsus sahibi, Ardzruni hanedanından Sağır Haçik'in oğlu Hasan'ın oğlu, 157.
- Aplçahap, Pahlavunilerden Hasan'ın oğlu olan Apirat'ın oğlu, 16.
- Aplasat, Ermeni reisi, Mamigonyan hanedanından Tacat'ın oğlu, 233, 236, 237, 249.
- Aplèspharès, bk. Abu's-sevar, 15ⁿ⁴⁶, 82ⁿ³⁰⁰.
- Apream, bk. İbrahim (-Yınal), 85.
- Apusahl (-Hamazasp), Ardzruni kralı, Aşot Derenik'in oğlu ve kral Senekerim'in ve Gurgen-Haçik'in babası, 12, 34, 37.
- Apusahl, Vaspuragan kralı Senekerim'in oğlu, 50, 71, 110, 113, 128, 129, 130, 141, 158.
- Apusuvar, bk. Abu's-sevar, 15, 16.
- Arap, Malatya hâkimi, Kılıçaslan I in oğlu, 281ⁿ¹⁵⁹.
- Arçuk, Urfa'da Ermeni prensi, 161.
- Argun, bk. Arslan-Argun, 179, 181.
- Arisdages Lastivertzi, Ermeni tarihçisi, 15ⁿ⁴⁶, 46ⁿ¹²⁰, 86ⁿ¹¹², 89ⁿ²²², 100ⁿ¹, 130ⁿ⁶².
- Aristote, 226ⁿ³⁰.
- Aron (-Vestès), Bizans'ın Bulgar asıllı Vaspuragan valisi, Vladosth-lav'ın oğlu, Prusianus ve İbat-zès'in kardeşi, 89.
- Arslan, Yabgo, Selçuk'un oğlu, Kutulmuş'un babası, 161ⁿ¹³¹.
- Arslan-Argun, Sultan Alpaslan'ın oğlu, Melikşah'ın kardeşi, bk. Argun, 179ⁿ¹⁷⁶.
- Artuk, Türk Emiri, Artuklu ailesinin kurucusu, 185, 192, 206, 223, 224, 225, 241ⁿ⁵³, 257, 264, 268, 272.
- Aruandanos, Urfa dükü, 135.
- Ascenez, Yafet'in oğlu Gomer'in oğlu ve Thogarma'nın kardeşi, Ermenilere göre Türkler'in atasıdır, bk. Askanar, Askanaz, 171ⁿ¹⁵⁴.
- Askanar, bk. Ascenez.

- Askanaz, bk. Ascenez.
- Asoğık, Ermeni tarihçisi, 11n, 31, 12n₃₃, 22n₄₃, 23n₄₇, 37n₁₀₄, 38n₁₀₅, 40n₁₀₉, 41n₁₁₂, 42n₁₁₃, 43n₁₁₄, 46n₁₂₀, 66n₁₆₈, 168n₁₄₈, 180n₁₈₀, 220n₂₀.
- Aşot I (-Ergat "Argat"), Şahinşah, Ani Ermeni Kralı, Bagrat hanedanından, Simbat I in babası, 5n₁₀, 73.
- Aşot II, Şahmşah, Ani Ermeni Kralı, Bagrat hanedanından, Simbat I in oğlu, 24n₇₁.
- Aşot III (İnayetkâr), Şahinşah, Şahirmen, Ani Ermeni Kralı, Bagrat hanedanından Abas'ın oğlu ve Simbat II nin babası, 5n₁₀, 6n₁₂, 7, 14n₄₃, 15n₄₄, 21, 22, 24, 25, 31, 73.
- Aşot (Cesur), Kars hâkimi, Bagrat hanedanından Gagik I in oğlu ve Jan-Simbat'ın kardeşi, 11, 12, 13, 14, 15, 21n₆₈, 36, 37, 57, 60n₁₈₀, 68, 71, 73, 128, 132, 141, 156, 158n₁₂₂, 201, 244.
- Aşot (-Derenik), Antsevatsik Kralı, Ardzrunî Andramelik "Gagik" in oğlu ve Apusahl'ın babası, 12, 34n₉₆, 37.
- Aşot (-Sahak), Antsevatsik'de bir kısmın hâkimi, Ardzrunî Apusahl'ın oğlu ve Senekerim'in kardeşi, 12n₃₅.
- Aşot, Antsevatsik Kralı Ardzrunî Gorgen-Haçik'in oğlu, 12n₃₅.
- Atanas, Süryani patriği, 211.
- Atom, Vaspuragan Kralı Ardzuruni Senekerim'in oğlu, 12n₃₃, 50, 58, 71, 110, 113, 128, 129, 130, 141, 158.
- Atom (-Antsevatzı), Ermeni âlimi, 130.
- Atsız, Dımışk valisi, Türk emiri, bk. Akhsis, Türk Atsız (-ibn Uvak-el-Harezmi), 169, 170.

- Atsız Elti Hatun, Danişmendoğullarından Muzaffereddin Mahmud'un kızı, 288n₁₆₉.
- Aucher, J. B., 7n₂₁, 25n₇₂, 157n₁₁₈, 176n₁₆₈.
- Avedik, Antakyalı mühendis, 281n₁₃₅.
- Avşen, Türk emiri, 133, 134.
- Ayaz, Artukoğlu İlğazi'nin oğlu, 251n₈₇, 257n₁₀₀.
- Ayişe Hatun, Kılıçarslan I in karısı, bk. Isabelle, İzabel, 282n₁₈₀.
- Aynî, 270n₁₂₉.
- Aynüddeve, Danişmendoğlu Emir (Melik) Gazi'nin oğlu, 288n₁₈₉.
- Aziz (-billah), Fatimî-Halifesi, 43n₁₁₄, 44n₁₁₆, 55.
- Aziz, Fatimî Halifesi Mustansır-billah kastediliyor, b. bk. 170.

B

- Bab, Bagrat hanedanından Antsevatsikli prens, 31.
- Bad, Apahunik bölgesi emiri, 38n₁₀₆.
- Badrig, Gürcü prensi, Çorduanel'in kardeşi, bk. Patris, 43n₁₁₈.
- Bagrat III, Apkhaz ve Karthli "Gürcüstan" Kralı, 38n₁₀₆, 51n₁₈₀.
- Bagrat IV, Karthli ve Apkhazêth "Gürcüstan" Kralı, Giorgi I'in oğlu, 51, 69n₁₇₂, 152n₁₈₀.
- Bagrat V, Gürcüstan Kralı, Giorgi II'nin oğlu, 270.
- Bagrat, Ani valisi ve Bizans'ın Ermenistan muhafız kumandanı, Urfalı dükü Simbat'm babası, 120, 160n₁₈₀.
- Bagrat, Arevintan kalesi'nin Ermeni senyörü, 235n₄₈, 260.
- Baguran, Bizans'ın Ermenistan muhafızı Gürcü Grigor'un babası, 120.
- Bağdai, Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud I'in adamı, bk. Bahadeddin, 313.

- Bağdin, bk. Baudoin I (-de Boulogne), 188.
- Bağdin, bk. Baudoin II (-de Bourg), 189.
- Bağri Arslan, bk. Yağbasan, Yakub (-Arslan), 313ⁿ₅₂.
- Bahacddin, bk. Bağdin.
- Baios, Urfa'da Lâtin başpiskoposu, bk. Hugues, 298.
- Balak, Nur -eddola, Artukoğlu Behram'ın oğlu, 185ⁿ₁₀₂, 241, 254, 271, 272, 273, 274, 277.
- Balduk (Baldukh), Samosat Emiri, Danişmendoğlu Emir Gazi'nin oğlu, 185, 186, 194.
- Balel (-Rais), Mervanolu Nasirü'd-devle'nin kumandanı, 54.
- Balthazar, Babil Kralı, 289ⁿ₁₇₀.
- Baragamanos, Bizans Kumandanı, bk. Basil, Vasil, Baragamanos (unvan), 4.
- Baragamanos, Bizans'ın Şark orduları kumandanı, haremağası, bk. Nikola, 80, 81.
- Baragamanos, Filartos'un Urfa'da bıraktığı vekil, Bizans prensi, 170, 171.
- Bardas Fokas, Bizans prens ve kumandanı, âsi, bk. Mavri-Vard, 36ⁿ₁₀₂, 38ⁿ₁₀₆, 41ⁿ₁₁₀.
- Bardas Selêrus, Bizans prens ve küro palatı, Jan I (-Tzimiscês)'in kâynbiraderi, âsi, bk. Skelaros, 36ⁿ₁₀₂, 38ⁿ₁₀₆.
- Bargcag, Ermeni âlimi, 130.
- Bargiarukh, bk. Berkiyaruk, 179, 181, 182, 183, 184.
- Baronius, 33ⁿ_{94a}.
- Barsama, Urfa dükü, Filartos'un adamlarından, 170, 171, 173.
- Barseğ, Ani "Arkina" da Ermeni Katolikosu, Şıryak Başpiskoposu, Pahlavunilerden Varsak'ın oğlu ve Katolikos Gregoire II'nin yeğeni, bk. Bazil, Bazilin, Vasil, 150, 152ⁿ₁₀₇, 159, 165, 176, 177, 179, 190, 200, 211, 222, 223, 227, 248, 252.
- Barseğ, St, bk. Basil, 141.
- Barseğ, Başkhatatzi, Ermeni rahibi, 88.
- Barseğ, Ermeni rahibi, Elise'nin kardeşi, 88.
- Barseğ, Kayserili Ermeni azizi, bk. Basile, 176, 180.
- Barseğ (-Vardapet), Maraşlı Ermeni rahibi, bk. Bazil, 300, 334.
- Barthelémy, St, 7ⁿ₂₁, 128, 164ⁿ₁₄₀.
- Basil II, Bizans İmparatoru, Romanos II'nin oğlu, 12ⁿ₃₃, 36ⁿ₁₀₂, 39ⁿ₁₀₇, 40ⁿ₁₀₈, 41ⁿ₁₁₀, 42ⁿ₁₁₂, 43ⁿ₁₁₄, 48ⁿ₁₂₃, 50ⁿ₁₂₈, 51ⁿ₁₃₁, 87ⁿ₂₁₆.
- Basil, St, bk. Barseğ, 141, 253ⁿ₈₈.
- Basil, Ermeni rahip ve müverrihi, 289ⁿ₁₇₃.
- Basil, Bizans kumandanı, İmparator Kostantin Porphyrogénète'in sedirbaşısı, harem ağası, bk. Baragamanos, Vasil, 4ⁿ₄, 33ⁿ₉₄.
- Basile, Kayserili aziz, bk. Barseğ, 180.
- Basile (-Apocapès), Abukap'ın oğlu, bk. Vasil, 123ⁿ₆₁.
- Basile Trachaniotès, Bizans kumandanı, 104ⁿ₁₁.
- Baudoin I (-de Boulogne), Kudüs Kralı, Urfa Kontu, Haçlı kumandanı, Godefroy de Bauillon'un kardeşi, bk. Bağdin, 185ⁿ₁₀₂, 188ⁿ₂₀₂, 189ⁿ₂₀₈, 194, 195, 203, 205, 219, 220, 237, 243, 251ⁿ₈₄, 261, 266.
- Baudoin II (-de Bourg "du Burg, Dıborg"), Kudüs Kralı, Urfa Kontu, Haçlı kumandanı, Godefroy de Bouillon ve Baudoin I'in kuzeni, bk. Bağdin, 187ⁿ₁₀₈, 189ⁿ₂₀₃, 205, 206, 207, 222, 223, 224, 231, 234, 235, 236, 238,

- 241n⁶⁸, 243, 246, 249, 250, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 265, 266, 271, 272, 274n¹³⁰, 278, 279, 280n¹⁸⁵, 281, 285n¹⁰⁴, 294n⁷, 296n¹³.
- Baudoin III, Kudüs Kralı, Kral Foulkues ile Baudoin II'nin kızı Mélissande'in oğlu, 296, 303n³⁴, 320.
- Baudain, Maraş ve Keysun Kontu, Aquitaine Dükü Guillaume IX un oğlu ve Antakya prensi Raymond (-de Poitiers) in kardeşi, bk. Beldeinus (-de Mares), 259 n¹⁰², 289, 294, 297, 299, 300, 334n¹⁰¹.
- Baudoin d'Avesnes, Haçlı tarihçisi, 203n²⁴³.
- Bayer, 221n²¹.
- Bazil, katolikos, bk. Barseğ, Bazilin, Vasil, 152n¹⁰⁷, 252n⁸⁶.
- Bazil, Maraşlı rahip, bk. Barseğ, 300, 334.
- Bazilin, katolikos, bk. Barseğ, Bazil, Vasil, 152n¹⁰⁷.
- Bazuni, Tarsus hâkimi Ermeni prensi, 192.
- Bedevin, Haçlı kumandanı, bk. Guillaume IX (-de Poitiers), Poitu, 216n¹², 297.
- Bedr-el-Cemâlî, Fatimî veziri ve Emir-el-Cuyuş'u, Cemal-ed-Dola ibn Ammar'ın Ermeni asıllı kölesi, 169n¹⁵¹, 170n¹⁵³, 185n¹⁹².
- Bedros, St, bk. St. Pierre, 196, 249, 266.
- Bedros I, Ani "Arkina" ve Sivas'da Ermeni Katolikosu, 14, 57, 60, 65, 66, 67, 73, 79, 85, 87, 88, 89, 107, 112, 113, 124, 150, 154, 159, 176.
- Bedros, Maraş'da Ermeni Katolikosu, 180.
- Bedros, Ermeni kumandanı, Vasil (Goğ) un dayısı, 233.
- Behram, Artuk'un oğlu ve Balak'ın babası, 185n¹⁹², 241n⁶⁸, 271n¹³⁰.
- Bekht, Vestes, Antakya dükü, Anili Ermeni prensi, bk. Epikht, Khaçadur, Kachatourios, Koutatarios, Chatotorios, 126, 127, 153n¹⁰⁹.
- Belduinus (-de Mares), bk. Baudoin, 289n¹⁷³.
- Beliar, 61.
- Bemuna, bk. Boemond I, 188.
- Ben-Rukitia, Mirdas oğullarından, bk. Mahmud, 137n⁷⁴.
- Berkiarukh, bk. Berkiyaruk, 172n¹⁵⁸, 179n¹⁷⁸, 196, 225.
- Berkiyaruk, Selçuklu Sultanı, Melikşah'ın oğlu, bk. Bargiarukh, Berkiaurukh, 146n⁸⁵, 262n¹¹⁰.
- Bernard l'Etranger (Extra neus), Saint-Siméon limanı hâkimi, 216n⁹.
- Bernard Valentin, Antakya Lâtin Patriki, Arles Piskoposu, 211n³.
- Beros, katapan, İmp. Kostantin IX un kumandanlarından, 92, 93, 103.
- Béroz, bk. Firouz, Perozès II, 310n⁴⁷.
- Bertrand, Trabulus Kontu, Raymond (-de Saint-Gilles) in oğlu, 228n⁹⁵, 237, 239, 243, 251n⁸³.
- Beybars, Mısır Memlûk Sultanı, 150n¹⁰¹.
- Bigh'aumd, bk. Bigonid, 126n⁸⁶.
- Bigonid, Urfa dükü, bk. Bigh'aumd, Bizonid, Bizşonid, 126.
- Bizonid, bk. Bigonid, 126n⁸⁶.
- Bizşonid, bk. Bigonid, 105.
- Boemond I, Antakya Prensi, Haçlı kumandanı, Norman Robert Guiscard'ın oğlu, bk. Bemund, 188, 191, 196, 197, 198, 203, 204, 205, 215n⁸, 221, 222, 223, 224, 225, 249n⁸¹, 285.
- Boemond II (Genç), Antakya Prensi, Boemond I'in oğlu ve Baudoin II'nin damadı, 285, 286, 287.

Boemond III, Antakya Prensi, Raymond (-de Poitiers) un oğlu, 315ⁿ₈₇, 329.

Boği, Türkmen reisi, 82.

Boğos, St. bk. St. Paul, 62, 211, 249, 305.

Boğos, Maraş'da Ermeni Katolikosu, St. Nişan manastırı başrahibi, bk. Pol, 165, 166, 168.

Boğos, Urfa Piskoposu, 177.

Boğos (-Vardapet), Muş'lu rahip, 275.

Boğos, Ermeni âlimi, 130.

Boğra Han, Semerkant Sultanı (Karahanlı hükümdarı), 178ⁿ₁₇₂.

Bonfinius, 189ⁿ₂₀₄.

Bongars, 206ⁿ₂₈₀.

Borsequinus, bk. Aksungur el-Pursukî (-el-Gazî), Pursuk, 254ⁿ₉₁.

Borsuk, bk. Pursuk, 243ⁿ₆₇.

Boşara, Cezire Emiri, 55.

Botaniat, bk. Nicéphore III (-Botaniat), Votaniat, 151.

Bourtzés, Bizans patriisi ve kumandan, 9ⁿ₂₈, 11ⁿ₂₈.

Bozan, Urfa ve Harran valisi, Melikşah'ın emirlerinden, bk. Buzan, 173, 174, 178, 181, 182, 183.

Brosset, 10ⁿ₂₇, 15ⁿ₄₆, 24ⁿ₆₀, 152ⁿ₁₀₆, 271ⁿ₁₂₀, 276ⁿ₁₄₅, 330ⁿ₈₅.

Brunet de Presles, 11ⁿ₂₀.

Bryenne, Tarihçi, bk. Nicéphore Bryenne, 154ⁿ₁₁₁.

Buğa Han, Semerkant Sultanı (Karahanlı hükümdarı), 178ⁿ₁₇₂.

Buği, Türkmen reisi, 82.

Bulkhar, Ermeni ruhbanından, 88.

Burgoldus, bk. Aksungur el-Pursukî (-el-Gazî), Pursuk, 254ⁿ₉₁.

Buzan, bk. Bozan, 15ⁿ₄₆.

Büri, Tac el-Mülûk, Dımışk Emiri, Zahir ed-din Tuğtekin'in oğlu, 287ⁿ₁₀₇.

C

Cabadès, Sasani İmparatoru, Perozès II'nin oğlu, bk. Coadès, Gavvad, 310.

Caloman, Macar Kralı, 189ⁿ₂₀₄.

Catalalon le Brûle, İberyâ Kontu, 82ⁿ₂₀₀.

Cavali (-Sakavo), Fars Atabeyi, Musul valisi, Mehmet Tapar'ın oğlu Çağrı'nın atabeyi, bk. Çolc, 231, 232ⁿ₄₀, 234, 235, 238ⁿ₆₂.

Cedrenus, Bizans tarihçisi, 5ⁿ₁₁, 10ⁿ₂₀, 25ⁿ₇₄, 33ⁿ_{94a}, 39ⁿ₁₀₇, 41ⁿ₁₁₁, 47ⁿ₁₂₃, 50ⁿ₁₂₈, 52ⁿ₁₃₀, 55ⁿ₁₄₃, 58ⁿ₁₅₈, 59ⁿ₁₅₈, 68ⁿ₁₆₈, 75ⁿ₁₈₆, 78ⁿ₁₉₂, 80ⁿ₁₉₄, 82ⁿ₂₀₀, 84ⁿ₂₀₆, 89ⁿ₂₂₁, 92ⁿ₂₃₀, 104ⁿ₁₁₁, 115ⁿ₃₄, 221ⁿ₂₁.

Célestin II, papa, 191ⁿ₂₀₀.

Cemaleddin, Musul emiri, 332ⁿ₉₂.

Cemaleddin, Danişmendoğlu Yağıbasan'ın oğlu, 288ⁿ₁₆₉.

Cemal-ed-Dola (-ibn Ammar), Fatımî veziri Bedr-el-Cemâlî'nin efendisi, 170ⁿ₁₅₃.

Cevher, Fatımî Halifesi Muiz'in generali, 7ⁿ, 19.

Charlemagne, İmparator, 188ⁿ₂₀₁.

Chatatourios, bk. Bekht, Khaçadur, 126ⁿ₅₅.

Chrysoskoulos, bk. Gıdric, 137ⁿ₇₅.

Ciceron, 157ⁿ₁₁₉.

Cinnamus, Bizans tarihçisi, 204ⁿ₂₄₇, 295ⁿ₉, 296ⁿ₁₁, 313ⁿ₄₉, 323ⁿ₇₄, 326ⁿ₇₈, 334ⁿ₁₀₀.

Cıgırmış, bk. Çekermiş, Çökermiş, 223, 224.

Cımedin, bk. Mecdeddin (-ibn Daiye), 333ⁿ₉₆.

Cıncğuk (Serçe), Ardzrunî prensi, Sağır Haçik'in oğlu, 76, 77, 78.

Coadès, bk. Cabadès, Gavvad, 310ⁿ₄₇.

Codinus, 71ⁿ₁₇₈, 89ⁿ₂₂₀, 303ⁿ₃₁.

Cofr, bk. Geoffroy, 274.

- Compte d'Anjou, bk. Foulque, Gont-Anju, 320n⁸⁷.
- Conrad, Chartres Kontu, Connétable, Haçlı kumandanı, 217n¹².
- Constance, Fransa Kralı Filip I'in kızı, Champagne Kontu Hughes ve Boemond I'in karısı, 225n²⁸.
- Constance, Antakya prensi Raymond (-de Poitiers)'in ve Renaud (-de Chatillon)'un karısı, Boemond III'ün annesi, 315n⁵⁷.
- Constantin Porphyrogénète, Bizans İmparator ve tarihçisi, bk. Kostantin VII (-Porfirogenitus "Porfirojenet"), 4n¹, 5n⁷, 56n¹⁵⁰, 57n¹⁵⁰, 91n²²⁸, 314n⁵⁵.
- Corbagath, bk. Kerboğa, 196n²²⁶.
- Corbaran, bk. Kerboğa.
- Corboğaz, bk. Kerboğa.
- Corouassilius, bk. Vasil (Goğ), 221n²².
- Coslin, bk. Josselin I (-de Courtenay), 189.
- Covassilius, bk. Vasil (Goğ), 221n²².
- Cuyuz (-Beg), Musul Emirî, 254n⁹¹.
- Cünade (-bin Ebi Umeyye el-Ezdî), Emevi kumandanı, bk. Ebu Omevia (-el-Aredî), 5n⁹.
- Cyprien, Antakya piskoposu, bk. Gyprianos, 205.
- Cyrille, St, İskenderiyeli aziz, 113n²⁰.

Ç

- Çağrı (-Bey Davud), Selçuklu Sultanı Tuğrul'un kardeşi, Alpaskan'ın babası, 118n⁴¹.
- Çağrı, Fars meliki, Selçuklu Sultanı Mehmet Tapar'ın oğlu, 231n³⁰.
- Çamiçyan, 5n¹⁰, 6n¹², 11n³¹, 12n³³, 13n³⁷, 14n⁴¹, 15n⁴⁵, 18n⁵², 21n⁶¹, 22n⁶², 24n⁶⁹, 34n⁹⁶, 36n¹⁰⁰, 37n¹⁰⁸, 40n¹⁰⁰, 42n¹¹³, 50n¹²⁹, 52n¹³⁷, 60n¹⁶⁰, 66n¹⁶⁰, 68n¹⁷⁰, 69n¹⁷¹, 76n¹⁸⁹, 81n¹⁹⁷, 92n²³¹, 110n²⁴,

- 121n⁴⁸, 126n⁵⁴, 134n⁷⁰, 137n⁷⁵, 143n⁸⁰, 147n⁹⁰, 165n¹⁶⁰, 167n¹⁴⁶, 168n¹⁴⁷, 176n¹⁶⁸, 192n²¹⁵, 221n²², 233n⁴², 234n⁴⁷, 235n⁴⁸, 247n⁷⁷, 249n⁸⁰, 252n⁸⁷, 259n¹⁰², 278n¹⁴⁰, 279n¹⁵², 280n¹⁵⁴, 297n¹⁹, 305n³⁶, 330n⁸⁶, 331n⁸⁸, 332n⁹⁴, 335n¹⁰³.
- Çapukh, Hazer (-Şat) ın babası, 276n¹⁴⁴.
- Çekermiş, Şems-ed-dola, Cezire-ibn-Ömer (Musul) Emirî, bk. Cıgırmış, Çökermiş, 223n²⁵, 227, 228, 231, 232n⁴⁰, 234n⁴⁶, 286.
- Çirbied, 10n²⁷.
- Çımıışık, bk. Tzimiscés, Jean I (-Tzimiscés), Jan (-Tzimiscés), 9, 10, 11, 20, 21, 22, 23, 32.
- Çole, bk. Cavali (-Sakavo), 231.
- Çorduanel, Gürcü kumandanı, Prens Libarit'in yeğeni, 89, 90.
- Çorduanel, Gürcü Prensi, Badrig'in kardeşi, 43n¹⁴⁴.
- Çorduanel, Sasun senyörü Tornig'in oğlu, Vigen'in babası, 108n²¹, 150.
- Çökermiş, bk. Çekermiş, Cıgırmış, 223n²⁵.

D

- Daimberg, Pise piskoposu, 211n⁴.
- Damien (-Dalassène), Bizans patrişi, bk. Talanos, 43n¹¹⁴.
- Daniel, 289n¹⁷⁰.
- Daniam, bk. Danişman, Danişmend (-Taylu), 204n²⁴⁷.
- Danişman, bk. Daniman, Danişmend (-Taylu), 204, 205, 218, 221, 222, 225, 282, 287.
- Danişmend (-Taylu), Danişmendî hanedanının kurucusu, Türk emirî, bk. Daniman, Danişman, Ahmet, Mehmet, Tanismanios, Theilu, 185n¹⁹³, 204n²⁴⁷, 288n¹⁶⁰, 314n⁶⁴.

- Danyal, Peygamber, 187.
- Davatanos, Urfa dükü Leon'un kardeşi, 155.
- Davith, bk. Davit (-Anhoğın), 75.
- Davit, Peygamber, 18, 73, 122, 187, 302.
- Davit (-Anhoğın "Topraksız"), Gürcistan "Ermeni Ağuvankı" da Bagratuni Kralı, Gorice I'in oğlu, bk. Davith, 15n₄₆, 69, 70, 72, 75, 119, 159, 167.
- Davit II, Islahatçı, Gürcüstan Kralı, Bagarat V'in oğlu, 268, 270, 275, 276, 279, 280n₁₅₄, 285, 287, 330n₈₆, 331.
- Davit III, Gürcüstan Kralı, Dimitri II'nin oğlu, 330n₈₆.
- Davit, Bizans'ın Tayk Eyaleti Küropalati, Ermeni prensi, 36n₁₀₂, 38, 39, 40, 49, 52, 57, 155.
- Davit, Bizans'ın Sivas valisi, Vaspu-ragan Kralı Senekerim'in oğlu, 12n₃₃, 48, 50, 58, 128n₆₀.
- Davit, Bagratuni prensi, Kral Gagik II'nin oğlu, 157n₁₁₈.
- Davit, Bağın hâkimi Habel'in oğlu, 92, 93.
- Davit, Erzurumlu zengin korepiskopos, bk. Davtug, 86n₂₁₃.
- Davit, Yılmaz, Ermeni filozofu, 226.
- Davtug, korepiskopos, bk. Davit, 86.
- Davud, Rükñ ed-devle "Rukned-dola", Hantsit Emiri, Artukoğlu Sukman'ın oğlu, 257n₁₀₀, 284, 294.
- Defrémery, 196n₂₂₇, 228n₃₃, 267n₁₂₀ 330n₈₅.
- Dequignes, 6n₁₁, 164n₁₃₆, 169n₁₅₁, 199n₂₃₃, 300n₂₄.
- Demetre, Gürcüstan Kralı, bk. Dimitri I, 276, 285, 331.
- Denys de Tell - Mahr, müverrih, 221n₂₁.
- Deoskoros (Diokoros), Anı'de Ermeni Katolikosu, Sanahin manastırı başrahibi, 66, 67, 130, 163.
- Derenik, Antsevatsik'de Aradzruni Kralı, Gurgen - Haçik'in oğlu, 12n₃₆, 34, 35.
- De Slane, 29n₈₈.
- Dimitri I, Gürcüstan Kralı, Davit II nin oğlu, bk. Demetre, 276, 285, 330n₈₆.
- Dinar, Selçuklu Emiri, 107.
- Diojen, Bizans İmparatoru, bk. Roman (IV) Diojen, Romanos, 136, 137, 138n₇₅, 140, 141, 142, 143, 144, 147.
- Dioscore, İskenderiye patriki, 113n₉₉.
- Diran (-Gabanetzi), Ermeni âlimi, bk. Diranun, 130.
- Diranun, bk. Diran, 88, 130.
- Djemdjem (Cemcem), bk. Mıcmıç, 113n₃₂.
- Dokak, Dımışk'da Selçuklu hükümdarı, Tutuş'un oğlu, 192n₂₁₃, 196n₂₂₇, 203n₂₄₂.
- Doldequinus, bk. Tugtekin, 192n₂₁₃.
- Dominique Michielli, Venedik do-cu, Haçlı kumandanı, 280n₁₈₆.
- Dom Vaissete, 289n₁₇₈.
- Dsou'Inoun, Danişmendoğlu Mch-med'in oğlu, Kayseri ve Sivas hâkimi, bk. Zünnün, 313n₄₈, 314n₅₄.
- Dubais, Mezzyedoğullarından Hille hükümdarı, Sadaka'nın babası, 83n₂₉₂, 84n₂₀₆.
- Dubais, Ebül-Azz, Mezzyedoğullarından Hille hükümdarı, Sadaka'nın oğlu, 268, 269n₁₂₃, 281.
- Du Cange, 4n₅, 22n₆₂, 126n₅₇, 142n₇₈, 152n₁₀₆, 175n₁₆₆, 179n₁₇₈, 249n₈₁, 303n₃₂, 305n₃₇.
- Dugidz, Bizans İmparatoru, bk. Kostantin X (-Duka) Dukas, 106, 112, 115, 117, 122, 123, 127, 128, 129, 130, 136, 144, 151, 163.
- Dukas, bk. Dugidz, Kostantin X (-Duka) 106.

Dulaurier, Ed., Urfalı Mateos veka-
kinamesinin Fransızca müterci-
mi, hemen hemen her sahifede
geçmekte.
Du Mége, Al., 215n₈.

E

Ebûbekir, İlk halife, 269n₁₂₄.
Ebû'd-Davud, Benî Ukeyl Arap kabi-
lesinin reisi, 83n₂₀₂.
Ebû'l-Bereke, bk. Şeref-ed-Dola
(-Müslim), Şeref-dol, 160n₁₂₆.
Ebû'l-Farac, 55n₁₄₃, 59n₁₅₈, 147n₈₁,
164n₁₃₈, 172n₁₈₇, 178n₁₇₃, 187n₁₉₈,
197n₂₂₉, 199n₂₃₃, 204n₂₄₇, 206n₂₅₁,
228n₃₃, 234n₄₆, 235n₄₉, 251n₈₄,
258n₁₀₁, 265n₁₁₇, 269n₁₂₃, 279n₁₅₂,
281n₁₅₉, 293n₂, 295n₉, 299n₂₂,
300n₂₄, 301n₂₈, 302n₃₀, 304n₃₅,
309n₄₄, 310n₄₆, 312n₄₈, 320n₆₀,
323n₇₄, 324n₇₄, 329n₈₂, 332n₉₂,
334n₁₀₀, 335n₁₀₂.
Ebû'l-Feda, bk. Abu'feda, 29n₈₆,
53n₁₄₃, 164n₁₃₈, 178n₁₇₃, 199n₂₃₃,
204n₂₄₇, 216n₁₁₁, 222n₂₃, 223n₂₅,
230n₃₈, 231n₄₀, 233n₄₅, 237n₅₁,
238n₅₂, 249n₈₀, 251n₈₄, 252n₈₅,
254n₉₁, 258n₁₀₂, 268n₁₂₁, 269n₁₂₃,
270n₁₂₉, 278n₁₅₉, 281n₁₅₅, 282n₁₆₀,
286n₁₆₆, 287n₁₆₇, 300n₂₄, 313n₄₈,
317n₆₃, 319n₆₅, 320n₆₉, 329n₈₂,
335n₁₀₃.
Ebû'l-Garib, bk. Ablgarib, Abelgh'a-
rib, 34n₉₈.
Ebûlhaci, Azerbaycan Emiri, 37n₁₀₄.
Ebû-Hafs Ömer, Arap kumandanı,
Şuaib el-Abdaluş'nin oğlu, 5n₉.
Ebû'l-Heyca (-Abdullah bin Ham-
dan), Hamdanoğullarından, 4n₄,
23n₆₈.
Ebû'l-Heyca (-er-Ravâdi), Şeddad-
oğullarından, 65n₁₆₄.
Ebû'l-Mahasin, 222n₂₃, 242n₈₅.
Ebû Omayia (-el-Aredî), bk. Cünade
(-bin Ebi Umeyye el-Ezdi), 5n₉.

Ebûlsevar, Revâdi Kürd aşiretinden
(Şeddadoğulları) Dovin hüküm-
darı, bk. Abu's-sevar, 280n₁₅₄.
Ebû-Tahir, Karmatların reisi, 316n₈₂.
Ebû Talib, Hamdanî hükümdarı,
Nasru'd-devle'nin oğlu, 23n₆₈,
24n₆₈.
Efrem, Çulahagtsak (Çulha oğlu),
Ermeni bilgini, 88.
Efridun, Danişmendoğlu Zülkarneyn-
in oğlu, 288n₁₆₉.
Ehnug, 117.
Elekhdor (Elektor), İmparatoriçe,
bk. Kûra-Todor, Theodora, 103.
Elise, Ermeni rahibi, Barseğin karde-
şi, 88, 113.
Elmakın, 5n₁₁.
Emin-Sabık, Mirdasoğulları hanc-
danından, Haleb hâkimi, 164.
Emir Gazi, bk. İlğazî, 254.
Emma, Tancrede (-de Hauteville)nin
kızı, Odon (-le Bon)un karısı,
Antakya prensi Tancrede'in an-
nesi, 203n₂₄₃.
Emran, Ermeni kumandanı, 18.
Epikht, bk. Bekht, Khaçadur, 153,
154n₁₁₁.
Ergat, bk. Aşot I, 156.
Ermiya, Peygamber, 207.
Eşiya, 12n₃₄.
Etienne, Kalafatçı, Mihail V'in ba-
bası, 75n₁₈₆.
Etienne, Bizans kumandanı, hadım-
ağası, bk. Sébastophore, 78n₁₀₃,
79n₁₀₃.
Etienne (-de Byzance), 105n₁₃.
Etienne, Bizans'ın Vaspuragan vali-
si, Kostantin oğlu, bk. İstafan
(-Katapan), 84n₂₀₆.
Etienne (-Orbelyan), Sünik pisko-
posu, müverrih, bk. İstapanos,
Stepanos, 90n₂₂₄, 168n₁₄₈.
Etienne I, Ağuvan Katolikosu, bk.
Stepanos, İstapanos, 159n₁₂₄.
Etienne Pol, bk. Stefan Binol, 224.

Eudoxie (-Macrembolitissa), İmparatoriça, Kostantin X (-Düka) nın karısı, bk. Edugi, 136n⁷².
 Eudoxie, Alexis I (-Comnène) in kız kardeşi ve Nicéphore Mèlissène'in karısı, 154n¹¹².
 Eudugi, bk. Eudoxie (-Macrembolitissa), 136.
 Eusèbe, 298n²¹.
 Eustache, Godefroy (-de Bouillon) un kardeşi, 189n²⁰³.
 Eustache (-Grenier Bures), Kudüs Kral vekli, Sidon ve Cézarée senyörü, connétable, 274n¹³⁸.
 Eutychès, 113n²⁹.
 Evagre, 221n²¹.
 Eyub, Peygamber, 236.
 Ezéchias, 38n¹⁰⁶.

F

Fabroti, 4n⁵, 29n⁸³.
 Fadlun, Revâdi Şeddadoğullarından Dovin hükümdarı, 168n¹⁴⁸.
 Faustus de Byzance, Ermeni müverrihi, 55n¹⁴⁶, 75n¹⁸⁵.
 Fers, Ermeni kumandanı, bk. Ferses, 39.
 Ferses, bk. Fers, 39n¹⁰⁷.
 Fevdatos, Bizans hizmetinde Ermeni kumandanı, Ferses'in kardeşi, bk. Vaçe Tevdat, 39n¹⁰⁷.
 Filarète, bk. Filartos, 161¹³⁰, 162n¹³³.
 Filartos, Büyük Domestik, Kürapalat, Antakya valisi, bk. Filarète, Philarète (-Brachamius), 147, 148, 149, 150, 153, 155, 158, 161, 164, 165, 168, 170, 171, 176, 180.
 Filibe, Ermeni kumandanı, 17, 18n⁸⁰.
 Filibe, Grigor Magistros'un oğlu, 17n⁴⁹.
 Filip I, Fransa Kralı, 225n²⁸, 251n⁸³.
 Filip (Filipe), Ağuvan "Gaban" Kralı, Kuşagtag'ın oğlu, 6, 7, 21, 69n¹⁷², 168.

Firouz, bk. Perozès II, Beroz, 310n⁴⁷.
 Folkerum (-Carnutensem), bk. Foucher (-de Chartre), Fuçer.
 Folkerus (-Carnutensis), bk. Foucher (-de Chartre), Fuçer.
 Foucher (-de Chartre), Suruc Kontu, Haçlı kumandanı, bk. Fuçer, Folkerum (-Carnutensem), Folkerus (-Carnutensis), Foucher, Fulbertus, Fulcherus (-Carmotensis), 206n²⁵⁰.
 Foulcher, bk. Foucher (-de Chartre), Fuçer.
 Foulques, Kudüs Kralı Foulques'un babası, 296n¹³.
 Foulques, Kudüs Kralı, Anjou Kontu, Foulques'in oğlu, Baudoïn II'nin damadı, bk. Gont-Anju, Compte d'Anjou, 259n¹⁰⁸, 296n¹³, 320n⁶⁶.

Fraehn, 15n⁴⁶.
 Francopoul, bk. Frankapol, Herve, 115n³⁴.
 Frankapol, Bizans hizmetinde Norman kumandanı, bk. Francopoul, Herve, Hervevios, 115, 116, 117.
 Frank Randolphe, patris, 104n¹¹.
 Fuçer, Suruc Kontu, Haçlı kumandanı, bk. Foucher (-de Chartre), Foulcher, 206.
 Fulbertus, bk. Foucher (-de Chartre), Fuçer, 206n²⁵⁰.
 Fulcherus (-Carmotensis), bk. Foucher (-de Chartre), Fuçer, 206n²⁵⁰.

G

Gabriel, Malatya valisi, bk. Gaveras, Khuril, 187n¹⁹⁸.
 Gabos, kumandan, bk. Garabet, Jean Baptiste, 148.
 Gadramide, bk. Katramitid, Gadramitkh, 13n³⁸.

Gadramitkh, bk. Katramitid, Gadramide.

Gagik, Sarasar hanedanından Antsevatsik Kralı, Aşot (-Derenik) in babası, bk. Adramelech, Andramelik, 37.

Gagik I, Ani'de Bagratuni hanedanından Ermeni Kralı, Aşot III'ün oğlu, Jan Simbat ve Cesur Aşot'un babası, 6, 7, 11, 14, 21n₅₈, 24n₇₁, 38n₁₀₆, 42n₁₁₃, 68, 71, 73, 156.

Gagik II (-Şah), Ani'de Bağratuni hanedanından Ermeni Kralı, Cesur Aşot'un oğlu, bk. Grigor, 60n₁₀₀, 68, 73, 74, 79, 80, 81, 82n₂₀₀, 113, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 141, 156, 157, 158, 168n₁₄₈, 190, 201, 244, 245.

Gagik (-Şah), Kars'da Bağratuni hanedanından Ermeni Kralı, Abas'ın oğlu, 15n₄₃, 121, 122, 125, 158.

Gagik, Ağuvan Kralı, bk. Gorige I, Gurgen, Giorgi, 159, 167.

Gagik, Antsevatsik'de hâkim Ardzuruni prensi, Kral Gurgen (-Haçık'ın oğlu, 12n₃₅, 147.

Gağ "topal", Gürcü reisi, 330.

Gaisagan, bk. Ağsian, Yağsian, 172n₁₅₇.

Galeran, Bireh Kontu, Haçlı kumandanı, Josselin I (-de Courtenay)ın kuzeni, bk. Waleran, 260, 271, 272, 273, 274, 278, 279.

Gamen, 89.

Garabet, bk. Gabos, Jean-Baptiste, 148n₉₈.

Garmiragel, Ermeni kumandanı, 39.

Gauthier, Yoksul, bk. Sans avoir, 218n₁₇.

Gavad, bk. Cabadès, Coadès, 310.

Gaveras, Gabriel, Khuril, 187n₁₉₈.

Gazi, Emir "Melik", Emir Danişmend'in oğlu, 185, 225, 281n₁₈₉, 282, 287, 288n₁₈₉, 296, 313.

Gazi, Gence'de Türk emiri, 268.

Geoffroy, Kudüs Kral vekili, Haçlı kontu, bk. Cofr, 274, 277.

Georg, Gürcüstan Kralı, bk. Giorgi I, 87n₂₁₈.

Georg, Ağuvan Katolikosu, 167.

Georg, Kilikya'da Ermeni Katolikosu, divan reisi, 137, 146.

Georg, Kumandan, Bizanslı prens, bk. Gorg, Maniag, Maniacès, 54n₁₄₁.

Georg (-Çorduanel), Ermeni reisi, bk. Gorg (-Çortuanel), 18n₅₀.

Georg, Şiraklı, 162.

Georg, Merzpatuni ailesinden, Başkumandan Gor'un babası, 6n₁₂.

Georg (-Çulhagtsak "Çulhaoğlu"), Ermeni rahibi, 88.

Georg (-Karneğetz), Ermeni rahibi, 88.

Georg (-Tamretzi), Divan reisi, Ermeni rahibi, 130.

Georg (-Udzetsi "Urcetzi"), Varadabet, 130, 180.

Georges, Gürcüstan Kralı, bk. Giorgi III, 332n₉₂.

Giorgi, bk. Gorige I, Gurgen, 13n₃₈.

Gevond, Ermeni filozofu, bk. Leon, 21n₆₁, 22, 31, 32.

Gibbon, 8n₂₄.

Giorgi I, Gürcüstan (Şimali İberya "Karthli ve Aphkhazeth") Kralı, Bagrat III'nü oğlu, bk. Georg, Gurgen, Gurgi, 51n₁₃₀, 69n₁₇₃.

Giorgi II, Gürcüstan Kralı, Bagrat IV'ün oğlu, bk. Gurgen, Gorg, 152n₁₀₆.

Giorgi III, Gürcüstan Kralı, Dimitri I'in oğlu, Dimitri H'nin kardeşi ve halefi, 330, 331, 335.

Giprianos, bk. Cyprien, 205.

Giragos, Ermeni tarihçisi, 22n₆₂, 276n₁₄₃.

Gir Manil, bk. Kyr Manuel, Manuel I (-Commène), 269.

- Gıdric, Türk emiri, kürabağat, bk. Chrysoskoulos, 137, 138ⁿ₇₅, 141, 142.
- Glycas, Bizans tarihçisi, 10ⁿ₂₈, 41ⁿ₁₁₁, 47ⁿ₁₂₃, 52ⁿ₁₃₆, 68ⁿ₁₆₈, 84ⁿ₂₀₉, 105ⁿ₁₆, 106ⁿ₁₇, 123ⁿ₅₁, 133ⁿ₆₇, 137ⁿ₇₅, 151ⁿ₁₀₃, 175ⁿ₁₆₄.
- Godefroy (-de Bouillon), Birinci Haçlı Seferi Başkumandanı, Badouin I (-de Boulogne) nin kardeşi, bk. Gondefore, 188ⁿ₂₀₃, 189ⁿ₂₀₃, 192, 195, 197, 198, 199, 203, 205, 215ⁿ₈, 216.
- Gohar Hatun, Mehmed Tapar'ın karısı, Kutbeddin İsmail'in kızı, 262, 263.
- Göliat, 18.
- Gomanos, bk. İsaac I (-Comnène), İsak (-Komnen), 103, 104, 105, 106, 155.
- Gomer, Yafet'in oğlu, 171.
- Gomeş Tigin, bk. Gümüştekin, 134.
- Gondofre, bk. Godefroy (-de Bouillon), 188.
- Gont-Anju, bk. Foulque, Compte d'Anjou, 320.
- Gor, Ermeni başkumandanı, Marzpetuni hanedanından Georg'un oğlu, 6ⁿ₁₂.
- Gorg, Gürcü Kralı, bk. Giorgi II, 270.
- Gorg, Bizanslı kumandan ve prens, bk. Georg, Maniag, Maniacès, 54.
- Gorg (-Çortuanel), bk. Georg (-Çortuanel), 17.
- Gorige I, Gürcüstan'm Ermeni Ağuvankı'nda Bagratuni kral hanedanının kurucusu, Ani Kralı Aşot III' ün oğlu, bk. Gagik, Georgi, Gurgen, 15ⁿ₄₄, 159ⁿ₁₂₃.
- Gorige II, Ermeni Ağuvankı'nda Bağratuni Kralı, Davit (-Anhoğın) in oğlu, 118, 119, 159, 167.
- Goşazgak, Ağuvan "Gaban" Kralı, Vaçakan'ın oğlu, bk. Koşaztag, Kuşagtag, Kuşastağ, 6.
- Gozern, Jean., Vardabet, Taron'lu rahip, bk. Hovannes, 46, 130, 166.
- Grégoire I, St. bk. St. Grigor (-Lusavoriç) 166ⁿ₁₄₃.
- Grégoire II, Kilikya "Mısır" da Ermeni Katolikosu, Pahlavuni hanedanından Grigor (-Magistros) un oğlu, bk. Grigor, Vahram, Vıgayaser, 227ⁿ₃₁.
- Grégoire III, Rumkale'de Ermeni Katolikosu, Pahlavunilerden Apirat'ın oğlu, bk. Grigor, 227ⁿ₃₁, 253ⁿ₈₉, 332ⁿ₉₄.
- Grégoire, Şark Küropalatı, bk. Grigor, 152ⁿ₁₀₇.
- Grégoire (-de Nysse), rahip, 214.
- Grégoire (-le Prêtre), Urfalı Mateos'un müzeyyili, bk. Grigor, 289ⁿ₁₇₈.
- Grigor, bk. Gagik II, 73.
- Grigor, Ağuvan "Gaban" Kralı, Senekerim'in oğlu, 168.
- Grigor (-Lusavoriç), St. İlluminateur, Ermeni Katolikosluk makamının kurucusu, bk. Grégoire I, 16ⁿ₄₉, 25ⁿ₇₃, 37, 50ⁿ₁₂₇, 65ⁿ₁₆₅, 73, 108ⁿ₂₂, 112, 124, 125, 128, 159, 165, 168ⁿ₁₄₉.
- Grigor (-Magistros), Mezopotamya'da Bizans dükü, Ermeni kumandan ve âlimi, Başkumandan Vasak Pahlavuni'nin oğlu, bk. Martzen, 14ⁿ₄₀, 17, 60, 66ⁿ₁₄₇, 74, 82, 87, 89, 108ⁿ₂₁, 124, 133, 152, 226, 253, 278ⁿ₁₄₉, 332ⁿ₉₄.
- Grigor, Şark Küropalatı, Pahlavunilerden Vasak'ın oğlu, Katolikos Barseğ'in kardeşi, bk. Grégoire, 159, 200, 201.
- Grigor, Bizans'ın Ermenistan muhafızı, Gürcü Baguran'ın oğlu, 120.
- Grigor, Urfalı Mateos'un müzeyyili, bk. Grégoire (-le Prêtre),

289ⁿ¹⁷³, 293ⁿ², 294, 307ⁿ⁴¹,
316ⁿ⁸⁸, 318ⁿ⁸⁴, 329ⁿ⁸⁴.
Grigor, Ermeni rahibi, bk. Maşg-
vor, 256.
Grigor (-Naragatzi), Ermeni âlim
ve şairi, 130.
Grigor (-Nazianze), Ermeni rahibi,
180.
Grigores, Maraş Ermeni piskoposu,
205.
Grigor (Grigoris), Katolikos, bk. Gré-
goire II, Vahram, Vıgayaser, 125,
146, 148, 150, 151, 152, 159ⁿ¹²⁵,
211, 213, 226.
Grigor (Grigoris), Katolikos, bk. Gré-
goire III, 151, 227, 253, 294ⁿ⁷,
297, 301.
Gudan, Salmast Emiri, 56.
Guillaume IX, Aquitanie Dükü ve
Poitiers Kontu, Haçlı kumanda-
nı, Antakya Prensi Raymond (-de
Poitiers), Maraş Kontu Baudoin,
Aquitanie Dükü Guillaume X
ve Cluny rahibi Henry'nin ba-
bası, bk. Poitu, Bedevin, 216ⁿ¹²,
217ⁿ¹², 218ⁿ¹⁵, 289ⁿ¹⁷³, 297ⁿ¹⁷.
Guillaume X, Aquitanie ve Gascog-
ne Dükası ve Poitou Kontu, Guil-
laume IX un oğlu, 289ⁿ¹⁷³.
Guillaume (-du Principat), Tancre-
de (-de Hautaville) in oğlu,
Richard (-du Principat) in
babası, 204ⁿ²⁴⁶.
Guillaume (-Jourdain), Cerdagne
Kontu, Raymond (-de Saint-
Gilles) in kuzeni, 228ⁿ³⁵.
Guillaume (-Santsavel), Deluk Kon-
tu, Haçlı kumandanı, bk. Sant-
savel, 219.
Guillaume de Tyr, Haçlı tarihçisi,
52ⁿ¹⁰⁴, 149ⁿ⁸⁸, 156ⁿ¹¹⁵, 171ⁿ¹⁵⁴,
172ⁿ¹⁵⁷, 185ⁿ¹⁸³, 187ⁿ¹⁸⁸, 188ⁿ²⁰²,
189ⁿ²⁰², 190ⁿ²⁰⁶, 191ⁿ²¹¹, 192ⁿ²¹³,
194ⁿ²¹⁹, 196ⁿ²²⁶, 199ⁿ²³², 204ⁿ²⁴⁷,
206ⁿ²⁴⁸, 215ⁿ⁸, 216ⁿ⁹, 221ⁿ²²,

222ⁿ²³, 225ⁿ²⁸, 227ⁿ³¹, 228ⁿ³⁵,
230ⁿ³⁸, 235ⁿ⁴⁸, 237ⁿ⁵¹, 238ⁿ⁵²,
241ⁿ⁵⁸, 243ⁿ⁶⁸, 249ⁿ⁸¹, 251ⁿ⁸³,
252ⁿ⁸⁴, 254ⁿ⁹¹, 260ⁿ¹⁰⁴, 262ⁿ¹⁰⁸,
265ⁿ¹¹⁶, 273ⁿ¹³⁵, 275ⁿ¹⁸⁶, 277ⁿ¹⁴⁸,
278ⁿ¹⁵⁰, 280ⁿ¹⁵⁵, 284ⁿ¹⁶¹, 285ⁿ¹⁶⁴,
289ⁿ¹⁷⁵, 296ⁿ¹², 297ⁿ¹⁹, 298ⁿ²⁰,
300ⁿ²⁴, 303ⁿ³⁴, 305ⁿ³⁶, 320ⁿ⁶⁹,
323ⁿ⁷⁴, 324ⁿ⁷⁷, 326ⁿ⁷⁸, 329ⁿ⁸²,
333ⁿ⁹⁸.

Gurd, Bulgar Kralı, 42ⁿ¹¹²
Gurgen, Ağuvau Kralı, bk. Gorige I,
14, 21, 159ⁿ¹²³
Gurgen, Gürcüstan Kralı, bk. Gior-
gi I, 13.
Gurgen, Gürcüstan Kralı, bk. Gior-
gi II, 152.
Gurgen (-Haçik), Antsevsatik böl-
gesi hükümdarı, Ermeni Ardz-
runî hanedanından Apusahl
(-Hamazasp) m oğlu, bk. Kha-
çik Gurgen, 12, 21, 34ⁿ⁸⁶, 147.
Gurgi, Gürcüstan Kralı, bk. Gior-
gi I, Gurgen, 51.
Guros, Ermeni rahibi, 286.
Guzman, Katalan veya Aragon
senyörü, Bizans hizmetinde, 126.
Gümüştekin, Türk kumandanı,
Alpaslan'ın hacib'i, bk. Gomeş
Tigin, 134, 135.
Gümüştekin, Danişmend (-Taylu)
oğlu, bk. İbn el-Danişmend, İs-
mail, Muhammed b. el-Daniş-
mend, Kümüştigin, 204ⁿ²⁴⁷.
Gümüştekin (-Candar), Türk kuman-
danı, 182ⁿ¹⁸⁴.
Güzel Jan, bk. Jean II (-Comnène),
Kalonianne 265ⁿ¹¹⁸.

H

Habel, Bağın hâkimi Ermeni prensi,
bk. Abel, 92, 93, 103.
Hacı Başaraa, bk. Hadzn - Bışara,
116ⁿ³⁷.

Hacı Kalfa, 216n₁₀ 270n₁₃₀.

Haçatur, Ermeni rahibi, divan reisi, 88.

Haçik, sağır, Vaspuragan'da Ardzrunî prensi, 76, 77, 157.

Haçik I, Ani "Arkina" da Ermeni Katolikosu, Arşarunik piskoposu, 40, 41, 42.

Haçik I, Sivas ve Tavplur'da Ermeni Katolikosu, Bedros I'in yeğeni, 87, 107, 113, 123, 125.

Haçik, Ermeni rahibi, 88.

Hagop, Nüseybinli Ermeni patriği, bk. Saint Jacques (-de Nicibe), Jacque, 25, 310, 311.

Hagop (-Karapnetzi), Vardabet, Sanahinli Ermeni rahibi, Karahad'ın oğlu, bk. Hagopos, Hagopos, 163.

Hagopos, bk. Hagop (-Karapnetzi), 128, 129, 130.

Haig (Haik), Ermenilerin cediti, kendilerine göre Yafet'in oğlu Gomer'in oğlu Torgom'un oğludur bk. Haig soyu, Hayzagun hanedanı, 6n₁₈, 60, 73.

Halâskâr, bk. İsa (Peygamber), 156, 325.

Halid, Kürt reisi, bk. Khald, 117.

Hamdan, Hamdanilerin kurucusu, Arap Tağlib ailesinden Hamdun'un oğlu, 4n₄.

Hamdullah Mustavfi, 178n₁₇₂, 179n₁₇₄, 184n₁₈₉.

Hamdun, Arap Tağlib ailesinden, Hamdan'ın babası, 4n₄.

Hamdun, Arab "Hamdan" Emiri, bk. Seyfü'd-devle (-Ebu'l-Hasan Ali), 5, 23.

Hameki, Arab tarihçisi, 27n₁₂₉.

Harbig, Ermeni reisi, Bağın hâkimi Habel'in oğlu, 92, 93, 103.

Harutian Avker, 13n₃₇.

Hasan, Ardzrunî prensi, Sağır Haçik'in oğlu, 76, 77, 78, 157.

Hasan, Pahlavunî hanedanından, Apirat'ın babası, 150, 152n₁₀₇, 201.

Hasan, Pahlavunî hanedanından, Vasak'ın oğlu ve Katolikos Bar-seğ'in kardeşi, 252n₁₀₇.

Hasan (-ibn Sabbah), Melikşah'ın hâcib'i, Şii (Batnî) reisi, 145n₈₄.

Hasan (-Karakuş), Zengi'nin kumandanı, 286n₁₈₈.

Hase, 9n₂₈.

Hassan (-b. Gümüştekin el-Baalbekî), Membic Emiri, 241n₈₈, 277n₁₄₇.

Haytonus (-Monachus), Ermeni tarihçisi, Grigos prensi, bk. Hetum, 157n₁₁₉.

Hazermerd, Amid muhafızı, Hamdanîlerden Ebû'l-Heyca (-Abdullah)ın kardeşi, 23n₈₈.

Hazer (-Şat), Çapukh'un oğlu, 276n₁₄₄.

Hedjen Beşara, bk. Hedzn-Bişara, 116n₃₇.

Hedzn-Bişara, İslâm kumandanı, bk. Hedjen Beşara, Hacı Beşara, 116, 117.

Henri VI, Alman İmparatoru, 191n₂₀₉.

Henri, Cluny papazı, Guillaume IX'un oğlu, Raymond (-de Poitiers) in kardeşi, 289n₁₇₃.

Henri (-le Buffle), Josselin III'ün kayınpederi, 303n₈₄.

d'Herbelot, 316n₈₂.

Herve (Herveios), Norman asıllı Bizans kumandanı, bk. Francopoul, Frankapol, 115n₃₄.

Hetum, Lambron Senyörü, Asbed Oşin'in oğlu, 306n₃₈.

Hetum, Bizans'ın Urfa Küropalâtı Toros'un babası, 183.

Hetum, bk. Haytonus (-Monachus), 157n₁₁₉.

Hibetullah (-bin Nasru'd-devle),
Ebu'l-Kasım, Hamdanilerden
Ebu Talib'in kardeşi, 19n₈₂,
23n₆₈.

Hilaryon, Gürcüstan başpiskoposu,
40.

Hodierne, bk. Odiart, 187n₁₉₈.

Hontanin, Bizans İmparatoru, bk.
Kostantin IX (-Monomah),
Monomah, 78.

Horatios, bk. Rad, 87n₂₁₆.

Hosep, Ağuvan Katolikosu, bk.
Joseph III, Husep, Jozef, 70,
167.

Hovannes, Peygamber, bk. Yahya,
Jean - Baptist, Mıgırdıç, 31.

Hovannes, Ermeni Katolikosu, IX.
yüzyıl tarihçisi, bk. Jan, 74n₁₈₂.

Hovannes IV, Ağuvan Katolikosu,
bk. Jan, 6, 7, 36, 37, 167.

Hovannes V, Ağuvan Katolikosu,
bk. Jan, 223n₂₄.

Hovannes (-Simbat), bk. Jan-Sim-
bat, 11, 13, 14, 15n₄₆, 16, 36, 37,
46, 57n₁₈₄, 60, 66, 68, 69, 71,
72.

Hovannes, Bagratuni prensi, Gagik
II'nin oğlu, bk. Jan, 158.

Hovannes, Antakya'da Bizans pat-
riki, bk. Jan, 211.

Hovannes, İskenderiye patriki, bk.
Jan, 211.

Hovannes, Vardabet, bk. Gozern,
46, 60, 61, 65, 130, 166.

Hovannes, Antsevatsik'de Meryem
Ana Tasviri Manastırı başpis-
koposu, 164.

Hovannes (-Karnağetzi), Ermeni
rahibi, 88.

Hovannes, Ermeni rahibi, 130.

Hovsep, Ermeni rahibi, 130.

Hovsep (Hovseph) (-İndzeyetzi), Er-
meni rahibi, bk. Joseph, 46, 130.

Hughes, Champagne kontu, 225n₂₈.

Hugopos, Vardabet, bk. Hagop
(-Karapnetzi), 128.

Hugues, Urfa'da Lâtin başpiskopo-
su, 298n₂₀.

Hugues (-de Lusignan), Haçlı kuman-
danı, 329n₈₂.

Husep, Ağuvank Katolikosu, Ho-
seph, Joseph III, 67.

Hüseyin, Her Emiri, 55.

I

İastas, Bizans'ın İberyâ kontu, 82n₂₀₀.

İbatzës, Vaspuragan Valisi Bulgar
Aron'un kardeşi, 89n₂₂₁.

İbn-Athir, bk. İbn al-Ethîr, 222n₂₃.

İbn Cevzî (İbn el-Cevzî), 145n₈₂,
219n₁₈, 222n₂₃, 237n₅₁, 242n₆₅,
254n₉₂, 257n₁₀₀, 277n₁₄₇.

İbn el-Danışmend, bk. Gümüştekin,
İsmail, 185, 204n₂₄₇, 281n₁₅₉.

İbn al-Ethîr (İbn el-Esir), 9n₂₆, 19n₅₂,
59n₁₆₈, 65n₁₆₄, 219n₁₈, 230n₃₇,
237n₅₁, 243n₆₉, 249n₈₂, 251n₈₄,
252n₈₅, 254n₉₂, 257n₁₀₀, 265n₁₁₇,
268n₁₂₁, 271n₁₂₉, 278n₁₅₀, 284n₁₆₁,
286n₁₆₆, 297n₁₉, 299n₂₂, 300n₂₄,
313n₅₂, 319n₆₆, 320n₆₉, 321n₇₁,
329n₈₂, 330n₈₅, 331n₈₆, 335n₁₀₃.

İbn el-Ezrak, 281n₁₅₉.

İbn Fırat, 242n₆₅.

İbn Kesir, 270n₁₂₉.

İbn Khaldun, 215n₈, 313n₅₂, 330n₈₅.

İbn Khallikân, 238n₅₂, 252n₈₅, 284n₁₆₁.

İbn Şebl, Benî Kilâb Arap aşiretine
mensup "Mirdasî" Urfa Emiri,
bk. Şebl, 53n₁₃₈.

İbn Şeddad, İzzeddin, 59n₁₅₇, 186n₁₉₆.

İbn Wathab (-Nomeyri), Harran va-
lisi, 59n₁₅₈.

İbrahim (-Yinal), Selçuklu prensi,
bk. Apreem, 85, 86n₂₁₄.

İbrahim, Emir Danişmend'in oğlu,
288n₁₆₉.

İbrahim, Danişmendoğlu Mehmed'-
in oğlu, Zünnûn'un kardeşi-
288n₁₆₉, 313n₄₈.

- İbrahim, Zahireddin, Şark Emiri Süleyman "Ahlat Şahı Sukman I (-el-Kutbî)" in oğlu, 329n₈₄.
- İbrahim, Arap Ukeylî hükümdarı, Kureys'in oğlu, Şeref ed-devle'nin kardeşi, 181.
- İbrahim, Revâdî Kürd kabilesine mensup Meraga Emiri, Vahsuzan'ın oğlu, Ahmet Yel'in babası, 242n₈₅.
- İda, Avusturya Margrave'i, Haçlı kumandanı, 217n₁₂.
- İdrisi, 145n₈₂.
- İftihar ed-Dola, Fatimî kumandanı, Haçlılara karşı Kudüs'u müdafaa etmiştir, 199n₂₃₃.
- İgnace, Haleb Süryani piskoposu, 302n₉₀.
- İldegiz, Azerbaycan Emiri (atabeyi), 335n₁₀₃.
- İlek Han, Semerkant Sultanı (Karahanlı hükümdarı), Buğa Han'ın oğlu, 178n₁₇₂.
- İlgazî, Necmeddin, Emir Artuk'un oğlu, bk. Emir Gazi, 185n₁₉₂, 222n₂₃, 243n₆₉, 251n₈₄, 254, 257, 258, 264, 265n₁₁₇, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 278, 281.
- İli, Zahireddin, Danişmendoğlu Yağıbasan'ın oğlu, 288n₁₆₉.
- İncicyan, 18n₅₁, 22n₆₂, 23n₆₇, 46n₁₂₀, 49n₁₂₆, 55n₁₄₆, 65n₁₆₅, 81n₁₉₇, 85n₂₀₃, 89n₂₂₂, 119n₄₅, 126n₅₄, 130n₆₂, 165n₁₄₀, 167n₁₄₆, 183n₁₈₆, 195n₂₂₄, 216n₁₀, 224a₂₇, 253n₈₈, 272n₁₃₁, 276n₁₄₂, 278n₁₄₉.
- Innocent III, Papa, 309n₄₃.
- İoannes, Mar, Keysun Piskoposu, 304n₃₅.
- İrion, Justinien I devri rahiplerinden, Andre "Ermeni" takviminde değişiklik yapmıştır, bk. Rion, 45n₁₁₈.
- İsa, Peygamber, bk. Halâskâr, 8, 14, 27, 30, 31, 32, 37, 38, 40, 45, 49, 59, 61, 63, 70, 79, 98, 99, 113n, 29, 114, 125, 129, 138, 156, 160, 166, 175, 176, 180, 197, 198, 199, 201, 202, 207, 208n₉₅, 214, 215, 220, 226, 228, 230, 234, 241, 244n₇₀, 246, 263, 266, 278n₁₅₀, 280, 283, 287, 297, 298, 299, 303, 306, 307, 308, 311, 318, 320, 323, 325, 327, 335.
- İsa, Gümüştekin (el-Baalbekî)'nin oğlu, Membic Emiri Hassan'ın kardeşi, 277n₁₄₇.
- İsaac I (-Comnène), Bizans İmparatoru, Jean (-Comnène) in oğlu ve Alexis I'in kardeşi, bk. Gomanos, İsak (-Komnen), 103n₉, 106n₁₇, 155n₁₁₃.
- İsaac, Manuel I (-Comnène) in büyük kardeşi, 322n₇₂.
- İsak (-Komnen), bk. İsaac I (-Comnène), Gomanos, 138n₇₅.
- İsabelle, bk. Ayişe Hatun, İzabel, 282n₁₆₀.
- İskender, Büyük, 230.
- İsmail, Kutbeddin (Khutbeddin), Azerbaycan ve Erran'ın Selçuklu Meliki, Yakutî'nin oğlu, Melikşah'ın kainbiraderi, 179, 181, 182, 233n₄₅, 262.
- İsmail, Danişmendoğlu, bk. Gümüştekin, 204n₂₄₇.
- İsmail, Emir Danişmend'in oğlu, 288n₁₆₉.
- İstafan (-Katapan), bk. Etienne, 83.
- İstepanos, Ağuvan Katolikosu, bk. Etienne I, Stepanos, 174, 223.
- İstepanos (-Orbelyan), bk. Etienne Stepanos, 90n₂₂₄.
- İsulv, Tuğrul Bey'in kumandanlarından, 113.
- İşkhan, Sağır Haçik'in oğlu, bk. İşkhaniğ, 76, 77, 78.
- İşkhan, Urfâ'da Arçtkonk ailesinden Ermeni reisi, 160, 161.

İşkhanig, küçük prens, bk. İşkhan, 76n¹⁰⁰.
 İvanc, Ani kumandanı, Gürcü Abelheth'in oğlu, 280n¹⁵⁴.
 İzabel, bk. Ayiçe Hatun, Isabelle, 282n¹⁸⁰.

I

Iparêş, bk. Muhammed, Tapar, 179n¹⁷⁸.
 Ignace, maphrian (dokteur), 332n⁸².

J

Jacque, Nüseybinli Ermeni patriği, bk. Hagop, Saint Jacques (-de Nicibe), 25, 310.
 Jan (-Tzimisces), bk. Çırmışgik, Jean I (-Tzimisces), Mouzakitzes, Tzimisces, 24n⁸⁸.
 Jan (-Komnen), Jean II (-Comnène), 259n¹⁰³, 265n¹¹⁸, 289n¹⁷³, 290n¹⁷⁴, 293, 295n⁸, 296n¹³.
 Jan (-Komnen), Bizans'm Kıbrıs kumandanı, Manuel I (-Comnène) in yeğeni, 323n⁷⁴.
 Jan, Küropalat, Küropalat Manuel'in babası, 138n⁷⁵.
 Jan, Bagratuni prensi, Gagik II'nin oğlu, bk. Hovannes, 158n¹²².
 Jan, St, İncil yazıcısı, 164n¹⁴⁰.
 Jan, Katolikos, müverrih, bk. 74n¹⁸², 276n¹⁴⁴.
 Jan, Ağuvan Katolikosu, bk. Hovannes IV, 167.
 Jan, Ağuvan Katolikosu, bk. Hovannes V, 223n²⁴.
 Jan, İskenderiye patriki, bk. Hovannes, 211.
 Jan, Antakya Bizans patriki, bk. Hovannes, 211.
 Jan Chrysostôme, 180.
 Jan-Sımbat, Şahınşah, Ani Ermeni Kralı, Bağratunilerden Gagik I in oğlu, bk. Hovannes (-Sımbat), 11, 14n⁴¹, 21n⁵⁸, 37, 46, 60.
 Jean I (-Tzimisces), Bizans İmparatoru, Kürjan, Domestik, bk. Çırmışgik, Jan (-Tzimisces), Tzimisces, Mouzakitzes, 9n²⁷.
 Jean II (-Comnène), Bizans İmparatoru, Alexis I (-Comnène)'in oğlu ve halefi, bk. Jan (-Komnen), Güzel Jan, Kolonianes, Perperojen, Porphyrogénète, 265n¹¹⁸.
 Jean (-Comnène), İsaac I ve Alexis I (-Comnène)'in babası, 155n¹¹³.
 Jean (-d'Antioch), bk. Yahya (-el-Antakî), 9n²⁸.
 Jean-Baptiste, Peygamber, bk. Hovannes, Mıgirdic, Yahya, 31.
 Jean-Baptiste, bk. Gabos, Garabet, 148n⁹⁵.
 Jean Ducas, Malazgirt'de artıcı kumandanı, Kostantin X (-Düka) nın oğlu, bk. Sezar, 136n⁷³, 143n⁸⁰, 144n⁸¹.
 Jean Mamikonyan, Ermeni tarihçisi, 22n⁶³.
 Jean Orphanotrophe, Michlle IV (-Paphlogonien) in kardeşi, 58n¹⁵⁸.
 Joie, Baudoin II (-de Bourg)'un kızı, 187n¹⁰⁸.
 Joseph III, Ağuvank Katolikosu, bk. Hosep, Husep, Josef, 67n¹⁸⁸.
 Joseph, bk. Hovsep (-İndzayetzi), 46n¹²⁰.
 Joseph, Antakya başpiskoposu, 256n⁹⁸.
 Josselin I (-de Courtenay), Urfa Kontu, Tılbaşar hâkimi, Haçlı kumandanı, Baudoin II (-de Bourg)'un yeğeni, bk. Coslin, 189, 223, 224, 226, 227n⁹¹, 234, 235, 236, 237, 239, 241, 243, 246, 247, 251n⁹⁴, 259n¹⁰³.

- 260n¹⁰⁴, 266, 267, 268, 271, 272, 273, 274, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 285n¹⁶⁴, 286, 287, 295n⁶, 296n¹¹, 297, 303n³⁴.
- Josselin II, Genç (küçük), Urfa Kontu, Josselin I (-de Courtenay) ın oğlu, 253n⁸⁹, 279n¹⁵², 294n⁷, 297, 299, 300, 301, 302, 303n⁸⁴, 304n³⁵, 305, 319.
- Josselin III, Urfa Kontu, Josselin II'nin oğlu, 303n³⁴.
- Jozef, bk. Joseph III, Hosep, 167.
- Jozepf (-Trachaniotes), Magistros, Malazgirt'de Romen Diojen ordusunda hizmet eden Oğuz şefi, bk. Tarkhaniat, 142n⁷⁹.
- Julianos, İmparator, 176.
- Julien, bk. Julianos, 141.
- Juynboll, 228n³³, 247n⁷⁵.
- K**
- Kabil, kardeş katili, 18, 39, 170.
- Kachatourios, bk. Bekht, Epikht, Khaçadur, 126n⁵⁵, 154n¹¹¹.
- Kalaman, Bizans'ın Kilikya valisi, 329n⁸².
- Kaloniannes, bk. Güzel Jan, Jean II (-Comnené), 265n¹¹⁸.
- Kantsi, Ermeni prensi, 65.
- Kara Arslan, Fahreddin, Hısnıkefa Emiri, Artukoğlu Rüküddeve Davud'un oğlu, 288n¹⁰⁹, 294, 301.
- Karabet (-Vardabet), Şahnazar-yantz, 86n²¹⁴.
- Karahad, Hagopos Vardabet'in babası, 130.
- Karamatha, Karmatî tarikatının kurucusu, bk. Karmatlar, 316n⁸².
- Kasım, Fahreddin, Danişmendoğlu Zülkarneyn'in oğlu, 288n¹⁰⁹.
- Katramitid, Ermeni Kraliçesi, Gagik I'in karısı ve Gürcü Kralı Giorgi I'in kızı, bk. Gadramide, Gadramitkh, 13.
- Kemaleddin, (İbn el-Adım), 265n¹¹⁷, 274n¹³⁷, 277n¹⁴⁷, 278n¹⁵⁰, 284n¹⁶¹, 300n²⁴, 319n⁶⁵, 329n⁸².
- Kera Zoi, bk. Zoe, 51n¹³².
- Kerboğa, Musul'da Selçuklu valisi, bk. Corbagath, Corbağaz, Corbaran, 196, 197, 198, 223n²⁸, 286n¹⁶⁵.
- Keyhusrev II, Gıyaseddin, Anadolu Selçuklu Sultanı, 288n¹⁰⁹.
- Khabad, bk. Khatap, 143n⁸⁰.
- Khaçadur, bk. Bekht, Epikht, Chatatourios, Kachatourios, Koutatarios, 126n⁵⁵.
- Khaçik Gurgen, bk. Gurgen (-Haçik), 147n⁸⁹.
- Khaçik, Vardabet, musikışinas, 180.
- Khalid, Cebu-Şabar Kürtlerinin reisi, bk. Halid, 117.
- Khatap, Malazkird'de Ermeni asıllı Bizans kumandanı, bk. Khabad, 143.
- Khisulukh, Urfa'mn Türk valisi, 173.
- Khosrov I, İran "Sasani" imparatoru, 276n¹⁴⁴.
- Khosrov III, İran "Sasani" imparatoru, 165n¹⁴².
- Khosrov, Selçuk emiri, 159, 160.
- Khosrovuni, Suren Pahlavuni'nin annesi, Grigor (-Lusavoriç)'in halası, 25n⁷³.
- Khureş (Khoreş), bk. Kureyş, Kuriş, 83, 140.
- Khrdrig, Bergri Emiri, 65.
- Khuril, Bizans'ın Ermeni asıllı Malatya valisi, bk. Gabriel, Gaveras, 187, 205.
- Kicacici, Tuğrul Bey'in ümerasından, bk. Kicaziz, 110.
- Kicaziz, bk. Kicacici, 110n⁸⁴.
- Kiepert, 147n⁹¹.
- Kiragos (-Virabetzi), Eçmiadzin'de Ermeni Katolikosu, 166n¹⁴².

- Kılıçaslan I (-Davud), Anadolu Selçuklu (Garb) Sultanı, Kutulmuşoğlu Süleyman'ın oğlu, 164, 187, 190, 215, 218, 231, 232_{n40}, 281, 282, 301_{n28}.
- Kılıçaslan H (-İzzeddin), Anadolu Selçuklu Sultanı, Mesud I'in oğlu, bk. Melik, 304, 305, 308, 309_{n48}, 311, 312, 313, 314, 319, 327, 329, 334.
- Kıtılmış, bk. Kutalmış, Kutulmuş, 85.
- Koşaztag, bk. Goşazgak, Kuşaztag, 168₁₄₇.
- Kostantin I, Büyük, 4_{n6}, 11_{n29}, 99.
- Kostantin VII (-Porfirogenet "Porfirogenetus"), Bizans İmparatoru, 21_{n80}, 33, 83_{n205}.
- Kostantin VIII, Bizans İmparatoru, Romain II'nin oğlu, 8, 9, 11, 32, 33, 36_{n102}, 41_{n110}, 50, 51, 58, 76.
- Kostantin IX (-Monomah), Bizans İmparatoru, bk. Hontanin, Monomah, 17_{n49}, 157_{n117}, 158_{n121}.
- Kostantin X (-Düka "Dükas") Bizans İmparatoru, bk. Dugidz, Dukas, 15_{n43}, 106_{n17}.
- Kostantin, Kostantin X (-Düka)'nın oğlu, 136_{n72}.
- Kostantin, Şark domestikî, Michelle IV (-Paphlogonien)'in kardeşi, 59.
- Kostantin, Bizans başkumandanı, hadımağası, 82_{n200}.
- Kostantin I, Rubenyan, Kilikya Ermeni Kralı, Ruben I'in oğlu, 188_{n202}, 191, 192, 201, 203, 226, 241, 249_{n82}, 259, 263, 293, 305.
- Kostantin, Ardzruni prensi, Kral Senekerim'in oğlu, 50.
- Kostantin, Gargar Senyörü Ermeni prensi, 194, 195, 260, 279.
- Kostantin, Bağın hâkimi Habel'in oğlu, 92, 93.
- Kostantin, Vaspurakan valisi Etienne'in babası, 84_{n206}.
- Koutatarios, bk. Bekht, Epikht, Khacatur, 126_{n55}.
- Kristafor, Ermeni rahibi, 114.
- Kura Zoi, bk. Zoe, 51.
- Kureş (Kureys), Arap Ukeyloğullarından Musul Emiri, bk. Khureş, Kuriş, 83_{n202}, 84_{n206}, 164, 181.
- Kuriş, bk. Khureş, Kureş, 160, 163, 169.
- Kurkuas, Domestik, 19_{n53}.
- Kuşaztag, Ağuvan Kralı, bk. Goşazgak, Koşaztag, Kuşaştığ, 168.
- Kuşaştığ, bk. Kuşaztag, 168_{n147}.
- Kutalmış, bk. Kutulmuş, Kıtılmış, 84_{n206}, 85.
- Kutulmuş, Arslan Yabgo'nun oğlu ve Anadolu Selçuklularının cediti, Süleyman I'in babası, bk. Kıtılmış, Kutalmış, 161, 164_{n138}, 186, 187, 232_{n40}.
- Kümüştigin, Danişmend'in oğlu, bk. Gümüştekin, 288_{n169}.
- Küra - Todor, İmparatoriçe bk. Elekdor, Theodora, 103.
- Kürjan, bk. Jean I (-Tzimiscés), 23.
- Küro - Zoi, bk. Zoe, 103.
- Kyr Manuel, bk. Gir Manil, Manuel I (-Comnène), 296.

L

- Lastiverdtzi, bk. Saylahan, 130.
- Lazar, bk. Lazare (-de Pharbe), 165_{n142}.
- Lazare (-de Pharbe), Ermeni tarihçisi, bk. Lazar, 74_{n182}, 165_{n142}.
- Lebeau, 8_{n24}, 9_{n26}, 19_{n52}, 33_{n94a}, 36_{n103}, 43_{n114}, 92_{n230}, 103_{n7}, 105_{n18}, 123_{n51}, 326_{n78}.
- Lécapène, Bizans İmparatoru Romain I Lécapène, 33_{n94}.
- Leo Diaconus, 19_{n53}.

Léon I, Kilikya Ermeni Kralı, Kostantin I'nin oğlu, 201, 249, 256ⁿ⁹⁸, 259, 263, 289ⁿ¹⁷³, 290, 293, 295ⁿ⁹, 297ⁿ¹⁰, 305, 326, 329ⁿ⁸², 335.

Léon II, Kilikya Ermeni Kralı, Léon I'nin oğlu olan Stefane'nin oğlu, 166ⁿ¹⁴³, 191ⁿ²⁰⁹, 308ⁿ⁴², 309ⁿ⁴³.

Léon, Bizans kumandanı, Nicéphore II (-Phocas)'ın kardeşi, 8ⁿ²⁴, 9ⁿ²⁷.

Léon, Taron kumandanı, 31.

Léon, Bağın hâkimi Hanbel'in oğullarından, 92, 93.

Léon, Urfa Dükü, Davastanos'un oğlu, 155.

Léon, Ermeni filozofu, Rabunabed, bk. Gevond, Léonce, Pantaleon, 21, 22.

Léonce, filozof, bk. Leon, 21ⁿ⁶¹.

Léon le Diacre, 5ⁿ⁷, 8ⁿ²³, 9ⁿ²⁶, 10ⁿ²⁷,

11ⁿ²⁹, 241ⁿ⁷⁰, 29ⁿ⁸⁷, 30ⁿ⁸⁹, 41ⁿ¹¹¹.

Léon Thornig, âsî Ermeni patrişi, İberyâ Valisi, bk. Tornig, 82ⁿ²⁰⁰.

Léon Valetius, 11ⁿ²⁸.

Libarit (Liparit), Gürcü prensi, kumandan, Orbelian hanedanından Rad'ın kardeşi veya oğlu, 16ⁿ⁴⁷, 87, 89, 90, 105, 107.

Ligos, Pahlavuni ailesinden Vasak'ın oğlu, Apılğarib'in kardeşi, 239ⁿ⁵⁶, 260.

Louis VII, Fransa Kralı, İkinci Haçlı Seferi kumandanı, 315ⁿ⁵⁷.

Luc, Bizans patriki, 334ⁿ¹⁰⁰.

Lulu (-el-Kharaci), Halep Emiri, 43ⁿ¹¹⁴.

Lulu, Halep Emiri, Alpaslan (-el-Ahras)'ın atabeyi, haremağası, 258ⁿ¹⁰¹.

Lupus Protospath, 51ⁿ¹⁸¹.

Lycanthe, Bizans kumandanı, 104ⁿ¹¹.

M

Mahaut (-de Louvain), Charlemagne neslinden prenses, Godfroy (-de Bouillon) ve Baudoin I (-de Boulogne)'in büyük annesi, 188ⁿ²⁰¹.

Mahi, Deluk ve Raban'ın Lâtin Kontu, bk. Mahius, 277.

Mahius, bk. Mahi, 277, 282.

Mahmud, Irak Selçuklu Sultanı, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed (Tapar)'ın oğlu, 146ⁿ⁸⁸, 262ⁿ¹¹⁰, 263, 286ⁿ¹⁶⁵, 287.

Mahmud, Büyük Selçuklu Sultanı, Melikşah'ın Terkân Hatun'dan oğlu, 178ⁿ¹⁷³, 182ⁿ¹⁸⁴, 183ⁿ¹⁸⁸.

Mahmud, Melik, Danişmendoğlu Gazî'nin oğlu, bk. Mehmed, Muhammed, 287, 289, 293.

Mahmud, Muzaffereddin, Danişmendoğlu Yağıbasan'ın oğlu, 288ⁿ¹⁰⁹.

Mahmud, İzzeddola, Mirdasilerden Nasr'ın oğlu, bk. Ben-Rukilia, 137ⁿ⁷⁴.

Mahmud, Dımışk Emiri, 55.

Main, bk. Mecdeddin (-ibn Daiye), 333ⁿ⁹⁶.

Makrizi, Antakya prensi Tancred'e'in babası olarak gösterilen Arab emiri, 203ⁿ²⁴⁸.

Malducus, bk. Mevdud, Mamdud, 238ⁿ⁵².

Malmesbery, 192ⁿ²¹⁴.

Mamdud (Memdud), İran spasaları, bk. Mevdud, Malducus, Menduc, 238, 239, 240, 242, 243, 246, 247, 249, 250, 251, 252.

Mamlan, Azerbaycan Emiri, bk. Mamlun, 37, 38, 39.

Mamlun, bk. Mamlan, 37ⁿ¹⁰⁴, 38ⁿ¹⁰⁵.

Manassès, Bizans tarihçisi, 106ⁿ¹⁷, 151ⁿ¹⁰³.

Mandale, Gizistra kalesi hâkimleri olan üç Bizans prensi'nin babaları, 157, 244, 245, 293n₁.
 Mane, bk. Manuçe, 280n₁₅₁.
 Mani, Şenav kalesi hâkimi Arap emiri, bk. Mni, 240n₅₇, 242.
 Maniacès, Georges, Bizans prens ve kumandanı, protospathaire, bk. Georg, Gorg, Maniag, 54n₁₄₂ 142, 78n₁₉₃, 79n₁₉₈, 115n₃₄.
 Maniag, bk. Maniacès, Georg, Gorg, 54, 55, 56, 57, 78.
 Mansur (-bin-Cevenc-el Amiri), Emevi Halifesi, Hısnımansur'un banisi, 116n₉₆.
 Manuçe, Şeddadoğullarından Emir, Ebulsevar'm oğlu, bk. eane, 158n₁₈₈, 279n₁₅₃, 280n₁₄₄, 285.
 Manuel I (-Komnène "aslı Comnène), Bizans İmparatoru, Jean II (-Comnène)'in oğlu, bk. Gir Manil, Kyr Manuel, 305, 309n₄₄, 313n₄₉, 322, 323n₇₄, 324, 325, 334.
 Manuel (-Komnen), Küropalat, Küropalat Jan'ın oğlu ve İsaac I (-Comnène)'in yeğeni, 138n₇₆.
 Manuel, Bulgar zadedğanından, 42n₁₁₂.
 Marco Polo, 269n₁₂₄.
 Mari, bk. Marie, Martha, 151n₁₀₄.
 Marie, Jean I (-Tzimiscès)'in karısı, Bardas Sclérus'un kızkardeşi, 36n₁₀₂.
 Marie, İmparatoriçe, Michel VII (-Dükas) ve Nicéphore III (-Botaniatè) un karısı, Gürcü Kralı Bagrat IV ün kızı, bk. Mari, Martha, 252n₁₀₆.
 Morkos, Ağuvan Katolikosu, 167.
 Markos, Kir, Kayseri metropoliti, 131.
 Markos, Kharsina'lı münzevi, 227n₃₃.
 Martha, bk. Marie, 152n₁₀₆.
 Martzen, bk. Grigor Magistros, 73.
 Maruta, bk. St. Marutha, 176.

Marutha, St. Meyyafarikîn piskoposu, bk. Maruta, 176n₁₈₈.
 Maryam, bk. Meryem ana, 27.
 Maryam, Oda'nın karısı ve St. Marutha'nın büyükannesi, 176n₁₈₈.
 Maşgvor, Ermeni rahibi, bk. Grigor, 256.
 Mateos (-Hağbadatzi), Ermeni rahibi, 88.
 Mateos, Urfalı, vekayinamenin müellifi, "kitabın hemen hemen bütün sahifelerinde notlarda geçmektedir. Burada esas metinde müellifin kendisinden bahsettiği yerlerin sahife numaraları gösterilmiştir", 97, 212, 213.
 Mavri (Mavro) - Vard, (Karagül), bk. Bardas Fokas, 41.
 Mecdeddin (-ibn Daiye), Halep Valisi, Nureddin Zengi'nin emiri, bk. Cımedin, Main, Mecmedin, Mıcmıdin, 333n₉₈.
 Meğrik, Analür köyü rahibi, 256.
 Mehmed, bk. Danişmend, 288n₁₈₉.
 Mehmed, Danişmendoglu Gazi'nin oğlu, bk. Mahmud, Muhammed, 288n₁₈₉.
 Mehmed, Nâsireddin, Danişmendoglu Zülkanneyn'in oğlu, 288n₁₈₉.
 Mehmed, Homs Emiri, 55.
 Melik, bk. Kılıçaslan II, 305, 308.
 Melik, bk. Tuğrul, 146n₈₅, 263, 268, 269, 270.
 Melik el-Afdal (Afdhal), Fatımî vezir ve kumandanı Bedr el-Cemâli'nin oğlu, bk. Takavor, 170n₁₅₃, 185n₁₉₂, 200n₂₃₆, 219n₁₈.
 Melik el-Aşraf, Memlûk Türk hükümdarlarından, 294n₇.
 Melikşah, Büyük Selçuklu "İran" Sultanı, Alpaslan'ın oğlu, 15n₄₆, 138n₇₈, 145, 146, 169, 170, 171, 172n₁₅₈, 173, 176, 178, 179, 180, 183, 184, 225, 253, 262.

- Melikşah, Kılıçaslan I'in oğlu, 281n¹⁵⁰.
- Melisanos (Melisianos), bk. Nicéphore (-Mélissène), 103, 154, 155.
- Mélissende, Kudüs kralı Baudoin II'nin kızı ve Foulques'un karısı, bk. Mēlusine, 187n¹⁹⁸, 296n¹³.
- Mēlusine, bk. Mélissende, 296n¹³.
- Memun, Abbasî Halifesi, 5n₉.
- Menduc, bk. Mamdud, Mevdud, 238n⁵².
- Mengu-tekin, Fatimî generali, 43n¹¹⁴.
- Meryem ana, bk. Maryam, Tanrı anesi, 130n⁸⁵, 164n¹⁴⁰, 226, 312, 320.
- Meslier, Mıleh, 305n³⁸.
- Mesud, Gıyaseddin, Irak Selçuklu Sultanı, Mehmed (Tapar)'ın oğlu, 254n⁹², 269n¹²³, 286n¹⁶⁶.
- Mesud I, Anadolu Selçuklu (Konya) sultanı, Kılıçaslan I'in oğlu, 281n¹⁵⁹, 288n¹⁶⁹, 295n⁸, 301, 303, 304, 305, 307, 309n⁴⁴, 310n⁴⁶, 312n⁴⁸, 313n⁴⁸, 314n⁴⁵, 319.
- Mesud, Musul Emiri, Aksungur el-Pursukî'nin oğlu, 286n¹⁶⁶.
- Mevdud, Şeref ed-dola, Musul Emiri, Altın-Taş'm oğlu, bk. Mamdud, Malducus, Menduc, 234n⁴⁶, 238n⁵², 251n⁸⁴, 252n⁸⁵, 254n⁹¹, 257n¹⁰⁰, 286n¹⁶⁵.
- Michaud, 215n₈, 220n¹⁹.
- Michel (Michelle) IV (-Paphlogonien), Bizans İmparatoru, bk. 58n¹⁶⁶.
- Mişel (-Paflakonyen), Mihail, Michel V, bk. Mişel (-Kalafat).
- Michel VI (-Stratiotique), Bizans İmparatoru, bk. Mihail, 103n₈, 104n¹¹.
- Michel VII (-Dukas "Parapinace"), Bizans İmparatoru, Kostantin X (-Dukas)'ın oğlu, bk. Mihail, Mişel (-Parapinace), 144n⁸¹.
- Michel (-Cerulaire), Rum patriki, 88n²¹⁸.
- Michel Attaliote, Bizans tarihçisi, 104n¹².
- Mihail, bk. Michel IV (-Paphlogonien), 58, 67, 71, 72, 73, 75, 76.
- Mihail, bk. Michel VI (-Stratiotique), 103, 104, 105.
- Mihail, bk. Michel VII (-Dukas "Parapinace"), Mişel (-Parapinace), 136, 144, 151, 152, 154.
- Mihail, Gargar Senyörü, Kostantin'in oğlu, 279.
- Mihail, Süryani tarihçisi, 4n₈, 186n¹⁰⁶.
- Mills, Ch., 203n²⁴³.
- Milo, bk. Mıleh, 305n³⁸.
- Minas, R. P., 331n⁸⁹.
- Miran, Nureddin, Zengi'nin oğlu, Nureddin'in kardeşi, 319n⁸⁵, 328, 334.
- Miran, Şah-Armen, bk. Sukman II, 329, 330n⁸⁵, 332.
- Mişel (-Paflakonyen), bk. Michelle IV (-Paphlogonien), Mihail, 60n¹⁶⁰, 68n¹⁸⁹, 75n¹⁸⁸.
- Mişel (-Kalafat), Bizans İmparatoru, bk. Michel V, Mihail, 75n¹⁸⁶, 76n¹⁸⁷.
- Mişel (-Parapinace), bk. Michel VII (-Dukas "Parapinace"), Mihail, 144n⁸¹, 151n¹⁰³, 152n¹⁰⁵.
- Mişel (-Baranas), Manuel I (-Comnène) in yeğeni, 323n⁷⁴.
- Mişel, Vestarque, İbery Valisi, 80n¹⁹⁶.
- Micmic, Tuğrul Bey'in kumandanlarından, bk. Djemdjem, 113.
- Micmıdin, bk. Mecceddin (-ibn Daiye), 333.
- Migirdiç, bk. Yahya, Jean-Baptist, 31.
- Mihitar, 11.
- Mihitar (-Kınairetzi), Ermeni rahibi, 88.
- Mihitarig, Ermeni rahibi, 88.
- Mikhitar, Rıdvan'ın hizmetinde Ermeni patriki, 186.
- Mikhitar, Arivanklı tarihçi, 67n¹⁶⁸.

Mikhitar abbé, 233ⁿ₄₂, 234ⁿ₄₇, 275ⁿ₁₃₈.
 Mileh, Rubenienlerden Léon I'in oğlu, Toros II nin kardeşi, bk. Meslier, Milo, 305ⁿ₃₉, 329ⁿ₈₂, 335ⁿ₁₀₂.
 Mileh, Damyaligos (demeslikos "Domestik"), Bizans Şark orduları başkumandanı, 18, 19, 20.
 Mni, bk. Mani, 240ⁿ₅₇, 242.
 Monomah, bk. Kostantin IX (-Monomah), Hontanin, 78ⁿ₁₉₂, 79, 80, 82ⁿ₂₀₀, 84, 85, 87, 90, 92, 93, 101ⁿ₃, 102.
 Morfia, Baudoin II (-de Bourg)'un karısı, Malatya Kontu Gabriel'in kızı, 187ⁿ₁₉₈.
 Moses, Khorenli tarihçi, 3ⁿ₃, 7ⁿ₂₁, 12ⁿ₃₄, 165ⁿ₁₄₀, 167ⁿ₁₄₄, 176ⁿ₁₈₇, 226ⁿ₃₀.
 Mostali (-billâh), Fatimî Halifesi, 185ⁿ₁₉₂.
 Mostanser (Mustansır) (-billâh), Fatimî Halifesi, 169ⁿ₁₅₁, 170ⁿ₁₅₂.
 Mouzakitzés, Jean I (-Tzimiscés), Jean (-Tzimiscés), Tzimiscés, 10ⁿ₂₇.
 Muaviye, Emevi Hilâfetine'nin kurucusu, 5ⁿ₉.
 Mucireddin, Dımışk Emiri, 321ⁿ₇₁.
 Muhammed, Hazreti Peygamber, 263, 269.
 Muhammed, Ebû-Şuca Gıyaseddin, Büyük Selçuklu Sultanı, Melikşah'ın oğlu, bk. Tapar, Tafar, Japares, 146ⁿ₈₅, 179ⁿ₁₇₆, 231ⁿ₃₉, 233ⁿ₄₅, 234ⁿ₄₆, 238ⁿ₅₂, 239ⁿ₅₄, 254ⁿ₉₁, 257ⁿ₁₀₀, 258ⁿ₁₀₁.
 Muhammed (-b. el-Danişmend), bk. Gümüştekin, 204ⁿ₂₄₇.
 Muhammed, Melik, Danişmendoğlu Emir Gazi'nin oğlu, bk. Mahmud, Mehmed, 287, 293, 294, 296, 313ⁿ₅₂, 314ⁿ₅₄.
 Muhammed, Antakya valisi Yağısian'ın oğlu, 196ⁿ₁₁₇.

Muiz-li-dinillah, Fatimî Halifesi, 7ⁿ₁₉, 25ⁿ₇₄.
 Muktedi (-billâh), Abbasi Halifesi, 178ⁿ₁₇₃.
 Muralt, 8ⁿ₂₃, 9ⁿ₂₆, 33ⁿ_{94a}, 103ⁿ₇.
 Muratori, 203ⁿ₂₄₃.
 Musa, Peygamber, 156, 310ⁿ₄₆.
 Musa, Türkmen, Musul Emiri, 223ⁿ₂₅.
 Musi, İbrani âlimi, 47.
 Mustarşid, Abbasî Halifesi, 269ⁿ₁₂₃.
 Mustazhîr (-billâh), Abbasî Halife-263ⁿ₁₁₂.
 Muşeg, Kars ve Varand Ermeni Kralı, Bagratuni Abas'ın oğlu ve Ani Kralı Aşot III'ün kardeşi, 14ⁿ₄₃, 15ⁿ₄₃.
 Muşeg, Sasun Senyörü Tornig'in babası, 108, 147.
 Mut'i (-lillah), Abbasî Halifesi, 5ⁿ₁₀, 20ⁿ₅₆.

N

Nacer (Nacery), bk. Suseri, 28ⁿ₇₉.
 Nan, rahip, bk. Anania, 176.
 Nasırdol, Mıafargin Emiri, bk. Nasru'd-devle, Nasreddola, 53, 54, 55, 109, 114, 116.
 Nasr, Semerkant sultam (Karahanlı hükümdarı), 178ⁿ₁₇₂.
 Nasr, Nizam-eddevle, Mıafargin Emiri, 150.
 Nasr, Mirdasî Arap Emiri, Halep hâkimi, 137ⁿ₇₄.
 Nasreddola, bk. Nasırdol, Nasru'd-devle, 114ⁿ₃₃.
 Nasru'd-devle (Nasıru'd-devle), Ebu Nasr Ahmed, Mervanî hükümdarı, Mıafargin hâkimi, bk. Nasırdol, Nasreddola, 53ⁿ₁₃₈.
 Nerses I, St, Ermeni Katolikosu, St. Grigor (-Lusaroviç)'in oğlu, 165ⁿ₁₄₂, 166, 176.
 Narses III, Büyük Ermeni Katolikosu, 50ⁿ₁₃₇, 65, 158, 187, 199, 327.

Nerses, Şinorhali Ermeni Katolikosu, 25n₇₄, 278n₁₄₉, 279n₁₅₂.

Nerses, Bagrevand eyaleti hâkimi, 133.

Nestorius, 113n₂₈.

Neuman, 3n₂.

Nicéphore II (-Phocas), Bizans İmparatoru, Domestik, bk. Nikefor (-Fokas), 5n₁₁.

Nicéphore III (-Botaniat), Bizans İmparatoru, bk. Nikefor (-Botaniat), 123n₅₁, 151n₁₀₄, 154n₁₁₂, 303n₃₂.

Nicéphore (-Missène), Katapan, Sébaste, Sezar, bk. Melisianos, 92n₂₃₁, 154n₁₁₂.

Nicéphore (-Bryenne), Malazgirt muharebesinde sol kol kumandanı, tarihçi Bryenne'in babası 143n₈₀.

Nicéphore (-Bryenne), Bizans tarihçisi, 126n₅₅, 142n₇₉, 143n₈₀, 154n₁₁₁.

Nicéporitzes, haremâgası, 151n₁₀₄.

Nicétas Choniates, Bizans tarihçisi, 164n₁₃₇, 174n₁₆₁, 243n₆₈, 265n₁₁₈, 293n₄, 295n₉, 296n₁₁, 313n₄₈.

Nikefor (-Fokas), bk. Nicéphore II (-Phocas), 8, 9, 10, 11n₂₈, 20, 24n₆₈, 32, 33.

Nikefor (-Botaniat), bk. Nicéphore III (-Botaniat), 12n₃₃.

Nikola, Bizans'ın Şark orduları kumandanı, Baragamanos, hadım-ağası, 80n₁₉₈, 82n₂₀₀.

Nikolas, patris, 25n₇₄.

Nilus, Etyushianisme (Yakubilik) iyeniden ortaya koyan râfızı 175n₁₆₅.

Nizamü'l-mülk, Büyük Selçuklu veziri, 145n₈₄.

Nuh, Peygamber, 256, 311.

Nureddin, Musul Atabeyi, İmadeddin Zengî'nin oğlu, 172n₁₅₈, 299n₃₃, 300, 302n₃₀, 304, 313n₄₈, 319, 321, 323, 328, 329n₆₈, 333, 334.

Nureddin, Erzurum Saltuklu Emiri, bk. Adradin, Saltuk, 330n₈₅.

Nüveyrî, 55n₁₄₃, 237n₅₁, 293n₃.

O

Oda, St. Marutha'nın atası, putperest rahip, 176n₁₈₈.

Odiart, Baudoin II (-de Bourg)'un kızı, 187n₁₉₈.

Odon (-le Bon), Tancrède'in babası, 203n₂₄₃.

d'Ohsson, 3n₂, 91n₂₂₉.

Orbelyan, tarihçi, 276n₁₄₃.

Orderic Vital, 203n₂₄₃.

Osgedzam, Tuğrul Bey'in kaynatasının isminin Ermenice tercümesi, bk. Osgodzam, 101.

Osgodzam, bk. Osgedzam, 101n₄.

Osman, üçüncü halife, 269n₁₃₄.

Oşin, Asbed, Lambbron (Namron) Senyörü, bk. Stratopédarque, 192, 306n₃₉.

Oşin, Hetum'un oğlu, Asbed Oşin'in torunu, 306.

Otheir, Benî Numayr Arap hanedanından Urfa Emiri, 53n₁₃₈.

Othon de Freysingen, 296n₁₂.

Ö

Ömer, İkinci halife, 269n₁₃₄.

Öncü, bk. Yahya, 32.

P

Pagi, 9n₂₆.

Panig, Pizu'lu ermeni, 158.

Pantaleon, filozof, bk. Gevond, Leon, 21n₆₁, 31.

Papurianos, Bizans hizmetinde Ermeni kumandanı, Ferses ve Ferdatos'un kardeşi, 39n₁₀₇.

Paskal Aucher, 88n₂₁₉, 109n₂₈.

Patau, 33n_{94a}.

Patris, Gürcü prensi, Çorduanel'in kardeşi, bk. Badrig, 43n¹¹⁴.
 Paul, St, bk. Boğos, 62, 211, 249, 305.
 Pauli, 309n⁴⁸.
 Paulin Paris, 203n²⁴³.
 Payen, Suruç'un Lâtin kontu, 249.
 Péliar, 319.
 Perozès II, Sasani İmparatoru, Yezdigert II'nin oğlu, bk. Beroz, Firouz, 310n⁴⁷.
 Perperojen (Perforojen), bk. Jean II (-Comnène), Porphyrogénète, 266, 293, 295, 296.
 Philarète (-Brachamius), Bizans'ın Ermeni asıllı büyük domestikî, Küropalat, Antakya, hâkimi, bk. Filarète, Filartos, 147n⁹⁰, 197n¹²⁸.
 Pierre, St, bk. Bedros, 196, 249, 266.
 Pierre (-l'Hermite), papaz, 218n¹⁷.
 Pierre (-Phocas), hadımağası, 9, 26.
 Pnyemius, kumandan, 104n¹¹.
 Poitu, Antakya kontu, haçlı kumandanı, bk. Guillaume IX (-Poitiers), Bedevin, 216, 217, 218, 297.
 Pol, Maraş'ta Katolikos, bk. Boğos, 165n¹⁴¹.
 Poltacı, Türk emiri, 164.
 Polyeucte, İstanbul patriği, 8n²³.
 Pons, Trablus Kontu Bertrand'in oğlu, 251n⁸⁸, 281n¹⁵⁵.
 Porphyrogénète, bk. Jean II (-Comnène), Perperojen, 266, 293.
 Porsuk, Türk Emiri, Tuğrul Bey'in azaltı kölesi ve Bağdad Şahnesi, bk. Borsuk, 234n⁴⁶, 243, 253n⁹¹.
 Porsuk (-b. Porsuk), İran aspasaları, Emir Porsuk (Borsuk)'un oğlu, bk. Pursuk (-b. Pursuk), 243n⁷², 257.
 Proksimos, 155.
 Prusianus, Bulgar prensi, Vaspuragan alisi Aron'un kardeşi, 89n³²¹.
 Ptolémé, 11n, 30, 81n, 198, 121n, 49, 146n, 86, 147n, 191, 272n, 133.

Pursuk, Emir Porsuk (Borsuk)'un azaltı kölesi, bk. Aksungur el-Pursukî (-el-Gazi), Borsequinus, Burgoldus, 253, 254.
 Pursuk (-b. Pursuk), bk. Porsuk (-b. Pursuk), 258.
 Pursukî, bk. Aksungur el-Pursukî (-el-Gazi), Pursuk, 254n⁹¹, 281, 282, 283, 284, 286n¹⁶⁵.

Q

Quartremère, 35n⁹⁹, 169n¹⁵¹, 170n¹⁵³.

R

Rabascès, bk. Rafsah, 38n¹⁰⁵.
 Rad, Orbelion ailesinden Gürcü prensi, Liparit'in kardeşi veya babası, bk. Horatios, 87, 90.
 Radevic, 326n⁷⁸.
 Rodamir, Bulgar Kralı, Samuel ve Vladosthlav'ın kardeşi, 41n¹¹³.
 Raimbaud, Bizans hizmetinde Frank kumandanı, bk. Rımbağd 148n⁹⁴, 149n⁹⁷.
 Rafsah, Kral Senekerim'in generali, bk. Rabascès, 38n¹⁰⁵.
 Raoul de Caen, Tancrede'in tarihçisi, 203n²⁴³.
 Raymond (-de Saint-Gilles), Tulus Kontu, haçlı kumandanı, bk. Saint-Gilles, Zincil, 200n²³⁶, 201n²³⁸, 215n⁸, 216n⁹, 228n³⁵, 251, 281n¹⁵⁵.
 Raymond (-de Poitiers), Antakya Prensi, Guillaume IX (-de Poitiers)'in oğlu ve Maraş Kontu Baudoin'in kardeşi, 259n¹⁰², 289n¹⁷³, 295n¹¹, 297n¹⁷, 300n²⁴, 315.
 Raymond (-le Borgne), Genç, Trablus Kontu, 309n⁴⁸, 329n⁸².
 Raymond Ruben, Antakya Prensi, Kilikya Kralı Leon II'un yeğenininin oğlu, 309n⁴³.
 Reinaud, 29n⁸⁶, 272n¹⁸³, 286n¹⁶⁵.
 Reiske, 278n¹⁵⁰, 300n²⁴.

- Renaud (-de Chatillon), Sir, Antakya Prensi Boemond III'ün naibi ve üvey babası, 315ⁿ₅₇, 319, 323ⁿ₇₄, 332, 333.
- Resul Tekin, Selçuklu prensi, Kutulmuş oğullarından, 186ⁿ₁₉₈.
- Richard (-de Principat), Antakya prens naibi, Guillaume (-de Principat)'ın oğlu, bk. Rişar, 204, 222, 249ⁿ₈₁.
- Richard, pelerin, "Antakya destanı"-nın müellifi, 188ⁿ₂₀₁.
- Riccoli, 33ⁿ_{94a}.
- Rion, bk. İrion, 45.
- Rişar, bk. Richard (-de Principat), 205, 227, 235.
- Rıdvan, Fahr el-mülk, Suriye Selçuklularından Halep Sultanı, Tutuş'un oğlu, 172ⁿ₁₅₇, 184, 185, 222ⁿ₂₃, 230ⁿ₃₈, 232ⁿ₄₀, 235ⁿ₄₉, 258ⁿ₁₀₁, 281ⁿ₁₅₈, 285ⁿ₁₆₄.
- Rımbağd, Raimbaud, 149.
- Robert (-Guiscard), Apulia Düğü, Tancrede (-de Hauteville)'in oğlu, Boemond I'in babası, 192ⁿ₂₁₅, 203ⁿ₂₄₃, 204ⁿ₂₄₈, 285.
- Robert, Normandiya Kontu, haçlı kumandanı, bk. Rubert, 189, 198.
- Robert du Mont, 300ⁿ₂₄.
- Rodolf, Antakya Patriki, 248ⁿ₈₀, 249ⁿ₈₀.
- Roger, Antakya Prensi, Richard (-de Principat)'ın oğlu, 249, 251, 257, 258, 259ⁿ₁₀₂, 263, 264, 265.
- Romain II, Bizans İmparatoru, Kostantin VII (-Porfirogenet)'in oğlu, bk. Romanos, 5ⁿ₇, 7ⁿ₁₈.
- Romain III (-Argyre), Bizans İmparatoru, Kostantin VIII'in damadı ve Zoe'nin kocası, bk. Romanos, 51ⁿ₁₃₈, 53ⁿ₁₃₆, 56ⁿ₁₅₀.
- Romain (-Sclérus), kumandan, 104ⁿ₁₁.
- Romanos, bk. Romain II, 5, 7ⁿ₁₈, 8, 9, 32, 33.
- Romanos, bk. Romain III (-Argyre), 51, 52, 56, 57, 58.
- Romanos, bk. Romen (IV) Diojen, Diojen, 136, 155.
- Romen (IV) Diojen, Bizans İmparatoru, Malâzgirt mağlûbu, bk. Diojen, Romanos, 136ⁿ₇₈, 142ⁿ₇₀, 144ⁿ₈₁, 147ⁿ₉₀, 154ⁿ₁₁₁.
- Rouzar, bk. Uruz, 55ⁿ₁₄₄.
- Ruben I, Kilikya'da Rubenian sü-lâlesinin kurucusu, Ani Kralı Gagik II'nin akrabası, 157ⁿ₁₈₀, 190, 191ⁿ₂₀₉, 192, 201, 203, 226, 241, 245, 249ⁿ₈₂, 259, 260, 263, 293, 305, 333.
- Rubert, bk. Robert, 189.

S

- Sadaka, Mezyedoğullarından Hille Emiri, Dubais'in oğlu, bk. Sağa, Sale, 269ⁿ₁₂₃, 281.
- Sa'dü'd-devle, Hamdanilerden Seyfü'd-devle'nin oğlu, 26ⁿ₇₆.
- Sağa, bk. Sadaka, 268.
- Sahak, St. Partev (Part), Ermeni Katolikosu, St. Nerses I'in oğlu, 16ⁿ₄₉, 165, 166.
- Sahak, marzupan, Varajunik reisi, 44.
- Said, Amid Emiri, Mervanilerden Nasırdol'un oğlu, bk. Saieddola, 116.
- Saieddola, bk. Said, 114ⁿ₃₃.
- Saint-Gilles, bk. Raymond (-de Saint-Gilles), Zıncıl, 188, 191, 198, 200ⁿ₂₃₆, 201, 214, 215ⁿ₈, 216, 228, 229, 237, 251, 282, 286.
- Saint Jacques (-de Nisibe), İznik Konsiline katılan Ermeni patriği, bk. Hagop, Jacque, 25ⁿ₇₈.
- Saint-Martin, 86ⁿ₂₁₁, 87ⁿ₂₁₆, 90ⁿ₂₃₄, 167ⁿ₁₄₆.
- Sale, bk. Sadaka, 281.

- Sale, 269n¹³⁴, 316n⁸¹.
 Saleh, bk. Salih, 55.
 Salih, Mirdasilerden Halep Emîri, Benî Kilâb'dan Merdas'ın oğlu, bk. Saleh, 55n¹⁴⁵.
 Salman, Arap kumandanı, 53, 54, 56.
 Saltuk, Melik, bk. Adradin, Nuredin, 330n⁸⁸.
 Samsadolus, Yağisian'ın oğlu, bk. Şems-cd-dola, 196n²²⁷.
 Samuel, 73.
 Samuel, Bulgar hükümdarı, Radomir ve Jan Vladosthlav'ın kardeşi, 41n¹¹², 48n¹²³.
 Samuel, Bulgar zadeğânından, 42n¹¹².
 Samuel, Vardabet, 180.
 Samuel, Ermeni rahibi, 40, 46, 47.
 Samuel, Ani'li tarihçi, 14n⁴¹, 90n¹²⁴, 248n⁸⁰, 335n¹⁰³.
 Samukh, Tuğrul'un ümerasından, 110.
 Sancar, Büyük Selçuklu Sultanı, 262n¹¹⁰, 269n¹²⁴, 275n¹⁴⁰, 287n¹⁶⁸.
 Sarasar, Asurya Kralı, Sennachérib'in oğlu ve Andramelik'in kardeşi, 12n³⁴.
 Sargis, Azad, Vestes, Haygazun ailesinden Sünik Prensi, 60, 72, 74, 79.
 Sargis, Ermeni kumandanı, 34.
 Sargis, Ani "Arkina" da Ermeni Katolikosu, 42, 46.
 Sargis, Honi'de Ermeni Katolikosu, Bedros I'nin yeğeni, 150, 154, 186.
 Sargis (-Sevanetzi), Ermeni rahibi, 130.
 Sari, Apirat'ın kumandanı, 16.
 Sarkh-Salar, bk. Ulukh-Salar, 222n²³.
 Saulcy, M. de., 105n¹⁵, 203n²⁴³.
 Saylahan (-Lastiverdtzi), Ermeni âlimi, bk. Lastiverdtzi, 130.
 Schultens, 272n¹³³.
 Scylitzès (Scylitces, Scylitsès), Jean, Bizans tarihçisi, 33n^{94a}, 58n¹⁵⁸, 105n¹⁶, 106n¹⁷, 123n⁸¹, 126n⁸⁵, 133n⁶⁷, 136n⁷², 137n⁷⁵, 142n⁷⁸, 147n⁹⁰, 154n¹¹¹, 174n¹⁶¹.
 Sébastophore, hadımağası, bk. Etienne, 78n¹⁹³.
 Selçuk, Selçukluların ceddî, 161n¹³¹.
 Senekerim (-Jan), Ardžrunî hanedanından Vaspuragan Ermeni Kralı, Apusahl'ın oğlu, bk. Sennecherib, 12, 21, 37, 38, 44, 48, 49, 50, 58, 71, 89, 110, 111n²⁷, 113, 158, 163.
 Senekerim, Ağuvan "Gaban" Krah, Kral Sevada'nın oğlu, 69n¹⁷², 168.
 Sennachérib, Asurya Kralı, Andramelik'in babası, 12n³⁴.
 Sennecherib, bk. Senekerim (-Jan), 38.
 Sevada, Taguîn, Ağuvan "Gaban" Kralı, Kral Filip'in oğlu, 69n¹⁷², 168.
 Seyfû'd-devle, Ebû'l-Hasan Ali, Hamdânilerden Ebû'l-Heyca'nın oğlu, Sadû'd - devle'nin babası, 4n⁴, 5n¹¹, 26n⁷⁵.
 Sezar, bk. Mişel (-Kalafat), 76.
 Sezar, bk. Jean Ducas, 136.
 Sigebert, 300n²⁴.
 Silvestre de Sacy, 179n¹⁷⁶, 269n¹²⁴, 316n⁸².
 Simeon, Kudüs Patriki, 211.
 Simon, 295.
 Simbat I, Ani Ermeni Kralı, Bagratunilerden Aşot I'nin oğlu, 73, 156.
 Simbat II, Ani Ermeni Kralı, Bagratunilerden Aşot III'ün oğlu, 15n⁴⁴, 21n⁵⁸, 24n⁷¹, 121.
 Simbat, Urfâ Dükü, Ani Valisi Bagrarat'm oğlu, 120, 160, 161.
 Simbat (-Toernetzi), Magistros ve protospathaire unvanlı Çohun hâkimi, 22n⁸², 31.
 Simbat, Connétable, Ermeni tarihçisi, 29n⁸⁷, 43n¹¹⁸, 47n¹³³, 86n²¹⁴.

122n⁵⁰, 241n⁶⁰, 245n⁷¹, 256n⁹⁸,
335n¹⁰².
Sırmig, bk. Spramik, 32.
Skelaros, bk. Bardas Sclérus, 36.
Sla, 238n⁵².
Slar-Horasan, Tuğrul Bey'in kumandanlarından, bk. Salar, 113, 114, 125, 127.
Socrate, 176n¹⁶⁸.
Spramik, bk. Sırmig, 11.
Spruner, 221n²¹, 228n³³.
Stefan Binol, Frank kontu, bk. Etienne Pol, 224.
Stefane, Rubenienlerden Leon I'in oğlu ve Toros I'in kardeşi, 305n³⁶, 309, 315, 316, 317, 318, 335.
Stefanos II, Ani "Arkina" da Ermeni Katolikosu, 40n¹⁰⁹.
Stepanos III, Ani "Arkina" da Ermeni Katolikosu, 40n¹⁰⁹.
Stepanos, Ağuvan Katolikosu, bk. Etienne I, İstepanos, 159, 167.
Stepanos, Urfa'da Ermeni Başpiskoposu, 236.
Stepanos, Garmir-Vank Manastırı başrahibi, 227.
Stepanos, rahip Kristafor'un oğlu, 114.
Stepanos (-Orbelyan), Ermeni tarihçisi, bk. Etienne, 167n¹⁴⁶, 168n¹⁴⁸.
Strabon, 81n¹⁹⁸, 91n²²⁸, 105n¹³, 157n¹¹⁹.
Sukman, Emir Artuk'un oğlu, bk. Türkmen Sokman, 185, 192, 206, 222n³³, 223, 224, 225, 257n¹⁰⁰, 184, 294n⁸.
Sukman I (-el-Kutbî "Elkothby"), Şah-Armen, Ermenistan Sultanı, Ahlat "Şark" Emiri, bk. Süleyman, 233n⁴⁵, 239n⁵⁴, 241n⁵⁸, 243n⁶⁶, 329, 331n⁸⁹.
Sukman II, Şah-Armen, Ahlat Emiri, Zahreddin İbrahim'in oğlu, bk. Miran, 329n⁸⁴, 330n⁸⁵, 331n⁸⁹.

Sultanşah, Halep'de Selçuklu prensi, Rıdvan'ın oğlu, 222n¹³, 258n¹⁰¹, 281n¹⁵⁸.
Suren, Pahlavuni, Arşagunilerin bir kısmının ceddî, 25n⁷³.
Suseri, Halifenin kumandanı, bk. Nacery, 28.
Sührab, Nizameddin, Danişmendîlerden Muzaffereddin Mahmud'un oğlu, 288n¹⁶⁹.
Süleyman, Anadolu Selçuklularının kurucusu, Kutulmuş'un oğlu, 161, 162, 164, 168, 169, 186n¹⁰⁰, 187, 197n²²⁸, 232n⁴⁰.
Süleyman, Şems-eddola, Artukoğullarından Miafargin hâkimi, İlga zi'nin oğlu, 241n⁵⁸, 272.
Süleyman, bk. Sukman I (-el-Kutbî), 239, 241, 243, 284.
Syméon, Bardas Fokas'ın adamı, 41n¹¹⁰.

§

Şabl, Haran Emiri, 55.
Şah-Banu (Banum), Saltuklu Emiri Nureddin'in hemşiresi, Ahlat Şahı Sukman II'nin karısı, 330n⁸⁵.
Şahınşah, Ankara Meliki, Mesut I'in oğlu, bk. Şehinşah, 313n⁴⁸.
Şahkhatuni, 67n¹⁶⁸, 159n¹²⁴, 223n³⁴.
Şahvar, Nüseybin Emiri, 56.
Şapur, Kral Senekerim'in generali, 48, 49, 71.
Şebl, bk. İbn Şebl, 53.
Şehinşah, bk. Şahınşah, 288n¹⁶⁹.
Şems-ed-dola, Antakya Emiri Yağisian'ın oğlu, bk. Samsadolus, 196n²²⁷.
Şems el-Meali, bk. Şeref el-Meali, 219n¹⁸.
Şeref-dol, bk. Şeref-ed-dola (-Müslim), Şureh-Hesm, Ebû'l-Bereke, 160, 163, 164, 169, 181.